

Carsten R. Mogensen

DANSK I HAGEKORSETS SKYGGE

Det tredje rige
og det danske mindretal
i Sydslesvig 1933-1939

Studieafdelingen
ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Flensborg 1981

Dansk i hagekorsets
skygge

*Den avindssyge læser tilegnes mulige trykfejl.
Tag du dem ud og hvæs dine tænder på dem ...
alle urigtige tal, og hvad ellers der er af fejl, tilegnes dig.*

Carsten R. Mogensen

Dansk i hagekorsets skygge

Det tredje rige
og det danske mindretal
i Sydslesvig 1933-1939

Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Flensborg 1981

Carsten R. Mogensen, Dansk i hagekorsets skygge.
Det tredje Rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939.
Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for
Sydslesvig, Flensborg 1981.

Sats og tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, DK-6270 Tønder.
© Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Flensborg.

Ekspedition: Padborg Boghandel, DK-6330 Padborg.

ISBN 87-98 03 93-77

FORORD

Nærværende fremstilling er en omarbejdet og stærkt forkortet udgave af min licentiatafhandling, som blev indleveret til Københavns Universitet i januar 1977. Hovedparten af arbejdet med den er udført i årene 1973 til 1976, hvor jeg var stipendiat ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvigs Studiefdeling, og det bør påpeges, at litteratur udkommet efter 1978 kun i meget begrænset omfang har kunnet inddrages. Jeg vil gerne takke såvel Studiefdelingen som dennes tilsynsråd for såvel den økonomiske støtte, som overhovedet gjorde et sådant projekt muligt, som for de fremragende arbejdsforhold, der i høj grad fremmede arbejdets gang.

Mange har bidraget på forskellig vis under udarbejdelse af manuskriptet. Min tak går først og fremmest til cand. phil. Bjørn G. Rosengreen og dr. phil. Johann Runge, hvis bistand med råd, vejledning og kritik har været uvurderlig. En tak skal også rettes til professor Troels Fink, dr. phil. Hans Kirchhoff og cand. mag. Anders Ture Lindstrøm samt ikke mindst hele personalet ved Dansk Centralbibliotek, hvis velvilje ved fremskaffelse af litteratur og på mange andre punkter har været til stor hjælp. Mange andre burde nævnes. Ansvar for slutproduktet er naturligvis mit eget.

For velvillig teknisk assistance takker jeg desuden Rigsarkivet, Landsarkivet i Åbenrå, Udenrigsministeriets arkiv, Landesarchiv Schleswig, Stadtarchiv Flensburg, Document Center Berlin, Dansk Generalsekretariat, Flensburg, Dansk Skoleforening for Sydslesvig, Grænseforeningen m.fl. Endelig vil jeg selvfølgelig gerne udtrykke min taknemmelighed over for Studiefdelingen, fordi den har påtaget sig at udgive afhandlingen, og jeg vil sige »Sydslesvigsk Kultursamfund« hjertelig tak for økonomisk støtte til udgivelsen.

Flaxweiler/Luxemburg
Sept. 1981

Carsten Reinhardt Mogensen

INDHOLDSOVERSIGT

I.	INDLEDNING	11
II.	TIDEN FØR 1933	15
	a - Hovedlinier i den tyske mindretalspolitik efter 1920	16
	b - Det danske mindretal i Sydslesvig. Organisation, struktur og sammensætning	28
III.	DEN NAZISTISKE MAGTOVERTAGELSE OG DENS MINDRETALSPOLITISKE KONSEKVENSER	42
	a - »Volkstumsideologie« og den officielle tyske mindretalspolitik efter magtovertagelsen	43
	b - Valgene den 5. 3. 1933 og det dansk-polske samarbejde i Forbundet af nationale mindretal i Tyskland	47
	c - Interne tyske mindretalspolitiske overvejelser	54
	d - Omkring mindretalsstævnet i Bern	58
	e - Den hemmelige centralisering af den tyske nationalitetspolitik og fornyede forsøg på at inddrage mindretalene i Tyskland i det internationale mindretalssamarbejde	64
	f - Sammenfatning	69
IV.	MAGTOVERTAGELSE OG ENSRETNING PÅ DET LOKALE PLAN. DET DANSKE MINDRETAL MELLEM TVANGSASSIMILERING OG ISOLATION?	71
	a - Kommunalvalget den 12. marts 1933	71
	b - Magtovertagelsen i Sydslesvigs kredse og kommuner	80
	c - Mindretallet og ensretningen. De dansksindede sydslesvigeres sociale og kulturelle stilling efter magtovertagelsen	97
	1) Mindretallet og »Arbejdsfronten«	97
	2) Forhandlingerne med rigsungdomsledelsen om de danske ungdomsorganisationers stilling	103
	3) Det danske skolevæsen i Sydslesvig og nazificeringen af skolen i Tyskland	108
	4) Situationen i Sydslesvig i efteråret 1933 set med mindretallets øjne	117
	d - Sammenfatning	121
V.	OPBYGNINGEN AF »DET TREDIE RIGE«. DET DANSKE MINDRETAL I DEN ENSRETTEDE TYSKE SAMFUNDSSTRUKTUR 1934-1937	124
	a - Folkeafstemningen den 12.11. 1933 og forsøgene på at skabe en central mindretalsledelse i Sydslesvig	126

b - »Fra-sag-til-sag-politik« eller mindretalstraktat. Mindretallets forsøg på at tilvejebringe en mindretalsordning ved årsskiftet 1933/34	129
c - Mindretallet og den tyske kommunallovgivning	140
1) Den preussiske kommunalreform af 15.12. 1933 og etableringen af det ny kommunestyre i Flensborg	143
2) Mindretallet og »Deutsche Gemeindeordnung« af 30.1. 1935	155
d - Mindretallet og vinterhjælpen	166
e - Mindretallet, arbejdsløshed og DAF	177
f - Den nazistiske landbrugslovgivning og jordpolitikken i Sydslesvig	185
g - Mindretallet, nazismen og den danske kommuneskole i Flensborg	191
1) Kommuneskoleaffæren i foråret 1934 og dr. Sievers' skolepolitik	192
2) Forhandlingerne om kommuneskolens fremtid 1935-36	200
h - Mindretalspressen og nazismen	211
1) Den nazistiske presselovgivning og de danske blade i Sydslesvig	213
2) Alnor-Christiansen-sagen. Et forsøg på ensretning af Flensborg Avis?	220
i - Rigsborgerret, værnepligt og tvungen arbejdstjeneste	225
j - Mindretallet og rigsungsdomsloven	234
k - Sammenfatning	242
VI. »DEN EJDER-DANSKE OFFENSIV« OG KOORDINERING AF DEN TYSKE MINDRETALSPOLITIK. 1934-1936/37	246
a - Politirazziaen i Tønning den 31. 8. 1934 og dens umiddelbare følger	249
b - Oprettelse af den danske skole i Tønning og de tyske reaktioner	254
c - Lohses intervention og den danske regerings indgriben	261
d - Den tyske mindretalspolitik koordineres. 1936-1937	270
e - Sammenfatning	280
VII. NAZISTISK FOLKEGRUPPEPOLITIK I TEORI OG PRAKSIS. DET TILTAGENDE TYSKE PRES MOD MINDRETALLET I ÅRENE 1937-1939	282
a - Der Schleswiger-affæren	284
b - Stiglundsand-sagen	305
c - »Kinderbeihilfe«-sagerne i 1938	314
1) Bølgen af udmeldelser fra de danske skoler og mindretallets reaktion	316
2) Berlin tager stilling	321

	3) Begyndende bevægelse i den tyske holdning. Appellen til Hitler	326
	4) Forhandlingen i Flensborg den 8. 11. 1938. Indgriben fra Berlin eller afværgemanøvre?	329
	d - Folketællingen den 17. 5. 1939 og oprettelsen af en centraliseret mindretalsledelse: Folkerådet	339
	e - Sammenfatning	352
VIII.	KONKLUSION	355
IX.	ZUSAMMENFASSUNG	366
X.	Kildemateriale og arkivforhold	375
	Kilde- og litteraturfortegnelse	384
	Bilag I og II	400
	Noter	404
	Forkortelsesliste	438
	Personregister	441

I - *Indledning*

Det oprindelige udgangspunkt for arbejdet med denne fremstilling var et ønske om at skildre og analysere den nazistiske politik over for de nationale mindretal inden for Det tredje Riges grænser i årene 1933-1939. En bred videnskabelig undersøgelse af dette emne foreligger ikke. Desværre har materialesituationen umuliggjort en sådan bredere behandling af temaet. Den kompetente instans i mindretalsanliggender i selve Tyskland var fra 1934 Wilhelm Fricks »Reichs- und Preussisches Ministerium des Innern«, hvis arkiv i Potsdam/DDR det - af for mig uforståelige årsager - ikke viste sig muligt at få adgang til, hvorefter tanken om en undersøgelse med udgangspunkt på centralt tysk hold måtte opgives. I stedet besluttede jeg, hvad der måtte forekomme nærliggende, at tage udgangspunkt hos det danske mindretal i Sydslesvig. Her var den kildemæssige stilling særdeles gunstig, specielt hvad det danske materiale angik, som var eller blev gjort tilgængeligt for undersøgelsen. Målet blev herefter at forsøge at rekonstruere et dækkende billede af såvel den nazistiske mindretalspolitik med den indskrænkning, som arbejdets begrænsning til Sydslesvig måtte medføre, som det danske mindretals politik over for de tyske myndigheder i disse år. Der er altså ikke tale om en skildring af Sydslesvigs historie eller det danske mindretals historie i årene 1933-1939, men om en analyse af forholdet mellem det nazistiske Tyskland og det danske mindretal.

Opgaven har været at klarlægge de konkrete indbyrdes relationer mellem på den ene side de tyske myndigheder og partiinstanser, der var ansvarlige for forholdet til mindretallet eller kom til at spille en rolle herfor, og på den anden side det danske mindretal og dets ledere, for således at tilvejebringe en tilbundsående og så vidt muligt repræsentativ skildring af betingelserne for et nationalt mindretals eksistens i det nazistiske Tyskland i årene fra Hitlers magtovertagelse til overfaldet på Polen i 1939. Da det på forhånd må betragtes som sandsynligt, at krigsudbruddet bevirkede en ændring i en række af præmisserne for den tyske mindretalspolitik og i hvert fald

betød en akut forværring af mindretallets stilling, har det været naturligt at afgrænse fremstillingen kronologisk i overensstemmelse hermed. Forholdene i Sydslesvig og mindretallets stilling påvirkedes naturligvis afgørende af den indre-tyske udvikling, men også den tyske udenrigspolitik spillede en vigtig rolle. De tyske beslutningstagere måtte tage hensyn til det almindelige dansk-tyske forhold og til tilstedeværelsen af et tysk mindretal i Nordslesvig; spørgsmålet er, i hvilken udstrækning disse hensyn kom til at præge forholdet mellem mindretallet og de tyske myndigheder. Såvel Danmark som Tyskland havde en fælles interesse i at reducere det fremmede mindretals styrke og i samtidig at støtte sit eget mindretal i den anden stat. På baggrund af de objektive magtforhold skulle Tyskland på forhånd synes at måtte have haft de bedste chancer for at gennemføre en sådan politik med held. Hvilke konsekvenser dette fik for det danske mindretals stilling i Sydslesvig måtte afhænge af, hvor højt den tyske udenrigspolitik prioriterede henholdsvis forholdet til Danmark og den nationalpolitiske indsats i grænseområdet.

Problemstillingen er politisk. Der er tale om en analyse af de politiske relationer mellem to parter, der var alt andet end jævnbyrdige. Mens mindretallets bestræbelser måtte koncentrere sig om et forsøg på at overleve nationalt, organisatorisk og ideologisk, var forholdet til det danske mindretal for de tyske myndigheder i Berlin af perifer betydning. Selve mindretallets eksistens udgjorde imidlertid et nationalt og politisk irritationsmoment og en blandt mange hindringer for Nordslesvigs tilbagevenden til Riget.

Det er blevet undersøgt, hvilke ændringer i myndighedernes adfærd over for mindretallet, positive eller negative, den nazistiske magtovertagelse medførte, og hvordan de holdningsforskelle, som traditionelt består mellem lokal- og centraladministration i mindretalsanliggender - her mellem Flensborg/Slesvig/Kiel på den ene side og Berlin på den anden - manifesterede sig i praktisk politik. Mindretallets erkendelse af denne modsætning og dets forsøg på at udnytte den politisk til egen fordel er et gennemgående tema i hele fremstillingen. Hovedvægten er lagt på analysen af den nazistiske mindretalspolitik, således som den kom til udtryk under mindretallets forhandlinger med tyske myndigheder og partiinstanser.

Hvilke fremtrædende træk prægede den nazistiske holdning til nationale mindretal? I hvilket omfang eksisterede en klart formuleret mindretalspolitisk målsætning? Var der overensstemmelse mellem den officielle politik og den daglige praksis på det lokale plan? Hvil-

ken instans havde den afgørende indflydelse? Hvilke konkrete mål søgte mindretallet at nå og med hvilke midler? Inden for hvilke rammer måtte de danske sydslesvigere operere, og i hvilket omfang kunne de påregne støtte fra Danmark?

Det er forekommet rimeligt forud for den egentlige undersøgelse kort at redegøre for den tyske mindretalspolitik i Weimar-tiden, ligesom det danske mindretals struktur, dets udvikling og karakteristika er skitseret. Selve undersøgelsen er opdelt i fem hovedafsnit. Kapitel III behandler den nazistiske magtovertagelse og dens umiddelbare mindretalspolitiske konsekvenser. I kapitel IV skildres den såkaldte ensretningsproces og dennes betydning for det danske mindretals situation. I årene efter 1933 opbyggede nazisterne Tyskland til en autoritært-fascistisk førerstat med korporative træk. Det danske mindretals stilling til denne udvikling og dets forhold til myndighederne i denne opbygningsfase er temaet for kapitel V. I kapitel VI analyseres sammenhængen mellem den såkaldte »ejder-danske offensiv« og den koordinering af den tyske grænse- og mindretalspolitik, som slesvig-holstenske kredse søgte at skabe i årene 1936-37. Endelig behandles i kapitel VII den nazistiske »folkegruppelolitik«, som det efter 1937 er muligt at danne sig et mere præcist indtryk af, i et forsøg på at fastslå i hvilken udstrækning, der var sammenhæng mellem nazistisk teori og praktisk i relation til det danske mindretal i Sydslesvig.

Der er i teksten konsekvent anvendt danske betegnelser for sydslesvigske lokaliteter, modificeret efter Trap. ⁽¹⁾ Sønderjylland og Sydslesvig er benyttet som synonyme for hele området mellem Kongeåen og Ejderen; Nord- og Sydslesvig for landet henholdsvis nord og syd for grænsen. Betegnelsen Mellemslesvig er så vidt muligt undgået; i stedet er benyttet udtryk som »den tidligere 2. zone« eller blot 2. zone, uanset at de to begreber geografisk ikke helt dækker hinanden. Sydslesvig i dette ords egentlige geografiske betydning - området mellem Danevirke og Ejder - er kun benyttet med ledsagende forklarende kommentar. Fremhævelser i citater eller indføjede parenteser skyldes kun forfatteren, såfremt der er tilføjet et (min anm.). I alle danske citater er retskrivningen ført a jour, mens tegnsætningen er bibeholdt. Derimod følges i tyske citater kildens ortografi. Personnavne er stavet, som de pågældende selv gjorde det, således Ernst Schröder, men I.C. Møller, uanset dåbsattestens udseende. Der er i reglen anvendt tyske betegnelser for tyske titler og institutioner, undtagen hvor disse er umiddelbart oversættelige, eller

hvor der er tradition for, at de oversættes til dansk. Generelt gælder i øvrigt, at de gængse danske betegnelser er brugt, således nazistisk for nationalsocialistisk o.s.v.

II - Tiden før 1933

Sønderjyllands deling efter afstemningerne i 1920 formåede ikke at frembringe en nationalt set fuldstændig ren grænse. Ved afstemningen i 1. zone, som herefter kom til Danmark, havde 73.431 stemt for Danmark (74,36% af de gyldige stemmer), mens 25.319 (25,64%) havde stemt for Tyskland. I zone 2 afgaves 51.724 tyske stemmer over for 12.800 danske (80,16 og 19,84%). Den 15.6. 1920 underskrev danske og tyske repræsentanter i Paris protokollen om den nye grænses forløb, og samme dag opløstes den internationale kommission, der havde forvaltet Slesvig i overgangsperioden. Nordslesvig blev genforenet med Danmark, mens 2. zone med Flensborg forblev tysk.⁽¹⁾ Det slesvigske spørgsmål var dog ikke løst hermed, selv om det i Danmark var en udbredt opfattelse, at den dansk-tyske grænsekonflikt nu var afsluttet, og at den ny grænse var den mest retfærdige, som kunne opnås. På begge sider af grænsen var der nationale mindretal, som i afstemningstiden havde arbejdet for en anden grænsedragning. Disses holdning fremover måtte nødvendigvis blive af afgørende betydning for den ny grænses holdbarhed.

»Ved en folkeafstemning, som med sin baggrund og de forhold, der prægede den, følte som en uretfærdighed, lukkedes de danske sydslesvigere ude fra genforeningen.« Således karakteriserede Flensborg Avis' chefredaktør Ernst Christiansen i 1922 de danske sydslesvigeres opfattelse af situationen efter folkeafstemningerne om det tidligere hertugdømme Slesvigs fremtidige statslige tilhørsforhold i 1920.⁽²⁾ Der skal ikke tages stilling til denne opfattelses holdbarhed, men blot fastslås, at det i hvert fald blandt ledende sydslesvigere og deres støtter i Danmark var et udbredt synspunkt, at »en for os og Danmark lykkelig afgørelse, deri indbefattet helt andre tal ved folkeafstemningen, kunne være nået, hvis et enigt Danmark havde villet den.«⁽³⁾

Var de danske sydslesvigere utilfredse med afstemningskampens resultat og den deraf følgende grænsedragning ved Skelbækken, var man det fra tysk side ikke mindre. Argumentationen havde ganske

vist et andet indhold, men konklusionen var den samme, nemlig at resultatet ikke kunne betragtes som retfærdigt. Det tyske mindretal i Nordslesvig rejste støttet af stærke kredse i Slesvig-Holsten øjeblikkeligt krav om grænserevision, »en ny afgørelse«. ⁽⁴⁾ For det danske mindretal var situationen en anden. Nordslesvigs afståelse til Danmark havde ændret danskhedens stilling i Sydslesvig helt og holdent. Hidtil havde den talmæssigt forholdsvis svage og spredte danske befolkning i Mellem- og Sydslesvig kunnet støtte sig til og føle sig solidarisk med de nordligere egne dansktalende og overvejende dansksindede befolkning. Afstemningsresultatet i 2. zone, som gav et tysk flertal på ca 80%, betød, at den dansk-sydslesvigske befolkningsgruppes ledere måtte drage konsekvenserne af de ændrede forhold. Der blev ikke rejst krav om grænseændringer. I stedet søgte man »at samle kræfterne om en konsekvent mindretalspolitik.« ⁽⁵⁾

Det danske mindretals politiske bestræbelser samledes om at opnå en rimelig og retfærdig behandling af mindretallets medlemmer. Først og fremmest krævede man ligeberettigelse. »Som loyale borgere i Det tyske Rige krævede man samme statsborgerlige rettigheder som de tysksindede medborgere. Som nationalt mindretal krævede man, såvidt muligt, rettigheder, der svarede til ånden i den nord for grænsen gældende mindretalslovgivning.« ⁽⁶⁾ Et vist håb om engang igen at kunne tage genforeningstanken op påny bestod vel stadig, men var for svagt til i sig selv at kunne udgøre drivkraften i det danske arbejde. I forholdet til Danmark kunne man bygge på løftet om, at »I skal ikke blive glemte« samt den omfattende interesse for Sydslesvig, som under afstemningskampen var blevet vakt i vide danske kredse. Her gjaldt det først og fremmest om at overvinde den splittelse, som efter sydslesvigernes opfattelse havde vist sig fatal for den danske agitations muligheder for at nå positive resultater, og således tilvejebringe en tværpolitisk enhedsfront på begge sider af den ny grænse til støtte for danskheden i Sydslesvig. ⁽⁷⁾

a *Hovedlinier i den tyske mindretalspolitik efter 1920*

Efter den 1. verdenskrig var der en almindelig tendens i tiden til at anlægge et nyt syn på problematikken omkring de nationale mindretal. Ophavet til tanken om, at nationale mindretal ikke skulle overlades til de statsbærende folks forgodtbefindende, men tværtimod ydes en vis beskyttelse, var ikke de almindelige menneskerettigheder,

men ideen om folkenes selvbestemmelsesret. Denne ide, som i modsætning til den statslige suverænitetstanke afledes af den bestående folkelige samhørighed, er da heller aldrig blevet fuldt anerkendt i folkeretlig henseende.⁽⁸⁾ Derimod bør dens betydning som politisk princip og som ledemotiv for talrige internationale erklæringer og aftaler om mindretalsbeskyttelse ikke undervurderes. Således er den dansk-tyske grænse af 1920 netop et eksempel på selvbestemmelsesretsprincipets anvendelse i praksis.

Et permanent problem i forbindelse med formulering af en særlig mindretalsret har været og er, hvilke kriterier for tilhørsforhold til et mindretal, der bør være afgørende. For at kunne tilhøre et nationalt mindretal i folkeretlig forstand skulle og skal man være statsborger i det land, hvor man er bosat. Dette var ikke uden betydning i Sønderjylland, hvor muligheden for option havde medført, at et ikke ringe antal mennesker havde benyttet sig af denne mulighed, og derefter kun havde den beskyttelse af deres liv og ejendom, som lå i deres egenskab af udenlandske statsborgere. Som kriterium var endvidere bopæl og afstamning af betydning. Sproget var et indicium for afstamningen, men heller ikke mere. Udover disse objektive kendetegn anerkendtes den subjektive bekendelse også som vigtig, men det var dog således, at sindelaget alene ikke var tilstrækkeligt. Der forlangtes altid mindst tilstedeværelse af et eller andet objektivt kendetegn.⁽⁹⁾

Da såvel Danmark som Tyskland efter afstemningerne i 1920 fik et mindretal henholdsvis nord og syd for den ny grænse, var spørgsmålet om hvorledes disse mindretal skulle behandles, særdeles aktuelt. Den danske holdning var, at en egentlig mindretalsbeskyttelsesaftale med Tyskland om det tyske mindretal i Nordslesvig var overflødig, eftersom de i den danske grundlov sikrede frihedsrettigheder i sig selv garanterede den bedst mulige mindretalsbeskyttelse. Denne danske holdning skal ses i lyset af den suverænitetssindskrænkning, som en sådan aftale ville kunne medføre for en lille stat i forholdet til en stormagt. Danmark ønskede ikke at give Tyskland nogen muligheder for indblanding i indre danske anliggender. Derimod havde man gerne set, at Tyskland var blevet forpligtet til mindretalsbeskyttelse for Sydslesvigs vedkommende, men en sådan aftale kom ikke i stand.⁽¹⁰⁾ Under fredsforhandlingerne i Versailles havde Tyskland forlangt bestemte mindretalsbeskyttelsesgarantier for de tyske mindretal i de afståede områder og til gengæld erklæret sig villig til at yde fremmede mindretal inden for rigsgrænserne en

2. Dansk i hagekorsets skygge

lignende beskyttelse.⁽¹¹⁾ Denne erklæring var imidlertid ikke udtryk for nogen folkeretlig forpligtelse, men blot en hensigtserklæring, som tilmed var forsynet med en gensidighedsklausul. Den voldsomme reaktion, som underskrivelsen af fredstraktaten og de i forlængelse heraf afholdte folkeafstemninger udløste specielt i grænseområderne, gjorde det yderligere psykologisk og politisk vanskeligt for de hidtidige kritikere af den preussiske politik at argumentere for en mere tolerant nationalitetspolitik. Sådanne tanker stødte ikke blot på voldsom modstand fra de tyske grænselandsorganisationer, men også på stædig obstruktion fra de preussiske myndigheder.⁽¹²⁾

Revolutionen i november 1918 havde ikke løst Tysklands nationale og sociale problemer, og Versaillesfredens hårde vilkår indskrænkede yderligere det tyske spillerum. Socialismen havde lidt nederlag endnu inden fredstraktatens underskrivelse, og eftersom tyskerne kun rådede over begrænsede demokratiske traditioner, og demokratiet tilmed i en vis udstrækning blev identificeret med den nationale og sociale nødtilstand, blev udvejen af den kollektive frustration for en stor del af den tyske befolkning en fremmedfjendsk nationalisme præget af revancheønsker og antisemitisme og på længere sigt nazismen. Kravet om alle tyskeres forening i et rige kan ses dels som et forsøg på at fortrænge virkeligheden, dels som en protest mod de herskende politiske og sociale forhold efter 1918.⁽¹³⁾ Modpolen til denne »völkische« forestillingsverden var den preussiske statside, som i princippet var anational, men som reelt fungerede som et middel til fortyskning af Preussens ikke-tyske befolkningselementer. For Bismarcks åndelige og politiske arvtagere var målet en tilbagevenden til situationen før 1914. Herimellem stod den tysk-liberale tradition, for hvilken sproget var det afgørende nationale kriterium, og den socialdemokratiske og socialistiske opfattelse, som tilsluttede sig tanken om den nationale selvbestemmelsesret og dermed principielt også sindelagsprincippet - den enkeltes subjektive valg af nationalt tilhørsforhold.

Skulle man efter 1. verdenskrig have foretrukket et objektivt nationalt kriterium som grundlag for delingen af Sønderjylland og have benyttet grænsen mellem dansk og tysk sprog som rettesnor for den ny statsgrænses forløb, ville dette ikke have gjort nogen større forskel, idet sproggrænsen kun på den midtjyske højderyg forløb en snes kilometer sydligere end den nuværende grænse, omend med enkelte tyske sprogøer nordfor. Anderledes ville det have set ud, hvis befolkningens afstammingsmæssige oprindelse skulle have været lagt til

grund, idet der stort set hersker enighed om, at størstedelen af den sydslesvigske befolkning - undtagen i Nordfrisland - ned til en linie Slesvig-Husum er af dansk afstamning.⁽¹⁴⁾ Først flygtningetilstrømmingen fra østområderne efter 2. verdenskrig har afgørende ændret dette forhold.⁽¹⁵⁾

Som afstemningsresultaterne i 1920 viste, var der ingen direkte kongruens mellem sprog og sindelag. I de dansktalende sogne i Mellemlesvig var der ganske vist en noget større dansk stemmeprocent end i de sprogligt fuldstændigt fortyskede egne, men i Flensborg modsvarede en dansk stemmeprocent på ca. 28 (d.v.s. uden de tilrejsende stemmeberettigede) af, at kun omkring 5% af indbyggerne var dansktalende.⁽¹⁶⁾ Det er altså klart, at det danske mindretal syd for grænsen ikke var et sprogmindretal, men et sindelagsmindretal. Der fandtes ganske vist et dansk sprogmindretal, men dette var for en stor dels vedkommende tysksindet. Det var følgelig overordentlig vigtigt, at myndighederne ville vise sig rede til at anerkende sindelaget som det afgørende nationale kriterium. Da grænsen var blevet fastlagt på grundlag af den nationale selvbestemmelsesret, og da man i Danmark byggede mindretalsordningen for det tyske mindretal på sindelagsprincippet, ville det have været logisk at gøre det samme i Sydslesvig. De tyske myndigheder så dog anderledes på sagen, og dette blev det dominerende problem i forholdet mellem mindretallet og myndighederne i 20'erne.

Det er særdeles vanskeligt at fastslå, hvor mange af Tysklands indbyggere, der efter 1920 måtte anses for at tilhøre nationale mindretal. Opgivelserne svinger mellem knap 100.000 og 2.250.000 mennesker. Denne forskel skyldes valget af fremgangsmåde. Anvendtes objektive kriterier som sprog eller afstamning nærmede tallet sig maximum, men gik man i stedet ud fra sindelaget minimum.⁽¹⁷⁾ Det mindretalsretslige grundlag udgjorde Weimar-forfatningens artikel 113, som garanterede fremmedsprogede befolkningsgrupper, »Volks-teile«, ret til en fri national udvikling og fastslog, at der ikke måtte lægges hindringer i vejen for retten til at benytte modersmålet i undervisning, forvaltning og retspleje.⁽¹⁸⁾ Denne forfatningsartikel havde imidlertid kun betydning som rettesnor. For at gøre den anvendelig i praksis krævedes en konkretisering i form af »Ausführungsgesetze«, en følgelovgivning, som imidlertid lod vente på sig. Hovedproblemet bestod i, at kun fremmedsprogede folkedele var nævnt, hvorfor personer, som sindelagsmæssigt følte sig tilknyttet en anden nation, men ikke beherskede dennes sprog, ikke kunne påbe-

råbe sig artikel 113. Et forslag om at optage betegnelsen nationalt mindretal i artikel 114 var netop blevet forkastet ud fra den traditionelle tysk-liberale opfattelse, at det er sproget, som definerer nationaliteten.⁽¹⁹⁾

Tyskland fulgte altså med artikel 113 det objektive princip. Ønskede man at bekende sig til et nationalt mindretal, måtte man kunne dettes sprog. Kun tyske statsborgere kunne henholde sig til artikel 113, eftersom denne udtrykkeligt talte om fremmedsprogede »Volks-teile«, og »Volk« i følge forfatningen var summen af statsborgere.⁽²⁰⁾ Efter 1926 blev det dog muligt for danske statsborgere bosat i Sydslesvig at sætte deres børn i de danske mindretalsskoler.⁽²¹⁾ Artikel 113's værdi som mindretalsbeskyttelsesgrundlag var med andre ord begrænset, men hertil kom forfatningens artikel 4, i følge hvilken alment anerkendte folkeretsbestemmelser gjaldt som bindende bestanddele af Det tyske Riges ret.⁽²²⁾ Denne artikel kunne således synes at ophæve nogle af artikel 113's mangler, men generelt gælder, at national ret har fortrin for folkeret, og desuden kunne en stat jo meget vel anerkende et folkeretsprincip uden at følge det op i sin lovgivning.⁽²³⁾ I det mindste sikrede artikel 113 mindretallene, hvor de sproglige betingelser var opfyldt, visse rettigheder. Forældre kunne f.eks. give deres børn danske navne, foreninger kunne registreres på dansk, ligesom møder kunne afholdes på dette sprog. Da mindretallenes ret til at pleje deres egen kultur nu også var anerkendt, kunne et forsvar for denne ret ikke længere betragtes som statsfjendtligt.

Tyskland ønskede oprindeligt mindretalsspørgsmålene på begge sider af den nye grænse løst ved bilateral traktat, men et forslag herom afvistes fra dansk side. Danmark var indstillet på at give det tyske mindretal en fri og ligeberettiget stilling og ønskede naturligvis en tilsvarende ordening i Sydslesvig, men ikke som følge af en gensidig overenskomst. Udgangspunktet for mindretalsordningerne måtte være de fælles demokratiske idealer, som de kom til udtryk i de to landes grundlove, og som sikrede mindretallene ytrings-, forsamlings- og foreningsfrihed.⁽²⁴⁾

Det egentlige problem var spørgsmålet om skoleordninger for mindretallene. På dette punkt var ligestilling med de øvrige statsborgere ikke tilstrækkelig, tværtimod. Mindretallene måtte forlange en særlig hensyntagen. Mens der i Danmark i årene efter 1920 indrettedes ca. 30 tyske kommuneskoler og efterhånden tillige et antal statsstøttede privatskoler, viste de tyske myndigheder sig aldeles utilbøjelige til at

imødekomme de danske ønsker på skoleområdet. Ganske vist blev der oprettet en dansksproget folkeskole i Flensborg, men ved afholdelse af sprogprøver udelukkedes ca. 3/4 af de dansksindede forældre fra at sende deres børn i den skole, som de ønskede, og private folkeskoler var det ikke muligt at oprette, hvor der allerede fandtes en offentlig folkeskole med dansk undervisningssprog. Derimod lykkedes det at få oprettet en dansk realskole. Selv om behovet rigeligt var tilstede, nægtede myndighederne tillige at indrette mere end en dansk kommuneskole i Flensborg, og uden for Flensborg afvistes alle forsøg på at få oprettet danske folkeskoler eller folkeskoleafdelinger af de lokale myndigheder.⁽²⁵⁾

Da den første bølge af national ophidselse efter Versailles ebbede ud i begyndelsen af 20'erne, blev spørgsmålet om en revision af den tyske mindretalspolitik påny aktuelt. Mens rigsregeringen primært tilskyndedes til handling på dette område af udenrigspolitiske interesser og udlandstyske ønsker, bevirkede underskrivelsen af den tysk-polske traktat om mindretalsrettigheder i Øvre-Schlesien, den såkaldte Geneve-konvention af 15.2.1922, at den preussiske regering måtte overveje, om ikke disse rettigheder også burde udstrækkes til at gælde de øvrige polske befolkningsgrupper. Samtidig bidrog stærk dansk kritik af den preussiske skolepolitik i Sydslesvig til at mindretalsproblemet i bred almindelighed blev taget op påny.⁽²⁶⁾

Interne tyske drøftelser om spørgsmålet i foråret 1924 var udover af indenrigspolitiske overvejelser - bl.a. frygt for dannelse af en mindretalsblok ved de forestående rigs- og landdagsvalg - især motiveret af udenrigspolitiske årsager. Der henvistes dels til danske og polske protester mod diskriminerende behandling af disse landes mindretal i Tyskland, dels til den stærke offentlige interesse for mindretalsbeskyttelse i det hele taget. Det blev gjort gældende, at når de tyske mindretal i udlandet til dels med held kæmpede for at opnå mindretalsrettigheder, så kunne dette ikke undgå at influere på den indretyske politik uden risiko for udenrigspolitisk pres. Repræsentanter for Auswärtiges Amt, det tyske udenrigsministerium, og rigsindenrigsministeriet understøttede dette synspunkt, idet de dog særlig anså en ordning for det danske mindretal for påtrængende, så Tyskland kunne have i det mindste et aktiv på det mindretalspolitiske område.⁽²⁷⁾

Som et resultat af disse drøftelser nedsattes et regeringsudvalg med det formål at udarbejde et grundlag for en ordning i Sydslesvig. Der var enighed om, at en generel ordning i form af rigs- eller preus-

sisk lovgivning ikke var ønskelig, og at specielle foranstaltninger måtte være at foretrække.⁽²⁸⁾ Efter forberedende arbejde i udvalget kom det i oktober 1924 til uformelle forhandlinger i København efter indbydelse fra den danske udenrigsminister. Der kom ingen konkrete resultater ud af dette, hvilket heller ikke havde været tilsigtet, men det måtte herefter stå de tyske myndigheder klart, at selv om der kunne anføres kritik mod den danske mindretalsordning i Nord-slesvig, var det tyske mindretals forhold her dog langt bedre end det danske mindretals syd for grænsen.⁽²⁹⁾

Især de tyske mindretal, som i 1922 havde sluttet sig sammen i en fællesorganisation »Verband der deutschen Minderheiten in Europa«, pressede på for at få gennemført en ordning af de nationale mindretals forhold i Tyskland. De tyske mindretalsledere mente og fandt forståelse herfor hos udenrigsminister Stresemann, at Tyskland kun kunne gøre en virkelig indsats for sine mindretal uden for landets grænser, hvis der var etableret en tilfredsstillende ordning for de fremmede nationaliteter inden for rigsgrænserne. De tyske mindretals sekretariat i Berlin udsendte en stadig strøm af memoranda, avisartikler og lovudkast m.v. med det formål at påvirke ikke blot myndighedernes holdning, men også at vække den offentlige opinions interesse for mindretalsspørgsmålet. Betydning fik denne aktivitet for alvor, da Tyskland søgte optagelse i Folkeforbundet. Stresemann lod sig i den forbindelse overbevise om nødvendigheden af et solidt indenrigspolitisk fundament for en udenrigspolitisk aktiv mindretalspolitik.⁽³⁰⁾

I oktober 1924 indhentede Auswärtiges Amt tilkendegivelser fra de tyske gesandtskaber i lande med tyske mindretal om, hvilken virkning disse ville forvente af en progressiv tysk mindretalslovgivning. De svar, som i den følgende tid indløb til Berlin, var stort set positive. Blandt argumenterne for et tysk initiativ fremførtes, at en storsindet tysk mindretalslovgivning ville være det bedste middel til at imødegå ønsker om internationale kontrolordninger, ligesom det blev gjort gældende, at ordninger med kulturel autonomi⁽³¹⁾ ville være fordelagtigere for de tyske mindretal på grund af disses kulturelt (sic!) og socialt højere stade. Desuden ville lovgivning af denne art, som i praksis betød en begrænsning af den pågældende stats suverænitet, medvirke til en begyndende opløsning af nationalstatsprincippet.⁽³²⁾ En sådan udvikling mente man åbenbart ville svække de mindre europæiske stater, mens stormagten Tyskland ville kunne profitere heraf.

Auswärtiges Amt lod i efteråret 1924 udarbejde et udkast til en tysk rammelov om kulturel autonomi for de nationale mindretal i Tyskland. Dette forslag søgte i grunden kun at fastslå et princip som forpligtende for al lovgivning på delstatsplan, nemlig mindretallenes uindskrænkede frihed til at grundlægge og drive deres egne skoler, hvorved alene forældrenes eller værgens sindelag skulle være afgørende. Enhver kontrol af tilhørsforholdet til mindretallet fra myndighedernes side skulle være udelukket. Mindretalsskolerne skulle have statsstøtte på lige fod med andre privatskoler, og statens mindstekrav til elevtallet måtte overstige 40. Når der skulle være tale om lovgivning på rigsplan, skyldtes det, at man ikke tiltroede delstaterne og specielt ikke Preussen viljen til en virkelig fordomsfri ordning. Netop fordi Stresemann var klar over, at Tyskland som permanent medlem af Folkeforbundet kun ville kunne udnytte den deri liggende chance for at støtte sine mindretal med held, hvis det ikke optrådte direkte som interessant, men som propagandist for kulturautonomi som folkeretligt princip, måtte han lægge vægt på Tysklands troværdighed. Tysklands egen mindretalspolitik måtte med andre ord være forbilledlig. Målet var imidlertid ikke blot at hjælpe de tyske mindretal til at bevare deres kulturelle egenart, men også at skaffe grundlag for en revision af de ved Versailles-traktaten fastlagte grænser.⁽³³⁾

Auswärtiges Amt's og de tyske mindretalsmænds planer om udstedelse af en rigsrammelov om skoleautonomi for mindretallene i Tyskland kom ikke nærmere en realisering i løbet af 1925 bl.a. på grund af preussisk modstand. Desuden viste det sig, at mindretallene i Tyskland, som i 1924 havde sluttet sig sammen i »Verband der nationalen Minderheiten in Deutschland«, havde klare forbehold over for selve kulturautonomiprincippet og specielt over for katastrofertenken, d.v.s. at alle mindretalsmedlemmer skulle være opført på en særlig liste, som viste, at de tilhørte mindretallet, en ide, som man dog også fra tysk side var ved at få betænkeligheder overfor. I stedet ønskedes national medbestemmelsesret inden for rammerne af et principielt statsligt skolevæsen. På dette punkt bestod i øvrigt en slags negativ overensstemmelse mellem mindretallene og den preussiske statsregering, som af principielle grunde holdt fast ved den statslige skoles prioritet.⁽³⁴⁾ Dette viste sig, da en preussisk skoleanordning blev udstedt den 13.2 1926 efter langvarige forberedelser. Anordningen tillod ganske vist under visse omstændigheder oprettelse af private danske mindretalsskoler, men kun i det tidligere afstemningsområde, ligesom det var en betingelse, at mindst en af foræl-

drene skulle være født i 2. zone eller i Danmark. Hvor der af forældre til mindst 24 børn blev indgivet andragende herom, skulle der indrettes offentlige mindretalsskoler.⁽³⁵⁾

Denne skoleordning for Sydslesvig var ikke særlig velegnet til at fremme den tyske kulturautonomipropaganda, og Schleswig-Holsteiner-Bund, SHB, protesterede da også kraftigt imod denne anordning, der betragtedes som værende i modstrid med tyske mindretalsinteresser, og erklærede sin fortsatte tilslutning til kulturautonomitanke.

For det danske mindretal betød ordningen, at det nu kunne lade sig gøre at oprette skoler også i landdistrikterne. Det viste sig snart, at privatskoleformen også i Sydslesvig blev den foretrukne, fordi den gav mindretallet størst frihed i skolearbejdet. Selv om man på dansk side ingeni lunde var tilfreds med den fundne løsning, betegnede den dog alligevel et afgørende fremskridt i forhold til den hidtil bestående tilstand. Sprogprøverne ophørte, og det stærke røre, som skoleanordningens udstedelse havde givet anledning til, ebbede efterhånden ud. I stedet indledtes en voldsom, men skjult propagandakampagne mod de danske skoler, således at mange forældre lod sig skræmme fra at sætte deres børn i disse skoler.⁽³⁶⁾

Netop for at få skoleanordningen i hus havde den preussiske regering bestræbt sig på at hindre, at der blev truffet beslutninger på rigsplan. Udenrigsminister Stresemann erklærede den 9.2. 1926 i den tyske rigsdag, at Tyskland snarest ville træffe beslutninger med hensyn til mindretallene inden for dets egne grænser.⁽³⁷⁾ Det preussiske kabinets beslutning om at udstede skoleanordningen for Slesvig netop på dette tidspunkt måtte derfor opfattes som et forsøg på at etablere et *fait accompli*, der rettede sig ikke blot mod planerne om en almindelig mindretalslovgivning for hele Tyskland, men også mod kulturautonomitanke som sådan. Den preussiske holdning grundede sig især i frygt for, at en kulturautonomiordning kunne bremse den fremadskridende fortykning af den polsktalende, men tysksindede masuriske befolkning i Østpreussen. Det er nærliggende at antage, at en lignende frygt for »redanisering« af den dansktalende befolkning i det slesvigske grænseområde i mindre målestok har gjort sig gældende i den slesvig-holstenske forvaltning. Foreløbig blev det kun besluttet, at Preussen hurtigst muligt skulle træffe afgørelse om, hvorledes de øvrige mindretal skulle stilles, hvorefter forhandlinger om en generel ordning skulle genoptages.⁽³⁸⁾

For ophavsmændene til ideen om indførelse af et autonomt mindretalsskolevæsen i Tyskland måtte det være skuffende, at initiativet

herefter var overgået til Preussen. Hverken Stresemann eller de tyske mindretal agtede dog at skrinlægge deres planer. En mindretalsordning for hele Tyskland på det af Preussen præjudicerede grundlag ville nemlig sandsynligvis fratage den tyske regerings enhver mulighed for at gå aktivt i breschen for en storsindet fortolkning af mindretalsbeskyttelsestraktaterne, som var afsluttet mellem en række europæiske stater som led i ordningen efter 1. verdenskrig. Den preussiske taktik kunne desuden føre til, at Tyskland kom til at give de nødvendige indrømmelser dråbevis og modvilligt i stedet for ved en stor udenrigspolitisk virkningsfuld gestus. Politiske resultater ville så med sikkerhed udeblive.⁽³⁹⁾ Den lovede preussiske stillingtagen lod vente på sig, og i Auswärtiges Amt mente man, at preusserne bevidst trak sagen i langdrag. Først den 31.5. 1926 kom det på ny til et møde mellem de implicerede preussiske og rigsmyndigheder. Auswärtiges Amt's synspunkter stødte her atter på kraftig preussisk modstand, og på denne baggrund blev det senere besluttet at nedsætte en kommission bestående af kompetente ministerialembedsmænd fra de implicerede ministerier, som skulle kulegrave hele problematikken og forelægge et lov- respektive forordningsudkast til en endelig ordning. Formand blev Geheimrat Gürich fra det preussiske kulturministerium. Hermed var initiativet endegyldigt overgået til Preussen, og en yderligere forsinkelse af beslutningsprocessen måtte forventes.⁽⁴⁰⁾

I forbindelse med de tyske mindretals kongres i Berlin i november 1927 fik også disses repræsentanter lejlighed til at fremlægge deres synspunkter. Udlandstyskerne måtte, da både det danske og det polske mindretal afviste fuld kulturautonomi og foretrak den statslige skole, resigneret erkende, at kulturautonomitanken vanskeligt ville kunne lade sig realisere, eftersom en påtvungen kulturautonomi ville fremkalde protester og dermed spolere den ønskede udenrigspolitiske effekt. Først den 3.3. 1928 forelå undersøgelseskommissionens beretning og et hertil svarende forordningsudkast. Tanken om rigslovgivning havde kommissionen opgivet, dels fordi det alligevel stort set kun var Preussen, der var berørt, dels fordi Riget i spørgsmålet kun kunne vedtage principlovgivning. I denne sag måtte det væsentlige være de konkrete enkeltbestemmelser. En forordning måtte desuden foretrækkes, fordi den parlamentariske vej frembød risiko for, at skadelige eller ubekvemme bestemmelser kunne blive ophøjet til lov (sic!). I øvrigt udelukkede spørgsmålets ømfindtlige natur at fremføre alle de argumenter offentligt, som kunne tale for de enkelte bestemmelsers indhold.⁽⁴¹⁾

Hermed var kulturautonomitanke indirekte skrinlagt, idet etablering af en mindretalsselvforvaltning med uddelegerede juridiske beføjelser ville have krævet lovindgreb. Blandt kommissionens argumenter fortjener især et at fremhæves, nemlig det synspunkt, at man ikke burde indføre en ordning, som ville udelukke mindretallene fra deltagelse i det inden for Rigets grænser dominerende tyske kulturliv. Hvis et mindretal ikke selv var i stand til under autonom forvaltning og på trods af statstilskud at opretholde et ordnet kulturliv, særlig et ordentligt skolevæsen, ville skylden blive lagt på staten. Desuden kunne en kulturstat for sin egen skyld ikke tillade, at enkelte folke dele vantrivedes på grund af et mangelfuldt skolevæsen. Det centrale punkt var dog, at kommissionen under hensyntagen bl.a. til udlandstyske ønsker anbefalede, at enhver statslig kontrol eller efterprøvning af mindretalstilknytningen skulle undgås. Blot dette at have rettet ansøgning om oprettelse af en mindretalsskole eller indmeldelse af et barn i en sådan skole skulle anses for tilstrækkelig dokumentation for det nationale tilhørsforhold. Dette var netop, hvad Auswärtiges Amt og udlandstyskernes frem for alt havde ønsket.⁽⁴²⁾

Det skulle da også snart vise sig, at det just var mod princippet om »Minderheit ist, wer will«, at modstanden satte ind. Den 28.4. 1928 godkendtes kommissionens grundsynspunkter på et preussisk kabinetsmøde og formodentlig for at understrege, at man stod fast på de principper, som det langt om længe var lykkedes at nå til enighed om, udsendtes et officielt kommuniké herom. Dette hindrede dog ikke, at der i løbet af sommeren og efteråret 1928 blev løbet storm mod netop disse principper. Uviljen mod privatskolerne skyldtes især, at den lokale forvaltning kun ville kunne udøve et »middelbart« opsyn med disse. Særligt ønskede man at kunne efterprøve berettigelsen af ansøgninger om oprettelse af mindretalsskoler. På dette punkt kunne centraladministrationens repræsentanter imidlertid ikke give efter, hvis ikke de ville gå direkte imod forordningsudkastets essens og de udlandstyske ønsker. Den 20. 11. 1928 godkendte det preussiske kabinet den forelagte forordning, og den 6.12. 1928 approberede også det preussiske andetkammer, statsrådet, den trods voldsomme indsigelser fra den østpreussiske repræsentant. Den 31.12. 1928, 10 år efter at de første planer i denne retning var fremkommet, blev forordningen endelig underskrevet og udstedt.⁽⁴³⁾ Formodentlig i erkendelse af det uholdbare i at anvende forskellige principper for nationalt tilhørsforhold på henholdsvis det polske og det danske min-

dretal udstedte det preussiske kulturministerium samtidig en bekendtgørelse om ændring af skoleanordningen for Sydslesvig, hvorefter sindelagsprincippet udstræktes til også at gælde for det danske mindretal. Desuden indførtes en række forbedringer på forskellige punkter. Vigtigst var, at den geografiske begrænsning til 2. zone blev fjernet, således at den »polske« skoleforordnings bestemmelser skulle være gældende for det danske mindretal uden for dette område.⁽⁴⁴⁾

Det blev hurtigt klart, at de indenrigspolitiske virkninger af mindretalsskoleforordningen blev begrænsede. Så sent som i 1931 fandtes der i alt 58 polske mindretalsskoler med tilsammen 1673 børn, som var oprettet på grundlag af forordningen af 31.12. 1928. I hele Preussen modtog i foråret 1931 6.620 børn undervisning i eller på deres polske modersmål ud af en anslået polsktalende befolkning på ca. 1 million, exclusive masurerne.⁽⁴⁵⁾ I Sydslesvig førte afskaffelsen af den geografiske begrænsning kun til oprettelse af en ny skole, Ansgar-skolen i Slesvig by. Hertil kom to små ny skoler i 2. zone i Harreslev og Langbjerg, begge lige uden for Flensborg.⁽⁴⁶⁾ Disse forholdsvist betydningsløse konsekvenser af forsøget i det mindste delvist at imødekomme mindretallenes ønsker hindrede dog ikke protester og obstruktionsforsøg fra de lokale grænselandsorganisationers side mod ethvert forsøg på at oprette en mindretalsskole. Denne situation skærpedes yderligere med de militante nationalistiske organisationers og partiers voksende betydning efter sommeren 1930. Samtidig krævedes forordningen af 31.12. 1928 ophævet. Disse bestræbelser rettede sig uafhængigt af forordningens harmløse konsekvenser mindre mod denne i sig selv end mod den mentalitet, den ånd, der havde skabt den.⁽⁴⁷⁾ Denne kritik blev i republikkens opløsningsstid endnu uforsonligere, efterhånden som det viste sig, at de udenrigspolitiske forventninger, som den politiske ledelse i Auswärtiges Amt og Preussen havde ventet af en progressiv mindretalsordning, udeblev.

På tysk foranledning blev mindretalsspørgsmålet i almindelighed gjort til genstand for en række principdebatter i folkeforbundsregi i løbet af 1929. Uanset de beskedne konkrete resultater heraf, lykkedes det dog Tyskland at få givet mindretalsspørgsmålet større vægt såvel i den internationale debat som i Folkebundet. Tilfældigt var det ikke, at det først kom til et kraftigt tysk initiativ, da forordningen af 31.12. 1928 var udstedt, men derimod bemærkelsesværdigt, at der fra preussisk side blev presset på for et sådant initiativ. Da den preussiske regering og det preussiske ministerialbureaukrati kun modvil-

ligt og gradvist havde accepteret tanken om en behandling af de nationale mindretal som en udenrigspolitisk nødvendighed og herved var blevet udsat for indre-preussisk kritik, ønskede man nu så meget desto mere at få sit bidrag udenrigspolitisk honoreret. Det måtte dog imidlertid anses for lidet realistisk at forvente udenrigspolitiske triumfer på grundlag af en forhastet forcering af mindretalsspørgsmålet.⁽⁴⁸⁾ Denne ønsketænkning kan godt undre en smule i betragtning af den kontante realitetsbedømmelse, der ellers blev lagt for dagen i den preussiske administration.

De revisionistiske forventninger, som man rent faktisk nærrede fra tysk side i forbindelse med propaganda for den almindelige tanke om mindretalsret, var stærkt med-, omend ikke alenebestemmende for den tyske udenrigspolitik i Weimar-tiden. Uden disse urealistiske forhåbninger var det næppe nogensinde kommet til udstedelse af mindretalsskoleordninger overhovedet. Det må konstateres, at de mange anstrengelser og store forventninger i grunden ikke førte til andet end netop mindretalsskoleforordningerne selv.⁽⁴⁹⁾ Fra slutningen af 1928 gjaldt altså to sæt mindretalsret i Sydslesvig: a) Anordningen af 13.2. 1926 med senere ændringer for Flensborg by, Flensborg landkreds og Sydtønder kreds, og b) den »polske« skoleforordning af 31.12. 1928 for de øvrige sydslesvigske kredse. Selv om det danske mindretal ikke var utilfreds med, at de tyske myndigheder, ganske vist med seks til otte års forsinkelse, havde givet de dansksindede i Sydslesvig nogenlunde samme rettigheder på skoleområdet, som hjemmetyskerne havde haft siden 1920-23, krævede man principielt, at mindretallenes skolevæsen skulle være et tysk rigs- og ikke et preussisk statsanliggende. Spørgsmålet ønskedes løst ved lovgivning for at undgå den provisoriske karakter, som kendetegnede an- og forordninger.⁽⁵⁰⁾

b - Det danske mindretal i Sydslesvig. Organisation, struktur og sammensætning

En egentlig dansk politisk organisation for Mellem- og Sydslesvig eksisterede ikke før 1919, hvor det såkaldte »Mellemslesvigske Udvalg« oprettedes. Efter afstemningsnederlaget og de mislykkede bestræbelser på at opnå en internationalisering af 2. zone var spørgsmålet, om dette organisationsapparat havde nogen mening længere. I afstemningstiden havde Flensborg by været inddelt i et antal valg-

distrikter svarende til stemmeafgivningslokalerne. I hvert distrikt havde den danske organisation foruden så og så mange medlemmer en formand, en næstformand og et antal tillidsmænd. En lignende

Ernst Christiansen (1877-1941)

organisation fandtes for 2. zones landdistrikter.⁽⁵¹⁾ Den 18.6. 1920, to dage efter at tyske tropper igen var rykket ind i Flensborg, samledes tillidsmændene fra Flensborg til et møde i den danske restaurant »Borgerforeningen«, hvor afstemningskampens ledende danske skikkelse, Flensborg Avis's chefredaktør Ernst Christiansen aflagde beretning om den politiske situation efter grænsespørgsmålets afgørelse. Det viste sig, at der var enighed om at fortsætte det politiske arbejde, og på et distriktsformandsmøde samme aften foreslog Christiansen nedsættelse af et udvalg, som skulle forberede oprettelsen af en politisk mindretalsorganisation.⁽⁵²⁾

Den 26.6. 1920 oprettedes »Den slesvigske Forening« i Flensborg, normalt betegnet Flensborg-afdelingen, omfattende 22 distrikter, hvis formænd dannede en såkaldt udvidet bestyrelse, som af sin midte valgte et forretningsudvalg, den snævrere bestyrelse. Foreningens første formand blev Ernst Christiansen, som i april 1922 afløstes af faktor ved Flensborg Avis L.K. Lausten. I august 1930 overtog dernæst redaktør Tage Jessen, ligeledes fra Flensborg Avis, formandsposten. Den 26.9. 1920 oprettedes en afdeling af Den slesvigske Forening for landdistrikterne, hvis formand blev gårdejer Peter Budach fra Hornskov lige syd for Flensborg, som senere efterfulgtes af gårdejer Chr. Jepsen fra Valsbøl. (Denne forening deltes i 1945 i to afdelinger, en for Sydtønder kreds og en for Flensborg landkreds.) Den 19.5. 1922 kom en afdeling for Gottorp amt, d.v.s. Slesvig kreds, til med Fr. Ilper, senere gårdejer Peter Lassen fra Strukstrup som formand, og endelig oprettedes den 2.12. 1932 afdelingen for Ejdersted kreds med Jens Chr. Nielsen som formand. Fælles anliggender drøftedes i »Fællesrådet«, men de enkelte foreninger var i øvrigt uafhængige. (En særlig afdeling for Husum stiftedes først efter den tyske kapitulation i 1945.) Som en særlig national organisation oprettedes den 25.5. 1923 »Den frisisk-slesvigske Forening« med Johs. Oldsen som formand. Dennes erklærede opgave var at samle den nordfrisiske befolkning »til fremme af frisiske interesser, til genoplivelse af frisisk folkekultur, under udvidelse af det kulturelle forhold til Norden«. Til trods for denne sammenslutnings udpræget antislesvigholstenske og dansk-, nordiskvenlige indstilling kunne den dog ikke regnes for en dansk forening og udgjorde da heller ikke en afdeling af Den slesvigske Forening. Fælles for det danske og frisiske arbejde var imidlertid modsætningen til det tyske, som gav anledning til samarbejde under forskellige former bl.a. parlamentarisk og på presseområdet.⁽⁵³⁾

Allerede den 20.2. 1921 afholdtes valg til både rigsdag, den preussiske landdag, provinslanddagen i Kiel og kreds dagene, d.v.s. amtsrådene. På forhånd var danskerne klare over, at resultatet måtte blive ringere end ved folkeafstemningen. Mange var flyttet til Danmark, andre måtte ved et politisk valg antages at ville stemme efter andre kriterier end det nationale, og endelig kunne det formodes, at visse ville have fået kolde fødder efter den klare tyske sejr i 1920 eller simpelthen blot havde taget dette resultat ad notam og indrettet sig derefter. Valgets udfald blev imidlertid efter de givne omstændigheder bedre end, man kunne vente, idet 4.723 stemmer faldt på de danske kandidater, heraf langt hovedparten i den tidligere 2. zone med centrum i Flensborg, hvor der ved rigsdagsvalget blev afgivet 13,6% danske stemmer. Syd for dette område gjorde sig faktisk ingen danskhed gældende.⁽⁵⁴⁾ Alt i alt måtte valgresultatet set fra mindretallets synspunkt betragtes som nogenlunde tilfredsstillende, ikke mindst i sammenligning med situationen før krigen⁽⁵⁵⁾, især da der ingen muligheder var for at opnå valg til rigsdagen, hvor det første mandat krævede 60.000 stemmer i en valgkreds, til den preussiske landdag, hvor der krævedes minimum 40.000 stemmer, eller til provinslanddagen, hvor der skulle 25.000 stemmer til. Derimod lykkedes det i Flensborg landkreds at få valgt et enkelt dansksindet medlem af kreds dagen.⁽⁵⁶⁾ Dette var i sig selv et vendepunkt, idet det var første gang i årtier, at en dansk repræsentant var blevet valgt i Syd-slesvig.

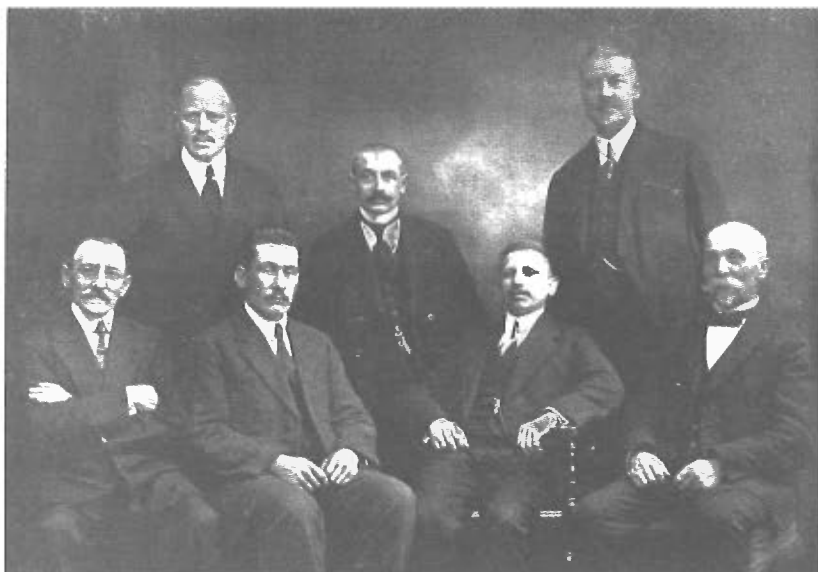
Det polske mindretal havde fået valgt to repræsentanter til den preussiske landdag i Berlin. Disse fremførte ved forskellige lejligheder i de kommende år også en række danske syns- og klagepunkter. Dette førte til nærmere dansk-polske forhandlinger og i sidste ende til oprettelse af Verband der nationalen Minderheiten in Deutschland« i marts 1924. Til dette hørte foruden danskere og polakker også Lausitz-serberne (venderne), litauere og frisere, d.v.s. den ikke tysksindede del af den nordfrisiske befolkning.⁽⁵⁷⁾ Dette samarbejde, som dels var af praktisk og ideologisk, dels af valgteknisk art, fik dog ikke den betydning, som dets stiftere havde håbet. Det lykkedes således ikke trods mindretalsvalgforbund at opnå repræsentation i rigsdagen, og senere gik også den polske repræsentation i den preussiske landdag tabt, hvorved det valgtekniske samarbejde endeligt mistede sin betydning.⁽⁵⁸⁾ Fremover bevaredes dog en vis kontakt, bl.a. udgav forbundet tidsskriftet »Kulturwehr«, ligesom man opretholdt et sekretariat i Berlin. Af interesse er det at notere, at netop muligheden

for via samarbejdet med de andre mindretal at opnå repræsentationen i rigsdagen medførte en stærk dansk-frisisk fremgang ved valget i maj 1924, idet stemmetallet steg med næsten 50% til 6.761.⁽⁵⁹⁾ Samtidig holdtes kommunevalg, og her lykkedes det at vælge syv danske medlemmer af Flensborgs borgerrepræsentation på ialt 45 medlemmer, ligesom der også i de to landsbyer Jaruplund og Harreslev uden for Flensborg blev valgt danske medlemmer af kommunalbestyrelserne.⁽⁶⁰⁾

Ved det følgende rigsdagsvalg i december 1924 faldt stemmetallet atter til 4.727. Der skal ikke her gås nærmere ind på udviklingen ved valgene i 20'erne og begyndelsen af 30'erne, da der bl.a. gjorde sig en vis uenighed gældende om, hvornår og hvorvidt mindretallet burde deltage i valgene. De slesvigske Foreninger for landdistrikterne og Gottorp amt ønskede opstilling til samtlige uanset mulighederne for resultater, mens en stor del af Flensborg-afdelingens medlemmer betragtede de stadigt ringere resultater ved rigs- og landdagsvalgene som et argument for ikke at opstille. I 1930 viste det sig, at dette synspunkt havde flertal i Flensborg, hvorefter formanden L.K. Lausten og den øvrige bestyrelse nedlagde deres mandater og erstattedes af en ny med Tage Jessen som formand. Han havde været en af de førende talsmænd for at afbryde samarbejdet med de andre mindretal ved valgene, og dette formandsskift betød, at der ved de kommende rigs- og landdagsvalg blev opstillet lister af Den slesvigske Forening for landdistrikterne, som også dansksindede flensborgere kunne stemme på, selv om Flensborg-afdelingen ikke deltog i valget. Resultaterne var dog beskedne.⁽⁶¹⁾

Ved kommunevalget den 12.3. 1933 - det sidste valg med deltagelse af flere partier i Tyskland - faldt 4.658 stemmer på de danske lister. Sammenlignet med tallet fra 1921 (4.723) kunne det altså tyde på, at mindretallets politiske tilslutning i Weimar-tiden vel var svingende, men dog forholdsvis stabil. Tallet 4.658, som lå meget nær De slesvigske Foreningernes medlemstal i 1933 (omkring 4.200, jvf. bilag 1), må betragtes som en rimelig målestok for danskhedens styrke, omend med visse forbehold, idet f.eks. det høje stemmetal i 1924 viste, at der var en vis reserve. Det kan heller ikke umiddelbart tages for givet, at alle dansksindede var medlemmer af Den slesvigske Forening eller stemte på de danske lister. Derimod vidste man, om medlemmer deltog i valgene, idet dette kontrolleredes af tillidsmændene. Stemte et medlem ikke, betød det øjeblikkelig eksklusion af foreningen.⁽⁶²⁾

Den danske gruppe i Flensborgs byråd efter kommunalvalget den 4.5. 1924.

*Cornelius Hansen, H. Poggensee, Christian Ravn
H. Hollensteiner, Samuel Münchow, I. C. Møller, M. H. Johnsen*

De slesvigske Foreninger var kun en side af det danske arbejde i Sydslesvig. Weimarforfatningen åbnede også på andre områder ny muligheder. I tiden fra 1878 til 1920 havde dansk skole og dansk undervisning i det hele taget stort set været forbudt, hvorfor det danske sprogs stilling særlig i Mellemslesvig var blevet gradvist forringet. Allerede den 5.5. 1920 blev der imidlertid oprettet en Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn, som bl.a. stod bag åbningen af den private danske realskole, som senere blev til Duborgskolen. I 1921 oprettedes en lignende forening for landdistrikterne, som dog ikke fik held til at oprette en eneste skole før udstedelsen af den preussiske skoleanordning af 13.2. 1926, som åbenede en begrænset mulighed for oprettelse af private folkeskoler. I løbet af 1926 åbnedes danske privatskoler i Tarup, Jaruplund og Kobbermøllen samt en dansksproget kommuneskole i Harreslev, som i 1929 ændredes til en privatskole på grund af utilfredshed med den af myndighederne ansatte lærer. I 1929 lykkedes det tillige at oprette en skole i Langbjerg. Alle disse skoler var placeret i Flensborgs nærmeste omegn. Skole-

foreningen for landdistrikterne smeltede i begyndelsen af 1930'erne sammen med Flensborg-foreningen til Dansk Skoleforening, Flensborg. I 1930, da den såkaldte »polske« skoleforordning havde gjort det muligt at åbne danske skoler uden for det tidligere afstemningsområde, dannedes en Dansk Skoleforening for Slesvig og Omegn, som samme år fik startet en dansk privatskole i Slesvig by.⁽⁶³⁾

Herudover skabtes i løbet af 20'rne en lang række andre kulturelle eller erhvervsmæssige sammenslutninger, således en biblioteksforening, forskellige ungdomsorganisationer, bl.a. et spejderkorps og et antal idrætsforeninger, velfærds- og kirkelige organisationer, en landboforening, en håndværkerforening, en bank (Union Bank), en kreditforening m.v.⁽⁶⁴⁾ Mens Den slesvigske Forening var oprettet som en tværpolitisk national organisation, som havde til formål at repræsentere samtlige dansksindede politisk uanset klasse- eller erhvervs-tilhørsforhold, var landbo-, handels- og håndværkerforeningerne rene interessegrupper med et kulturelt islæt. Det skal tilføjes, at hovedparten af de danske erhvervsdrivende tillige var organiseret i de tyske erhvervs- og brancheorganisationer. For de dansksindede arbejdere eksisterede derimod ingen særlig sammenslutning. Arbejderne var henvist til at organisere sig i de frie tyske fagforeninger, og et forsøg på at skabe danske faglige sammenslutninger var på grund af mindretallets ringe størrelse på forhånd udelukket. Generelt kan det siges, at disse mange danske foreninger og organisationer først og fremmest havde til formål at varetage danske særinteresser, altså formål som ikke ville kunne opfyldes i en tysk organisation. Den slesvigske Forening derimod fungerede som et politisk parti, der skulle varetage samtlige dansksindedes politiske interesser uden hensyn til social status. Såvel det politiske som det kulturelle arbejde mødte store vanskeligheder i begyndelsen af 20'rne. Weimarrepublikkens politiske system betød nok en væsentlig bedring af mindretallets forhold i sammenligning med tidligere, men den ændrede principielle holdning til mindretalsspørgsmålet havde vanskeligt ved at slå igennem på lokalt plan.

De urolige forhold i Tyskland gjorde ikke mindretallets stilling lettere. I efteråret 1919 var en af Flensborgs aviser, Flensburger Norddeutsche Zeitung, gået over på danske hænder og omdøbtes senere til Neue Flensburger Zeitung. På grund af sprogforholdene betragtede mindretallet det som nødvendigt at kunne udbrede sine synspunkter også via en tyskskrevet presse. Bladet forenedes i begyndelsen af 1923 med sin sydlige aflægger Neue Schleswiger Zeitung

Dansk møde i 1920'erne med Samuel Münchow som taler.

og den af friseren Johs. Oldsen redigerede Der Schleswiger til et aktieselskab Schleswigsche Presse. Sammen med Flensborg Avis opnåede denne presse efterhånden betydelig udbredelse i Sydslesvig, også uden for mindretalskredse, hvilket gjorde den til en torn i øjet på ikke blot konkurrenter, men også på de lokale myndigheder og tyske grænsekredse.⁽⁶⁵⁾ Efter en række retssager lykkedes det 1923 under den militære undtagelsestilstand efter »Ølstuekuppet« i München at foranledige militære til at forbyde de tyskskrevne danske blade med den begrundelse, at de planmæssigt arbejdede på at løsrive yderligere områder fra Tyskland. Fra dansk side protesteredes heftigt, idet man fastholdt, at disse aviser arbejdede på grundlag af Den slesvigske Forenings program, og at de var absolut loyale over for Det tyske Rige. Først efter 68 dages forbud og talrige protester og politiske interventioner fra forskellig side, kunne bladene i januar 1924 atter udkomme. Den lange pause havde imidlertid bevirket, hvad der formodentlig også var hensigtet, at et stort antal abonnenter var gået tabt, således at bladenes økonomi blev spændt til det yderste. Resultatet blev, at det 1925 blev nødvendigt at lægge dem sammen til en avis, Der Schleswiger.⁽⁶⁶⁾ Det var en kombination af nationalpolitiske og økonomiske hensyn, der foranledigede forbudet og

motiverede den tyske uvilje mod specielt de tyskskrevne danske aviser. Det ligger uden for denne fremstillings rammer at gå en nærmere ind på denne sag, men spørgsmålet vil blive taget op senere i forbindelse med forbudet mod *Der Schleswiger* i 1937⁽⁶⁶⁾.

Mindretalsorganisationerne i Sydslesvig oprettedes ikke efter nøje fastlagte planer, men opstod mere eller mindre spontant til løsning af opgaver, som følte påtrængende. Der var ikke tale om noget oppefra eller udefra påtvunget, selv om opmuntring og støtte fra Danmark spillede en betydningsfuld rolle. Mindretalsarbejdet antog derved en temmelig decentraliseret karakter, således at man for 20'ernes vedkommende faktisk ikke kan tale om eksistensen af en egentlig mindretalsledelse, endsiige et egentligt politisk program. På den anden side blev det hurtigt klart, at en vis koordination mellem de forskellige foreningers aktiviteter var ønskelig. I 1924 oprettedes et Dansk Generalsekretariat i Flensborg, som bl.a. skulle forsøge at samordne de forskellige foreningers bestræbelser og aktiviteter.⁽⁶⁷⁾ Foreløbig stod den vigtigste kulturelle forening, Dansk Skoleforening, dog udenfor. Generalsekretariatets første leder blev Jacob Kronika, redaktør ved *Der Schleswiger* og fra 1932 det danske mindretals uofficielle talsmand i Berlin. Overopsynet med generalsekretariatet udøvedes af et tilsynsråd bestående af repræsentanter for de implicerede foreninger og institutioner. En af generalsekretariatets vigtigste opgaver viste sig hurtigt at blive korrespondance og forhandlinger med tyske myndigheder på de repræsenterede foreningers og enkelte mindretalsmedlemmers vegne.

Fra 1928 synes tilsynsrådet at have holdt regelmæssige og protokollerede møder på Flensborghus med deltagelse af to lønnede sekretærer, fra 1930 Fr. Petersen og Johann Lieb. I øvrigt var det sammensat som følger: 1 repræsentant for Flensborg Avis og 1 for *Der Schleswiger*, 1 for Den slesvigske Forenings Flensborg-afdeling, 1 for byrådsgruppen i Flensborg. Om ungdomsorganisationerne havde en direkte repræsentation er uklart, idet ungdomsforeningernes sekretær og senere formand Fr. Petersen under alle omstændigheder deltog i møderne i sin egenskab af rådets sekretær. Allerede på det første protokollerede møde i 1928 besluttede man imidlertid at indbyde formændene for De slesvigske Foreninger for landdistrikterne og Gottorp amt til at deltage, men først fra juni henholdsvis juli 1930 begyndte repræsentanter for disse to foreninger at deltage regelmæssigt i møderne. Byrådsgruppens repræsentation øgedes til to personer, og i januar 1932 besluttede man tillige at supplere sig med en

Jacob Kronika (f. 1897)

repræsentant for de danske menigheder.⁽⁶⁸⁾

Selv om dette tilsynsråd ikke udgjorde en formel mindretalsledelse, var det klart, at en forsamling bestående af praktisk talt alle de ledende skikkelser i de danske foreninger ikke kunne undgå at få en betydelig indflydelse på mindretallets anliggender i almindelighed, hvorved de enkelte organisationers demokratiske valgte forsamlings betydning reduceredes. Dette forhold førte, som det vil ses, i 30'erne til et indre opgør om mindretallets organisatoriske struktur. Karakteristisk var det også, at det var en talmæssig forholdsvis lille gruppe personer, som ledede, prægede og tegnede det danske arbejde i Sydslesvig. Der er ikke foretaget nogen form for sociologiske undersøgelser af det danske mindretals sociale sammensætning i mellemkrigstiden, men der er almindelig enighed om, at flertallet af de dansksindede i Flensborg, og det vil sige den altovervejende del af hele mindretallet, tilhørte arbejderklassen. At denne opfattelse er korrekt, er der ingen grund til at betvivle, ikke blot fordi hovedparten af de danske stemmer blev afgivet i Flensborgs arbejderkvarterer, men også fordi materialet klart bekræfter det.⁽⁶⁹⁾ Heri må også en del af forklaringen på mindretallets uvilje mod kulturautonomitanken ses, idet en sådan ordning ville pålægge medlemmerne byrder, som de ikke ville have været i stand til at bære økonomisk.

Lige så klart er det imidlertid, at de ledende personer næsten alle var selvstændige erhvervsdrivende, bønder eller udøvere af liberale erhverv. Lærerne spillede i dette tidsrum endnu ikke den dominerende rolle, som tilfældet blev senere og især efter 1945. Påfaldende er det tillige, at størstedelen var født i Nordslesvig og dermed havde dansk som modersmål i modsætning til en stor del af deres medlemmer.⁽⁷⁰⁾ Bindeleddet mellem disse to højst forskellige grupper var den fælles nationale overbevisning. Forskellen var dog ikke kun af økonomisk-social karakter, men også ideologisk. Hovedparten af ledergruppen, eksempelvis folk som Ernst Christiansen, Jacob Kronika, Tage Jessen, L.P. Christensen, grossererne og byrådsmedlemmerne I.C. Møller og Cornelius Hansen, gårdejer Peter Budach og Peter Lassen, skoledirektør dr. phil. Andreas Hanssen m.fl., var udpræget konservativt, kristeligt og antisocialistisk indstillet, modstandere af klassekamp og tilhængere af folkefællesskab, mens i hvert fald en del af de menige medlemmer havde socialistiske sympatier.⁽⁷¹⁾ Det er indlysende, at styrken af bevidstheden om den nationale egenart havde afgørende betydning for denne særprægede alliances holdbarhed.

Fra tysk side hævdedes det, at en del af mindretallets socialt svageste medlemmers nationale sindelag var bestemt af muligheden for at få del i den materielle hjælp fra Danmark. Det er vel rigtigt, at støtten fra Danmark kombineret med ferierejser for danske skolebørn og andre lignende arrangementer virkede i retning af at styrke bindingerne nordpå. Den indbyrdes solidaritet, som den manifesterede i de danske erhvervsforeninger og lignende, har selvsagt også rummet visse økonomiske fordele. Det må imidlertid tilføjes, at der her var tale om overvejende defensive foranstaltninger. At være dansksindet i Sydslesvig efter 1920 rummede så mange ulemper og sociale risici, at den materielle støtte, som mindretallet kunne formidle til sine medlemmer næppe kunne opveje disse. Derimod er det oplagt, at en vigtig, om ikke den vigtigste årsag til mindretallets sammenhold på trods af den uensartede sociale sammensætning netop var modsætningen til det omgivende tyske samfund, hvis kraftige uvilje mod mindretallet og alt dansk underbyggede det nationale fællesskab med et fælles erfaringsgrundlag med hensyn til diskrimination og fordomsfuldhed fra flertalsbefolkningens side. Presset fra omgivelserne styrkede modstandskraften mod de assimilationstendenser, som ellers måtte forventes at optræde, når det eneste kendetegn, som for mange mindretalsmedlemmers vedkommende adskilte dem fra flertalsbefolkningen, var et usynligt sindelag.

Mindretallets sociale sammensætning betød ikke blot en vis risiko for indre splittelse, men også at man kun i ringe grad selv var i stand til at financiere de omfattende aktiviteter, som efterhånden kom i gang. Mindretallet ville således aldrig have været i stand til at opretholde et privatskolevæsen ved egen kraft. Dettets opbygning og drift financeredes dels ved tyske statstilskud, dels ved private tilskud, enten direkte eller via Sønderjysk Skoleforening og Grænseforeningen samt ved danske statstilskud over den såkaldte »kulturbevilling«, en bevilling til støtte for dansk sprog og kultur i udlandet. Denne administreredes af et folketingsudvalg med repræsentanter for de fire store danske partier og støttede desuden også forskellige andre formål i Sydslesvig, således dansk kirke, biblioteksvæsen, social forsorg m.m.⁽⁷²⁾ Denne statsbevilling kunne dog langt fra dække alle mindretallets behov. Således financeredes bl.a. generalsekretariatet og skolevæsenet syd for 2. zone af Grænseforeningen. Støtte særlig til de sydligste områder, bl.a. til flyveskriftspropaganda på tysk, ydedes af ligaen Danmark-Daneverke-Danebrog, D.D.D., senere Slesvig-Ligaen, en gruppe, som havde afvist at slutte sig til Grænseforeningen,

fordi denne ikke tilkendegav, at målet måtte være et Danmarkskort, »hvor alt dansk igen er vort«. ⁽⁷³⁾

Denne spredning af den danske økonomiske støtte til Sydslesvig skyldtes dels politiske årsager, idet der naturligvis var ting, som den danske stat hverken kunne eller ville støtte, dels ideologiske modsætninger. Mindretallets talsmænd havde efter afstemningen udtrykt håb om, at Danmark ville forsøge at overvinde den splittelse, som grænsekampen havde skabt og i stedet koncentrere sig om at støtte de tilbageværende dansksindede på tysk område. Dette lykkedes faktisk i vid udstrækning; men altså ikke helt. Heller ikke mindretallet udgjorde så enig en front, som man udadtil ønskede at fremstå. Ikke blot den sociale uensartethed gav anledning til konflikter, også mellem Flensborg og de sydligere egne var der spændinger, ligesom der i 30'erne udspillede sig en slags generationskonflikt på baggrund af de ældre ledes politiske linie.

Omkring 1930 var mindretallets situation stabiliseret. Man kunne stort set arbejde i fred og i rimelig forståelse med myndighederne, hvilket ikke mindst skyldtes, at de dansksindede holdt sig uden for det voldsomme indre-tyske opgør, som fandt sted i slutningen af

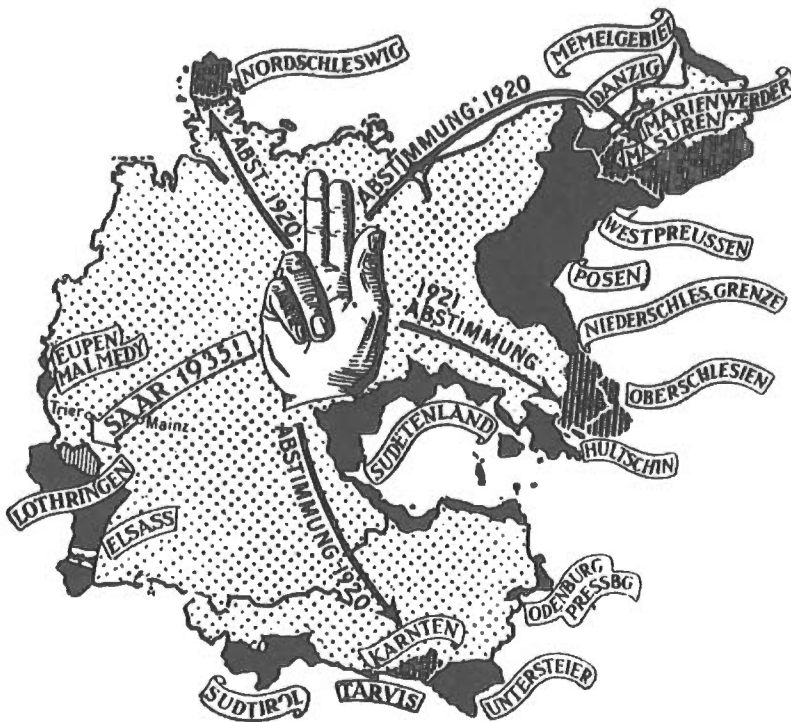
Da Hitler talte på stadion i Flensborg den 23. april 1932.

20'rne og især i begyndelsen af 30'rne, og ikke som det tyske mindretal i Nordslesvig forsøgte at slå nationalpolitisk mønt af den økonomiske krises virkninger.⁽⁷⁴⁾ Ikke fordi krisen ikke ramte mindretallet lige så hårdt som den tysksindede befolkning - hovedsagelig i form af arbejdsløshed - men fordi afkaldet på krav om grænserevision betød, at man ikke blot ikke ville, men heller ikke kunne tilbyde løsninger, som kunne tiltrække politisk hjemløse tyskere.

Hitlers magtovertagelse i januar 1933 ændrede grundlaget for mindretallets situation radikalt. Ville den tilvejebragte mindretalsordning blive respekteret af de ny magthavere, eller ville de dansk-sindede sydslesvigere bukke under for den bølge af nationalisme, som nu gik hen over Tyskland?

III - *Den nazistiske magtovertagelse og dens mindretalspolitiske konsekvenser*

»Som helhed betød omvæltningen i 1933 indledningen til en tolvårig kunstig lavkonjunktur for det danske mindretal. Denne tilstands virkninger havde dog kulmineret før krigens afslutning.« Således karakteriserede redaktør Tage Jessen efter krigen mindretallets situation under det nazistiske styre. Betydningen af ordet »kunstig« illustrerede Jessen ved en sammenligning med det tyske mindretal i Nord-

Et tysk Kort over de „blødende Grænsler“.

slesvig i samme periode. Her fik strømmen af penge og anden støtte til det tyske arbejde, der tilmed kunne foregå i fuld frihed og med bevidstheden om Tysklands styrke i ryggen, et sådant omfang, at den tyske befolkningsdel og tilslutningen til de tyske aktiviteter styrkedes mærkbart. Denne udvikling medførte til gengæld, at afhængigheden af moderlandet øgedes. Den forstærkede indsats på alle felter finansieredes næsten fuldstændigt med rigstyske midler, og på samme måde skyldtes de politiske resultater, som man nåede, især efter den 9.4. 1940, i vid udstrækning rigstysk pres på danske myndigheder.

Det var derfor ikke uden grund, når Jessen omvendt betegnede den tyske folkegruppes situation i disse år som en kunstig højkonjunktur. For den danske befolkningsdel i Sydslesvig så situationen anderledes ud. Jessen inddelte perioden før krigen i tre afsnit. »Det første varede fra foråret 1933 til sommeren 1934. Det stod, især til at begynde med, i forvirringens og usikkerhedens tegn. Det andet omfattede et par nogenlunde rolige arbejdsår på kulturelt område. Det sidste afsnit, fra 1937 til krigen udbrød den 1. sept. 1939, bestod af modgangså, der hører til de mørkeste i danskhedens historie.⁽¹⁾ Noget andet er, om der til dette indtryk af mindretallets situation i årene 1933-1939 kan konstateres parallelle faser i Det tredje Riges mindretalspolitik, eller om mindretallets forhold i højere grad var bestemt af den nazistiske stats indre udvikling i almindelighed. Hitlers udnævnelse til rigskansler den 30.1. 1933 understregede og bekræftede NSDAP's rolle som største politiske parti og stærkeste ideologiske kraftcenter. Men den egentlige nazistiske samfundsomvæltning, den nazistiske »revolution«, fuldbyrdedes først gradvist. Magtovertagelsesproblematikken og nazistytets udvikling på centralt plan er gjort til genstand for talrige historiske og samfundsvidenskabelige undersøgelser og skal her ikke behandles nærmere.⁽²⁾ Her er det magtovertagelsens konsekvenser i mindretalspolitisk sammenhæng, der skal undersøges med henblik på det danske mindretals stilling i relation til denne proces

a - *»Volkstumsideologie« og den officielle tyske mindretalspolitik efter magtovertagelsen*

Med nazismen ændrede den tyske grænse- og nationalitetspolitik idemæssigt karakter. Ganske vist var begreber som »völkisch«, »Volkstum« og »Volksgemeinschaft«, der udgjorde en integreret del af den nazistiske terminologi, i forvejen kurante i nationalistiske

kredse, og det samme gjaldt slagord som »væk med Versailles« o.l., men den nazistiske »Volkstumsideologie« rummede elementer ud over det rent nationale.⁽³⁾ »Volkstum um des Volkstums willen« var ikke målet.⁽⁴⁾ Nazisternes aggressive nationalisme havde vundet dem mange tilhængere i Slesvig-Holsten, som håbede, at Hitlers udnævnelse til rigskansler ville bane vejen for opfyldelse af forhåbninger om flytning af den dansk-tyske grænse, helst tilbage til Kongeåen. På væsentlige punkter adskilte den officielle nazistiske opfattelse sig imidlertid ikke blot fra den slesvig-holstenske grænserevisionisme, men også fra de forestillinger, som hidtil havde været udbredt i toneangivende politiske kredse i Tyskland. Således benyttede nazisterne helt andre kriterier for nationalt tilhørsforhold. I stedet for sindelagsprincippet, som udgjorde grundlaget for den dansk-tyske grænses forløb, og fra 1928 havde været gældende mindretalspolitisk retspraksis i Tyskland, var det nu forestillinger om folke- og blodsfællesskab, »Siedlungsrecht«, den germanske races overlegenhed osv., der kom til at stå i forgrunden.⁽⁵⁾

Den 17.5. 1933 kom Hitler i en stor tale til rigsdagen også ind på den ny regerings og NSDAP's holdning i nationalitetspolitikken. Han hævdede, at nazismen, netop fordi den som verdensanskuelse var baseret på kærlighed til det tyske folk, så også måtte respektere andre folks nationale rettigheder. Det ny Tyskland ønskede at leve i fred med alle folk og måtte følgelig tage afstand fra alle germaniseringsforsøg. Nazismen ville ikke gøre tyskere ud af franskmænd eller polakker, men til gengæld heller ikke acceptere det modsatte. »Vi betragter de europæiske nationer om os som en given kendsgerning.«⁽⁶⁾ Alfred Rosenberg, lederen af NSDAP's udenrigspolitiske kontor APA, understregede i en kommentar til Hitlers tale i partiorganet »Völkischer Beobachter«, at nazismen afgørende adskilte sig fra tidligere tiders tyske nationalisme. Dengang forsøgte man at øge antallet af tyskere ved tvang og pres. Nu skulle nationalitetsvalget være en frivillig sag, hvilket Tyskland selvfølgelig også måtte kræve for sine »folkefæller« uden for rigsgrænserne.⁽⁶⁾ Nazisterne hævdede altså at vedkende sig individets frie ret til at vedstå sin nationalitet, som betragtedes som noget på forhånd givet, men afviste dog ikke muligheden for national hvervning helt.

Selv om Hitler tog afstand fra germaniseringsforsøg, var nazisterne dog, som det viste sig, ikke mere dogmatiske, end at de var rede til visse undtagelser, hvor der var tale om »racemæssigt« nært beslægtede folk, herunder de skandinaviske.⁽⁷⁾ Tanker om et nordisk »skæb-

nefællesskab« kom indirekte til at præge nationalitetsstriden i Slesvig. I behandlingen af mindretalsspørgsmålene i henholdsvis Nord- og Sydslesvig lød fra officiel tysk side helt andre toner end f.eks. over for de østeuropæiske nationer. Disse nazistiske ideer stod imidlertid i for voldsom kontrast ikke blot til de tanker, som hidtil havde været dominerende i Slesvig-Holsten, men også til de slesvig-holstenske nazisters egen opfattelse, til at kunne vinde genklang her. For de slesvig-holstenske nazister var dogmet om hertugdømmernes udelelighed og kravet om revision af Versailles-traktaten afgørende bestanddele af programmet.⁽⁸⁾ Hvilken udformning de nazistiske leders principielt tilkendegivne holdning ville få i praktisk politik over for mindretallene, hvorledes den slesvig-holstenske grænseaktivisme ville kunne indpasses heri, var foreløbig langt fra klart.

Nazismens gennembrud i Tyskland og ikke mindst i Slesvig-Holsten var foregået næsten eksplosivt. Ved rigsdagsvalget i 1928 havde NSDAP kun fået 4% af stemmerne i Slesvig-Holsten. I 1930 nåede man op på 27% og i juli 1932 på 51% mod ca. 37% i Tyskland som helhed. I Sydslesvig var tilslutningen ved julivalget 1932 endnu stærkere end i Holsten. Over for hele provinsens 51% nazistiske stemmer stod Sydslesvig med 61,9%. Særlig stærkt stod partiet på landet og frem for alt i det tyndt befolkede midtland, den såkaldte geest, hvor jorden er forholdsvis ringe, med 78,7% af stemmerne.⁽⁹⁾ Allerede efter prussiske embedsmænd i provinsen blevet skiftet ud. Overpræsident Heinrich Kürbis afløstes af den hidtidige vicepræsident Dr. Heinrich Thon, mens regeringspræsident Dr. Waldemar Abegg erstattedes med landråd Anton Wallroth fra Flensborg landkreds. På samme måde udskiftedes et antal landråder med kommissarisk udnævnte. Disse udnævnelser blev kun i et vist omfang bekræftet af Hitlerregeringen. Den 1.4. 1933 tiltrådte NSDAP's Gauleiter Heinrich Lohse posten som overpræsident og dermed højeste statslige embedsmand i Slesvig-Holsten; derimod forblev regeringspræsident Wallroth i sin stilling. På denne måde sikrede de ny magthavere sig på en gang den politiske kontrol med den slesvig-holstenske forvaltning og en kvalificeret ledelse af samme.

Ved Wallroths udnævnelse til regeringspræsident i oktober 1932 blev han interviewet til Flensborg Avis. Han udtrykte sig dengang meget forsigtigt, men tilkendegav dog, at den kommissariske preussiske regering under v.Papen ikke havde ændret standpunkt i mindretalsspørgsmålet, og at hans eget standpunkt dermed var givet.⁽¹⁰⁾

Hinrich Lohse (1896-1964)

Nazisternes og Lohses holdning til dette problem var uklar. Den officielle nazistiske »Volkstumspolitik« beskæftigede sig hovedsagelig med de tyske mindretal uden for Tysklands grænser. Dette gjaldt også de slesvig-holstenske nazister, hvis interesse, især efter at de i februar 1933 havde overtaget ledelsen af Schleswig-Holsteiner-Bund, samlede sig om Nordslesvig og nazificeringen af det tyske mindretal her. De voldsomme angreb på grænsen af 1920, som iværksattes i foråret 1933 efter nazisten dr. Wilhelm Sievers' overtagelse af formandsposten i SHB, som sandsynligvis var foranlediget af Gauleiter Lohse selv, opmuntrede ikke just til optimistiske vurderinger inden for det danske mindretal.⁽¹¹⁾

b - Valgene den 5.3. 1933 og det dansk-polske samarbejde i Forbundet af nationale mindretal i Tyskland

Allerede to dage efter Hitlers udnævnelse til rigskansler opløstes rigsdagen, og nyvalg fastsattes til den 5.3. 1933. Som omtalt ovenfor, havde det valgtekniske samarbejde med det polske mindretal i 20'erne ved rigs- og landdagsvalg ikke givet de ønskede resultater, hvorfor Den slesvigske Forenings Flensborgafdeling havde besluttet at undlade opstilling ved disse valg. Vigtigere for Tage Jessen og hans meningsfæller end valgsamarbejdets praktiske betydningsløshed var, at dette spørgsmål havde en »lille storpolitisk bismag«, idet det sønderjyske spørgsmål af den tyske grænsepresse blev sat i forbindelse med de store konfliktpunkter ved den tyske østgrænse, hvilket ikke mindst den danske regering måtte se på med bekymring.⁽¹²⁾ Direkte kunne og ville Danmark ikke give mindretallet direktiver. I stedet forsøgte man sig med individuel påvirkning af de sydslesvigere, der ansås for de vigtigste tilhængere af samarbejdet med polakkerne.⁽¹³⁾ Den grænsepolitiske risiko ved dette samarbejde betragtede det danske udenrigsministerium som alvorlig, især efter Hitlers magtovertagelse, fordi det ville kunne tænkes »at bringe den dansk-tyske grænsedragning på bane i tilfælde og under forhold, hvor ellers alene spørgsmålet om Tysklands østgrænse rejses.«⁽¹⁴⁾

Forud for rigsdagsvalget den 5.3. 1933 udstedte rigspræsident v.Hindenburg en forordning af 2.2. 1933 vedrørende forandring af rigsvalgretten, hvorefter der krævedes 60.000 underskrifter fra en valgkreds som forudsætning for en valglistes gyldighed.⁽¹⁵⁾ Dette afskar mindretallene i Tyskland fra enhver mulighed for at deltage i valget. Selv om det danske mindretal i Flensborg de foregående år

ikke havde deltaget i rigsdagsvalgene, gjorde der sig ved dette valg forhold gældende, som kunne tale for at deltage, idet der skulle være kommunevalg kun en uge efter. Man frygtede, at det kunne blive vanskeligt at samle alle de danske vælgere til kommunalvalget, når de umiddelbart forinden havde stemt på andre partiers lister. Udover en kort omtale i Flensborg Avis havde rigspræsidentens forordning dog ikke foranlediget det danske mindretal til nogen reaktion.⁽¹⁶⁾ Derimod satte Forbundet af nationale mindretal i Tyskland, hvis generalsekretær var polakken dr. Jan Kaczmarek, sig straks i bevægelse og anmodede om en audiens hos Hitler for om muligt at få mindretallene undtaget fra forordningens bestemmelser. Da der ikke indløb noget svar fra rigskancelliet, besluttede mindretalsforbundet uden det danske mindretals vidende at foretage en henvendelse til Hindenburg for at protestere mod forordningen. Dette erfarede man uofficielt i Flensborg den 10.2. 1933. Blandt de danske ledere var der nogen uenighed om betimeligheden af et sådant skridt. Mens Ernst Christiansen ikke havde noget at indvende, mente Tage Jessen ikke, at man burde blande det tyske statsoverhoved ind i en sådan sag, lige så lidt som man ville finde det acceptabelt, at det tyske mindretal i Nordslesvig henvendte sig direkte til den danske konge uden om regeringen. Særlig var Jessen utilfreds med, at Kaczmarek ikke havde kontaktet det danske mindretal, før henvendelsen blev besluttet.⁽¹⁷⁾

På denne baggrund kontaktede Jessen formændene for de andre danske mindretalsforeninger, og på et møde den 11.2. 1933 fik han disses tilslutning til, at det danske mindretal selv skulle rette en henvendelse til Hitler om at få forordningen ændret. Ved denne fremgangsmåde mente man tillige at kunne lægge en smule luft mellem sig og polakkerne. Meddelelsen herom blev straks sendt til Berlin, men hindrede dog ikke, som håbet, at Forbundets plan kom til udførelse, idet man senere samme dag erfarede, at Kaczmarek allerede havde afsendt brevet til Hindenburg. Såfremt dette heller ikke førte til noget, overvejede polakkerne at opstille en liste med de underskrifter, som hidtil havde været tilstrækkelige, og, såfremt den blev afvist, at rejse klage ved rigsretten med krav om omstødelse af forordningen. Den danske konsul i Flensborg, Lauritz Larsen, mente ikke, at Tage Jessen og Flensborgafdelingen ville kunne tilslutte sig et sådant skridt, alene af den grund at det måtte betragtes som givet, at man ikke ville få medhold ved domstolen. Desuden var danskerne meget utilfredse med ikke at være blevet indviet i Kaczmareks pla-

Tage Jessen (1898-1975)

ner, hvilket man da også meddelte ham.⁽¹⁸⁾

Det blev ikke muligt for mindretallene at opstille til rigsdagsvalget. Rigspræsidentens forordning stod ved magt. Til det den samme dag afholdte preussiske landdagsvalg besluttede Flensborg-afdelingen som ved de foregående parlamentsvalg ikke at opstille. Dels var der ingen mulighed for at opnå repræsentation, dels frygtede man, at vælgere, som til rigsdagsvalget var nødt til at stemme på et af de tyske partier, også ville gøre det ved landdagsvalget, nemlig det kommunevalg, som skulle finde sted ugen efter.⁽¹⁹⁾ Derimod opstillede Den slesvigske Forening for landdistrikterne som vanligt en liste, som også dansksindede flensborgere kunne stemme på, men som kun opnåede 1132 stemmer.⁽²⁰⁾ Både rigs- og landdagsvalg blev til sejr for den »nationale regering«, som opnåede det absolutte flertal i begge parlamenter. Sejren var dog på ingen måde så overvældende, som man kunne have ventet på baggrund af terroren mod oppositionen, hvis kandidater dels var arresterede, dels havde været udelukket fra at føre en aktiv valgkamp.⁽²¹⁾

4 Dansk i hagekorsets skygge

Netop forud for valgene i marts 1933 rettede den tyske grænsepresse påny voldsomme angreb på det danske mindretal for samarbejde med polakkerne. På denne baggrund og sikkert heller ikke uden sammenhæng med de voldsomme slesvig-holstenske angreb på grænsen i foråret 1933, den såkaldte »påskeblæst«⁽²²⁾, fandt det danske udenrigsministerium tiden inde til at få afgjort spørgsmålet om det dansk-polske fællesskabs »likvidation«. Konsul Larsen i Flensborg modtog instruktion om endnu engang at forsøge sig med personlig påvirkning af de ledende sydslesvigere, som ønskede samarbejdet fortsat.⁽¹⁴⁾ Også den danske gesandt i Berlin, Herluf Zahle, fandt det »særdeles ønskeligt,« at samarbejdet bragtes til ophør i betragtning af, at Tysklands forhold til Polen stod »foran en skærpelse.«⁽²³⁾ Noget beroligende måtte det dog virke i København, at mindretallets generalsekretariat i Berlin april 1933 udsendte en rundskrivelse til mindretalspressen, hvor bladene opfordredes til at vise tilbageholdenhed med deres kommentarer til det ny regimes politik. Heraf fremgik, at også det polske mindretal nu styrede ind på en mere forsigtig kurs. Over for det danske mindretal gjorde konsul Larsen gældende, at situationen i Tyskland havde forandret sig afgørende, eftersom alle tyske grænse- og mindretalspørgsmål befandt sig i et stadium, der kunne blive afgørende for lang tid frem. Nytænkning ville være nødvendig, og selv den mindste fejltagelse kunne få betydning. Set med nazistiske øjne fandtes der ikke noget, der hed »de nationale mindretal i Tyskland«, men kun et dansk mindretal og et polsk. Det danske mindretal havde tilmed den fordel, at det var »blodsbeslægtet«. Det dansk-polske fællesskabs forudsætninger var efter konsulens opfattelse ikke længere til stede, og samarbejdet udgjorde ikke længere nogen fordel, men tværtimod en risiko på grund af den tysk-polske spænding.⁽²³⁾

Det, som den danske regering ønskede, var altså reelt nedlæggelse af Forbundet af nationale mindretal i Tyskland. Som venteligt mødte disse synspunkter sympati i Flensborg og hos Tage Jessen, der mente, at der ville være flertal i Flensborg-afdelingen for at løse forbindelsen med det polske mindretal. Derimod gjorde Ernst Christiansen gældende, at det ville være forræderi over for polakkerne og krænkende for den danske selvagtelse at opløse fællesskabet på et tidspunkt, hvor en sådan handling ville blive udlagt som foranlediget af frygt. Christiansen mente desuden, at samarbejdet i forvejen var så løst, at regimet næppe ville betragte det med større fjendtlighed. Der kunne måske komme situationer, hvor forbindelsen ville være af betydning.

Selv om der sandsynligvis var flertal for en ophævelse af samarbejdet i Flensborg, mente konsul Larsen ikke, at der ville være det i de øvrige foreninger, hvis formænd Peter Lassen og Peter Budach stod fast på, at tyskerne først ville forsøge »at slå det danske mindretal omkuld«, når dette stod alene. En forcering af spørgsmålet ville således måske føre til splittelse inden for det danske mindretal i en situation, hvor en sådan svækkelse burde undgås. Larsen anbefalede derfor udenrigsministeriet, at man gik frem med lempe og ikke søgte en afgørelse, som »rimeligvis kun vil blive en halv«. I stedet ville han fortsat bearbejde tilhængere af det dansk-polske samarbejde.⁽²⁴⁾

Da konsulen blev klar over, at der den 9.5. 1933 skulle afholdes et møde i Den slesvigske Forenings forretningsudvalg om netop dette spørgsmål, indbød han en kreds af ledende danskere til en drøftelse i konsulatet dagen forinden. Ernst Christiansen fastholdt her, at han så det som en styrke for sydslesvigerne at have et stærkt polsk mindretal i ryggen, men ville dog ikke opponere mod, at Kaczmarek skriftligt blev underrettet om, at samarbejdet indtil videre skulle »hvile«. Forbundets generalsekretær måtte herefter intet foretage sig, som kunne indblande det danske mindretal uden dettes udtrykkelige samtykke. Konsul Larsen fandt dette en acceptabel løsning, eftersom en sådan tilkendegivelse af polakkerne formodentlig ville blive opfattet som en afbrydelse af samarbejdet. Christiansen var desuden gået ind på selv at fremlægge forslaget på mødet i forretningsudvalget, fordi det måtte forventes, at Lassen og Budach ville gå imod, hvis forslaget blev fremlagt af Tage Jessen, »over for hvem de står i en så godt som systematisk opposition.«. Christiansens omsving ville derimod sandsynligvis få afgørende indflydelse på de øvrige stillingtagen.⁽²⁴⁾

Det ser ikke ud til, at forslaget mødte synderlig modstand i forretningsudvalget den følgende dag. Tværtimod var der uenighed om at begrænse samarbejdet med polakkerne til det folkeligt-kulturelle område, herunder udgivelsen af det fælles tidsskrift Kulturwehr. På mødet kunne Tage Jessen desuden oplyse, at Lausitz-serberne havde meldt sig ud af mindretalsforbundet. På forslag af redaktør Julius Bogensee, som hidtil havde varetaget forbindelserne til de øvrige mindretal og generalsekretariatet i Berlin, besluttede man at slutte mødet med at vedtage en resolution til forelæggelse for Fællesforeningensbestyrelsen til godkendelse på dennes møde i Slesvig den 13.5. 1933. Resolutionsudkastet fastslog, at et samarbejde, som tog hensyn til de enkelte mindretals særinteresser og kun beskæftigede

sig med rent mindretalsretlige spørgsmål, fortsat var af værdi. Situationen krævede imidlertid forsigtighed, hvorfor det var nødvendigt, at der ikke blev foretaget noget i Forbundets navn, som ikke forinden var godkendt af de enkelte mindretal.⁽²⁵⁾

På fællesrådsbestyrelsesmødet den 13.5. 1933 blev resolutionsudkastet vedtaget uden diskussion.⁽²⁶⁾ Resolutionen, som stort set imødekom den danske regerings og Flensborg-afdelingens ønsker, var dog et kompromis i den forstand, at det ikke direkte blev tilkendegivet, at samarbejdet skulle hvile. Allerede i marts måned, efter at det havde vist sig, at polakker og danskere ikke kunne enes om en fælles holdning i forbindelse med rigsdagsvalget, havde den tyske gesandt i København, v. Richthofen, meddelt Auswärtiges Amt, at samarbejdet syntes at slå revner, og at det, hvis samarbejdet blev afbrudt, kunne skyldes udenrigsminister P. Munch.⁽²⁷⁾ Den danske regerings holdning til dette spørgsmål var altså ikke de tyske myndigheder ukendt. Desværre fremgår det ikke af det tyske materiale i hvor høj grad, man har været i stand til at følge udviklingen inden for Forbundet af nationale mindretal i Tyskland videre fremover. Hverken fra dansk eller polsk side blev der givet meddelelse om det hvilende samarbejde, hvilket i sig selv reducerede beslutningens betydning. I Berlin syntes man nemlig ikke at være klar over, hvad der var sket.

Planerne om en afbrydelse af samarbejdet med det polske mindretal havde deres oprindelse i København, men var dog heller ikke fremmede for vide kredse inden for den danske befolkningsdel i Sydslesvig. Samarbejdet rummede ikke blot en grænse- og udenrigspolitisk risiko for, at Danmark skulle blive inddraget i et polsk-tysk opgør, men havde også mindretalspolitiske aspekter. Som Hitler-Tysklands holdning var til Polen, var det rimeligt at forvente, at danske ønsker snarere ville blive imødekommet, såfremt de ikke blev kædet sammen med det betændte tysk-polske forhold. Yderligere var det danske mindretals fundamentale mindretalspolitiske synspunkter direkte modsat polakkernes. Mens det danske mindretal stod fast på sindelagsprincippet, betragtede det polske mindretal afstamning og sprog som de afgørende nationale kriterier. Den traditionelle indbyrdes solidaritet viste sig dog så stærk, at samarbejdet nok blev sat på laveste blus, men uden at dette blev kendt i offentligheden.

Julius Bogensee (1894-1950)

c - Interne tyske mindretalspolitiske overvejelser

Den (rigs)danske beslutning om at lægge det dansk-polske samarbejde på is indtil videre var truffet på grundlag af et meget begrænset kendskab til de ny magthaveres konkrete planer på mindretalsområdet. Hvilken udformning nazisternes officielle nationalpolitiske synspunkter ville få i praktisk politik, var som omtalt langt fra klart. En antydning af, i hvilken retning myndighedernes tanker gik, er det dog muligt at få. Det skal tilføjes, at disse ting kun til dels var offentligheden og dermed mindretallene bekendte.

Allerede den 20.5. 1933, altså kun tre dage efter Hitlers store tale i rigsdagen, indkaldtes til en embedskonference om emnet »nationale mindretal i Tyskland« i Auswärtiges Amt den 9.6. 1933. Foruden deltagere fra udenrigsministeriet var indbudt repræsentanter fra rigsindenrigsministeriet, det preussiske statsministerium, det preussiske indenrigsministerium, det preussiske kulturministerium og den sachsiske repræsentation ved rigsdagen. Denne sammensætning skal ses på baggrund af, at den overordnede mindretalspolitik sorterede under henholdsvis Auswärtiges Amt og rigsindenrigsministeriet, men at det indre-tyske mindretalsspørgsmål i øvrigt reelt kun berørte Preussen, da såvel det danske som det polske mindretal var på preussisk område. Den sachsiske repræsentation skyldtes, at også Lausitzserbernes forhold skulle drøftes, og disses bosættelsesområde var delt mellem Preussen og Sachsen. På grund af forhandlinger i Folkeforbundsrådet i Geneve måtte konferencen senere udskydes til den 16.6. 1933.⁽²⁸⁾ Et referat fra denne konference har desværre ikke været til rådighed, men i Auswärtiges Amts's akter findes et dokument, en slags indledende redegørelse, som i hovedsagen opsummerer de efter Auswärtiges Amt's opfattelse bestående mindretalsproblemer, og som samtidig udgør en plan for konferencens forløb i øvrigt. Ikke mindst den indledende redegørelse er interessant og skal derfor refereres i større udstrækning.⁽²⁹⁾

Som begrundelse for konferencens indkaldelse anførtes Forbundet af nationale mindretal i Tysklands før nævnte anmodning om foretræde for rigskansleren. Fra tysk side havde man trukket sagen i langdrag for at give de involverede instanser mulighed for at drøfte spørgsmålet og eventuelt nå frem til en afgørelse af spørgsmålet vedrørende de nationale mindretal i Tyskland. Auswärtiges Amt havde tænkt sig, at konferencen først og fremmest skulle tjene til at skabe klarhed over problemerne, således at de enkelte ressorts kunne få lejlighed til at formulere en stillingtagen. Til slut ville man så se,

om det skulle være muligt at nå til en fælles holdning, som kunne føre til den af mindretallene ønskede audiens (såfremt denne overhovedet skulle finde sted), eller om sagen skulle udskydes yderligere med henblik på en eventuel drøftelse i kabinettet. En given indstilling til rigskancelliet måtte under alle omstændigheder underkastes nøje overvejelser.

Som det første hovedpunkt rejstes spørgsmålet, hvilke fremmede folkegrupper, der skulle betragtes som nationale mindretal. Man måtte forvente, at en eventuel delegation ville søge at tale ikke blot i danskeres og polakkers, men også i litaueres og venderes, måske endog i frisernes navn. Hidtil havde Tyskland kun anerkendt danskere og polakker som nationale mindretal, og Auswärtiges Amt så ingen grund til at ændre dette. For frisernes vedkommende anførtes, at denne folkegruppe bortset fra enkelte propagandister ikke følte sig som et nationalt mindretal, hvilket var ubestridelig korrekt. Det samme gjaldt, når det blev gjort gældende, at litauerne i Østpreussen udgjorde så få personer, at det ville være meningsløst at betragte dem som et særligt nationalt mindretal.⁽³⁰⁾ Endelig blev venderne, dvs. Lausitz-serberne, de facto i forvejen behandlet som mindretal, såvel i skole- som kirkeanliggender. Ganske vist var der for nylig blevet skredet ind over for de vendiske ledere, den vendiske avis m.v. i Sachsen. Herom forventede udenrigsministeriet en redegørelse fra de sachsiske repræsentanter, og desuden fandt man det nødvendigt at gøre opmærksom på, at der rent faktisk bestod en snæver sammenhæng mellem spørgsmålet om behandlingen af tyske folkegrupper i udlandet og Tysklands behandling af egne mindretal. Generelt mente Auswärtiges Amt, at den bestående tilstand, som ikke hvilede på traktatmæssige forpligtelser, burde fastholdes. Man ønskede principielt en ensartet kurs over for mindretallene i Tyskland, og samtidig skulle der sættes ind på at styrke tyskheden i grænseområderne. Med henblik på en eventuel audiens ville det være nødvendigt på forhånd at beslutte, hvorledes man skulle forholde sig, såfremt også vendiske, frisiske eller litauiske repræsentanter indgik i delegationen; om det eventuelt skulle tilkendegives, at sådanne ikke ville blive modtaget. Auswärtiges Amt forventede, at resultatet af drøftelserne herom ville blive, at man fremover som hidtil kun ville anerkende de danske og polske befolkningsdele som nationale mindretal.

Det andet hovedproblem var, hvilke ønsker mindretallene ville forebringe ved en audiens. Oplægget nævner, at der sandsynligvis ville blive tale om en hel række spørgsmål. Som mulige emner opreg-

nedes bl.a. følgende: mindretallenes fremtidige valgdeltagelse, skolespørgsmål, lærernes deltagelse i mindretallenes almindelige aktiviteter (et problem, hvis der var tale om udenlandske statsborgere), national hvervning og økonomiske spørgsmål som foreningsret og jordkøb. Indenrigsministeriet havde allerede afvist at undtage mindretallene fra rigspræsidentens forordning om 60.000 stillere inden for en enkelt valgkreds⁽³¹⁾, og Auswärtiges Amt havde intet at tilføje hertil. For skolespørgsmålenes vedkommende måtte man gå ud fra, at den hidtil gældende ordning skulle opretholdes. Det eneste problem i Sydslesvig skulle være »die Frage der Gewinnung von deutschen Kindern, die von Gegenden ausserhalb Schlesiens stammen«, hvilket skulle være akut! Kravene vedrørende elevtal i privatskolerne kunne eventuelt strammes, men det skulle i så fald ske hemmeligt og administrativt. Bestående skoler måtte ikke berøres. Principielt mente Auswärtiges Amt, at skolelærere, selv om de var udenlandske statsborgere, inden for rimelige grænser have adgang til at deltage i mindretallenes almindelige kulturelle aktiviteter. Man henviste til, at Tyskland krævede samme ret for sine mindretals vedkommende, at dette var et livsvigtigt spørgsmål for de tyske folkegrupper.

Der herskede således tydeligvis også blandt rigsudenrigsministeriets embedsmænd usikkerhed med hensyn til, hvad det ny regime egentlig havde tænkt sig. Om der fremkom udspil fra anden side ved det omtalte møde lader sig desværre ikke afgøre. Men i hvilken retning i hvert fald rigsindenministeriets tanker gik med hensyn til mindretalsborgernes generelle stilling skinnede igennem i en tale, som statssekretær Pfundtner holdt den 4.7. 1933 i det berlinske forvaltningsakademi. Han beskæftigede sig heri med forfatnings- og forvaltningsspørgsmål og understregede kraftigt, at »kun rigstyskere kan udgøre den nye stats rigsfolk«.⁽³²⁾ Til statsborgerretten skulle føjes en særlig rigsborgerret, som kunne erhverves ved særlig fortjeneste. Kun rigsborgere skulle have lov at arbejde i staten. Disse tanker sigtede i første række mod jøderne, men kunne komme til at betyde, at også de nationale mindretals medlemmer ville blive udelukket fra at opnå rigsborgerret og derved blive reduceret til anden classes borgere.

Flensborg Avis (7. juli 33) protesterede i sin kommentar hertil skarpt mod den varslede nyordning. Når alle foreninger osv. ensrettedes i tysk, nazistisk ånd, måtte myndighederne samtidig sørge for, at mindretallenes muligheder for at udfolde sig frit sikredes. Opstilling af mindretalslister - dvs. en slags katastrofer - måtte mindretallene

vende sig imod. I stedet burde man finde en generel ordning. Bladet tilføjede advarende, at en sådan ordning af hensyn til de tyske mindretal i udlandet hellere måtte være retfærdig og rimelig, og fandt, at især det tyske mindretal i Nordslesvig i egen velforstået interesse burde ytre sig i denne sag, »da det i lige så høj grad drejer sig om dets som om det danske mindretals fremtid«. Kort tid efter meddelte bl.a. Berliner Tageblatt, at det fra kompetent side var blevet oplyst, at lederne af den såkladte »Deutsche Arbeitsfront«, DAF, d.v.s. den nazistiske faglige korporation, der havde afløst fagforeningerne, betragtede den enkeltes positive medvirken ved den ny nazistiske statsopbygning som en forudsætning for opnåelse af rigsborgerret. Det ville blive forlangt, at den enkelte tysker dokumenterede sin vilje til positiv medvirken ved at være medlem af NSDAP, SA, SS, NSBO, STAHLHELM eller DAF.⁽³³⁾

Dette vakte naturligvis bekymring inden for det danske mindretal. Ganske vist dementeredes meddelelsen officielt, men ikke på særlig overbevisende måde.⁽³³⁾ Flensborg Avis mindede i den anledning om det udkast til grundlov for Det tredje Rige, som dr. Helmuth Nicolai, der var leder af NSDAP's indenrigspolitiske afdeling og rådgiver for rigsindenrigsminister Frick, nogen tid forinden havde ladet offentliggøre. I følge dette udkast skulle kun tyskere af blod, race og afstamning være tyske statsborgere og rigsborgere. De nationale mindretals medlemmer ville kun blive undersåtter uden statsborgerret. De skulle udskilles af det tyske folk, underkastes en særlig mindretalsret, opføres på lægdsruller og behandles efter særlige love, en for jøder, en for polakker og en for de øvrige fremmede.⁽³⁴⁾ Flensborg Avis mente, at det hermed lå fast, at Tyskland agtede at gennemføre en endog meget vidtgående katastroferlovgivning for de nationale mindretal i Riget. Meget tydede tilmed på, at katastroferbestemmelserne også skulle anvendes på det erhvervsmæssigt-organisatoriske område. Bladet undlod da heller ikke at gentage advarsler om, at en sådan lovgivning hellere måtte være omhyggelig gennemtænkt af hensyn til de tyske mindretal i andre lande.⁽³⁴⁾

Knap en uge senere, den 25. juli 33, bragte avisen et interview af Kronika med rigsindenrigsministeriets særlige referent for nyordningen af de statsborgerlige forhold i Tyskland. Kronika havde spurgt, om der ville blive tale om en særstilling for de nationale mindretal, eventuelt i form af en katastroferlovgivning. Et bestemt og udtømmende svar havde han ikke kunnet få, men sikkert var, at adskillelsen mellem arisk og ikke-arisk ville indgå i den fremtidige lov om

»Reichsangehörigkeit«. Ejheller ville rigsborgerret blive noget man erhvervede sig ved fødslen. Hvilken status mindretallene skulle have var uafklaret, men den pågældende referent havde ikke ment, at de ville blive ringere stillet end hidtil, ligesom de ville kunne bibeholde »de indretninger, som tjener til røgt og pleje af deres nationalkulturelle særpræg«. Avisen knyttede ikke nogen kommentar til disse dog noget mere opmuntrende oplysninger. Formodentlig afventede man et mere konkret udspil.

I overensstemmelse med bureaukratisk tradition agtede Auswärtiges Amt's embedsmænd tydeligvis at fastholde status quo og afvente eventuelle mindretalspolitiske initiativer fra rigskancelliet eller den øvrige rigsregering. Ligesom i 20'rne påpegede man sammenhængen mellem den indre-tyske mindretalspolitik og de tyske mindretals stilling i andre lande. Heller ikke i det danske mindretals holdning kan der konstateres nogen ændring. De nazistiske planer om en særlig rigsborgerret, hvorfra mindretallene måtte regne med at blive udelukket og i stedet få tildelt en særlig status på grundlag af en katastrofeordning, måtte vække bekymring i en situation, hvor den dansksindede befolkningsdel i Sydslesvig efter mange års tysk tøven og modstand stort set havde opnået ikke blot den ønskede politiske og sociale ligeberettigelse med flertalsbefolkningen, men også særordninger på det kulturelle område, som, selv om man ikke var helt tilfreds, i hvert fald gav rimelige muligheder for dansk kultur og sprog i Sydslesvig. Det kan derfor ikke undre, at Flensborg Avis følte trang til at erindre om de mulige konsekvenser af en sådan lovgivning for de tyske mindretals stilling bl.a. i Danmark. Situationen var flydende og måtte være det, så længe de ny magthavere ikke klart havde tilkendegivet, hvor de stod.

d - Omkring mindretalsstævnet i Bern

Usikkerheden om, hvilken mindretalspolitisk kurs Hitler-regeringen ville slå ind på, blev ikke mindre, da såvel det danske som det polske mindretal i august 1933 modtog en indbydelse fra den tysk-dominerede europæiske mindretalskongres' generalsekretær, udlandstyskeren Ewald Ammende fra Estland, til at deltage i det forestående mindretalsstævne i Bern, mindretalskongressens årsmøde. Siden 1927 havde man kun deltaget i disse stævner ved observatør.

Den 2.9. 1933 indfandt dr. Ammende sig i Flensborg for nærmere at begrunde indbydelsen til de mindretal, som havde forladt kongres-

sen i 1927. Han påpegede over for Ernst Christiansen og Tage Jensen, at »meget stod på spil for mindretallene nu«, og garanterede, at grænseflytningskrav ikke ville blive berørt. Derimod stod kongressen fast på, at man ikke ville have friserne med. En kompromisløsning kunne være, at man, hvilket han også den foregående dag havde foreslået Kaczmarek, indbød Forbundet af nationale mindretal i Tyskland på den betingelse, at dette indtil videre lod sig repræsentere af danskere eller polakker. Denne tanke opgav han imidlertid igen. Kongressen var rede til at anerkende Forbundet, men af hensyn til det ny tyske styre burde mindretallene optræde hver for sig. Nogen konkrete oplysninger om, hvordan den tyske regering ville stille sig til, at danskere og polakker pludselig igen dukkede op ved et mindretalsstævne, hvor bl.a. »jødespørgsmålet« skulle behandles, kunne Ammende ikke give. Derimod skulle de tyske mindretals befuldmægtigede i Berlin, generalsekretær Werner Hasselblatt, have fået stoppet planerne om en rigsborgerret på grund af en sådan lovgivnings mulige konsekvenser for de tyske mindretal. Mindretalskongressens forhold til den tyske regering var heller ikke klart, eftersom Ammende lagde en vis distance til nazismen og bl.a. bemærkede, at denne næppe nogensteds var så aggressiv som i Nordslesvig, hvilket han ikke mente var efter Berlins ønske. Danske betænkeligheder ved visse punkter på mindretalsstævnets program - således var man ikke begejstret for et punkt om »territorial selvforvaltning« for »store henholdsvis sluttet boende grupper« - afviste Ammende og fremhævede, at territorial selvforvaltning ikke var tænkt som det første skridt på vejen mod løsrivelse, men netop forudsætning for at opgive irre-denta-politik. Fortroligt oplyste han, at den tyske regering skulle have givet de tyske mindretal besked om, at de ikke skulle regne med at få »videregående fordringer« opfyldt de første 10 år.⁽³⁵⁾

Christiansen var meget i tvivl om, hvor vidt det danske mindretal burde tage imod denne indbydelse. Han mente, at polakkerne var tilbøjelige hertil, men at de dog næppe ville gøre det uden om danskerne. Kronika havde fra Berlin telefonisk antydnet, at Kaczmarek kunne tænke sig en samtale med Werner Hasselblatt, og Christiansen havde foreslået ham selv at tage føling med Alfred Rosenberg, som hørte til Kronikas bedste forbindelser i Berlin. Christiansen betragtede det danske mindretals forhold til den tyske rigsledelse som efter omstændighederne godt og fandt det meningsløst at risikere at spolere det ved at genoptage et samarbejde med andre mindretal, igennem hvilket man kunne blive medansvarlig for »adskillige uigennem-

skuelige ting«. Mindretalsledelsen havde derfor besluttet at afvise indbydelsen, hvis Rosenberg skulle fraråde deltagelse. Hvis dette ikke skete, måtte sagen drøftes med polakkerne, ligesom man ville høre den danske regering og de danske nationale foreninger.⁽³⁵⁾

Invitationen til at deltage i Bern debatteredes på en række møder i Forbundet af nationale mindretal i Tysklands generalsekretariat i Berlin i begyndelsen af september 1933. Den 4.9. 1933 meddelte dr. Hasselblatt, der nu betegnede sig som rigsregeringens rådgiver i mindretalsanliggender, under et møde i Forbundet, at denne sammenlutning af nationale mindretal i Tyskland måtte betragtes som en politisk organisation og derfor formodentlig ville blive opløst. På denne baggrund vedtoges det at holde et nyt møde, hvor der skulle tages endelig stilling til spørgsmålet om deltagelse/ikke-deltagelse i Bern. Sønderborg-bladet Dybbøl-Postens redaktør Andreas Grau, der havde været sekretær for Mellemslesvigsk Udvalg og repræsentant for Mellemslesvig på fredskonferancen i Paris, og som havde særdeles gode forbindelser til det danske mindretal, mente, at der kun ville blive delegeret en eller to danskere som observatører for mindretallene i Tyskland, og det var desuden hans opfattelse, at Forbundet i betragtning af omstændighederne ville opløse sig selv.⁽³⁶⁾

Den 7.9. 1933 underrettede Kaczmarek på et møde i Berlin repræsentanter for det danske mindretal om resultatet af forhandlingerne mellem Forbundet og de tyske mindretal. Foruden Kronika var også Ernst Christiansen, Tage Jessen og Julius Bogensee kommet til Berlin. Kaczmarek oplyste, at det i mellemtiden var blevet klart, at der ikke herskede fuld overensstemmelse mellem Ammende og Hasselblatt. I forvejen havde man haft betænkeligheder ved at deltage i stævnet, fordi man risikerede, at de tyske mindretal ville dominere hele forløbet. Tanken om en samtale med Rosenberg havde man ladet falde, fordi mindretallene derved kunne blive udsat for et pres, som ville være vanskeligt at modstå, uden at man alligevel fik et dybere indblik i spillet bag kulisserne. Betænkelighederne var ikke blevet mindre af, at Ammende og Hasselblatt havde fortolket forskellige spørgsmål på hver sin måde. Ernst Christiansens indtryk var, at det var uklart, hvem der egentlig ønskede dansk og polsk deltagelse ved mindretalsstævnet, den tyske regering eller de tyske mindretal. Da det var lige så uklart hvorfor, blev man efter fem timers forhandlinger enige om, at Forbundet som sådant skulle undlade at tage stilling til spørgsmålet og overlade besvarelsen af invitationerne til de enkelte mindretal selv. Så vidt det danske gesandtskab i Berlin

var underrettet den 11.9. 1933, ville det danske svar komme til at gå ud på, at man ville nøjes med at sende en observatør på grund af de »uafklarede og uoverskuelige« forhold.⁽³⁷⁾

Dette blev også tilfældet. Den 11.9. 1933 afgik et svar til dr. Ammende, hvori det danske mindretal meddelte, at Kronika ville indfinde sig i Bern som observatør.⁽³⁸⁾ Konsul Larsen var en smule betænkelig herved, fordi Kronika efter hans opfattelse var »vel intim med« generalsekretær Kaczmarek, der var en af de stærkeste fortalere for det dansk-polske samarbejde.⁽³⁹⁾ Heller ikke de tyske mindretal var begejstrede for tanken. De ønskede aktiv deltagelse, ikke observatører. Den 11.9. vedtog »Verband der deutschen Volksgruppen in Europa« på initiativ af den nordslesvigske repræsentant Johs. Schmidt-Wodder en udtalelse om, at repræsentation ved observatør måtte betragtes som udtryk for mistillid, og derfor var uacceptabelt. Efter de tyske mindretals opfattelse var det nu på tide at føre forholdet til det danske mindretal ind på et »Vertrauensgrundlage«.⁽⁴⁰⁾

Meddelsen herom modtog Ernst Christiansen via redaktør Ernst Schröder⁽⁴¹⁾, som havde vist sig meget interesseret i, hvorledes danskerne ville stille sig, og som den 11.9. var blevet underrettet om svaret til dr. Ammende. Den 12.9. henvendte han sig på ny til Christiansen og forklarede, at Hasselblatt havde bedt ham underrette danskerne om indholdet af den Schmidt-Wodderske resolution. De tyske mindretal ønskede en ny forhandling, gerne allerede den følgende formiddag, såfremt det danske mindretal ville sende en repræsentant. Schröder hævdede, at han på grundlag af sin samtale med Christiansen den 11.9. straks havde sagt til Hasselblatt, at den danske beslutning ikke kunne fortolkes som et udtryk for mistillid, eftersom det danske mindretal det foregående år slet ikke havde været repræsenteret på mindretalsstævnet, og Schröder viderebragte nu dette, i følge Christiansen uden større forventning om, at danskerne skulle ændre holdning, hvilket de da heller ikke gjorde.⁽⁴²⁾

Samtalen havde fundet sted under venskabelige former, men Schröder måtte altså meddele den tyske mindretalssammenslutning, at den danske beslutning stod fast. Dette foranledigede Ammende til at sende et telegram til Andreas Grau i Berlin med anmodning om at sætte sig i forbindelse med ham.⁽⁴³⁾ Den 13.9. 1933 om morgenen spurgte Schröder igen Ernst Christiansen, angiveligt på Hasselblatts foranledning, om der skulle være sket nogen ændring af det danske standpunkt, hvilket Ernst Christiansen afviste.⁽⁴²⁾ Samme dags formiddag opsøgte dr. Ammende Grau på dennes hotel i Berlin. Am-

mende fremsatte ved denne lejlighed, trods Graus forsikringer om ikke at have nogen som helst kompetance i denne sag, nogle »truende udtalelser« gående ud på, at den danske beslutning opfattedes som en uvenlig handling, og at valget af Kronika som observatør var en provokation på grund af dennes tidligere virksomhed ved Der Schleswiger, som ikke var glemt, hvilket Kronika ville erfare under stævnet. Samtalen antog en temmelig skarp karakter.⁽⁴³⁾ Da Grau havde talt med Kronika, ringede denne til Ernst Christiansen og tilbød at trække sig til fordel for en anden observatør. Christiansen holdt imidlertid fast på, at det måtte blive Kronika eller ingen. Man besluttede, at Christiansen via Schröder skulle forespørge hos Hasselblatt, om de tyske mindretal ville foretrække, at danskerne blev fuldstændigt væk fra stævnet. Schröder skulle rejse den 14.9. om morgenen og meddelte kort før sin afrejse, at han ikke havde kunnet få fat på Hasselblatt. Kort efter ringede en dame fra hans kontor og oplyste, at Hasselblatt i allersidste øjeblik havde besvaret det stillede spørgsmål derhen, at de tyske mindretal rent faktisk ville betragte Kronikas sendelse som observatør som et udtryk for mistillid.⁽⁴²⁾

På denne baggrund besluttede de danske mindretalsledere, som gesandten Herluf Zahle ironisk skrev fra Berlin, »for at vise god vilje og imødekommenhed« ikke at sende nogen iagttagelse overhovedet. Så vidt Zahle i øvrigt var underrettet - direkte tilkendegivelser fra de involverede ses ikke at foreligge - anså de danske mindretalsrepræsentanter Ammendes opførsel for at være dikteret af prestigehensyn. Hans udfald mod Kronika tog man sig let, dels fordi Ammende selv i 1927 havde betegnet netop Der Schleswiger som et mønstereksempel på, hvorledes et mindretalsblad burde behandle internationale stridsspørgsmål, og dels fordi Kronika i øvrigt syntes at være særdeles velanskrevet i autoritative tyske kredse. I stedet for Kronika ville Grau overvære mindretalsstævnet, men kun i sin egenskab af dansk journalist.⁽⁴⁴⁾

Mindretalskongressens stævne i Bern, der afvikledes i dagene fra den 16.9 til den 29.9. 1933, var meget nær ved at ende som en total fiasko. Ikke blot jødespørgsmålet, men også andre problemer truede med at sprænge kongressen fuldstændigt. De jødiske grupper havde holdt sig væk, og på et vist tidspunkt kunne kun en udsættelse af forhandlingerne hindre en yderligere sprængning.⁽⁴⁵⁾ Hovedårsagen til disse vanskeligheder var i følge det ansete schweiziske blad Neue Züricher Zeitung Tysklands holdning til jøderne og kongressens ensidige tyskvenlighed.⁽⁴⁶⁾ Flensborg Avis, som ikke syntes at beklage

denne situation synderligt, understregede i sin leder den 22.9. 1933, at mindretalskongressens fremtid forekom i høj grad truet, eftersom det ikke var lykkedes at finde en linie, som kunne forene »folkelig selvhævdelse« med »mellemfølgelig forståelse«. Den 26.9. gjorde bladet i en lang leder »Bern og Slesvig« sin og det danske mindretals holdning til det internationale mindretalssamarbejde op og begrundede, hvorfor man havde afvist at deltage i Bern. Det nævntes, at de tyske mindretal havde været og stadig var interesseret i dansk deltagelse i arbejdet. Hvorfor vidste man ikke. Indirekte antydedes, at der, ud over det naturlige ønske om universalitet, kunne have været tale om en fælde. Det centrale spørgsmål var den »territoriale selvforvaltning«, og bladet mente, at hvis »dette krav var knæsat af stævnet med det danske mindretal som mere eller mindre medansvarligt, så skulle man snart se det rejst med forøget kraft af tyskheden i Nordslesvig.« Det danske mindretal ønskede på ingen måde at være med til at »sprænge nye kløfter« i Sønderjylland, endsig at »jævne vejen« for en grænseændring. Desuden hæftede man sig ved, at netop hjemmetyskerne i Nordslesvig ikke havde deltaget i Bern, uden at bladet dog forsøgte at gisne om årsagen hertil.

De danske begrundelser for ikke at deltage i Bern lå klart i forlængelse af mindretallets hidtidige linie i spørgsmålet om det intereuropæiske mindretalssamarbejde. De betænkeligheder, som gjorde sig gældende, var i princippet de samme, som i sin tid havde fået danskere og polakker til at forlade mindretalskongressen, nemlig den tyske dominans og kulturautonomitanke - nu forklædt som »territorial selvforvaltning«. Hertil kom yderligere, at de tyske begrundelser for at ønske dansk deltagelse var vage og til dels selvmodsigende, ligesom de tyske mindretals forhold til Hitler-regeringen var uklart. De tyske mindretal fremstillede det som om den tyske regering ønskede dansk deltagelse i Bern, men om dette virkelig var tilfældet på dette tidspunkt, var og er det ikke muligt at sige. De tyske mindretal var i alvorlige vanskeligheder efter den nazistiske magtovertagelse. De fleste steder gjorde der sig en kraftig nazistisk opposition gældende mod de traditionelle ledere, og endnu var det ikke klart om den tyske regering støttede denne opposition eller lige frem stod bag den. Det er således nærliggende at se en sammenhæng mellem hjemmetyskernes fravær og de indre-tyske stridigheder i Nordslesvig. På samme måde var også mindretalskongressens situation usikker. Spørgsmålet om specielt de tyske jøders status havde nær splittet kongressen endnu inden stævnets begyndelse, og ønsket om dansk og

polisk deltagelse kan ses som et forsøg på at reducere de mulige følger af en sådan splittelse. Dansk deltagelse ved observatør ville selvfølgelig ikke have nogen virkning i denne retning, men nærmest understrege kongressens svækkede prestige. Når de tyske mindretalsledere opfattede den danske holdning som et udtryk for mistillid, var det fuldt berettiget, men dette var dog ikke den eneste faktor. Usikkerheden omkring den tyske regerings stilling ikke blot til mindretalskongressen, men til mindretalsspørgsmålet i det hele taget måtte mane til forsigtighed.

e - *Den hemmelige centralisering af den tyske nationalitetspolitik og fornyede forsøg på at inddrage mindretallene i Tyskland i det intereuropæiske mindretalssamarbejde*

Den 10.9. 1933 beklagede vicekansler v.Papen i en tale ved »Den tyske skoles fest«, at udlandet viste så ringe forståelse for det ny Tyskland, og at man ikke ville indse, at Tyskland havde mod til at løse spørgsmålet om nationalitet og stat. Han nævnte, at 1/3 af alle tyskere levede uden for Tysklands grænser, og konstaterede, at ingen magt ville kunne samstemme stats- og nationalitetsgrænser i Mellemeuropa. En fornuftig nyordning forudsatte, at alle parter erkendte, at undertrykkelse, assimilation og opsugning af fremmede nationaliteter aldrig ville kunne være nogen indenrigspolitisk gevinst for en stat. Vold mod fremmede nationaliteter bevirkede blot, at disse blev fremmedgjort i forhold til herbergsstaten. Mindretalsbeskyttelse var i statens egen interesse, og de nationale mindretal skulle ikke være andenklassens borgere.⁽⁴⁷⁾

Situationen var dog langt fra så afklaret på tysk side, som v.Papen ønskede at give indtryk af. Allerede den 21.4. 1933 havde Hitler, som ikke selv ønskede at varetage den umiddelbare ledelse af Det tredje Riges »Volkstumspolitik«, udnævnt Rudolf Hess til sin stedfortræder og samtidig overtog Hess på Hitlers vegne ledelsen af nationalitetspolitikken. Egentlige fuldmagter fik han dog først i oktober 1933. Den 27.10 1933 anordnede Hess indkaldelse af et såkaldt folketysk råd, »Volksdeutscher Rat«, hvis opgave det skulle være at beskæftige sig med samtlige spørgsmål vedrørende udlandstyskheden såvel som dermed sammenhængende indenrigspolitiske anliggender. Dette organ skulle være såvel rådgivende som udøvende og hemmeligt overtage den centrale ledelse af samtlige grænse- og nationa-

litetspolitiske anliggender. Formand blev geopolitikeren prof. Karl Haushofer, mens Werner Hasselblatt skulle tage sig af internationale nationalitetsspørgsmål og rådgive i mindretalsanliggender. Af de syv medlemmer var kun et partimedlem.⁽⁴⁸⁾

Blandt de emner, som det var meningen at drøfte på rådets første møde den 1.11. 1933, var bl.a. spørgsmålet om, hvordan det danske og det polske mindretal skulle behandles fremover. Det har ikke været muligt at konstatere, om dette emne rent faktisk blev debatteret ved mødet den 1.11., men den 17.11. 1933 afholdtes i det preussiske indenrigsministerium et møde vedrørende behandlingen af de fremmede befolkningsdele i Tyskland. Foruden en repræsentant for Auswärtiges Amt deltog bl.a. også Hasselblatt og Ammende fra den tyske mindretalssammenslutning. De tyske mindretalsrepræsentanter fik her fuld tilslutning til et krav om, at myndighederne skulle nægte at anerkende Forbundet af nationale mindretal i Tyskland, om hvis hvilende status man altså ikke var orienteret. Baggrunden for uviljen mod denne organisation kom frem, da dr. Ammende nævnte, at jøderne sandsynligvis ville forlade mindretalskongressen. Dette ønskede han kompenseret ved, at de fremmede mindretal i Tyskland indtrådte i stedet. I forbindelse hermed ville man kontakte danskere, litauere og vendere; polakkerne nævntes mærkeligt nok ikke, ligesom de allerede foretagne kontakter ikke omtaltes med et ord. Ministeriet havde intet at indvende mod sådanne kontakter. Ammende påpegede også, at det ville være nødvendigt at vise en vis imødekommenhed over for vendernes og litauerens ønsker af hensyn til de mest udsatte tyske mindretal i Europa. Dette erklærede de ministerielle repræsentanter sig villige til at overveje, og Regierungsrat Tietje fra indenrigsministeriets mindretalsafdeling mente endog, at man også fra tysk side kunne gøre noget for en »Auffrischung des kulturellen Lebens der Wenden und Litauer«.⁽⁴⁹⁾

Selv om det i første omgang ikke var lykkedes at få de nationale mindretal i Tyskland til at deltage i mindretalsstævnet i Bern, opgav de tyske mindretal altså dog ikke håbet. Den 25.11. 1933 beklagede Hasselblatt således påny ved et møde i Flensborg med L.P. Christensen og Tage Jessen, som var blevet bragt i stand ved Ernst Schröders mellemkomst, at danskerne stadig holdt sig udenfor det internationale mindretalssamarbejde. Da Tyskland netop var udtrådt af Folkeforbundet, og Danmark var medlem af Folkeforbundsrådet, havde netop Danmark en særlig chance for at gøre en indsats for mindretallene i Geneve. Særlig da Danmark var »en af de få anstændige

5 Dansk i hagekorsets skygge

Ernst Schröder (1889-1951)

stater i mindretalssagen«. Den øjeblikkelige situation betragtede Hasselblatt som farlig, men ikke uden muligheder, hvis man kunne vinde nazismen for mindretalssagen. Mindretallene måtte imidlertid ikke selv gøre noget, mens det var nødvendigt, at der skete noget i Geneve. Ellers risikerede man, at Tysklands interesse for spørgsmålet ophørte. Danskerne indvendte heroverfor, at de tyske mindretal ikke burde have opfattet den danske holdning til stævnet i Bern som »uvenlig«. Når man ikke havde villet deltage aktivt, skyldtes det først og fremmest jødespørgsmålet. Hvis danskerne pludselig efter flere års fravær deltog i en konference, hvor netop dette emne var til debat, kunne den tyske regering opfatte det som en provokation. Hasselblatt bagatelliserede disse indvendinger og gjorde gældende, at man jo blot kunne have spurgt den tyske regering om dens stilling. Det, som han egentlig ønskede, var en nærmere forhandling om Danmarks og det danske mindretals rolle i den internationale mindretals-sammenhæng. Den 5.12. 1933 skulle de tyske mindretal mødes i Berlin, og man ville gerne følge dette op med et møde med repræsentanter for det danske mindretal dagen efter. Hasselblatt lod tillige falde en bemærkning om, at man eventuelt kunne invitere den danske gesandt i Berlin med til en sådan forhandling, hvilket straks afvis-tes.⁽⁵⁰⁾

Den 27.11. 1933 drøftede mindretalslederne på et møde i Flensborg, hvortil også konsul Larsen var indbudt, Hasselblatts henvendelse. Særlig diskuterede man, om Hasselblatt optrådte som den tyske regerings udsending. Man fandt det påfaldende, at han skulle være rejst helt til Flensborg alene for at overtale det danske mindretal til at deltage i det følgende års mindretalsstævne. Dette var dog næppe heller tilfældet.⁽⁵¹⁾ Det ligger nær at antage, at han tillige har skullet til Nordslesvig for at træffe tyske mindretalsledere. Bevises kan det dog næppe. Der var på mødet i Flensborg enighed om, at Hasselblatts ærinde måtte have en aktuel karakter. Således hæftede man sig ved hans bemærkninger om betydningen af Danmarks sæde i Folkeforbundet, hvilket kun periferisk kunne have noget med mindretalskongressen at gøre. Væsentligt måtte det også være, om der var rettet en ligende henvendelse til det polske mindretal, hvilket Hasselblatt ikke havde sagt noget om. Hvis det kun drejede sig om at få stivet mindretalskongressen af, måtte det være lige så vigtigt at få polakkerne med. Noget andet var, hvis det mere var den danske stat end det danske mindretal, man tog sigte på, måske endog på den tyske regerings foranledning. Opklaringen af dette spørgsmål blev

overladt til Kronika.⁽⁵⁰⁾ Det viste sig på mødet, at der var mest stemning for at deltage i den ønskede sammenkomst i Berlin, dog skulle denne gerne have så tilfældig og inofficiøs en karakter som muligt. Da der alligevel skulle en delegation til Berlin for at forhandle med rigsarbejdsministeriet, ville man søge at få denne forhandling placeret omkring den 6.12. 1933. Under ingen omstændigheder ville man træffe nogen form for aftaler med de tyske mindretal på mødet den 6.12., som derfor kun kunne få orienterende karakter. På grund af usikkerheden omkring Hasselblatts rolle og hensigter ville man allerførst høre den danske regering, om denne ville nære betæneligheder ved sådanne forhandlinger. Det gjorde den ikke.⁽⁵²⁾

Den 29.11. 1933 berørte Herluf Zahle samme emne i en indberetning. Så vidt han var orienteret, ville man bl.a. drøfte opløsning af Forbundet af nationale mindretal i Tyskland, hvilket han ikke mente skulle give problemer. Han vidste ikke, om der var rettet henvendelse til andre mindretal, men mente det ikke.⁽⁵³⁾ Det var der faktisk ikke, end ikke til polakkerne. Da det desuden så ud til, at den planlagte forhandling i rigsarbejdsministeriet ikke ville komme i stand foreløbig, og mindretallet ikke mente at kunne overkomme to delegationsrejser til Berlin, lod man svaret på Hasselblatts henvendelse være afhængig af, om det lykkedes at placere mødet i rigsarbejdsministeriet omkring 6.12. 1933.⁽⁵⁴⁾ Da dette ikke var muligt, faldt forhandlingen med de tyske mindretal bort. Hermed var, viste det sig, kontakten endelig afbrudt. Fra dr. Hasselblatt hørte man ikke mere, og der ses ikke at være gjort nye forsøg af dr. Ammende og den europæiske mindretalskongres' side på at få det danske mindretal til at ændre holdning til mindretalssamarbejdet. Påfaldende forekommer det, at Hasselblatt overhovedet ikke reagerede på meddelelsen om, at danskerne gjorde deltagelse i det planlagte møde den 6.12. afhængig af, om dette kunne kombineres med modtagelsen i rigsarbejdsministeriet.⁽⁵⁵⁾ Det kunne således se ud til, at de tyske mindretal og Volksdeutscher Rat havde mistet interessen for dette spørgsmål, endog meget pludseligt.

Oprettelsen af Volksdeutscher Rat, af hvis medlemmer de fleste var erfarne grænse-, »Volkstums«- og mindretalspolitikere, kunne tyde på, at de tyske mindretals og disses støtters indflydelse på Tysklands nationalitetspolitik ville blive øget. Det så ud til, at en af de første følger heraf ville blive opløsning af Forbundet af nationale mindretal i Tyskland, imod hvilket de tyske mindretalsledere nærede en dyb og inderlig uvilje. Til gengæld syntes man for at nå dette mål

at være villig til at støtte litauerne og venderne krav om mindretalsstatus. Bemærkelsesværdigt er det, at i hvert fald det preussiske indenrigsministerium var parat til at overveje noget sådant. Hasselblatts tilkendegivelser i Flensborg og særlig hans interesse for Danmarks placering i Folkeforbundsrådet tydede på, at de tyske mindretal, selv om Tyskland var trådt ud af Folkeforbundet, ikke var tilbøjelige til helt at opgive dette forum for mindretalsanliggender. Der er ingen tvivl om, at Hasselblatt og de øvrige tyske mindretalsledere frygtede, at den tyske udtræden ville føre til et sammenbrud af hele mindretalsbeskyttelsessystemet, og at de ikke følte sig sikre på den tyske regerings holdning. De danske spekulationer om, hvorvidt den tyske regering skulle stå bag Hasselblatts henvendelse, havde næppe noget på sig. Derimod havde han dog sikret sig regeringens godkendelse af sine skridt. Hvorfor tyskerne tilsyneladende meget brat opgav forsøgene på at få danskerne med i det intereuropæiske mindretalssamarbejde kan ikke siges med sikkerhed, men kun få dage efter Hasselblatts besøg i Flensborg, nemlig den 28.11. 1933, overrakte den tyske gesandt i Warszawa den polske regering et udkast til en polsk-tysk ikke-angrebspagt, og i december indledtes realitetsforhandlinger herom.⁽⁵⁶⁾ Den 26.1. 1934 afsluttedes forhandlingerne med undertegnelse af en pagt, som ganske vist ikke nævnte mindretalsproblemerne direkte, men som forpligtede begge lande til at løse indbyrdes stridigheder ved forhandling.⁽⁵⁷⁾ Det virker sandsynligt, at den tyske regering og som følge heraf også Volksdeutscher Rat efter optagelsen af direkte kontakt med Polen ikke mere så nogen interesse i internationalt mindretalssamarbejde og dermed heller ikke i det danske mindretals involvering heri.

f - *Sammenfatning*

Den nazistiske magtovertagelse medførte på kort sigt ikke nogen formel ændring af den indre-tyske mindretalspolitik, og den nazistiske nationalitetsopfattelse gav ikke anledning til ændringer i det danske mindretals officielle status. Derimod lykkedes det takket være usikkerheden om det ny styres hensigter den danske regering og de sydslesvigske modstandere af det dansk-polske politiske samarbejde at få dette reduceret til et minimum, hvilket man på tysk side ville have hilst med tilfredshed, såfremt man var blevet orienteret herom. Ligesom Auswärtiges Amt, der først og fremmest havde udlandet og de tyske mindretal at tage hensyn til, ikke havde planer om mindre-

talspolitiske udspil, således afventede også det danske mindretals ledelse udviklingens gang. Først offentliggørelsen af rigsindenrigsministeriets planer om en særlig rigsborgerret som led i en nazistisk rigs- og forfatningsreform gav anledning til åbne indsigelser og direkte forsøg på at påvirke de tyske myndigheder til at overveje konsekvenserne af at genoplive, hvad der kunne ligne 20'ernes kulturautonomitanke i en ny nazistisk iklædning. Det er da også på denne baggrund, at den danske skepsis over for de tyske mindretals forsøg på at få mindretallene i Tyskland til at genindtræde i mindretalskongressen må ses. Tvivl om de tyske mindretalslederers hensigter og usikkerhed med hensyn til den tyske regerings stilling i denne sag gjorde en afventende holdning naturlig.

Rudolf Hess' overtagelse af ledelsen af nationalitetspolitikken og oprettelsen af Volksdeutscher Rat var primært et led i bestræbelserne på at bringe de tyske mindretal under central kontrol. De tyske mindretalslederers forsøg på ved hjælp af en tilnærmelse til det danske mindretal og via dette til den danske regering kan ses som et forsøg på at holde en dør åben til Folkeforbundet efter Tysklands udtræden, som i sig selv ikke havde noget med mindretalsspørgsmålet at gøre.⁽⁵⁸⁾ På den anden side er det tydeligt, at den tyske udtræden af Folkeforbundet falder sammen med en ændring af den tyske mindretalspolitik i udenrigspolitisk henseende. Folkeforbundet var aldrig kommet til at spille den rolle for tysk udenrigspolitik, som allerede Stresemann havde håbet, og det gjaldt for den nazistiske udenrigspolitik, som det til dels også havde gjort for Weimarerrepublikkens, at mindretalspolitikken var underordnet de generelle udenrigspolitiske målsætninger og altså ikke udgjorde noget mål i sig selv. Mindretalspolitikken måltes på dens virkninger i retning af at bidrage til opfyldelse af de overordnede politiske mål. Tysklands udtræden af Folkeforbundet havde løst det fra enhver forpligtelse i forholdet til sine mindretal, udover hvad der fremgik af tysk lovgivning. Det måtte på den baggrund forventes, at det indbyrdes polsk-tyske og dansk-tyske forhold og den gensidige behandling af hverandres mindretal fremover ville komme til at spille en afgørende rolle. Det, som man kan betegne «gensidighedsprincippet», ville få en endnu større betydning end hidtil. Fremover søgte nazisterne ved hjælp af bilaterale overenskomster med de enkelte berørte stater at sikre de tyske mindretals tilværelse, samtidig med at man på denne måde fik opdelt mindretalsproblematikken i en række mindre og derfor mere overskuelige og manipulerbare problemer.

IV - *Magtovertagelse og ensretning på det lokale plan. Det danske mindretal mellem tvangsassimilering og isolation?*

Mens den nazistiske magtovertagelses mindretalspolitiske virkninger i generel henseende altså var beskedne i hvert fald på kortere sigt, eftersom det ny regime ikke foretog nogen formel ændring af den hidtidige politik over for mindretallene i Tyskland, betød nazisternes overtagelse af kontrollen med den politiske magt begyndelsen til enden på det parlamentariske system i Tyskland og på de almindelige borgerlige frihedsrettigheder, som også mindretallene havde nydt godt af. Den nazistiske magtovertagelse på rigsplan fulgtes op af en monopolisering af politisk indflydelse på snart sagt alle områder. I kølvandet herpå fulgte en ensretningsproces, en række forholdsregler og indgreb, hvis formål var at sikre betingelsesløs lydighed over for den nazistiske stat. Inden for bestående institutioner foretoges en vidtgående udrensning af funktionærer og embedsmænd, samtidig med at der oprettedes et system af kontrol og terror, som havde til opgave at foretage en systematisk ødelæggelse af alle uønskede organisations- eller gruppedannelser. Mulighederne for at drive aktiv opposition reduceredes herved kraftigt. Denne udvikling kunne naturligvis ikke lade det danske mindretal uberørt. Det spørgsmål, som skal undersøges i dette kapitel, er, i hvilken grad mindretallet blev inddraget i ensretningsprocessen, og hvorledes man overhovedet forholdt sig. Som tidligere nævnt havde rigs- og landdagsvalgene den 5.3. 1933 betydet en, omend ikke afgørende sejr for Hitlers såkaldte »nationale regering«. Med kommunevalget den 12.3. 1933 forplantede denne landspolitiske udvikling sig videre til det lokale plan.

a - *Kommunevalget den 12. marts 1933*

Baggrunden for udskrivning af kommunevalg til denne dato var landspolitisk. Den kommissariske preussiske regering baseret på NSDAP og DNVP under v. Papen med Hermann Göring som indenrigsminister havde allerede den 5.2. 1933 besluttet at opløse samtlige

provincsiallanddage, kredsuge og kommuneråd og fastsat nyvalg til den 12.3. Denne forholdsregel havde i første række til formål at tilvejebringe en ny sammensætning af det preussiske andetkammer, statsrådet, hvor den ved kuppet den 20.7. 1932 afsatte SPD-regering Braun/Severing fortsat repræsenterede den preussiske statsregering.⁽¹⁾ Udskrivning af valg betød, at de kommunale forsamlinger umiddelbart ophørte med at fungere. Indtil valget var overstået, skulle i købstæderne magistraten, i kredsene kredsudvalgene føre forretningerne videre. Hvis særlige beslutninger var påkrævet, skulle der beskikkes en kommissær. Også de bestående udvalg og kommissioner erklæredes for opløste. De vedtagelser, som påhvilede dem, skulle tages af vedkommende decernent eller forelægges magistraten resp. kredsudvalget. Kun for skolevæsenets og de kommunale pengeinstitutters vedkommende blev der gjort en undtagelse; disse kommissioner skulle fortsætte indtil ny medlemmer var valgt. Ved et preussisk ministerialreskript af 9.2. 1933 blev det imidlertid anordnet, at også udvalg og kommissioner skulle forblive i funktion, indtil nyvalg havde fundet sted.⁽²⁾

Udover fire repræsentanter i Flensborgs borgerrepræsentation havde mindretallet ved kommunalvalget i 1929 fået indvalgt repræsentanter i Flensborg kredsug - 1, i Slesvig kredsug - 1 og i Sydtønder kredsug - 1, samt i Jaruplund - 2 og Harreslev kommuneråd - 2. Hertil kom enkelte danske kandidater valgt på lokale fælles- eller fredslister flere steder i Flensborg og Sydtønder kredse.⁽³⁾ Allerede samme dag, som kommunevalget blev udskrevet, trådte Den slesvigske Forenings bestyrelse og tillidsmænd i Flensborg sammen til møde for at opstille en liste til valget i Flensborg by. Ved prioriteringen placeredes de fire hidtidige byrådsmedlemmer grosserer I.C. Møller, redaktionssekretær L.P. Christensen, smedesvend Samuel Münchow og arbejder August Petersen øverst på listen uden opposition. Mens Møller og Christensen repræsenterede mindretallets borgerlige lag, betragtede både Münchow og Aug. Petersen sig som - ganske vist uorganiserede - socialdemokrater.⁽⁴⁾ Byrådet fra 1929 var i øvrigt sammensat som følger: 21 borgerlige valgt på fællesliste, 14 SPD, 3 embedsmænd (særlig liste), 2 KPD, 1 NSDAP og 4 danskere.

Som den danske regerings repræsentant i Flensborg og Sydslesvig var det bl.a. konsul Lauritz Larsens opgave nøje at følge den lokale udvikling med særligt henblik på det danske mindretal. Larsen, der oprindeligt var journalist, var i 1917 indtrådt i udenrigstjenesten og i 1919 blevet presseattaché i Berlin. I 1924 havde han deltaget i de

Lauritz Larsen (1874-1944)

dansk-tyske skoleforhandlinger og var i 1932 blevet udnævnt til konsul i Flensborg. Politisk var han socialdemokrat med gode forbindelser til Stauning og det sønderjyske socialdemokratis leder I.P. Nielsen. Det var altså en mand, der var fortrolig ikke blot med tyske forhold, men også med mindretalsspørgsmål i almindelighed, som havde til opgave at holde København underrettet om udviklingen i Sydslesvig. Selv om han også personligt stod på udenrigsminister Munchs linie, hvilket bl.a. betød ikke-indblanding i indre-tyske forhold og dermed heller ikke i det danske mindretal, gjorde hans funktion det nødvendigt at indhente informationer, hvor de kunne fås, og det var frem for alt hos mindretallet. Da udviklingen i det danske mindretals forhold til de tyske myndigheder direkte og indirekte havde betydning for forholdene i Nordslesvig, udviklede der sig efterhånden et nært samarbejde mellem mindretallets ledere og Larsen, således at han reelt kom til at udøve anselig indflydelse på mindretallets politiske linie, samtidig med at han i en vis udstrækning fungerede som mindretallets talsmand over for de danske myndigheder. Udadtil understregede han derimod altid mindretallets selvstændighed og nægtede principielt at lade sig involvere i drøftelser om mindretalsanliggender.⁽⁵⁾

Optakten til valget den 12.3. 1933 prægedes i Flensborg som overalt af regeringens valgsejr ved rigs- og landdagsvalgene ugen forinden. Marcherende uniformerede nazister prægede gadebilledet, og allerede dagen efter valget fjernedes Weimar-republikkens flag fra alle offentlige bygninger og erstattedes med sort-hvid-rød eller hagekorsflag. Samtidig forbød myndighederne alle kommunistiske og socialdemokratiske faner, som fjernedes af politiet. Mindretallets muligheder for at føre en egentlig valgkampagne under sådanne betingelser var naturligvis meget begrænsede. Mindretalsledelsen pålagde således talerne ved de valgmøder, som man ikke desto mindre afholdt, at udvise den største forsigtighed og advarede imod enhver form for angreb på regeringen. Konsul Larsen bifaldt utvetydigt disse bestræbelser, ikke mindst på grund af en artikel i Flensburger Nachrichten, der støttede de tysk-nationale og dermed regeringen. Artiklen havde efter Larsens opfattelse ganske tydeligt til formål »at lægge mindretallet for had i befolkningen ved at sammenkæde dette med kommunisterne«. Nachrichten hævdede således, at formanden for en kommunistisk ungdomsorganisation havde gået i dansk skole, og en stor del af de unge deltagere ved kommunistiske møder var elever fra samme skole osv. Larsen mente, at dette forsøg på at

stemple den danske folkeskole som en slags »lærestalt i kommunisme« reelt var en »forblømtet opfordring til myndighederne om ved husundersøgelser o.lign. at komme mindretallet til livs.« Den egentlige årsag til, at mindretallet på denne måde søgtes inddraget i det indre-tyske opgør, så han i muligheden for, at danskerne kunne blive tungen på vægtskålen i Flensborgs ny borgerrepræsentation.⁽⁶⁾ Under alle omstændigheder måtte beskyldninger for kommunisme kun en uge efter rigsdagsbranden betragtes med stor alvor. Foreløbig blev det dog ved presseangreb.

Den slesvigske Forening afsluttede sin valgkamp i Flensborg med fire store møder den 9. og 10. marts. Trods den komplicerede situation vovede Flensborg Avis den 12. marts, på selve valgdagen, at give udtryk for store forventninger. Valgets udfald understregede da også den danske folkedels solide styrke i Flensborg, hvor der blev afgivet 3.363. danske stemmer, 431 flere end i 1929, og den danske stemmeandel steg fra 9,2% til 9,7%.⁽⁷⁾ Stemmetilvæksten var nogenlunde jævnt fordelt over hele byen, selv om de nordlige bydele, den danske højborg og Flensborgs arbejderkvarter, som sædvanlig fremviste de bedste resultater. De fire danske borgerrepræsentanter valgtes med øget stemmetal, hvilket også var nødvendigt på grund af den høje valgdeltagelse. Fremgang havde også kommunisterne, hvilket var betydningsfuldt, idet det således ikke kunne hævdes, at den danske fremgang skyldtes kommunistiske stemmer. I Flensborg landkreds måtte man notere en alvorlig tilbagegang, men det lykkedes dog at fastholde den enlige danske repræsentant i kredsagen. I Sydtønder kreds var der tale om en beskeden fremgang, der fordelte sig nogenlunde ligeligt på kredsens danske og frisiske dele. Også her bevarede det danske mandat. Værre gik det i Slesvig kreds, hvor stemmetallet næsten halveredes, og kredsmandatet gik tabt. I Husum og Ejdersted var ikke opstillet danske kandidater, selv om Tage Jessen havde foreslået det i håb om derved at bringe det samlede danske stemmetal, som nu blev 4.658 stemmer, op over de 5000.⁽⁸⁾ Den vægt, som mindretallet havde lagt på dette valg, ville givet have været endnu større, hvis man havde anet, at det danske resultat her kom til at danne grundlaget for den danske indsats på kommunalt plan under tolv års nazistisk styre.

Den 21.3. 1933 forsøgte konsul Larsen i en lang indberetning til udenrigsministeriet at gøre situationen op, som den så ud efter martsvalgene, idet han udtrykkeligt påpegede, at forholdene på mange måder endnu var så usikre og nazisternes hensigter så uafklarede, at

det kun var muligt at opridsede nogle hovedtræk i situationen. »Endnu gærer og syder det overalt, og hverken med hensyn til opgaver eller midler eller administration har man blot nogenlunde lagt sig fast.« Forholdene ved grænsen var i øvrigt ikke væsensforskellige fra, hvad tilfældet var i resten af Tyskland, eftersom den nazistiske sejr havde været lige så klar i Sydslesvig som andetsteds. Den pågående og effektive nazistiske agitation og den hensynsløse forfølgelse havde allerede inden valget kuet oppositionen. Larsen mente ikke at kunne bemærke nogen større forandring i bybilledet i Flensborg eller hos det flertal af indbyggere, som havde stemt nazistisk. Derimod nok inden for visse førende kredse. NSDAP's lokale ledere følte sig som herskere og kommanderede rundt med myndighederne. »Ethvert forsøg på modstand bliver brutalt fejlet bort«. Resultatet var, at de offentligt ansatte lod sig kujonere, og »mand og mand imellem undlader man helst at tale om politik, fordi ingen ved, om han har ven eller fjende for sig«. Den borgerlige tyske presse havde lynhurtigt indrettet sig efter de ny tilstande, og den socialdemokratiske var blevet forbudt. Husundersøgelser og arrestationer af kommunister gennemførtes især efter rigsdagsbranden systematisk, og efter valgene gik man videre og foretog også husundersøgelser i de socialdemokratiske partibygninger. Konsulen så dog ikke nogen risiko for uroligheder i Flensborg eller Sydslesvig i øvrigt. Trods det had, som forfølgelserne avlede til de ny magthavere hos socialdemokrater og kommunister, var dog »frygten den fremherskende«. Disse vidste, at de for tiden var de små, - »og de føler sig små«. Partiapparaterne var i opløsning, og medlemmerne søgte at redde sig selv. Forvaltningsapparatet kontrolleredes af nazisterne, og udrensninger af embedsmænd måtte forventes, »idet alt tyder på, at nazisterne helt og holdent vil have magten i deres hånd«. ⁽⁹⁾ Allerede den allernærmeste fremtid skulle vise, at denne vurdering ikke var overdrevet.

Mindretallets taktik i denne situation havde været i så vid udstrækning som muligt at holde sig uden for de politiske stridigheder. Under valgkampen havde man indskærpet vælgerne, at man ikke ønskede at trække stemmer til sig fra andre partier, men kun fra vælgere, der først og fremmest følte sig som danske, bl.a. for at gardere sig mod beskyldninger for kommunisme. Endnu alvorligere var nogle påstande i Flensburger Nachrichten om, at der i den danske skole ydedes økonomisk støtte til forældre til børn i fortsættelsesklassen. Denne mistænkeliggørelse af mindretallets virkelige nationale karakter tilsigtede efter konsul Larsens opfattelse - ligesom i sin

tid anvendelsen af udtrykket »Speckdänen«, flæskedanskere, under afstemningskampen - at splitte mindretallet og skræmme økonomisk afhængige eller medlemmer, som var knapt så faste i troen, bort.⁽¹⁰⁾

Den samme taktik brugtes i Slesvig by, hvor man beskyldte den danske skole for kun at samle elever ved at tilbyde forskellige former for materiel støtte. Disse beskyldninger afvistes på det bestemteste af mindretallet. Således sikrede skolerne sig inden et barn blev optaget, at i det mindste een af forældrene havde tilknytning til Danmark. »Men ligefrem afholde forhør eller udgranske forældrenes sindelag kan man selvsagt ikke.« 100% kunne man efter konsul Larsens opfattelse ikke sikre sig imod, at der blev sat børn i dansk skole af andre end nationale grunde, men det kendskab, som mindretallets tillidsmænd havde til befolkningen, betød, at risikoen var meget lille.⁽¹¹⁾ Kommunalvalgets udfald bekræfter, at mindretallets tilslutning fra ikke-dansksindede må have været minimal, idet der i Flensborg blev afgivet 3.363 stemmer på den danske liste, mens der var 3.493 medlemmer i Den slesvigske forening.

Der synes ikke at have været meget hold i den tyske presses beskyldninger mod de danske skoler i Flensborg. Konsul Larsen mente da heller ikke, at mindretallets ægte danske karakter kunne betvivles. For Slesvig bys vedkommende var han mere i tvivl. »At der også her findes en trofast og dansk-nationalt følende mindretalsgruppe er givet, men uden at jeg tør påstå det modsatte, mener jeg dog ikke at kunne hævde, at medlemstallet her er sigtet tilstrækkeligt.« I en vis udstrækning måtte det antages, at der blandt dem, der havde børn i den danske skole, også var nogle, som kun var »også-danskere« og ikke som i Flensborg »først og fremmest-danskere«. Farligt fandt han det i hvert fald, at der ved kommunevalget i Slesvig udover den danske liste også havde været opstillet dansksindede på såvel SPD's som KPD's liste, tilmed folk som havde været førende inden for mindretallet og den danske skoleforening. Larsen mente, at når »det danske sindelag ved en af de få lejligheder, hvor det gælder om at lægge dette for dagen, ikke er større«, kunne man med nogen ret betvivle dets rodfæstethed. Mindretallet burde være sig risikoen her ved bevidst, særlig fordi sådanne forhold ville kunne føre til angreb på hele mindretalsskoleordningen. Han havde derfor undersøgt sagen og dernæst henvendt sig til Grænseforeningen, som drev skolen i Slesvig. Man burde være opmærksom på forholdene inden for mindretallet, fordi man derved også kunne få en rettesnor for, hvorledes tyskerne ville forholde sig. Hidtil havde myndighederne ikke ytret

sig, og i befolkningen syntes der ikke at være noget had mod de dansksindede. Larsen mente imidlertid, at den aggressive ovenfra dirigerede nationale propaganda efterhånden måtte ventes at få revet hele befolkningen med, hvorved mindretallet kunne komme i en vanskelig situation.⁽¹²⁾

Det er usikkert, om presseangrebene startedes på Flensburger Nachrichtens eget initiativ, eller om bladet byggede på materiale fra Ernst Schröders Korrespondenzbüro Nordschleswig, KNS. Sandsynligheden taler for, at initiativet var Flensburger Nachrichtens, muligvis foranlediget af de tysk-nationales »Kampffront Schwarz-Weiss-Rot«, som bladet støttede. Derimod fulgte KNS sagen op.⁽¹³⁾ Den 16.3. 1933 meddelte Schröder ved et besøg på konsulatet, at der »i den sidste tid« skulle være blevet rettet flere henvendelser til regeringspræsidenten i Slesvig med anmodning om at få Flensborg Avis forbudt, og »at han selv havde været adspurgt i den anledning«. Schröder erkendte over for konsul Larsen, at et sådant forbud ville være grundløst, men at man aldrig kunne vide, hvad nazisterne kunne finde på. Over for udenrigsministeriet understregede Larsen, at Flensborg Avis fra første færd havde indtaget en fuldtud loyal holdning til det ny regime, men at han på grund af Schröders oplysninger ikke desto mindre havde opfordret redaktionen til den yderste forsigtighed, især med hensyn til korrespondancer og telegrammer fra Berlin.⁽¹⁴⁾ Larsen sigtede her til Jacob Kronikas korrespondentvirksomhed i Berlin, som dog ikke med det første syntes at skulle skabe vanskeligheder i forhold til regimet. Derimod bidrog Kronikas korrespondancer sammen med den frivillige selvcensur, som bladet havde pålagt sig, til at skærpe forholdet til Flensborg Avis' traditionelle antagonister i Danmark, ikke mindst socialdemokraterne, som fandt bladets holdning lunken, om ikke ligefrem pronazistisk.⁽¹⁵⁾

Den nationale propaganda viste sig dog snart primært at rette sig imod grænsedragningen af 1920 og kun i mindre grad mod det danske mindretal. Dette fik imidlertid en anden konsekvens for den dansksindede befolknings stilling i Sydslesvig. Den propagandaoffensiv, som SHB og dets ny formand Wilhelm Sievers i marts/april 1933 iværksatte mod grænsen, blev ganske vist bremset efter indgriben fra Berlin, men placerede for alvor grænsekampens politiske tyngdepunkt i Nordslesvig, hvor det tyske mindretal lige til 1939 var en konstant kilde til uro. Dette fik den for det danske mindretal ubehagelige effekt, at den dansk-nationale politiske og til en vis grad også økonomiske indsats endnu stærkere end hidtil koncentreredes

om Nordslesvig, hvorved de dansksindede syd for grænsen blev presset yderligere i defensiven.⁽¹⁶⁾ Samtidig måtte man i Danmark gøre sig klart, at indgreb over for den hjemmetyske irredenta kunne få følger syd for grænsen. Konsul Larsen rådede derfor udenrigsministeriet til at sørge for, at der blev vist den største forsigtighed med hensyn til at træffe foranstaltninger over for det tyske mindretal i Nordslesvig, som kunne foranledige tyske indgreb i Sydslesvig.⁽¹⁷⁾

Selv om den spændte situation i Tyskland efter regeringens sejr ved parlamentsvalgene ikke havde hindret det danske mindretal i at føre valgkamp forud for kommunevalget og tilmed øge sin tilslutning i Flensborg, havde mindretallets politiske stilling dog undergået en væsentlig ændring. De danske lederes henstillinger om at undgå enhver form for angreb på regeringspartierne, som dikteredes af et ønske om at undgå at komme i modsætning til de ny magthavere, pegede i retning af en egentlig afpolitisering af Den slesvigske Forening. Angrebene på mindretallet foranledigede de danske ledere til kraftigere end ellers at understrege mindretallets særstilling. Parolen om ikke-indblanding i det tyske opgør var klart i overensstemmelse med konsul Larsens holdning, når han opfordrede Flensborg Avis til at øve selvcensur og kritiserede dem, der kun var »også-danskere«. Det kan diskuteres, om denne holdning var rimelig og nødvendig, derimod ikke om mindretallets ledere og konsul Larsen virkelig mente, at dette var tilfældet. Sikkert er, at anklagerne mod mindretallet for kommunisme kunne være særdeles farlige, såfremt de var blevet taget alvorligt af højere instanser. Intet tyder på, at dette var tilfældet, og det er nok rimeligt at se denne affære som et udslag dels af valgkampens ophedede stemning, dels af en intern tysk problematik, nemlig et forsøg fra de borgerlige tyske politikeres side på at koble nazisterne på den traditionelle anti-danske slesvig-holstenske »Upewig ungedeelt«-linie, som Flensburger Nachrichten og KNS stod for.

Om der virkelig har været tale om et forsøg på at få forbudt Flensborg Avis, og hvem der i så fald stod bag, er ikke klart. Konsul Larsens hjemmelsmand redaktør Ernst Schröder synes at have talt om »herværende nazistiske kredse«.⁽¹⁸⁾ Uvist er også Schröders motiv til at underrette konsulen. Hans egen såvel som KNS's position var vaklende. Medlem af partiet blev han først den 1.5. 1933, og han har næppe på dette tidspunkt vidst, om der også fremover ville være en plads for ham og KNS i den tyske grænsepolitik. Muligvis frygtede han, at et forbud mod Flensborg Avis kunne føre til repressalier mod

det tyske mindretals blad Nordschleswiger Zeitung, for hvis bestyrelse han siden 1931 var formand, muligvis ønskede han blot at skræmme Flensborg Avis til yderligere tilbageholdenhed. Endnu var Goebbels' propagandaministerium knapt nok oprettet, og den tyske presse arbejdede uden faste retningslinier fra oven. Pressen var ikke underkastet censur, men uforsigtige blade måtte regne med forbud af kortere eller længere varighed. Dette gjaldt også Flensborg Avis, som derfor ikke kunne tillade sig at sidde en advarsel overhørig fra en mand, som plejede at være særdeles velinformeret, med mindre man ville løbe risikoen for et forbud.

b - *Magtovertagelsen i Sydslesvigs kredse og kommuner*

Nazificeringen af den kommunale selvforvaltning i Tyskland kan beskrives som kendetegnet ved tre udviklingsfaser, hvoraf den første udgøres af den politiske erobring af de kommunale organer og det kommunale selvstyres afskaffelse, som var afsluttet efter få måneders forløb. Dernæst fulgte i årene 1933-1935 kommunernes organisatoriske indpasning i nazismens økonomiske, sociale og politiske system. Denne fases afslutning markeredes med udstedelsen af en ny kommunalforfatning for hele Tyskland, »Deutsche Gemeindeordnung«, DGO, i 1935. Endelig sattes så fra 1935 den udvikling i gang, som underordnede og indpassede kommunerne i den nazistiske krigsforberedelse og fra 1939 i den samfundsmæssige mobilisering til fordel for krigsførelsen.⁽¹⁹⁾ Det interessante er her, om denne generelle udviklingsmodel også har gyldighed for Sydslesvigs og Flensborgs vedkommende, og hvorledes den særlige situation, som tilstedeværelsen af et nationalt mindretal skabte, influerede på den kommunalpolitiske udvikling.

Den 31.3. 1933 konstitueredes Flensborgs ny bystyre, som fremgik af valget den 12.3.. Forud for byrådets, d.v.s. magistrat plus borgerrepræsentation, første møde, samledes den danske gruppe til sit første gruppemøde i Borgerforeningen. I.C. Møller blev genvalgt som formand, ligesom L.P. Christensen fortsatte som sekretær. Man var enige om at give udtryk for vilje til samarbejde »under det ny, nationalsocialistiske førerskab«, men forventede til gengæld, at mindretallets rettigheder ikke blev begrænset. Principielt mente danskerne, at det største parti, nu NSDAP, burde besætte formandsposten i borgerrepræsentationen, mens næstformanden skulle vælges fra den

næststærkeste fraktion. (SPD og den »nationale Flensborg-blok« havde begge 9 mandater). Det var tanken at fremsætte en erklæring herom, og hvis dette kunne ske inden valget, ville man undlade at stemme under henvisning til, at der var tale om nye personligheder.⁽²⁰⁾

Foruden de fire danske repræsentanter var der blevet valgt 21 nazister, 9 borgerlige (DDP, DVP og DNVP), 9 socialdemokrater og 2 kommunister.⁽²¹⁾ De to sidstnævnte valg blev erklæret for ugyldigt, således at borgerrepræsentationen herefter bestod af 43 i stedet for 45 medlemmer.⁽²²⁾ Nazisterne havde altså ikke opnået det tilstræbte absolutte flertal, hvilket imidlertid viste sig uden større betydning. Fra om morgenen den 31.3. 1933 vajede Flensborgs blå-gule, den nationale bloks sort-hvid-røde og det nazistiske hagekorsflag over Flensborgs rådhus, hvis vægge også indendørs var beklædt med disse farver. Den nazistiske byrådsgruppe marcherede demonstrativt i uniform til rådhuset med et SA-orkester i spidsen. Overborgmester Fritz v.Hansemann, der i 1930 havde afløst den mangeårige tysknationale overborgmester Todsén, åbnede mødet med at fastslå, at tiden nu var inde til ved hjælp af »den nationale samling af alle opbyggende kræfter« at finde veje til at afhjælpe nødssituationen og vende udviklingen. Han erkendte, at bystyret havde været udsat for en del kritik, men mente dog med stolthed at kunne pege på, at byens befolkning allerede i 1920 havde vist sit nationale sindelag uden hensyn til partiskel. På samme måde havde man søgt at redde byen igennem krisen efter den kommunale solidaritets princip og ved hjælp af embedsmænd rekrutteret udelukkende på grundlag af saglige kriterier. Når problemerne alligevel ikke var blevet løst, skyldtes det ydre omstændigheder, og v.Hansemann gav udtryk for, at både magistrat og det langt overvejende flertal af den gamle borgerrepræsentation fortjente tak for at have søgt at gavne hele Flensborgs befolkning. Tillid var en forudsætning for et harmonisk samarbejde mellem den kommunale forvaltning og borgernes repræsentanter.⁽²³⁾

Hvor mange, der skulle regnes med til dette »langt overvejende flertal«, er ikke godt at vide, men i betragtning af det gamle byråds sammensætning, virker denne formulering som en indirekte kritik af de voldsomme nazistiske angreb på det gamle bystyre under valgkampen. Talen i sin helhed virker som en appel til nazisterne om først og fremmest at have byens tarv for øje og som et forsøg på via imødekommenhed at bevæge dem til moderation, måske ikke mindst i forhold til den embedsmandsgruppe, som v.Hansemann selv tilhør-

te. Sådanne forventninger skulle snart vise sig at hvile på illusioner. Foreløbig viste nazisterne sig dog tilsyneladende medgørlige. Da de ny borgerrepræsentanter havde aflagt ed, sluttede byrådsmødet. Overborgmesteren og magistraten forlod byrådsalen, hvorefter borgerrepræsentationen afholdt sit første møde. Som ældste medlem åbnede Wilhelm Clausen fra den nationale Flensborg-blok mødet med bl.a. at forsikre nazisterne om at de ikke behøvede at nære bekymringer på grund af det manglende flertal. Det skulle de borgerlige nok sikre. Byens embedsmænd mente Clausen i det store og hele var dygtige og pligtro folk, men understregede samtidig den totale borgerlige underkastelse under nazismen ved at udtrykke håb om, at »nationalsocialistisk ånd ville trænge igennem også i embedskontorerne«. Da Clausen havde afsluttet sin tale og ville gå over til formandsvalget, bad I.C. Møller om ordet for at afgive den danske gruppes erklæring. Nazisterne ønskede imidlertid valget overstået først. Eneste kandidat til formandsposten var nazisten apoteker Paul Hass. Normal praksis var hemmelig afstemning, men nazisterne forlangte afstemning ved håndsopretning, hvorved Hass ikke blot var sikret valg, men også det maximale stemmetal, idet kun socialdemokraterne undlod at stemme.⁽²³⁾ Danskerne stemte, da de ikke havde fået lejlighed til at afgive den ønskede erklæring, ja til valget af Hass for at undgå nogen form for misforståelser.⁽²⁴⁾ Også nazisterne måtte jo kende den danske holdning til, hvilket parti der burde besætte formandsposten. Som næstformand valgtes et medlem af den nationale Flensborg-blok med stort flertal over den socialdemokratiske modkandidat.⁽²⁵⁾

Den ny formand overtog dernæst mødeledelsen og takkede for valget. I en kort tale bemærkede han, at det var en selvfølge, at kommunister aldrig mere ville få adgang til Flensborg rådhus, og advarede om, at alle kræfter, som ikke uden forbehold stillede sig bag den nationale regering, ville blive sat ud af spillet. Dette gjaldt også for embedsmændene. Nazisterne ville dog ikke lade sig lede af smålige hævnfølelser, men samarbejde med alle, der var villige til at arbejde med på Tysklands genrejsning under løsenet »Gemeinnutz vor Eigennutz«. Dernæst fik I.C. Møller ordet og gav udtryk for den danske gruppes forhåbninger om, at det ny flertal ikke ville beskære mindretallets rettigheder. Han lovede, at mindretalsrepræsentanterne fortsat ville være rede til at arbejde til gavn for Flensborg by. Som sidste punkt på dagsordenen diskuteredes forretningsordenen. Efter nazistisk forslag henvises dette emne til udvalgsbehandling. Det

nedsatte udvalg, som i modsætning til sædvanlig praksis ikke var proportionalt sammensat, men kun bestod af nazister og tysk-borgerlige, skulle tillige forberede valg af ulønnede magistratsmedlemmer og medlemmer af udvalg og kommissioner. Næste møde blev fastsat til den 4.4. 1933, hvor valgene til magistrat og udvalg skulle finde sted, og mødet sluttede med, at nazisterne rejste sig og sang Horst Wessel-sangen.⁽²⁵⁾

Såfremt pressereferaterne er korrekte, forløb mødet altså uden åbne konfrontationer. Det ny flertal havde overtaget styret i borgerrepræsentationen, og det danske mindretals opgave måtte blive at få det bedste ud af denne vanskelige situation. På et møde efter byråds- og borgerrepræsentationsmøderne besluttede den danske gruppe, at I.C. Møller skulle søge kontakt med Paul Hass med henblik på valgene til magistrat og udvalg.⁽²⁴⁾

Den 1.4. 1933 gennemførte nazisterne en landsomfattende boykotaktion mod jødiske butikker og firmaer. I Flensborg synes den dog at være blevet en betinget succes. Konsul Larsen fandt således, at aktionen nærmest havde virket nationalt svækkende, »fordi den i de allerfleste kredse ikke fandt nogen sympati«, og fordi befolkningen, da boykotten var forbi, alligevel søgte til de jødisk ejede forretninger, fordi det var de eneste steder, man kunne købe på kredit.⁽²⁶⁾ Den 1.4. lukkede nazisterne tillige det socialdemokratiske fagforeningshus, og SPD-dagbladet Schleswig-Holsteinische Volkszeitung, der længe havde været forbudt, gik ind.⁽²⁷⁾ Allerede i løbet af marts måned, kort efter valget, var der blevet foretaget husundersøgelser i socialdemokratiske partikontorer, forsamlingshuse, boghandler osv., hvilket havde foranlediget konsul Larsen til at advare ikke blot den sønderjyske socialdemokratiske leder, I.P. Nielsen, men også Stauning mod forbindelser med partifæller i Flensborg og Tyskland i det hele taget. Larsen var først og fremmest bange for, at sådanne dansk-tyske kontakter, hvis de blev kendt af myndighederne, skulle blive brugt mod det danske mindretal.⁽²⁸⁾ Den 3.4. 1933 henvendte politiet sig på Flensborg Avis for at undersøge, om det papir, som nogle kommunistiske flyveblade, der trods alle forholdsregler vedblev at blive uddelt, var trykt på, muligvis kunne stamme herfra, hvilket ikke var tilfældet. På baggrund af de tidligere forsøg på at konstruere en forbindelse mellem mindretallet og kommunisterne havde konsulen stærkt opfordret bladledelsen til at føre nøje kontrol med personalet for at hindre udsmugling af materiale til brug for den underjordiske kommunistiske agitation. Den redaktionelle selvcensur var, hvad der

tydeligt fremgår af aviserne fra disse dage, særdeles konsekvent, men alligevel måtte Larsen den 4.4. 1933 meddele København, at han dagen før påny havde modtaget et tip fra tyske side om, at nazisterne blot ventede på en lejlighed til at forbyde Flensborg Avis.⁽²⁶⁾

Sidst i marts 1933 udstedte den preussiske indenrigsminister Göring en anordning, hvorefter alle socialdemokratiske medlemmer af kommissioner, kredsudvalg og magistrater straks skulle fritages for deres embedsforretninger. Nyvalgte »marxister« måtte ikke stadfæstes i deres embeder.⁽²⁹⁾ Derimod indskærpede ministeriet de kommunale tilsynsmyndigheder og partiet, at personer valgt på de nationale mindretals lister ikke måtte hindres i at udøve deres mandater.⁽³⁰⁾ På denne baggrund kan det ikke undre, at Flensburger Nachrichten forventede, at de syv ulønnede rådmænd (ehrenamtliche Stadträte, også betegnet Beigeordnete), som skulle vælges på borgerrepræsentationens møde den 4.4., alle ville blive nazister eller tysk-borgerlige.⁽³¹⁾ Ikke desto mindre blev en enkelt socialdemokrat faktisk valgt. Danskerne opstillede »under de givne forhold« ikke nogen liste.⁽³²⁾ Hvad man mente med »under de givne forhold« var, at mindretalsgruppen ved at give afkald på opstilling til magistratsvalget havde sikret sig til gengæld at kunne bevare de udvalgs- og kommissionsposter, som man hidtil havde haft. Oprindeligt havde danskerne indgivet en liste til rådmandsudvalget med advokat Christian Ravn som spidskandidat. Skoleforeningens formand grosserer Cornelius Hansen, der i 1929 var blevet valgt ind i magistraten, havde bedt sig fritaget. Efter forhandlinger med de nazistiske ledere meddelte I.C. Møller den 4.4. sine gruppefæller, at nazisterne havde stillet ham over for et ultimatum. Enten trak danskerne deres liste tilbage, eller også ville gruppen ikke få sæde i et eneste udvalg. Møller oplyste desuden, at der ventedes en bestemmelse, hvorefter socialdemokratiske rådmænd ikke ville få adgang til magistraten.⁽³³⁾ Görings anordning publiceredes af Flensborg Avis først den 5.april.

Ravn ville kun kunne vælges ved hjælp af socialdemokratiske stemmer, hvorved man risikerede, at hans valg senere ville blive underkendt. I.C. Møller kunne forelægge en skrivelse fra lederne af NSDAP's og den nationale Flensborg-bloks fraktion, hvori disse bekræftede den mundtlige aftale om tildeling af udvalgs- og kommissionsposter til mindretalsgruppen, og tillige lovede, at formanden for den danske gruppe ville blive indbudt ved modtagelsen af udenlandske regeringsrepræsentanter, hvor ellers kun magistraten deltog.⁽³⁴⁾ Mindretalsgruppen var enig om ikke at kunne sige nej til dette tilbud

I. C. Møller (1876-1955)

og godkendte aftalen med majoriteten.⁽³⁵⁾ Det skulle senere vise sig, at det ikke blev helt så let at få de ny magthavere til at leve op til denne aftale. På mødet den 4.4. blev foruden en socialdemokrat valgt seks rådmænd på en borgerlig-nazistisk fællesliste. Derefter fulgte valg til de forskellige udvalg og kommissioner, hvor den danske gruppe fik tildelt de pladser, man hidtil havde haft. Alt i alt havde man således kun mistet Cornelius Hansens plads i magistraten, som i sin tid var vundet ved hjælp af overskydende socialdemokratiske stemmer. Det har ikke været muligt at konstatere, om den socialdemokratiske rådmænd i strid med Görings anordning alligevel blev taget i ed. Derimod kunne Flensborg Avis allerede den 6.4. 1933 publicere et forlydende om, at det var tanken at reducere antallet af rådmænd. I anledning af, at den danske gruppe ikke opstillede til rådmandsvalget, bemærkede Flensburger Nachrichten, at den lille danske gruppe heller intet kunne have »at gøre med ledelsen af en tysk bys skæbne«, hvortil Flensborg Avis kunne replicere med en henvisning til Nordslesvig, hvor en række hjemmetyskere ikke alene sad som rådmænd, men også som borgmestre.⁽³⁶⁾

Allerede den 10.4. 1933 indkaldtes igen til byrådsmøde den følgende dag. Som væsentligste punkt på dagsordenen stod udnævnelse af et kommissarisk medlem af magistraten, idet det socialdemokratiske medlem under henvisning til den før omtalte indenrigsministerielle anordning og en forordning fra regeringspræsidenten i Slesvig havde fået »orlov«. I følge v.Hansemanns officielle forklaring, fordi et gnidningsløst samarbejde mellem denne og den øvrige magistrat havde vist sig umuligt. I stedet havde man udpeget endnu et nazistisk medlem. På det efterfølgende møde i borgerrepræsentationen gik man endnu videre, idet nazisterne meddelte, at socialdemokratiske udvalgsmedlemmer indtil videre ikke ville få adgang til møderne.⁽³⁷⁾ Alle andre partier end NSDAP var på dette tidspunkt i fuld opløsning, til dels »frivilligt«.⁽³⁸⁾

Forud for byrådsmødet den 11.4. 1933 havde den danske gruppe indsendt en kandidatliste til skolekommissionen, hvor mindretallet som hidtil skulle have én plads. I sidste øjeblik påstod nazisterne, at samme imødekommenhed ikke vist fra dansk side i Nordslesvig; altså at mindretalsrepræsentanter fik sæde i udvalg og kommissioner, hvor det ikke kunne kræves efter forholdstalsvalgsmåden. Under gruppens møde forud for byrådsmødet gjorde man telefonisk den nazistiske rådmænd dr. Link opmærksom på, at der i Nordslesvig næppe fandtes nogen skolekommission, hvor der var en skole med

tysk afdeling, som mindretallet ikke var repræsenteret i. Dr. Link lovede, at, hvis dette holdt stik, ville et af de nazistiske medlemmer i skolekommissionen vige pladsen for mindretallets kandidat Cornelius Hansen. Den 3.5. 1933 indsendte den danske gruppe dernæst et andragende herom. Den 17.5. måtte I.C. Møller »erindre« de to tyske grupperes ledere om den trufne aftale, idet der stadig var et antal af de vigtigere kommissionspladser, som man endnu ikke havde fået tildelt. Allerede dagen efter, den 18.5. 1933, modtog man en bekræftelse på, at nazisterne var villige til at indrømme danskerne en plads i skolekommissionen. Hermed var imødekommenheden dog også slut. På anmodningen af 17.5. svarede Paul Hass, at man havde strakt sig så vidt, som man ville, og bad mindretallet ophøre med yderligere forsøg.⁽³⁹⁾

Ensretningsprocessen gik videre, og i takt med udviklingen på rigsplan blev også de borgerlige og tysk-nationale kredse efterhånden inddraget heri, også i Flensborg. Her forlangte nazisterne sidst i maj en række personelle ændringer i byens forvaltning; dels forlangte de et antal ledende embedsmænd af demokratisk observans fjernet, dels skulle en række lavere nazistiske embedsmænd bytte stillinger med deres chefer. Da overborgmester v.Hansemann ikke umiddelbart ville gå ind på disse krav, besatte nazistiske stormtropper rådhuset. Først da overpræsident Lohse greb ind, trak SA-folkene sig tilbage. v.Hansemann forsøgte ved at intervenere hos regeringspræsidenten at krydse de nazistiske planer. Dog uden større held. Den 1.6. 1933 besatte stormtropperne påny rådhuset, hvorefter overborgmesteren forlod byen. Nazisterne bevilgede ham derefter orlov »indtil videre«.⁽⁴⁰⁾ I den anledning skrev Flensburger Nachrichten, der nu var under fuld nazistisk kontrol, at overborgmesteren næppe ville vende tilbage til sit embede.⁽⁴¹⁾ Samme dag som v.Hansemann fik også lederen af byens sundheds- og socialvæsen »orlov«⁽⁴²⁾, mens de øvrige magistratsmedlemmer foreløbig blot fik at vide, at turen også ville komme til dem.⁽⁴³⁾

Konsul Larsen mente, at meget talte for, at overborgmesterens fjernelse ikke blot var et udslag af den almindelige nazistiske utilfredshed med hans person. Hovedmanden skulle være den ny kredsleder, landråd dr. Wilhelm Sievers, som netop havde afløst grundlæggeren af den nazistiske bevægelse i Flensborg, maskinist Willi Adler, som formand for partiet. Sievers skulle straks efter sin ankomst til byen have »udtalt sin misfornøjelse med den måde, hvorpå nazismen hidtil..(havde) givet sig til kende«. Han havde straks ind-

ledt en aktivisering af den flensborgske nazisme; således blev der få dage senere for første gang foretaget en bogbrænding af beslaglagte bøger, som imidlertid ikke blev nogen større succes. Selv den tyske presse måtte medgive, at forskellige omstændigheder havde bidraget til, at begivenheden havde vakt mindre interesse end ønskeligt var.⁽⁴⁴⁾

Den 23.6. 1933 erklæredes SPD ved et indenrigsministerielt reskript for et stats- og folkefjendtligt parti. Alle socialdemokrater, som fortsat sad som repræsentanter i parlamentariske forsamlinger, skulle med øjeblikkelig virkning udelukkes fra at udøve deres mandat.⁽⁴⁵⁾ For Flensborg borgerrepræsentations arbejde var dette uden større betydning, idet NSDAP allerede sidst i maj havde opnået det absolutte flertal, da en repræsentant valgt på den nationale Flensborg-bloks liste meldte sig ind i NSDAP og dermed overgik til den nazistiske gruppe.⁽⁴⁶⁾ Efter at opløsningen af samtlige politiske partier udover NSDAP var fuldført på landsbasis i begyndelsen af juli 1933, kom det til forhandlinger mellem nazisterne og den nationale Flensborg-blok om en omdannelse af byrådet, som omkring den 1.8. 1933 førte til den nationale Flensborg-bloks opløsning. Tre af de borgerlige repræsentanter nedlagde deres mandater, mens de øvrige overgik til NSDAP som hospitanter.⁽⁴⁷⁾ Regeringen i Slesvig havde tidligere foreslået en beskæring af magistraten.⁽⁴⁸⁾ Dette skete nu ved, at de to borgerlige, ulønnede rådmænd nedlagde deres poster tillige med to nazister. Til gengæld skulle så indtræde en repræsentant for SA og en for Stahlhelm. Antallet af ulønnede rådmænd, »Beigeordnete«, reduceredes således fra syv til fem.⁽⁴⁹⁾

På et byrådsmøde den 8.8. 1933 forelagde nazisterne dernæst to forslag, som endeligt ville bekræfte borgerrepræsentationens fuldstændige ensretning. Antallet af medlemmer skulle nedsættes fra 45 til 30, hvilket blev vedtaget uden debat, og der skulle oprettes et 5-mands forretningsudvalg, som skulle overtage borgerrepræsentationens myndighed i stort set alle vigtige sager, angiveligt med det formål at opnå en forenkling af forvaltningsapparatet.⁽⁵⁰⁾ Udvalget skulle vælges efter forholdstalsmetoden, hvilket automatisk udelukkede dansk repræsentation. Den uddelegerede kompetence skulle til enhver tid kunne tages tilbage ved almindelig flertalsbeslutning i borgerrepræsentationen, som endvidere kunne fratage udvalget afgørelsen i enkeltsager eller tildele det ny beføjelser. Borgmester Löber, som efter v.Hansemanns afsættelse fungerede som leder af byens forvaltning, betonede, at det fremover var meningen at lægge hovedvægten på udvalgsarbejdet.⁽⁵¹⁾

Den ene del af forslaget, om selve udvalgets nedsættelse, behandles på et særligt møde i borgerrepræsentationen under ledelse af Paul Hass, der i øvrigt havde ladet sig udnævne til leder af den kommunale sygekasse.⁽⁵²⁾ På den danske gruppes vegne erklærede I.C. Møller, at mindretallet, som lovet på det første møde efter valget, havde arbejdet loyalt for byens vel. Oprettelsen af et 5-mandsudvalg, som skulle overtage behandlingen af alle væsentlige sager, og hvorfra mindretallet ville være udelukket, ville betyde, at dette overhovedet ikke ville kunne tage del i de afgørende beslutninger. Eftersom det tyske mindretal i Nordslesvig mange steder havde sæde i udvalg og kommissioner uden egentlig at kunne gøre krav herpå, opfordrede Møller nazisterne til at ændre deres forslag, således at også danskerne ville få plads i udvalget. Nazisterne fastholdt, at der ikke var tale om nogen udelukkelse af danskerne. 5-mandsudvalget skulle fungere som besluttende, efter at den egentlige behandling af forslag var sket i de respektive udvalg, hvor danskerne var repræsenterede, og således nærmest erstatte borgerrepræsentationen, hvor danskerne jo alligevel var håbløst i mindretal. Man lovede desuden, at der ikke ville blive forhandlet bag lukkede døre, og at mindretallet til enhver tid ville kunne få oplysninger om arbejdet. Hass meddelte, at han tidligere på dagen havde tilbudt I.C. Møller, at man kunne tales ved forud for hvert møde. Den danske gruppe fastholdt dog sin afstandtagen, hvorefter forslaget blev vedtaget mod mindretallets stemmer.⁽⁵³⁾

Flensborg Avis konstaterede i sin leder den 10.8. 1933, at det samlede byråd hermed var sat ud af spillet, og at det danske mindretal var udelukket fra det vigtigste af alle udvalg. Kun fremtiden ville kunne vise, om mindretallet på trods heraf ville kunne følge med i arbejdet og gøre sin indflydelse gældende. Lederskribenten, sandsynligvis borgerrepræsentant og redaktør L.P. Christensen, erkendte, at der ikke var foretaget »større direkte indgreb« i de nationale mindretals frihed i Tyskland, men påpegede, at der på en lang række bl.a. økonomiske og sociale områder savnedes en sikring i forholdet til det tyske organisationsarbejde. Også af hensyn til de tyske mindretal i udlandet burde Tyskland sikre sine nationale mindretals stilling. Dette ville kunne skabe »respekt for det, der bygges op i Tyskland« og »afvæbne megen mistænksomhed«.

Reduktionen af borgerrepræsentationen til 30 medlemmer kom til at koste mindretallet en af de fire repræsentanter. Efter udelukkelse af KPD og SPD og tre borgerliges udtræden var der stadig 31 med-

lemmer tilbage. Nazisterne forlangte herefter, at danskerne skulle afgive to af deres mandater. Danskerne svarede, at noget sådant ville være et overgreb, som man ville modsætte sig til det yderste. Paul Hass påpegede til gengæld, at der i det nazistiske Tyskland ikke fandtes anden ret, end den nazisterne gav, og påstod, at den danske liste ved valget den 12.3. 1933 havde fået ikke blot en del socialdemokratiske stemmer, men også stemmer fra folk, som håbede på materiel understøttelse fra dansk side. Danskerne afviste dette kategorisk, ligesom man ikke ville acceptere et krav om, at Samuel Münchow skulle udtræde af byrådet, fordi den ene af hans bedsteforældre skulle stamme fra Hannover. Såfremt nazisterne fastholdt disse krav, overvejede danskerne som en demonstration at udtræde en-bloc af byrådet.⁽⁵⁴⁾

På et møde mellem Hass og L.P. Christensen den 14.8. 1933 trak førstnævnte noget i land, men insisterede på, at én dansker skulle ud. Til gengæld lovede han, at de tre forblivende medlemmer kunne overtage den udtrådtes udvalgsposter.⁽⁵⁵⁾ Dette mente danskerne at kunne affinde sig med, og den 15.8. 1933 afholdt den reducerede borgerrepræsentation sit første møde for at vælge medlemmer til 5-mandsudvalget. Valgt blev fire nazister samt et medlem af den tidligere nationale Flensborg-blok imod den danske gruppes stemmer. Ved nedskæringen af medlemstallet havde August Petersen måttet nedlægge sit mandat, men nazisterne fordelte som lovet hans udvalgsposter blandt de øvrige tre danske borgerrepræsentanter.⁽⁵⁶⁾

Karakteristisk for Flensborg Avis' behandling af kommunalpolitiske spørgsmål siden Hitlers udnævnelse til rigskansler havde været en påfaldende tilbageholdenhed med kommentarer og afkald på direkte kritik, formodentlig i erkendelse af at en offentlig konfrontation næppe ville styrke mindretallets stilling. Tage Jessen forsøgte dog i en forsideartikel den 19.8. 1933 at markere de dansksidedes særlige identitet, samtidig med at han påviste visse uoverensstemmelser mellem nazistisk teori og praksis i mindretalsspørgsmålet. Jessen fremhævede den bemærkelsesværdige kendsgerning, at der i et-partistaten Tyskland stadig i Sydslesvig sad ikke-nazistiske repræsentanter for den dansksindede befolkningsdel i de kommunale råd, men tilføjede, at dette i grunden kun var en formel undtagelse fra reglen. Ligesom nazisterne afviste det danske mindretal klasseforskelle inden for dets rækker, og de danske parlamentariske repræsentanter havde altid haft helhedens tarv for øje. Da den danske byrådsgruppes arbejde altid var blevet anerkendt fra tysk og også nazistisk

side, havde det »vakt nogen undren og i hvert fald beklagelse inden for det danske mindretal og blandt vore landsmænd længere nordpå«, at gruppen havde modtaget et afslag på sit ønske om repræsentation i 5-mandsudvalget. Jessen gjorde endnu engang opmærksom på det tyske mindretals langt gunstigere stilling i Nordslesvig og tilføjede, at udviklingen uden for Flensborg var endnu mere beklagelig. Her var kredsagenes beføjelser blevet overdraget til kredsudvalgene, hvilket var lig fuldstændig udelukkelse af de danske medlemmer, fordi disse ikke som i Flensborg havde haft sæde i udvalg eller kommissioner. Han sluttede med at udtrykke håb om, at de resterende danske byrådsmedlemmer i Flensborg trods »vanskelige og indskrænkede arbejdskår«, også fremover måtte kunne varetage såvel byens som den danske befolknings interesser.

Lige siden 1924 havde mindretallet udover de repræsentanter, som blev indvalgt på danske lister, tillige vundet en række pladser i kommunale råd via opstilling på fælleslister. Dette benyttedes i sommeren 1933 som påskud til yderligere at reducere den danske repræsentation. Den i det følgende omtalte sag er i sig selv ubetydelig, men ikke desto mindre af principiel interesse til illustration af den nazistiske teori og praksis i mindretalsanliggender.

Den 13.7. 1933 modtog et dansksindet medlem af kommunerådet i Nyhus nord for Flensborg, arbejder Jørgen Nissen, en besked fra landrådskontoret om, at han som marxist ikke mere kunne udøve sit mandat.⁽⁵⁷⁾ Nissen søgte assistance hos generalsekretariatet, som sendte en protest til myndighederne. Generalsekretær Fr. Petersen påpegede, at Nissen aldrig havde været medlem af et »marxistisk« parti, at han tilhørte mindretallet, at hans børn gik i dansk skole og at han ved valget den 12.3. var blevet valgt på en uafhængig »arbejderliste« uden tilknytning til noget parti, opstillet af danske og tyske arbejdere i fællesskab. Fr. Petersen fandt det derfor forkert at anvende bestemmelserne om udelukkelse af marxistiske repræsentanter på Nissen og henviste til mindretallets erklærede loyalitet, som hindrede, at dets valgte repræsentanter på nogen måde kunne udgøre en »fare for den offentlige ro og orden«.⁽⁵⁸⁾

Først efter en fornyet henvendelse svarede landråd dr. Sievers den 18.8. 1933, at han havde ladet sagen undersøge grundigt, og at han, da to af de opstillede på listen tilhørte SPD, og Nissen desuden - omend ikke offentligt - skulle have givet udtryk for kommunistiske sympatier, ikke kunne ændre den trufne beslutning. Væsentligst var dog, at Nissen ikke var valgt af danskere alene, men af en kreds

bestående af socialdemokrater og danskere. Mindretallet havde selv udtrykkeligt gjort opmærksom på, at der ikke var tale om en dansk liste, og Sievers tilføjede, at betegnelsen »arbejderliste« efter hans opfattelse udelukkende skyldtes, at man havde villet undgå at støde danske vælgere bort ved at betegne den som SPD-liste. Når Nissen altså delvist var valgt ved hjælp af SPD-stemmer, kunne landråden ikke lade ham udøve sit mandat. Sievers bemærkede, at dette ikke berørte det danske mindretals frihed. Skulle han imødekomme mindretallet i denne sag, så ville det betyde, at man overalt måtte anerkende socialdemokrater som kommunale repræsentanter, blot de hævdede at tilhøre det danske mindretal.⁽⁵⁹⁾

Sievers' afsluttende bemærkning var naturligvis noget vrøvl, men berører ikke desto mindre et centralt punkt, idet han reelt indskrænker mindretalsrettighederne til kun at gælde de »først og fremmest« danske. Denne holdning kan næppe have overrasket generalsekretariatet og var da også ganske logisk på sine egne præmisser. Den 22.8. 1933 svarede Fr. Petersen, at linierne herefter skulle blive trukket så klart op, at der ikke kunne næres tvivl om, hvem der tilhørte det danske mindretal, og hvem der var dets valgte repræsentanter. Samtidig tog han med tilfredshed til efterretning, at ingen tænkte på at berøve det danske mindretal dets frihed.⁽⁶⁰⁾ Samme dag skrev generalsekretæren til Jørgen Nissen og bad ham tilkendegive, om han ønskede, at der skulle gøres mere ved sagen. Fr. Petersen mente ikke, at der var mere at opnå, og der synes da heller ikke at have været foretaget yderligere henvendelser fra dansk side.⁽⁶¹⁾ I stedet offentliggjorde Flensborg Avis den 23. august en fremstilling af sagsforløbet og uddrag og referater af visse af de her omtalte skrivelser. Avisen meddelte, at man havde taget det skete til efterretning, men konstaterede dog, »at den kendsgerning bliver stående, at en dansk-sindet mand, som er valgt på en upolitisk fællesliste, her er sat ud af spillet som kommunerepræsentant.« Dette var vel korrekt; men spørgsmålet er, om den såkaldte arbejderliste med rimelighed kunne kaldes upolitisk, blot fordi den ikke var opstillet i et bestemt partis navn.

I Flensburger Nachrichten forsvarede bladets grænsepolitiske medarbejder, nazisten Ernst Grunow, den 25.8. 1933 i en ledende artikel landråd Sievers' holdning. Nok anerkendte man Nissens danskhed, men samtidig fastholdt Grunow den i øvrigt sikkert korrekte påstand om hans marxistiske sympatier. Opstillingen af en særlig arbejdsliste i Nyhus fremstilledes som et dansk forsøg på

»sjælefangst« blandt tyske arbejdere. Da Nissen ikke kunne være blevet valgt uden tyske stemmer, var hans mandat et skinmandat og et marxistisk mandat, hvorfor danskerne måtte tage følgerne. Grunow så Nyhus-sagen som et sidestykke til det danske arbejde i Slesvig og Tønning, som Flensburger Nachrichten tidligere havde angrebet. Flensborg Avis tog straks den følgende dag til genmæle og understregede, at det danske mindretal var en sammenslutning af mennesker af dansk afstamning og dansk sindelag. Når tyskerne krævede ret for sig til national hvervning i Nordslesvig, så måtte den enkelte sydslesviger også have ret til selv at vælge sit nationale ståsted, eftersom hans/hendes forfædre havde været danskere. Mindretallet ville altså ikke direkte kræve ret til national hvervning, men forlangte blot, at den enkelte sydslesviger på grund af sin danske afstamning måtte have ret til at bekende sig til danskheden. Dette var substansen af mindretallets ideologi. Man hvervede ikke, men stillede oplysninger om Sydslesvigs danske fortid til rådighed i håb om, at dette ville bevirke et sindelagsskifte. I modsætning til nazisterne arbejdede man ikke med begreber som »blodets tale«, som i sig selv skulle påvirke folk til at vælge nationalt sindelag i overensstemmelse med deres afstamning.

Den 17.8. 1933 blev Flensborgs overborgmester v. Hansemann endeligt afskediget. I en kort overgangsperiode ledede Paul Hass byens forvaltning, indtil man på et møde i borgerrepræsentationen den 19.9. 1933 var klar med et forslag til en mere permanent ordning. På dagsordenen stod kun to punkter, nemlig valg af ny overborgmester og ny skoleråd. De eneste foreslåede kandidater var henholdsvis landråd Sievers og den fungerende kommissariske skoleråd Robert Mittag. Da den danske gruppe først havde modtaget indbydelsen til mødet samme dags formiddag, meddelte I.C. Møller, at man ikke havde haft tid nok til at tage stilling. Han tilføjede dog, at såfremt dr. Sievers som overborgmester »lige så fuldt vil tage sig af det herværende danske mindretal som af det tyske flertal, vil vi imidlertid ikke stemme imod valget, men vil afholde os fra at stemme.«⁽⁶²⁾

Det er sandsynligt, at den sene mødeindkaldelse for den danske byrådsgruppe blot fungerede som et velkomment påskud til at undlade at stemme for valget af Sierves. At stemme for en nazist som overborgmester ville, trods de fordele, som eventuelt på kort sigt kunne opnås herved, være umuligt af hensyn til den danske og specielt den socialdemokratiske opinion, og at stemme imod ville have

været en tom demonstration, som på forhånd ville stille mindretallet i klart modsætning til den ny overborgmester, hvis valgperiode var 12 år, og hvis indflydelse på Flensborgs udvikling måtte forventes at blive betydelig. Flensborg Avis kommenterede da også valget overordentlig forsigtigt. Bladet understregede, at forholdet til det hidtidige bystyre havde været godt. Hvad angik skoleråd Mittag, så havde han allerede en tid fungeret i det embede han nu var valgt til, og efter »alt at skønne kan det ventes, at han i sin embedsgerning vil respektere mindretalsretten.« Om dr. Sievers hed det lidt mere skeptisk, at han var »en ny mand i grænselandets forhold, tilsyneladende en mand, der har evner og vil noget og derfor også en mand, der ved om sig selv, at han ikke er færdig og i en så vanskelig og indviklet opgave må lære bestandig.«⁽⁶²⁾ Hertil knyttede Vilhelm la Cours Grænsevagten følgende yderligere kommentar: »Ja, dette med at lære er nok ikke nogen helt betydningsløs sag for den ny overborgmester!«⁽⁶³⁾

Wilhelm Sievers var jurist, tidligere frontsoldat og frikorpsmand. Hans familiemæssige baggrund den lavere preussisk embedsstand. Allerede i 1923 havde han meldt sig ind i nazistpartiet og genindtrådt i dette efter Hitlers løsladelse fra Landsberg. I 1931 kom han som borgmester til Egernførde i Sydslesvig; efter magtovertagelsen blev han leder af SHB og gjorde sig, som omtalt, især bemærket som iscenesætter af den såkaldte påskeblæst i 1933. Den 6.7. 1933 blev han valgt til landråd for Flensborg landkreds og kort efter udpeget til kredsleder for NSDAP i samme. Forinden havde han tillige overtaget posten som kredsleder i Flensborg by.⁽⁶⁴⁾ Hvis man på dansk side følte en vis skepsis over for samarbejdsmulighederne med en mand, hvis lynkarriere ikke mindst var blevet befordret via en udpræget grænseaktivistisk og danskfjendtlig agitation, gav man den imidlertid altså kun meget forsigtigt til kende og kun under samtidig tilkendegivelser af samarbejdsvilje.

Sievers' indsættelse i hans ny embede fandt sted på et i hast sammenkaldt byrådsmøde den 25.9. 1933. Efter taler af regeringspræsident Wallroth, der repræsenterede de kommunale tilsynsmyndigheder, og Paul Hass, der nu afløste Sievers som kredsleder i Flensborg by, og som begge henviste til Flensborgs økonomiske, beskæftigelsesmæssige og erhvervspolitiske nødssituation og udtrykte tillid til Sievers' evner til at råde bod herpå, fik Samuel Münchow ordet. Han mindede om, at den danske gruppe ikke havde stemt for Sievers, hvilket ikke havde været rettet mod dennes person, idet man var rede til loyalt samarbejde med ham, hvis han blot ville respektere mindre-

tallets legitime rettigheder. Münchow ville bekræfte dette i håb om et »frugtbringende samarbejde mellem overborgmesteren og den danske mindretalsrepræsentation«. Den ny overborgmester takkede i sin programtale for den tillid, som også den danske gruppe havde vist ham, men gjorde opmærksom på, at han ikke ville kunne udføre sin opgave med fløjlshandsker. De forholdsregler, som var nødvendige, måtte nødvendigvis gøre ham upopulær, og han så i øjnene, at han formodentlig snart ville høre til de »ubehageligste fremtoninger i Flensborg by«. Det kunne ikke nytte noget at sætte sin lid til Berlin og staten. Flensborg måtte hjælpe sig selv. »Det er netop det, der kendetegner os nationalsocialister: Lad vanskelighederne være nok så store, de er til for at overvindes af os! I denne forstand opfordrer jeg hele byens befolkning til medarbejde! Heil Hitler!«⁽⁶⁵⁾

Med Sievers' indsættelse som overborgmester afsluttedes den egentlige kommunalpolitiske magtovertagelsesfase i Flensborg. Efter valgsejren og frem til slutningen af maj måned havde nazisterne arbejdet i et parlamentarisk samarbejde med de borgerlige i byrådet for at sikre sig kontrollen med byrådets arbejde. Udskillelsen af kommunister og socialdemokrater var blot en lokal effekt af Hitler-regeringens vilje til at føre magtovertagelsen til bunds i det politiske system. Ganske vist gennemførtes samtidig med overtagelsen af de parlamentariske institutioner udrensings- og arrestationsbølger, men dette havde primært til formål at lamme oppositionen. v.Hansemanns fjernelse med magt i begyndelsen af juni 1933 var et symptom på, at samarbejdet med de borgerlige havde opfyldt sin funktion og samtidig måske tillige på, at visse kredse inden for NSDAP var ved at tabe tålmodigheden med den langsommelige parlamentariske vej mod fuldstændig kontrol med Flensborgs bystyre. Overborgmesterens afsættelse og den derpå følgende opsugning af den nationale Flensborg-blok var en klar parallel til udviklingen på rigsplan, hvor de borgerlige partier var smuldret bort og NSDAP den 14.7. 1933 blevet proklameret som eneste tilladte parti.⁽⁶⁶⁾ Med nedskæringen af byrådet og oprettelsen af 5-mandsudvalget var det kommunale selvstyre definitivt afskaffet og alt klart til førerprincippets endelige indførelse med Sievers' overtagelse af overborgmesterposten.

En parallel udvikling var foregået i de øvrige sydslesvigske kredse, hvor nazisterne tilmed allerede fra kredsdaenes konstituering havde haft det absolutte flertal. Da man her ikke var afhængig af samarbejde med de borgerlige partier, havde ensretningsprocessen kunnet gennemføres langt hurtigere. Således afskedigedes i Flensborg land-

kreds prompte samtlige amtsforstandere og erstattedes med nazister.⁽⁶⁷⁾ Også her afspejlede udviklingen på det lokale plan klart ændringerne i den øvrige tyske samfundsstruktur, og det danske mindretals tilstedeværelse influerede således ikke på den nazistiske magtovertagelses forløb i de sydslesvigske kredse.

Mindretallet havde fra begyndelsen tilkendegivet sin vilje til at samarbejde med de ny magthavere på kommunalt plan i helhedens interesse. Når mindretalsrepræsentationen ikke fjernedes skyldtes det ikke dette forhold, men instruktioner fra den preussiske regering. Derimod opnåede gruppen at sikre sin deltagelse i borgerrepræsentationens udvalgs- og kommissionsarbejde. Om dette ville få nogen konkret betydning, kunne kun tiden vise. Nedskæringen af byrådet og oprettelsen af 5-mandsudvalget gjorde bevarelsen af den proportionale repræsentation i borgerrepræsentationen betydningsløs. Kommunalpolitisk var man sat ud af spillet og i alle henseender afhængig af nazistisk velvilje! Et-partisystemets gennemførelse betød, at modsætningen herefter var klar: tysk-nazistisk contra dansk. Der var ikke længere plads til mellemstandpunkter. På denne baggrund må Nissen-sagen fra Nyhus ses. Tyskerne krævede klare linier, og når man fra dansk side forsikrede, at linierne skulle blive trukket så klart op, at end ikke dr. Sievers ville kunne finde noget at sætte fingeren på, var det reelt en kapitulation. De tyske angreb på mindretallet havde konstant bevæget sig omkring det principielle spørgsmål om, hvem der rettelig kunne hævde at tilhøre mindretallet, og satte naturligt nok ind, hvor danskerne stod svagest. Det tyske mål syntes altså at være en indkapsling og afgrænsning af den sydslesvigske danskhed, hvilket på længere sigt ville fratage mindretallet enhver overlevelsesmulighed. Trods det af NSDAP udtalte, men i praksis accepterede princip, at sindelaget var bestemmende for det nationale tilhørsforhold, søgte nazisterne og den tyske presse at opstille en række supplerende krav, som skulle være opfyldt, og ethvert forsøg på udvidelse af mindretalsaktiviteter blev mødt med øjeblikkelige reaktioner i form af anklager for »sjælefangst« eller »Speckpropaganda«. I modsætning hertil opfattede man det aggressive tyske hvervearbejde i Nordslesvig, som den danske demokratiske statsform muliggjorde, som en naturlig og berettiget virksomhed. Den bevidste og klare tyske skelnen mellem, hvad der var rimelig mindretalspolitik henholdsvis nord og syd for grænsen, afspejler de objektive magtforhold, og lettedes ved, at ensretningen af massemedierne gjorde det muligt at misinformere den tyske befolkning om forholdene i Nordslesvig.

c - *Mindretallet og ensretningen. De dansksindede sydslesvigeres sociale og kulturelle stilling efter magtovertagelsen*

Allerede i sommeren 1933 var et-partistaten en kendsgerning i Tyskland. Den politiske magtmonopolisering satte nazisterne i stand til at udstrække enretningsprocessen til alle samfundslivets områder og niveauer. Nazisternes motto »Gemeinnutz vor Eigennutz« viste sig meget hurtigt at være ensbetydende med, at »de, som ikke er med os, er imod os«. På det parlamentariske plan havde mindretalslederne bestræbt sig på hverken at være »med« eller »imod« og med et vist held. Prisen for at bevare den direkte kontakt med den lokale forvaltning de steder, hvor dette lykkedes, dvs. primært i Flensborg, havde været samarbejde på nazisternes betingelser. Spørgsmålet var, hvorledes denne udvikling ville komme til at påvirke de dansksindedes daglige tilværelse, deres kulturelle og sociale udfoldelsesmuligheder.

1) *Mindretallet og »Arbejdsfronten«*

Heller ikke erhvervslivet undgik nazistiske indgreb; men selv om erhvervsorganisationerne ensrettedes, betød det ikke nogen ændring af den økonomiske struktur. Først gradvist udvikledes den tyske økonomi sig til en slags statsdirigeret kapitalisme. For de dansksindede erhvervsdrivende i Flensborg betød nazisternes overtagelse af kontrollen med handels- og håndværkskamre ingen synderlig ændring. Anderledes så det ud for arbejderne, som tilhørte det danske mindretal, eftersom disse hidtil havde været organiseret i de frie »marxistiske« fagforeninger. Disses opløsning den 2.5. 1933 måtte give anledning til usikkerhed og uro for fremtiden. Allerede før 1933 havde nazisterne oprettet en konkurrerende faglig sammenslutning »Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation«, NSBO, som dog kun havde vundet begrænset tilslutning. NSDAP's holdning til fagforeninger i almindelighed var i foråret 1933 endnu uklar. Allerede i den anden uge af marts havde SA og SS ved enkeltaktioner i visse tyske byer besat fagforeningsbygningerne, som delvist stilledes under NSBO's kontrol. Gentagne henvendelser og appeller til præsident Hindenburg om at genetablere retssikkerheden førte ikke til noget resultat.⁽⁶⁸⁾

I almindelighed antog man, at fagforeningerne skulle gennemgå en politisk-ideologisk ensretningsproces kombineret med en udrensning af de socialdemokratiske og kommunistiske ledere, men at de

7 Dansk i hagekorsets skygge

erhvervede faglige resultater i sig selv ikke skulle antastes. Denne fejlagtige opfattelse ledte bl.a. forskellige borgerlige og kristelige faglige sammenslutninger til at tilkendegive vilje til »positivt samarbejde« ved opbygningen af et nyt Tyskland og til at give afkald på politisk aktivitet for at kunne bevare de organiserede apparater under det ny styre. I princippet var det det samme, som mindretallet forsøgte at gøre med sine organisationer. For så vidt nazisterne overhovedet havde overvejet en mere eller mindre fredelig ensretning af fagbevægelsen, var der imidlertid en væsentlig vanskelighed her. NSDAP havde kun begrænset tilslutning inden for arbejderklassen, og ved bedriftsrådsvalgene i marts 1933 lykkedes det kun NSBO at øge sin stemmeandel fra 4% i 1932 til 25%, hvilket var alt for lidt til at kunne gennemføre en parallel til den pseudo-legale politiske magtovertagelse. På denne baggrund besluttede Hitler og NSDAP's »Stabsleiter der politischen Organisation«, Robert Ley, at udsætte alle videre bedriftsrådvalg et halvt år.⁽⁶⁸⁾ Dette skete den 4.4. 1933 ved en »Gesetz über Betriebsvertretungen und wirtschaftliche Vereinigungen«, som desuden bemyndigede arbejdsgiverne til at afskedige enhver arbejder på mistanke om statsfjendtlig virksomhed, uden at der kunne gøres fagretlig indsigelse herimod. Desuden kunne myndighederne, såfremt medlemmer af bedriftsråd blev afskediget af denne grund, indsætte ny »kommissariske« medlemmer uden valg.⁽⁶⁹⁾

Samtidig forberedte en hemmelig aktionskomité under ledelse af Ley og NSBO-lederen Muchow det endelige slag mod de frie fagforeninger. Der indledtes et propagandafelttog, som kulminerede den 1.5. 1933, nu af nazisterne erklæret som »Tag der nationalen Arbeit«. På et kæmpemøde i Berlin talte Hitler for omkring en million mennesker om nødvendigheden af national forsoning og klassekampens ophør og priste de tyske arbejderes flid. Dagen efter slog man til. Uden synderlig modstand lod de »marxistiske« fagforeninger sig opløse. Deres ejendom og formue blev beslaglagt, og samme dag proklamerede Robert Ley sammenslutningen af de hidtidige fagforeninger i »Die deutsche Arbeitsfront«, DAF, med ham selv som leder.⁽⁷⁰⁾ Den væsentligste forskel på DAF og de tidligere organisationer bestod i arbejdsfrontens korporative karakter. DAF omfattede såvel arbejdsgivere som arbejdere og funktionærer og var faglig organisation for alle tyskere undtagen embedsmænd.⁽⁷¹⁾

For det danske mindretal i Sydslesvig var det et spørgsmål, hvorledes man skulle forholde sig til denne organisation. Det måtte frygtes, at danske arbejdere, hvis de holdt sig udenfor, ville kunne få

vanskeligt ved at finde beskæftigelse. På den anden side var mindretalsledelsen betænkelig ved risikoen for politisk og ideologisk påvirkning af de danske arbejdere, såfremt de indtrådte i DAF. Den slesvigske Forenings bestyrelse i Flensborg enedes den 11.5. 1933 om at betragte dette spørgsmål som mindretallet uvedkommende under henvisning til, at der var tale om en tysk indretning. Man ville ikke indvende noget imod, at dansksindede var medlemmer af de nazistiske faglige organisationer. Medlemsskab af SA eller andre NSDAP-tilknyttede organisationer ville derimod medføre øjeblikkelig eksklusion.⁽⁷²⁾ Nogen begrundelse for denne særlige holdning, hvad angik DAF, fremgår ikke af kilderne, men det er vel sikkert, at man ikke ønskede at tvinge nogen til eventuelt at måtte vælge imellem at beholde sit arbejde eller melde sig ud af mindretallet. Man erkendte altså åbent, at man ikke havde noget alternativ at tilbyde.

I sommeren 1933 viste der sig tendenser i retning af at udvide ensretningsbestræbelserne til også at ramme mindretallet. Den dansksindede befolknings fåtallighed og dens sociale sammensætning gjorde den yderst sårbar over for økonomisk forfølgelse i form af f.eks. boykotaktioner. I januar 1933 havde stadsskoleråden i Flensborg således kunnet offentliggøre en statistik, der viste, at 78,68% af forsørgerne til børn i den dansksprogede kommuneskole var arbejdsløse mod et gennemsnit for de tyske skoler på 41,21%.⁽⁷³⁾ I den nordlige bydel, hvor størstedelen af de danske skolebørn boede, var procenten for de tyske skoler dog også over gennemsnittet, nemlig 50,47 henholdsvis 55,2% for de to der beliggende tyske skoler.⁽⁷⁴⁾ Disse tal, som klart demonstrerede ikke blot krisens omfang, men også at mindretallet var særlig hårdt ramt af arbejdsløsheden, gav imidlertid ikke myndighederne anledning til at overveje, hvorledes dette forhold kunne afhjælpes, men benyttedes i stedet til angreb på mindretallet i form af beskyldninger mod forældrene for at sætte børnene i dansk skole for materielle fordeles skyld.⁽⁷⁵⁾ Den 27.6. 1933 offentliggjorde Schleswiger Nachrichten en artikel, som skulle stamme fra førende kredse inden for NSBO, og hvori der direkte opfordredes til boykot af det danske mindretal. Den ny tyske arbejderstand⁽⁷⁶⁾ kunne ikke acceptere, at tyske (sic!) arbejdere deltog i dansk arbejde eller sendte deres børn i dansk skole. Hvis man ønskede at gøre krav på sine rettigheder som tysk statsborger, måtte man finde og udfylde sin plads i den tyske arbejderfront. Allerede tidligere havde der i den tyske grænsepresse været fremsat mere eller mindre slet dultede trusler om boykot mod mindretallet, men her opfordredes

åbent og direkte til overgreb mod den bestående mindretalsret. Dette måtte nødvendigvis afføde skarpe danske reaktioner. Flensborg Avis skrev den 28.6., at man måtte betvivle at kilden skulle være førende kredse inden for NSBO, eftersom denne var underlagt den tyske rigspartiledelse, »som har tilkendegivet, at den folkelige mindretalsfrihed skal respekteres ....«. Bladet forventede, at det »alt for ivrige blad« ville få en tilrettevisning, og pegede på, at Tyskland med dets mange og store nationale folkegrupper uden for rigsgrænserne måtte være interesseret i, at mindretalsfriheden fortsat blev opretholdt. For at fjerne enhver tvivl om, hvad man her sigtede til, tilføjede bladet, at skulle overgreb af den i Schleswiger Nachrichten anbefalede art virkelig finde sted, kunne man roligt gå ud fra, at dette ville »fremtvinge et krav fra den nordslesvigske befolkning om jævnføring«.

Det har ikke været muligt at konstatere, om mindretallet direkte forsøgte at foranledige en indgriben fra dansk side, men allerede den 28.6. 1933 indberettede konsul Larsen om sagen og understregede, at den efter hans opfattelse var af største betydning. Dagen forinden havde han netop modtaget en mindretalsdelegation, som havde anmodet om ligestilling mellem mindretalsmedlemmer og danske statsborgere med hensyn til arbejde i Danmark på grund af de rådende forhold i Tyskland. Konsulen berettede, at ensretningen medførte, at de dansksindede fortrængtes fra deres arbejdspladser, og at arbejdsøgende gang på gang blev stillet over for krav om medlemskab i nazistiske organisationer. Håndværksmestre turde ikke tage børn fra den danske skole i lære, og dansksindede arbejdere blev tvunget ind i de nazistiske »frivillige« arbejdslejre, idet de ellers ville miste deres understøttelse. Denne økonomiske forfølgelse betød efter Larsens mening, at fundamentet under de danske institutioner og organisationer i Sydslesvig var ved at blive undergravet, og han henstillede til udenrigsministeriet, at man greb ind ved at sørge for skarpe protester i den danske presse. Ved på den måde at henlede den tyske regerings opmærksomhed på denne »foruroligende krænkelse af mindretalsretten« håbede han at kunne opnå, at rigsmyndighederne »også i dette tilfælde« (han tænkte vel på »påskeblæsten«) ville sætte »de nazistiske brushoveder i grænseområdet« på plads.⁽⁷⁷⁾ Desværre nævnte Larsen ikke tal, og det er altså ikke muligt at fastslå konkret, hvor mange dansksindede, der faktisk mistede deres arbejde eller ikke kunne få arbejde på grund af deres nationalitet. Nogen opgørelse over beskæftigelsesproblemet i al almindelighed i sommeren 1933 foreligger heller ikke, men i november 1933 havde

Den slesvigske Forenings Flensborg-afdeling 702 arbejdsløse medlemmer ud af ialt ca. 3.500 medlemmer. Yderligere 568 medlemmer var mindrebemidlede pensionister.⁽⁷⁸⁾

I sin leder den 29.6. 1933, sandsynligvis skrevet af Ernst Christianen, opfordrede Flensborg Avis det ny tyske styre til under en eller anden form at sikre de nationale mindretals fortsatte frihed. De overgreb, som havde fundet sted i løbet af foråret, og som var kulmineret med Schleswiger Nachrichtens boykotopfordring, betød efter lederskribentens opfattelse, at det ikke var tilstrækkeligt, at regeringen og de nazistiske ledere accepterede mindretallenes legitime rettigheder i ord. Man ville have praktiske garantier. Der henvistes endnu engang til det tyske mindretals langt bedre forhold nord for grænsen, som på baggrund af dette mindretals særlige karakter af rent sindelagsmindretal og dets tvivlsomme loyalitet over for den danske stat måtte forekomme generøse. Parallelt hermed rettede mindretalsledelsen, som nævnt, gennem konsulatet også henvendelse til den danske regering i et forsøg på at løse beskæftigelsesproblemet, og i begyndelsen af juli nedsattes et udvalg under Dansk Generalsekretariat, som skulle undersøge mulighederne for at opnå en midlertidig løsning ved ligestilling mellem mindretalsmedlemmer og danske statsborgere med hensyn til beskæftigelse i Danmark.⁽⁷⁹⁾

Den 7.7. foreslog konsulatet, at unge, der havde afsluttet dansk skolegang i Sydslesvig, og som generalsekretariatet og skolen kunne anbefale, skulle kunne få lov til at tage arbejde i Danmark. Bemyndigelsen til at udstede opholds- og arbejdstilladelser tænkte udvalget sig således skulle ligge hos konsulatet. Som begrundelse for en sådan ekstraordinær ordning anførtes arbejdsanvisningens systematiske favorisering af nazister. Hvis de unge i det mindste kunne sikres arbejde i Danmark, ville det dels have betydning for de danske skolers fremtidige tilgang, dels ville de unge derved desuden få »deres danske sindelag fæstnet«. ⁽⁷⁹⁾ Mindretalslederne må have betragtet situationen som meget alvorlig, når man kunne finde på at foreslå en løsning, som gik stik imod den politik, som man hidtil havde ført, nemlig så vidt muligt at få de unge til at blive i landsdelen. Nogen garanti for, at unge, som fik arbejde i Danmark, atter ville vende tilbage til Sydslesvig, havde man ikke. Dog skulle de danske myndigheder, som udstedte opholds- og arbejdstilladelser, og som det var tanken skulle arbejde nært sammen med generalsekretariatet, naturligvis have visse reguleringsmuligheder. Over for udenrigsministeriet bemærkede konsul Larsen, at i 1933 var f.eks. 95% af alle ansøgnin-

ger om arbejdstilladelser for sydslesvigere i Danmark blevet imødekommet, hvorfor han betragtede mindretallets ønske som foranlediget af mere almen ængstelse for den fremtidige udvikling. Eftersom danske myndigheder selvfølgelig ikke generelt kunne love at favorisere en bestemt gruppe udenlandske statsborgere ved tildeling af arbejde, anmodede Larsen ministeriet om bemyndigelse til at meddele mindretallet, at man fra dansk side fortsat ville behandle alle ansøgninger, som var anbefalet af dansk-sydslesvigske organisationer, med »største velvilje«.⁽⁸⁰⁾ Efter forhandlinger med justitsministeriet meddelte udenrigsministeriet den 5.9. 1933 Larsen, at den foreslåede fremgangsmåde kunne godkendes, hvilket konsulen den 11.9. mundtligt underrettede udvalgsformanden, sekretær Johann Lieb fra generalsekretariatet, om.⁽⁸¹⁾ I det følgende års tid fik ca. 60 mindretalsmedlemmer, hovedsagelig unge direkte fra skolen, anvist arbejde i Danmark for det meste som tjenestefolk eller landarbejdere.

Risikoen for, at de danske skolers elever efter endt skolegang måtte gå direkte ud i arbejdsløshed, lykkedes det således at reducere. Men for hovedparten af de dansksindede arbejdere, som havde familie, bopæl osv. i Flensborg, kunne arbejde i Danmark ikke være nogen særlig attraktiv løsning. For disse måtte man søge at finde en ordening med DAF. Efter forudgående mundtlige henvendelser på DAF's kontor i Flensborg, det tidligere fagforeningshus i Slotsgade, hvor man ikke så sig i stand til at udtale sig, skrev Tage Jessen den 27.7. 1933 i sin egenskab af formand for Flensborg-afdelingen til Robert Ley. Jessen ønskede bl.a. oplyst, hvor vidt også dansksindede arbejdere var pligtige til at melde sig ind i arbejdsfronten, og, såfremt det var tilfældet, om de danske medlemmer så ville være fritaget fra deltagelse i tysk-nationalt prægede DAF-arrangementer. Jessen ønskede en forsikring om, at danske arbejdere ikke skulle stilles økonomisk ringere end deres tyske medborgere, og om, at en eventuel indmeldelse i DAF ikke måtte lægge hindringer i vejen for danske sydslesvigeres frie nationale udfoldelse. Den 11.8. 1933 svarede Ley's adjutant Machenbach, at DAF var et rent tysk foretagende, og at »die Anmeldepflicht für die dänisch-südschleswigsche Volksgruppe (somit) nicht in Frage kommt«.⁽⁸²⁾

Nazisternes overtagelse af fagforeningerne og oprettelsen af DAF stillede mindretallet i Sydslesvig over for såvel principielle som praktiske problemer. Mindretallets ledelse kunne vanskeligt forbyde sine medlemmer at stå i DAF, hvis dette var en forudsætning for at beholde eller få arbejde. På den anden side var det en betænkelig sag

at opfordre sine medlemmer til at melde sig ind i en organisation, der, selv om det ikke var helt klart fra begyndelsen af, var rent nazistisk med vigtige propagandamæssige funktioner. Dette problem undveg man ved at stille sine medlemmer frit, formodentlig ud fra den betragtning, at ligegyldigt hvilken parole man udstedte, ville den næppe blive fulgt. Denne »løsning« kunne kun være provisorisk, og de nazistiske trusler om økonomisk boykot og krav om tysk sindelag som en forudsætning for medlemsskab i arbejdsfronten tvang mindretalsledelsen til at tage spørgsmålet op påny. Udadtil forlangte man mindretalsretten respekteret og truede - så åbent som det nu kunne lade sig gøre - med sanktioner mod det tyske mindretal i Nordslesvig. For at berolige medlemmerne især forældrene til børn i de danske skoler afæskede man den danske regering et løfte om velvilje ved ansøgninger om arbejdstilladelse i Danmark, som reelt kun var en bekræftelse af den bestående tilstand. Det er tydeligt, at især Dansk Skoleforening var bekymret for de mulige konsekvenser af en situation, hvor unge udgået fra dansk skole ikke kunne påregne at finde noget arbejde. Endnu vigtigere var det dog at få en klar afgørelse på spørgsmålet om mindretallets forhold til DAF, således at man kunne give medlemmerne klar besked om, hvorledes de skulle forholde sig. Tage Jessens henvendelse til Ley bragte et klart svar, som imidlertid rejste to nye spørgsmål, nemlig hvorledes de, som allerede stod i arbejdsfronten, skulle forholde sig, og om de, som ikke var medlemmer, ville lide nogen skade derved. Disse problemer måtte man søge at klare på lokalt plan.

2) *Forhandlingerne med rigs ungdomsledelsen om de danske ungdomsorganisationers stilling*

Mens de politiske partier, erhvervsorganisationerne og fagforeningerne m.v. i foråret 1933 gik i opløsning, blev forbudt eller overtaget af nazisterne, var mindretalsorganisationerne forblevet uantastet. Den 22.6. 1933 udstedte den ny »Reichsjugendführer«⁽⁸³⁾ Baldur v. Schirach imidlertid en forordning, hvorefter alle ungdomsorganisationer i Tyskland inden den 15.7. 1933 skulle anmeldes til »Reichsjugendführer«, RJF, med angivelse af en række oplysninger om bestyrelse, medlemstal m.m. Såfremt dette ikke skete, ville de pågældende foreninger være at betragte som opløste.⁽⁸⁴⁾ Det polske mindretal betragtede med rette denne forholdsregel som et led i de almindelige ensretningsbestræbelser. I Forbundet af nationale mindretal i Tysklands navn henvendte man sig derfor den 26.6. til RJF for at få oplyst, om

forordningen også gjaldt mindretallenes ungdomsorganisationer. Dette bekræftede RJF. Sagen havde været overvejet, og det var blevet besluttet, at også mindretallene skulle være omfattet af forordningen. Disses organisationer ville imidlertid kunne fortsætte deres arbejde som hidtil og RJF var rede til at gribe ind over for eventuelle overgreb mod mindretallenes ungdom og deres organisationer. RJF kunne desuden acceptere en kollektiv anmeldelse af alle de berørte foreninger gennem forbundet.⁽⁸⁵⁾ Det ser altså ikke ud til, at RJF har været underrettet om, at det officielle Tyskland ikke ønskede at forhandle med denne sammenslutning, men kun med de enkelte mindretal hver for sig.

Den 24.6. 1933 underrettede generalsekretær Kaczmarek i et brev til det danske mindretals repræsentant ved forbundet Julius Bogensee denne om disse oplysninger og anmodede samtidig om hurtigst at få indsendt den krævede detaljerede information om de danske ungdomsforeninger.⁽⁸⁵⁾ Den 8.7. 1933 afsendte De sydslesvigske Ungdomsforeninger, DsU, de ønskede oplysninger til forbundet i Berlin.⁽⁸⁶⁾ Det er herefter ikke muligt helt nøje at følge hændelsesforløbet, men den 12.7. rejste en delegation bestående af Tage Jessen, Bogensee og, som befuldmægtiget for DsU, Fr. Petersen til Berlin, dels for at drøfte sagen med repræsentanter for de andre nationale mindretal, dels for at søge nærmere oplysninger på rigsungdomsledelsens kontor.⁽⁸⁷⁾ Baggrunden for denne rejse var en anmodning fra Kaczmarek på grund af det danske påbud om intet at foretage i forbundets navn, som kunne forpligte det danske mindretal, uden dets udtrykkelige godkendelse.

Det polske mindretal havde nemlig besluttet ikke at efterkomme v. Schirachs forordning.⁽⁸⁸⁾ Dette oplyste Kaczmarek på et møde mellem danske og polske repræsentanter på Forbundets kontor i Do-rotheenstrasse i Berlin den 13.7. 1933. Fr. Petersen erklærede, at også DsU's ledelse havde haft visse betænkeligheder, som dog var blevet formindsket af de forsikringer fra RJF's side, som Kaczmarek havde referet i brevet til Bogensee. Danskerne holdt sig til forordningens ordlyd og skelnede skarpt mellem anmeldelse og indmeldelse. Skulle der mod forventning blive stillet krav om indmeldelse i det tyske ungdomsvæsen, ville danskerne foretrække at opløse deres organisationer. Fr. Petersen bebrejdede polakkerne, at de selv havde henvendt sig til RJF. Hvis dette ikke var sket, ville de danske organisationer sandsynligvis have ignoreret forordningen som værende dem uvedkommende. Efter den polske henvendelse var dette nu

umuligt, og han ønskede derfor at benytte den aktuelle sag til en »principiell klaring af hele mindretalsspørgsmålet, således arbejderens, landmændenes og evt. også kirkens stilling til de tyske enhedsbestræbelser.« Danskerne foreslog, at man skulle søge en ny forhandling med RJF for at få alle tvivlsspørgsmål klaret og samtidig få at vide, hvordan denne instans principielt stillede sig til mindretalsungdommen, hvilket blev vedtaget. Føreren for den polske akademiske ungdom i Tyskland Braciejewski, som også havde taget den første kontakt med RJF, aftalte dernæst pr. telefon et møde til den næste dags formiddag på RJF's kontor i Alsenstrasse.⁽⁸⁹⁾

Mindretalsdelegationen blev modtaget af v.Schirachs stedfortræder Karl Nabersberg. Braciejewski indledte med at meddele og begrunde den polske beslutning om ikke at ville anmelde sine ungdomsforeninger. Nabersberg svarede, at forordningen var alment gyldig og således også omfattede nationale mindretal. Efter anmeldefristens udløb den 15.7. 1933 ville RJF snarest udgive en fortegnelse over de anmeldte og dermed godkendte ungdomssammenslutninger; fortegnelsen ville blive tilsendt alle politimyndigheder. Kun de i denne fortegnelse opførte foreninger ville kunne afholde møder m.v. På et spørgsmål fra Tage Jessen oplyste Nabersberg, at opløsning af foreninger skulle meddeles RJF, og at oprettelse af foreninger efter den 15.7. ville være forbudt. Dette forbud var ikke rettet mod mindretallene, som blot kunne indsende ansøgninger om dispensation, hvilket straks ville blive bevilliget. Tage Jessen var også betænkelig ved de forholdsvis detaljerede oplysninger om foreningerne, som krævedes, og spurgte, om man også kunne risikere, at medlemsfortegnelser ville blive forlangt udleveret. Dette benægtede Nabersberg. Tyskernes formål var at få et overblik over foreningslivet med henblik på at nedskære antallet af foreninger. Dette ville ikke ramme mindretallene, ligesom man heller ikke ville udkommandere ikke-tyske organisationer til at deltage i tyske stævner eller ligende.

Nabersberg fastholdt, at der ikke var tale om nogen indskrænkning af mindretallenes frihed, efter som der kun var tale om en anmeldelse og ikke en »Eingliederung« i det tyske ungdomsvæsen. Anmeldelsen skulle imidlertid ikke kun ske til RJF, men også på lokalt plan. Dette var Fr. Petersen utilfreds med, fordi »mindretallene havde gjort den erfaring, at de altid fandt stor imødekommenhed og forståelse for deres anliggender hos de øverste myndigheder. Hos de lokale myndigheder kunne dette sommetider knibe, og det var her, de stødte på vanskeligheder.« Nabersberg forsikrede, at i så tilfælde

Friedrich Petersen (1. maj 1900 - savnet efter 19.3. 1945)

kunne man blot henvende sig til ham, så ville det blive ordnet. Sammen konstaterede Fr. Petersen og Bogensee til slut, at der var tale om et rent formelt anliggende med statistisk formål, hvilket Nabersberg bekræftede. Hermed var danskerne tilfredse. På mindretalsforbundets kontor fortsatte man derefter drøftelserne i håb om at nå til enighed om en fælles optræden. Dette lykkedes ikke. Polakkerne fastholdt deres standpunkt og ville afvente et eventuelt forbud, som de ikke mente ville blive af længere varighed, idet Polen sandsynligvis ville gribe til represalier over for sit tyske mindretal. Denne holdning kunne danskerne ikke tilslutte sig, formentlig, fordi man dels accepterede de tyske tilsagn, dels ikke umiddelbart kunne forvente, at den danske regering ville være villig til at skride til sanktioner mod de hjemmetyske ungdomsorganisationer i Nordslesvig som gengældelse for et eventuelt forbud, så længe disse ikke havde foretaget noget ulovligt. Samme dag afsendtes anmeldelsen med de ønskede oplysninger, men vedlagt en følgeskrivelse i hvilken forhandlingsresultatet med RJF refereredes, og tysk fastholden herved gjordes til en betingelse for anmeldelsens gyldighed.⁽⁹⁰⁾

Under samtalen i rigsungdomsledelsens kontor havde Nabersberg nævnt, at RJF stod i nær kontakt med Auswärtiges Amt, som havde givet ordre til, at mindretallene under ingen omstændigheder måtte fortrædige. Konsul Larsen indberettede den 18.7. til udenrigsministeriet, at Tage Jessen havde fortalt ham, at han inden den afsluttende dansk-polske drøftelse havde henvendt sig til lederen af den skandinaviske afdeling i AA, Regierungsrat Alex. Bogs, »dels med eventuelle senere forbindelser for øje og dels for at samtale med ham om forskellige grænsespørgsmål.« Bogs, som var dansk gift og forstod dansk, havde taget venligt imod ham og erklæret, at der ville blive taget ethvert hensyn til det danske mindretal, men samtidig udtrykt undren over samarbejdet med polakkerne. Jessen havde svaret, som sandt var, at samarbejdet i praksis begrænsede sig til konsultationer, og at danskerne på ingen måde var bundet af polske beslutninger.⁽⁹¹⁾

Da Bogs havde udtalt, at Jessen blot skulle kontakte ham i tilfælde af vanskeligheder med RJF, og desuden havde anmodet om at blive informeret om forhandlingsresultatet, benyttede Jessen sig af lejligheden til at fastholde denne kontakt til AA og sendte den 18.7. 1933, altså efter tilbagekomsten til Flensborg, et brev til Bogs, hvori han rejste forskellige principielle spørgsmål af interesse for mindretallet, bl.a. vedr. rigsborgerretten, ligesom han forespurgte, hvilke instanser mindretallet egentlig burde henvende sig til i sådanne sager, idet han

følte, at en samtale med de kompetente myndigheder trængte sig på.⁽⁹²⁾ En reaktion fra Bogs på dette brev ses ikke at være indtruffet. Formodentlig har han ikke ønsket eller kunnet afgive skriftlige forsikringer af en ganske anderledes forpligtende art end nogle bemærkninger fremsat over for Tage Jessen under en fortrolig samtale.

Kravet om anmeldelse af alle ungdomsforeninger til RJF var, som mindretallene frygtede, et led i den almindelige ensretning med henblik på at skaffe myndighederne det nødvendige overblik for at kunne »nedskære antallet af foreninger«, d.v.s. forberede nazistisk overtagelse af hele ungdomsarbejdet. Derimod var v.Schirachs forordning næppe rettet mod mindretalsorganisationerne, selv om RJF på denne måde skaffede sig en indsigt i mindretallenes ungdomsarbejde, som kunne blive farlig, hvis myndighederne ændrede holdning til de fremmede nationaliteter i Tyskland. Bemærkelsesværdigt er, at også denne sag yderligere uddybede kløften mellem danskere og polakker. Dels gav danskerne med rette generalsekretær Kaczmarek skylden for, at problemet overhovedet var opstået, dels kunne man altså ikke enes om at indtage en fælles holdning. Hovedsagen var, at, mens det autoritære polske regime uden videre ville kunne gribe til repressalier over for det tyske mindretal i Polen, var den danske regerings handlemfrihed begrænset dels af de objektive magtforhold, dels af de retstatslige spilleregler. Samtidig synes de danske mindretalsrepræsentanter at have taget de tyske forsikringer om anmeldelsens harmløshed for gode varer.

3) *Det danske skolevæsen og nazificeringen af skolen i Tyskland*
Efterhånden inddrog alle samfundsmæssige funktioner i omformningen af det demokratiske Tyskland til det nazistiske »Dritte Reich«. Dette gjaldt også skolevæsenet, hvis politiske betydning som påvirkningsmiddel af kommende generationer de nazistiske ledere klart erkendte.⁽⁹³⁾ Overtagelsen af kontrollen med skolevæsenet skete allerede i 1933, idet alle nøglestillinger i skoleforvaltningen blev besat med nazister. Noget forsøg på generelt at udskifte hele lærermassen gjorde man derimod ikke. I stedet søgte regimet ved efteruddannelse og kontrol med lærertilvæksten at sikre troskab mod den nazistiske linie. En ændring af undervisningens indhold kunne udmærket gennemføres ved hjælp af retningslinier til lærerne og nyt undervisningsmateriale, og en direkte kontrol med den enkelte lærer ville næppe være mulig. Sideløbende med skolens, lærernes og elevernes ideologiske tilpasning til nazismen, som gradvist ændrede den

tyske skole til en ideologisk indoktrineringsanstalt, foretog man en dybtgående ændring af uddannelsessystemets institutionelle side. Nazismen centraliserede og forenkledede skolevæsenet organisatorisk, og gennem ensretningsprocessen fjernedes tendenser til fri meningsdannelse i den pædagogiske sfære. De religiøse og private skoler gik svære tider imøde, samtidig med at religionsundervisningen i folkeskolen gradvist reduceredes og til sidst ophævedes. Endelig kom skolens politisering også til udtryk ved indførelsen af »race«-politiske forholdsregler i skolerne, især rettet mod jødiske lærere og elever. Kollegiale beslutningsprocesser afskaffedes, og i stedet indførtes førerprincippet overalt i skoleforvaltningen.⁽⁹⁴⁾

I løbet af 1933 blev alle delstatskultusministerier overtaget af nazister, for så vidt de ikke allerede var under NSDAP-kontrol. I Preussen blev Bernhard Rust først udnævnt til stedfortræder for rigskommissæren for »Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung«, og den 6.2. 1933 overtog han kultusministeriet som egentlig ministerpost.⁽⁹⁵⁾ På provinsplan var det for Slesvig-Holstens vedkommende provinsregeringens 2. afdeling, som tog sig af kirke- og skolesager. Afdelingsleder var den tidligere leder af den nazistiske lærersammenslutning, NSLB, i Slesvig-Holsten, Regierungs- und Schulrat Claus Petersen.⁽⁹⁶⁾ På det lokale plan lededes skoleforvaltning af »Schulräte«, skoleråder, dvs. i Flensborg en magistratsembedsmand, og i landdistrikterne en embedsmand udnævnt af landråden og kredsudvalget i fællesskab. Hovedinstrumentet ved ensretningen af skolevæsenet var »das Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamten-tums« af 7.4. 1933, som også kunne benyttes mod lærere.⁽⁹⁷⁾

For det danske mindretal måtte truslen mod det danske skolevæsen i Sydslesvig, der på dette tidspunkt omfattede en kommuneskole og 7 privatskoler med ialt 885 elever (pr. 1.5. 1933), synes overhængende. Særlig udsat var naturligvis den dansksprogede kommuneskole i Flensborg, som administreredes direkte af magistraten, dvs. den nazistiske skoleråd Mittag, men også de private skoler kunne tænkes at få vanskeligheder. Senere på året blev nemlig loven om »Wiederherstellung« ect. udvidet til også at gælde for private skoler.⁽⁹⁸⁾ Heller ikke denne forholdsregel var rettet mod det danske skolevæsen som sådant, men kunne eventuelt også bringes i anvendelse her. Ansøgere om eller indehavere af privatskolekoncessioner skulle nu være af arisk afstamning og politisk pålidelige. Det sidste punkt kunne meget vel, om man fra tysk side ønskede det, bruges mod de danske lærere. Umiddelbart syntes der dog ikke at være større grund til nervøsiteten.

Mindretallet havde længe krævet at få ansat danskuddannede og dansksindede lærere ved den dansksprogede kommuneskole i Flensborg, og en af den ny skoleråds første embedshandlinger var en delvis imødekomme af dette krav, idet den hidtidige lærer ved privatskolen i Jaruplund H.Chr. Tønnsen fra 1.5. 1933 blev ansat som lærer ved kommuneskolen. Konsul Larsen bemærkede i en indberetning til udenrigsministeriet, at dette »turde være så meget mere bemærkelsesværdigt, som det er den første udnævnelse ved den danske skole, der finder sted under det nazistiske styre.«⁽⁹⁹⁾

På Dansk Skoleforenings årlige generalforsamling den 5.5. 1933 benyttede Duborgskolens rektor dr. phil. Andreas Hanssen, der tillige var skolekonsulent for hele det danske skolevæsen i Sydslesvig, lejligheden til at fremsætte nogle betragtninger om forholdet mellem dansk og tysk i skolespørgsmålet. Efter at have aflagt årsberetning, hvori han kunne fortælle om fremgang på alle områder, bl.a. en kraftig stigning i elevtallet, nævnte rektor Hanssen, at han havde erfaret om flere tilfælde, hvor danske forældre var blevet presset til at tage deres børn ud af dansk skole. Han beklagede, at man anvendte den slags metoder, som han ikke mente harmonerede særlig godt med den officielle politiske linie. Samtidig anerkendte han dog, at regeringen ved at ansætte en dansksindet lærer ved kommuneskolen havde imødekommet et længe næret dansk ønske, og så dette som udtryk for en anerkendelse af mindretalsretten som grundlaget for de to nationaliteters sameksistens i grænseområdet. Andreas Hanssen håbede, at dette efterhånden også ville komme til at præge den lokale befolknings holdning og bemærkede, at mindretallet som en del af det danske folk ikke ønskede strid, men krævede ret til at »leve som danske, og lige adgang for dets ungdom til at bane sig en fremtidsvej«. Han havde oprindeligt ønsket at fremlægge sine bemærkninger som en resolution til offentliggørelse som en tilkendegivelse fra det danske mindretal. Efter forhandlinger med forskellige mindretalsledere og konsul Larsen, som alle frarådede nogen form for demonstrationer fra dansk side, besluttede dr. Hanssen derefter at fremsætte udtalelserne for egen regning.⁽¹⁰⁰⁾

Det har ikke været muligt at kontrollere, hvor megen substans der var i rektor Hanssens klager over pression mod mindretalsmedlemmer, hvis børn gik i dansk skole; men i betragtning af at det danske skolevæsen som helhed havde haft stor elevfremgang, kan det ikke undre, at man ikke ønskede at give dr. Hanssens udtalelser et officielt stempel ved at vedtage dem som resolution. Næppe fordi man

Dr.phil. Andreas Hanssen (1879-1940)

var i tvivl om, at der virkelig var forekommet tilfælde, hvor folk var blevet truet til at tage deres børn ud af dansk skole, men snarere fordi man ikke ønskede at belaste forholdet til skoleforvaltningen ved at lægge alt for stor vægt på, hvad der trods alt var undtagelser. At man fra tysk side bestræbte sig på at reducere de danske skolers elevtal mest muligt, til tider også med mere tvivlsomme metoder, er sikkert. Den 15.5. 1933 skrev lederen af det danske mindretal i Tarup, sydøst for Flensborg, biblioteksassistent H.C. Møller til konsulatet, at myndighederne i Tarup systematisk bearbejdede ubemidlede forældre til børn i den danske skole politisk. Kommuneforstanderen havde således trukket et beløb fra to enlige mødres understøttelse under henvisning til, at de fik støtte fra dansk side. Hvis de pågældende ville flytte deres børn over i tysk skole, skulle de få den fulde støtte igen, ligesom gratis lærebøger kunne stilles til rådighed. Han skulle desuden have været så uforsigtig *skriftligt* at have bekræftet, at fradraget blev foretaget, fordi der blev givet støtte fra dansk side, og bl.a. have henvist til at det kostede den tyske stat tusindvis af mark at have en dansk privatskole i kommunen.⁽¹⁰¹⁾ Hverken konsulatet eller udenrigsministeriet kunne eller ville gribe direkte ind, men chefen for udenrigsministeriets pressebureau skrev til Hejmdals redaktør Niels Hansen og foreslog denne at gemme disse eksempler for at have dem i baghånden, næste gang hjemmetyskerne beklagede sig over den danske skolepolitik.⁽¹⁰²⁾

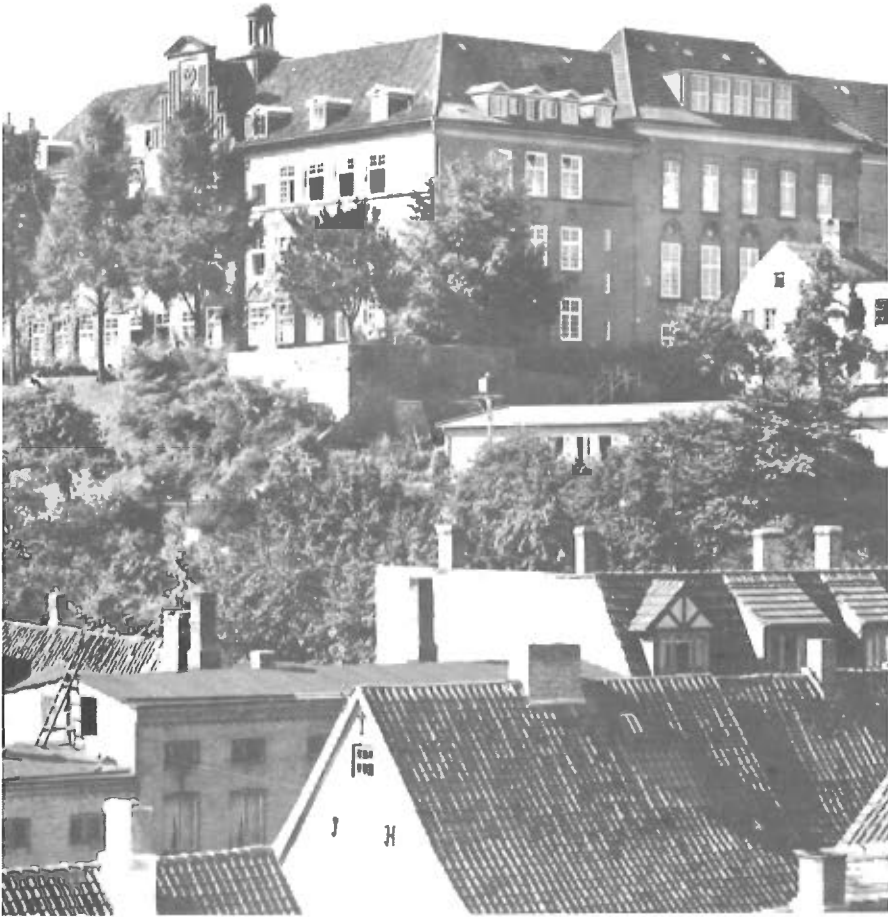
Af mindre generel, men større principiel betydning end sådanne forsøg på økonomisk pression var en anden sag, som indtraf samtidig hermed. Den 11.5. 1933 modtog Dansk Skoleforening fra Flensborgs skoleforvaltning, »Schulamt«, telefonisk besked om, at en datter af en politimand øjeblikkelig skulle overflyttes fra Duborgskolen til tysk skole med den begrundelse, at en tysk embedsmands børn ikke kunne gå i en mindretalsskole. Dr. Hanssen reagerede med en forespørgsel til politipræsidenten i Flensborg; han ønskede dels en stillingtagen til den konkrete sag, dels oplysning om politimyndighedernes principielle holdning til, hvor vidt dansksindede embedsmænds børn kunne gå i dansk skole.⁽¹⁰³⁾ Bemærkelsesværdigt er skrivelsens neutrale tone. Skoleforeningen anmodede blot om information. Politipræsidentens svar var vagt formuleret, men forholdsvis imødekommende. Han mente principielt, at det måtte være forældrenes opgave at vælge skole for deres børn, men tilføjede, at han fuldt ud forstod, hvis tyske embedsmænd ønskede, at deres børn skulle opdrages i tyske skoler.⁽¹⁰⁴⁾ For at få forholdet helt klarlagt skrev Andreas Hans-

sen den 31.5. tilbage, at han ganske kunne tilslutte sig politipræsidentens synspunkter, og at han derfor håbede, at det aktuelle tilfælde var en undtagelse. For at understrege de mulige konsekvenser nævnte dr. Hanssen, at han håbede, at det ikke var tyskernes hensigt at rejse det på *begge* sider af grænsen vigtige spørgsmål om mindretalsmedlemmernes mulighed for offentlig ansættelse.⁽¹⁰⁵⁾ Et svar herpå foreligger ikke, og er da næppe heller blevet afsendt.

I august måned forekom en lignende sag, som udmærket eksemplificerer skoleforeningens bestræbelser på at opnå en officiel tilkendegivelse fra de tyske myndigheder. En bygningsinspektør ved rigsbanerne skrev den 19.8. 1933 til to danske banearbejdere, hvis børn gik i dansk skole, omtrent enslydende skrivelser, hvori han opfordrede dem til øjeblikkeligt at lade deres børn overføre til tysk skole.⁽¹⁰⁶⁾ Underforstået naturligvis, såfremt de ønskede at beholde deres arbejde. Skoleforeningen, som forældrene havde overladt skrivelserne, sendte disse i afskrift dels til bygningsinspektørens overordnede med en følgeskrivelse, hvori man udtrykte sin forundring over et sådant stillingsmisbrug fra en embedsmands side, dels til regeringen i Slesvig, som man gjorde opmærksom på, at en sådan praksis gjorde mindretalsfriheden illusorisk. Skoleforeningen forlangte en principiel udtalelse fra regeringen på grund af de mulige konsekvenser af sagen uden for Sydslesvig.⁽¹⁰⁷⁾ Således endnu engang en henvisning til risikoen for mulig gengældelse i Nordslesvig.

Flensborg Avis synes ikke at have taget sagen op, før Flensburger Nachrichten den 4.9. 1933 omtalte forholdet og forklarede, at der ikke var nogen grund til ophidselse, eftersom skoleskift i følge en aftale mellem Dansk Skoleforening og Schulamt ikke kunne finde sted midt i et skoleår. Nachrichten hævdede, at det ikke var hensigten at krænke mindretalsrettens grundsætninger eller bryde trufne aftaler. Flensborg Avis bemærkede dagen efter med rette, at det tyske blad tilsyneladende søgte at undgå at komme ind på det væsentligste, nemlig at en overordnet tysk embedsmand havde prøvet på at indvirke på undergivne dansksindedes valg af skole for deres børn. Bladet forlangte, at myndighederne klart tog afstand fra sådanne indgreb i mindretallets rettigheder og traf forholdsregler, så den slags ikke skete igen. Tyskerne burde desuden erindre sig, at dette spørgsmål egentlig var af større interesse for dem selv, eftersom de tyske mindretal i andre lande, bl.a. Danmark, i stort antal omfattede embedsmænd og andre offentligt ansatte.⁽¹⁰⁸⁾

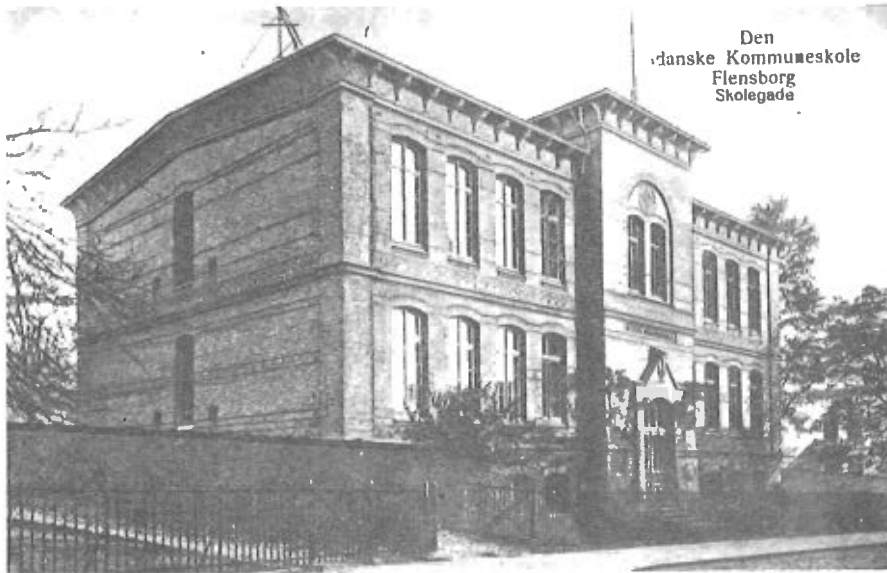
Også denne sag blev løst på en for mindretallet tilfredsstillende

»Anno domini 1922 i det ellefte aar af kong Christian den Tiendes styre i Danmark og i det tredje aar efter folkeafstemningerne i Slesvig og Nordslesvigs genforening med moderlandet, paa det sted, hvor dronning Margrethe for over 500 aar siden byggede Duborg Slot, rejstes denne skole af det danske folk til fredeligt arbejde for dansk sprog og kultur i Flensborg og kaldtes »Duborg Skolen Folkelig dansk Realskole«. Grundstenen nedlagdes fredagen den 31. marts 1922«. Indholdet af det dokument, der indemuredes under skolens grundsten.

måde, idet de pågældende børn blev i dansk skole uden konsekvenser for deres forældre. Den klare tyske tilkendegivelse kom det imidlertid til at skorte på. Henvendelsen til bygningsinspektørens overordnede affødte en skrivelse fra inspektøren selv, som meddelte, at skoleråd Mittag havde belært ham om, at skoleskift kun kunne finde sted pr. 1.4.⁽¹⁰⁹⁾ Altså en indrømmelse af rent formel karakter uden principiel betydning. Svaret fra regeringen i Slesvig kunne derimod tyde på, at den pågældende embedsmand havde fået en tilrettevisning, idet afdelingen for kirke- og skolesager ganske vist også meddelte, at skoleskift kun burde finde sted ved begyndelsen af skoleåret, men dog samtidig oplyste, at bygningsinspektøren havde trukket sin skrivelse tilbage.⁽¹¹⁰⁾ Disse imødekommende, men samtidig uklare og vage formuleringer kan næppe tolkes som andet end bevidste forsøg på netop at undgå den principielle tilkendegivelse, som skoleforeningen ønskede. Årsagerne hertil kan have været mange, således f.eks. prestigemæssige, men det er naturligt at gætte på, at hovedårsagen har været et ønske om at bevare den fulde handlingsfrihed. At myndighederne ikke havde så meget imod, at der blev øvet pression mod dansksindede, men kun imod at det blev gjort åbentlyst og klodset, kan illustreres med en notits af skoleråd Gröndahl fra Flensborg landkreds dateret den 4.12. 1933. I anledning af, at en tysk lærer havde forsøgt at presse en dansk familie til at lade deres børn overflytte til tysk skole, noterede Gröndahl: »Ich habe immer das Prinzip verfolgt, durch dritte »nicht beamtete« Personen vor der Einmeldung in die dänische Schule auf die Eltern einwirken zu lassen. Das hat sehr häufig Erfolg gehabt.«⁽¹¹¹⁾

Den danske kommuneskole i Flensborg havde lige siden sin oprettelse været en kilde til utilfredshed for det danske mindretal. Tiltrædelsen af den første dansksindede lærer i maj 1933 kom da heller ikke til at glide uden problemer. Den 22.9. 1933 blev lærer Tønnsen kaldt op til skoleråd Mittag, som forlangte, at han som kommunal embedsmand skulle benytte den såkaldte »tyske« hilsen - med oprakt højrearm. Tønnsen påkaldte sig tilhørsforholdet til det danske mindretal, hvilket ikke hjalp stort. Inden tre dage måtte han bøje sig for kravet eller tage følgerne.⁽¹¹²⁾ Tønnsen forelagde herefter spørgsmålet for skolens forældreråd, som protesterede skarpt imod, hvad man betragtede som et overgreb. Formanden for Dansk Skoleforening, Cornelius Hansen, henvendte sig til skoleråden og skolekonsulenten i protest og forlangte samtidig ophævelse af en bestemmelse, som også pålagde skolens elever at bruge den ny hilsen. Cornelius Hansen

Den
danske Kommuneskole
Flensborg
Skolegade

Den danske Kommuneskole, Flensborg.

mente, at en pligt hertil ville påtvinge eleverne tysk mentalitet, og at denne hilsen var et specifikt »tysk kulturudtryk«. Dette ville man ikke acceptere. De lokale myndigheder turde ikke afgøre spørgsmålet selv, men sendte sagen videre til Berlin, og samtidig blev såvel Tønnsen som eleverne indtil videre fritaget fra at benytte »tysk hilsen«. ⁽¹¹³⁾ Overvejelserne i Berlin mandede ud i en meddelelse af 7.10. 1933 fra regeringspræsidiets i Slesvig om, at den bestemmelse, som foreskrev »tysk hilsen« for lærere og elever ved den danske kommuneskole i Flensborg straks var ophævet. ⁽¹¹⁴⁾

Inden for ledende mindretalskredse imødeså man med nogen ængstelse, hvorledes tilmeldingen til de danske skoler i efteråret 1933 ville blive. Man frygtede, at en del af mindretallets tilhængere under de herskende forhold og af - begrundet eller ubegrundet - frygt for økonomisk forfølgelse ikke ville vove at sætte deres børn i dansk skole. Denne ængstelse viste sig ubegrundet. I Flensborg var tilstrømningen endog større end året før, som havde været rekordår, og af et sådant omfang, at skoleforeningen besluttede nærmere at undersøge de enkelte elevers forhold, inden den endelige optagelse fandt sted. Man ville ikke risikere, at tyske - kommunistiske eller socialdemokratiske - forældre for at undgå forfølgelse søgte tilknytning til min-

dretallet ved at sætte deres børn i dansk skole, fordi dette ville kunne bidrage til at kompensere hele det danske skolearbejde i myndighedernes øjne.⁽¹¹⁵⁾

Der var i efteråret 1933 intet, der tydede på, at der skulle bestå en risiko for tysk ensretning af det danske skolevæsen i Sydslesvig. Elevtallet var stigende, og de her omtalte sager havde karakter af enkelttilfælde. Karakteristisk var dog, at myndighederne var utilbøjelige til at fremsætte præcise udtalelser om mindretallets rettigheder, specielt med hensyn til forældres suveræne ret til at vælge skole for deres børn. Ansættelsen af en dansksindet lærer ved kommuneskolen kunne derimod tyde på, at nazisterne på dette punkt var villige til at vise sig mere imødekommende, end skoleforvaltningen før 1933 havde været rede til. Sagen om den »tyske hilsen« forekommer nærmest som en bureaukratisk fadæse begrundet dels i manglende hensyntagen til de særlige forhold i grænseområderne, og dels i paragrafrytteri og vægning ved at tænke selvstændigt efter førerprincippet indførelse.

Når mindretallet på skoleområdet nærmest var blevet styrket efter den nazistiske magtovertagelse, må det ses i sammenhæng med nazificeringen af den tyske skole, som gjorde de danske skoler mere tiltrækkende for »blakkede« og ikke-nazistiske tyske kredse, og som vel også foranledigede dansksindede forældre, som ellers af praktiske, f.eks. geografiske, årsager ville have valgt tysk skolegang for deres børn, til at foretrække dansk skole. Det må ikke glemmes, at udenrigspolitiske overvejelser netop på dette felt måtte have særlig vægt for de tyske myndigheder, idet det tyske mindretal i Nordslesvig alene i året 1933 fik åbnet 15 nye privatskoler, således at der pr. 31.12. 1933 var 46 tyske privatskoler og 28 offentlige tyske skoler eller skoleafdelinger i Nordslesvig.⁽¹¹⁶⁾

4) *Situationen i Sydslesvig i efteråret 1933 set med mindretallets øjne*

Det har i det foregående været muligt i større eller mindre udstrækning at gøre rede for, hvorledes det danske mindretal eller rettere dets ledere stillede sig til de problemer, som nazisternes ensretning af det tyske samfund førte med sig. Denne stillingtagen var naturligvis nok præget af de enkelte problemers karakter og de omstændigheder, hvorunder de opstod. Det er ligeledes klart, at de sydslesviske ledere i pressen, over for myndighederne og også over for konsul Larsen og den danske regering anlagde taktiske vurderinger for at

opnå den ønskede effekt af deres handlinger og udtalelser. Det vil derfor være af betydning at forsøge at klarlægge, hvordan man vurderede situationen som helhed.

Et radikalt byrådsmedlem fra Tønder, lærer Alfred Torp, der havde opholdt sig nogle dage i Sydslesvig, skrev den 27.9. 1933 til kontorchef Bertouch-Lehn i udenrigsministeriet, at det var hans indtryk, at det danske mindretal i modstrid med den danske presses beretninger slet ikke var så undertrykt endda af nazisterne. Dette synspunkt vakte udenrigsministeriets interesse, og man anmodede ham om at indsende en mere detaljeret rapport om sine iagttagelser syd for grænsen.⁽¹¹⁷⁾ Resultatet heraf blev en 21-siders fremstilling bestående af referater af danske møder og samtaler med en række danske sydslesvigere, hovedsagelig skoleledere, som vurderet på baggrund af et generelt indtryk af det øvrige materiale forekommer rimeligt repræsentativ for stemningen i efteråret 1933.⁽¹¹⁸⁾

Interessant er det især, at det af de forskellige skolelæreres udsagn fremgår, at der overhovedet ikke havde fundet inspektion sted af de danske privatskoler, ligesom skolebøgerne ikke var blevet kontrolleret. Lærer Rattenborg ved Kobbermølleskolen havde oplyst, at man heller ikke mærkede noget tryk mod eleverne, men samtidig påpeget, at dette kunne skyldes taktik fra tysk side, idet de frie vilkår kunne tænkes anvendt som pression med henblik på krav om imødekomelser til det tyske mindretals omfattende skolevæsen i Nordslesvig, idet interessen i de friest mulige mindretalsskoleforhold var størst for tyskerne. Lærer Niels Kjems i Harreslev havde tilkendegivet lignende synspunkter, og også han mente, at ikke-indblandingen i skolens liv hovedsagelig var taktisk bestemt af hensyn til forholdet til de nordiske lande og tyskerne i Nordslesvig, selv om man fra tysk side ville hævde, at det var udtryk for »højsind og for ideel politisk indstilling«. Kjems følte ingen grund til at klage over myndighederne, hvis holdning var korrekt, og han gik ind for, at danskerne burde koncentrere sig om deres egen indsats, i stedet for at blive opskræmt over tyskernes forehavender. Hvad angik holdningen til det nazistiske regime, mente han, at der utvivlsomt var megen skjult utilfredshed, især på grund af arbejdsløsheden, de stigende priser og de ustandselige indsamlinger til nazistiske formål, som folk ikke vovede at afslå at bidrage til.

Rektor Andreas Hanssen på Duborgskolen mente, at når det var så vanskeligt at opnå principielle afgørelser i de konfliktsager, som opstod, skyldtes det, at myndighederne endnu ikke vidste, hvad de

ville. Det var hans indtryk, at myndighederne i Berlin var velvillige, og at de overgreb, som mindretallet blev udsat for, var sat i scene af underordnede embedsmænd og partifunktionærer. For dr. Hanssen var det væsentligste problem, at den danske ungdoms erhvervsmuligheder var blevet så ringe, at der var risiko for, at de unge ville »gå tabt for danskheden«. (Til dette har man i udenrigsministeriet i marginen tilføjet et »Ja!«). Nazisternes fortrinsret til arbejde kunne friste de unge til at gå over i disses rækker. Interessant er også, at dr. Hanssen havde bemærket, at de fleste virksomheder efterhånden gik over på det offentliges hænder, således »at der snart intet frit erhverv findes«. Heller ikke den danske kommuneskoles elever eller deres forældre skulle i følge skolens tyske leder, den ikke-nazistiske rektor Burgwald, have været udsat for pres. Tværtimod var tilgangen af elever, ikke mindst ommeldte fra tyske skoler, stigende, hvilket han fortolkede som et udtryk for, at den danske skole nu var den eneste frie skole og derfor tillokkende for regimets modstandere. (I marginen tilføjet: »soc. dem. og kom. Ja«.) Søndag den 24.9. 1933 havde Torp overværet et lukket dansk tillidsmandsmøde i Valsbøl forsamlingshus (Flensborg landkreds) med det formål, gennem de enkeltes beretninger at få et samlet indtryk af nazismens betydning for mindretallets forhold. Lærer Kjems havde her især fremhævet risikoen for nazistiske kammeraters indflydelse på de unge. Myndighedernes holdning mente han, som også tidligere tilkendegivet over for Torp, ikke at kunne klage på; derimod nok over visse arbejdsgiveres. Dette var farligt, ikke mindst fordi der kun blev givet offentlig arbejdsløshedsunderstøttelse til nazister. En arbejder fra Harreslevmark gav dog udtryk for, at de få, som var faldet fra, nærmest hørte til de »blakkede« og at rene linier måske var at foretrække, fordi »så mærker vi, at vi i virkeligheden også bliver mest respekteret af nazisterne«. Derimod frygtede han den såkaldte »frivillige arbejdstjenestes« indflydelse på de unge, specielt på grund af manglen på danske erhvervsdrivende, hvorfor det ville være ønskeligt, om de unge kunne få deres uddannelse i Danmark. I almindelighed mente han dog, at blot folk var medlem af DAF, som »ikke er egentlig nazistisk«, kunne de også få arbejde. Når arbejdsløsheden reduceredes, ville der også blive plads til de dansksindede.

Lærer Henry Thomsen fra privatskolen i Langbjerg i Flensborgs vestlige udkant havde på samme møde givet udtryk for, at danskeres stilling var svækket. Medlemstallet i Den slesvigske Forening var sunket, og der kom ikke mere så mange til møderne. Eksempler på,

at folk direkte var blevet tvunget ud af den danske forening kunne han ikke give, men »nogen var gået frivilligt ud, idet de var bange for, at de ellers ikke kunne beholde deres arbejde.«

Mere konkret var følgende eksempel:»De danske børn var blevet indbudt til at drikke kaffe i skolen, og den tyske lærer havde da stået i nærheden og skrevet deres navne op, efterhånden som de kom...«. Ejheller Thomsen mente dog, at det var de mest værdifulde medlemmer, man mistede. Linierne var nu i hvert fald klare. De tilstedeværende bønder erklærede næsten enstemmigt, at man på landet ikke havde mærket meget til nazisterne, og at der herskede en del utilfredshed med, at de gyldne løfter til bondestanden ikke syntes at ville blive opfyldt.

Også Ernst Christiansen mente, at man burde tage nazismen med ro. Han mente tilmed, at det ny styre på længere sigt kunne blive en fordel for mindretallet, fordi den sydslesvigske befolkning hurtigt ville blive træt af den nazistiske tvang og undertrykkelse og føle sig »tiltrukket af nordisk frihed«. Samtidig understregede han vigtigheden af, at enhver klage blev nøje undersøgt, inden den blev forelagt de tyske myndigheder. Hvor stejlt man skulle stille sig, var der tydeligvis ikke enighed om. Kredsmand Jørgen Søgård nævnte et eksempel, hvor tre dansksindede arbejdere var blevet afskediget, og hvor man efter hans mening burde have insisteret på genansættelse og samtidig have truet med omtale af forholdet i pressen. En sådan metode, troede han, ville give resultater, især i det omtalte tilfælde, fordi firmaet havde filialer nord for grænsen og derfor var sårbart. Bemærkelsesværdigt er det tillige, at et stort antal af de sydslesvigerne, som Torp havde talt med eller hørt på møder, syntes at have opfattet det ny styre som nærmest socialistisk. Dette gjaldt især bønderne, men også andre, bl.a. som omtalt Andreas Hanssen gav udtryk for, at det private erhvervsliv sygnede hen, og at flere og flere virksomheder blev offentlige. En påfaldende fejlvurdering gjaldt DAF, som opfattedes som nærmest upolitisk.

Torp, der som medlem af Det radikale Venstre må antages at have delt dette partis udenrigs- og forsvarspolitiske synspunkter, konkluderede, som han allerede havde gjort det i sin første henvendelse til udenrigsministeriet, at den danske presses skildringer af det danske mindretals situation var malet i for dystre farver, og at dette vakte en irritation i Tyskland, som kunne blive farlig for mindretallet. Når Torp nåede til et resultat, som nøje stemte overens med den danske regerings og fremfor alt udenrigsminister P. Munchs ønske om ro ved

og om grænsen, er det fristende heri at se en bevidst politisk begrundet tendens. Hertil kan bemærkes, at Torp var en anerkendt kender af grænsepolitiske forhold og i modsætning til sit parti stærkt engageret i sydslesvigske forhold og med gode kontakter i denne landsdel. Det kunne altså se ud til, at det danske mindretal havde affundet sig med nazistytet og betragtede sin situation som værende efter omstændighederne acceptable, selv om man fortsat var på vagt og greb ind over for tendenser til diskrimination og overgreb mod enkeltpersoner.

I en artikel om det »ny« Tysklands mindretalspolitik i mindretalstidsskriftet Kulturwehr opsummerede red. Bogensee i november 1933 de danske sydslesvigeres erfaringer med det nazistiske regime. Eftersom det altid havde været dansk politik ikke at blande sig i indre-tyske anliggender, havde det, fandt han, heller ikke været vanskeligt at finde den rigtige holdning i den ny situation. De danske sydslesvigere ønskede blot som loyale statsborgere at kunne pleje og bevare deres nationale særpræg. Han fremhævede, at den danske presses frihed ikke var blevet antastet, men lagde ikke skjul på, at man i indenrigspolitiske spørgsmål havde tilpasset sig de retningslinier, som den tyske presse fulgte. Nationalpolitisk stod man som hidtil frit, og på det kulturelle område var alt tilsyneladende ved det gamle, selv om man på skoleområdet havde mærket en vis uofficiel skærpelse af den tyske holdning. Vigtigst var dog, at Bogensee her utvivlsomt repræsenterede mindretalsledelsens synspunkter i forbindelse med spørgsmålet om den ny korporative erhvervsstruktur og problemerne omkring revisionen af statsborgerretten, m.a.o. omstruktureringen af hele den tyske samfundsoverbygning efter nazistiske principper. Mindretallene kunne kun håbe, at regimet ikke helt ville overse deres særlige problemer i den sammenhæng.⁽¹¹⁹⁾

d - *Sammenfatning*

Det danske mindretals stilling i Sydslesvig var nok usikker, men forekom dog ikke i væsentlig grad påvirket af udviklingen i Tyskland i de første måneder efter magtovertagelsen. Tilslutningen ved kommunevalget den 12. marts tydede ikke på, at de dansksindede var tilbøjelige til at lade sig løbe over ende af den tyske nationale bølge. Nogen form for indgreb over for mindretalsorganisationerne var det ikke kommet til. Hovedårsagen hertil var den nazistiske »revolutions« pseudo-legale karakter. Magtovertagelsen havde fundet sted på det

bestående samfunds præmisser, omend under udstrakt anvendelse af politisk vold og terror mod anderledestænkende, og grundlaget for magtudøvelsen var fortsat den eksisterende lovgivning suppleret med de såkaldte nødforordninger. Den nazistiske salamitaktik medførte, at oppositionelle partier og organisationer ensrettedes eller likvideredes lidt efter lidt, indtil étparti-staten var en kendsgerning i sommeren 1933. Dette gjaldt såvel på rigs- og delstats- som på lokalt plan. Nazisternes opgør med det gamle system berørte ikke i sig selv mindretallene, og den danske mindretalsledelse bestræbte sig da også ihærdigt på at understrege de danske sydslesvigeres udtrykkelige desengagement i det indre-tyske opgør og i indre-tyske anliggender i det hele taget.

Når dette er konstateret, må det samtidig fastslås, at betingelserne for mindretallets eksistens var ændret afgørende. Den danske politiske organisation, Den slesvigske Forening, bestod ganske vist stadig, men kun i kraft af, at den netop undlod at beskæftige sig med politik og nøjedes med at markere sig som de dansksindedes interesseorganisation. Den almindelige ophævelse af de borgerlige rettigheder ramte selvsagt også mindretallets medlemmer, men på dette punkt var de dansksindede på ingen måde ringere, snarere bedre stillet end deres tysksindede medborgere, eftersom deres nationalitet ydede dem en vis beskyttelse mod åbenlyse overgreb. Den parlamentariske repræsentation bestod stadig, men havde mistet næsten enhver betydning undtagen den rent prestigemæssige. Etparti-staten betød, at den politiske virksomhed kun kunne ske på nazistiske vilkår og betingelser. Hvor man før havde kunnet søge samarbejdspartnere i de forskellige tyske partier, var stillingen nu klar. Tysk-nazistisk på den ene side contra dansk på den anden. Mellempunkterne var der ikke mere plads til. Mindretallet så sig nødsaget til at bøje sig for det tyske krav om »rene linier«, selv om der egentlig var tale om en krænkelse af mindretalsretten - en første indskrænkning af sindelagsprincippetets gyldighed. De lokale slesvig-holstenske kredses forsøg på at benytte de voldsomme nationale udladninger til et forsøg på at ramme mindretallet direkte, fandt dog ikke forståelse hos de ny magthavere, som ikke ønskede udenrigspolitiske konfrontationer. De lokale nazister nærrede næppe større sympati for deres dansksindede medborgere, men var så at sige ideologisk forpligtede til at respektere disse. Netop derfor, tør det antages, rettede angreb på mindretallet sig ikke primært mod dettes danskhed, men søgte at skabe tvivl om denne danskheds ægthed ved hjælp af beskyldninger

for kommunisme og »Speck«-agitation.

Fremfor alt betød den nazistiske magtovertagelse en indskrænkning af mindretallets og dets ledes handlefrihed. Magthavernes krav om absolut loyalitet på deres præmisser levnedede ikke mindretalslederne større råderum, når det gjaldt om at varetage danske interesser. Situationen syntes dog i efteråret 1933 at nærme sig en afklaring. For mindretallet så udsigterne om ikke lovende, så heller ikke håbløse ud. Favoriseringen af nazister ved tildeling af arbejde havde ganske vist ramt enkelte hårdt, men udgjorde ingen trussel mod mindretallet som sådant, eftersom organisationsapparatets legalitet ikke anfægtedes. Kravet om anmeldelse af de danske ungdomsorganisationer var ikke i sig selv rettet mod mindretallet, men kom til at bidrage til yderligere at uddybe afstanden mellem den danske samarbejdslinie og den polske konfrontationslinie i forholdet til de tyske myndigheder. Skolevæsenet havde ganske vist sine problemer, men kun i så ringe grad, at tilgangen til de danske skoler var stigende. Ganske vist var det vanskeligt at lokke principielle tilsagn om skolefrihed ud af myndighederne, men ansættelsen af en dansk-sindet lærer ved kommuneskolen i Flensborg var - uanset om begrundelsen for dette skridt var tysk egeninteresse med henblik på Nord-slesvig - dog en imødekommenhed, som Weimar-republikken ikke havde set sig i stand til at vise. Mindretalslederne vurderede da heller ikke stillingen alt for pessimistisk. Selv om mange forhold var uafklarede, stod man på det nationalpolitiske felt stadig frit. De væsentligste problemer lå på to områder: mindretallets placering i relation til omstruktureringen af det tyske samfundssystem, og risikoen for en ideologisk påvirkning dels af de enkelte dansksindede, hvilket man var opmærksom på, dels af organisationen som sådan, pressen osv., altså en gradvis snigende nazificering af hele mindretallet, hvilket man ikke i samme grad havde øjnene åbne for.

V - Opbygningen af »Det tredje Rige«. Det danske mindretal i den ensrettede tyske samfundsstruktur 1934-1937

Weimar-republikkens fald og det nazistiske regimes etablering i foråret 1933 må, hvad selve det konkrete hændelsesforløb angår, i første række tilskrives samarbejdet mellem det borgerlige demokratis konservativt-reaktionære modstandere og den nazistiske massebevægelse. Der var tale om et forbund mellem kræfter, hvis ideologiske overbygning udgjordes af forestillinger om en restauration af elitære og autoritære principper for statens styrelse gennem en »national revolution«. Den videre udvikling viste hurtigt disse partners indbyrdes uforenelighed, men den indtil 1937/38 vedvarende faktiske ligevægt mellem de autoritære stabilitetsfaktorer og den nazistiske bevægelses dynamik udgjorde ikke desto mindre fundamentet under opbygningen af Det tredje Rige.⁽¹⁾ I naziregimets første år, hvor det endnu ikke var afgjort, hvorledes forholdet mellem bevægelse og diktatur, parti og stat ville udvikle sig, var denne dualismes virkninger tydelige. Væsentlige karakteristiske træk ved Hitler-Tysklands struktur kan kun forklares på baggrund af dette forhold.⁽²⁾

Magtovertagelsen betød således ikke nogen total øjeblikkelig omvæltning af det tyske statsapparat og den samfundsmæssige organisation. Magt- og kompetancefordelingen fulgte ikke klare principper, men var et resultat af talrige til dels modstridende tendenser udgående dels nedefra, fra partiets kadrer, dels ovenfra fra det centralistiske statsapparat. Forløbet af samfundets mere eller mindre frivillige ensretning og tilpasning til den ny situation medvirkede til at komplicere denne sammenhæng. Resultatet blev en stadig rivalisering mellem stats- og partiorganer, personsammenfald mellem statsembeder og partiposter og institutionel overlapning eller sammensmeltning. Desuden var også selve statsapparatet undergået adskillige ændringer efter magtovertagelsen. Regeringens og forvaltningens struktur blev nyordnet i overensstemmelse med Hitlers politiske intentioner bl.a. ved oprettelse af centrale rigsforvaltningsorganer direkte underordnet ham selv, ligesom hidtil underordnede forvaltningsgrene (f.eks. det hemmelige politi) udskiltes som selvstændige organer. I forlæn-

gelse heraf skabtes tillige nye institutioner med kombinerede regulerings-, ensretnings- og selvforvaltningsfunktioner (f.eks. arbejdsfronten m.v.).⁽³⁾

Sammenfiltringen af statslige, halvstatslige og partipolitiske institutioner og kompetanceområder plus det fra NSDAP stammende nu alment gyldige førerprincip gjorde grænserne mellem stat, samfund og parti flydende. Det autoritære regeringssystemets forening med den nazistiske bevægelse viste sig trods en vis friktion stort set at fungere. Regimets indflydelse udstrakte sig til hele samfundet, uden at dette førte til en fuldstændig uniformering og bureaukratisering. Dette gjorde en næsten fuldstændig mobilisering af statslige og samfundsmæssige kræfter til indsættelse på politisk ønskelige punkter mulig, f.eks. ved bekæmpelsen af arbejdsløsheden. Propagandaen kombineret med et af regimet fremelsket præstationskapløb bevirkede, at den tyske borger som »Volksgenosse« ad følelsesmæssig vej kunne opnå den identifikation med helheden, som Weimar-republikken ved appel til fornuften forgæves havde ventet af sine »statsborgere«. Et vigtigt integrationsmoment var endvidere anvendelsen af Hitlers førerabsolutisme ikke blot i partiet, men også på regering, stat og nation. Hermed skabtes via »tilliden til Føreren« en mulighed for brobygning mellem den gamle øvrighedsstat og den nazistiske førerstat.⁽⁴⁾

I en sådan stat, hvis magthavere ganske vist syntes at have accepteret de nationale mindretals tilstedeværelse, men som på den anden side ikke havde været i stand til at formulere en også i praksis konsekvent gennemført mindretalspolitik, skulle det danske mindretal søge at opretholde sin eksistens og bevare sin identitet. Det væsentligste problem var forholdet til korporationerne, det ny nazistiske organisationsapparat osv., men også på en række andre områder forsøgte de danske ledere at hævde mindretallets særstilling. Det kom, som det vil ses af det følgende, i de første år efter magtovertagelsen tydeligt til udtryk, at regimets sammensatte struktur og de forskellige magtgruppers og ressorts indbyrdes rivalisering eller manglende koordinering i høj grad vanskeliggjorde mindretallets mulighed for at opnå en klart defineret status. Samtidig tilbød sig imidlertid en række muligheder for at udnytte netop de uafklarede kompetanceforhold og den indbyrdes rivalisering, eftersom magtgrupperne kunne spilles ud mod hinanden. Følgen blev, at de danske mindretalsledere, uanset at de stadig ønskede en egentlig mindretalsordning, i stedet måtte søge at repræsentere deres medlemmers interesser fra sag til sag og ad den vej gradvist skabe et nyt retsgrundlag for det

danske mindretals nationale eksistens i Sydslesvig.

a - *Folkeafstemningen den 12.11. 1933 og forsøgene på at skabe en central mindretalsledelse i Sydslesvig*

Den 14.10. 1933 forkyndte Hitler i et opråb »til det tyske folk« Tysklands udtræden af Folkeforbundet. Dette på daværende tidspunkt risikable skridt måtte det være ønskeligt at få bekræftet ved et indenrigspolitisk tillidsvotum, en folkeafstemning. Den tyske udtræden, der fremstilledes som en national protest mod vestmagternes, især Frankrigs, vægning ved at anerkende Tysklands ligeberettigelse, bød samtidig en mulighed for at samle de brede kredse af vælgere, som stod uden for den nazistiske bevægelse, bag Hitler-regeringen. Derfor knyttedes folkeafstemningen, der var fastsat til den 12.11. 1933, sammen med nyvalg til rigsdagen.⁽⁵⁾ Dette vakte stor usikkerhed blandt det danske mindretals medlemmer. Den slesvigske Forening besluttede derfor på et møde i den udvidede bestyrelse enstemmigt, at det danske mindretal ikke ville deltage, hverken i rigsdagsvalg eller folkeafstemning. Forretningsudvalget fik bemyndigelse til at udforme en resolution herom og sende en motiveret meddelelse til rigsvalgslederen med anmodning om stadfæstelse. Den 3.11. sanktionerede et repræsentantskabsmøde denne beslutning, hvilket Flensborg Avis meddelte offentligheden den 4.11. Som begrundelse for parolen om ikke-deltagelse anførtes, at mindretallet ikke ville blande sig i indre-tyske anliggender. Nogen mulighed for at opstille en selvstændig liste til rigsdagsvalget forelå ikke. Ved dette kunne kun stemmes på den nazistiske enhedsliste. Forud for valget, hvis udfald var givet, gik en voldsom kampagne, som hovedsagelig spillede på de nationale strenge, hvilket vakte en vis bekymring blandt mindretalslederne. Noget tyder da også på, at den danske parole ikke blev fulgt af alle.⁽⁶⁾ Dette forhold gav anledning til en del utilfredshed og bandede vej for en mere principiel debat om mindretallets politiske linie, som atter mundede ud i et krav om skabelse af en mere centraliseret og demokratisk ledelse af det danske arbejde.

Det nationale røre i Slesvig-Holsten i løbet af 1933 havde bl.a. bidraget til, at mange unge var blevet draget ind i de tyske grænseorganisationers arbejde. Den samme tendens viste sig i løbet af 1933 på den danske side, såvel nord som syd for grænsen. I Danmark koncentreredes bevægelsen blandt de unge naturligt nok i Nordslesvig, hvor den dansksindede ungdom organiseredes i Det unge Græn-

seværn, en af de andre nationale organisationer uafhængig sammenlutning, som efterhånden opnåede kraftig udbredelse over hele Danmark. Allerede i juli 1934, efter knap et års eksistens, havde Det unge Grænseværn over 5000 enkeltmedlemmer og knap 50.000 foreningsmedlemmer.⁽⁷⁾ Grænseværnets ledere understregede selv, at de ikke ønskede at konkurrere med de bestående nationale foreninger, men at man først og fremmest ville søge at mobilisere ungdommen til forsvar for grænsen af 1920. Indirekte lå heri selvsagt en kritik, og Grænseværnets oprettelse blev da heller ikke just hilst velkommen i Grænseforeningen, hvor man reagerede med en plan om at oprette egne ungdomsafdelinger.⁽⁸⁾

Også blandt de unge syd for grænsen gjorde den opfattelse sig gældende, at de danske organisationer i Sydslesvig i alt for høj grad lå i hænderne på gamle ledere, som var for slappe og træge. Desuden ønskede man en centralisering af det danske arbejde. Ud fra denne oppositionelle indstilling afholdt unge fra de forskellige danske ungdomsorganisationer ved udgangen af 1933 to velbesøgte møder i det danske forsamlingshus »Hjemmet« i Flensborg, hvor de fremsatte deres kritik og fremlagde forslag til en ny struktur for de danske organisationer. Kritikken rettede sig især imod Den slesvigske Forenings formand Tage Jessen, som man mente arbejdede for langsomt, uden initiativ og ikke viste fasthed nok i forholdet til tyskerne, samt mod Flensborg Avis, hvis standpunkter og holdning i det hele taget blev anset for alt for eftergivende. Blandt andet vendte man sig imod, at flere danske havde deltaget i illumination og udsmykning forud for folkeafstemningen den 12.11. 1933, og mod at de danske byrådsmedlemmer havde »heilet« ved dr. Sievers' indsættelse. Ungdomsforeningernes repræsentanter bebrejdede også Den slesvigske Forening, at denne i forbindelse med valget havde udstedt en parole om ikke-deltagelse, som man måtte vide ikke ville blive fulgt. Resultatet af disse to møder blev nedsættelse af et dansk ungdomsudvalg »Danske unges Fællesfront«, bestående af repræsentanter for samtlige danske ungdomsforeninger syd for grænsen, med det formål at skabe mere samling i arbejdet. Tre delegerede fra dette udvalg, sekretær Fr. Petersen, skoleleder Svend Johannsen fra Slesvig og lærer ved Duborgskolen Hans Meng, havde om aftenen den 20.11. 1933 en sammenkomst med repræsentanter for Det unge Grænseværn i Tinglev, idet sydslesvigerne stærkt ønskede at få kontakt med ungdomsorganisationerne i Nordslesvig for at kunne holde samme linie.⁽⁸⁾

Den ny »Fællesfront« var et led i en plan udkastet af de unge om en almindelig centralisering af det danske arbejde. Planen gik ud på, at der af samtlige organisationer syd for grænsen skulle nedsættes fem udvalg: et kulturudvalg, et politisk udvalg, et ungdomsudvalg, et erhvervsudvalg og et filantropisk udvalg omfattende repræsentanter for foreningerne på disse forskellige områder. Formændene for de fem udvalg skulle danne hele det danske mindretals centralstyrelse. Ved en sådan ordning mente man at kunne tilvejebringe mere overensstemmelse mellem de danske organisationer, mere enhed i mindretallets optræden, og mere autoritet, hvor afgørende beslutninger skulle træffes. På et møde mellem mindretallets ledende mænd den 15.11. 1933 viste det sig dog, at der ikke var større stemning for sådanne tanker, som man fandt snarere ville hæmme arbejdet end fremme det og føre til større usikkerhed, fordi det i sidste ende måtte være de politiske foreninger, der skulle træffe de politiske og andre beslutninger. Konsul Larsen meddelte udenrigsministeriet, at han ikke troede, at de unges plan havde større chance for at blive virkeliggjort uden for deres eget felt, men mente, at de unges aktivitet i hvert fald viste, at »alle de tyske bestræbelser for en politisk indkredsning og økonomisk blokade af de dansksindede snarest har skærpet modet og øget modstanden fra de danske unges side.«⁽⁸⁾ Hvilke resultater man nåede til på det omtalte møde i Tinglev, oplyser materialet intet om, men i hvert fald afholdt Det unge Grænseværn den 3.12. 1933 sit første møde i Sydslesvig i Valsbøl, hvor bl.a. Grænseværnets formand Peter Marcussen og Hans Meng talte, og den 7.12. 1933 afholdtes et større møde i Flensborghus, hvor sammenslutningen af de sydslesvigske ungdomsforeninger i Fællesfronten proklameredes. Fr. Petersen oplyste på mødet, at formålet hermed var en udbygning og aktivisering af arbejdet, og at man håbede, at de unges initiativ ville tjene som eksempel og som en opfordring til »en midtsamling om det nationale syd for grænsen.«⁽⁹⁾ Konsul Larsens skepsis over for mulighederne for en centralisering af mindretallets organisatoriske apparat skulle vise sig berettiget. En sådan struktur skabtes først efter svære forhandlinger i 1939, da den var blevet ubetinget nødvendig. En vis centralisering kunne man dog ikke undgå. Den 26.3. 1934 indberettede konsul Larsen til København, at ensretningen af det tyske samfundsliv havde gjort det nødvendigt, at også de danske foreninger og institutioner blev »dansk ensrettede« med henblik på et intimere samarbejde, således at alle arbejdede efter samme retningslinier. Efter konsulens mening havde

det hidtil knebet noget med koordineringen. Specielt de danske velgørenhedsinstitutioner havde arbejdet selvstændigt uden større indbyrdes kontakt, lige som samarbejdet mellem Flensborg og det øvrige Sydslesvig var løst og ikke uden gnidninger.⁽¹⁰⁾

I betragtning af, at omstændighederne således syntes at kræve en organisatorisk strukturændring, besluttede en række af de ledende personer inden for de danske organisationer og institutioner den 23.3. 1934 at nedsætte et tremandsudvalg bestående af I.C. Møller, Tage Jessen og Fr. Petersen, som fremtidig var bemyndiget til at optræde på hele mindretallets vegne. Udvalget skulle udgøre en egentlig mindretalsledelse, dog med den indskrænkning, at de bestående foreninger og institutioner samtidig bevarede.

Alle forhandlinger med tyske myndigheder skulle føres af dette udvalg, og alle klager over tyske overgreb skulle fremføres for dette, inden man foretog sig videre.⁽¹⁰⁾ Mødet var dog kun af forberedende art, og oprettelsen af den ny mindretalsledelse skulle først godkendes af de forskellige foreninger. Hvornår denne godkendelse forelå lader sig ikke præcist fastslå, men den 29.3. 1934 omtalte konsul Larsen i en indberetning et møde mellem »det nye centraludvalg for mindretallet og repræsentanter for mindretallets politiske organisationer«⁽¹¹⁾, og i den følgende tid forekommer et stort antal skrivelser til tyske instanser underskrevet af T. Jessen, I.C. Møller og Fr. Petersen »Im Namen der dänisch-südschleswigschen Volksgruppe«.

Den utilfredshed, som især gjorde sig gældende inden for mindretallets ungdomsorganisationer med den politiske linie og specielt Den slesvigske Forenings forsigtige ikke-indblandings- og samarbejdslinie i forholdet til tyskerne, førte ikke til afgørende ændringer i mindretallets ledelse eller dennes politik. Ønskerne om en centralisering blev i en vis udstrækning imødekommet, fordi dette havde vist sig at ville være praktisk og hensigtsmæssigt, men de enkelte foreninger bevarede fortsat deres uafhængighed. Denne begrænsede centralisering kom først og fremmest til at betyde øget arbejde og indflydelse til generalsekretariatet og dets leder Fr. Petersen.

b - *»Fra-sag-til-sag-politik« eller mindretalstraktat.
Mindretallets forsøg på at tilvejebringe en mindretalsordning ved årsskiftet 1933/34*

Selv om de mange henvendelser til myndighederne med klager over forskellige tyske overgreb af og til gav positive resultater, øgede dette

9 Dansk i hagekorsets skygge

nærmest den danske usikkerhed om den tyske politiks karakter. Trods de officielle forsikringer om, at man ikke agtede at krænke mindretallets rettigheder, bestod dog stadig en lang række uløste og uklare forhold. Generalsekretariatets tilsynsråd besluttede derfor, at der skulle rettes en henvendelse til overpræsident og Gauleiter Lohse i Kiel med anmodning om en forhandling for om muligt at opnå en klar og utvetydig tilkendegivelse af den tyske holdning.⁽¹²⁾ Den 4.10. 1933 skrev Tage Jessen på Den slesvigske Forenings vegne til Lohse og anmodede om foretræde for en dansk-sydslesvigsk delegation. Samtidig vedlagde man et memorandum til overpræsidentens orientering, hvori man præciserede mindretallets krav.⁽¹³⁾ Dette dokument, som nøje illustrerer, hvilke problemer det var mindretalslederne magtpåliggende at få løst, skal omtales nærmere her, da det i praksis kom til at fungere som en slags program for de følgende års arbejde. De i memorandummet rejste spørgsmål blev fremover igen og igen genstand for forhandlinger mellem mindretallet og de tyske myndigheder.

På det kirkelige område var hovedkravet, at de danske menigheder skulle kunne benytte tyske kirkebygninger, som det tyske mindretal i Nordslesvig benyttede danske. Især ønskede man sikret, at der ikke på det lokale plan blev lagt hindringer i vejen. Som eksempel anførtes et tilfælde i Adelby sogn, hvor præsten og menighedsrådet havde hindret dansk gudstjeneste under henvisning til, at der ikke fandtes noget »ægte« dansk mindretal i Adelby.⁽¹⁴⁾ På skoleområdet ønskede mindretallet især, at de lokale myndigheder fik indskærpet, at forældre selv bestemte, hvilken skole deres børn skulle gå i, og at det ikke måtte komme dem til skade, hvis de valgte en dansk skole. Den danske kommuneskole i Flensborg skulle drives ved hjælp af dansk-uddannede og dansksindede lærere som en virkelig dansk skole. »Tysk hilsen«, tyske festligheder osv. skulle være den danske skole uvedkommende, ligesom man forlangte, at danske skoleelever ikke måtte optages i tyske nationale eller partiorganisationer (Hitler-Jugend o.l.). Eftersom både regeringen og Flensborg by havde erkendt, at det var nødvendigt med en ny skolebygning til kommuneskolen, ønskedes en sådan snarest stillet til rådighed. Desuden skulle det klart fastslås, at *ingen*, hverken arbejdsgivere, overordnede, embedsmænd eller andre, måtte udsætte forældre for pres, fordi deres børn gik i dansk skole.

Memorandummet konstaterede, at tilmeldingen af de danske ungdomsorganisationer til RJF var foregået af statistiske årsager, men

samtidig betød en garanti for disse foreningers frie virksomhed fremover. Følgelig måtte danske unge, som havde meldt sig til den såkaldte »frivillige arbejdstjeneste« ikke hæmmes i deres nationale udfoldelse, endsige chikaneres. Under henvisning til den omfattende tyske parlamentariske repræsentation i diverse forsamlinger i Nordslesvig forlangte mindretallet principielt, at det ved nyordningen af de kommunale repræsentationer i Sydslesvig skulle sikres, at dansksindede borgere »ved personlig tilstedeværelse« skulle kunne gøre synspunkter og ønsker gældende over for de udvalg, som havde overtaget kredsagenes og byrådenes myndighed. Krav om direkte repræsentation fremsatte man altså ikke explicit.

Essensen af de stillede fordringer var kravet om respekt for mindretallets særlige rettigheder, således som det også kom til udtryk i et krav om at få stillet Flensborg bys kulturelle faciliteter, teater osv. til mindretallets rådighed. På en række andre områder var det ligestilling, man ønskede. På presseområdet ville man have ligeberettigelse med de tyske blade i økonomisk henseende bl.a. med hensyn til offentliggørelse af officielle bekendtgørelser mod betaling. Også her kunne man henvise til vilkårene for det tyske blad i Nordslesvig.

Vigtigst var dog de økonomisk-sociale problemer. Mindretalsledelsen havde opstillet et program i otte punkter, i hvilke man krævede:

1. ligestilling mellem danske og nazister ved arbejdsformidlingen.
Den praktiserende favorisering af partimedlemmer og SA-folk var ganske vist ikke i sig selv rettet mod mindretallet, men ramte dette urimeligt hårdt på grund af dets størrelse;
2. dansksindede skulle være fritaget fra medlemsskab i de tyske stormtroopsafdelinger (SA, SS og lign.), og hvervning af dansksindede måtte ikke finde sted;
3. at det blev meddelt arbejdsgiverne, at mindretalsmedlemmer var ligeberettigede statsborgere, og samtidig, at ingen arbejdsgiver ville løbe nogen risiko ved at beskæftige danskere.
(Disse første tre punkter ønskede man at kunne offentliggøre sammen med de tyske svar for at berolige medlemmerne og sikre den størst mulige udbredelse i offentligheden.)
4. at dansksindede fik samme ret til sociale ydelser og lignende foranstaltninger til fordel for mindrebemidlede, f.eks. ved oprettelse af husmandssteder og tildeling af billige lån;
5. at danske erhvervsdrivende ikke måtte diskrimineres i deres erhverv;
6. at enhver form for boykot mod dansksindede skulle forbydes of-

ficielt;

7. at dansksindede, som, selv om de ikke var pligtige hertil, alligevel var medlemmer af DAF, ikke måtte tvinges til at deltage i nationalt-tyske arrangementer, og endelig
8. at der skulle findes en ordning på de danske bønders forhold til den tyske bondeorganisation.

I forlængelse heraf ønskede man ligestilling mellem dansk- og tysk-sindede, når det gjaldt offentlig ansættelse, ligesom man krævede, at dansksindede embedsmænd ikke måtte blive stillet over for krav, som var uforenelige med deres nationale sindelag. Her tanktes vel primært på »tysk hilsen« og krav om tysk skolegang for embedsmænds børn. Memorandummet sluttede med at give udtryk for et ønske om, at der i myndighedernes og partiets opråb, meddelelser til offentligheden o.l. måtte blive taget hensyn til tilstedeværelsen af et nationalt mindretal i Sydslesvig, således at det klart fremgik, at dansksindede ikke havde pligt til at deltage i tyske arrangementer, festligheder m.v.

Først halvanden måned senere, den 21.11. 1933, lykkedes det om sider at opnå den ønskede forhandling i Kiel med Lohse, som sammen med Oberregierungsrat dr. Schow, tidligere mindretalsreferent ved regeringen i Slesvig, men i maj 1933 overflyttet til overpræsidiat, modtog en dansk delegation bestående af I.C. Møller, Tage Jessen, Samuel Münchow, Ernst Christiansen og Fr. Petersen. Christiansen åbnede diskussionen med at redegøre for mindretallets loyale holdning, dets ikke-indblandingslinie og krav om ligeberettigelse. Lohse svarede med at love de dansksindede alle friheder, som var i overensstemmelse med nazistiske principper. Mindretallet måtte tage i betragtning, at alt endnu var »im Fluss«, og at myndighederne måtte have tid og ro til at fastlægge rammerne. Regeringen ville lytte med interesse til mindretallets ønsker og klager, og man havde ikke til hensigt at give det ringere vilkår, end der blev givet det tyske mindretal i Nordslesvig.

Efter disse indledende bemærkninger gik man over til gennemgang af det danske memorandum. Heri tog navnlig dr. Schow del og røbede bl.a. et indgående kendskab til forholdene i Nordslesvig, som han gang på gang fremdrog til belysning af mindretallets kår på begge sider af grænsen. De fleste punkter blev hurtigt gennemgået, idet tyskerne lovede at tage dem under overvejelse. Tre forhold gav dog anledning til en mere indgående drøftelse. Dette gjaldt fremfor

Samuel Münchow (1893-1976)

alt spørgsmålet om mindretalsmedlemmers arbejdsmuligheder og den påståede boykot over for danske handlende og håndværksmestre, men også problemerne i forbindelse med den såkaldte »Winterhilfe«, en naturalieydelse til mindrebemidlede, som uddeltes i vintermånederne, og spørgsmålet om de danske bønders forhold til den nazistiske bondekorporation »Reichsnährstand« gik man i dybden med. Reglen om favorisering af nazister ved tildeling af arbejde hævdede tyskerne var baseret på en bekendtgørelse fra regeringen, som ikke kunne fraviges uden særlig tilladelse, hvorfor mindretallet måtte søge dette problem løst ved direkte forhandling med Berlin. Om vinterhjælpen oplyste Lohse, at man arbejdede med en plan, hvorefter denne støtte kun skulle ydes til dansksindede indtil den 1.1. 1934; dernæst var det meningen at fritage mindretallets medlemmer for at bidrage til vinterhjælpen. Til gengæld skulle man så selv hjælpe sine trængende medlemmer. Mindretallet skulle med andre ord klare sig selv. Den danske delegation protesterede voldsomt og fremhævede, at skellet mellem de to befolkningsgrupper derved kunne blive yderligere uddybet. Resultatet ville blive en skærpet boykot af dansksindede, hvilket så ville tvinge disse til alligevel at bidrage til en støtte, som var forbeholdt tyskere. Man enedes om at tage en ny forhandling om dette emne i Flensborg snarest muligt. Spørgsmålet om de danske bønders pligt til medlemskab i »Reichsnährstand« henvistes efter en længere diskussion til forhandling direkte med Berlin. Alt i alt varede drøftelserne godt to timer, og der havde ikke været tale om nogen fjendtlig indstilling over for mindretallet, som dog ikke opnåede direkte positive tilsagn fra tysk side. Stemningen havde været god. De danske deltageres hovedindtryk var, at de fleste sager endnu ikke havde »fundet deres form«, og at alt endnu var, som Lohse havde udtrykt det, »im Fluss«.⁽¹⁵⁾

Dette måtte ud fra et mindretalssynspunkt betragtes som et utilfredsstillende resultat, og den 15.12. 1933 gjorde Flensborg Avis sig i en stor helsides artikel til talsmand for »en samlet ordning af vore vilkår«. Bladet fandt, at den tyske ensretning og de vanskeligheder, som dette beredte det danske mindretal, havde aktualiseret gensidighedsproblematikken. Det tyske mindretal i Nordslesvig havde »sin frihed fastslået alle vegne i den danske lovgivning« trods dettes tvivlsomme statslige loyalitet. En forudsætning for, at hjemmetyskerne kunne beholde disse vilkår, måtte være en ligelig behandling af de to mindretal. Tiden måtte derfor være inde til alvorligt at overveje, om ikke en dansk-tysk forhandling om mindretallenes forhold i de re-

spektive stater ville være på sin plads.

Reaktionerne på denne føler var højst forskellige. Allerede den følgende dag henledte den socialdemokratiske folketingsmand Hans Nielsen i det udenrigspolitiske nævn opmærksomheden på artiklen og spurgte, om regeringen agtede at foretage sig noget i den anledning, og i så fald hvad. Udenrigsminister Munch redegjorde kort for situationen og gik derefter direkte til sagens kerne, nemlig om man skulle søge afsluttet en mindretalstraktat med Tyskland. Umiddelbart, mente Munch, kunne det synes indlysende, men man måtte ikke glemme, at en sådan aftale f.eks. ikke ville sikre det danske mindretals erhvervs muligheder, eftersom private arbejdsgivere ikke ville være bundet af en sådan traktat. Man kunne altså risikere at påtage sig en statslig forpligtelse over for Tyskland uden reelt at have opnået ret meget. Dertil kom det storpolitiske aspekt. En sådan aftale ville efter dr. Munchs opfattelse af de øvrige magter kunne opfattes som en »privat forståelse« med Tyskland og svække Danmarks udenrigspolitiske stilling. Desuden var den tyske holdning til spørgsmålet langt fra klar. Nævnet var stort set enigt heri. Landstingsmand Jensen Christensen fra Venstre, som tillige var formand for Sønderjysk Skoleforening, understregede, at, mens det danske mindretal overvejende bestod af lønarbejdere, var tyskerne nord for grænsen hovedsageligt selvstændige eller ligefrem arbejdsgivere. Christmas Møller fra de konservative var også enig med Munch, men mente, at man direkte burde lade Flensborg Avis vide, at den danske holdning ikke betød »kulde fra vor side«. ⁽¹⁶⁾ Nogen tilslutning fandt tanken om en dansk-tysk forhandling, som kunne munde ud i en gensidig mindretalstraktat, derimod i visse dele af den danske borgerlige presse. I Jyske Tidende udtalte folketingsmand A. Svensson (kons.), at det kunne blive nødvendigt at overveje en sådan løsning, og at det i hvert fald ville være hensigtsmæssigt, hvis regeringen tog en drøftelse med partierne. Modstanden mod Flensborg Avis' tanke om en dansk-tysk forhandling skyldtes delvis netop udtrykket »forhandling«. Den 19.12. 1933 trak bladet derefter en smule i land. Det, man ønskede, var »en udveksling af oplysninger og meninger... mellem danske og tyske repræsentanter«, som den der fandt sted i efteråret 1924. ⁽¹⁷⁾

Konsul Larsen gav over for udenrigsministeriet udtryk for, at, selv om mindretalsspørgsmålet syd for grænsen var aktuelt nok, var han ikke sikker på, at tiden var inde til en sådan dansk-tysk konference. Derimod så han det, at tanken var blevet luftet, som en appel til de tyske myndigheder først og fremmest i Berlin. ⁽¹⁸⁾ Svaret fra slesvig-

holstensk side kunne der nemlig ikke være tvivl om, og det kom da også straks. Flensburger Nachrichtens grænsepolitiske redaktør, Ernst Grunow, afviste i to artikler den 16. og 19.12 fuldstændig mindretallets klager og Flensborg Avis' fremstilling af forholdene i Sydslesvig. Han hævdede, at hovedparten af de tysksindede nord-slesvigere til enhver tid gladeligt ville give afkald på de demokratiske friheder for at kunne leve under en stærk, underforstået nazistisk, regering, som kunne yde mindretallet sand ret og frihed. Han afviste klagerne over tilsidesættelse af danske arbejdere, idet det kun kunne være rimeligt, at »alte Kämpfer« favoriseredes. Mindretallets påstand om, at det reelt var sådan, at enhver, der ikke i tide havde nået at melde sig ind i en af de nazistiske organisationer, blev diskrimineret, kommenterede Grunow ikke, men beklagede sig i stedet over, at de dansksindede ikke aktivt havde understøttet Tysklands udtrædelse af Folkeforbundet ved at deltage i afstemningen den 12.11. 1933. Dette var altså, hvad nazisterne med rimelighed mente at kunne forlange af et nationalt mindretal. Grunow havde da heller ikke undladt at påpege, at en fornyet dansk-tysk spænding næppe ville komme det lille danske mindretal til gode. Hvis mindretallet tillod sig at beklage sig, måtte det altså vente, at reaktionen ville vise sig i form af yderligere tvang, boykot og diskrimination.

Konsul Larsen var ikke i tvivl om, at Flensburger Nachrichtens trusler var særdeles reelle. »Enhver ny uro uddyber kun mindretallets isolation, mand og mand imellem«. Officielle indrømmelser fra myndighedernes side ville kun være af ringe værdi, hvis disse blot kom til at fungere som »et sort stempel på ryggen af dem, der gør brug af disse prærogativer«. Når Flensborg Avis havde udsendt en føler om dansk-tyske forhandlinger, var det i følge Larsen netop for at opnå en løsning i fred og ro.⁽¹⁸⁾ Mindretallets synspunkter fandt imidlertid ingen forståelse i det danske udenrigsministerium, hvor man var bekymret for tysk indblanding nord for grænesen.⁽¹⁹⁾ Man synes ikke at have hæftet sig ved, at denne indblanding allerede, omend delvis skjult, var en kendsgerning.⁽²⁰⁾ Ministeriet var heller ikke begejstret for den offentlige diskussion i pressen og bad konsul Larsen om at meddele Flensborg Avis, at man gerne så, at bladet forhørte sig om de officielle danske synspunkter, inden det rejste sager af en sådan rækkevidde.⁽¹⁹⁾

Fra tysk side foreslog man i begyndelsen af 1934, at det internationale mindretalsbeskyttelsessystem skulle erstattes af bilaterale aftaler mellem de berørte nationer.⁽²¹⁾ Efter at Tyskland var udtrådt af

Folkeforbundet i januar 1934, fandt den polske regering tiden inde til at rette et afgørende slag imod det mindretalsbeskyttelsessystem, som man anså for krænkende for den polske stats suverænitet. Den 10.4. 1934 fremsatte Polen i Folkeforbundet et forslag om at generalisere mindretalsbeskyttelsen, altså udstrække den til at gælde alle stater og ikke kun dem, som mere eller mindre nødtvunget havde måttet underskrive traktater om mindretalsbeskyttelse. Den 13.9. 1934 meddelte den polske udenrigsminister Beck dernæst overraskende Folkeforbundet, at Polen ikke længere agtede at samarbejde med de bestående kontrolorganer, hvad angik mindretalsbeskyttelsens funktion inden for den polske stats grænser, hvilket var et klart brud på Versailles-traktaten. Trods kraftige protester især fra Italien, Storbritannien og Frankrig fastholdt polakkerne deres standpunkt, men understregede dog, at Polen fortsat principielt støttede mindretalsbeskyttelsestanken, og at landets handling ikke var rettet mod de i Polen bosatte mindretal.⁽²²⁾

Selv om Tyskland efter 1933 var slået ind på en nationalitetspolitik, hvis grundprincipper fuldstændigt afveg fra tankerne bag den internationale mindretalsbeskyttelse, mente AA alligevel, at det var nødvendigt at holde Polen fast på dette lands forpligtelser i henhold til mindretalstraktaten, fordi Tyskland herigennem kunne holde muligheden åben for senere at tage grænsespørgsmålet op med henblik på revision. Man mindede således Polen om, at mindretalstraktaterne var en integreret del af den samlede ordning af 1919, hvorved Tyskland bl.a. havde måttet afstå en række områder til Polen. Den tyske regering forsikrede dog samtidig, at man ikke agtede at benytte sit engagement til fordel for det tyske mindretal i Polen til at aktualisere grænsespørgsmålet.⁽²³⁾ Tiden skulle således synes moden til en gensidig tysk-polsk aftale om de respektive mindretals forhold. En sådan ville have sat det danske mindretal i Sydslesvig og den danske regering i en overordentlig penibel situation. En sådan aftale kom imidlertid ikke i stand foreløbig. Som det danske var det polske mindretal indtil videre henvist til at klare sine problemer ved hjælp af direkte forhandlinger med de tyske myndigheder. Om mulighederne for at opnå konkrete resultater ad denne vej, kunne man intet vide. Her måtte man nøjes med at henholde sig til regimets officielle tilkendegivelser om, at mindretallenes rettigheder skulle respekteres. Konkrete mindretalspolitiske udspil fra tysk side kom det fortsat ikke til.

På en embedsmandskonferance i AA den 26.6. 1934 med delta-

gelse af de vigtigste berørte ressorts, hvor man drøftede mindretalenes forhold til den korporativistiske lovgivning, pegede Oberregierungsrat Tietje fra det preussiske indenrigsministerium på Hitlers tale den 17.5. 1933, i følge hvilken grundprincippet for nazistisk mindretalspolitik var »respekt for den fremmede nationalitet«. Tietje mente dog, at det uanset dette udgangspunkt ville være uhensigtsmæssigt med helt generelle undtagelsesbestemmelser for mindretallene. I stedet foresvævede det ham, at man eventuelt, hvor det var nødvendigt, kunne indsætte en bestemmelse i lovene om, at de pågældende bestemmelser skulle anvendes analogt på de nationale mindretal. Tietje tænkte her nok især på love, hvori der særligt henvistes til tyskeres forpligtelser osv. Kriteriet for tilhørsforhold til et mindretal skulle fortsat være sindelaget. Tietje bemærkede, at grundsætningen »Minderheit ist, wer will« måtte gælde også i fremtiden, da sindelaget »aus der blutsmässigen Bindung komme«. Urimelige konsekvenser heraf kunne hindres. Opstilling af et mindretalskataster ville være uden praktisk betydning, når tilslutning til et mindretal var en frivillig sag. Tietje gjorde gældende, at den foreslåede bestemmelse om, at de i lovene indeholdte forskrifter skulle finde analog anvendelse for de nationale mindretal, kunne suppleres med en bestemmelse om, at disses pleje af egen kultur var tilladt inden for lovens rammer. Han oplyste desuden, at indenrigsminister Frick netop havde besluttet at oprette et »Zentralreferat« for mindretals-spørgsmål, hvis leder Tietje selv skulle være. Det var hensigten for alle fremtidige loves vedkommende at kontakte alle involverede ressorts med henblik på mindretalenes stilling, ligesom han i princip-sager ville indkalde til interministerielle konferencer.⁽²⁴⁾

Da referatet fra denne konference er meget kortfattet, har det ikke været muligt at konstatere, om der har været tale om uenighed eller blot debat om de vigtigste punkter. Det synes dog at fremgå, at der i hovedsagen var tale om et forsøg på at få klarlagt, hvilke problemer den korporative statsform ville medføre i mindretalspolitisk henseende. Umiddelbart forekommer Tietjes tilkendegivelse af den fortsatte accept af sindelagsprincippet vigtigst. Hans forslag om at indføre en fast passus om lovenes gyldighed analogt for mindretalsmedlemmer ville have skabt klarhed om en række væsentlige spørgsmål. Ideen vandt imidlertid ikke større tilslutning. Der var tydeligvis stemning for, at mindretalsmedlemmer skulle underkaste sig alment gældende love og bestemmelser, også selv om disse reelt betød en indskrænkning i mindretalenes rettigheder. Man ønskede ikke, at mindretalle-

ne skulle kunne vinde øget tilslutning ved at love folk fritagelse fra ubehagelige bestemmelser i de ny love. Gennemført blev Tietjes tanke ikke.

Det danske mindretals forsøg på at få overpræsident Lohse til at afgive en klar tysk tilkendegivelse om, hvilken stilling myndighederne tiltænkte de nationale mindretal i Det tredje Rige, demonstrerede først og fremmest, at den slesvig-holstenske forvaltning og det slesvig-holstenske NSDAP var lige så usikre på dette område som mindretalslederne selv. Mindretallets reaktion på det utilfredsstillende resultat af drøftelserne med Lohse, nemlig at opfordre til forhandlinger mellem den tyske og den danske regering om de to landes respektive mindretalsordninger, førte heller ikke til noget på grund af den danske regerings udenrigspolitisk begrundede betænkeligheder ved sådanne forhandlinger, som i Slesvig-Holsten endvidere afvistes som overflødige. Den tyske regering synes ikke at have ytret sig om tanken, men ville vel have stillet sig positivt, eftersom den officielle tyske politik netop gik ud på at erstatte Versailles-ordningens internationale system med ny bilaterale aftaler mellem de enkelte stater, som det bl.a. kom til udtryk ved pagten med Polen. Den hurtige danske afvisning af tanken om tosidede forhandlinger og en erkendelse af, at Tyskland under sådanne ville være i defensiven, afholdt formodentlig den tyske regering fra at tage sagen op.

Samtidig forholdt den tyske regering sig også indadtil passiv på det mindretalspolitiske område. På embedsmandskonferancen i AA i sommeren 1934 kom det tydeligt frem, at man var klar over, at de mange nye love, som skulle ændre Tyskland fra en demokratisk-parlamentarisk republik til en autoritær og korporativistisk diktaturstat, gav mindretallene problemer. Man var af hensyn til de tyske mindretal i andre lande villig til at søge disse problemer løst, men ikke ved en generel ordning som ønsket af mindretallene. Disse var altså fortsat henvist til at forhandle med myndighederne om hver enkelt sag, og kun via disse sagers forløb kunne man forsøge at danne sig en opfattelse af, hvordan tyskerne agtede at stille sig til mindretallenes problemer. I de følgende afsnit vil en række forhandlingsforløb på kommunalpolitiske, økonomiske, sociale og kulturelle områder blive fulgt og analyseret med henblik på at skabe et grundlag for mere generelle slutninger om det danske mindretals stilling i relation til den nazistiske stat i midten af 30'erne.

c - Mindretallet og den tyske kommunallovgivning

Som omtalt ovenfor, var der ikke i alle danske kredse i Sydslesvig fuld tilfredshed med de danske mindretalslederes holdning til det nazistiske regime. Ikke blot de unge, men også en mand som lederen af Dansk Menighedspleje, pastor C.W. Noack, var oprørt over, at de danske borgerrepræsentanter havde benyttet den »tyske hilsen«, den oprakte højre arm, ved dr. Sievers' indsættelse som overborgmester. L.P. Christensen forsvarede gruppens holdning med, at også han, selv om han principielt ikke brugte denne hilsen, ønskede at kunne gøre det ved særlige lejligheder, hvor en undladelse heraf kunne virke provokerende. Dette synspunkt er illustrerende for de betingelser, hvorunder man mente at måtte arbejde. Samtidig med, at Flensborg Avis' linie blev kritiseret for at være for veg, frygtede mange danske forretningsfolk alligevel, at bladets holdning var for skarp. Sandsynligvis var det risikoen for en systematisk boykot af danskejede firmaer og butikker, der her gjorde sig gældende. L.P. Christensen konkluderede i sin dagbog: »Gælder om at holde den gyldne - og rette - mellemvej.«⁽²⁵⁾

Eftersom mindretallets parlamentariske repræsentanter som politisk faktor var sat ud af spillet, må byrådsgruppens indstilling forstås på baggrund af, at mindretalsledernes muligheder for fremover at kunne varetage danske interesser i endnu højere grad end tidligere ville bero på tysk imødekommenhed. Ganske vist kunne man påregne moralsk og materiel støtte fra Danmark, men politisk tydede alt på, at mindretallet måtte klare sig selv. Det måtte følgelig være væsentligt at få et så godt forhold som muligt til de ny magthavere, hvis den »forhandlingspolitik«, man var indstillet på, skulle føre til resultater. Foreløbig satsede byrådsgruppen i Flensborg på for det første at bevare i det mindste en vis indsigt i byens administration og for det andet at sikre mindretallets medlemmer mod diskrimination og boykot, samtidig med at man markerede sin særlige status.

Med dette mål for øje søgte og opnåede de tilbageværende medlemmer af byrådsgruppen et møde med dr. Sievers.⁽²⁶⁾ For mindretallet var det afgørende at få genetableret en forbindelse til byens forvaltning, således at ubehageligheder kunne undgås. Eksempelvis var dansksindede forretningsfolk blevet boykottet, fordi de ikke tog del i illumineringen af byen forud for den planlagte afstemning den 12. 11. 1933. Den manglende kontakt med magistrat og femmandsudvalg gav sig ligeledes udslag i, at mindretallet ikke fik svar på sine henvendelser. Danskerne ønskede derfor to hovedkrav opfyldt: vir-

L.P. Christensen (1882-1960)

kelig repræsentation i bystyret, og ophør af boykot og anden diskrimination. Dr. Sievers, som havde insistet på, at samtalen skulle betragtes som fortrolig, da regeringen skulle have forbudt ham at udtale sig om politiske forhold, hævdede, at myndighederne anerkendte mindretallets rettigheder. »Berlins vilje« skulle gennemføres. Forelagt konkrete eksempler på boykot lovede han øjeblikkelig indgriben, selv om han mente, at det ville have været en »smuk og virkningsfuld« understregning af de dansksindedes loyalitet, hvis de havde villet deltaget i den forestående afstemning. Overborgmesteren syntes dog til sidst at have accepteret mindretallets standpunkt, nemlig at såvel folkeafstemningen som det dertil knyttede rigsdagsvalg var indre-tyske anliggender, som man ikke ville blandes ind i. Sievers oplyste desuden, at det var hans tanke igen at lægge mere vægt på pressens og byrådets medvirken, hvilket ville reducere femmandsudvalgets betydning. Alt i alt synes samtalen at have fundet sted i en ganske god atmosfære. Sievers var i alt fald ikke uvillig til at lytte til og overveje danske ønsker. ⁽²⁷⁾

I løbet af december måned blev spørgsmålet om mindretallets kommunalpolitiske repræsentation, som også var fremført over for Lohse ved forhandlingerne i Kiel, yderligere aktuelt. Den 12. 12. 1933 modtog L.P. Christensen en meddelelse om, at det var blevet besluttet at mindske antallet af medlemmer i byens orkester- og teaterkommission, hvorfor han måtte udtræde. ⁽²⁸⁾ Den danske gruppe protesterede straks og henviste til den tidligere trufne aftale om udvalgsposter til mindretallet. ⁽²⁹⁾ Ved den endelige edsfæstelse af overborgmesteren og magistraten, som fandt sted ved et byrådsmøde den 18. 12., og hvor der tillige skulle vælges en ny andenborgmester - det blev dr. Martin Link - skulle der også vælges et nyt medlem til femmandsudvalget. Danskerne forsøgte nu påny at sikre sig en plads i dette. I.C. Møller gentog de argumenter, som han allerede tidligere skriftligt havde fremsat over for dr. Sievers, og udtrykte sin fulde forståelse for, at nazisterne ønskede flertallet og ledelsen i kommissionerne. Blot burde man give mindretallet lejlighed til at varetage sine interesser. »I den ånd har vi forstået de retningslinier fra det nye Tysklands fører, som gentagne gange er tilkendegivne.« ⁽³⁰⁾ Heller ikke denne gang lykkedes det at vinde gehør for det danske synspunkt. Til gengæld modtog I.C. Møller et par dage senere en meddelelse fra dr. Sievers om, at den hidtige orkester- og teaterkommission var blevet opløst. En ny skulle oprettes, og Sievers bad den danske gruppe meddele, hvem den ønskede valgt.

⁽³¹⁾. Mindretalsgruppen udpegede straks igen L.P. Christensen som kandidat, og få dage senere modtog han den officielle udnævnelse.

⁽³²⁾.

Hvorfor man nu igen ønskede en dansk repræsentant her, forelå der intet om. De danske argumenter, som bl.a. gik på forholdene nord for grænsen, kan have haft deres virkning på dr. Sievers, som nu i overensstemmelse med førerprincippet kunne handle på egen hånd uafhængigt af de nazistiske byrådsmedlemmer. Konsul Larsen gættede på, at det var den offentlige omtale af sagen i Flensborg Avis og måske en henstilling fra anden side, dvs. højere instanser, der havde været afgørende. ⁽³³⁾ Mere sandsynligt forekommer det, at dr. Sievers her benyttede en mulighed for at vise en imødekommenhed, som var ganske uden betydning i praksis. Den 15. 12. 1933 udstedtes nemlig en ny preussisk kommunalforfatningslov til afløsning af »Schleswig-Holsteinische Städteordnung« af 14. 4. 1869. ⁽³⁴⁾ Den ny lov skulle træde i kraft den 1. 1. 1934, og i en skrivelse af 30. 12. 1933 modtog de hidtidige byrådsmedlemmer deres afsked. Dr. Sievers, der stod som afsender, oplyste, at man for også fremover at bevare en snæver forbindelse mellem borgerne og den kommunale forvaltning, ville udnævne et antal rådgivere for overborgmesteren, rådsherrer. Forsamlingen af rådsherrer skulle udgøre et »Gemeinderat«, kommuneråd. Indtil disse udnævnelser forelå, ville femmandsudvalget fungere som Gemeinderat for Flensborg. Ved siden af dette rådgivende organ, ville der blive nedsat forskellige udvalg, hvori yderligere et antal borgere ville få sæde som »Beiräte«. ⁽³⁵⁾

1) Den preussiske kommunalreform af 15. 12. 1933 og etableringen af det ny kommunestyre i Flensborg.

Da den nazistiske magtovertagelse var en kendsgerning og forholdene efterhånden var stabiliserede, fandt den preussiske regering tiden inde til at realisere længe nærrede ønsker om en administrativ reform af den lokale forvaltning. Formålet var at styrke Preussens stilling såvel over for riget som over for de øvrige delstater. Arbejdet lettedes væsentligt ved, at såvel kommunerne som den offentlige mening og partierne var sat ud af spillet. Den drivende kraft bag reformplanerne var det fortsat indflydelsesrige preussiske ministerialbureaukrati, hvis ideal var en stærk førerstat byggende på gammelpreussiske traditioner. Da nazisternes statsretlige forestillinger stort set begrænsede sig til et ikke nærmere defineret førerprincip, skulle det umiddel-

bart ikke synes umuligt at forene de preussiske embedsmænds og nazisternes bestræbelser. Direkte politisk betydning fik disse tanker, da de fandt støtte hos den preussiske ministerpræsident Göring. I løbet af sommeren 1933 begyndte indenrigsministeriet på arbejdet, hvilket resulterede i en betænkning, hvori embedsmændene forsøgte en nyfortolkning af begrebet kommunalt selvstyre. Dette skulle herefter forstås som lokalt selvstyre i statens regi. Vejen til dette mål skulle gå over en fjernelse af alle demokratiske reminiscenser, konsekvent anvendelse af førerprincippet, sammensmeltning mellem den nazistiske bevægelse og de kommunale organer, og realisering af den korporative tanke, alt sammen med det formål at styrke borgmestrenes og kommuneforstandernes (= sognerådsformændenes) stilling. Disse skulle rådgives af et kommuneråd bestående af et mindre antal ulønnede medlemmer, halvt nazistiske partifunktionærer, halvt lokale honoratiores. Kommunerådet, som ingen beslutningskompetance havde, skulle formidle befolkningens kontakt til myndighederne og omvendt. Borgmestrene skulle udnævnes af staten for 12 år med et års prøvetid. Kommunalforvaltningslove skulle ikke blot fastlægge de ydre rammer, men også regulere selve forvaltningen. Styrkelsen af borgmestres og kommuneforstanderes stilling ville altså i praksis betyde en styrkelse af den preussiske stat.⁽³⁶⁾

Disse planer, som i løbet af sommeren 1933 omtales i pressen, vakte overraskelse og uvilje flere steder, således i rigspartiledelsen, rigsindenrigsministeriet og rigsfinansministeriet. Hitler besluttede derefter, at kommunallovgivning fremtidig skulle være et rigsansliggende, men Göring beordrede ikke desto mindre arbejdet med reformen fortsat. Trods et direkte forbud fra rigsindenrigsminister Frick mod udstedelse af kommunalordninger og et forbud fra rigsfinansministeriet mod gennemgribende ændringer af den kommunale finansforvaltning vedtog et preussisk kabinetsmøde den 15. 12. 1933 såvel en »Gemeindeverfassungsgesetz« som en »Gemeindefinanzgesetz«, førstnævnte dog med det forbehold, at den endelige ordlyd skulle fastlægges efter rådslagning med de relevante rigsministerier.⁽³⁶⁾ Hitler selv forbød imidlertid lovenes bekendtgørelse, men for sent, idet de preussiske myndigheder hastigt havde sørget for en øjeblikkelig bekendtgørelse af begge love for at tilvejebringe et fait accompli. Efter en samtale med Göring affandt Hitler sig hermed. Forinden var der i kommunalforfatningslovens præambel blevet indsat en bestemmelse om, at loven kun gjaldt indtil gennemførelsen af en ensartet kommunallovgivning for hele Tyskland. Foreløbig var der

altså skabt en ensartet lovgivning på dette område for Preussens vedkommende.

Set fra et nazistisk synspunkt var de funktioner, som denne lov tillagde partiet, beskedne og tilfaldt desuden Gauleiter'ne, som skulle godkende valg af kommunale rådgivere og høres ved borgmesterudnævnelser. De lokale partiapparaters eneste indflydelse lå i, at den lokale NSDAP-leder og den rangældste SA- eller SS-fører var fødte medlemmer af kommunerådene. De tidligere repræsentative organers beføjelser overgik til borgmestre og kommuneforstandere, som nu kun var ansvarlige over for staten, og dels til tilsynsmyndighederne, dvs. staten. Reformen blev øjeblikkelig udsat for en voldsom kritik, ikke mindst fra partiet og de øvrige instanser, som var blevet snigløbet. For hurtigst muligt at sikre de opnåede resultater fremskyndede den preussiske regering lovenes gennemførelse i praksis, mens partiet søgte at bremse op. ⁽³⁷⁾ Det vigtigste mål, nemlig at styrke den preussiske stat, blev ganske vist nået, men allerede den 30. 1. 1934 ophævedes delstaternes suverænitet. Disses lovgivning skulle herefter godkendes af den kompetente rigsminister. ⁽³⁸⁾ Kommunalreformen var imidlertid vedtaget og førtes i løbet af 1934 også ud i livet.

Den 15. 12. 1933, altså samme dag som det preussiske kabinet godkendte kommunalreformen, havde det danske mindretals tysk-sprogede dagblad »Der Schleswiger« gjort kommunalpolitisk status og konstateret, at mindretallet i praksis var uden repræsentation i den kommunale forvaltning. På en forespørgsel fra regeringspræsidiets om artiklens baggrund reagerede Sievers med at betegne de danske klager som aldeles ubegrundede og artiklen i Der Schleswiger som en af de sædvanlige »Tendenzartikel«, som blot havde til formål at skaffe yderligere støtte fra Danmark. Han afviste kategorisk enhver tale om undertrykkelse af det danske mindretal og forklarede mindretallets manglende repræsentation i femmandsudvalget med, at dets størrelse ikke berettigede en sådan. Eftersom han siden sin tiltrædelse havde bestræbt sig på at lede forvaltningen i nazistisk ånd, havde det også forekommet ham naturligt bl.a. på baggrund af den ny kommunalforfatningslov at foretage ændringer i kulturudvalgets (dvs. orkester- og teaterkommissionens) sammensætning. Det var imidlertid ikke meningen, at mindretallet helt skulle udelukkes, hvilket overborgmesteren mente dokumenteret ved, at han netop havde genudnævnt L.P. Christensen til det ny kulturudvalg. ⁽³⁹⁾ Til Sievers' forklaring skal blot tilføjes, at han først genudnævnte L.P.

Christensen, efter at sagen havde været omtalt i pressen.

Den 16. 1. 1934 sendte regeringspræsidiets Sievers' skrivelse videre til overpræsidiets. I en vedføjede kommentar bemærkede mindretalsreferenten, Regierungsrat v. Fallois, at han fandt Sievers' syn på mindretallets ønske om repræsentation fuldt korrekt omend vel formalistisk i en så grænsepolitisk fremtrædende by som Flensborg. Her var det nødvendigt også at overveje eventuelle politiske følger. For kommunalforvaltningen ville det ikke have gjort nogen forskel, om man havde beholdt en dansk repræsentant i enkelte kommissioner. (Alle kommissioner undtagen femmandsudvalget var opløst! Min anm.) »Es bestand ohne weiteres die Möglichkeit, Angelegenheiten, die nicht für dänische Ohren geeignet waren, unter Ausschaltung dieses Kommissionsmitgliedes geheim am dritten Ort zu behandeln.«⁽⁴⁰⁾ Hertil kom risikoen for udenrigspolitiske bivirkninger f.eks. i Nordslesvig i form af vanskeligheder for det tyske mindretal ved besættelse af udvalgspladser i kommunale forsamlinger. Da dr. Sievers imidlertid havde handlet, som han havde, var det af hensyn til dennes prestige næppe muligt at ændre de tyske forholdsregler. v. Fallois sluttede med at oplyse, at han havde talt med Sievers personligt og gjort rede for sine betænkeligheder ved dennes handlemåde. Overborgmesteren havde derefter lovet at holde regeringspræsidiets underrettet i alle sager af grænsepolitisk betydning. »Jeg anser dette for ubetinget nødvendigt, for at jeg, som den i første række grænsepolitisk ansvarlige, kan være i stand til at hindre hændelser, som ikke er i overensstemmelse med den store politiks retningslinier, hvad angår forholdet til Danmark.«⁽⁴¹⁾

Dr. Sievers kunne altså regne med, at han havde opbakning i Slesvig, hvis han skulle beslutte at vise større imødekommenhed over for mindretallets ønsker. Straks i begyndelsen af 1934, den 3. januar, henvendte I.C. Møller sig til overborgmesteren for at få oplyst, hvorledes mindretallets repræsentation ville blive under den ny kommunallovgivning. Sievers lod påfaldende uvidende om, hvor stor en del af befolkningen mindretallet udgjorde, og hvordan dets repræsentation hidtil havde været. Der var ikke truffet nogen afgørelse om, hvor stort antallet af rådsherrer skulle være, hvorfor han heller ikke kunne sige noget om mindretallets repræsentation, udover at det ville blive repræsenteret. Da Sievers syntes at gå ud fra, at forsamlingen ville komme til at tælle ca. 20 medlemmer, hvoraf kun en skulle være dansksindet, henstillede I.C. Møller, at man, selv om man gik ud fra førerprincippet, lod mindretallet få en repræsentation svarende til

procentdelen af stemmer ved de sidste valg, hvilket skulle give mindst to repræsentanter. Sievers svarede henholdende, at spørgsmålet overvejedes, og at en afgørelse ville foreligge i løbet af en uges tid. ⁽⁴²⁾

I et privat brev til Sievers den følgende dag understregede I.C. Møller mindretallets synspunkter. Efter hans opfattelse var der i Flensborg nu kun to »partier«, det store tyske flertal og det lille danske mindretal. Eftersom Sievers personligt havde den afgørende stemme i alle sager, mente Møller ikke, at det var ubeskedent at forlange, at dansksindede i rimeligt omfang fik lov til at fungere som rådgivere for overborgmesteren. Medbestemmelsesret havde man ikke mere. Hvis antallet af repræsentanter skulle skæres yderligere ned, ville man føle det som »eine unbillige Härte«. Møller henviste endnu engang til forholdene i Nordslesvig og betonede, at hans to kolleger, L.P. Christensen og Münchow var »umsichtige und besonnene Leute« med megen kommunalpolitisk erfaring og forståelse for »neue Richtlinien«. Det viste sig imidlertid, at Sievers kun havde tænkt sig at udnævne 10 rådsherrer, heraf en dansksindet. I.C. Møller skrev derfor den 28. januar påny til Sievers og påpegede, at det ville gøre et godt indtryk, hvis overborgmesteren udnyttede sin mulighed for at øge antallet af rådsherrer. Sievers burde ikke undervurdere betydningen af en mindelig ordening. Sievers afviste også dette forslag og henviste i sit svar til valgresultatet den 12. 3. 1933 som argument for kun at overlade mindretallet en rådsherrepost ud af 10. Han gjorde opmærksom på, at en by af Flensborgs størrelse efter loven rigeligt kunne nøjes med fem kommunale råder, og at han netop for at imødekomme mindretallet havde sat tallet til 10. Samtidig fastslog han en smule ulogisk, at forholdsrepræsentation ikke mere anvendtes i Tyskland. Måske for at bøde lidt på afslaget tilføjede Sievers, at der i det ny »Gemeinderat« ikke ville blive tale om afstemninger. Overborgmesteren bestemte det hele, og antallet af repræsentanter var derfor uden betydning. ⁽⁴³⁾

Denne gang havde Sievers sikret sig sine overordnedes godkendelse af sin beslutning ⁽⁴⁴⁾, og det ændrede da heller ikke noget, at I.C. Møller i en ny skrivelse påpegede inkonsekvensen i overborgmesterens argumentation. I øvrigt mente Møller ikke, at det over for et nationalt mindretal var rimeligt kun at tage hensyn til de talmæssige forhold, som tyskerne her gjorde. ⁽⁴⁵⁾ Den 3. 2. 1934 offentliggjorde Flensburger Nachrichten en artikel, som gengav Sievers' synspunkter og under henvisning til nogle irrelevante valgtal søgte at fremstil-

le mindretallets ønsker som urimelige. Hvad enten artiklen var inspireret af dr. Sievers eller ej - hvorfra skulle bladet ellers have sine oplysninger - så foranledigede den i hvert fald Tage Jessen til uden diplomatiske omsvøb at meddele Sievers, at, såfremt hans planer realiseredes, ville det tyske mindretal i Nordslesvig, som var to til tre gange større end det danske i Sydslesvig, have hundreder af medbestemmende repræsentanter - fra sognerådsmedlemmer til borgmestre - mens de dansksindede syd for grænsen, selv hvis man imødekom deres ønsker, kun ville have to rådgivende repræsentanter. Skulle Sievers ikke kunne acceptere mindretallets anmodning, bad Jessen ham forelægge spørgsmålet for regerings- henholdsvis overpræsidenten, da man nemlig i så fald ville gå til højere instanser. ⁽⁴⁶⁾

Dette havde Sievers, som nævnt, allerede gjort, men tilsyneladende følte han det alligevel nødvendigt, måske på grund af Jessens påpegning af den markante forskel på vilkårene i Nord- og Sydslesvig, at hente ekspertise udefra. Svarskrivelsen til Jessen var nemlig ikke skrevet af Sievers, men af den hjemmetyske grænsepolitiker Hans Clausen-Korff, som var bosat i Flensborg. Sievers foretog kun en eneste ubetydelig ændring i det fra Clausen-Korff modtagne udkast, inden han sendte det videre til Jessen. ⁽⁴⁷⁾ Jessens argumentation blev blankt afvist, bl.a. under henvisning til, at mindretallet fejlagtigt syntes at opfatte det ny Gemeinderat som en slags parlament, hvor det kom an på antallet af stemmer. Rådsherrenes opgave var at formidle forbindelsen mellem bystyret og borgerne. Én dansk repræsentant burde være tilstrækkeligt hertil. Overborgmesteren havde ligefrem tilsidesat nazistiske forvaltningsprincipper ved i det hele taget at gå ud fra mindretallets procentuelle andel af stemmerne ved et demokratisk valg. Hvis Jessen følgelig insisterede på, at mindretallet yderligere skulle favoriseres i forhold til den tyske befolkning, ville Sievers deri se en bevidst mistydning af hans forsøg på at give de dansksindede en fair behandling. ⁽⁴⁸⁾ Det ville Jessen dog ikke lade sidde på sig. Den 17. 2. 1934 meddelte han overborgmesteren, at mindretallet indtil videre ville forholde sig afventende, hvad angik nydannelsen af kommunestyret, og at han i øvrigt beklagede Sievers' slutbemærkning. ⁽⁴⁹⁾

Det kan undre, at mindretalslederne i den grad satte ind på at opnå et medlem mere eller mindre i en forsamling, som selv overborgmesteren erklærede alligevel ingen indflydelse ville få. Efter den danske konsuls opfattelse skyldtes det hovedsageligt prestigegrunde. ⁽⁵⁰⁾ Hensynet til muligheden for en vis arbejdsdeling, som fremført af

de tidligere byrådsmedlemmer selv, har vel også haft nogen vægt. I øvrigt var ikke alle mindretallets ledere enige i betimeligheden af at fastholde kravet om to rådsherrer; tværtimod var den overvejende stemning for ikke at forfølge spørgsmålet videre.⁽⁵¹⁾ Formodentlig ud fra den betragtning, at hvis Sievers ikke ville give sig, var der ingen grund til at irritere ham ved at insistere. Det var vel også baggrunden for beslutningen om indtil videre at intage en afventende holdning.

Selv om den ny preussiske kommunalforfatning nok styrkede dr. Sievers' stilling, gav den ham dog ikke helt den indflydelse på kommunerådets sammensætning, som mindretalslederne mente. Såvel Berlin som Kiel havde mulighed for at gribe ind, ligesom Sievers måtte sikre sig disse instansers godkendelse af sine beslutninger. Kunne mindretallet imidlertid vinde dr. Sievers for sine synspunkter, ville dette naturligvis under alle omstændigheder øge mulighederne for et med danske øjne tilfredsstillende resultat. I repræsentationsspørgsmålet havde overborgmesteren dog vist sig vanskelig at rokke. Hvad mindretallet ikke vidste, var, at Sievers allerede den 20. 1. 1934 havde underskrevet en »Ortssatzung betr. die Festsetzung der Zahl der Beigeordneten und der Gemeinderäte in der Stadt Flensburg«, som fastsatte antallet af magistratsmedlemmer til 6, heraf to lønnede, og antallet af rådsherrer til 10. Først den 6. marts meddelte dr. Sievers på en pressekonference, at der nu forelå et forslag vedrørende kommunerådet, hvilket foranledigede Tage Jensen til at foreslå overborgmesteren, at han, såfremt mindretallet kun fik tildelt en repræsentant, kunne udnævne en stedfortræder. Den danske repræsentation ville således ikke automatisk bortfalde, hvis den danske rådsherre af en eller anden grund var forhindret. Sievers svarede den 10. 3., at dette desværre ikke var muligt, da der ikke var noget lovgrundlag herfor.⁽⁵²⁾

Den 29. 3. 1934 offentliggjordes bestemmelserne om antallet af tilforordnede og rådsherrer.⁽⁵³⁾ Udnævnelserne trak det dog ud med. På det danske årsmøde den 3. 6. omtalte bl.a. Ernst Christiansen spørgsmålet om dansk repræsentation i den flensborgske forvaltning,⁽⁵⁴⁾ og den 6. 6. skrev den tidligere sekretær for byrådsgruppen, L.P. Christensen, til Sievers og henviste til, at mindretallet nu et halvt år havde været fuldstændig afskåret fra orientering om og medvirken ved byens administration. Indtil de endelige udnævnelser forelå, ønskede mindretallet mulighed for i hvert fald provisorisk at deltage i de rådslagninger, som fandt sted.⁽⁵³⁾ Dr. Sievers svarede den 9. 6., at indkaldelsen af rådsherrer og »Beiräte« (dvs. udvalgs- og kommis-

sionsmedlemmer) ville ske snarest. ⁽⁵⁵⁾ Ønsket om deltagelse i de løbende drøftelser kommenterede han ikke. Da der fortsat intet skete, synes mindretalslederne at have tabt tålmodigheden. Sidst i juli skrev L.P. Christensen til Kronika i Berlin og bad denne undersøge, hvor vidt forsinkelsen skyldtes de centrale myndigheder. ⁽⁵⁶⁾ I Berlin må man have været klar over, at gennemførelsen af kommunalreformen kunne give problemer i grænseområderne. Således oplyste statssekretær Grauert fra indenrigsministeriet den 8. 8. 1934 på forespørgsel, at det var hensigten at lade det polske mindretal blive repræsenteret i den lokale forvaltning, og at dette ville ske i den nærmeste fremtid, for så vidt det var i overensstemmelse med anvendelsen af førerprincippet. ⁽⁵⁷⁾ Dette betingede tilsagn viser, at spørgsmålet på dette tidspunkt endnu har været under overvejelse, og at en endelig beslutning endnu ikke var truffet.

I begyndelsen af august 1934 lykkedes det Kronika at få en samtale med Ministerialrat Ganscho i det preussiske indenrigsministeriums kommunaldecernat. Denne oplyste, at alle bestemmelser vedrørende udnævnelse og indsættelse af rådsherrer m.v. forlængst forelå og kunne rekvireres hos regeringspræsidiets i Slesvig. Særbestemmelser for mindretallene fandtes ikke og ville ikke fremkomme. Ministeriet betragtede det dog som en selvfølge, at en overborgmester i et grænseområde måtte tage særligt hensyn til nationale mindretal. Kronika forhørte sig også hos det polske mindretal. Heller ikke her vidste man synderligt, men kunne dog oplyse, at der visse steder var blevet udnævnt polske rådsherrer og tilforordnede. Polakkerne havde imidlertid protesteret, fordi de pågældende var blevet udnævnt af myndighederne, uden at mindretallet var blevet spurgt. ⁽⁵⁸⁾ Formodentlig var der ikke tale om medlemmer af mindretallet, men om polsktalende tysksindede.

Årsagen til forsinkelsen måtte altå søges i Slesvig-Holsten. Samme dag, som Kronika skrev til L.P. Christensen om resultatet af sin indsats i Berlin, den 16. 8. 1934, rettede mindretallet en ny appel til dr. Sievers. Man pegede bl.a. på, at der nu i den danske presse kunne registreres »Stimmen der Befremdung«, og forlangte en snarlig og tilfredsstillende løsning. ⁽⁵⁸⁾ Kort tid efter modtog I.C. Møller besked om, at han var instillet til hvervet som rådsherre ⁽⁵⁹⁾, og den 29. 8. meddelte Sievers på en pressekonferance, at udnævnelsen af de kommunale råder ville finde sted en af de nærmeste dage, og at regeringspræsidenten ville foretage den formelle bekræftelse heraf. Udnævnelsen af »Beiräte« var derimod alene overborgmesterens sag. ⁽⁶⁰⁾ L.P.

Christensen noterede, at han og I.C. Møller var blevet enige om at gå til Sievers med en liste over de pladser, som man lagde vægt på, og de folk, som man havde i tankerne, da man havde en fornemmelse af, at overborgmesteren var »fuldstændig desorienteret med hensyn til personer«. ⁽⁶¹⁾ I begyndelsen af september afleverede Møller denne liste til dr. Sievers, som var betænkelig ved at medtage de tidligere borgerrepræsentanter Samuel Münchow og August Petersen, den første fordi han skulle være for »ubehersket«, den anden for »rød«. Overborgmesteren lovede dog at tage dem begge med »enkelte steder«. ⁽⁶²⁾ Hvad enten det nu skyldtes det preussiske indenrigsministerium eller mindretallets pres på dr. Sievers, foretog sidstnævnte i hvert fald midt i september 1934 en af regeringspræsidenten godkendt ændring af bestemmelsen om antallet af rådsherrer, der øgedes til 18. Flensborg Avis bemærkede, at mindretallet nu måtte kunne regne med to repræsentanter, enten to rådsherrer eller eventuelt en rådsherre og en tilforordnet rådmand. ⁽⁶³⁾

Den 21. 9. 1934 meddelte Sievers ved en pressekonference på rådhuset, at forslaget om det ny kommuneråd nu var godkendt af overpræsident Lohse. (Sievers skulle også have været i Berlin for at drøfte sagen ⁽⁶⁴⁾). Antallet af rådsherrer blev, som nævnt, 18, hvoraf de to var fødte medlemmer, kredslederen og SA-føreren, to repræsenterede det danske mindretal og de øvrige forskellige erhvervsgrupper. For mindretallets vedkommende blev det I.C. Møller og L.P. Christensen. Kun 8 af de 18 var partimedlemmer, hvilket Sievers forklarede som et udtryk for, at man ønskede alle kredsers medvirken i den lokale forvaltning. De »Beiräte«, som skulle udføre det praktiske arbejde i udvalg og kommissioner, ville blive indkaldt senere. Når rådsherrerne havde accepteret udnævnelsen og fået den bekræftet af regeringspræsidenten samt dokumenteret deres ariske afstamning, ville de blive taget i ed ved en offentlig ceremoni i Det tyske Hus. ⁽⁶⁵⁾

Flensborg Avis hilste dette resultat med tilfredshed, men påpegede, da de tyske blade hævdede, at mindretallet end ikke havde et rimeligt krav på to repræsentanter, at man til de 18 rådsherrer rimeligvis måtte lægge de 6 tilforordnede rådmænd, hvoraf ingen var danske. ⁽⁶⁶⁾ Konsul Larsen mente, at det hermed var klart, at dr. Sievers og de overordnede myndigheder, som havde godkendt udnævnelserne, havde tilkendegivet et ønske om at stå på »en venlig fod« med mindretallet. Konsulen vidste, at Sievers havde måttet overvinde betydelig modstand inden for NSDAP, hvor man mente, at der blev taget for meget hensyn til de dansksindede på bekostning

af andre grupper. Uenigheden om dette skulle således være en af årsagerne til, at kredsleder Hass pr. 24. 9. 1934 blev afløst som kredsleder for Flensborg by af landråd Claus Hans. Dette skulle ikke ligefrem have øget Sievers' popularitet i lokale partikredse.⁽⁶⁷⁾

Edsfæstelsen af rådsherrerne, som skulle finde sted den 25. 10. 34, gav anledning til ny problemer, eftersom arrangementet planlagdes som en større nazistisk manifestation. De to danske rådsherrer bad derfor dr. Sievers fritage dem fra deltagelse i ceremonien og i stedet lade dem aflægge eden i forvejen eller ved det første arbejds møde. Sievers svarede, at de ikke behøvede at bruge tysk hilsen, hvortil danskerne replicerede, at dette af de tilstedeværende kunne fortolkes som en demonstration. Overborgmesteren lovede at overveje sagen, men gjorde opmærksom på, at regeringen i Berlin havde beordret ham til at henvende nogle bemærkninger til mindretalsrepræsentanterne, hvilket jo ville virke noget malplaceret, hvis disse ikke var til stede.⁽⁶⁸⁾ Den følgende dag, den 24. 10., fik de to danskere besked om, at deres ønske kunne imødekommes. De ville i stedet blive taget i ed ved et møde om eftermiddagen i Det tyske Hus.⁽⁶⁹⁾ Samme dag, som edsfæstelsen skulle finde sted, den 25. 10., ombestemte Sievers sig imidlertid pludselig. Efter at have kontaktet regeringspræsidenten og at have talt med Lohses personlige adjutant, assessor Lütt, lod Sievers de danske rådsherrer kalde op på rådhuset, hvor de fik besked om, at deres tilstedeværelse ved arrangementet i Det tyske Hus samme aften alligevel var ønsket. Sievers søgte dog at undgå en åben konfrontation. Således ville en planlagt faneindmarch blive aflyst. I.C. Møller og L.P. Christensen informerede sig om alle enkeltheder ved højtideligheden, og da Sievers tilkendegav, at han lagde meget vægt på deres tilstedeværelse, besluttede de sig til alligevel at komme til stede.⁽⁷⁰⁾

Højtidelighedens forløb har L.P. Christensen skildret i en art dagbogsoptegnelser. Begejstret for at deltage var han ikke, slet ikke da det viste sig, at rådmænd og rådsherrer skulle marchere ind i salen sammen med overborgmesteren efter en deling SS-mænd med et hagekorsflag i spidsen. Efter en tale af Sievers aflagdes eden i kor. Sievers hilste dernæst på hver enkelt rådsherre personligt, men, mens han foran de tyske smækkede hælene sammen og rakte hånden i vejret, trykkede han blot de danske i hånden, hvilket disse opfattede som en bekræftelse på deres særstilling. Nationalsangene påhørte danskerne stående, men uden heilen, og ved udmarchen lod Sievers dem følge umiddelbart efter ham. L.P. Christensen skrev: »Vi tog

lettet bort. Havde følelsen af, at vi havde handlet *rigtigt* som danske.«⁽⁷⁰⁾ Af særlig interesse var naturligvis de udtalelser, som dr. Sievers angiveligt på Berlins ordre rettede til de to danske rådsherrer. Overborgmesteren fremhævede særligt, at udnævnelser af to mindretalsrepræsentanter ikke skyldtes, at myndighederne følte sig forpligtet hertil, men at man ønskede et godt samarbejde med den danske folkedel. Når mindretallets ønsker om at få to rådsherrer var blevet opfyldt, skyldtes det ikke et krav fra ministeriet, eftersom deres opgave alligevel var at varetage almenhedens og ikke særlige grupperes interesser.⁽⁷¹⁾ Det er fristende at fortolke Sievers' benægtelse som en indirekte bekræftelse på højere instansers indgriben netop på dette punkt. I hvert fald må Sievers' bemærkning forstås som et forsøg på at imødegå de ofte fremsatte danske påstande om en »slesvig-holstensk« og en »berlinsk linie« i mindretalspolitikken.

Ved samme lejlighed bekendtgjordes navnene på de 69 »Beiräte«, hvoraf fire var dansksindede, nemlig Skoleforeningens formand Cornelius Hansen, Samuel Münchow, grosserer Niels Uldall og lærer Hans Meng.⁽⁷²⁾ Edsfæstelsen af disse kommunale rådgivere, hvis antal i sidste øjeblik blev udvidet til 76, uden at der dog var danskere mellem de senest udnævnte, fandt sted den 9. 11. 1934. Sievers' tale ved denne lejlighed mundede ud i en kraftig opfordring til samarbejde i gensidig tillid som germanere. Han tilføjede, at han brugte dette udtryk bevidst af hensyn til det danske mindretal.⁽⁷³⁾ I begyndelsen af december udvidedes den danske repræsentation med endnu to »Beiräte«, arbejderne August Petersen og Anders Petersen.⁽⁷⁴⁾ Vigtigere var det imidlertid, at der herefter, så vidt det har kunnet konstateres, sad mindretalsrepræsentanter i alle de udvalg og kommissioner, som man fra dansk side i tidens løb havde udtrykt ønske om, plus flere til.

I de sidste dage af december 1934 fejrede Flensborg by sit 650 års købstadsjubilæum.⁽⁷⁵⁾ De danske rådsherrer ønskede ikke at deltage i det officielle tyske arrangement, der var udpræget tysk-nationalt, ligesom de på forhånd gjorde opmærksom på, at de ikke kunne sætte deres navne under en udtalelse i byens »gyldne bog«, der talte om Flensborgs tilbagevenden til fædrelandet i 1864. Dette accepterede man på rådhuset uden indvendinger.⁽⁷⁶⁾ En redegørelse for bystyrets funktion, som L.P. Christensen udarbejdede i løbet af 1935, formentlig til brug for konsulatet, giver som helhedsindtryk, at de danske repræsentanter ikke var utilfredse med deres deltagelse i byens forvaltning.⁽⁷⁶⁾ Samme indtryk giver byrådsgruppens meget kortfattede

protokol over kommunerådernes møder.⁽⁷⁷⁾ Således tillagde man det ikke mindst vægt, at rådsherrerne havde mulighed for fuld aktindsigt i alle behandlede sager, ligesom de kunne rekvirere oplysninger fra alle kontorer.⁽⁷⁶⁾

I forhold til tiden før 1933 synes mindretallets reelle indflydelse på den kommunale forvaltning i Flensborg ikke væsentligt reduceret. Dette er dog overordentlig vanskeligt at afgøre, da rådsherrerne, som er de vigtigste kilder, meget naturligt kan have ønsket at retfærdiggøre deres samarbejdspolitik ved at understrege deres egen betydning. Det fremgår imidlertid af protokollen, at I.C. Møller og L.P. Christensen i en række konkrete sager faktisk vandt gehør for deres synspunkter. Mens det stort set har været muligt at følge forhandlingerne mellem mindretallet og dr. Sievers om den danske repræsentation i det flensborgske bystyre temmelig nøje, har det været vanskeligere at følge den tyske parts interne overvejelser. Det forekommer sandsynligt, at den langvarige forsinkelse af reformens gennemførelse skyldtes utilfredshed i det lokale partiapparat. Kredsleder Hass' afgang og partiets svage repræsentation blandt rådsherrerne taler herfor, ligesom indenrigsministeriets oplysninger i sommeren 1934 om, at det formelle grundlag for udnævnelserne forlængst lå klart. Påfaldende er også, at forøgelsen af antallet af rådsherrer fra 10 til 18 fandt sted forholdsvis kort tid efter mindretallets henvendelse til Berlin. Om overpræsident Lohses holdning i denne sag er det vanskeligt at sige noget konkret, men sikkert er, at NDSAP's kredsleder i Flensborg kun kunne udskiftes med Gauleiter'ens, altså Lohses, samtykke. Meget tyder på, at Sievers' mulighed for at spille både på administrative og partimæssige strenge har været af betydning.

Når det lykkedes mindretallet delvist at få opfyldt sine ønsker, var hovedårsagen det systematiske pres, som man udøvede på myndighederne. Hvis mindretallet ikke vedblivende havde gjort sine synspunkter og ønsker gældende og stædigt havde fulgt alle henvendelser op, ville overborgmesteren - og myndighederne i det hele taget - ikke have følt nogen foranledning til at ændre allerede trufne beslutninger. Betydning har det også haft, at de overordnede instanser i Berlin kunne acceptere en mere vidtgående imødekommenhed, end dr. Sievers havde lagt op til. Sievers' personlige holdning i denne sag er ikke ganske klar, at den delvise opfyldelse af mindretallets ønsker skulle skyldes en privat positiv holdning fra overborgmesterens side, er der ikke fundet belæg for at antage. Sievers synes dog på den anden side

ikke at have følt nogen uvilje mod de dansksindede, men de udbredte anti-danske stemninger i lokale såvel nazistiske som ikke-nazistiske kredse måtte han naturligvis tage hensyn til i sine overvejelser.

2) *Mindretallet og »Deutsche Gemeindeordnung« af 30. 1. 1935*

Først ved udgangen af 1934 var den preussiske kommunalreform endelig i funktion i Flensborg. Blandt årsagerne til, at den preussiske regering havde tvunget denne reform igennem trods den modstand, som dette vakte fra mange sider, var også en forventning om herved at kunne påvirke udformningen af en senere kommunalordning for hele Tyskland. ⁽⁷⁸⁾ Den preussiske dominans i såvel territoriel (63%) som befolkningsmæssig (60%) henseende betød, at en rigsreform nødvendigvis måtte tage meget vidtgående hensyn til forholdene i Preussen. Man kunne derfor vente, at en rigskommunalordning af rent praktiske grunde ville komme til at ligge tæt op ad den i 1934 gennemførte preussiske ordning.

I løbet af efteråret 1933 havde rigsindenrigsministeriet påbegyndt forarbejdet til en reform af hele den tyske administration, herunder også kommunalforvaltningen, med henblik på at skabe en ensartet struktur. Da den preussiske kommunalforfatningslov blev udstedt i december 1933 var dette arbejde endnu i sin begyndelsesfase. ⁽⁷⁸⁾ Den preussiske handlemåde fik imidlertid til følge, at planerne om en rigskommunalordning for alvor fik fornyet aktualitet, og sidst i december påbegyndte man i rigsindenrigsministeriet forberedelserne til en fælles kommunalforfatningslov for hele Tyskland. Tilsvarende tog også rigsfinansministeriet spørgsmålet om en fælles kommunal finanslovgivning op. På grund af de modstridende interesser mellem først og fremmest NSDAP - dvs. partiapparatet - og især den preussiske stat, men også andre statslige myndigheder viste det sig vanskeligt for rigsindenrigsministeriet at vinde tilslutning til sit første udkast på trods af, at man i det afgørende spørgsmål om kompetencefordelingen mellem parti, stat og kommune havde tilstræbt at imødekomme alle parter. ⁽⁷⁹⁾

I maj 1934 overtog rigsindenrigsminister Frick det preussiske indenrigsministerium i personalunion med rigsindenrigsministeriet, hvilket førte til at også repræsentanter for førstnævnte ministerium blev inddraget i kommunalreformkommissionens arbejde. ⁽⁷⁹⁾ Et nyt udkast, som var stærkt præget af de preussiske forestillinger om nødvendigheden af en stærk statslig indflydelse, kunne ikke vinde

tilslutning, og i sommerens løb gik arbejdet i stå, mens de forskellige parter hver især søgte at styrke deres taktiske stilling. Efter at Hitler den 25. 7. 1934 havde udnævnt sin stedfortræder Rudolf Hess til kabinetsminister, lykkedes det Hess' stab og de ledende nazistiske kommunalpolitikere at blive enige om et nyt forslag kaldet »Fassung Braunes Haus« efter partihovedkvarteret i München, som fastholdt alle partiets væsentlige krav. Efter en vis bearbejdning overtog rigssindenrigsministeriet denne »Fassung Braunes Haus« som ministeriets eget forslag trods anselige betænkeligheder. I oktober 1934 ændrede situationen sig imidlertid påny, da Fricks to ministerier blev slået sammen til »Reichs- und Preussisches Ministerium des Innern«. Da Preussen medbragte det dertil svarende apparat, tilfaldt de egentlige magtpositioner, politi, forvaltning, kommunalvæsen m.m. den hidtidige preussiske indenrigsstatssekretær Grauert. Med sammenlægningen af de to ministerier var modsætningen mellem riget og Preussen blevet en intern sag, som måtte afgøres inden for det ny ministerium, som i december 1934 udsendte et nyt udkast, som stærkt reducerede partiets rolle, hvilket foranledigede Hess til en skarp protest.⁽⁸⁰⁾

Den 20. 12. 1934 og igen den 8. 1. 1935 fandt under Fricks ledelse forhandlinger sted med deltagelse af stort set alle hidtil involverede parter. Resultatet her pegede i retning af et kompromis, hvorefter en ikke nærmere fastsat, men i hvert fald ikke lokal, partiinstans som NSDAP's befuldmægtigede, »Parteibeauftragter«, skulle varetage partiets interesser i forbindelse med den lokale administration. Den partibefuldmægtigede skulle godkende »Haupt- und Haushaltssatzung« samt borgmester-, rådmands- og rådsherreudnævnelser. Borgmesterstillinger skulle opslås offentligt, hvorefter den partibefuldmægtigede skulle foreslå rådsherrerne indtil tre forskellige kandidater. Valget skulle derefter godkendes af tilsynsmyndighederne, dvs. staten. I tilfælde af uenighed skulle - i Preussen - ministerpræsidenten træffe afgørelsen. På et kabinetsmøde den 24. 1. 1935 afgjordes de sidste omtvistede spørgsmål. Hitler bestemte her, at partimedlemsskab ikke skulle være nogen forudsætning for medlemsskab af kommunerådene. Om rådgivernes møder skulle være åbne eller lukkede, blev det overladt til borgmesteren at afgøre.

Den 30. 1. 1935, på andetsårsdagen for Hitlers magtovertagelse, bekendtgjordes da »Die Deutsche Gemeindeordnung«, DGO, som samtidig proklameredes som indledningen til en rigsreform.⁽⁸¹⁾ Statens opsyn med kommunerne var i denne lovgivning udbygget langt

ud over, hvad der havde været praksis før 1933, omend ikke i fuldt samme omfang som i den preussiske kommunalforfatningslov. Statspartiets forankring i kommunalordningen havde fået karakter af et kompromis, idet partiindflydelsen opvejedes af borgmestrenes stærke stilling og statens vidtgående tilsynsbeføjelser, der opfattedes som en beskyttelse for kommunerne. Samtlige kompromisser var imidlertid indgået på kommunernes bekostning. De af NSDAP's befuldmægtigede udvalgte kommunale råder, som kun skulle høres i en række på forhånd fastlagte tilfælde, kunne dårligt betragtes som repræsentanter for borgerne, som slet ikke var tiltænkt nogen indflydelse. Det eksisterende forvaltningsapparat skulle altså efter udstedelsen af DGO undergå visse ændringer. ⁽⁸²⁾ Disse fandt dog ikke sted på en gang. Enhver kommune skulle herefter opstille en »Hauptsatzung«, en slags grundstatut. Før en sådan forelå kunne de kommunale rådgivere ikke udnævnes, hvilket skulle ske inden den 1. 10. 1935. ⁽⁸³⁾ De hidtidige rådgivere skulle dog ikke afskediges, men tværtimod deltage i udarbejdelsen af den kommunale forfatningsstatut. ⁽⁸⁴⁾ Også partiet skulle inddrages, idet NSDAP's befuldmægtigede skulle godkende udkastet til statut. ⁽⁸⁵⁾

Hvilken betydning fik denne nyordning for det danske mindretal i Flensborg, som netop sidst i 1934 havde fået sine ønsker om en rimelig repræsentation opfyldt? Af særlig interesse vil det være at konstatere, i hvor høj grad den øgede partiindflydelse påvirkede bystyrets sammensætning med særligt henblik på den danske repræsentation, og dernæst hvor vidt disse rådgiveres praktiske betydning styrkedes eller svækkedes.

Den 4. 4. 1935 instruerede regeringspræsidenten de slesvig-holstenske overborgmestre og landråder om snarest at påbegynde arbejdet med grundstatuten, og allerede den 6. 4. kunne dr. Sievers fremlægge et udkast udarbejdet på grundlag af et standardeksempel udsendt fra indenrigsministeriet. Antallet af rådsherrer skulle herefter fortsat være 18. ⁽⁸⁶⁾ Den 28. 5. måtte arbejdet med statuten imidlertid indstilles, da en NSDAP-befuldmægtiget for Flensborg-by endnu ikke var blevet udnævnt. ⁽⁸⁷⁾ Først på sommeren 1935 blev landråd og kredsleder Claus Hans udnævnt til partibefuldmægtiget for Flensborg by, hvilket viste sig at give anledning til vanskeligheder, da han ikke ville acceptere Sievers' udkast til statut. Hans og Sievers kunne ikke blive enige om, hvor mange rådmænd der skulle være lønnede og hvor mange ulønnede. ⁽⁸⁸⁾ Hans' sparsommelighed passede ikke Sievers, som besluttede sig til foreløbig at udstede en provisorisk

Flensborg magistrat 1935.

Første række fra højre: nr. 2 overborgmester W. Sievers, nr. 3. »skoleråd« R. Mittag.

statut, som kun fastsatte antallet af rådmænd og rådsherrer til henholdsvis 7 og 18, altså i alt 25, hvilket han bad Hans godkende, hvorefter forslaget ville blive forelagt for rådsherrerne.⁽⁸⁹⁾

Dette berørte imidlertid ikke mindretallet, som under alle omstændigheder kun var interesseret i en ulønnet post. Den 21. 8. 1935 rapporterede Lauritz Larsen, nu generalkonsul, at der i den nærmeste fremtid skulle ske en række forandringer i bystyret. Bl.a. skulle det være hensigten at øge antallet af rådsherrer til 25, hvorfor mindretallet ville kræve endnu en plads. Hvis tyskerne accepterede dette, var det tanken at foreslå Münchow som kandidat.⁽⁹⁰⁾ Larsen, hvis kilde sandsynligvis var en af de danske rådsherrer, var altså kun delvist korrekt underrettet. Den 22. 8. 1935 forelagde Sievers sit forslag om at øge antallet af rådmænd med én for rådsherrerne. Tanken synes ikke at være stødt på modstand her, heller ikke blandt de danske repræsentanter. Tværtimod hilste mindretallet Sievers, initiativ velkomment og benyttede lejligheden til at bede overborgmesteren besætte denne ekstra rådmandspost med en dansksindet.⁽⁹¹⁾

Da Claus Hans fortsat vægrede sig ved at acceptere Sievers' ønske

om yderligere en lønnet, dvs. fuldtids, rådmænd, nøjedes overborgmesteren med foreløbig blot at fastsætte antallet af rådsherrer til 18 som hidtil, hvilket den NSDAP-befuldsmægtigede må have godkendt. Den 7. 9. 1935 sendte Sievers regeringspræsidenten besked om, at dette spørgsmål var ordnet.⁽⁹²⁾ Den 9. 9. 1935 udpegede Claus Hans L.P. Christensen og formodentlig samtidig I.C. Møller til rådsherrer i følge DGO i sin egenskab af partibefuldsmægtiget. L.P. Christensen skrev senere, at han havde studset herover, eftersom Hans slet ikke var kompetent til selv at foretage en sådan udnævnelse. Hans' egenmægtige fremgangsmåde gav da også anledning til gnidninger med dr. Sievers, som bl.a. omstødte en del af de udnævnelser, som Hans havde foretaget.⁽⁹³⁾ Dertil kom, at Hans som landråd var statsembedsmand og dermed i følge bestemmelserne inhabil. Hvor dette var tilfældet kunne enten Gauleiter'en selv overtage funktionen som partibefuldsmægtiget eller overdrage den til Gauinspektøren.⁽⁹⁴⁾

Sievers fastholdt fortsat sit ønske om tre lønnede rådmænd, og trods gentagne afvisninger fra Hans og et krav fra regeringspræsidenten om øjeblikkelig at få forelagt en af den NSDAP-befuldsmægtigede godkendt statut ville han ikke bøje sig.⁽⁹⁵⁾ I løbet af oktober eller november 1935 blev Hans afløst som partibefuldsmægtiget og kredsleder i Flensborg, og den 13. 11. 1935 opnåede Sievers den ny kredsleder Oscar Kahles accept af sit udkast, idet Kahle dog ironisk nok mente, at der kunne blive brug for endnu en rådmænd.⁽⁹⁶⁾ Desværre findes der intet i materialet, der kan oplyse om, hvor vidt der var en sammenhæng mellem Hans' holdning i denne sag og hans afgang som kredsleder i Flensborg. End ikke i personalakterne fra partihovedkvarteret. Selv om Sievers antyder det i sine erindringer, er der intet der tyder på, at mindretallets tilstedeværelse i Flensborg har spillet nogen rolle for modsætningen mellem Sievers og Hans.⁽⁹⁷⁾

Kahle kunne, da han som direktør for byens værker var overborgmesterens underordnede, imidlertid heller ikke fungere som partibefuldsmægtiget. Sagen trak derfor yderligere i langdrag, og først den 10. 12. 1935 kunne Sievers sende Gauinspektøren, der nu var blevet udnævnt til partibefuldsmægtiget, et eksemplar af udkastet til statut. Der var heri sket visse mindre ændringer, formodentlig efter ønske fra Kahle. Således var antallet af rådsherrer i sidste øjeblik blevet ændret til 20, ligesom Sievers havde accepteret Kahles ønske om en ottende rådmænd. Også Gauinspektøren kunne tilslutte sig disse punkter.⁽⁹⁸⁾ Den 19. 12. tilkaldte dr. Sievers pludselig de danske rådsherrer til en samtale på rådhuset, hvorunder han oplyste dem om

den påtænkte udvidelse af rådsherrernes kreds. Sievers ønskede at orientere dem på forhånd, så de ikke skulle føle det som »et overfald«, og påpegede endvidere, at mindretallet ikke på baggrund af valgresultatet i marts 1933 ville kunne kræve en af de to ny pladser. Dette forsøgte I.C. Møller og L.P. Christensen da heller ikke. I stedet argumenterede de for at få tildelt en rådmandspost, hvilket Sievers bad dem tale med Kahle om, da dette sorterede under den NSDAP-befuldmægtigede.⁽⁹⁹⁾ Da Kahle netop ikke mere var partibefuldmægtiget, må Sievers' henvisning til bykredslederen formentlig forstås således, at Kahle fungerede som Gauinspektørens repræsentant på stedet.

Den 19. 12. 1935 om aftenen ringede I.C. Møller til Kahle og fik aftalt et møde til den 23. 12. i kredsledelsen. Skønt Møller ikke havde fortalt Kahle, hvad mindretalsrepræsentanterne ønskede at drøfte, viste det sig, at kredslederen var velforberedt. Således havde han stemmetal og andre relevante oplysninger liggende klare. Dr. Sievers må altså have underrettet ham om det danske ærinde. Kredslederen gjorde opmærksom på, at det var vanskeligt at imødekomme det danske ønske, idet rådmænd skulle være partimedlemmer, og gentog det velkendte argument, at det vigtigste arbejde alligevel blev udrettet i udvalg og kommissioner, hvor mindretallet var vel repræsenteret. L.P. Christensen indvendte, at, når der i Flensborg som i Nordslesvig rent faktisk levede to nationaliteter, kunne det ikke være rigtigt syd for grænsen fuldstændigt at udelukke den ene fra alle vigtigere lokalpolitiske rådslagninger. Danskerne tilføjede, at en af deres »Beiräte« siden sin udnævnelse for et år siden endnu ikke havde været indkaldt til et eneste møde, og at flere kun havde deltaget i et enkelt møde på et helt år. Denne oplysning skulle have vakt almindelig munterhed, og Kahle lovede at sørge for, at de danske rådsherrer blev indkaldt ekstraordinært til drøftelse af vigtigere spørgsmål, ligesom han ville drage omsorg for, at de danske »Beiräte« blev indkaldt noget tiere. Mindretalsrepræsentanterne ville dog ikke nøjes hermed og bad kredslederen overveje deres anmodning alvorligt. I øvrigt skulle forhandlingen ligesom den foregående med Sievers have fundet sted under urbane former.⁽⁹⁹⁾

Udover L.P. Christensens referat af samtalerne med Sievers og Kahle har et andet, omtrent lige så omfangsrigt, stået til rådighed i form af en indberetning fra konsulatet i Flensborg til udenrigsministeriet i København, hvortil kilden ligeledes må have været en af de danske rådsherrer. Der er stort set overensstemmelse mellem de to

referater, men dog også et par interessante afvigelser. I følge konsulatets indberetning skulle danskerne først have bedt Sievers om en tredie rådsherrepost, for derefter, da overborgmesteren bemærkede, at rådsherrernes betydning jo i virkeligheden var minimal, at have tilsluttet sig denne betragtning og derfor i stedet anmodet om sæde i magistraten. Under samtalen med Kahle skulle denne have sagt, at man naturligvis ikke kunne lade mindretalsrepræsentanter blive delagtige i drøftelser, planer og regnskaber, som ellers kun nazister tog del i. Kredslederen skulle derimod have lovet at konferere med overpræsident Lohse om eventuelt som et kompromis at tildele mindretallet nogle stillinger som kontorphersonale i de kommunale institutioners kontorer. ⁽¹⁰⁰⁾

Nogen direkte uoverensstemmelse mellem de to referater er der ikke tale om undtagen med hensyn til spørgsmålet om en eventuel tredie rådsherrepost. I det væsentlige, nemlig Sievers' henvisning til Kahle og dennes afvisning af de danske ønsker mildnet ved løfter om imødekommenhed på andre områder, er der overensstemmelse. I.C. Møller og L.P. Christensen mente ikke desto mindre, at det ville være på sin plads at få sagen »skriftligt fastlagt« ⁽¹⁰¹⁾ og anmodede i en skrivelse af 16. 1. 1936 officielt om tildeling af en rådmand til mindretallet. Der var intet nyt i argumentationen, og Kahle svarede da også straks, at mindretallet for med rette at kunne kræve en ulønnet rådmandspost skulle udgøre 20% af befolkningen og ikke kun de 10%, som tilfældet var, idet der kun var tale om fem »ehrenamtliche« (ulønnede) rådmænd. De tre øvrige var lønnede statsembedsmænd. Desuden var det fortsat muligt, at der kun ville blive udnævnt fire ulønnede rådmænd. I hvert fald ville der være tale om en urimelig forskelsbehandling af flertalsbefolkningen, hvis mindretal fik opfyldt sit ønske. ⁽¹⁰²⁾ Hermed var sagen afgjort. Den 20. 1. 1936 meddelte Gauinspektøren, at Lohse havde overdraget ham posten som partibefuldmægtiget, og at byen Flensborgs politiske ledelse havde anbefalet ham at udpege I.C. Møller og L.P. Christensen til rådsherrer, hvilket han agtede at gøre. ⁽⁹⁹⁾

Den 3. 1. 1936 havde dr. Sievers endelig kunnet underskrive en af den NSDAP-befuldmægtigede godkendt »Hauptsatzung der Stadt Flensburg«, der stort set var udformet, som overborgmesteren havde ønsket det. ⁽¹⁰³⁾ Endnu inden nyudnævnelsen af rådsherrer og ny »Beiräte« var gået i orden, blev dr. Sievers den 1. 2. 1936 imidlertid pludselig afskediget som overborgmester. I en kort meddelelse udsendt fra rådhuset oplystes blot, at indenrigsministeren havde pen-

11 Dansk i hagekorsets skygge

sioneret dr. Sievers under henvisning til § 6 i »Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums«, den berygtede embedsmandslov, som nazisterne havde benyttet til at udrense deres modstandere i forvaltningen. ⁽¹⁰⁴⁾ Den opsigtvækkende afskedigelse af Flensborgs nazistiske overborgmester kommenteredes livligt i den danske presse. Nogle mindedes dr. Sievers' rolle i forbindelse med de slesvig-holstenske nazisters grænseflytningskampagne i foråret 1933, den såkaldte »påskeblæst«, og tydede hans fald som et tegn på afspænding. ⁽¹⁰⁵⁾ En sådan teori rummede i sig selv alvorlige logiske brist i betragtning af dr. Sievers' karriere siden da. Andre blade satte afskedigelsen i forbindelse med de voldsomme stridigheder mellem nazistiske fraktioner blandt Nordslevigs hjemmetyskere, som dr. Sievers havde blandet sig aktivt i, uden dog at kunne bringe dem til ophør og tilvejebringe den ønskede ensretning. ⁽¹⁰⁶⁾

Bedst informeret var Flensborg Avis, som på grundlag af »autentiske underhåndsoplysninger« den 2. 2. 1936 betegnede afskedigelsen som et »rent indre-politisk, administrativt anliggende« og antydede, at der i nogen tid havde bestået alvorlige meningsforskelle mellem Gauleiter Lohse og Sievers. Generalkonsul Larsen fastslog allerede den 1. 2. 1936, at Sievers' fald ikke kom overraskende, men at den pludselighed, hvormed begivenhederne havde udviklet sig, var kommet overraskende, også for Sievers selv. Særligt fremhævede Larsen, at det over for ham var blevet understreget, at afskedigelsen ikke stod i forbindelse med overborgmesterens grænsepolitiske virksomhed. ⁽¹⁰⁷⁾ Noget klart billede af situationen forelå altså ikke for de samtidige iagttagere. Det kan idag betragtes som fastslået, at der ved Sievers' afskedigelse i januar 1936 ikke var tale om nogen form for udenrigspolitisk tilkendegivelse over for Danmark, ligesom det danske mindretal ikke spillede nogen rolle i den sammenhæng. Sievers' fald skyldtes, som Flensborg Avis allerede dengang antydede, at der var opstået alvorlige uoverensstemmelser mellem ham og Lohse, stridigheder hovedsagelig af personlig karakter, som havde foranlediget Lohse til at kræve Sievers fjernet. ⁽¹⁰⁸⁾

Selv om det danske mindretal og dets forhold altså ikke spillede nogen rolle i forbindelse med afskedigelsen af Sievers, vakte denne begivenhed en vis bekymring i mindretalskredse. Dr. Sievers kendte man, ligesom man kendte hans holdning til de dansksindede. Desuden var hele repræsentationsspørgsmålet endnu uafgjort. ⁽¹⁰⁹⁾ Foreløbig ledede overborgmesterens stedfortræder dr. Link byens forretninger, en ordning, som kun kunne blive midlertidig, da dr. Link ikke

ønskede at opgive sin lægepraksis for at blive overborgmester. Gau-leiter Lohse havde da også andre planer. Gauinspektør Paulsen fra Kiel meddelte den 12. 2. 1936 rådsherreforsamlingen i Flensborg, at det var overpræsidentens tanke at indstille kredsleder Kahle til embedet, og at han gerne ville høre rådsherrernes mening herom. Det viste sig, at samtlige rådsherrer undtagen to vendte sig imod denne plan. Modstanden mod Kahles person var overordentlig stærk, også fra nazistisk hold. En udnævnelse af Kahle ville man opfatte som »diktatur«, og desuden ville det, da Kahle ikke var jurist, blive nødvendigt at ansætte en jurist som lønnet anden-borgmester, hvilket Sievers forgæves havde forsøgt at gennemføre. Det blev også fremført, at en udnævnelse af Kahle ville være i strid med førerprincippet, eftersom han på grund af sin manglende juridiske kompetance på mange områder ikke ville kunne skønne selv. En rådsherre gik endog så vidt som til at anføre, at det i Tysklands nordligste grænseby var nødvendigt at have en mand som overborgmester, der »kunne tale landets eget sprog«. Kahle var østriger. ⁽¹¹⁰⁾

Lohse optog dette meget unådigt. Den 4. 3. 1936 blev rådsherrerne med få timers varsel påny kaldt til møde med Gauinspektøren, som på regeringspræsidentens vegne forlangte, at dr. Link øjeblikkeligt skulle træde tilbage, da »byens administration ikke skønnedes at ske på betryggende måde«. Dr. Link, som i følge rygter, der i de foregående dage havde svirret i byen, og som var udbredt fra nazistisk hold, skulle have gjort sig skyldig i store valutasmuglerier, oplyste at hele sagen var en bagatel, idet hans kone havde undladt at betale et beløb på halvanden RM i told for et regnslag købt i Gråsten. Rådsherrerne var derefter enige om, at man ikke kunne imødekomme regeringspræsidentens krav om dr. Links øjeblikkelige fratreden, da dette blot ville give anledning til fornyet rygtedannelse. I stedet burde, da dr. Link herefter også ønskede at fratrede som anden-borgmester, dette spørgsmål løses samtidig med besættelsen af overborgmesterstillingen. ⁽¹¹¹⁾

Det kunne se ud til, som også generalkonsul Larsen mente, at der her var tale om et »tak for sidst« fra Lohse på grund af den modstand, som bl.a. dr. Link havde tilkendegivet mod planen om at udnævne Kahle til Sievers' efterfølger. Dette underbygges yderligere af, at, da de ny rådsherrer, der var udpeget efter DGO, den 2. 5. 1936 blev taget i ed på rådhuset og modtog deres officielle udnævnelse, var der udover de to danskere kun to gengangere, tilmed ikke nazister, tilbage fra den hidtidige forsamling. Alle de øvrige var nye mænd. ⁽¹¹⁷⁾

Hermed opnåede Lohse tillige at få fjernet eventuelle tilhængere af dr. Sievers blandt de kommunale rådgivere. I begyndelsen af marts 1936 udnævntes landråden i Meldorf i Sydditmarsken til Sievers' efterfølger som formand for VDA/SHB og den 28. 3. 1936 tillige til overborgmester i Flensborg. Posterne som grænsepolitisk leder og overborgmester i Flensborg ville altså fortsat være forenet i en person. ⁽¹¹³⁾ Dr. Ernst Kracht, som tiltrådte sin ny stilling allerede den 1. 4. 1936 havde ikke været blandt ansøgerne til embedet, men var udnævnt direkte af Lohse, som ikke havde »fundet egnede personligheder blandt ansøgerne«. ⁽¹¹⁴⁾ Kracht var født i Neumünster i Holsten og havde siden 1920 været medlem af SHB's ledelse og en tid været forbundets næstformand. Han havde, som la Cour uvenligt skrev i Grænsevagten, »forstået at gøre alle volterne med« og var den 1. 5. 1933 indtrådt i NSDAP. ⁽¹¹⁵⁾ I 1920'erne havde han bl.a. medvirket ved forberedelsen af den preussiske skoleanordning for det danske mindretal. Mindretallets ledelse stillede sig forsigtigt afventende til dr. Krachts person. Den ny overborgmester var, med Tage Jessens ord, »typen på en slesvig-holstener med preussisk islæt«. ⁽¹¹⁶⁾

Den danske »politiske« repræsentation blev imidlertid ikke ændret som følge af omvæltningen i Flensborg. I denne by havde man fortsat to rådsherrer og i forbindelse med en forhøjelse af antallet af »Beiräte« fik mindretallet tildelt yderligere to udvalgspladser. Uden for Flensborg var man fortsat kun repræsenteret i Flensborgs »forstæder« Harreslev og Jaruplund, hvor der hvert sted var en enkelt dansksindet blandt de udpegede kommunale råder. ⁽¹¹⁷⁾ Mindretallets repræsentation i de kommunale forsamlinger, hvor de dansksindede udgjorde en større del af befolkningen var dog stadig uden noget formelt grundlag. Et sådant blev først skabt, da Førerens stedfortræder den 17. 11. 1936 udstedte nogle anvisninger til de partibefuldmægtigede, i følge hvilke også medlemmer af de nationale mindretal, såfremt de var nationalt pålidelige, kunne udnævnes til kommunalråder. Det specificeredes, at den nationale pålidelighed ikke på forhånd var draget i tvivl ved bekendelsen til et nationalt mindretal. Trods denne paragrafs noget vage formulering var der dog tale om et egentligt lovmæssigt grundlag for den danske repræsentation - og dermed en anerkendelse de jure af mindretallenes særlige status. ⁽¹¹⁷⁾

Hverken udstedelsen af DGO eller dr. Sievers' fald kom således til at udøve direkte indflydelse på spørgsmålet om mindretalsrepræsentation i de kommunale organer. Den øgede partiindflydelse, som i følge DGO administreredes af den NSDAP-befuldmægtigede, be-

Dr. jur. Dr. rer. pol. Ernst Kracht (f. 1890)

tød ikke nogen ændring af den tyske holdning. Vanskeligere er det at bedømme, om denne »politiske« repræsentation under DGO havde større eller mindre vægt end hidtil. Rådsherrernes formelle indflydelse i følge DGO var lig nul. Den enkelte rådsherres person og hans forhold til overborgmesteren, partiet osv. var med andre ord afgørende. Det i denne sammenhæng væsentlige er, at det lykkedes mindretallet at nå sit mål - at bevare sin repræsentation. En konkret vurdering af dennes praktiske betydning ville forudsætte en detaljeret analyse af den kommunale forvaltning og rådsherrernes inddragelse heri, hvilket må betragtes som liggende uden for denne fremstillings emne. Hvorfor de tidligere byrådsrepræsentanter så stædigt og vedholdende søgte at sikre mindretallet denne repræsentation, kan der kun gisnes om. Udover et naturligt ønske om at bevare så megen kontakt med den kommunale forvaltning som muligt, kan private prestighensyn have gjort sig gældende. Vigtigst var vel, at man ved at bevare sin repræsentation opnåede fortsat at understrege sin tilstedeværelse i Flensborg og sin særlige status i forhold til det tysksindede flertal samt en vis indflydelse på grund af titlen og de med embedet forbundne personlige forbindelser til de ledende kredse.

d - Mindretallet og Vinterhjælpen.

Efter den nazistiske magtovertagelse var social forsorg i Tyskland ikke mere et kommunalt eller statsligt anliggende, men overladt det private initiativ inden for partiet, organisationerne osv., byggende på princippet om hjælp til selvhjælp. Først når alle private muligheder var udtømt, trådte staten til. Også offentlig støtte skulle imidlertid være hjælp til selvhjælp. Folkets, ikke individets, behov var udgangspunktet for den sociale forsorg, hvilket betød, at de individer, som skønnedes af mindre værdi for samfundet, ikke fik samme støtte som det individ, der ud fra arvebiologiske og racehygiejniske principper betragtedes som værdifuldt. »Anormale og asociale« elementer skulle kun have til livets opretholdelse og efterhånden udskilles af samfundet. Al offentlig forsorg med undtagelse af arbejdsløshedsunderstøttelse koncentreredes fra 1934 i »Nationalsozialistische Volkwohlfahrt«, NSV, der var blevet oprettet i april 1932, og som især efter 1934 hurtigt fik et meget stort medlemstal. Arbejdet deltes i fem hovedafdelinger: organisation, finansforvaltning, folkesundhed, velfærdspleje og ungdomsforsorg, og propaganda. Den såkaldte vinterhjælp, »Winterhilfswerk des deutschen Volkes«, WHW, sorterede således også under NSV. Vinterhjælpen trådte for første gang i ak-

tion i vinteren 1933/34. Optakten dannede hvert år et kæmpemøde i Berlin, hvor Hitler talte. Understøttelsen af trængende familier og enkeltpersoner ydedes i form af levnedsmidler, brændsel, tøj o.l. Derimod ikke i rede penge. Midlerne skaffedes til veje ved indsamlinger og ved den månedlige »Eintopfessen«-indsamling. ⁽¹¹⁸⁾ Desuden var landmændene forpligtet til vederlagsfrit at aflevere en fastsat del af såvel høsten som af de slagtede svin og kreaturer. Indsamlingen fandt sted i årets seks vintermåneder og gav i 30'rne gennemsnitligt ca. 400 millioner RM pr. vinter, heraf henved 10 mill. i Slesvig-Holsten. Uddelingen foretog NSV's lokale tillidsmænd, hvilket i praksis ville sige partiet. ⁽¹¹⁹⁾

På denne baggrund kan det ikke undre, at der måtte opstå problemer for det danske mindretal, ikke mindst når dette i »Dansk Menighedspleje« havde sin egen velfærdsorganisation, som i vid udstrækning dækkede de samme områder som NSV. ⁽¹²⁰⁾ I efteråret 1933 modtog generalsekretariatet adskillige klager fra mindretalsmedlemmer, som følte sig forbigåede ved vinterhjælpsuddelingerne. I de fleste tilfælde viste det sig dog, at de pågældende ikke opfyldte de nødvendige betingelser for at kunne få denne ydelse. Kun hvor forbigåelsen mentes at være begrundet i nationale årsager, klagede generalsekretariatet til NSDAP i Flensborg. ⁽¹²¹⁾ At sådanne tilfælde forekom, kunne Flensborg Avis efterhånden fremlægge en del eksempler på. I Hanvød kommune uden for Flensborg havde kommuneforstanderen sidst i oktober 1933 sagt til en dansksindet arbejder, at de arbejdsløse, som sendte deres børn til den danske skole i Langbjerg, ikke ville få WHW-støtte. Generalsekretariatet intervererede og forlangte inden otte dage svar på, om det var meningen at udelukke mindretallets trængende fra vinterhjælpen. To dage før fristens udløb modtog man et svar fra den lokale Ortsgruppenleiter, som meddelte, at sagen ville blive nøjere undersøgt, og at generalsekretariatet ville få besked om resultatet. I mellemtiden fandt den første uddeling sted, og de dansksindede fik intet. Kommuneforstanderen erklærede sig senere villig til at trække sin udtalelse tilbage, men da den anden uddeling fandt sted, blev de dansksindede atter forbigået. Flensborg Avis tog dernæst sagen op og konstaterede, at, mens tyske landmænd og arbejdere, som havde deres indtægt, fik del i vinterhjælpen, blev danske arbejdsløse og andre værdigt trængende forbigået, blot fordi de sendte deres børn i den danske privatskole. Man havde skelnet så skarpt, at en mand, hvis børn gik i tysk skole, havde fået hjælp, mens hans broder, der havde børn i den danske skole,

intet fik. Bladet forlangte, at de overordnede myndigheder straks gav alle, der havde med vinterhjælpen at gøre »en klar og tydelig belæring om, at *dansksindede slesvigere har nøjagtig samme krav på vinterhjælp som tysksindede.*«⁽¹²²⁾

Allerede den 6. 11. 1933 havde en af Flensborg Avis' redaktører, sandsynligvis L.P. Christensen⁽¹²³⁾, henvendt sig til bykredsledelsen i anledning af rygter om, at det ved uddelingen af vinterhjælpen var hensigten at gøre forskel på danske og tyske. Eftersom også mindretallet ydede bidrag til WHW, ville Flensborg Avis gerne klart kunne dementere disse rygter. Kredsleder Hass blev derfor bedt om et klart svar på, om det var meningen at foretage en sådan forskelsbehandling.⁽¹²⁴⁾ Kredsledelsens svar foreligger ikke, men Hass har formodentlig henvist til overborgmester Sievers, som var leder af NSV og »Kreiswalter« for WHW i Flensborg. På mødet med overpræsident Lohse den 20. 11. blev dette spørgsmål også diskuteret, men henvist til nærmere drøftelser på lokalt plan. Forinden havde mindretallet rettet henvendelse til dr. Sievers, som havde indtaget det standpunkt, at han for at gribe ind ville have konkrete eksempler på overgreb. Den 20. 11. 1933 meddelte I.C. Møller ham skriftligt på byrådsgruppens vegne, at det var overordentlig svært at anføre sådanne, eftersom de ramte af frygt for yderligere ubehageligheder ikke vovede at træde åbent frem. Enkelte dokumenterede tilfælde kunne han dog vedlægge. Helst så mindretallet dog, at Sievers offentligt og over for partimedlemmerne gjorde sin indflydelse gældende, således at de dansksindede i Flensborg - i overensstemmelse med rigsregeringens erklærede politik - ville kunne leve som ligeberettigede medborgere, uden at deres nationale overbevisning kom dem til skade.⁽¹²⁵⁾

Sievers syntes dog ikke tilbøjelig til en sådan generel tilkendegivelse, som jo i sig selv ville være en offentlig indrømmelse af de danske klagers berettigelse. Derimod var han villig til at gribe ind i enkelttilfælde.⁽¹²⁶⁾ Mindretallet måtte altså stille sig tilfreds med at få grebet ind, hvor det var muligt at skaffe dokumentation. I et autoritært samfund som det tyske måtte det selvfølgelig være svært at få folk til at stå åbent ved deres klager, specielt når disse gjaldt embedsmænd eller arbejdsgivere. Denne tilbageholdenhed styrkedes naturligvis ved, at det i hovedparten af tilfældene ville komme til at stå påstand mod påstand.⁽¹²⁷⁾ Den 1. 12. 1933 kunne byrådsgruppen dog meddele overborgmesteren, at en navngiven tysk »Blockwart« havde sagt til fire ligeledes navngivne dansksindede, at de ikke ville få del i vinterhjælpen, så længe deres børn gik i dansk skole, og den

6. og 7. 12. fremsendte generalsekretariatet dokumentation for, at et antal dansksindede var blevet nægtet hjælp eller havde fået at vide, at de fremover ikke skulle vente at få noget, fordi de ikke havde deltaget i afstemningen den 12. 11. 1933.⁽¹²⁸⁾ Et skriftligt svar på disse henvendelser er ikke bevaret, men i generalsekretariatets månedsberetning for december 1933 hedder det: »Såvidt os bekendt har alle de, som var blevet udelukket fra vinterhjælpen, fået deres ret.«⁽¹²⁹⁾ Den 11. 12. kom det til en forhandling med den ny landråd for Flensborg landkreds, Claus Hans, som erklærede, at alle trængende skulle have del i vinterhjælpen, og at tilhørsforholdet til mindretallet ikke måtte spille ind. Dog måtte dobbelt hjælp fra forskellige institutioner ophøre eller fradrages på vinterhjælpen, et princip som også danskerne kunne tilslutte sig.⁽¹³⁰⁾

Ved udgangen af 1933 så det således ud til, at problemerne omkring vinterhjælpen var ved at finde deres løsning. Det viste sig dog snart, at myndighedernes principielle afstandtagen fra forskelsbehandling af nationale grunde ikke i sig selv fjernede problemerne. Efter vinterhjælpsuddelingerne i begyndelsen af februar 1934 indløb talrige klager til generalsekretariatet fra dansksindede, som mente sig forbigået. Lignende klager fremkom også fra mange tysksindede, og mindretallets ledere tillagde ikke sådanne klager nogen vægt, med mindre de var kædet sammen med besværinger over, at uddelerne forsætligt skulle have foretaget en skæv fordeling eller helt have udelukket mindretalsmedlemmerne.⁽¹³¹⁾ Den 6. 2. 1934 modtog dr. Sievers en delegation bestående af Ernst Christiansen, Tage Jessen og menighedsplejens leder pastor C.W. Noack, som forelagde et antal ny danske klager med dokumentation.⁽¹³²⁾ Overborgmesteren gentog, at der ikke fra NSV-ledelsens side var tilsigtet nogensomhelst forskelsbehandling, og at det, hvis der af underordnede organer eller uddelere udøvedes nogen form for pres mod mindretallets medlemmer, ikke var i overensstemmelse med de for vinterhjælpen gældende principper. Sievers lovede, at også disse ny tilfælde skulle blive grundigt undersøgt. Generalkonsul Larsen mente ikke, at der var nogen grund til at betvivle overborgmesterens gode vilje. Efter hans opfattelse skyldtes overgrebene sandsynligvis overdreven national iver hos de nyudnævnte uddelere, som måske mente at kunne indlægge sig fortjeneste ved at misbruge deres magt. Denne holdning kunne skyldes den udbredte opfattelse, at der ved de danske uddelinger blev givet større portioner end ved de tyske. Larsen var mest tilbøjelig til at betragte problemet som forbigående, men erkendte, at sagen var

vigtig nok for mindretallet på grund af virkningen på de mindrebedlede medlemmer.⁽¹³¹⁾

Da Flensborg Avis tog disse forhold op og konstaterede, at adskillige NSV-uddelere bevidst forfordelte mindretalsmedlemmer, gav det anledning til en voldsom kampagne fra Flensburger Nachrichtens side. Det tyske blad påstod, uden i øvrigt på nogen måde at bestride de danske klagers korrekthed, at en forudsætning for, at også de dansksindede kunne modtage vinterhjælp, var, at gaver nordfra skulle afleveres til WHW, hvilket skulle være aftalt mellem NSV og Dansk Menighedspleje. Dette var, som Flensborg Avis påpegede, rent faktisk forkert. Det eneste, man havde aftalt, var, at NSV skulle have besked om, hvem der modtog hvad fra menighedsplejen, hvilket bladet fastholdt også var sket. »Nachrichten« havde desuden bebrejdet Flensborg Avis, at bladet havde offentliggjort klagerne og indirekte truet med, at dette kunne føre til et forbud mod den danske avis. Flensborg Avis indrømmede i sin leder den 4. 2. 1934, at man måske nok kunne bebrejde bladet, at det havde offentliggjort klagerne, men henviste til, at dette først var sket efter talrige henvendelser til myndighederne, og tilføjede, at sagen ellers blot ville være kommet frem i danske aviser nord for grænsen.⁽¹³³⁾ Generalkonsul Larsen mente, at hovedårsagen til Flensburger Nachrichtens heftige angreb på mindretallet, som blev fulgt op i de følgende dage, var, at den offentlige omtale muligvis ville give anledning til misbilligelser fra Berlin.⁽¹³¹⁾ Kampagnen skulle altså aflede opmærksomheden fra sagens reelle indhold.

Noget tyder på, at Nachrichtens behandling af denne sag influerede på dr. Sievers' holdning. På overborgmesterens opfordring kom det den 8. 2. 1934 til en ny forhandling mellem Sievers og Hass på den ene side og I.C. Møller, Tage Jessen og pastor Noack på den anden. Overborgmesteren lod her forstå, at han ud fra den nazistiske grundsætning, at alle skulle behandles ens (sic!) måtte forlange en principiel løsning på spørgsmålet om uddeling af hjælp til trængende. Enten måtte al hjælp til det danske mindretal gå gennem NSV eller også måtte mindretallet overtage al støtte til sine medlemmer. På baggrund af mindretallets sociale sammensætning kunne det sidste alternativ slet ikke komme i betragtning, da man ikke ville kunne skaffe de nødvendige midler. Desuden ville en sådan ordening yderligere isolere mindretalsbefolkningen. På den anden side var der visse danske hjælpeforanstaltninger, såsom skolebespisning og sygepleje, som man ønskede at bevare i dansk regi. De tyske repræsentanter

viste forståelse herfor, uden at der dog blev afgivet bindende tilsagn. Hvad der især vakte modstand hos tyskerne, var de danske uddelinger af brugt tøj, idet WHW gennemgående havde givet mindre end den danske hjælpeaktion.⁽¹³⁴⁾

Da tyskerne ønskede en skriftlig stillingtagen fra mindretallets side til de tyske synspunkter, meddelte pastor Noack samme dag i en længere skrivelse dr. Sievers sine kommentarer. Noack oplyste, at han havde drøftet sagen med ledende mindretalsfolk, og at man på ingen måde ønskede at forstyrre WHW's arbejde. Man accepterede, at NSV principielt tog sig af den samlede sociale forsorg, men mente dog, at visse særlige opgaver bedst ville kunne varetages af mindretallet selv. Disse opgaver ville i øvrigt lægge beslag på alle menighedsplejens midler. Som et sidste problem nævntes, at den danske tøjuddelingsaktion endnu ikke var afsluttet. Enten kunne man gøre dette færdigt, eller, hvad Noack foretrak, overlade det resterende til WHW sammen med en liste over de mindrebedemidlede medlemmer af mindretallet, som endnu intet havde fået. Dette var imidlertid ikke tilstrækkeligt for NSV. Sievers svarede, at tyskerne også ønskede at overtage børnebespisningen i de danske skoler og børnehaver, og de midler, som hidtil havde været anvendt hertil, skulle overlades NSV. Særligt understregede Sievers, at eventuelle problemer med den ny ordning skulle ordnes ved mundtlig forhandling med WHW's Kreiswaller, altså Sievers selv, og offentliggørelse i pressen ville blive betragtet som et brud på aftalen, hvilket også gjaldt de sager, der allerede var under behandling.⁽¹³⁵⁾

Sievers ønskede altså ingen offentlig omtale og ikke for mange papirer om disse forhold. Det er sandsynligt, at et ønske om at undgå vanskeligheder med højere instanser har spillet ind her. At presseomtale var uønsket, kan i betragtning af den praktiserede tyske smålighed og de grove forseelser mod regimets egne mindretalspolitiske retningslinier ikke undre. Blandt mindretallets ledere var der enighed om, at disse skærpede tyske krav var uacceptable. Sievers havde krævet en underskrift på aftalen allerede den følgende dag, hvilket Noack afviste under henvisning til, at han ikke på egen hånd kunne træffe beslutninger af en sådan rækkevidde. Sievers' krav, »der berører mindretallet næsten al selvbestemmelses- ja endogså medbestemmelsesret på så godt som alle de filantropiske områder«, gjorde et meget stærkt indtryk i danske kredse, hvor der var bred enighed om, at de var uantagelige. Unægtelig syntes der også at være et misforhold mellem Sievers' opræden og det tyske mindretals situa-

tion i Nordslesvig, hvor adskillige filantropiske mindretalsforetagender arbejdede ved hjælp af midler indsamlet i Tyskland, uden at dette på nogen måde påvirkede statslige eller kommunale ydelser til medlemmer af det tyske mindretal.⁽¹³⁶⁾

Den 16. 2. 1934 skrev Noack til Sievers, efter at sagen havde været drøftet i generalsekretariatets tilsynsråd⁽¹³⁷⁾, at mindretallet ikke kunne strække sig videre end som omtalt i hans brev af 8. 2. Under henvisning til det tyske mindretals fuldstændige frihed på det filantropiske område i Nordslesvig pointerede Noack, at en sådan forskelsbehandling, som der her var lagt op til, næppe kunne undgå at vække ubehagelig opsigt i offentligheden og forstyrre det også fra dansk side ønskede gode naboforhold.⁽¹³⁸⁾ Mindretalsledelsen betragtede dette angreb mod det danske velgørenhedsarbejde som iværksat af politiske grunde. Når tyskerne ønskede at overtage børnebespisningen i de danske skoler og børnehaver, skulle hensigten være at løsne børnenes forbindelse med skolen og bringe dem under tysk, nazistisk påvirkning.⁽¹³⁹⁾ Svaret på afvisningen af de tyske krav lod ikke vente længe på sig. Generalsekretariatet konstaterede i løbet af februar, at forbigåelsen af de dansksindede var blevet sat i system. En Blockwart havde således udtalt, at nogle af NSV's sektionsledere havde givet ordre til at fastslå, hvem der tilhørte mindretallet, og tilbagelevere disse personers akter til sektionskontorerne. Generalsekretariatet klagede i 19 tilfælde til dr. Sievers, men fik til svar, at denne desværre ikke kunne gribe ind, før der var opnået principiel enighed med mindretallet om dettes forhold til vinterhjælpen. Overborgmesteren gav desuden udtryk for, at han fandt det meningsløst, at der fra to steder blev korresponderet med NSV, idet han hidtil havde forhandlet med Noack og Jessen. Generalsekretariatet ophørte herefter med at videreeksperere klager og henviste i stedet de klagende til at afvente resultatet af de igangværende forhandlinger.⁽¹⁴⁰⁾

Det viste sig dog på et følgende møde den 28. 2. 1934 mellem Hass, Sievers, Noack og Jessen, at tyskerne var rede til at slå af på deres krav, først og fremmest med hensyn til børnebespisningen og de til dette formål indsamlede midler i Danmark. Ejheller forbudet mod omtale i den danske presse af tyske overgreb fastholdt man. Sievers udtalte således, at ordlyden af hans skrivelse naturligvis ikke skulle tages så bogstaveligt.(sic). Kun måtte tyskerne forlange, at de børn, som skulle deltage i skolebespisningen, skulle undersøges af stadslægen og ikke som hidtil af skolelægen. De danske repræsentan-

Ernst Christiansen som årsmødetaler.

ter havde visse betænkeligheder herved, men lovede at overveje sagen og dernæst indgive et skriftligt svar. Konsulatet i Flensborg kunne til dette referat føje, at presset fra NSV's uddelere allerede havde ført til, at »et ikke helt lille antal af personer, om hvis danske sindelag der ikke kan være tvivl« havde meldt sig ud af de danske foreninger. En ordning med NSV var derfor en nødvendighed.⁽¹⁴¹⁾

Den 7. 3. 1934 lykkedes det endelig Ernst Christiansen og Tage Jessen at nå til en overenskomst med dr. Sievers, idet tyskerne bøjede sig også i spørgsmålet om, hvem der skulle foretage undersøgelser af underernærede børn i de danske skoler. Aftalen betød, at gaver til mindretallet nordfra skulle overlades til NSV, og omvendt ville medlemmer af mindretallet blive behandlet på lige fod med alle andre ved uddelingerne. Menighedsplejen skulle fremover kun varetage en række særopgaver, således børnebespisningen, den danske sygepleje m.m. Ordningen skulle gælde indtil udløbet af vinterhjælpsaktionen 1933/34. Kravet om, at aftalen skulle udløbe allerede den 1. 4. 1934, fremsatte tyskerne, fordi de regnede med, at den sociale forsorg i Tyskland skulle underkastes yderligere ændringer. Bestemmelsen om, at gaver indsamlet til mindretallet i Danmark skulle afleveres til NSV, havde mindretalslederne ikke villet modsætte sig, især ikke da andre tyske hjælpeorganisationer helt havde indstillet deres virksomhed og var overtaget af WHW. Skulle overenskomsten blive fornyet det følgende år, måtte man gå ud fra, at sådanne indsamlinger ville blive indstillet.⁽¹⁴²⁾

Flensborg Avis kunne naturligvis kun i begrænset form kommentere den trufne overenskomst. Dog nærede man tydeligvis en vis skepsis med hensyn til effekten.⁽¹⁴³⁾ Mindretallet har dog formodentlig været nogenlunde tilfreds med, hvad der var opnået, idet tyskerne jo havde slået en hel del af på deres krav. Mere interessant er spørgsmålet om myndighedernes og særlig dr. Sievers' holdning. Den tyske kurs var svingende, bevægende sig mellem imødekommenhed og pludselig stejlehed. Det er derfor nærliggende at undersøge, hvilke faktorer, der udover de allerede anførte kan have påvirket myndighedernes og partiets holdning til denne sag.

Efter at bl.a. problemerne omkring vinterhjælpen i Sydslesvig havde været drøftet i det danske udenrigspolitiske nævn den 16. 12. 1933, hvor den socialdemokratiske folketingsmand Hans Nielsen havde rejst spørgsmålet, offentliggjorde denne en artikel i Socialdemokraten, hvori han appellerede til gesandt v. Richthofen personlig om at gribe ind og sikre de dansksindedes ligestilling med

andre tyske statsborgere.⁽¹⁴⁴⁾ Gesandten telegraferede straks herom til AA og tilføjede, at dr. Sievers ved sit sidste besøg i København havde fremstillet sagen ganske anderledes. Han udbad sig derfor nøjere informationer fra ministeriet.⁽¹⁴⁵⁾ Desværre har det ikke været muligt videre at følge behandlingen af dette telegram og dets eventuelle konsekvenser. Det har altså ikke været muligt at konstatere, om dr. Sievers har modtaget nogen form for forespørgsler, instrukser eller lign., eller i så fald med hvilken virkning. Tydeligt var dog, at de lokale myndigheder betragtede presseomtale af disse forhold med den største modvilje, formodentlig fordi dette uvægerligt fremkaldte forespørgsler fra højere sted. Lige så klart er, at mindretalslederne betragtede såvel presseomtale som appeller til højere instanser som anvendelige, men ubehagelige udveje på grund af den belastning af forholdet til de lokale myndigheder, som det uvægerligt medførte. Hvad end årsagen til Sievers' og NSV's pludselige kompromisvilje har været, fik aftalen i hvert fald efter v.Richthofens opfattelse den ønskede virkning. Først med to måneders forsinkelse underrettede han AA om aftalen, som skulle være blevet hilst med tilfredshed fra dansk side og have bidraget til at mindske spændingen i grænseområdet.⁽¹⁴⁶⁾ For gesandten var det først og fremmest denne følgevirkning af aftalen, der var af betydning.

Den 1. 10. 1934 blev aftalen om mindretallets stilling til WHW fornyet og samtidig udvidet til at gælde også for Flensborg landkreds efter forhandlinger med kredsleder Hans, der også havde overtaget posten som WHW-Kreiswalter. Den fornyede aftale havde næsten samme ordlyd og indhold som den gamle, men rummede set med danske øjne den forbedring, at retten til at fordele brugte klædningsstykker indsamlet i Danmark blev gengivet mindretallet på betingelse af, at NSV fik underretning om, hvad og hvor meget der blev uddelt og til hvem.⁽¹⁴⁷⁾ I november 1934 blev en lignende aftale indgået for Slesvig kreds' vedkommende.⁽¹⁴⁸⁾ Offentliggørelsen af disse ny aftaler fik imidlertid en for begge parter uventet virkning. Den 6. 12. 1934 sendte indenrigsministeriet en afskrift til NSV-rigsledelsen og gav samtidig udtryk for principielle betænkeligheder ved aftaler af denne art. Ministeriets synspunkt var, at de nationale mindretals medlemmer som tyske statsborgere under alle omstændigheder var berettigede til at få del i - og forpligtede til at yde bidrag til - vinterhjælpen. En særlig aftale var følgelig overflødig og ikke ønskelig, idet den gav indtryk af, at mindretallet uden en sådan aftale ikke ville få sin ret. Noget sådant ville være i modstrid med Hitlers

offentligt tilkendegivne erklæringer og indenrigsministeriets principielle mindretalspolitiske holdning, hvorfor aftalen måtte ophæves, selv om dens indhold i og for sig var acceptabelt.⁽¹⁴⁹⁾

Den 7. 12. 1934 sendte Lohses stedfortræder, vicepræsident dr. Schow, en kopi af ministeriets skrivelse til regeringspræsidiets i Slesvig og bad dette forespørge hos landråder og borgmestre i de berørte kredse, hvad disse mente om aftalen.⁽¹⁵⁰⁾ Den 21. 12. svarede dr. Sievers efter at have sikret sig kredsleder Hans' tilslutning, at aftalen var kommet i stand på mindretallets opfordring, fordi dette ønskede at understrege sin særstilling. Egentlig havde man tænkt sig at behandle de dansksindede som alle andre, men på grund af den ekstra hjælp til disse nordfra havde dette ikke kunnet gå, da mindretalsmedlemmerne i så fald ville være blevet stillet bedre end deres tyske medborgere. Følgelig måtte danskerne enten nøjes med hjælpen fra WHW eller helt give afkald herpå. Sievers ville finde det forkert at ophæve aftalen, eftersom resultatet under alle omstændigheder måtte blive en lignende overenskomst. Noget sådant ville blot skabe ny uro og måske opmuntre danskerne til at tro, at de påny kunne få dobbelt hjælp.⁽¹⁵¹⁾ Selv om Sievers' fremstilling gav et noget fortegnet billede af baggrunden for aftalen mellem mindretallet og NSV, var hans argumentation dog klar nok, og regeringen ses ikke at have gjort yderligere indsigelser. Tværtimod blev aftalen fornyet endnu engang i september 1935.⁽¹⁵²⁾

Konflikten mellem det danske mindretal og NSV - i realiteten partiet - skyldtes uklarhed om principperne for den sociale forsyning og måske også, som generalkonsul Larsen mente, overdreven national iver hos NSV's uddelere. På grund af den offentlige diskussion om sagen, følte dr. Sievers, som hidtil havde været indstillet på at løse problemerne henad vejen, sig tvunget til at forlange en principiel klaring. For at gennemtvunge de tyske krav iværksattes en koordineret aktion, hvorefter de dansksindede systematisk blev forbigået ved WHW-uddelingerne. Når det alligevel kom til en aftale, som tog hensyn til mindretallets ønsker på de for dette afgørende punkter, skyldtes det sandsynligvis indgreb fra højere sted. Under alle omstændigheder opnåede begge parter væsentlige resultater. Mindretallet hævdede på endnu et område sin særstilling, mens tyskerne sikrede sig, at mindretalsmedlemmer ikke mere kunne få »dobbelt« portioner, og at myndighederne fik en vis kontrol med de danske sociale foranstaltninger og derved et indblik i mindretallets sociale situation. Tyskerne kendte nu mindretallets ømme punkter og kunne

sætte ind med pression, hvis man ønskede det. Et ikke ringe resultat i betragtning af, at mindretallet rent faktisk var berettiget til støtte fra WHW, også uden aftale. Indenrigsministeriets betænkeligheder, som pludselig kom for en dag, da aftalen blev fornyet i efteråret 1934, kunne tyde på, at man ikke her har været underrettet om udviklingen, selv om det lyder påfaldende. Faktisk findes der i regeringspræsidiets arkiv ingen akter om dette spørgsmål før ministeriets forespørgsel. Klart er, at indenrigsministeriet ikke ønskede nogen form for forskelsbehandling på dette område. Sievers's argumentation for ikke at ophæve aftalen må have overbevist Berlin om, at en sådan fremgangsmåde ville have skadet mere end gavnet, især når man fra dansk side var tilfreds med aftalen.

e - Mindretallet, arbejdsløshed og DAF.

Ligeså vigtigt som spørgsmålet om vinterhjælp og lignende sociale ydelser til dansksindede var for mindretalsledelsen spørgsmålet om medlemmernes konkrete muligheder for at få arbejde og i sammenhæng hermed, mindretallets arbejdermedlemmers forhold til arbejdsfronten, DAF. Selv om det, som omtalt ovenfor, var blevet klart, at mindretallets medlemmer ikke var pligtige til at melde sig ind i DAF, var det stadig et uløst problem, hvorledes de dansksindede, som allerede var medlemmer, og som af hensyn til ønsket om at bevare deres arbejde ikke vovede at melde sig ud, skulle forholde sig.

Tage Jessen foretog derfor i efteråret 1933 en række henvendelser til overpræsident og Gauleiter Lohse, som den 21. 10. 1933 skriftligt forsikrede, at dansksindede, uanset om de var medlemmer af arbejdsfronten eller ej, ikke behøvede at deltage i DAF's arrangementer, udsmykke deres huse, butikker eller vinduer med tyske symboler og, at ingen ville lide skade ved at forholde sig således.⁽¹⁵³⁾ Dette svar tilfredsstillede Jessen fuldt ud, og han sørgede for udstrakt omtale i pressen heraf. I Flensborg Avis (22. 10. 1933) skrev han, at Lohses afgørelse desuden var »egnet til at skaffe principiel klarhed også for fremtiden«, og at myndighedernes holdning beviste, at man stillede sig forstående over for »de dansksindede sydslesvigeres retskrav som nationalt mindretal«. Danske arbejdere var altså principielt, hvad enten de var medlemmer af DAF eller ej, ligeberettigede med deres

12 Dansk i hagekorsets skygge

tyske kammerater. Som det vil ses af det følgende dog ikke helt.

Den voldsomme arbejdsløshed i Tyskland havde gjort mindretallet sårbart over for national pression. Arbejdsløshedstallet havde ganske vist kulmineret i december 1932 og januar 1933, men endnu i december 1933 var der registreret 5.761 personer som værende uden beskæftigelse i Flensborg by, dvs. knap 10% af byens samlede indbyggertal på mellem 66.-67.000.⁽¹⁵⁴⁾ De dansksindede arbejdere rammes selvsagt heraf på lige fod med de tyske, men dertil kom, at mange firmaer efter magtovertagelsen ikke ønskede eller ikke turde ansætte mindretalsmedlemmer. Resultatet var, at af Den slesvigske Forenings lidt over 3.000 medlemmer i Flensborg var i november 1933 702 personer uden beskæftigelse, altså over 20% af medlemmerne.⁽¹⁵⁵⁾ Hertil kom, at rigsfinansministeriet den 28. 6. 1933 udstedte en forordning, hvorefter arbejdsanvisningen, der varetoges af de såkaldte »Arbeitsämter«, ved store beskæftigelsesarbejder særlig skulle tage hensyn til langvarigt arbejdsløse og folk med mange børn, frem for alt medlemmer af SS, SA og Stahlhelm.⁽¹⁵⁶⁾

Mindretallets stilling i denne anledning drøftedes også med Lohse under mødet i Kiel den 21. 11. 1933, men allerede i september havde mindretallet henvendt sig til Arbeitsamt i Flensborg, som halvanden måned senere svarede, at danske arbejdere, hvis de i øvrigt opfyldte betingelserne, selvfølgelig kunne få formidlet arbejde efter samme principper som tyske arbejdsløse.⁽¹⁵⁷⁾ Hverken en fornyet skriftlig henvendelse med anmodning om, at dansksindede måtte blive ligestillet med medlemmer af tyske »Wehrverbände« (SA, SS mv.) eller en mundtlig forhandling kunne ændre Arbeitsamts standpunkt. Netop den 21. 11. 1933 meddelte Arbeitsamt skriftligt Samuel Münchow, som på mindretallets vegne stod for denne sag, at man efter samråd med »Landesarbeitsamt Nordmark« måtte afvise en ordning, som ville betyde en favorisering af dansksindede arbejdsløse. Alle ville blive behandlet ens, bortset fra medlemmer af SA, SS og Stahlhelm.⁽¹⁵⁸⁾

Det må herefter ret hurtigt være blevet besluttet at forsøge en appel til højere sted. Allerede den 28. 11. vidste konsul Larsen, at forhandlinger om foretræde i rigsarbejdsministeriet var i gang.⁽¹⁵⁹⁾ Forinden havde man også forsøgt sig med en henvendelse til dr. Sievers. Problemet var, at dansksindede arbejdsløse på Arbeitsamt blev opfordret til at indtræde i SA som en forudsætning for at få arbejde. I.C. Møller refererede i en skrivelse til Sievers forskellige hændelser, som havde fundet sted på arbejdskontoret, når mindre-

talsmedlemmer forsøgte at få anvist arbejde.⁽¹⁶⁰⁾ Sievers lod klagen gå videre til Arbeitsamt og tilføjede senere flere oplysninger fra Møller. Overborgmesteren mente ikke, at det burde være særlig svært at finde ud af, hvem det var, der ved skranken opfordrede de arbejdsløse til at indtræde i et »Wehrverband« som værende den eneste måde at få arbejde på. Sievers fandt dette mindre »passende«, ikke blot af hensyn til mindretallet, men også fordi Arbeitsamt kun måtte favorisere folk, der var indtrådt i en af disse organisationer før den 30. 1. 1933. Under alle omstændigheder mente han, at I.C. Møllers henvendelse i hvert fald viste, at forsigtighed var på sin plads. Arbeitsamt svarede den 8. 12. 1933, at det ganske rigtigt kun var såkaldte »alte Kämpfer«, der skulle nyde fortrinsret ved arbejdsformidlingen, men for at undgå fejltagelser havde man bl.a. udspurgt de arbejdsløse selv. Det var derfor muligt, at enkelte kunne have fået indtryk af, at de for at få arbejde skulle melde sig ind i et »Wehrverband«. Man afviste imidlertid blankt, at danske arbejdere skulle blive behandlet ringere end tyske, bl.a. under henvisning til at kontoret kun i de færreste tilfælde overhovedet kendte folks nationale sindelag. Dette var ikke helt i overensstemmelse med det svar, som Münchow havde fået, og som han havde overladt Sievers. Heri var der nemlig ikke tale om, at favoriseringen kun gjaldt »alte Kämpfer«. Sievers synes da heller ikke at have været i tvivl om, at der var hold i de danske klager, men over for I.C. Møller afviste han disse som fuldstændigt ubegrundede og tilkendegav tilmed en vis undren over de danske påstande.⁽¹⁶¹⁾

Sievers var altså ikke villig til at skride kraftigt ind over for sådanne overgreb, som Arbeitsamt praktiserede, men nøjedes med henstillinger. Over for danskerne afviste han enhver indrømmelse, som selvfølgelig også ville have været ensbetydende med et nazistisk prestigetab. Bemærkelsesværdigt er det, at en del af de personer, der havde klaget til generalsekretariatet, skiftede mening, når der blev iværksat en undersøgelse fra tysk side. Når det betænkes, at der var tale om mennesker i en overordentlig vanskelig økonomisk og social situation, kan dette ikke undre i betragtning af risikoen for at blive betragtet som bagvaskere eller kværunter. Karakteristisk var det nemlig tillige, at, hvor der ikke kunne lægges et skriftligt bevis på bordet, nægtede alle de påklagede tyske offentlige kontorer og virksomheder, at der skulle være nogetsomhelst hold i de danske klager.

Lederen af byens gasværk, senere kredsleder Kahle, spillede således direkte på arbejderens frygt for at træde åbent frem med deres

klager, idet han påpegede, at han vanskeligt kunne foretage nogen form for undersøgelse, sålænge de pågældende ikke direkte ville anklage en bestemt person for diskrimination eller andre former for overgreb.⁽¹⁶²⁾ Der var altså en tydelig divergens mellem det danske og det tyske syn på disse sager, ikke blot hvad angik klagernes berettigelse overhovedet, men også i synet på hvilke metoder man burde gribe til. Danskerne foretrak, at overborgmesteren skulle udstede generelle retningslinier til de ham underordnede instanser om, at diskrimination ikke måtte finde sted, mens tyskerne helst kun ville foretage undersøgelser af konkrete sager, hvilket for mindretalsledelsen kom i anden række. Vel bl.a. fordi man efterhånden konstaterede, at de sjældent førte til noget.

Endnu inden man havde modtaget Sievers' svar, var det imidlertid blevet besluttet at gå direkte til Berlin. Helst havde mindretalsledelsen set et møde med rigsarbejdsminister Seldte i begyndelsen af december, men da dette ikke kunne lade sig gøre, lod man i stedet Kronika indsende en skriftlig anmodning om audiens, som Regierungsrat Alex. Bogs fra AA's presseafdeling havde lovet at forsyne med en anbefalende påtegning. Den 20. 12. 1933 lykkedes det endelig en dansk delegation at blive modtaget i rigsarbejdsministeriet til en samtale, ikke med ministeren, men med en embedsmand og en repræsentant for »Reichsstelle für Arbeitsvermittlung«. Diskussionen drejede sig udelukkende om behandlingen af de dansksindede arbejdsløse, som danskerne forlangte ikke måtte behandles ringere end medlemmer af de nazistiske stormtropper og veteranorganisationer. Tyskerne erklærede, at det ikke var tilladt arbejdskontorerne at stille spørgsmål til de arbejdsløse, således som det syntes at være praksis i Flensborg. Kun »alte Kämpfer« og NSDAP-medlemmer med medlemsnumre fra 1 til 330.000 havde krav på en fortrinsstilling. Disse retningslinier ville man indskærpe arbejdsformidlingerne i Flensborg og Slesvig samt Landesarbeitsamt i Hamborg »tjenstligt og skriftligt«.⁽¹⁶³⁾

Dette imødekom i vid udstrækning de danske ønsker, idet antallet af »præfererede arbejdsløse« ikke var særlig stort mere. En anmodning om, at myndighederne skulle instruere de private arbejdsgivere om ligeledes at ligestille tyske og danske arbejdssøgende, var derimod blevet afvist som værende det offentlige uvedkommende. Ikke desto mindre var mindretalsrepræsentanterne »særdeles tilfredse« med forhandlingens forløb og resultat, som »langt overgik, hvad de havde ventet.« Bl.a. havde de tyske forhandlere opfordret mindretal-

let til fremover straks at forelægge eventuelle problemer i ministeriet, som ville sørge for en hurtig og velvillig behandling.⁽¹⁶⁴⁾ Hermed var samtidig yderligere samtaler med dr. Sievers om dette emne gjort overflødige. På baggrund af de hidtidige resultater ved henvendelser til lokale slesvig-holstenske myndigheder var mindretalsledernes tilfredshed forståelig. I begyndelsen af februar 1934 modtog Münchow tilmed en skriftlig bekræftelse fra præsidenten for Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung på, at mindretalsmedlemmer skulle behandles som alle andre tyske statsborgere.⁽¹⁶⁵⁾

Denne tyske imødekommenhed overflødiggjorde på ingen måde den ordning vedr. mindretalsmedlemmers muligheder for at få arbejde i Danmark, som var blevet etableret i sommeren 1933. Ganske vist havde man nu myndighedernes løfte om, at offentlige instanser ikke måtte udøve national diskrimination, men den endelige afgørelse om ansættelse lå fortsat i langt de fleste tilfælde hos private tyske arbejdsgivere, der, selv om de i øvrigt ikke havde noget imod de dansksindede, ikke ønskede at så tvivl om deres nationale troværdighed ved at antage »ikke-volkstümlich« arbejdskraft.⁽¹⁶⁶⁾ Desværre er der ingen præcise opgørelser over antallet af dansksindede arbejdsløse fra de kommende år, men det er sikkert, at også mindretallet fik del i den nedgang i arbejdsløsheden, som fandt sted.⁽¹⁶⁷⁾ Medlemmer af Den slesvigske Forening i Flensborg udgjorde dog stadig i januar 1936 en uforholdsmæssig stor del af de arbejdsløse, således i januar 1936 16,6%, mens mindretallets befolkningsandel højst var ca. 10%.⁽¹⁶⁸⁾ Konstateres kan da også, at der fortsat var stor interesse for at søge arbejde i Danmark.⁽¹⁶⁹⁾

Netop som det i begyndelsen af 1934 så ud som om, at diskriminationsproblemerne var ved at være løst på arbejdsformidlingsområdet, viste det sig, at de dansksindedes forhold til DAF endnu ikke var helt så afklaret, som mindretalsledelsen havde håbet og troet. Den 26. 1. 1934 offentliggjorde NSDAP's officielle dagblad i Slesvig-Holsten, Schleswig-Holsteinische Tageszeitung, en bekendtgørelse fra DAF-lederen i provinsen, i følge hvilken medlemmer af separatistiske og antityske foreninger - der henvistes direkte til de danske foreninger i Nordslesvig (sic!) - ikke kunne optages i DAF. Bortset fra den pinlige fejltagelse - Nordslesvig i stedet for Sydslesvig - var indholdet dog alvorligt nok. Eftersom dette stod i direkte modstrid med Lohses tidligere afgivne forsikringer, var der to muligheder. Enten havde tyskerne ændret standpunkt, eller DAF-lederen havde handlet på egen hånd eventuelt efter tilskyndelse fra danskfjendtlige

kredse i Sydslesvig og uafhængigt af DAF-ledelsen i Berlin.

Allerede den 1. 2. 1934 kunne Flensborg Avis publicere DAF-rigsledelsens svar på en dansk forespørgsel: »Det misbilliges absolut, at der i den ene eller anden form tages stilling mod et nationalt mindretal i Tyskland.« Problemer kom denne sag kun til at give anledning til i Ejdersted, hvor Den slesvigske Forenings medlemmer blev stillet over for valget mellem at udtræde af DAF eller af mindretallet. En forespørgsel til regeringspræsidenten førte til et løfte om at undersøge sagen; landråd Hamkens i Tønning henviste over for regeringspræsidenten til den ovenfor omtalte bekendtgørelse, men bemærkede desuden, at han ikke var sikker på, at Den slesvigske Forenings medlemmer i Ejdersted med rette kunne smykke sig med betegnelsen »nationalt mindretal«. ⁽¹⁷⁰⁾ Regeringspræsidiets syn synes ikke, som det ville have været naturligt, at have henvendt sig til DAF. I stedet udbad man sig oplysninger fra dr. Sievers om, hvorledes forholdene lå i Flensborg. Sievers svarede korrekt, at de dansksindede efter eget ønske kunne optages i DAF og blev det uden at være forpligtet til at deltage i arbejdsfrontens arrangementer i øvrigt. Regeringspræsidiets påpegede dernæst, at dette var i modstrid med den omtalte DAF-bekendtgørelse, og ønskede oplyst, om denne ordning var aftalt med DAF. Man ønskede en ensartet ordning over hele Sydslesvig og ville gerne høre, hvad Sievers mente om dette spørgsmål. Sievers gjorde i sit svar opmærksom på, at den etablerede ordning hvilede på en aftale mellem Lohse og mindretallet og bemærkede, at han fandt det nødvendigt at fastholde denne ordning og udstrække den til hele Sydslesvig af hensyn til det tyske mindretal i Nordslesvig og dets forhold til de danske fagforeninger. Landråd Hamkens fik derefter ordre til i Ejdersted at gennemføre en lignende ordning som i Flensborg, og hvis dette skulle give problemer, ønskede regeringspræsidiets at blive underrettet. Mindretallet skulle have mundtlig besked om, at dets medlemmer herefter kunne optages i DAF. ⁽¹⁷¹⁾ Hverken DAF's rigsledelse eller de lokale myndigheder i Slesvig-Holsten kunne altså følge den tankegang, som var kommet til udtryk i bekendtgørelsen, og problemer omkring mindretallets forhold til DAF ses da heller ikke at være fremkommet fremover.

Det standpunkt, som dr. Sievers havde givet udtryk for i korrespondancen med regeringspræsidiets i denne sag, lå klart i forlængelse af den holdning, som han hidtil havde lagt for dagen. Således havde han den 3. 4. 1934 udtrykkelig forsikret en dansk delegation om, at de danske sydslesvigere ikke behøvede at deltage i tyske stævner,

fester o.l., og at de ikke behøvede at melde sig ind i tyske nationale eller nazistiske organisationer for at kunne nyde fulde borgerrettigheder. Hvis mindretalsmedlemmer havde meldt sig ind i arbejdsfronten, behøvede de kun at betale medlemskontingentet. Drøftelserne skulle være foregået »i største fordragelighed« og »under imødekomende elskværdighed« fra dr. Sievers' side. Overborgmesteren havde påpeget, at han ovenfra havde fået pålagt ikke at lade sig interviewe eller udtale sig til pressen om politiske spørgsmål, men havde dog alligevel givet sin tilladelse til, at resultatet af samtalen måtte offentliggøres i Flensborg Avis.⁽¹⁷²⁾

Hvor stor betydning overborgmesterens tilkendegivelser ville få, kunne man dog betvivle. Flere af de større danske handlende havde af hensyn til deres kunder allerede meldt sig ind i NSV, og de ville rimeligvis heller ikke vove at undlade at deltage i den almindelige udsmykning af byen på nazistiske festdage. Lauritz Larsen understregede dog over for udenrigsministeriet, at myndighederne ikke havde nogen indflydelse i den sammenhæng. Det var mindretallets opfattelse, at dr. Sievers havde vist en ubetinget god vilje til forståelse. Dette var bl.a. kommet til udtryk i forbindelse med en konkret sag, som mindretallet havde forelagt overborgmesteren. Det drejede sig om tre dansksindede arbejdere, der var beskæftiget ved kommunalt nødhjælpsarbejde, og som havde nægtet at deltage i den almindelige demonstration på »Arbeitsschlacht-Tag«, den 21. marts, hvorefter der var blevet foretaget fradrag i deres løn. Sievers havde fundet arbejdernes holdning fuldt korrekt og lovet at sørge for, at løngodtgørelse straks blev udbetalt.⁽¹⁷³⁾

Da det naturligvis måtte være i mindretallets interesse at sikre Sievers' udtalelser den størst mulige udbredelse også blandt den tyske befolkningsdel, sørgede generalsekretariatet for, at et tysk referat af samtalen den 3. 4. 1934 blev tilsendt Flensborgs tyske presse, som da også trykte det. Flensburger Nachrichten tilføjede imidlertid en kommentar, hvori den tyske mindretalspolitik betegnedes som forbilledlig og de danske klager over diskrimination som kunstigt oppustede bagatelsager. Mindretalslederne var dog ikke desto mindre tilfredse med den udbredelse, som Sievers' tilkendegivelser havde opnået, og håbede, at dette kunne bidrage til at reducere spændingen mellem de to befolkningsdele.⁽¹⁷⁴⁾ Vilh. la Cour skrev i Grænsevagten, at det vist nok var meningen, at man fra dansk side skulle føle sig taknemmelig over »disse selvfølgeligheder«. Det danske mindretal havde imidlertid ingen grund til at sige tak, fordi det fik lov

til »at trække vejret«. Han sluttede: »Vi ville simpelthen skamme os som hunde, hvis en dansk embedsmand skulle have nødig at indskærpe den slags ting, som omstændighederne tvang dr. Sievers til at protokollere.«⁽¹⁷⁵⁾ Netop forventningen om en sådan reaktion har vel været en af årsagerne til, at det ikke tidligere var lykkedes at bevæge tyske myndigheder til offentlige tilkendegivelser.

Dr. Sievers gik imidlertid endnu videre. I »Amtsblatt der Stadtverwaltung Flensburg« lod han offentliggøre en instruks til byens embedsmænd om, at enhver form for chikane eller pres mod medlemmer af det danske mindretal udtrykkelig var forbudt, og at han ikke ønskede at modtage nogen form for klager over sådanne ting. Instruksen skulle desuden være blevet oplæst for de nazistiske stormafdelinger og være blevet bragt til alle kommunale embedsmænds kundskab. Den 19. 4. 1934 aftryktes den tillige i samtlige flensborgske aviser.⁽¹⁷⁶⁾ Selv om instruksen var udformet i den sædvanlige nazistiske jargon, var dens budskab dog klart nok, og Flensburg Avis gav da også i sin leder den 20. 4. udtryk for sin og mindretallets uskrømtede tilfredshed. »Det, som det kommer an på i forholdet mellem dansk og tysk, kunne dårligt udtrykkes bedre.«

Det problem, som en del dansksindedes indmeldelse i DAF udgjorde, var opstået på grund af manglende klare retningslinier. Sievers' erklæring om, at de dansksindede blot behøvede at betale deres medlemsgebyr, løste dette problem. Når spørgsmålet overhovedet var opstået skyldtes det arbejdsløsheden og frygten for, at ikke-medlemmer af DAF ville miste deres arbejde eller ikke kunne få noget job, en frygt som ikke var ubegrundet. Arbeitsamts direkte opfordringer til de arbejdsløse om at indtræde i et »Wehrverband«, hvilket i sig selv var et klart magtmisbrug og i strid med gældende regler, viser dette. Dr. Sievers' stilling var i denne sammenhæng lidt tvetydig. På den ene side afviste han de danske klager, på den anden opfordrede han Arbeitsamt til at udvise forsigtighed. Da Arbeitsamt imidlertid under alle omstændigheder som statsinstitution ikke sorterede under Sievers, var mindretallets appel til Berlin, der i vid udstrækning gav de ønskede resultater, den korrekte fremgangsmåde. De fornyede problemer med DAF, som den slesvig-holstenske DAF-bekendtgørelse gav anledning til, var nok et udtryk for det almindelige slesvig-holstenske syn på det danske mindretal, men tegnede hverken DAF-ledelsens eller myndighedernes holdning. Generelt må det konstateres, at myndighederne såvel i Slesvig-Holsten som i Berlin indtog en uangribelig og til dels endog velvillig holdning over for mindretallets

ønsker i disse spørgsmål. Særlig klart kom dette til udtryk i Sievers' anordning til byens embedsmænd, som dog samtidig rummede en gentagelse af overborgmesterens tidligere tilkendegivne krav om rene linier. For at nyde godt af mindretallets særrettigheder skulle man være helt og fuldt dansk; ingen »Zweiströmigkeit« kunne accepteres. Når Sievers trods sin tidligere utilbøjelighed hertil i april 1934 alligevel gik med til at udstede en sådan officiel og generel bekendtgørelse om, hvorledes mindretallet skulle behandles, var motivet vel at underbygge påstandene om den forbilledlige tyske mindretalspolitik. De danske klager kunne på denne måde reduceres til småting. Spørgsmålet var blot, om myndighedernes og dr. Sievers' principielle tilkendegivelser ville slå igennem på tysk side, således at der ikke påny opstod problemer omkring mindretallets medlemmers lige ret til arbejde med deres tysksindede medborgere. Dette synes til en vis grad at have været tilfældet. I hvert fald ses der ikke at have været ført yderligere forhandlinger herom i de nærmest følgende år.

f - Den nazistiske landbrugslovgivning og jordpolitikken i Sydslesvig.

Selv om langt størsteparten af det danske mindretals medlemmer var byboer og beskæftiget i industri, handel eller håndværk, fandtes dog især i Flensborg og Sydtønder kredse en del dansksindede bønder, hvis tilværelse heller ikke forblev uberørt af omvæltningen i Tyskland. Netop på landbrugsområdet havde nazisterne vidtgående planer, hvis realisering ikke kunne undgå også at få mindretalspolitiske konsekvenser. Allerede i nazisternes berømte 25-punkts program fra 1920 havde de fremsat krav om en vidtgående revision af landbrugspolitikken, bl.a. om en jordreform og afskaffelse af »renteslaveriet«.⁽¹⁷⁷⁾ I en bekendtgørelse af 6. 3. 1930 begrundedes og uddybedes disse krav, samtidig med at landbrugernes og landbrugets betydning for det tyske folk fremhævedes. Her skitseredes endvidere en fremtidig ordning af landbrugets organisationsforhold, og man lovede økonomisk og kulturel støtte til bondestanden.⁽¹⁷⁸⁾ Dette program, som i vid udstrækning imødekom landbefolkningens ønsker, medførte, at NSDAP, i langt højere grad end tilfældet var inden for andre sektorer, fandt tilslutning blandt bønderne og allerede før 1933 havde fået solidt fodfæste i landbrugsorganisationerne. Det lykkedes derfor hurtigt partiets agrarpolitiske apparat under ledelse af Walter Darré efter valget den 5. 3. 1933 at overtage ledelsen af de bestående

landbrugsorganisationer. Nazisternes første mål var at få oprettet en enhedsorganisation for landbruget, hvilket lykkedes uden større vanskeligheder. Den 28. 5. 1933 lod Darré sig på et møde i »Reichsführergemeinschaft der landwirtschaftlichen Verbände« tildele ubegrænsede fuldmagter og proklamere som »Reichsbauernführer«. Dermed var såvel partiets agrarpolitiske apparat som ledelsen af landbrugets eget organisationsapparat samlet i Darrés hænder. Vigtigst var det dog, at det i juni 1933 tillige lykkedes Darré at sikre sig den statslige ledelse af landbrugspolitikken som »Reichs- und Preussischer Minister für Ernährung und Landwirtschaft«, en post, der ved Hitlerregeringens dannelse var tilfaldet de tysk-nationales leder Hugenberg. Den heraf følgende magtkoncentration i Darrés person gjorde det muligt ikke blot at projektere den såkaldte »berufsständliche Aufbau«, men også at realisere disse planer som led i skabelsen af et omfattende offentligt kartelsystem til afløsning af den hidtidige erhvervsfrihed og markedsøkonomi.⁽¹⁷⁹⁾

Den 29. 9. 1933 udstedte Darré en for hele Tyskland gældende »Reichserbhofgesetz«, REG, med ikrafttræden pr. 1. 10. 1933, i følge hvilken enhver landbrugsejendom uden videre skulle betragtes som en såkaldt »arvegård«, når en række nærmere fastsatte betingelser var opfyldt. Nye arvegårde kunne oprettes ved deling af ejendommen, hvis areal oversteg 125 ha såvel som ved deling af bestående arvegårde og ved udstykning af andre arealer.⁽¹⁸⁰⁾ Arvegårdene opstod på en særlig arvegårdsrulle, som ved udgangen af 1937 omfattede ca. 685.000 arvegårde, dvs. 22% af landbrugsejendommene og 37 % af landbrugsarealet.⁽¹⁸¹⁾ Ingen af de opstillede betingelser syntes i særlig grad at skulle kunne få skadelige følger for de dansksindede bønder. Men, ikke enhver gårdejer kunne betegne sig som »Bauer« i lovens forstand, selv om hans gård opfyldte alle betingelser som arvegård. Ejeren skulle opfylde visse vilkår, bl.a. være tysk statsborger af tysk eller beslægtet arisk afstamning, leve et dadelfrit og moralsk uplettet liv og fagligt kunne drive sin gård på ansvarlig vis. REG betød en statslig garanti for ejendommens uafhængighed og udelelighed. Arvegårde kunne ikke påføres ny pantegæld og deres forbliven i slægtens besiddelse sikredes ved en række nærmere fastsatte arveregler. Lovens egentlige indhold udgjorde bondens binding til jorden, nærmest et stavnsbånd, som vilkårligt indskrænkede medarvingernes arveret. Fordelene ved den statslige ejendoms garanti opvejedes stort set af det statslige formynderskab og den økonomiske ufrihed.⁽¹⁸²⁾ Organisatorisk omfattedes samtlige landbrugsbedrifter

af den efter førerprincippet opbyggede korporation »Reichsnährstand«, som tillige omfattede alle landarbejdere. Organisationen var hierarkisk opbygget med en »Reichsbauernführer«, Walter Darré, Landesbauernführer, Kreisbauernführer og Ortsbauernführer. Til behandling af sager vedrørende arvegårde oprettedes arvegårdsdomstole (Anerbengerichte), landsarvegårdsdomstole (Landeserbhofgericht for Preussen i Celle) og en Reicherbhofgericht som øverste instans i Berlin.⁽¹⁸³⁾

Spørgsmålet om de dansksindede bønders forhold til Reichsnährstand drøftedes for første gang med Lohse på mødet i Kiel den 21. 11. 1933. Overpræsidenten havde her henvist danskerne til direkte forhandling med Reichsnährstand, idet såvel han som dr. Schow havde erklæret, at de ikke kunne forestille sig, at der skulle være noget til hinder for den danske landbrugsorganisations fortsatte beståen. Dette var dog kun et problem blandt flere. Vigtigt var især også spørgsmålet om, hvilke konsekvenser REG ville få for mindretallene. Den 1. 12. 1933 underrettede dr. Loehrs fra det preussiske indenrigsministerium de respektive overpræsidenter og altså også Lohse om, at REG's krav i § 13 om, at bønder skulle være »af tysk eller beslægtet blod« ikke automatisk måtte betragtes som en grund til at udelukke danskere og polakker fra at blive arvebønder.⁽¹⁸⁴⁾ Ernst Schröder, der ligesom Landesbauernschaft havde fået tilsendt dr. Loehrs' skrivelse til udtalelse fra regeringspræsidiets, svarede bl.a., at hjemmetykerne i Nordslesvig klagede over ikke at få del i danske statsudstykninger. Han medgav dog, at forholdene nord og syd for grænsen vanskeligt kunne sammenlignes, og mente principielt, at de dansksindede skulle behandles således, at de ikke havde grund til at klage. Schröder pegede til slut på, at loven gav ganske udmærkede muligheder for at foretage et omhyggeligt udvalg - underforstået af hvem myndighederne ville anerkende som arvebonde eller arveberettiget.⁽¹⁸⁵⁾

Regeringspræsidiets mindretalsreferent Oberregierungsrat v. Fallois tilsluttede sig Schröders synspunkter. Alle forholdsregler syd for grænsen måtte ses i relation til mulige konsekvenser i Nordslesvig. Såvel Lohse som Landesbauernschaft kunne ligeledes tilslutte sig disse synspunkter. Lohse understregede over for regeringspræsidiets, at Rigets samlede grænse- og mindretalspolitik havde første prioritet, ligesom medlemsskab af Reichsnährstand var obligatorisk for alle ikke-jødiske tyske statsborgere, der var beskæftiget inden for landbrugserhvervet.⁽¹⁸⁶⁾ Formelt set måtte danskere og polakker altså

være ligeberettigede med tyskere. Mens regeringspræsidiets underrettede de lokale myndigheder herom, påtog Ernst Schröder sig at informere de personer og institutioner, som i øvrigt burde være orienteret. Mindretallet fik derimod ikke noget at vide.⁽¹⁸⁷⁾ Det var grunden til, at formanden for Landboforeningen for Flensborg og Omegn, kredsmedlem Jørgen Søgård, den 20. 3. 1934 skrev til Landesbauernführer Struve for at spørge om hans organisation fortsat ville kunne arbejde frit og uhindret efter Reichsnährstands oprettelse. Søgård henviste til eksistensen af lignende hjemmetyske organisationer i Nordslesvig og understregede, at foreningen havde bestået siden 1865, at den ved sine møder og i sin virksomhed til stadighed kun havde benyttet det danske sprog, og at den nu var faglig sammenslutning for alle dansksindede landmænd i Sydslesvig uanset deres ejendoms størrelse.⁽¹⁸⁸⁾ Da Landesbauernschaft ikke reagerede, rykkede generalsekretariatet den 3. 5. 1934 for en klar stillingtagen, hvilket affødte en kort meddelelse fra Struve den 19. 5. om, at Landesbauernschaft intet havde at indvende mod den danske forenings fortsatte eksistens.⁽¹⁸⁹⁾

Mens det var klart, at også dansksindede bønder var pligtige til at være medlemmer af Reichsnährstand, var mindretallenes forhold til REG stadig uafklaret, eftersom den tyske holdning på dette punkt ikke var dem bekendt. Den 15. 5. 1934 rettede det polske mindretals generalsekretær Jan Kaczmarek en henvendelse til rigskansler Hitler, hvori han gjorde opmærksom på, at det polske mindretal ikke anså REG for at være gældende for det polske mindretal og polskejede ejendomme. Kaczmarek henviste til, at REG's opgave i følge det indledende afsnit var at sikre gammel *tysk* arveskik og bondestanden som det tyske folks »Blutquelle«. Følgelig, mente han, kunne loven ikke anvendes på andre nationaliteter. Hitler havde vendt sig imod forsøg på germanisering, ligesom det polske mindretal i Øvre-Schlesien i følge Geneve-Konventionen af 15. 5. 1922⁽¹⁹⁰⁾ var sikret uindskrænket frihed på det personlige, sociale, kulturelle og økonomiske område. REG betød en betragtelig indskrænkning netop på disse områder. Polakkerne ville derfor protestere imod, at en række polske gårde var blevet erklæret for arvegårde, og Kaczmarek anmodede rigskansleren om at gribe ind herimod. Det skulle ikke være nødvendigt at ændre REG, eftersom det næppe kunne være regeringsens mening, at en polak skulle optræde som garant for tysk arveskik og tysk nationalitet. Kaczmarek bad derfor om, at det måtte blive meddelt de kompetente og relevante instanser, at REG ikke

skulle bringes i anvendelse over for det polske mindretal.⁽¹⁹¹⁾ Polakkerne havde allerede prøvet et par sager ved arvegårdsdomstolene, hvis kendelser var gået dem imod. Den ønskede politiske afgørelse lod imidlertid vente på sig, og først efter flere fornyede henvendelser lykkedes det at aftvinge tyskerne en stillingtagen. Den 13. 3. 1935 svarede indenrigsministeriet, at tilhørsforholdet til et nationalt mindretal var uden betydning, hvis en landmand i øvrigt var »erbhoffähig«.⁽¹⁹²⁾

Forinden havde danskerne ad anden vej forsøgt at unddrage sig negative virkninger af arvegårdslovgivningen. Den første sag synes at have vedrørt storbonden Hans Brodersen fra Tarup i Adelby sogn øst for Flensborg. Brodersen var ugift, hvilket efter REG betød, at han ikke selv kunne bestemme, hvem der skulle være hans arvtager på gården. Brodersen søgte råd hos Kronika, der den 23. 1. 1934 skrev til generalsekretær Fr. Petersen, at ligesom polakkerne måtte en dansk-sydslesvigsk bonde vel kunne protestere mod at blive inddraget under REG, eftersom han aldrig ville kunne opfylde kravet om »Deutschstämmigkeit«. Kronika nævnte samtidig, at man agtede at diskutere sagen ved en mindretalssammenkomst i Berlin den 25. 1. 1934.⁽¹⁹³⁾ I Brodersens sag lykkedes det først Kronika efter flere forgæves henvendelser den 15. 3. 1934 at få et svar fra landbrugsministeriet, som han i et brev til Fr. Petersen dagen efter betegnede som »ingenlunde gunstigt«. Kronika havde den 16. 3. 1934 tillige talt med lederen af den juridiske afdeling i Darrés stab, dr. Wilhelm Saure, som havde sagt, at spørgsmålet ikke kunne løses af forvaltningen. Mindretallets bønder ville kun kunne fritages fra REG's bestemmelser, hvis man erklærede dem for at være uværdige til at være arvebønder, hvilket ministeriet naturligvis ikke ønskede. I stedet måtte de danske bønder, som ikke ville ind under REG, gå rettens vej. En særstilling ville kun kunne nås efter en kendelse fra højeste instans, Reichserbhofgericht. Kronika havde indvendt, at mindretallet netop ikke opfyldte alle de i loven omtalte forudsætninger, men dr. Saure havde ikke været til at rokke. Kronika mente, at tyskerne i og for sig var positivt indstillet, og bad Fr. Petersen om at underrette Brodersen og landboforeningen om ministeriets svar. Hvor vidt man skulle forsøge den af dr. Saure anbefalede vej, turde Kronika ikke afgøre, men mente i hvert fald, at de bønder, som ikke ville ind under REG, burde protestere med det samme. Polakkerne havde han orienteret. Også der var der delte meninger, idet de stærkt forgældede bønder ville ind under loven. Han mente, at man burde

fastholde muligheden for en løsning i form af »individuel undtagelsesbehandling«. ⁽¹⁹⁴⁾

Den 20. 4. 1934 skrev Kronika påny til Fr. Petersen og berettede om den første retsforhandling i en polsk arvegårdssag. Han oplyste, at dommeren havde sagt, at han ville fælde en dom således, at sagen ville gå videre til en højere instans. »Der regnes altså på forhånd med, at disse mindretalssager vil gå igennem *alle* instanser - 3 - og endelig blive afgjort af Darré selv.« Dette var dog delvist misforstået. Den 23. 4. korrigerede han sig selv i et nyt brev til Fr. Petersen. Dommeren havde kun sagt, at sagen jo under alle omstændigheder ville gå til en højere instans, uanset hvordan hans kendelse måtte lyde. Kronika var fortsat optimistisk, og man synes at have besluttet sig til at afvente udfaldet af den polske sag, før man ville forsøge sig med Brodersens og andre sager. ⁽¹⁹⁵⁾ Nogen grund til optimisme viste det sig dog hurtigt, at der ikke var. Arvegårdsdomstolene og herunder også Landeserbhofgericht i Celle vægrede sig konsekvent ved at tillæge det nationale tilhørsforhold betydning. Rigsindenrigsministeriets svar på den polske henvendelse til Hitler viste sig som omtalt også afvisende, og en ny appel til Hitler gav samme negative resultat. ⁽¹⁹⁶⁾

Hans Brodersens sag, som var af særlig interesse for det danske mindretal, fordi han på sin gård havde stillet forsamlings- og skolelokale til rådighed, synes at være blevet rejst i marts 1934. I hvert fald appellerede Brodersens sagfører den 11. 4. 1934 en beslutning fra arvegårdsdomstolen i Flensborg, hvorefter Brodersens gård faldt ind under REG. Landeserbhofgericht afviste imidlertid også i en kendelse af 7. 7. 1934 Brodersens klage under henvisning til REG § 13, i følge hvilken loven var gældende for tyskere og personer af »stammesgleichen Blutes«. Brodersens sagførere appellerede dernæst til Reichserbhofgericht, men også denne øverste instans' kendelse gik Brodersen imod. ⁽¹⁹⁷⁾ Man var på højeste sted altså ikke villig til at undtage nationale mindretal fra arvegårdslovens bestemmelser. Ikke desto mindre kørte danskerne alligevel endnu et antal sager igennem det nazistiske retssystem i håb om at opnå positive kendelser i enkelt-sager. Blot var det klart, at fritagelse fra REG ikke kunne opnås under henvisning til medlemskab af mindretallet. ⁽¹⁹⁸⁾

Man måtte altså indstille sig på at leve med arvegårdslovgivningen. Spørgsmålet var herefter, hvorledes disse bestemmelser ville blive administreret. Om de ville blive brugt mod mindretallet som et led i den nationale kamp om jorden. Dette kunne kun tiden vise.

Konkret materiale, der kan belyse, hvilke konsekvenser arvegårdslovgivningen fik for de danske bønder og danskejet landbrugsjord i øvrigt i Sydslesvig, foreligger ikke. Mindretallets vanskeligheder synes dog hovedsagelig at have været koncentreret omkring erhvervelse af jord. Arvegårdslovgivningen betød, at der kun kunne handles med meget små og meget store ejendomme, samt den jord som arvegårde fik lov at sælge fra. Denne handel kontrolleredes meget nøje. Flensborg Avis skrev således den 1. 8. 1936, at »det hænder, at der ved handel om et lille stykke jord skal indhentes godkendelse 10-20 steder.« Myndighederne havde altså alle muligheder for at hindre salg af jord til dansksindede sydslesvigere, og kun, hvor det kunne bevises, at man bevidst diskriminerede dansksindede, ville det være muligt at gøre noget ved det. Det skete så vidt vides kun en gang.⁽¹⁹⁹⁾

g - Mindretallet, nazismen og den danske kommuneskole i Flensborg.

Den nazistiske magtovertagelse og den efterfølgende ensretning af skolevæsenet i Tyskland havde nok på visse punkter beredt de danske skoler problemer, men angrebene på mindretalsskolen havde imidlertid ikke været koordinerede. Snarere var de udtryk for den højspændte nationalistiske stemning som nazisterne og ikke mindst Flensburger Nachrichten systematisk fremelskede. Retsgrundlaget for mindretalsskolernes eksistens var fortsat de to preussiske skoleanordninger af 9. 2. 1926 og 31. 12. 1928. Uanset at Weimar-forfatningen havde tillagt Riget beføjelser til at udstede love resp. retningslinier for delstatslovgivningen på skolevæsenets vigtigste områder, var skoleforvaltningen på grund af delstaternes modstand forblevet en delstatssag. For Preussens og dermed Slesvig-Holstens vedkommende var skoleforvaltningen organiseret på tre niveauer: kultusministeriet i Berlin, overpræsidenten i Kiel (højere skoler) og regeringspræsidenten i Slesvig (folke- og realskoler) samt skoleråder, der tog sig af skoletilsynet på lokalt plan. Kulturministeren udstedte retningslinierne for alle skoleformer, fastsatte uddannelsesordninger og eksamens-

krav for lærere og kontrollerede brugen af undervisningsmidler i skolerne.⁽²⁰⁰⁾

Denne fra Weimer-tiden overtagne føderalistiske struktur var selv sagt ikke synderligt velegnet til en af rigsadministrationen gennemført ensretning af skolen. En centralisering var derfor nødvendig med henblik på at forenkle kommandovejene og at indføre førerprincippet på alle områder.⁽²⁰¹⁾ Indledningsvis ophævede loven om Rigets nyordning af 30. 1. 1934 delstatkultusministeriernes beføjelser, som disse imidlertid ved bekendtgørelse fik gengivet. Blot besad de nu deres kompetance i Rigets navn og ikke ved egen magtfuldkommenhed.⁽²⁰²⁾ Retten til at udstede skolebekendtgørelser for hele Tyskland tilhørte i følge loven rigsindenrigsministeriet, hvis leder Wilhelm Frick ivrigt bestræbte sig på at udvide sine magtbeføjelser på delstaternes bekostning. Den 1. 5. 1934 måtte han imidlertid afstå sine skolepolitiske beføjelser til et nyoprettet »Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung«, hvis leder blev netop den hidtidige preussiske kultusminister, nazisten Bernhard Rust, som analogt med Frick samtidig beholdt sit preussiske ministerium. Først den 1. 1. 1935 forenedes de to ministerier også institutionelt,⁽²⁰³⁾ men allerede fra 1. 7. 1934 arbejdede de dog i faktisk realunion.⁽²⁰³⁾

Hovedparten af de danske skoler nød i deres egenskab af privatskoler en udstrakt frihed i pædagogisk og administrativ henseende, som ejheller de nazistiske myndigheder synes at have gjort noget forsøg på direkte at begrænse. Den eneste offentlige danske skole, den dansksprogede kommuneskole i Flensborg, var efter magtovertagelsen administrativt ensrettet, idet den sorterede direkte under den nazistiske skoleråd Mittag. Større betydning syntes dette dog ikke at skulle få; i hvert fald ikke i negativ retning. Blandt Mittags første embedshandlinger var således ansættelse af den første dansk-sindede lærer ved kommuneskolen, og forsøget på at indføre den »tyske hilsen« for både lærere og elever mislykkedes som omtalt takket være Skoleforeningens voldsomme protester. Den virkelige trussel mod skolens eksistens og dens fremtid kom ikke fra selve skoleadministrationen på rådhuset, men udgjordes af forsøg på pression over for skolens elever og deres forældre.

1) *Kommuneskoleaffæren i foråret 1934 og dr. Sievers' skolepolitik.*

Den 13. 4. 1934 udfyldtes næsten hele Flensborg Avis' forside af en stor artikel om det dansk-tyske forhold under overskriften: »Skolefri-

hed eller ophidsning«. Størstedelen af artiklen udgjordes af en polemik mod Flensburger Nachrichten om påståede chikaner, anklager og modanklager. Mere interessant var en længere redegørelse for den danske kommuneskoles forhold. Bladet oplyste, at der før skoleårets udløb (dette gik fra påske til påske) havde været indmeldt knap 100 seksårige nybegyndere og desuden et halvt hundrede større børn, som skulle omflyttes fra tyske skoler, ialt ca. 140 børn, »hvad der ville betyde en anselig tilvækst for den danske skole«. Omkring 17 af de seksårige og et par af de større børn var imidlertid udeblevet ved det ny skoleårs begyndelse efter påskeferien, og dertil kom et større antal ommeldelser fra den danske til tyske skoler. Den sidste skoledag var foreløbig 40 ommeldt, men i påskeferien skulle der være kommet flere til. Alt i alt havde kommuneskolen kunnet begynde det ny skoleår ikke med den forventede kraftige fremgang, men med en nedgang på ca. 10. Flensborg Avis var ikke i tvivl om årsagen hertil. Som dokumentation anførte bladet, at skoleforeningen havde oplyst, at man havde været ude for, at visse personer havde søgt at ommelde børn, som de slet ikke kendte personligt, fra dansk til tysk skole. Det havde vist sig, at det var den lokale »Blockwart«, der var leder af vinterhjælpen i kvarteret, som stod bag. Den pågældende hævdede senere, at han blot havde taget sig af den sag for at »hjælpe forældrene med at få den ordnet«. Skoleforeningen nægtede på det grundlag at gå med til en overflytning og indberettede det passerede til Mittag, som straks tog afstand fra en sådan fremgangsmåde og lovede at se på sagen.

Flensborg Avis turde ikke direkte påstå, at samme fremgangsmåde havde været anvendt i andre tilfælde, men mente på baggrund af den pludselige voldsomme tilbagegang i kommuneskolens elevtal nok, at der kunne være grund til at have opmærksomheden henvendt på disse forhold. Specielt da Schleswiger Nachrichten den foregående dag havde meddelt, at et større antal børn skulle være vendt tilbage til den tyske skole fra Ansgarskolen i Slesvig. Her var alle nyindmeldte kommet, men 15 elever blevet ommeldt. Flensborg Avis hævdede, at der i så godt som alle tilfældene havde været lagt pres på forældrene. Bladet opfordrede derfor myndighederne til sammen med repræsentanter for mindretallet at undersøge hvert enkelt tilfælde, hvor børn, der var indmeldt i danske skoler, var udeblevet eller i sidste øjeblik overflyttet til tyske skoler. Dette skærpede blot yderligere den igangværende pressepolemik om de danske skoler. Den tyske grænsepresse afviste blankt de danske besværinger og rettede

i stedet i voldsomt sprog en række, som det viste sig, grundløse anklager mod det danske skolevæsen i Sydslesvig.⁽²⁰⁴⁾

De tyske angreb og det store frafald af elever var årets tema på Skoleforeningens årsmøde den 5. 5. 1934 i Borgerforeningen. Rektor Andreas Hanssen, som aflagde beretningen, udtalte bl.a., at man skulle mange år tilbage i tiden for at finde tilsvarende vanskelige arbejdsforhold, og pegede på uoverensstemmelsen mellem på den ene side de tyske forsikringer om agtelse for andres nationale sindelag og på den anden side de mange - »mundtligt og skriftligt dokumenterede« - overgreb mod mindretallet og dets skoler. Han understregede, at der manglede meget i, at det danske mindretals vilkår kunne stå mål med de forhold, hvorunder det tyske mindretal i Nord-slesvig levede, og forelagde et forslag til resolution, der bl.a. rummede klare krav om, at tyskerne endelig ville leve op til de løfter (bl.a. om flere danskuddannede lærere ved den dansksprogede kommuneskole), som de havde afgivet, hvad angik det danske kulturelle arbejde.⁽²⁰⁵⁾

Kort forinden var det lykkedes mindretallet ved forhandling med myndighederne at få fjernet et andet mindre irritationsmoment. Gennem længere tid havde man klaget over, at udsmykningen af den danske skole udelukkende bestod af tyske billeder, bl.a. Hitler-portrætter. Kommunen var nu gået med til at udskifte disse med danske billeder - uden politisk tendens - af danske landskaber osv.⁽²⁰⁶⁾ Dette og bl.a. det forhold, at der siden foråret 1933 havde været ansat en enkelt dansksindet lærer ved skolen, foranledigede KNS til at udsende en artikel til den tyske grænsepresse, hvori Ernst Grunow i kraftige vendinger beskyldte skoleforeningen for i agitatorisk øjemed at rejse krav, som allerede var opfyldt. Artiklen nærmest opfordrede myndighederne til at ignorere de danske ønsker, som alligevel ikke skulle være ærligt ment.⁽²⁰⁷⁾

Dette kunne mindretallet naturligvis ikke lade passere upåagtet. Flensborg Avis (9. 5. 1934) afviste Grunows påstande om, at det skulle være mindretallet ubehageligt at få sine ønsker opfyldt, som noget vrøvl, dels fordi påstandene om opfyldelse foregreb begivenhedernes gang, dels fordi »den måde, på hvilken de danske skolers naturlige tilvækst forsvandt igen«, naturligvis havde givet anledning til bekymring. Mens den danske skolepolitik på ingen måde kunne være en hindring for et godt dansk-tysk forhold, mente avisen derimod nok, at den tyske grænsejournalistik ofte havde svækket »det gode indtryk« af de tyske myndigheders mere positive holdning.

»Forstandige mennesker i begge lejre var påskønnet, når Flensburger Nachrichten tav stille i nogen tid. Det ville også i dette tilfælde have været bedre at undertrykke en gammel tilbøjelighed til at skabe uvilje mod de danske sydslesvigere ved at fremstille deres stiltfærdige selvhævdelse som tendensiøs agitation.« Polemikkens kvalitet svækkedes yderligere ved, at Flensburger Nachrichten som vanligt kun i meget begrænset omfang lod sine læsere få viden om de danske svar på de tyske angreb og i stedet blot uanfægtet fortsatte med at fremsætte mere eller mindre uvederhæftige påstande.

Den 18. 5. 1934 kom også dr. Sievers under en pressekonference på rådhuset ind på det danske skolevæsens problemer. Overborgmesteren oplyste, at der var blevet nedsat en kommission til undersøgelse af udmeldelserne fra den danske kommuneskole bestående af to tyske og to danske repræsentanter. Med regeringspræsidentens godkendelse var dr. Sievers og skoleråd Mittag indtrådt heri sammen med Skoleforeningens formand Cornelius Hansen og Duborgskolens inspektør D. Dirks. Det danske ønske om flere dansksindede og danskuddannede lærere ved kommuneskolen fandt Sievers rimeligt og lovede at fremskynde sagen. En forudsætning var dog en lignende praksis fra dansk side over for de tysksprogede kommunale skoler i Nordslesvig. Dette havde mindretallet intet at indvende imod, da langt den overvejende del af lærerne ved disse skoler, efter hvad Flensborg Avis hævdede, var tysksindede.⁽²⁰⁸⁾ En tysk imødekommenthed på dette felt rummede imidlertid også visse problemer. Det ville formodentlig blive forlangt, at de dansksindede lærere ved kommuneskolen skulle være tyske statsborgere, eftersom der var tale om tysk embedsmandsansættelse. Inden for mindretallet nærede man en vis bekymring for, om det overhovedet ville være muligt at skaffe et tilstrækkeligt antal sådanne lærere, hvis »Volkstums-Lehrer«-princippet blev realiseret. Cornelius Hansen bemærkede i øvrigt over for generalkonsul Larsen, at han under forhandlingerne med Sievers og Mittag med vilje havde reduceret de af Andreas Hanssen rejste fordringer for ikke at skaffe den danske regering vanskeligheder i Nordslesvig.⁽²⁰⁹⁾

I løbet af juni 1934 afsluttede Skoleforeningen undersøgelsen af udmeldelserne ved skoleårets begyndelse. På et møde med Mittag forelagde Corn. Hansen og Dirks resultatet, som gik ud på, at der i hvert fald i 30 tilfælde havde været tale om utilbørlig pression fra nazistiske partifunktionærs side over for dansksindede forældre. Samtidig afleveredes en liste over de pågældende »Blockwarte«.

Navnene på de danske familier ønskede man derimod ikke at oplyse for ikke at udsætte disse mennesker for yderligere ubehageligheder. Link og Mittag fordømte uforbeholdent enhver form for pressio og lovede en nøje undersøgelse. Såfrem denne skulle bekræfte de danske oplysninger, ville man fra tysk side afgive en erklæring, som mindretallet kunne udsende til de berørte familier. Denne ville indeholde en forsikring om, at ingen ville have noget at frygte ved at sende deres børn i dansk skole, ligesom skoleforvaltningen i betragtning af de særlige omstændigheder undtagelsesvis ville godtage, at disse børn straks overflyttedes til dansk skole. Tyskerne stillede også i udsigt, at der muligvis allerede fra oktober 1934 kunne ansættes yderligere fire dansksindede lærere ved kommuneskolen, ligesom også skolelederen - rektor - skulle være dansksindet. Derefter ville der kun være to tysksindede lærere tilbage, som skulle fungere til udgangen af skoleåret, hvorefter disse også kunne afløses af danske. Mindretallet mente til den tid nok at kunne skaffe de fornødne lærerkræfter.⁽²¹⁰⁾

Da skoleforeningen i midten af august 1934 endnu intet havde hørt fra myndighederne om udfaldet af den lovede undersøgelse, henvendte man sig påny, hvilket førte til en forhandling den 17. 8. i den dansk-tyske kommission. Tyskerne indrømmede her, at der muligvis havde været tale om utilbørligt pres mod danske forældre, men den bebudede erklæring om, at dansksindede forældre roligt kunne sende deres børn i dansk skole, ønskede dr. Sievers stillet i bero indtil et nyt møde den 27. 8. Forinden skulle han nemlig til Berlin for at forhandle med de preussiske skolemyndigheder om hele det flensborgske skolesystem. Overborgmesteren lovede i Berlin at gå ind for en øjeblikkelig udskiftning af hele lærerstaben ved kommuneskolen, hvis undervisning og personaleforhold efter hans mening burde overlades mindretallets afgørelse. Derimod gjorde han klart, at byen ikke rådede over midler til at opfylde mindretallets længe nærrede ønske om en ny, mere centralt beliggende skolebygning til erstatning for bygningen i Skolegyde. Sievers ville ikke love noget, men antydede som en mulig løsning, at mindretallet eventuelt kunne få overladt en af de mere centralt beliggende tyske skoler. Foreløbig kunne skoleforeningens repræsentanter sammen med Mittag besigtige de skoler, som kunne komme i betragtning. Overborgmesteren bekræftede, at unge udgået fra dansk skole principielt var ligeberettiget med tyske unge, når det gjaldt ansættelse i kommunen, og lovede, at der ikke ville blive stillet krav om medlemskab af nazistiske organisationer,

hvis de pågældende forelagde bevis for medlemskab af mindretallet.⁽²¹¹⁾

På det aftalte møde den 27. 8. 1934 erklærede dr. Sievers sig endelig rede til at underskrive et af mindretallet forelagt udkast til en erklæring til offentliggørelse, hvori det udtrykkelig blev fastslået, at dansksindede forældre trygt kunne sende deres børn i dansk skole og deltage i danske aktiviteter uden at måtte nære frygt for økonomisk diskrimination. Derimod tog erklæringen ikke stilling til årsagen til de mange ud- og ommeldelser op til påsken. De børn, som på grund af tysk pression var blevet overflyttet til tysk skole, kunne straks, selv om det var midt i skoleåret, flyttes tilbage til kommuneskolen, hvis forældrene ønskede det. I følge konsulatets informationer var der dog nogen uenighed inden for danske skolekredse om, hvor vidt man skulle benytte sig af dette tilbud. Dr. Sievers var også fortsat indstillet på, at de tysksindede lærere skulle udskiftes, og at mindretallet selv skulle stå for undervisningsplanlægningen. Lærerne skulle imidlertid, som ventet, være tyske statsborgere. Hvad skolebygningen angik, hvis beliggenhed i den ene ende af byen Sievers selv erkendte var uheldig, kunne mindretallet selv udsøge sig en af de 12 kommunale tyske skoler. Alt i alt så det altså ud til, at Sievers virkelig var indstillet på at sikre mindretallets ret til at pleje sine egne kulturelle anliggender, og mindretalslederne var da også særdeles tilfredse med den tyske holdning, som imødekom krav, der havde været fremsat forgæves gennem mange år.⁽²¹²⁾

Man havde imidlertid glædet sig for tidligt. Den 27. 9. 1934 skrev Mittag til L. P. Christensen, der var Corn. Hansens stedfortræder, at overborgmesteren beklagede alligevel ikke at kunne underskrive det danske udkast. I stedet vedlagde Mittag en ny forkortet version med nogenlunde samme indhold, men uden henvisning til påskebegivenhederne. Stadsskoleråden tilføjede, at eventuelle ansøgninger om flytning af elever skulle være indleveret inden den 30. 9. for at kunne imødekommes. Denne frist, som gjorde hele ordningen illusorisk, blev dog senere forlænget. Den ny version af overborgmesterens erklæring blev straks udsendt til alle de forældre, som havde trukket deres skoleanmeldelser tilbage i foråret. Den danske påstand om, at disse afmeldelser til dels skyldtes pression fra nazistisk hold, bekræftedes utvetydigt, idet ikke mindre end 14 børn straks blev flyttet tilbage til dansk skole. Når tyskerne kasserede det danske erklæringsudkast, skyldtes det sandsynligvis, at man ved nærmere eftertanke fandt det en smule for konkret. Den tyske version inde-

holdt imidlertid det væsentligste, hvorfor mindretallet ikke gjorde indvendinger imod den.⁽²¹³⁾

Selv om man havde opnået et principielt tysk tilsagn, blev nyordningen af kommuneskolens forhold ikke realiseret så hurtigt, som skoleforeningen havde håbet og ventet. I oktober 1934 udarbejdede Mittag, formodentlig efter anmodning fra AA, en beretning om mindretalsskolevæsenet i Flensborg, hvori han opsummerede resultaterne af forhandlingerne med mindretallet. Mittag konstaterede, formodentlig netop med henblik på AA, at der hermed var skabt ro ved grænsen. Den temmelig udførlige redegørelse, som ikke blot behandlede skolespørgsmål, men også en række andre punkter, hvorom der havde været forhandlet med danskerne, formede sig først og fremmest som en lovprisning af dr. Sievers' og Mittags egen storsindede holdning over for de dansksindede. Bortset fra spørgsmålet om en ny bygning til den danske kommuneskole, havde Sievers i samarbejde med mindretallet klaret alle problemer til dettes tilfredshed. Mittags fremstilling udmærker sig ikke mindst ved talrige fortielser, især om baggrunden for de stedfundne forhandlinger. De danske klager over pression fra myndigheders og partiets side skulle således næsten uden undtagelse have vist sig ubegrundede, og Mittag antydede diskret, at dette var årsagen til, at danskerne i stedet for undersøgelser af enkeltsager ønskede principielle tyske tilkendegivelser. At kun 15 (14) børn ud af ca. 80 straks var blevet ommeldt til dansk skole som resultat af overborgmesterens erklæring fortolkede han som et bevis på, at tyskerne havde rene hænder.⁽²¹⁴⁾

Skal man sammenfatte det indtryk, som Mittags fremstilling måtte vække og søgte at vække hos læserne af hans beretning, må det blive, at Flensborg by og dr. Sievers havde vist en udstrakt imødekommenhed, på eget initiativ og på trods af en række urimelige klager fra mindretallets side. Kun på et enkelt punkt havde man, og det af økonomiske årsager, måttet stille sig afvisende, nemlig med hensyn til mindretallets ønske om en ny skolebygning. Mittag hævdede i øvrigt, at den hidtil benyttede skolebygning var mindst lige så god som gennemsnittet af de tyske skoler. Det væsentlige for mindretallet var imidlertid skolens placering. Ikke kun over for højere myndigheder søgte man imidlertid at fremmane billedet af en forbilledlig mindretalspolitik og at slå politisk mønt af tyske indrømmelser - ofte før de var gjort - men også over for offentligheden. I Flensburger Nachrichten (25. 10. 1934) betegnede Ernst Grunow således i en artikel under overskriften »Echte und falsche Minder-

heiten« løsningen på sagen om de mange ud- og ommeldelser fra kommuneskolen som »ein grosszügiges und vorbildliches Verhalten«. Grunow havde tydeligvis sine informationer fra officielle kilder; sandsynligvis har han haft Mittags beretning til rådighed. I hvert fald er der en påfaldende overensstemmelse.

Såvel skoleforeningen som Flensborg Avis protesterede kraftigt mod Grunows, og dermed indirekte Mittags fremstilling. Skoleforeningen betragtede kommuneskolesagens ordning som en selvfølge, hvilket man også meddelte dr. Sievers, idet man samtidig henviste til, at mindretallet havde fået det indtryk, at overborgmesteren ønskede mindst mulig offentlig omtale af disse forhold. Når man fra dansk side ikke havde behandlet denne sag i pressen i alle detaljer, skyldtes det en forventning om, at tyskerne ville indtage en lignende holdning. Skoleforeningen forlangte, at myndighederne klart tog afstand fra Grunows og andre lignende upålidelige fremstillinger. Utilfreds var man også med, at Grunow hævdede, at danskerne efter at have besøgt de tyske skoler sammen med Mittag skulle have indrømmet, at den eksisterende danske skole skulle svare nogenlunde til gennemsnittet af tysk skolestandard. Tværtimod mente man fortsat, at bygningen i Skolegyde var utilfredsstillende i alle henseender. Helst ville man have en nybygning, men hvis dette var umuligt, ville også den tyske pigeskoles bygning ved Frue kirke være acceptabel.⁽²¹⁵⁾

Sievers synes ikke at have reageret på dette, og udskiftningen af lærerpersonalet, som skulle have fundet sted pr. 1. 10. 1934, havde man så sent som midt i november endnu intet hørt om. Afgørelsen skulle træffes i Bernhard Rusts kulturministerium, hvilket foranledigede Andreas Hanssen til den 15. 11. 1934 at rykke ministeriet for en beslutning bl.a. under henvisning til forældrenes og de allerede udpegede læreres utålmodighed.⁽²¹⁶⁾ Ministeriet synes ikke at have reageret herpå, men på sin pressekonferance den 15. 12. 1934, hvor dr. Sievers bl.a. gav meddelelse om den ny preussiske kommunalreforms vedtagelse, oplyste han også, at regeringspræsidenten nu havde godkendt ansættelse af et antal dansksindede lærere ved kommuneskolen. De nærmere enkeltheder skulle drøftes med mindretallets repræsentanter i skolekommissionen. Flensburger Nachrichten fandt, at det var betegnende, at mindretallets mangeårige ønske på dette felt først var blevet opfyldt af det nazistiske Tyskland, som i modsætning til Weimar-systemets smålige chikane-politik nærrede agtelse for den fremmede nationalitet. Når man nu i Slesvig og

Berlin havde givet den flensborgske skolepolitik sin tilslutning, var dette et udtryk for, at nazismen ikke nøjedes med teoretiske diskussioner, men også handlede.⁽²¹⁷⁾ Efter juleferien var alle tysksindede lærere på nær to erstattet af dansksindede efter mindretallets eget valg. Ledelsen af kommuneskolen overtog Heinrich Fischer, hidtil ved Duborgskolen, som foruden at være tysk statsborger også havde tysk uddannelse. Fischers indsættelse som rektor fandt sted den 4. 1. 1935 ved en højtidelighed på skolen med deltagelse af bl.a. skoleråd Mittag.⁽²¹⁸⁾ Endnu bestod problemet med skolebygningens utilstrækkelighed. Således måtte en del af børnene anbringes i en tysk skole i den sydlige del af byen, hvilket dog i det mindste rummede den fordel, at nogle således fik en kortere skolevej. På længere sigt var det naturligvis en utilfredsstillende situation.

2) *Forhandlingerne om kommuneskolens fremtid 1935-36.*

Lige siden 1920 havde gensidighedsproblematikken i særlig grad været aktuel i skoleanliggender. Det kom derfor næppe overraskende for de danske myndigheder, at formanden for den hjemmetyske skoleforening i Nordslesvig sammen med de øvrige hjemmetyske ledere benyttede den forventede opfyldelse af det danske mindretals ønske om dansksindede lærere ved kommuneskolen i Flensborg til allerede i november 1934, inden der overhovedet var sket noget konkret endnu på dette felt, over for undervisningsministeriet i København at fremsætte forskellige ønsker og klager, heriblandt et krav om, at kun tysksindede lærere måtte ansættes ved de tysksprogede folkeskoler og skoleafdelinger i Nordslesvig.⁽²¹⁹⁾ Pointen ved dette krav var imidlertid, at det ikke ville være muligt for det tyske mindretal at skaffe tilstrækkeligt med tysksindede lærere med dansk statsborgerskab. Det, man reelt ønskede, var, at tyske statsborgere skulle kunne ansættes ved de tyske offentlige skoler i Nordslesvig som danske embedsmænd. At dette virkelig var målet, blev understreget, da der i »Amtliches Schulblatt« fra den 15. 1. 1935 fremkom en bekendtgørelse fra kultusministeriet om, at dette intet havde at indvende imod danske statsborgeres ansættelse som lærere ved den dansksprogede folkeskole i Flensborg.⁽²²⁰⁾ Dette var så meget mere påfaldende, som der overhovedet ikke var blevet fremsat noget ønske i den retning fra det danske mindretals side. Tværtimod ønskede man kun tyske statsborgere som lærere ved kommuneskolen.⁽²²¹⁾ Der kan næppe være tvivl om, at denne bekendtgørelse direkte var foranlediget af hjemmetyske henvendelser til Berlin. Resultater udeblev imidlertid;

tværtimod indgik i den reviderede nordslesvigske skolelov, som blev vedtaget i 1939, en bestemmelse om, at også medlemmer af skole-nævn skulle have dansk indfødsret.⁽²²²⁾

De hjemmetyske forsøg på at bruge tyske indrømmelser på skole-området som løftestang for krav til de danske myndigheder måtte falde uheldigt ud. Selv for en overfladisk betragtning var det indlysende, at det tyske mindretal på dette felt var langt bedre stillet end det danske syd for grænsen. De danske myndigheder foretog ikke desto mindre i hvert enkelt tilfælde omhyggelige undersøgelser for at konstatere, om de hjemmetyske påstande havde noget hold i virkeligheden.⁽²²³⁾ Særlig den tyske grænsepresse, herunder også Nord-schleswigsche Zeitung, gjorde sig bemærket ved at fremstille forholdene i Nordslesvig som fortvivlede for mindretallet, i modsætning til den mønstergyldige behandling, som det danske mindretal modtog af det ny Tysklands myndigheder. På denne baggrund kan det ikke undre, at det danske mindretal søgte informationer om forholdene i Nordslesvig for at kunne argumentere slagkraftigt mod disse påstande. L.P. Christensen skrev således til amtsskolekonsulenten for Tønder amt, Nic. Svendsen, for at få orientering om, hvorledes de danske myndigheder havde stillet sig vedrørende lokaler til offentlige tyske skoler og skoleafdelinger i Nordslesvig, og hans forventninger blev ikke skuffede. Svendsen oplyste bl.a., at nybygninger til tyske skoler (eller til danske, fordi bestående skolebygninger blev overladt til mindretallet) og ombygninger i forbindelse med indrettelse af tysk-sprogede skoleafdelinger i alt havde kostet den danske stat 195.000 kr. i tilskud. Tønder by, hvor mindretallet overtog det bestående skolebyggeri, er ikke medregnet heri. Hertil kom så amtets og kommunernes udgifter. I alt var der i Tønder amt blevet oprettet 11 kommunale tyske skoler eller skoleafdelinger.⁽²²⁴⁾

Da det trak ud med opfyldelsen af dr. Sievers' løfte om at finde en løsning på kommuneskolens lokaleproblem, rettede Corn. Hansen sidst i januar eller begyndelsen af februar 1935 en fornyet henvendelse til overborgmesteren med anmodning om et møde. Samtidig udarbejdede rektor Fischer en art memorandum om skolens forhold, der kunne tjene som grundlag for drøftelserne.⁽²²⁵⁾ Udover skolens uheldige placering og for ringe størrelse påpegede Fischer, at man manglede elementære nødvendigheder som gymnastiksal og faglokaler.⁽²²⁶⁾ Den 18. 2. 1935 modtog Mittag en deputation fra mindretallet, som ønskede klar besked om, hvor vidt man kunne få den skolebygning, som man ønskede, pigeskolen ved Frue kirke. På dette tids-

punkt må man altså have ladet tanken om en nybygning falde. Mittag afviste deputationens ønske bl.a. med den begrundelse, at den pågældende bygning var for stor, men lovede dog på danskernes forlangende at forelægge spørgsmålet for dr. Sievers og minde denne om hans tilsagn.⁽²²⁷⁾

Forhandlingerne med bystyret førte ikke nogen vegne. Intet tydede på, at byen skulle vise sig villig til at komme mindretallet i møde på dette punkt. Tværtimod ser det ud til, at man har overvejet løsninger af en ganske anden art. Den 25. 2. 1935 oversendte overborgmesterens sekretariat en fortegnelse over de forældre, som havde tilmeldt børn til den danske kommuneskole, til byens socialforvaltning. Man ønskede undersøgt, hvor de pågældende arbejdede, og såfremt de havde modtaget offentlig understøttelse, om familierne »unzweifelhaft« var af dansk nationalitet. Den 23. 3. sendte dr. Sievers personligt en ny liste til socialforvaltningen og bad undersøge om nogle af de herpå opførte skulle være arbejdsløse, og om de i givet fald kunne betragtes som utvivlsomt danske.⁽²²⁸⁾ En af disse lister blev tillige overdraget tillidsmanden på skibsværftet i Flensborg. Det viste sig imidlertid, at der blandt forældrene til nybegyndere på den danske skole kun var en, der var ansat her. Partiets tillidsmand ville forsøge at påvirke den pågældende »in der richtigen Form«.⁽²²⁹⁾

Den 17. 4. 1935 rykkede Sievers' sekretariatschef August Hansen socialforvaltningen for svar. Det viste sig da, at listen var gået direkte til skoleforvaltningen.⁽²³⁰⁾ Desværre har det ikke været muligt at følge sagen videre i akterne, men som et yderligere indicium på, at man ikke blot indsamlede disse informationer for at arkivere dem, kan anføres, at Tage Jessen den 28. 9. 1935 beklagede sig til Sievers over, at en dansksindet arbejder ansat i byens tjeneste var blevet flyttet til et ringere arbejde på deltid.⁽²³¹⁾ Denne mand havde ikke blot figureret på listen over forældre til nybegyndere, men i april/maj 1935 havde der været foretaget en nærmere undersøgelse af hans forhold.⁽²³²⁾ Skoleforeningen synes imidlertid ikke at have været klar over, hvad der foregik. Muligvis fordi resultatet af den tyske aktion var beskedent, muligvis fordi myndighederne denne gang gik forsigtigt og diskret til værks.⁽²³³⁾

Allerede inden det ny skoleårs begyndelse efter påske 1935 havde Skoleforeningen via Mittag rettet en ny anmodning om en ny skolebygning, denne gang direkte til kultusministeriet. Udover de hidtil fremførte argumenter nævnes desuden, at det tyske mindretal i Nordslesvig disponerede over »et rent ud forbilledligt offentligt sko-

levæsen« med central beliggenhed og veludstyrede bygninger, med en klassekvotient på kun 30 og gratis undervisningsmidler. Skulle ministeriet af økonomiske årsager afslå ønsket om en nybygning, ville mindretallet være rede til at overtage den tyske skole ved Frue kirke. Tysk imødekommenhed i denne sag ville kun være et beskedent skridt i retning af større gensidighed.⁽²³⁴⁾ Mittag var ikke til sinds at acceptere denne danske fremstilling, som jo ikke rigtig harmonerede med det skønmaleri, som han havde produceret i sin beretning i efteråret 1934. I stedet skrev han til formanden for den hjemmetyske skoleforening, rektor Wilhelm Koopmann i Tinglev, og bad denne oplyse, om de danske påstande var korrekte.⁽²³⁵⁾ Koopmann svarede modstræbende, at dette vel nok var tilfældet, men skyndte sig at tilføje, at det bestemt ikke skyldtes velvilje fra dansk side. De tyske skoleafdelingens centrale placering forklarede han med, at der var tale om små byer. Hjemmetyskerne kunne på ingen måde vente, at man ville gøre det mindste for dem, blot fordi de henviste til, at sådan gjorde man i Tyskland. I sin helhed var Koopmanns svar en opfordring til at sylte den danske ansøgning eller til i hvert fald kun delvis at imødekomme den. Samtidig vedlagde han imidlertid som bilag de redegørelser, som han havde indhentet fra sine lokale tillidsmænd, og der var intet heri, som stred imod danskerne oplysninger, eller som kunne anvendes mod den danske ansøgning i Flensborg.⁽²³⁶⁾

Mittag indberettede da også til regeringspræsidiets, at han fandt det danske ønske om en centralt beliggende skolebygning forståeligt, men at den eneste af de tyske skoler, der kunne komme i betragtning, ikke kunne undværes. En nybygning ville altså være nødvendig, og Mittag ville være yderst tilfreds, hvis den preussiske regering ville bevillige de nødvendige midler. Blot trængte også en stor del af de tyske skolebygninger i høj grad til udbygning og modernisering, hvorfor han henstillede, at man ikke gav den danske agitation ny næring, men så tingene i denne sammenhæng. Altså ingen ny skole til mindretallet uden samtidig modernisering af de tyske skoler.⁽²³⁷⁾ Flensborg by ville ikke betale, men ønskede statsmidler stillet til rådighed, og skulle det vise sig, at staten var villig til at punge ud, måtte det ikke kun komme mindretallet til gode. Selv om det er vanskeligt at se, hvorledes en ny skolebygning til mindretallet betalt af den tyske stat skulle kunne udnyttes i dansk propaganda, er det tydeligt, at myndighederne i Flensborg ikke ønskede at bringe sig i en situation, hvor den danske skole ville være byens mest moderne. Mittag havde

givet sorteper videre til den preussiske stat, og ved samtidig at kræve forbedringer af byens tyske skoler havde han klart forringet mindretallets chancer for at modtage et positivt svar fra Berlin.

Ved det ny skoleårs begyndelse den 24. 4. 1935 havde Skoleforeningen endnu ikke hørt fra ministeriet. Mens 71 elever var udgået fra skolen, havde der været en tilgang på 129, heraf 83 til 1. klasse - en stigning på 58 til ialt 392 elever. Samtidig var den sidste tysksindede lærerinde fratrådt og erstattet med en dansksindet.⁽²³⁸⁾ Da mindretallet trods gentagne henvendelser stadig intet hørte fra Berlin, anmodede Skoleforeningen den 29. 4. 1935 om en mundtlig forhandling, idet man ønskede dels to ekstra lærerstillinger, dels henviste til de tidligere andragender om en ny skolebygning.⁽²³⁹⁾ Situationens uholdbarhed understregedes af, at alle de nyindmeldte »rekrutter«, 83 børn, havde måttet anbringes i en klasse, hvilket i sig selv gjorde enhver tanke om forsvarlig undervisning absurd. Som en foreløbig løsning stillede Duborgskolen en lærer til rådighed som assistance. Flensborg by hævdede intet at kunne gøre; alene ved de tyske kommuneskoler skulle der i følge Mittag mangle 22 lærere, som det ikke havde været muligt at få bevillinger til. Den eneste mulige løsning var at få staten til at hjælpe.⁽²⁴⁰⁾

Under en forhandling i Berlin i maj 1935 - et resultat af mindretallets seneste appel herom - understregede kultusministeriets repræsentanter, at mindretallets skoleproblem principielt var af lokal karakter, og at vejen til konkrete forhandlinger med ministeriet måtte gå over Flensborg by, som, hvis den ikke kunne klare udgifterne selv, kunne sende sagen videre til Berlin. Mindretallets henvisninger til forholdene i Nordslesvig afvistest som irrelevante på grund af Tysklands særligt vanskelige økonomiske situation. På en dansk bemærkning om, at forholdene fremtrådte i et så meget grellere lys, når dr. Sievers og den tyske presse til stadighed fremhævede den store tyske imødekommenhed over for de dansksindede i Sydslesvig som kontrast til forholdene i Nordslesvig, svarede den tyske forhandlingsleder blot, at overborgmesteren havde at holde sig fra at snakke politik. Mindretallet burde indledningsvis nøjes med at kræve en ny skolebygning uden gymnastiksal osv. og samtidig påpege, at den gamle bygning udgjorde en realværdi, som måtte medregnes på kreditsiden ved finansieringen af en ny skole.⁽²⁴¹⁾

På baggrund af ministeriets kraftige understregning af problemets principielt lokale karakter oplyste Corn. Hansen på Skoleforeningens årsmøde den 8. 5. 1935, at man nu påny ville henvende sig på råd-

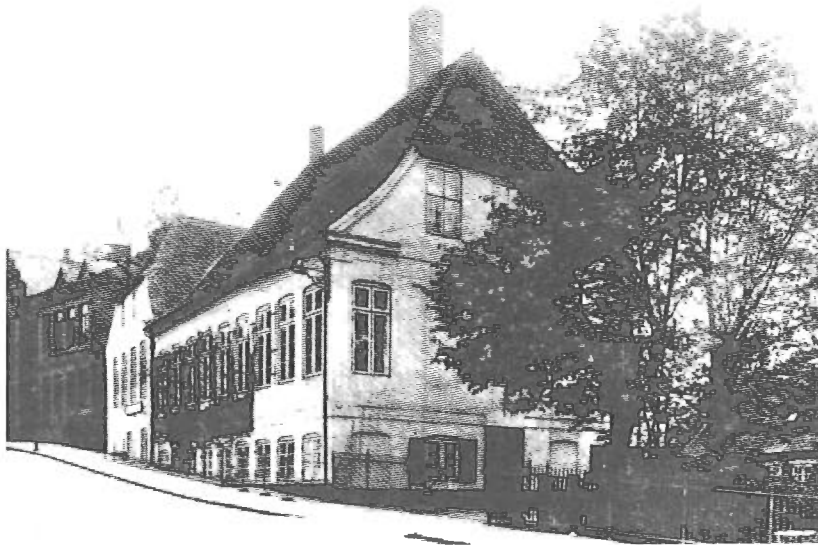
huset. Noget konkret udbytte af forhandlingen i Berlin ventede han ikke. Under diskussionen på årsmødet fremkom en række eksempler, som illustrerede, hvor utilfredsstillende situationen var. Således var der for det løbende skoleår kun bevilget 25 RM til skrivehefter og papir, og ved de danske læreres overtagelse af skolen skulle det forhåndenværende undervisningsmateriale have bestået af en hugorm i sprit i et ituslået glas. Til afhjælpning af dette forhold havde man dog fået en særbevilling på 800 RM. Flere af diskussionsdeltagerne krævede, at pressen tog disse ting op. Specielt fandt man det forkert, at skoleforeningens ledelse forholdt sig tavs »over for den selvforherligelse af egen imødekommenhed«, som var gængs i de tyske blade; ikke mindst fordi den danske tavshed kunne give indtryk af, at forholdene i Nordslesvig virkelig var ringere end syd for grænsen.⁽²⁴²⁾

Allerede på dette tidspunkt synes den flensborgske skoleforvaltning at have besluttet sig til at overlade mindretallet en anden tysk skole - i Duborggade - som i det mindste lå lidt mere centralt end Skolegyde.⁽²⁴³⁾ Over for ministeriet betegnede Mittag en sådan løsning som rimelig og understregede, at hvis de centrale instanser alligevel skulle foretrække en nybygning, ville det glæde ham. Blot måtte staten så også klare finansieringen. Ikke engang en ombygning af skolen i Duborggade ville byen kunne klare uden statsstøtte. Mittag bad derfor ministeriet stille det nødvendige beløb til rådighed. At hans glæde ved alt for stor imødekommenhed fra ministeriets side ville være begrænset belyses af, at han anførte, at politiske grunde talte imod en nybygning, idet mindretallet ellers med denne og Duborgskolen så ville råde over de to nyeste og bedst udstyrede skoler i Flensborg. De penge, som man »sparede« ved at vælge Duborggade-projektet, kunne så i stedet bruges til en ny bygning til den ringeste af de tyske skoler.⁽²⁴⁴⁾

Mindretalsdelegationens rejse til Berlin syntes således, trods det noget nedslående resultat af forhandlingerne, at skulle føre til noget. Den 15. 5. 1935 indfandt regeringspræsident Wallroth sig ledsaget af en række embedsmænd og Mittag sig på kommuneskolen for selv at tage forholdene i øjesyn.⁽²⁴⁵⁾ Da man midt i juni imidlertid stadig intet havde hørt, rykkede skoleforeningen dr. Sievers for en afgørelse. Corn. Hansen understregede, at alle relevante instanser var nøje underrettet om skolebygningens utilstrækkelighed og de håbløse forhold for undervisningen, som han skildrede i kraftige vendinger og alle detaljer. Skoleforeningen ville ikke mere tage noget medansvar

*Hovedbygningen, Duborggade 14, et solidt skolehus fra halvfjerds-
serne, hvis indre nu er blevet grundigt istandsat, ligesom der er
indrettet en mindre gymnastiksal. I baggrunden af billedet ser man
Duborggade 10, der ligeledes tages i brug af Kommuneskolen.*

*Den gamle bygning, Duborggade 10, opført ca. 1785 af toldkontrol-
lør Joh. Chr. Vasmer. Senere solgt til gæstgiveri. 1824 købt af
Flensborg by. Fra 1825 friskole for Vor Frue sogn.*

for disse «uholdbare tilstande».⁽²⁴⁶⁾ Kun to dage senere kunne konsulatet rapportere til København, at regeringspræsidenten dels havde givet tilladelse til at dele den yngste klasse (med 83 elever!) og dels til at ansætte en ny lærer efter mindretallets eget valg. Denne - Niels Bøgh Andersen - hidtil ved privatskolen i Harreslev - tiltrådte sin stilling dagen efter, den 22. 6. 1935.⁽²⁴⁷⁾ Efter ledende mindretalskredsens opfattelse var årsagen til miséren ikke manglende god vilje fra myndighedernes side, men pengemangel.⁽²⁴⁸⁾ Den 8. 7. sendte Sievers skoleforeningens skrivelse til Slesvig med anmodning om at lade den gå videre til Berlin. Han bemærkede samtidig, at Flensborg bys forvaltning havde været særdeles imødekommende over for det danske mindretal. »Sie lohnt dieses aber schlecht.« Sievers var stødt over det skarpe sprog i den danske henvendelse og tilføjede, at han tidligere havde bedt Corn. Hansen om at betjene sig af en mere afdæmpet tone, men uden resultat. Han bad regeringspræsidenten sørge for, at dette blev indskærpet skoleforeningens ledelse fra højere sted.⁽²⁴⁹⁾

Sommeren igennem overvejedes bygningsagen i Slesvig og Berlin. Bl.a. skulle også det preussiske finansministerium inddrages. Før dette havde taget stilling, kunne intet foretages.⁽²⁵⁰⁾ Det var altså ikke Flensborg by, der var skyld i den meget langvarige sagsbehandling, hvilket også fremgår af skolekontorets akter. I slutningen af november måned udløb fristen for indmeldelse af skolebørn til det ny skoleår. Det viste sig, at der ialt var indmeldt 73 børn i seksårsalderen samt ni, der skulle overflyttes fra tyske skoler.⁽²⁵¹⁾ Dette gjorde det bydende nødvendigt at få løst skolens problemer og helst inden påske 1936. I begyndelsen af februar 1936 var det endnu ikke klart, om det ansøgte byggetilskud ville blive bevilliget eller ej, trods anbefalinger både fra regeringspræsidenten og kultusministeriet⁽²⁵²⁾, men midt i februar fik Corn. Hansen og L.P. Christensen af Mittag besked om, at der nu var bevægelse i tingene.⁽²⁵³⁾ Kort efter blev skoleforeningen indbudt til forhandlinger i Slesvig den 20. 2. 1936 med bl.a. regeringspræsident Wallroth, skoleafdelingens leder dr. Ingwersen, Mittag samt arkitekt Rieve fra Flensborg. Wallroth meddelte her, at rigsregeringen i erkendelse af situationens alvor havde erklæret sig villig til at yde et lån til formålet på meget gunstige vilkår, og Mittag forelagde dernæst sin plan om at overlade mindretallet den tyske kommuneskole i Duborggade. På danske indvendinger om, at dette kun kunne være en provisorisk løsning, svarede Wallroth, at det var umuligt at skaffe midler til en nybygning, men at myndighederne

ønskede én endelig løsning. Drøftelserne sluttede med, at Wallroth trods gentagne indvendinger fra Mittags side bad denne forelægge det danske ønske om skolen ved Frue kirke for det flensborgske bystyre til afgørelse.⁽²⁵⁴⁾

Samme dag underrettede regeringspræsidenten kultusministeriet om resultatet af forhandlingerne med danskerne. Han fandt det politisk nødvendigt i en vis udstrækning at komme mindretallet i møde for at opnå en endelig løsning. Betingelserne for det lån, som Flensborg skulle have stillet til rådighed, skulle altså være således formuleret, at en sådan imødekommenhed blev mulig. Wallroth anbefalede at acceptere danskernes krav om skolen ved Frue kirke og bad om bemyndigelse til at anvende det bevilgede lån til at sætte Duborggade-skolen i stand med henblik på overflyttelse af tyske børn hertil. Samtidig bad han Flensborg by om hurtigst muligt at få afsluttet forhandlingerne med mindretallet og om at tage stilling til, om byen ville optage det bevilgede lån.⁽²⁵⁵⁾ I direkte modstrid med Wallroths planer forsøgte Sievers' stedfortræder dr. Link påny at få mindretallet til at acceptere Duborggade-løsningen, dog uden held.⁽²⁵⁶⁾ Hverken »magistraten« eller skolekommissionen, som drøftede spørgsmålet henholdsvis den 24. og 25. februar 1936 kunne nå frem til nogen afgørelse. Især gik skolekommissionen kraftigt imod danskernes ønske om skolen ved Frue kirke, men mente dog heller ikke, at Duborggade-løsningen var holdbar. Den 29. 2. 1936 skulle afholdes et møde med repræsentanter for regeringspræsidiets, og man besluttede at afvente resultatet heraf.⁽²⁵⁷⁾ Få dage senere modtog bystyret en meddelelse fra regeringen om, at en ansøgning om et kontant byggetilskud fra staten var blevet afslået.⁽²⁵⁸⁾ Financieringen måtte altså ske ved lån, hvilket blev afgørende for byens holdning.

Den 4. 3. 1936 meddelte Mittag skoleforeningen, at byen havde besluttet at stille skolen i Duborggade til mindretallets rådighed. Hermed var diskussionen afsluttet og sagen afgjort, selv om mindretallet straks protesterede og nægtede at afgive den erklæring om fuld tilfredshed, som myndighederne stærkt efterstræbte.⁽²⁵⁹⁾ Når mindretallet ikke fik den ønskede skolebygning, skulle det skyldes modstand fra menighedsrådet ved Frue kirke. Generalkonsul Larsen mente, at hovedårsagen snarere var uvilje fra partiets side, idet dette havde et antal kontorer beliggende i kirkens og skolens umiddelbare nærhed, men senere erklærede dr. Ingwersen over for en dansk delegation, der var til forhandling med ham i Slesvig, at såvel regeringen som bystyret i Flensborg havde været rede til at opfylde mindretal-

lets ønske for en gang for alle at få denne sag ud af verden. Menighedsrådet havde imidlertid sat sig kraftigt til modværge. På grund af den bestående spænding mellem regimet og den tyske kirke havde man da fundet det rigtigst ikke at søge at tvinge en afgørelse igennem mod menighedsrådets vilje.⁽²⁶⁰⁾

I løbet af foråret 1936 lykkedes det at få tildelt endnu en lærer til kommuneskolen, hvilket i øvrigt satte skoleforeningen i en vanskelig situation, da man ikke var i stand til at skaffe en dansksindet lærer med tysk statsborgerskab med kort varsel. Muligheden for at benytte sig af tilladelsen til at ansætte en dansk statsborger ønskede man ikke at gøre brug af for ikke at skaffe den danske regering vanskeligheder i Nordslesvig. Skolemyndighederne erklærede sig dernæst villige til at stille en tysk lærer til rådighed indtil videre, hvis regeringspræsidenten ville tillade det.⁽²⁶¹⁾ Arbejdet med indretningen af skolen i Duborggade til dens ny formål blev påbegyndt få dage efter at afgørelsen var faldet, men kunne dog ikke afsluttes inden det ny skoleårs begyndelse, hvor skolens elevtal nu for første gang nåede op over de 400 elever, nemlig ialt 421.⁽²⁶²⁾ På skoleforeningens årsmøde den 6. 5. 1936 nævnte Andreas Hanssen i sin årsberetning, at man uanset glæden over de forbedrede forhold ikke var tilfreds og ikke kunne anerkende, at det skulle være økonomisk uoverkommeligt for Det tyske Rige at indrette en fuldt ud tidssvarende og centralt beliggende skole for det danske mindretal, især når dette kun rådede over denne ene offentlige skole.⁽²⁶³⁾ Den 18. 8. 1936 kunne indflytningen i Duborggade endelig finde sted.⁽²⁶⁴⁾ Netop året 1936, som altså kom til at byde på en afgørende forbedring af kommuneskolens kår, betød tillige kulminationen på det danske skolevæsens vækst i Sydslesvig med 10 skoler og knapt 1.000 elever.⁽²⁶⁵⁾

Det må konstateres, at de tyske myndigheder i den her behandlede periode på en række punkter rent faktisk opfyldte en del af mindretallets vigtigste ønsker i skolemæssig henseende. Den pression, som dokumenteret fandt sted, udgik fra begyndelsen ikke direkte fra myndighederne, men fra partiet og dets tilsluttede organisationer. Selv om tyskerne intet indrømmede åbent, imødekom de dog danskernes krav om offentlig afstandtagen fra enhver form for pression af økonomisk art. Sievers og hans medarbejdere har formodentlig erkendt, at de grovere metoder på kort sigt nok bragte visse resultater, men at omkostningerne i prestigemæssig henseende var for høje. Afgørende var de centrale myndigheders krav om ro ved grænsen, og over for højere instanser fremstilledes den mindretalspolitiske situa-

tion i Flensborg da også som idyllisk - kun forstyrret af et kværlantisk mindretal. Korrekt var det, at det nazistiske bystyre havde gjort en række indrømmelser på skoleområdet, som mindretallet i Weimar-tiden havde krævet forgæves. En del af problemerne skyldtes dog samtidig direkte netop den nazistiske magtovertagelse og den nationale mobilisering i Tyskland.

Ligesom det danske mindretal koordinerede sin politik på skoleområdet med den danske regerings ønsker - formidlet af konsulatet, foretoges de tyske indrømmelser efter kontakt med de hjemmetske skolepolitiske ledere og nøje tilpasset det tyske mindretals strategi på skoleområdet. Samtidig søgte man i størst mulig grad at udnytte enhver opfyldelse af et dansk krav i propagandistisk henseende. Effekten var dog ringe, i hvert fald nord for grænsen. Forskellen mellem de to mindretals kår var for indlysende tydelig, og Berlin var da heller ikke begejstret for de flensborgske forsøg på at bringe gensidighedsprincippet ind i billedet på dette punkt. Mindretallets krav om en ny bygning til den danske kommuneskole var berettiget. Det indrømmede selv myndighederne, omend modvilligt. Væksten i kommuneskolens elevtal, som havde medvirket til at gøre problemet akut, forsøgte bystyret samtidig at dæmpe på anden vis. Pressionsforsøgene var denne gang omhyggeligt forberedt og foregik mere diskret, hvilket i hvert fald til at begynde med synes at have reduceret deres effekt.

Det var korrekt, at Flensborg by ikke selv var i stand til at løse kommuneskolens lokaleproblem, og at statsstøtte var nødvendig. At skoleråd Mittag samtidig søgte at skaffe penge til de tyske skoler delvist på danskernes bekostning kan ikke undre, men belyser desuden byens vanskelige finansielle situation. Ansvar for den meget langvarige behandling af byggesagen må placeres først og fremmest i Berlin, hvor dette spørgsmål åbenbart prioriteredes ret lavt. På den anden side var der tale om en kommuneskole, hvorfor det var byens opgave at sørge for forsvarlige forhold. Når mindretallet, på trods af at såvel bystyret - omend uvilligt - som regeringspræsidenten og kultusministeriet havde accepteret denne løsning, ikke fik overdraget skolen ved Frue kirke, skal forklaringen søges i Flensborg. Såvel Mittag som skolekommissionen var imod, og oplysningerne om menighedsrådets uvilje forekommer troværdige, idet skolen er placeret umiddelbart op ad kirken. Der er næppe tvivl om, at det ville have vakt udbredt utilfredshed i befolkningen, hvis man havde overladt denne skole til danskerne, hvilket bystyret måtte tage med i betragt-

ning. For de højere instanser var det væsentligste at få lukket munden på mindretallet, helst for Flensborgs regning. Overborgmester og skoleråd måtte derimod søge at finde en løsning, som imødekom danskerne i rimelig udstrækning uden at skabe uro i den tysksindede befolkningsdel. Denne løsning var skolen i Duborggade.

h - *Mindretalspressen og nazismen*

Parallelt med den politiske ensretningsproces, som var forudsætningen for nazismens monopolisering af magten, måtte nødvendigvis følge etablering af kontrol med massemedier og andre kanaler for fri meningsdannelse og ukontrolleret information. Det første mål måtte være at skaffe regimet kontrol over presse og radio og at ændre disse medier til organer for nazistisk propaganda. Af væsentlig betydning for den nazistiske overtagelse af kontrollen med pressen var rigspræsidentens såkaldte nødforordninger af 4. 2. og 28. 2. 1933, der bl.a. tillod ophævelse af presse- og forsamlingsfrihed.⁽²⁶⁶⁾ Den 13. 3. 1933 oprettedes propagandaministeriet, forkortet »Promi« med Goebbels som leder. Statssekretær blev Walter Funk, der var chef for rigsregeringens presseafdeling, som hidtil havde sorteret under AA. Denne afdeling opdeltet nu, således at den indenrigspolitiske del overførtes til Promi. Den personelle overlapning mellem stat og parti blev i dette ministerium særlig tydelig. Ikke blot på grund af Goebbels' og Funks dobbeltstillinger (Goebbels var tillige »Reichspropagandaleiter der NSDAP« og Gauleiter i Berlin), men også idet selve NSDAP-sektionen »Reichspropagandaleitung« simpelthen indgik i det ny ministerium som dettes anden hovedbestanddel.⁽²⁶⁷⁾

Promis afdeling IV, presseafdelingen, sorteret direkte under Funk, og dens leder, fra 29. 5. 1933 dr. Jahncke, fungerede desuden som rigspressechefens stedfortræder. Afd. IV, som også ledede den såkaldte rigspressekonference, var ministeriets mest omfangsrige sektion og havde bl.a. til opgave at ensrette det tyske journalistforbund »Reichsverband der Deutschen Presse«, RDP, og at koncipere en redaktørlov. Også oprettelse af et pressekammer, fusion af nyhedsbureauer m.m. hørte til afd. IV's kompetanceområde. Rigspressekonferencen var en oprindelig på privat basis oprettet institution til formidling af information fra centraladministrationen og rigsregeringen til pressen. Den 20. 6. 1933 meddelte dr. Jahncke, at pressekonferencen skulle opløses, og begrundede denne beslutning med, at det

ikke var i overensstemmelse med den nazistiske stats autoritetstanke, dvs. førerprincippet, at regeringen hver dag måtte stå til ansvar for sine handlinger på en privat pressekonference. Hermed var den egentlige magtovertagelsesfase i tysk presse afsluttet, og ensretningen, dvs. strukturændringer på nazistiske betingelser blev næste skridt. Informationer flød ovenfra og nedefter, og journalistens opgave blev at modtage sine instrukser og udføre dem efter Promis retningslinier. Journalisternes faglige organisation, RDP, var allerede den 30. 4. 1933 kommet under nazistisk kontrol, da Otto Dietrich, NSDAP's rigspressechef var blevet valgt til formand.⁽²⁶⁸⁾

Den 22. 9. 1933 udstedte Promi en rigskulturkammerlov, som be myndigede ministeren til at oprette offentligt-retlige korporationer med tvungent medlemskab for alle beskæftiget inden for Promis sfære, dvs. presse, radio, litteratur, musik, film etc. I følge lovens § 2 oprettedes et rigspressekammer, som sammen med de øvrige korporationer skulle udgøre et rigskulturkammer med sæde i Berlin. Propagandaministeren var født formand for rigskulturkammeret og kunne ophæve afgørelser truffet af enkeltkammerne. Den 4. 10. 1933 udstedte Promi dernæst den af presseafdelingen udarbejdede redaktørlov, »Schriftleitergesetz«, som skulle træde i kraft pr. 1. 1. 1934, og som endeligt udslettede pressefrihedens sidste formelle støttepunkter.⁽²⁶⁹⁾ Enhver form for avisudgivelse var herefter en af staten reguleret virksomhed, hvorfor ingen måtte kalde sig redaktør uden at opfylde lovens betingelser bl.a. tysk statsborgerskab, arisk afstamning og faglig uddannelse. Vigtigst var dog, at en journalist herefter skulle have de egenskaber, som måtte kræves af en person, hvis erhverv var åndelig påvirkning af offentligheden. For at sikre, at de omtalte krav virkelig blev opfyldt, skulle der føres en såkaldt »Berufsliste«, og inden man kunne blive optaget på denne, skulle der foretages en politimæssig undersøgelse af den pågældende journalsists forhold. Kravet om tysk statsborgerskab kunne dog fraviges for personer af tysk afstamning og for udlændinge, som måtte søge ansættelse ved et mindretalsorgan, såfremt rigstyskerne kunne fungere som journalister ved tyske blade i det pågældende mindretals moderland. Ved optagelse på Berufsliste blev man automatisk medlem af RDP, hvis leder udnævntes af ministeren. Faglige domstole kunne træffe afgørelse i sager om optagelse eller slettelse fra listen og dømme i sager om faglige forseelser. Propagandaministeren kunne dog også selv anordne en journalsists slettelse fra listen. Loven fastsatte tillige nøje regler for, hvad der måtte og ikke måtte skrives, og det var

Promi, der afgjorde om disse regler var overtrådt. Endvidere skabtes en særlig lovgivning for bladenes annoncevæsen, og der oprettedes et »Werberat der deutschen Wirtschaft«, som bl.a. tog bestemmelse om spaltebredde, priser, provisioner m.m., og som pålagde alle blade at offentliggøre deres oplag.⁽²⁷⁰⁾

Virkningerne af de nazistiske indgreb over for pressen viste sig hurtigt. I løbet af 1933 reduceredes antallet af aviser med ca. 600, og i begyndelsen af 1934 var pressens samlede oplag faldet med næsten 2 millioner i forhold til året før.⁽²⁷¹⁾ En del aviser gik fallit efter længere tids forbud, andre lukkede frivilligt eller blev fusioneret med nazistiske blade. I Slesvig-Holsten skete der ikke store ændringer i pressefloraen. Den langt overvejende del af pressen var borgerlige blade, som mere eller mindre frivilligt blev nazificeret i løbet af foråret 1933. Det socialdemokratiske »Schleswig-Holsteinische Volkszeitung« lukkede efter længere tids forbud den 1. 4. 1933.⁽²⁷²⁾ Tilbage var Flensborg Avis og dens tysksprogede tillæg Der Schleswiger. Spørgsmålet var, hvilken rolle Promi havde tiltænkt de nationale mindretals publikationer i det ovenfor beskrevne system.

1) *Den nazistiske presselovgivning og de danske blade i Sydslesvig.* Den nazistiske magtovertagelse og frygten for at blive ramt af forbud havde fået Flensborg Avis' redaktion til at pålægge sig selv en skrap selvsensur, hvilket i en vis udstrækning berøvede bladet læsere nord for grænsen, netop hvor dets udbredelse var størst. Samtidig var man blevet hårdt ramt af kronedevalueringen i 1932, som havde tvunget bladets ejere til at søge økonomisk støtte i Danmark. Dette viste sig imidlertid ikke helt let at opnå. Der herskede især i socialdemokratiske kredse en udbredt uvilje mod Flensborg Avis, som man betragtede som halvvejs nazistisk. Dette var absolut ikke tilfældet, men det kan ikke nægtes, at bladet blev præget af omgivelsernes nazistiske terminologi. Enkelte af de skrivende medarbejdere havde i begyndelsen en vis sympati for nazismen, som dog snart svandt bort, da man stiftede nærmere bekendtskab med de ny magthavere. Bladets for et mindretalsorgan naturlige folkefællesskabsideologi kunne naturligt nok heller ikke vække større sympati blandt socialdemokrater. Men det lykkedes dog op gennem 30'erne år for år at få stillet de nødvendige midler til rådighed fra den danske stat på betingelse af, at de

danske nationale foreninger påtog sig en del af byrden. En mere permanent ordning, som kunne have betrygget avisens fremtid på længere sigt, lykkedes det derimod ikke at opnå.⁽²⁷³⁾

Det var altså en presse med faldende læsertilslutning og store økonomiske vanskeligheder, som nu ydermere blev stillet over for problemet, hvorledes man skulle forholde sig til den overordentlig vidtgående ny nazistiske lovgivning på presseområdet. Først og fremmest søgte man fra begyndelsen af at undgå indkorporering i den nazistiske pressestruktur.⁽²⁷⁴⁾ En fælles dansk-polsk anmodning i begyndelsen af 1934 om at få indrømmet en særstilling for mindretalenes presse blev imidlertid afslået, og i september samme år så Ernst Christiansen sig nødsaget til at indmelde sig i den tyske avisforlæggersammenslutning, »Reichsverband der Deutschen Zeitungsverleger«. Ved denne lejlighed tog han dog det forbehold, at hans medlemsskab måtte være af foreløbig karakter, eftersom dette ikke var i overensstemmelse med de tyske ledes løfter om ikke at inddrage mindretallene i ensrettningsprocessen.⁽²⁷⁵⁾ Rigspresssekammeret reagerede ved at påpege, at medlemsskab af avisforlæggerforbundet først og fremmest var en fordel, og at man var indstillet på at tage hensyn til Christiansens særlige stilling som udgiver af en mindretalsavis. En henvisning til en bestemmelse om, at folkeretlige aftaler ikke måtte krænkes ved ministeriets bekendtgørelse om tvungent medlemsskab af forlæggersammenslutningen, var, omend sandsynligvis velment, ikke desto mindre værdiløs, eftersom der for det danske mindretals vedkommende netop ikke eksisterede folkeretligt bindende aftaler, men kun uforpligtende hensigtserklæringer fra forskellige ledende nazister.⁽²⁷⁶⁾ Yderligere forsøg på rent organisatorisk at opnå en særstilling overlod det danske mindretal til polakkerne, som dog heller ikke havde større held med sig.⁽²⁷⁷⁾

Den 24. 4. 1935 udstedte præsidenten for rigspresssekammeret, Max Amann, en forordning, hvorefter bl.a. selskaber og institutioner ikke mere kunne eje en avis, og alle ejere, parthavere osv. skulle melde sig til avisforlæggerforbundet med oplysning om andeles størrelse, rettigheder m.m. Forlæggere og deres ægtefæller samt medlemmer af et eventuelt tilsynsråd skulle kunne påvise arisk afstamning tilbage til år 1800. Midler stillet til rådighed for aviser i form af tilskud skulle der gøres nærmere rede for og indhentes tilladelse til. Bladene måtte kun, såfremt der forelå dispensation fra rigspresssekammeret, satse på en afgrænset konfessionel, faglig eller interesse-mæssig personkreds.⁽²⁷⁸⁾ Ikke mindst det sidste punkt var naturlig-

vis afgørende for mindretalspressen. Selv om Amanns forordning trådte i kraft øjeblikkelig, var det først omkring årsskiftet 1935/36, at konsekvenserne for Flensborg Avis og Der Schleswiger blev klare for mindretallet. På dette tidspunkt henvendte Jacob Kronika sig til APA's pressekontor for at bede dette formidle en særstilling for de to danske blade.⁽²⁷⁹⁾ Som følge heraf modtog Flensborg Avis en anmodning fra avisforlæggerforbundet om en nøjere redegørelse for, på hvilke punkter man ønskede en særstilling, og en uges tid senere en besked om også at tage kontakt med »Werberat der deutschen Wirtschaft«, hvad angik særlige ønsker med hensyn til avertering. Desuden frarådede man i en »truende tone« mindretallet at søge støtte hos APA.⁽²⁸⁰⁾

Kronika underrettede herefter den danske Berlin-gesandt Herluf Zahle om denne ny udvikling og kontaktede påny pressechef Karl Bömer i APA. Som indledning til en forhandling sendte Bömer den hidtil udvekslede korrespondance om en eventuel »Sondergenehmigung« til Amann.⁽²⁷⁹⁾ Ernst Christiansen understregede over for avisforlæggerforbundet sin vilje til at finde en for begge parter tilfredsstillende løsning og forklarede henvendelsen til APA med, at sagen jo ikke var uden udenrigspolitiske aspekter, eftersom bladet opererede på begge sider af den dansk-tyske grænse. Derfor kunne det heller ikke være rimeligt at underkaste Flensborg Avis samme behandling som den tyske presse. Han mindede desuden om, at avisforlæggerforbundet netop havde udtrykt forståelse for bladets særlige stilling i forbindelse med hans optagelse i forbundet.⁽²⁸¹⁾ Den 21. 2. 1936 skrev Bömer til Kronika, at de kompetente instanser ikke havde noget imod en særstatus for Flensborg Avis på de ansøgte punkter. Herefter stod det blot tilbage at indsende formelle ansøgninger til henholdsvis avisforlæggerforbundet og Werberat.⁽²⁸²⁾

Kronikas forbindelser i APA tilvejebragte således en for Flensborg Avis tilfredsstillende løsning; ikke desto mindre understreger episoden risikoen ved denne metode. Når Kronika således forsøgte at udnytte forbindelser og at spille på modsætningerne i det tyske hierarki, måtte det være af afgørende betydning, med hvilken styrke de benyttede mellemmænd ville og kunne bakke de danske ønsker op. Allerede på dette tidspunkt var Alfred Rosenberg og hans APA i udenrigspolitiske anliggender gradvist ved at blive overskygget af Joachim v. Ribbentrop og dennes »Dienststelle«.⁽²⁸³⁾ Støttede man sig til de forkerte personer, betød det ikke blot reducerede muligheder for at varetage danske interesser, men muligvis også en personlig

risiko for Kronika.⁽²⁸⁴⁾

Af større interesse end disse, ganske vist for Flensborg Avis' økonomi særdeles vigtige forhold, er imidlertid spørgsmålet om, i hvilken udstrækning myndighederne benyttede de muligheder, som den nazistiske presselovgivning gav til at gribe direkte ind over for bladenes indhold. Egentlig censur var ikke blevet indført, men til gengæld åbnede lovgivningen mulighed for en lang række indgreb fra midlertidigt forbud over slettelse fra Berufsliste til permanent forbud mod journalister og blade, som Promi måtte finde genstridige. Det første påviselige sammenstød med myndighederne på grund af en artikel i Flensborg Avis fandt sted i midten af 1934. Den 11. juni blev Ernst Christiansen kaldt til dr. Sievers' kontor, hvor rådmand dr. Elsner på overborgmesterens vegne tildelte ham en advarsel fra overpræsident Lohse på grund af nogle bemærkninger i en Kronika-korrespondance fra Berlin om Tysklands mangel på valuta, SA-chefen Ernst Röhms position m.m.⁽²⁸⁵⁾

I erkendelse af den risiko, som en sådan officiel advarsel kunne udgøre for avisens fremtid, affattede Christiansen straks et brev til Lohse, hvori han i en for ham meget spagfærdig tone forsikrede om sin, Kronikas og Flensborg Avis' fulde loyalitet og omhyggelige bestræbelser på at indtage en upåklagelig holdning. Han bemærkede, at Kronika gentagne gange fra officiel side havde modtaget anerkendelse for sin loyale linie, og at Flensborg Avis ofte havde imødegået sensationelle beretninger om tilstandene i Tyskland i nordisk presse, selv om dette havde ført til, at bladet var blevet mistænkeliggjort i visse danske kredse. Hvis man skulle kunne fastholde sine danske læsers tillid til, at avisen gav udtryk for sine egne synspunkter, var det imidlertid vigtigt, at man ikke blev pålagt flere begrænsninger i sin bevægelsesfrihed end den allerede praktiserede tilbageholdenhed og forsigtighed. Ikke desto mindre lovede Christiansen, at man fremover yderligere ville skærpe sin årvågenhed.⁽²⁸⁶⁾

Dette må have stillet tyskerne tilfreds. I hvert fald svarede Lohses kontor, at man var helt enige i Christiansens synspunkter.⁽²⁸⁷⁾ Sagen syntes således ordnet i mindelighed. Tilbage står spørgsmålet, hvorfor en på ingen måde særlig bemærkelsesværdig eller dristig artikel blev udmærket med en officiel advarsel. Herom kan kun gisnes, og det vil derfor være nyttigere at tage nogle episoder op, hvor hændelsesforløbet er bedre belyst. Den 28. 8. 1935 tildelte Promi, ved dr. Jahncke selv, Der Schleswiger en advarsel i anledning af en artikel på lokalsiden i udgaven fra den 27. 7. 1935. Ansvarlig for denne side

var journalist Walther Lange, men selve artiklen var skrevet af den frisiske tidligere kredsmand Johs. Oldsen, som til sin rubrik »Fraschlönj« den pågældende dag havde benyttet overskriften: »So arbeit der Gegner! Die Organisation und der Aufbau der NS-Kulturgemeinde«. Principielt kunne Promi ikke acceptere udtrykket »Gegner« om den tyske befolkning eller NS-Kulturgemeinde, eftersom dette, og det var den sædvanlige begrundelse i sådanne sager, var egnet til at fremkalde »ophidselse og uro« i befolkningen. Jahncke tilføjede, at han gennem nogen tid havde bemærket, at Der Schleswiger i mere eller mindre fordækt form bekæmpede forestillingen om friseres tyskhed. Dette kunne man fra dansk side vanskeligt benægte, idet man altid havde bestridt friseres objektive tilhørsforhold til det tyske folk. Advarslen var skarpt formuleret og mundede ud i en trussel om, at lignende »Angriffe« for fremtiden ville blive hindret med dertil egnede midler.⁽²⁸⁸⁾

På en advarsel af denne art måtte næste gang følge et forbud. Det kan derfor ikke undre, at Ernst Christiansen også ved denne lejlighed søgte ved Kronikas mellemkomst at få fjernet denne overhængende trussel. Oldsen fik samtidig besked om fremover at udvise mere forsigtighed. Til Kronika skrev Christiansen, at han nødigt så et forbud mod Der Schleswiger på grund af friserne, men at man jo på den anden side vanskeligt kunne svigte dem. Jahnckes brev havde rejst spørgsmålet om, hvor vidt friserne overhovedet kunne betegnes som et nationalt mindretal, og helst ville han reagere både imod skrivelserns indhold og selve advarslen. Kronika burde derfor henvende sig til Jahncke og forhøre sig om baggrunden for sagen. Christiansen sluttede: »Der foreligger jo nok en denunciation. Manden kunne vist godt trænge til at få noget at vide om hele avisens forhold i Det tredje Rige«. ⁽²⁸⁹⁾ Den 5. 9. 1935 havde Christiansen en samtale med Oldsen, som resulterede i, at de besluttede at afvente nyt fra Kronika. Oldsen mente i øvrigt, at spørgsmålet om anerkendelse af et frisisk mindretal måtte være en sag for Forbundet af nationale mindretal i Tyskland at tage sig af. ⁽²⁹⁰⁾ Samme dag ringede Kronika fra Berlin. Han havde i Promi haft en samtale med den sagsbehandler, som havde affattet advarslen. ⁽²⁹¹⁾ Den pågældende skulle være Kronika venligt stemt og havde i hvert fald oplyst, at Jahncke slet ikke havde kendskab til sagen. Advarselsskrivelsen var foranlediget af »denuncierende breve fra Nordmarken«. Sagen var klaret, og der skulle tilmed være faldet rosende udtalelser om såvel Flensborg Avis som Kronika. ⁽²⁹²⁾

Ejheller denne sag fik således de alvorlige konsekvenser, som Chri-

stiansen havde frygtet. Dog fandt Kronika, måske fordi han ikke havde kunnet få oplyst, hvem den omtalte brevskriver var, det nødvendigt at indskærpe redaktionen, at Der Schleswiger måtte overveje hvert eneste ord, man skrev.⁽²⁹²⁾ Samme dag, den 5. 9. 1935, skrev Ernst Christiansen til Oldsen og underrettede ham om resultatet af Kronikas intervention. Alt i alt fandt han dette tilfredsstillende, og »stillingen vil næppe forbedres ved nogen henvendelse om mindretalsspørgsmålet, der tager sit udgangspunkt fra denne sag.«⁽²⁹³⁾ Til Kronika skrev han bl.a.: »I grunden burde du jo have et gagetilskud fra anden side, som ekstraordinær befuldmægtiget minister.«⁽²⁹⁰⁾

Det er sandsynligt, at Promis advarsel virkelig skyldtes en henvendelse fra Slesvig-Holsten, efter alt at dømme fra en person med tilstrækkelig indflydelse til at kunne påvirke ministeriets stillingtagen. Promis embedsmænd, som næppe var særligt velorienterede om forholdene, synes blot at have fungeret som postkontor. Dette understreges af, at sagen var så let at bilægge. Ganske vist blev advarslen ikke trukket tilbage, men reelt var der tale om et tysk tilbageslag. Sidst i september kom turen imidlertid til mindretallenes fælles tidskrift »Kulturwehr«, som modtog en advarsel fra Promi om at erindre sig sine af presseloven pålagte forpligtelser til at varetage tyske interesser.⁽²⁹⁴⁾ Redaktør Jan Skala, der var Lausitz-serber, afviste den 12. 10. 1935 i en længere skrivelse til Promi den givne begrundelse for advarslen og forlangte den taget tilbage, og bad samtidig propagandaministeren om at gøre sin indflydelse gældende for at få ændret de kritisable forhold, hvis behandling i Kulturwehr havde givet anledning til advarslen.⁽²⁹⁵⁾ Det har ikke været muligt at konstatere, om Skala modtog noget svar fra Promi, men den 3. 3. 1936 fik han besked om, at han var slettet fra Berufsliste. Dermed ophørte også Kulturwehr med at udkomme.⁽²⁹⁶⁾

I foråret 1936 var det atter Flensborg Avis, der havde forsynet sig mod nazistiske presseprincipper. Den 26. 2. 1936 havde bladet omtalt en episode i Tønning, hvor et medlem af Den slesvigske Forening skulle være blevet nægtet arbejde med den begrundelse, at han var dansksindet. Ministerialrat Berndt fra Promi meddelte den 28. 5. 1936, at bladets beretning, så vidt han var informeret, var ukorrekt. Han forlangte derfor en øjeblikkelig berigtigelse og opfordrede redaktionen til fremover at undlade at trykke historier, som ikke kunne tåle en nærmere undersøgelse.⁽²⁹⁷⁾ Ernst Christiansen fastholdt i sit svar til Promi bladets reportages korrekthed, men erkendte, at han så mange måneder efter ikke var i stand til at føre bevis

herfor, hvorfor man havde bragt den ønskede berigtigelse.⁽²⁹⁸⁾

Uheldigvis for Promi skulle en tysk myndighed selv komme til at levere de fornødne beviser for åben national diskrimination. Den 5. 7. 1936 bragte Flensborg Avis i stor opsætning en artikel om tyske myndigheders afskedigelse af danske arbejdere i Slesvig by og på Sild. Af særlig interesse var offentliggørelsen af to skrivelser fra »Fliegerhorstkommandantur« på Sild. Den ene var en særdeles smuk anbefaling til en dansk arbejder, den anden en skriftlig opsigelse af samme mand. I sidstnævnte hed det udtrykkeligt, at den pågældende ikke kunne beskæftiges på værnemagtens arbejdspladser, fordi han var medlem af det danske mindretal. Flensborg Avis protesterede skarpt mod denne fremgangsmåde, generalsekretariatet rejste ligeledes indsigelse, og lederen af Arbeitsamt i Flensborg meddelte dernæst, at den pågældende straks ville få anvist andet arbejde.⁽²⁹⁹⁾ I og for sig kan det ikke undre, at værnemagten ikke ønskede at beskæftige medlemmer af et nationalt mindretal ved bygning af militære fæstningsværker, flyvepladser og lignende, især ikke når det betænkes i hvilken udstrækning Tyskland brugte medlemmer af sine nationale mindretal i andre lande som agenter og spioner.⁽³⁰⁰⁾ Dette synspunkt kunne danskerne imidlertid ikke acceptere, vel især fordi de af regeringen iværksatte beskæftigelsesarbejder i Sydslesvig for størstedelens vedkommende var af militær karakter. Det i denne sammenhæng væsentligste var dog, at man nu kunne fremlægge ganske klar dokumentation for, at folk faktisk blev afskediget af nationale grunde. Denne gang fremkom da heller intet krav om berigtigelse fra Promi.

I begyndelsen af juli 1936 afholdtes i Promi en fortrolig konference, som havde det danske mindretal og Flensborg Avis på dagsordenen. Det danske gesandtskab rapporterede - desværre uden at oplyse sin kilde - i en strengt fortrolig indberetning til København herom den 19. 8. 1936. Hvad der foregik på konferencen vidste gesandtskabet ikke noget om, men Promi skulle have et godt øje til Flensborg Avis, og Herluf Zahle mente, at Promi nu ville søge at få bladet ensrettet, hvilket skulle ske ved, at ministeriet med tilsyneladende velvilje skulle tilstille bladet alle de fra Promi udgående hemmelige meddelser, »som formentlig betyder lige så mange forholdsordrer«. Den tyske presseattaché i København, Frielitz, havde tilbudt at forhandle med Ernst Christiansen herom og samtidig pålagt gesandtskabets kilde, vel Kronika, ikke at nævne sagen over for den danske presseattaché i Berlin.⁽³⁰¹⁾ Generalkonsul Larsen havde allerede den

17. 3. 1936 givet udtryk for en lignende mistanke om, at en endelig ensretning af Flensborg Avis var forestående. Larsens kilde var redaktør Ernst Schröder, som havde været meget ophidset over Flensborg Avis, og som mente at redaktørerne Christiansen og Tage Jessen forfulgte ham personlig, bagtalte og nedrakkede ham. Larsen havde sagt, at han ikke havde bemærket noget i den retning, men Schröder havde hævdet at kunne fremlægge »hundreder af beviser« fra de seneste år. Larsen havde fået det indtryk, at Schröder havde en aktion mod Flensborg Avis til hensigt, og at denne måske allerede var indledt.⁽³⁰²⁾ Om dette skal ses i sammenhæng med den senere afholdte konference i Promi, er imidlertid ikke klart.

2) *Alnor-Christiansen-sagen. Et forsøg på ensretning af Flensborg Avis?*

De danske forventninger om en aktion mod Flensborg Avis fra tysk side skulle blive bekræftet i efteråret 1936. I sommeren 1936 advarede redaktøren for Rendsborg-bladet »Schleswig-Holsteinische Landeszeitung« Kronika om at vanskeligheder var i vente. I grænsetyske kredse og ikke mindst på Flensburger Nachrichten skulle man være forbitret over, at Flensborg Avis - netop fordi bladet ikke modtog Promis hemmelige instrukser - takket være Kronika igen og igen kunne bringe stof, som ikke stod til rådighed for den tyske presse.⁽³⁰³⁾ Myndighedernes aktion rettede sig imidlertid ikke mod Kronika i denne omgang, men mod Ernst Christiansen.

Den 7. 11. 1936 modtog Christiansen et anbefalet brev fra lederen af RDP's Slesvig-Holsten-afdeling, chefredaktøren for det officielle nazistiske organ Schleswig-Holsteinische Tageszeitung Willi Ehlers, som meddelte, at man havde modtaget en klage over Christiansen i anledning af dennes omtale af Kieler-professoren Karl Alnors bog »Handbuch zur schleswigschen Frage« og et interview med Alnor i tidsskriftet »Der Schleswig-Holsteiner«. Klagen gik ud på, at Christiansens kommentarer i Flensborg Avis og Der Schleswiger gik langt ud over grænsen for tilladelig polemik. Christiansen måtte redegøre for sin handlemåde, hvorefter Ehlers ville tage stilling til, om der skulle nedsættes en faglig æresret. De eksempler, som Ehlers opregnede i brevet, var klart af en art, som også uden for Det tredje Rige måtte forventes at medføre et injuriersøgsmål.⁽³⁰⁴⁾

Allerede i det omtalte interview - formentlig med Ernst Schröder - var Alnor blevet spurgt, om det ikke ville være formålstjenligt at undersøge Ernst Christiansens »so überaus deutschfeindliche Politik«

under og efter afstemningstiden nærmere.⁽³⁰⁵⁾ Generalkonsul Larsen mente, at Ehlers' brev skulle ses i sammenhæng hermed, idet hensigten efter hans opfattelse var at få stemplet Christiansen som illoyal og om muligt udelukket af RDP. Tænkeligt var det dog også, at denne sag skulle bruges til at skaffe Alnors arbejde publicity, hvilket det hidtil havde knebet med. Larsen mente her at se et ingenlunde ufarligt tysk fremstød mod mindretallet og dets presse. Christiansen havde meddelt ham, at han ville sende presseforbundet en redegørelse, hvori han ville hævde sin ret til at forsvare sig offentligt mod beskyldninger som dem, Alnor havde fremsat i sin »Handbuch«.⁽³⁰⁶⁾ Herluf Zahle, som vel var blevet orienteret af Kronika, skrev til udenrigsministeriet, at initiativet vel var udgået fra Kiel, og at man antog, at Ernst Schröder var en af ophavsmændene. Zahle mente, at formålet var at få fjernet Christiansen og erstattet ham med »et lydigere redskab«.⁽³⁰⁷⁾ Havde det været Alnor selv, der havde formuleret klagen mod Christiansen, ville det formodentlig være fremgået af presseforbundets skrivelse. Det var derfor naturligt, at mistanken samlede sig om Ernst Schröder.

Den 11. 11. 1936 afsendte Christiansen sin redegørelse til Ehlers. Han gjorde opmærksom på, at han i denne sag følte sig som den angrebne, og hævdede sin ret til at forsvare sig. Han påpegede, at de fremførte klagepunkter var taget ud af deres sammenhæng, og mente i øvrigt at have ført bevis for sine påstande om Alnors tvivlsomme videnskabelige hæderlighed. Christiansen fremhævede til slut, at han aldrig havde søgt at inddrage retsvæsenet i den nationale kamp, men at han i hvert fald forventede, at presseforbundet ville varetage hans interesser.⁽³⁰⁸⁾ Omtrent samtidig må han have underrettet Kronika, om hvordan han ville gribe sagen an. Denne skrev den 16. 11. 1936 til Christiansen, at han havde rådført sig med sine venner i Berlin, men at han »på det bestemteste« var blevet frarådet at gribe ind i en løbende sag.⁽³⁰⁹⁾

Som en for ophavsmændene til den tyske aktion formentlig utilsligt bivirkning viste det sig, at sagen vakte en vis bekymring i det danske udenrigsministerium. Til dels på grund af truslen mod Flensborg Avis' fremtid, men i endnu højere grad, fordi striden mellem Alnor og Christiansen kunne tænkes at få videre konsekvenser for det dansk-tyske forhold. Zahle opfordrede i en indberetning den 19. 11. udenrigsminister Munch til at søge den opdukkende sag standset så hurtigt som muligt. Zahle mente, at Christiansen, hvis sagen kom for retten, ville være nødt til at basere sit forsvar på en saglig og historisk

gennemgang af Alnors bog, som måske derved kunne vinde en hidtil ikke opnået opmærksomhed. Gesandten kunne heller ikke se, hvorledes en retssag kunne ende med andet end en domfældelse af Christiansen. »Hvilket presserøre en sådan domfældelse ville medføre, behøver man såvist ikke være spåmand for at kunne forudsige.« Sagen burde standses endnu inden den var kommet igang. Selv om de lokale myndigheder næppe ville handle på egen hånd, betragtede Zahle det som givet, at »d'herrer Ernst Schröder og Alnor ikke ligger på den lade side.« Da Christiansen var tysk statsborger, kunne gesandtskabet ikke selv intervenere, og Zahle foreslog som en mulig mellemmand den islandske forfatter Gunnar Gunnarsson, der nød en betydelig anseelse i Tyskland. Den følgende dag uddybede Zahle yderligere sine synspunkter i et brev til P. Munch. Han havde læst Christiansens defensorat, som absolut var egnet til at skabe uro om hele det slesvigske spørgsmål. Hvad man end måtte mene om Flensborg Avis' chefredaktør og hans rolle i den aktuelle sag, så måtte de »grænsepolitiske uromomenter« veje tungere.⁽³¹⁰⁾

P. Munch havde imidlertid endnu inden Zahles opfordring - den 17. 11. 1936 - bedt den tyske gesandt v. Renthe-Fink om at sørge for, at uoverensstemmelserne mellem Alnor og Christiansen blev bilagt på fredelig vis uden for meget opsigt. Munch havde tilkendegivet, at han frygtede, at en sag mod Christiansen ved en æresret ville udarte til en politisk sensationsproces.⁽³¹¹⁾ Udenrigsministeriet underrettede den 23. 11. Zahle herom og oplyste, at Renthe-Fink havde benægtet ethvert kendskab til sagen.⁽³¹²⁾ To dage senere henstillede ministeriet til Zahle at overveje, hvorledes det kunne undersøges, om Munchs bemærkninger til den tyske gesandt havde »sat spor hos rette vedkommende«. Som en mulig kontakt nævntes statssekretær Weizsäcker i AA. Ved en samtale med denne burde Zahle understrege den danske holdning ved at betone den opsigt som en proces mod Ernst Christiansen ville vække i hele Skandinavien. På koncepten tilføjede kontorchef Falkenstjerne den følgende dag, at Munch havde oplyst, at dette spørgsmål allerede var blevet drøftet mellem ham og Zahle. Sidstnævnte havde taget afstand fra en henvendelse til AA af formelle grunde.⁽³¹³⁾

Renthe-Finks indberetning til AA om Munchs opfordring havde faktisk allerede sat bevægelse i tingene. Via indenrigsministeriet modtog overpræsidenten i Kiel en kopi, og den 25. 1. 1937 meddelte vicepræsident dr. Schow Berlin, at den lokale pressedomstol havde besluttet at tildele Christiansen en advarsel. Til gengæld ville Alnor

se bort fra en injuriersag. Schow mente, at dette skulle kunne bilægge sagen uden at skabe udenrigspolitiske vanskeligheder.⁽³¹⁴⁾ Herom var mindretallet og de danske myndigheder imidlertid uvidende. I midten af januar 1937 aflagde redaktør Puhmann fra Schleswig-Holsteinische Landeszeitung et besøg i Berlin. Han betroede her Kronika, at der var bestræbelser igang for at få også ham fjernet. Dog skulle der være meget uenighed i den slesvig-holstenske lejr. Kronika skrev til Christiansen, at slesvig-holstenerne gjorde alt for at sværte ham i Berlin (»der zweite H.P. Hanssen - aber noch gerissener«), men mente dog nok, at han endnu havde sine forbindelsers tillid.⁽³¹⁵⁾ Zahle mente, at det drejede sig om et »Ernst Schrödersk initiativ«, som ikke havde fundet større tilslutning. Bl.a. skulle presseattaché Frielitz fra gesandtskabet i København have lagt sig i vejen. Kronika var desuden blevet valgt til bestyrelsen i »Verein der Ausländischen Presse«, hvilket måtte have givet rette vedkommende »et nyttigt varsko«. Puhmann havde desuden ved en lunch hos den danske presseattaché Faber i Berlin, hvor også Kronika var til stede, ladet forstå, at han ikke troede, at der ville komme noget videre ud af aktionen mod Christiansen.⁽³¹⁶⁾

Puhmanns forudsigelser viste sig altså at holde stik. Den 10. 2. 1937 modtog Ernst Christiansen en meddelelse fra Promi om, at dette havde anordnet, at den fremsatte begæring om en æresret mod Christiansen var blevet trukket tilbage på betingelse af, at han ikke gav anledning til lignende klager fremover. Uden i øvrigt at ville tage stilling til det saglige indhold i polemikken med Alnor måtte Promi stærkt misbillige Christiansens »unerträglichen Verbalinjuri«, for hvilke han tildeltes en advarsel. Karakteristisk nok var Christiansen ikke tilfreds. Den 13. 2. 1937 bekræftede han i et brev til Promi at have modtaget advarslen, men gjorde samtidig opmærksom på, at han gik ud fra, at Alnor havde modtaget en lignende advarsel på grund af de af denne fremsatte ærerørige angreb på *hans* person.⁽³¹⁷⁾

Det skal bemærkes, at de her omtalte forhold langt fra var enestående episoder i et ellers roligt hændelsesforløb. Mellem Flensborg Avis og den øvrige slesvig-holstenske presse foregik en næsten uafbrudt polemik om mindretallet og dets presses holdning i almindelighed. De her nævnte tilfælde udmærker sig imidlertid ved at have involveret højere politiske instanser. Sammenfattende kan det konstateres, at mens mindretallet fra begyndelsen var indstillet på så vidt muligt at prøve at holde sin presse uden for den strukturelle og

politiske omformningsproces af den tyske presseverden, var myndighederne - Promi og rigspressekammeret - tilsvarende besluttet på at inkorporere mindretalsbladene i det nazistiske system og indordne dem under den ny presselovgivning. Nogen ensretning af mindretalspressen var der dog ikke tale om; myndighederne ønskede blot ikke at give mindretalsbladene en formel særstilling. Hvor det var nødvendigt for bladenes videre eksistens, var man villige til at dispensere fra gældende generelle bestemmelser.

På samme måde udviste Promi, hvad angik bladenes indhold en vis tolerance. Dog var man følsom over for artikler om indre-tyske forhold og alt, hvad der kunne opfattes som kritik af regimet. Flensburg Avis måtte følgelig udvise overordenlig forsigtighed - linien måtte lægges på grundlag af de advarsler, man modtog - men kunne dog behandle mindretalsanliggender forholdsvis frit. Når Kulturwehr derimod måtte gå ind, skyldtes det sandsynligvis den principielle tyske uvilje mod Forbundet af nationale mindretal i Tyskland og dette tidsskrifts større potentielle rækkevidde. Det billede af den tyske mindretalspolitik, som Kulturwehr fremstillede, stod i skarp kontrast til de officielle tyske påstande. På grundlag af det forhåndenværende materiale har det ikke været muligt at udpege nogen enkeltperson eller gruppe af personer som drivende kraft bag angrebene på Flensburg Avis og Der Schleswiger. Der er imidlertid ingen tvivl om, at inspirationen til myndighedernes trusler, advarsler og henstillinger var at finde i Slesvig-Holsten. Man havde i Berlin kun begrænset kendskab til og interesse for disse forhold og måtte støtte sig på lokale tillidsmænd. Ernst Schröder var en nøgleperson i denne sammenhæng, og når danskerne betragtede ham som den store stygge ulv og var tilbøjelige til at tro, at alle anslag mod den danske mindretalspresse udgik fra Ernst Schröders kontor, skyldtes det at han og hans KNS organiserede og ledede den journalistiske behandling af mindretallet og dets institutioner i tysk presse. Schröders position i den tyske grænsepolitik gjorde det desuden naturligt at gå ud fra, at han i givet fald ville blive konsulteret, inden højere instanser ville indlede aktioner mod et blad af Flensburg Avis' særlige karakter.

Dermed er det imidlertid ikke bevist, at Schröder rent faktisk stod bag de forskellige angreb. Hans virksomhed bidrog derimod ganske sikkert til at henlede Promis opmærksomhed på bladet. Selv om der næppe er nogen tvivl om, at Schröder og hans meningsfæller gerne så Flensburg Avis lukket, ønskede de det dog næppe ved et direkte

forbud. Et sådant måtte forventes at ville få konsekvenser for det tyske mindretalsblad i Nordslesvig, for hvis tilsynsråd Schröder var formand. Snarere kan man have tænkt sig, at bladet ville blive tvunget i knæ af de konstante angreb og de kroniske økonomiske problemer, det kæmpede med. Kronikas tilstedeværelse i Berlin og hans talrige forbindelser her gav imidlertid mindretallet en mulighed for at sikre, at myndighederne blev informeret om de danske synspunkter og de konsekvenser, som måtte forudses i tilfælde af tyske indgreb over for Flensborg Avis og dens folk. I Alnor-Christiansen-sagen var det dog direkte intervention fra den danske regering, der sikrede, at de tyske myndigheders øjne blev åbnet for de udenrigspolitiske perspektiver. Det forekommer påfaldende, at ingen af alle disse større eller mindre sager fik synderlig ubehagelige konsekvenser for mindretalspressen. Dette må ses som udtryk for, at Promi ikke forfulgte et bestemt mål, men under pres fra slesvig-holstenske kredse følte sig foranlediget til at indskærpe mindretalspressen, at der var snævre grænser for, hvad den kunne tillade sig. En konsistent tysk politik over for den danske presse havde man ikke formuleret.

i - *Rigsborgerret, værnepligt og tvungen arbejdstjeneste*

Det arbejde med en ny rigsborgerret, som rigsindenrigsministeriet havde indledt i 1933, og som allerede dengang havde vakt mindretallets bekymring, var i sig selv kun et mindre led i de nazistiske planer om en rigsreform, en omformning af Tysklands administrative og forfatningsmæssige struktur, som skulle ændre Weimar-Tyskland til det ny tusindårsrige, »Das Dritte Reich«. Den 30. 1. 1934 mistede enkeltstaterne deres suverænitet, deres parlamenter opløstes og regeringerne stilledes under rigsregeringens tilsyn.⁽³¹⁸⁾ Den 5. 2. 1934 udstedtes en forordning, som ophævede statsborgerretten i delstaterne.⁽³¹⁹⁾ Herefter var alle borgere, som levede inden for Det tyske Riges grænser, tyske statsborgere med tysk indfødsret, »Reichsangehörige«. Denne reform spillede i sig selv ingen rolle for det danske mindretal. I stedet for preussiske statsborgere var man nu tyske. Væsentlige var imidlertid de formelle og materielle ændringer af statsborgerrettens indhold, som skete med udstedelsen af de såkaldte Nürnberg-love, i denne sammenhæng først og fremmest »Reichsbürgergesetz« af 15. 9. 1935.⁽³²⁰⁾ Loven skelnede mellem tyske undersåtter, »Staatsangehörige«, og tyske rigsborgere, »Reichsbürger«.

Undersåtforholdet svarede reelt til det hidtil gældende statsborgerskab,

men uden politiske rettigheder. I modsætning hertil var rigsborgerskabet et privilegium, som kunne erhverves af statsborgere af tysk eller artsbeslægtet afstamning (dvs. ikke af jøder), som gennem deres adfærd havde bevist, at de var egnede til og villige til trofast at tjene det tyske folk og det tyske rige. Denne status skulle erhverves ved tildeling af et særligt rigsborgerbrev. Kun besiddere heraf ville have fulde politiske rettigheder i henhold til gældende love, »nach Massgabe der Gesetze«. Forud for tildelingen af rigsborgerbrev skulle gå en ikke nærmere konkretiseret undersøgelse af de pågældendes forhold.

Foreløbig bestemtes i en ministeriel bekendtgørelse af 14. 11. 1935, at alle undersåtter, som var af tysk eller artsbeslægtet afstamning, og som havde haft valgret den 30. 9. 1935, indtil videre var at anse for rigsborgere. Reelt var det kun jøder, der var udelukket fra rigsborgerretten og dermed fra deltagelse i valg og afstemninger og fra at kunne blive embedsmænd. Rigsborgerrettens øvrige materielle indhold var endnu ikke positivt fastlagt. Indtil dette skete skulle indenrigsministeren anordne det fornødne i samarbejde med Førerens stedfortræder.⁽³²¹⁾ Selv om medlemmer af det danske mindretal i Sydslesvig altså foreløbig var at betragte som rigsborgere, betød lovens vage udformning og bemyndigelsen til ministeren, hvad angik det konkrete indhold, at de nationale mindretals stilling måtte betragtes som uafklaret.

Dette fik konkret betydning i sammenhæng med den tvungne arbejdstjeneste og militærtjenesten. Den 16. 3. 1935 var den almindelige værnepligt blevet genindført i Tyskland, og den 26. 6. 1935 forvandlede den hidtil frivillige arbejdstjeneste ved lov til en pligtjeneste.⁽³²²⁾ Værnepligten synes mindretalslederne i overensstemmelse med traditionen fra før 1918 ikke at have overvejet at søge deres folk fritaget fra. Tværtimod skrev Kronika den 19. 3. 1935 i Flensborg Avis, at det var uklart om mindretallet ville blive ligestillet med andre tyske borgere på dette område. Beroligende på mindretallet måtte det virke, at den ny forsvarslov, »Wehrgesetz« af 21. 5. 1935, udtrykkeligt fastslog, at soldater ikke måtte beskæftige sig med politik, og at medlemsskab af NSDAP, SA osv. skulle hvile i indkaldelsesperioden.⁽³²³⁾ For arbejdstjenestens vedkommende så det derimod anderledes ud. Loven fastslog, at arbejdstjenestens opgave var at opdrage den tyske ungdom til folkefællesskab i nazistisk ånd.⁽³²²⁾

Da de første indkaldelser til arbejdstjenesten, »Reichsarbeitsdienst«, RAD, skulle finde sted pr. 1. 10. 1935, og da der fra myndighedernes side intet var fremkommet om mindretallenes stilling i denne sammenhæng, rettede generalsekretariatet den 5. 9. 1935 en henvendelse til indenrigsministeriet, hvori man anmodede om en udtrykkelig bekræftelse på, at dansksindede unge ikke var omfattet af den ny lov. De danske unge var, hed det, rede til at påtage sig deres statsborgerlige pligter, herunder militærtjenesten, men mindretallet var af den opfattelse, at RAD udgjorde en tysk, national og ideologisk opdragelse af tyske unge, som ikke kunne komme mindretallet ved. Kronika havde bekræftet, at denne opfattelse deltes af de kompetente regeringskredse i Berlin.⁽³²⁴⁾

Den 20. 9. 1935 rykkede generalsekretariatet for et svar på sin henvendelse og rejste samtidig spørgsmålet om rigsborgerretten, som i følge en meddelelse udsendt over Ritzaus Bureau også skulle gælde medlemmer af nationale mindretal, såfremt disse opfyldte deres statsborgerlige pligter.⁽³²⁵⁾ Den 25. 9. 1935, kun få dage før indkaldelserne trådte i kraft, telegraferede generalsekretariatet til Berlin. Under henvisning til de tidligere henvendelser og en artikel af Kronika i Flensborg Avis, hvori denne havde givet udtryk for, at mindretalsmedlemmer sandsynligvis ville kunne opnå rigsborgerret også uden aftjening af arbejdstjenesteplichten, bad man ministeriet om en forhandling om disse spørgsmål.⁽³²⁶⁾ Den 26. 9. svarede statssekretær Pfundtner i et ekspresbrev, at der i loven om RAD ikke var forudset nogle undtagelsesbestemmelser for nationale mindretal. De dansksindede sydslesvigere, som havde modtaget en indkaldelse til den 1. 10. 1935, var følgelig pligtige til at møde op. Overvejelser om en eventuel særordning for mindretalsmedlemmer var endnu ikke afsluttet.⁽³²⁷⁾

Denne afgørelse, som på ingen måde svarede til forventningerne, måtte vække skuffelse, hvilket ikke mindst Flensborg Avis gav udtryk for. Man var dybt bekymret over den påvirkning, som flere års kontinuerlig arbejds- og militærtjeneste ville udsætte mindretallets unge for. Konsekvensen måtte efter avisens mening blive, at »det danske sindelags kraft og det danske sammenhold må gøres så stærke, at de unge danske i tysk uniform intet kan miste af deres danskhedsfølelse og danskhedsvilje«. I den rigsdanske presse var kommentarerne noget mindre sagtmødige. Hejmdal spurgte således, hvordan det tyske mindretal og dets presse mon ville have reageret, hvis man fra dansk side ville søge at opdrage den hjemmetyske ungdom i

»dansk, demokratisk og liberalistisk ånd«, og gav udtryk for en forventning om, at hjemmetyskerne ville tage afstand fra dette »overgreb mod mindretallets frihed til fri national udfoldelse«. Fr.v. Jessen skrev i Nationaltidende om »sjælemord« og tvungent »knæfald for fremmede guder«, og den konservative folketingsmand A. Svensson advarede i Jydske Tidende om, at Tyskland hermed endeligt havde forladt gensidighedsprincippet, hvilket måtte få konsekvenser for de to landes indbyrdes forhold.⁽³²⁸⁾

Flensborg Avis analyserede i sin leder den 29. 9. 1935 nærmere mindretallets stilling efter det ny forslag. Bladet konstaterede, at mens det hidtil havde set ud til, at den dansksindede befolkningsdel helt kunne leve sin egen tilværelse, var det nu klart, at dette kun ville komme til at gælde skoletiden. Spørgsmålet var, om mindretallet ville kunne klare sig under sådanne vilkår. Skulle man med rette kunne kræve, at de danske unge blev i Sydslesvig og underkastede sig disse betingelser, så måtte det til gengæld blive en opgave at sørge for rimelige forudsætninger herfor. Tyskerne måtte garantere, at dansksindede unge ikke stilledes ringere end tysksindede, og de danske virksomheder i Sydslesvig måtte sørge for at skabe nye erhvervs-muligheder. Indirekte bad man også om yderligere støtte fra Danmark, idet lederen sluttede med at fastslå, at »det danske folk og de danske forposter må gøre sig klart, om de ønsker det forreste danske værn trykget ud i fremtiden eller ikke. Er der ingen tvivl om svaret herpå, så kan der heller ingen tvivl være om, at følgeslutningerne skal drages«.

Den danske reaktion registreredes opmærksomt på tysk side. En rapport fra Gestapo til AA underskrevet af Reinhard Heydrich talte således om »erhebliche Aufregung«, men noterede, at de danske organisationer naturligvis havde opfordret deres medlemmer til at efterkomme indkaldelserne. Foreløbig forholdt man sig på dansk side, men også registreret af Gestapo, afventende og forsøgte ved forhandlingerne at få ændret den tyske afgørelse.⁽³²⁹⁾ Den 1. 10. 1935 skrev Tage Jessen til indenrigsministeriet, at han med tilfredshed havde forstået af Pfundtners skrivelse, at de tyske overvejelser endnu ikke var afsluttede, og at han på det danske mindretals vegne havde bemyndigelse til endnu engang at gøre opmærksom på, at en dansk-sydslesvigsk delegation når som helst kunne komme til Berlin for at drøfte problemerne i forbindelse med RAD og rigsborgerretten.⁽³³⁰⁾ Den 10. 10. gentog Jessen indtrængende denne anmodning bl.a. under henvisning til, at repræsentanter for mindretallet alligevel

skulle til Berlin den 17. 10., og at disse gerne sammen med Kronika ville have lov til at indfinde sig i ministeriet den 18. 10.⁽³³¹⁾ Den 14. 10. afsendte Jessen et telegram til Berlin, hvori han simpelthen bad ministeriet meddele, hvornår delegationen kunne indfinde sig.⁽³³²⁾

Først da delegationen den 18. 10. allerede befandt sig i Berlin lykkedes det at få aftalt et møde med Oberregierungsrat Tietje og Regierungsrat dr. Essen fra indenrigsministeriets mindretalsafdeling til samme dag kl. 11. Foruden Tage Jessen og Fr. Petersen, der havde taget sig af korrespondancen med myndighederne om disse sager, deltog Kronika og Bogensee. Jessen understregede som talsmand for delegationen det danske mindretals loyalitet, men fastholdt, at man ikke kunne acceptere at skulle påtage sig forpligtelser over for det tyske folk, som nævnt i Reichsbürgergesetz, og at man forventede, at myndighederne ville tage hensyn til dette standpunkt. Arbejdstjenesten havde man i og for sig intet imod, bortset fra den ideologiske skoling, som til gengæld var aldeles uacceptabel. Kunne mindretallets medlemmer ikke fritages fra denne, måtte de danske sydslesvigere principielt stille sig afvisende over for RAD. Tietje bekræftede ministeriets tidligere oplysning om, at de tyske overvejelser om denne sag endnu ikke var afsluttet, og tilføjede, at han havde fået instruks om at telegrafere til Flensborg, at der endnu intet nyt forelå. Alt, hvad han kunne sige, var, at statssekretæren havde tilladt ham at meddele delegationen, at spørgsmålet havde været drøftet med lederne af RAD, og at samtlige ressorts og rigministeren dr. Frick, som også havde talt med Hitler, indtog det standpunkt, at der bestod en så nøje forbindelse mellem RAD og militærtjenesten, at en særordning for de nationale mindretal ikke kunne komme i betragtning. Særlige lejre for mindretallenes unge ønskede man ikke, »da de ville kunne hidføre spænding mellem de to folk«. Germaniseringsbestræbelser måtte imidlertid ikke finde sted i arbejdslejrene, ligesom politisk virksomhed var forbudt. Andre aviser end lejrvisen måtte ikke findes i lejrene. Skulle andre blade senere blive tilladt, ville det også gælde for Flensborg Avis. Uden for tjenesten måtte mindretalsmedlemmer benytte deres eget sprog. Det ville altså ikke være muligt, som mindretalsledelsen havde tænkt sig, at sende Flensborg Avis til alle dansksindede indkaldte. Danske indvendinger om, at RAD i og med, at der var tale om en opdragelse i nazistisk verdensanskuelse, simpelthen var germanisering, afviste Tietje med en bemærkning om, at det da måtte stå slet til med den danske ungdom, hvis ikke den

kunne tåle et halvt års tysk arbejdstjeneste. Diskussionen kørte på dette tidspunkt fast, da tyskerne principielt afviste enhver form for sammenligning mellem forholdene nord og syd for den dansk-tyske grænse under henvisning til de forskellige regeringssystemers usammenlignelighed. I øvrigt skulle ministeren have forbudt Tietje at diskutere med delegationen. Kronika fandt en sådan udgang på mødet chokerende, hvilket Tietje havde forståelse for, ligesom han heller ikke havde noget at indvende imod, at »forhandlingsresultatet« blev meddelt i mindretalspressen.⁽³³³⁾

Fr. Petersen tog dernæst et andet spørgsmål op. De to danske lokaler, Borgerforeningen og Flensborghus, var sammen med en række havneknejper og andre tvivlsomme værtshuse blevet sat på sort liste af RAD, hvilket ville sige, at »Arbeitsmänner« ikke måtte komme der. Mindretallet forlangte, at dansksindede indkaldte måtte kunne frekventere danske restaurations- og forsamlingslokaler uden hindringer. Tietje benægtede at kende noget til dette, som måtte være en lokal forholdsregel, men fandt forbudet helt urimeligt. Derefter gik man over til at drøfte rigsborgerretten. Arbejdet med de ministerielle bekendtgørelser, som nærmere skulle uddybe lovens indhold og udstikke retningslinier for dens anvendelse i praksis, var endnu ikke afsluttet, og Tietje kunne kun oplyse, at værnepligten ikke ville blive det eneste krav, der skulle opfyldes som en forudsætning for at opnå rigsborgerskab, idet værnemagten simpelthen kun rekrutterede blandt de unge, der havde gennemgået RAD. Bogensee spurgte, hvor mindretallet kunne henvende sig for at fremføre sine synspunkter og eventuelt få indflydelse på ministeriets planer. Tietje svarede, at han selv som mindretalsreferent deltog i arbejdet, men at han havde tavshedspligt.⁽³³³⁾

Under sådanne omstændigheder var mindretallets eneste tilbageværende mulighed for at vinde gehør for sine synspunkter offentlig omtale for så at sige at gøre problemet udenrigspolitisk for myndighederne. Under overskriften »Et nej fra Berlin« behandlede Flensborg Avis den 19. 10. 1935 i en helsides artikel på forsiden indgående resultatet af mindretalsdelegationens besøg i rigshovedstaden. Kommentarerne var forholdsvis sagtmødige. Vel lagde man ikke skjul på sin utilfredshed, men udtrykte alligevel tillid til, at det nok skulle gå trods alt. Støtte fra Danmark ville herefter være af endnu større betydning end hidtil. Først og fremmest gjaldt det om at sikre de danske unge uddannelses- og erhvervs muligheder. Bladet beklagede i den forbindelse, at en stor del af Danmarks befolkning ikke havde

ladet sig overbevise om, at »danskheden syd for grænsen er den bedste sikring af Danmarks grænse« og »en forudsætning for bevarelsen af et uafhængigt Danmark«.

Samme dag mødtes i Borgerforeningen repræsentanter for mindretallet med Grænseforeningens formand, rektor H.P. Hansen. Også her var spørgsmålet om ungdommens stilling og muligheder det centrale tema. Både Tage Jessen og Ernst Christiansen understregede vigtigheden af at undersøge, hvad der egentlig blev af de danske skolars elever, når de forlod skolen, og Christiansen understregede, at problemets alvor ikke var blevet mindre efter det nej, man havde fået fra Berlin. Man ønskede nu Grænseforeningens hjælp til at finde en løsning. I.C. Møller fastslog, at det ikke længere kunne gå at anbringe de unge nord for grænsen. Ungdommen måtte i stedet organiseres, og midlerne til at sikre dem en uddannelse i Tyskland måtte komme nordfra! Det hele burde ledes af en, som virkelig havde tid til at koncentrere sig om disse problemer. Selv Andreas Hanssen, som havde været en af de ledende i bestræbelserne for at skaffe de unge beskæftigelse i Danmark, havde nu skiftet mening. »Een mand bør så at sige følge vor ungdoms skæbne fra vuggen til graven.« Ungdomsorganisationernes talsmand Hans Meng erklærede sig enig heri. Et kartotek over alle unge dansksindede var nødvendigt, ligesom der var almindelig enighed om, at de unge nu måtte hentes hjem, idet de, hvis de ikke opfyldte deres forpligtelser efter RAD-loven og værnepligtsloven, ikke mere ville kunne vende tilbage til Sydslesvig. Cornelius Hansen sammenlignede situationen med tilstandene efter 1864: »At unddrage sig statsborgerpligterne er simpelthen indiskutabelt.«⁽³³⁴⁾

Indadtil søgte mindretallets ledere altså at hindre pessimisme og frafald. Udadtil - i forholdet til Danmark - bad man om den opbakning, som skulle sætte mindretallet i stand til at neutralisere de tyske forholdsregler. Hvad Flensborg Avis ikke kunne skrive, kunne som sædvanlig Grænsevagten og dens redaktør Vilh. la Cour, der under anvendelse af udtryk som »tvangsnazificering« og »sjælsrå voldføring af de nationale mindretal« med bidende ironi gennemgik den tyske argumentation og konstaterede, at den dybe forståelse for mindretalletenes ret, som man fra tysk side altid hævdede at være i besiddelse af, konkret altså betød, at mindretalletenes indkaldte havde lov til at benytte deres eget sprog uden for tjenesten. »Og disse vilkår byder man sønner af en kulturnation, som man officielt lefler for, fordi den racemæssigt er renere og traditionsmæssigt ældre end ens egen!«⁽³³⁵⁾

Den 1. 11. 1935 afsendte Tage Jessen på mindretallets vegne en skrivelse til indenrigsministeriet, hvori han meddelte, at det danske mindretal til enhver tid ville overholde gældende love, men at man ikke desto mindre opretholdt sit forbehold over for RAD. For rigsborgerrettens vedkommende forventede man, at der i de ministerielle bekendtgørelser såvel som i alle fremtidige love i det hele taget, hvor det var nødvendigt, ville blive taget hensyn til de nationale mindretals særlige stilling og selvfølgelige rettigheder.⁽³³⁶⁾ Mindretallets fuldstændige politiske afmagt og totale afhængighed af myndighedernes forgodtbefindende kunne næppe illustreres tydeligere. Opretholdelsen af forbeholdet over for RAD kunne aldrig blive andet end en betydningsløs, omend logisk nødvendig gestus. Reelt bad man blot regimet tage hensyn til mindretallets eksistens, i hvert fald formelt. Indsættelse af særlige bestemmelser i tyske love og bekendtgørelser ville naturligvis styrke mindretallets position juridisk og skabe et mindretalsretligt grundlag, som også ideologisk ville være forpligtende for den nazistiske stat. Den bestående situation, nemlig at mindretallets status formelt byggede på bestemmelser fra Weimartiden, kunne ikke betragtes som noget synderligt solidt grundlag for mindretalsretten. Det kan derfor ikke undre, at selv den mindste tyske indrømmelse blev fulgt op, og at enhver tysk tilkendegivelse i mindretalssspørgsmål blev omhyggeligt registreret. Ad den vej kunne man håbe på så at sige indirekte at opbygge det mindretalsretlige grundlag, som myndighederne hidtil ikke havde vist tilbøjelighed til at ville skabe.⁽³³⁷⁾

På gentagne henvendelser til RAD-ledelsen i Slesvig-Holsten med henblik på at få fjernet de danske forsamlingslokaler fra arbejdstjenestens sorte liste under henvisning til Tietjes udtalelser i Berlin svarede man blot, at RAD intet havde hørt fra ministeriet.⁽³³⁸⁾ På et møde i Kiel den 25. 3. 1936 med den stedfortrædende »Arbeitsgauführer« lykkedes det dog Tage Jessen og Fr. Petersen at opnå et tysk tilsagn om, at RAD i Slesvig-Holsten ville støtte de danske ønsker, og i begyndelsen af maj forelå endelig den ventede afgørelse. De to danske lokaler var strøget af den sorte liste, og Flensborg Avis ville desuden fremover kunne sendes til dansksindede indkaldte. Over for Fr. Petersen understregede arbejdsføreren i højttalende vendinger, at dette resultat ikke mindst skyldtes generalsekretærens saglige og lidenskabsløse forhandlingsform.⁽³³⁹⁾ Et halvt år var gået, siden Tietje i Berlin havde stillet disse indrømmelser i udsigt, men mindretallets stædige udnyttelse af selv den mindste til rådighed

*Dansk spejderkorps i Sydslesvig
Årsmødeoptog 1935 i Flensborg.*

værende forhandlingsmulighed havde endnu engang givet et positivt, omend ikke synderlig betydningsfuldt resultat.

Mindretallets underkastelse under arbejdstjenestepligten rummede dog i det mindste en fordel. Herefter ville myndighederne næppe kunne stille de nationale mindretals medlemmer ringere end andre tyske statsborgere i udførelsesbestemmelserne til Reichsbürgergesetz. Dette blev da også bekræftet officielt i en kommentar til den tyske racelovgivning udarbejdet af to højtstående embedsmænd, Wilh. Stuckart og Hans Globke. Kommentaren beskæftigede sig med spørgsmålet om de nationale mindretal og disses forhold til rigsborgerretten. Formålet med Reichsbürgergesetz var at udskille dels jøder, dels oppositionelle og upålidelige borgere. Dog skulle viljen til at tjene det tyske folk og Det tyske Rige antages at være til stede, indtil det modsatte var bevist. Et medlem af et nationalt mindretal ville blive anset for loyal, såfremt den pågældende opfyldte sine statsborgerlige pligter, herunder arbejds- og militærtjeneste.⁽³⁴⁰⁾ Det så altså ud til, at Reichsbürgergesetz ikke som frygtet ville blive anvendt til en en-bloc deklassering af de nationale mindretals medlemmer til andenklassens borgere, således som tilfældet var for jødernes vedkommende. Derimod ville loven kunne anvendes mod enkeltpersoner. Foreløbig måtte man afvente udførelsesbestemmelsernes

endelige udformning. Disse fremkom imidlertid aldrig, og Reichsbürgergesetz kom således ikke til at få nogen betydning for det danske mindretals stilling. Mindretallenes henvendelser til myndighederne har næppe spillet nogen rolle i den forbindelse; snarere viste loven sig i den foreliggende form tilstrækkelig til at opfylde regimets intentioner.

Selv om der i 1933 havde været planer fremme om at kombinere rigsborgerretten med en katasterordning for de nationale mindretal, må det hurtigt være blevet klart for myndighederne, at konsekvenserne heraf ville blive uoverskuelige. Når de nationale mindretals medlemmer altså fortsat besad fulde borgerrettigheder, var det da også ganske logisk, at myndighederne til gengæld insisterede på, at arbejdstjeneste- og værnepligt måtte gælde mindretallene. En særordning ville have forudsat en fortegnelse over mindretalsmedlemmer, i praksis en slags kataster. Med i myndighedernes overvejelser har det sandsynligvis også været, at en fritagelse af mindretallene fra den ikke særligt populære arbejdstjeneste kunne have øget disses tiltrækningskraft og styrket det indre sammenhold. Om den danske mindretalsledelse virkelig har troet på en mulighed for at opnå en undtagelsesstilling i denne forbindelse, kan ikke afgøres; men da man erkendte, at der ingen chancer var, reagerede man naturligt nok ved at forsøge virkningerne af RAD-loven afbødet ved at søge sikret, at man kunne opretholde kontakten med de indkaldte - og med et vist held. Samtidig blev man tvunget til en kursændring med hensyn til de unges uddannelses- og arbejdsløshedsproblem. Dette måtte nu løses på stedet, i Sydslesvig. Rigsborgerretten kom ikke til at betyde noget problem, fordi mindretallet underkastede sig kravene om RAD-tjeneste og værnepligt og altså i praksis demonstrerede, at dets medlemmer - som altid hævdede - var loyale. Selv om dette betød en afgørende forringelse af mindretallets stilling, må det dog understreges, at genindførelsen af værnepligten og indførelsen af den tvungne arbejdstjeneste på ingen måde var rettet mod mindretallet som sådan. Der var tale om generelle forholdsregler med henblik på åndelig og ideologisk ensretning af det tyske folk, som blot ramte de dansksindede - og de øvrige mindretal - særlig hårdt.

j - Mindretallet og rigsungsdomsloven.

Den 1. 12. 1936 offentliggjorde den tyske rigsregering en lov om »Hitler-Jugend«, HJ, i følge hvilken hele den tyske ungdom skulle

sammensluttes i denne organisation med henblik på opdragelse i nazistisk ånd.⁽³⁴¹⁾ Lederen af NSDAP's ungdomsorganisation, der altså hermed blev en af den tyske stat opretholdt ungdomsbevægelse, Baldur v.Schirach, udnævntes samtidig til »Jugendführer des Deutschen Reiches«, i daglig tale »Reichsjugendführer«, med direkte referat til Føreren.⁽³⁴²⁾ Hermed var HJ den eneste af staten tolererede og anerkendte ungdomsbevægelse.⁽³⁴³⁾ Denne lov, der ikke indeholdt nogen form for undtagelsesbestemmelser, vakte en del bekymring i mindretalskredse, hvor man spændt ventede på de bekendtgørelser om dens gennemførelse i praksis, der skulle udstedes af rigskancelliet. Straks i begyndelsen af december 1936 havde Kronika telefonisk drøftet spørgsmålet med en repræsentant for »Reichsjugendführung«, RJF, men på grund af et influenzaanfald måtte han foreløbig udsætte nærmere forhandlinger.⁽³⁴⁴⁾

Den 4. 12. foreslog generalkonsul Larsen udenrigsministeriet, at man skulle aktivere den danske presse i denne sag. Det har ikke været muligt at konstatere, hvorledes udenrigsministeriet stillede sig til dette forslag, men spørgsmålet blev i hvert fald taget op i pressen. Berlingske Tidendes korrespondent i Berlin henvendte sig således til gesandtskabet for at søge orientering om sagen. Her frarådede man ham at gå til v.Schirach, og i stedet forhørte han sig i AA's presseafdeling. Her henviste man til mindretalsafdelingen, hvor referenten oplyste, at han ikke før tidligst om tre dage ville være i stand til at diskutere dette spørgsmål. Gesandtskabet gik ud fra, at man til den tid også ville vide mere om Kronikas forhandlinger i indenrigsministeriet.⁽³⁴⁵⁾

Den 12. 12. 1936 offentliggjorde Flensborg Avis en skrivelse til »Føreren og rigskansleren for det tyske folk« underskrevet af repræsentanter for Den slesvigske Forening, Dansk Skoleforening og Danske unges Fællesfront, som generalsekretariatet havde sendt til Kronika, som skulle ekspedere den videre. De danske organisationer anmodede om, at den danske ungdom i udførelsesbestemmelserne til rigsungdomsloven udtrykkeligt måtte blive undtaget fra denne lov. Såfremt myndighederne måtte ønske supplerende oplysninger, var man villig til at sende en delegation til Berlin. Den 15. 12. meddelte Kronika i Flensborg Avis, at det så ud til, at man ville tage hensyn til mindretalsønskerne. I hvert fald skulle det være blevet sagt, at det ikke var tanken, at mindretallene skulle stilles ringere end hidtil. Ved juletid 1936 forelå et svar fra rigskancelliet, som dog blot var en anerkendelse af modtagelsen af den danske henvendelse og en med-

delelse om, at man havde taget den til efterretning. Få dage senere kunne Flensborg Avis imidlertid bringe en rapport - forholdsvis optimistisk - fra Kronika, som regnede med, at rådslagningerne om rigsungdomsloven mellem rigskancelliet, indenrigsministeriet og RJF ville munde ud i en eller anden form for undtagelsesbestemmelse for de danske og polske mindretal, de eneste af myndighederne anerkendte. Selv om HJ-medlemsskab fremover skulle være en forudsætning for senere at opnå rigsborgerret, ville denne bestemmelse ikke komme til at gælde for mindretallene, som ville få lov til at beholde deres eksisterende ungdomsorganisationer. Den tyske »stats-tjeneste« skulle altså først begynde med arbejdstjenesten. Det officielle Tyskland ønskede en klar mindretalspolitik. Løsningen skulle bestå i at »fastslå de nationale kendsgerninger og fastsætte de deraf følgende nationale retsprincipper.« Denne lidt dunkle formulering tydede på, at prisen for mindretalenes undtagelsesstilling ville blive en slags katastrofeordning. I en redaktionel kommentar hilstes myndighedernes holdning med tilfredshed. Blot ønskede man sikret, at den undtagelsesstatus, som mindretalsmedlemmer ville få, ikke måtte komme dem til skade i erhvervsmæssig henseende.⁽³⁴⁶⁾

Bemærkelsesværdigt er det, at den sidste sætning i Kronikas rapport i Flensborg Avis var faldet eller »blevet faldet« ud. Den lød: »Det ser ud til, at de nationale mindretal i Tyskland skal gøres til uforanderlige størrelser, i hvert fald hvad tilvækstmulighederne angår. Dermed ville et helt nyt moment blive føjet ind i mindretalspolitikken.«⁽³⁴⁷⁾ Avisen var dog opmærksom på problemstillingen. Den 31. 12. 1936 omtalte bladet i en længere artikel det tyske synspunkt, hvis kerne var, at de nationale bekendelser måtte ligge fast. Blakkede kunne ikke accepteres. Men hvis dette samtidig skulle betyde »en indkapsling af det danske mindretal«, således at dette var dømt til at stagnere eller gå tilbage, ville HJ-tjenesten faktisk være at foretrække. Og la Cour supplerede som vanligt i Grænsevagten med en trussel om, at hvis tyskerne havde tænkt sig at indføre et katastrofesystem for deres mindretal, måtte nabolandene overveje, om det ikke ville være rimeligt på lignende måde at »sterilisere« de tyske mindretal.⁽³⁴⁸⁾

Mindretalsledernes betænkeligheder ved fremtidsudsigterne kom klart frem i en henvendelse af 31. 12. 1936, som Kronika i begyndelsen af januar afleverede til Oberregierungsrat Tietje. Man erklærede sig tilfreds med, at det var blevet stillet i udsigt, at mindretallets børn og unge ikke ville blive tvunget ind i HJ, men forlangte samtidig, at dette ikke måtte betyde, at de på nogen måde blev stillet ringere end

HJ-medlemmer. Man henviste til den preussiske skoleforordning af 31. 12. 1928, som anerkendte den fri nationale bekendelse, og gjorde gældende, at samme princip anvendtes i Nordslesvig. Det tilføjedes, at mindretallet i overensstemmelse med sit (sic!) grundprincip »Blut und Boden« kun kunne anerkende personer som medlemmer, såfremt de enten selv eller mindst en af forældrene var født nord for Ejderen eller kunne bevise at være af nordisk afstamning.⁽³⁴⁹⁾ Udover den subjektive frie bekendelse krævede mindretallet altså nu også selv et objektivt fødesteds- eller afstammingskriterium opfyldt som forudsætning for medlemskab af danske foreninger.

Den 30. 1. 1936 udtalte den hjemmetyske folketingsmand pastor Schmidt-Vodder under et foredrag på den »tyske dag« i Åbenrå sin tilfredshed med, at Tyskland syntes tilbøjelig til at ville give det danske mindretal en særstilling i forbindelse med rigsungsdomsloven. Tilskyndelsen hertil skulle være kommet fra »Verband der deutschen Volksguppen in Europa« og pastor Schmidt selv.⁽³⁵⁰⁾ Dette lyder ikke usandsynligt. En indlemmelse af mindretallenes børn og unge i den tyske statslige ungdomsorganisation ville mindretalsretligt have været et sådant overgreb, at repressalier mod de tyske mindretal i Polen og Danmark ville have været politisk uundgåelige.

Sidst i januar og først i februar 1937, endnu inden udførelsesbestemmelserne til rigsungsdomsloven var blevet udstedt, afholdt HJ »sessioner« i hele Sydslesvig over børnene for at konstatere, hvem der af helbredsårsager skulle fritages fra pligtjenesten i HJ. Den 3. 2. 1937 omtalte Flensborg Avis, at også danske børn havde måttet møde på disse sessioner. Den foregående dag havde generalsekretariatet skrevet til den lokale HJ-leder Wilh. Martens og bedt om at få bekræftet, at mønstringerne ikke skulle omfatte børn af dansksindede forældre, sålænge en endelig afgørelse ikke forelå.⁽³⁵¹⁾ Martens afviste dette, men tilkendegav dog, at HJ ikke hermed foregreb rigser regeringens afgørelse om det principielle spørgsmål, om medlemmer af mindretallet skulle optages i HJ.⁽³⁵²⁾ Mønstringer af danske børn havde dog kun fundet sted i landdistrikterne og kun på steder, hvor der ikke fandtes danske skoler. Konsulatet i Flensborg bemærkede hertil, at man dårligt kunne rette indvendinger imod, at HJ afholdt sessioner på tyske skoler uden på forhånd at undersøge, om nogle af børnene skulle stamme fra dansksindede hjem. Generalkonsul Larsen tilføjede, at flere af mindretallets ledende mænd var enige med ham i dette synspunkt.⁽³⁵³⁾ Ikke desto mindre appellerede generalsekretariatet straks til RJF, som den 16. 2. 1937 meddelte, at et udkast

til bekendtgørelse netop var blevet forelagt de kompetente instanser, og at spørgsmålet om mindretallenes unge deri var klarlagt på udførlig vis.⁽³⁵⁴⁾ Dette var unægtelig ikke synderligt oplysende, men den 18. 2. modtog man besked fra HJ i Flensborg om, at RJF havde givet besked om, at børn af dansksindede forældre skulle undtages fra mønstringerne. Mindretallet fortolkede naturligt nok denne meddelelse som udtryk for, at de nationale mindretal ville få den ønskede særstilling, og Flensborg Avis gav da også udtryk for sin tilfredshed med myndighedernes holdning.⁽³⁵⁵⁾

Lige så vigtig som indholdet af de forventede undtagelsesbestemmelser var imidlertid formen. Den 12. 2. 1937 havde generalsekretariatet i forlængelse af sin henvendelse den 31. 12. 1936 telegrafisk anmodet om foretræde for en dansk delegation i indenrigsministeriet, inden udkastet til bekendtgørelse blev endeligt fastlagt.⁽³⁵⁶⁾ Den 17. 2. skrev Kronika imidlertid til Ernst Christiansen, at man i Berlin ikke ønskede at modtage en delegation fra Sydslesvig. Han mente, at årsagen var, at myndighederne fandt, at de gennem ham fik tilstrækkelig orientering om de danske synspunkter. Tietje skulle gå ind for en uindskrænket særstilling for mindretallene, et synspunkt som i følge Kronikas informationer næppe ville vinde sejr. I stedet mente han, at man ville få »en af staten kontrolleret særstilling«, altså at staten formodentlig ville forbeholde sig afgørelsen af, hvor vidt et barn med rette kunne siges at tilhøre dansk »Volkstum«. Dr. Immich, der var leder af den juridiske afdeling i RJF, havde udtalt, at han - Kronika - kunne være ganske rolig, og samtidig afkrævet ham et æresord på, at han intet ville publicere om deres samtale. Til gengæld ville dr. Immich, som den 21. 2. skulle træffe v.Schirach, bede denne om tilladelse til at give Kronika indblik i udkastet til bekendtgørelse. Offentliggørelsen skulle i øvrigt være nært forestående, hvilket Kronika opfattede som et indicium på, at det omtalte udkast allerede var vedtaget. Dette havde han ikke kunnet få bekræftet, men havde derimod fået løfte om, at han ville blive den første, der fik resultatet at vide. Kronika understregede, at selv om myndighederne ikke ville modtage en delegation, så var mindretallet dog blevet hørt. »En hel quantité negligiable er jeg jo ikke, og de tyske autoriteter har faktisk vist megen villighed til at høre på mig.«⁽³⁵⁷⁾ Samme dag bad Kronika skriftligt dr. Immich om at orientere ham, når en afgørelse forelå, og understregede, at mindretallet bestemt ventede, at man ville tage hensyn til dets ønsker.⁽³⁵⁸⁾

I stedet for den ventede snarlige afgørelse indløb den 8. 3. 1937 en

meddelelse fra statssekretær Pfundtner om, at indenrigsministeriet principielt måtte afvise de tidligere fremsendte anmodninger om foretræde.⁽³⁵⁹⁾ Samme dag udsendte det tyske pressebureau DNB imidlertid gennem Ritzsaus Bureau et communiqué til den danske presse, hvori det meddeltes, at HJ-loven af ideologiske grunde ikke skulle anvendes på de nationale mindretal. Hverken den tyske presse eller mindretalsbladene fik noget at vide herom, og lige så lidt Kronika - på trods af alle løfter. Når sagen blev hemmeligholdt på denne måde, skyldtes det sandsynligvis, at man ikke ville give Flensborg Avis et forspring for de slesvig-holstenske blade, som jo først skulle instrueres på den daglige pressekonference i Promi. Dette foreløbige resultat kunne mindretallet naturligvis ikke være utilfreds med. Til gengæld var man spændt på, hvilken definition på mindretalsbegrebet myndighederne ville anvende i forbindelse med de konkrete undtagelsesbestemmelser.⁽³⁶⁰⁾ Kronika undrede sig i et brev til Ernst Christiansen den 19. 3. 1937 over, at myndighederne stadig ikke kunne bekvempe sig til at udstede udførelsesbestemmelserne til rigsungsloven, men mente ikke, at der skulle kunne blive tale om ubehagelige overraskelser.⁽³⁶¹⁾ Usikkerheden om, hvilke kriterier myndighederne ville anlægge og det tyske krav om en klar national stillingtagen var sikkert i høj grad medvirkende årsag til, at tilslutningen til »Dansk Spejderkorps Sydslesvig« i løbet af månederne fra december 1936 til marts 1937 voksede fra ca. 120 til 267 aktive medlemmer.⁽³⁶²⁾

Hermed var mindretallets forhold til HJ dog ikke endeligt afklaret. I følge en lov af 2. 7. 1937 skulle enhver skoleelev, der ønskede at rejse til udlandet, have udstedt en attest fra det lokale HJ-kontor. Af danske børn krævedes bevis for, at de ikke tilhørte HJ. Skoleforeningen søgte ved en henvendelse til RJF at få denne bestemmelse ophævet eller modificeret, således at en attest fra den danske skoleledelse ville være tilstrækkelig. Dette blev afvist af Gestapo, og ny henvendelser førte ikke til noget resultat.⁽³⁶³⁾ Alle danske børn, som skulle på ferie eller på anden måde til Danmark, måtte altså henvende sig på HJ's kontor og bede om et bevis på, at de ikke var medlemmer. Det viste sig, at HJ-funktionærerne gjorde udstedelsen af de lovbefalede attester betinget af, at de pågældende børn »heilede« ved besøget på kontoret. Uanset om her var tale om bevidst chikane eller blot bureaukratisk smålighed, var et sådant krav i strid med gældende regler.⁽³⁶⁴⁾ Protester til slesvig-holstenske instanser nyttede intet, og Skoleforeningen skrev derfor den 3. 11. 1937 til RJF, som den

10. 1. 1938 svarede, at de berørte HJ-kontorer havde fået instruktion om ikke at forlange »tysk hilsen« af danske børn.⁽³⁶⁵⁾

Med bekendtgørelsen af udførelsesbestemmelserne trak det imidlertid fortsat ud. Årsagen var næppe spørgsmålet om mindretallenes særstilling. Dette syntes jo afgjort. Derimod havde værnemagten været stærkt interesseret i at blive medinddraget i det forberedende arbejde, hvilket Hitler havde afvist, ligesom der havde været og fortsat var alvorlige rivninger mellem RJF og kultusministeriet, som også søgte at gøre sig gældende på den ikke-skolemæssige opdragelses område.⁽³⁶⁶⁾ Først så sent som den 25. 3. 1939 udstedtes to forordninger vedr. HJ, betegnet som henholdsvis »Allgemeine Bestimmungen« og »Jugenddienstverordnung«. I sidstnævnte fandtes i § 6 en særlig bestemmelse med direkte sigte på de nationale mindretal.⁽³⁶⁷⁾ Hermed var særlige mindretalsrettigheder for første gang siden 1933 blevet optaget direkte i en tysk lovtekst. Endnu vigtigere var det imidlertid, at myndighederne utvetydigt anerkendte det subjektive nationale kriterium »Volkstumsbekenntnis«; end ikke de af mindretallet selv accepterede krav vedrørende bopæl og afstamning havde man medtaget her. Ganske vist skulle fritagelse af danske børn ske efter ansøgning, men dette måtte set fra mindretallets synspunkt være langt at foretrække for det eneste tænkelige alternativ - en katastrofeordning. Tilfredsstillende måtte det også forekomme, at de højere myndigheder forbeholdt sig selv afgørelsen af, hvor vidt en familie med rette kunne hævde at tilhøre et nationalt mindretal. Dette skulle mindske risikoen for chikane og bragte desuden spørgsmålet op på et niveau, hvor det med rimelighed kunne antages, at udenrigspolitiske overvejelser ville spille en betydelig rolle. Mere problematisk var § 6's stk. 3, hvorefter indenrigsministeren overtog opsynet med de danske og polske ungdomsorganisationer. Kun tiden kunne vise, hvilke former denne kontrol ville få. § 6's stk. 4, i følge hvilken ingen måtte tvinges ind i danske eller polske ungdomsorganisationer, kan ikke bare fortolkes som et udtryk for dårlig tysk samvittighed. Når man ikke kunne få mindretallenes unge ind i HJ/BDM, foretrak tyskerne, at de forblev uorganiserede, eftersom det ville være langt lettere at påvirke og eventuelt isolere en uorganiseret dreng/pige end en organiseret.

Generelt kunne det danske mindretal kun være tilfreds med den nu endeligt fastlagte ordning, hvilket Flensborg Avis da også beredvilligt indrømmede. Forudsætningen ville dog være, at undtagelsesbestemmelserne blev administreret loyalt, og at det virkelig var hen-

*Årsmødedagen 1937
Inden paraden i Duborg-skolens gård*

sigten at gennemføre en reel fritagelse for mindretallenes ungdom. Når de tyske myndigheder var villige til at undtage de nationale mindretal fra rigsungdomslovens bestemmelser, men f.eks. ikke fra den tvungne arbejdstjeneste eller værnepligten, kan dette betragtes ud fra såvel en mindretals- som en nationalpolitisk synsvinkel. Mindretalspolitisk ville en tvangsmæssig indrullering af danske og polske unge i HJ, hvis vigtigste opgave var at opdrage tyske børn og unge til gode tyske nazister, have været et klart brud ikke blot med Weimar-republikkens, men også nazisternes egen politik siden 1933 og have gjort eksistensen af særlige mindretalsskoler, hvor mindretallene netop kunne pleje deres egne sprog og kultur, meningsløs. Mindretalspolitisk ville det have været groft overgreb. Arbejds- og militærtjenesten omfattede desuden voksne personer, dvs. efter officiel nazistisk opfattelse folk, hvis nationalitet lå fast. Tilmed ville kontrollen med, hvem der skulle undtages, være forholdsvis let at varetage, idet man generelt kunne gå ud fra, at de danske skolers og ungdomsorganisationers medlemmer skulle fritages. Åbenbart må man have betragtet risikoen for øget tilgang til mindretallenes rækker som følge af disse bestemmelser som overskuelige. Nationalpolitisk ville det muligvis på kort sigt have betydet en styrkelse af den

tyske nationalitets stilling i grænseområderne mod Polen og Danmark, hvis mindretallenes børn var blevet tvunget ind i HJ. De forventelige repressalier fra polsk og muligvis også dansk side ville imidlertid have virket i modsat retning, ligesom en almindelig forværring af forholdet mellem Tyskland og mindretallenes moderlande måtte forventes. Hertil må bemærkes, at Hitler netop i foråret 1939 forberedte sig på at løse det polske »problem«; endnu skulle gryden dog ikke bringes i kog, og det var formodentlig grunden til, at også det polske mindretal blev omfattet af undtagelsesbestemmelserne.⁽³⁶⁸⁾

k - *Sammenfatning.*

I årene 1934 til 1936/37 udbyggede og konsoliderede nazisterne deres herredømme over Tyskland uden nævneværdige indre konflikter. Det kunne synes som om den nazistiske revolution var endt i en bureaukratisk-autoritær statsform ikke uden fælles træk med den wilhelminske. En mindretalspolitik, som på afgørende punkter afveg fra Weimar-tidens, blev fortsat ikke formuleret. De nationale mindretals stilling undergik nok væsentlige ændringer, men ikke som et resultat af en planmæssig fremgangsmåde fra tysk side. De problemer, som opstod - særlig i relation til den nazistiske lovgivning på forskellige områder og opbygningen af korporationer, hvis funktion primært var kontrollerende og dirigerende og kun sekundært repræsentativ - løstes enkeltvis ved forhandlinger - på mindretallets initiativ - mellem danske organisationer og de tyske myndigheder resp. partiet. Selv om mindretalslederne efterlyste en egentlig mindretalsordning, som kunne skabe klare linier, gav regimets sammensatte struktur og sammenfiltrering mellem stat og parti de danske ledere mulighed for at udnytte de uklare kompetanceforhold til ved hjælp af en sej forhandlingstaktik og -teknik at nå visse resultater. Manglen på en klar tysk linie betød samtidig, at kun en del af forhandlingsresultaterne var præjudicerende, hvilket til tider kunne være en fordel.

Oprettelsen af en central mindretalsledelse - skoleforeningen stod dog udenfor - var delvis sket på grund af utilfredshed med mindretallets hidtidige forsigtige holdning i forholdet til tyskerne. Afgørende ændringer kom det imidlertid ikke til, hverken politisk eller hvad angik personer. Den samme lille gruppe ledere førte den samme

forhandlingspolitik - samarbejdspolitik - videre. Generalsekretariatet og dets leder Fr. Petersen fik i den forbindelse en central position, da al korrespondance med myndighederne efterhånden blev overtaget af dette.

Det var i 1935/36 efterhånden muligt at skimte konturerne af, hvilke rettigheder og pligter det danske mindretal kunne påregne at nyde resp. måtte påtage sig i Det tredje Rige. Mindretallets eksistens som en særlig gruppe, der på visse punkter havde krav på en særstilling, på andre punkter på en ligestilling, blev mere eller mindre modvilligt anerkendt af myndighederne og partiet. De fordringer, som mindretalsledelsen havde opstillet i efteråret 1933 om ligestilling på det økonomisk-soziale og særrettigheder på det kulturelle område blev gradvist og i temmelig stor udstrækning imødekommet. Det lykkedes således at sikre: 1) dansk repræsentation i de rådgivende kommunale forsamlinger de steder, hvor mindretallet udgjorde en anelig (ca. 10% eller derover) del af befolkningen, 2) principiel ligestilling med tysksindede, hvad angik sociale ydelser og ret til arbejde, 3) et frit dansk privatskolesystem og dansk kontrol med den dansksprogede folkeskole i Flensborg, 4) en delvist fri presse, således at man stadig havde et talerør, hvor mindretalssynspunkter kunne komme offentlig til orde og 5) fritagelse fra HJ-tjeneste for børn af dansksindede forældre. Prisen for disse resultater var til gengæld høj, men ville næppe have været til at komme udenom alligevel: afkald på egentlig politisk virksomhed, accept af den nazistiske lovgivning på bl.a. presse-, erhvervs- og det socialpolitiske område, accept af værnepligt og RAD-tjeneste. Dette var en forudsætning for at bevare fulde statsborgerlige rettigheder. Selv om den tyske politik officielt byggede på princippet om respekt for den fremmede nationalitet og på sindelagsprincippet, viste regimets mindretalspolitiske linie, som den efterhånden aftegnede sig, at gå ud på, at mindretallene havde at underordne sig alle gældende love og bestemmelser, også hvor disse betød en indskrænkning i den hævdvundne mindretalsfrihed. Hvor det af hensyn til de tyske mindretal i udlandet og/eller af prestigemæssige årsager var hensigtsmæssigt eller nødvendigt kunne så etableres særlige ordninger.

Generelle undtagelsesbestemmelser, således som der oprindelig havde været planer om, og som også det danske mindretal ønskede, ville have forudsat en katastroferordning, som mindretallet på ingen måde ønskede. Kun ved en sådan ordning ville myndighederne kunne sikre sig imod, at andre end mindretallets medlemmer kom til at

nyde godt af mindretalsrettighederne. En katastroferordning kunne ganske vist have fritaget de dansksindede for en række ubehagelige følger af at være borgere i Det tredje Rige, men ville for en talmæssigt ringe befolkningsgruppe som det danske mindretal, der socialt og økonomisk desuden var integreret i det tyske samfund, formentlig have haft skæbnesvangre konsekvenser. Derfor også mindretalsledelsens modstand mod sådanne tanker. I stedet valgte man ad forhandlingens vej og ved at søge støtte fra Danmark at søge mildnet virkningerne af ubehagelige tyske love, bestemmelser og forholdsregler, ligesom man brugte sin presse til at sikre at tyske overgreb ikke kunne foregå ubemærket.

Den modsætning, som i 1933/34 havde vist sig at bestå mellem de centrale instansers politik og de lokale slesvig-holstenske nazisters holdning til mindretallet vedblev at bestå i disse år. I dr. Sievers' tid som overborgmester og grænsepolitisk leder lykkedes det dog at reducere dette forholds betydning. For mindretallet kom årene 1934-36 næsten til at stå som en »dr. Sievers' æra«, og man tillagde ham en stor del af æren for, at det på en række områder lykkedes mindretallet at opnå resultater, som dette mente at kunne leve med. Dette var ikke helt uberettiget, men afgørende var det i denne sammenhæng, at de overordnede instanser kunne acceptere dr. Sievers' politik og på visse punkter endog var rede til at gå videre endnu. Sievers skulle imidlertid ikke blot finde løsninger som mindretallet og hans overordnede kunne acceptere, men måtte også tage hensyn til stemningen i partiet og den lokale tysksindede befolkning i det hele taget.

Det er vanskeligt at danne sig et indtryk af omfanget af den modvilje mod de dansksindede i befolkningen, som stammede fra afstemningskampen i 1919/20, og som var blevet genopvakt i perioden omkring magtovertagelsen, men at den var til stede, er der ingen tvivl om. De gentagne eksempler på diskrimination, boykot, trusler og pression, der i særlig grad skyldtes partimedlemmer, var et udtryk herfor. Derfor også mindretallets iver efter at få dr. Sievers og andre ledende slesvig-holstenske stats- og partirepræsentanter til offentligt at tage afstand fra sådanne foreteelser. Mindretallets forhandlings- og samarbejdslinie var ikke et udtryk for, at det var blevet ensrettet eller nazificeret, men for en vurdering af, hvad der var realistisk politik på de givne betingelser. Mindretallets aktive forsvarsholdning, som heller ikke dens modstandere blandt de dansksindede kunne præsentere et egentligt alternativ til - der var højest tale om

uenighed i det taktiske - havde skabt et grundlag for dets fortsatte eksistens. Dette grundlags holdbarhed afhang imidlertid udelukkende af de tyske myndigheder. Hovedopgaven for mindretallets modstandere - de slesvig-holstenske grænserevisionister - måtte derfor være at skabe tvivl om mindretallets loyalitet i myndighedernes øjne og på den måde underminere dets position.

VI - »Den Ejder-danske Offensiv« og koordineringen af den tyske mindretalspolitik. 1934-1936/37

Den fremstilling, som er givet i det foregående, kunne vække det indtryk, at det danske mindretals virksomhed hovedsagelig bestod i at føre forhandlinger med tyske myndigheder om mindretallets placering i forhold til de love og bestemmelser, som udstedtes og administreredes af de selvsamme myndigheder. Dette var naturligvis ikke tilfældet, men da formålet har været og er at skildre de politiske relationer mellem mindretallet og de tyske myndigheder, har manget og meget, som kunne bidrage til at nuancere indtrykket af det danske mindretals tilværelse i disse år, måttet udelades. Men heller ikke alle konflikter med myndighederne skyldtes problemer i forbindelse med nazistiske love og anordninger. For mindretalsorganisationerne var årene 1934-37 nærmest en fremgangstid med stigende medlemstal. Også tilslutningen til de danske børnehaver og skoler voksede. Der oprettedes ny skoler i Tønning og Ladelund, ligesom der åbnedes ny kirkesale. Privatskolen i Tarup fik en ny bygning, og Ansgar-skolen i Slesvig blev udvidet, så den kunne klare det voksende elevtal. Kommuneskolen i Flensborg sprængte, som skildret, sine rammer og flyttede til en helt ny bygning.⁽¹⁾

Dette undgik naturligvis ikke tyskernes opmærksomhed. Mens de ledende nazister og VDA/SHB fortrinsvis interesserede sig for mulighederne i Nordslesvig, fulgte ikke blot de lokale myndigheder i Sydslesvig, men også den tyske grænsepresse og ikke mindst Ernst Schröder og KNS nøje udviklingen syd for grænsen. I det følgende er det søgt at supplere billedet af det danske mindretals forhold til tyskerne ved at undersøge grundlaget for de fra tysk side fremsatte påstande om en »Ejder-dansk offensiv« midt i 30'erne, som i 1936/37 førte til skabelsen af et organisatorisk apparat til koordinering af den tyske grænse- og mindretalspolitik i Slesvig. Det danske mindretals decentraliserede organisatoriske struktur, der gav enkeltforeningerne et meget stort mål af selvstændighed, var, som omtalt, ikke et resultat af en bevidst politik, men skyldtes de ydre omstændigheder. De tyske myndigheder var efter 1920 kun indstillet på at anerkende

mindretalsrettigheder for de dansksindede i det tidligere afstemningsområde, 2. zone. Ikke desto mindre oprettedes også i »3. zone«, dvs. området mellem 2. zones sydgrænse og en linie Sli-Dannevirke-Ejder danske organisationer m.m.

I løbet af 20'rne og i begyndelsen af 30'rne arrangeredes der forskellige steder bl.a. i Slesvig by, Frederiksstad og Tønning dansk- og husflidsundervisning, der varetoges af såkaldte vandrelærere.⁽²⁾ Først efter at det med den preussiske skoleforordning fra 1928 var blevet muligt at oprette danske privatskoler i dette område, åbnedes Ansgar-skolen i Slesvig i 1930. Det skal her nævnes, at den danske stat kun ønskede at støtte danske aktiviteter i 2. zone. Man havde i København ikke større tro på eksistensen af dansk sindelag i 3. zone, hvor det danske sprog - bortset fra ganske få steder - var uddødt allerede i forrige århundrede, og hvor dansk sindelag kun i meget begrænset omfang havde manifesteret sig efter 1864. Derfor måtte skolen i Slesvig oprettes ved hjælp af privat indsamlede midler og drives af Grænseforeningen, som bortset fra det tyske statstilskud skaffede pengene til skolens drift.⁽³⁾

De danske og tyske myndigheders syn på mindretalsaktiviteter i 3. zone kan kun forstås, når det erindres, at der var tale om et område, hvor dansk sprog og sindelag var uddødt og søgtes genoplivet. En rolle har det ganske sikkert også spillet, at Den slesvigske Forening for Gottorp amt, der i 20'rne repræsenterede hele det danske politiske arbejde syd for 2. zone, og Dansk Skoleforening for Slesvig og Omegn, der tilsvarende stod for den kulturelle indsats, hver især kun havde mellem 100 og 200 medlemmer.⁽⁴⁾ Der var altså tale om en så lille gruppe, at betegnelsen nationalt mindretal kun var berettiget, når man så denne danskhed som de yderste udløbere af et samlet dansk mindretal, hvis kerne var Flensborg. Den danske skepsis over for disse danske tilkendegivelser i det sydlige Sydslesvig blev ikke mindre af, at de ledende folk her i deres agitation udelukkende benyttede sig af tysk sprog og tilmed betegnede sig som »slesvigsk mindretal«, og endvidere ideologisk var meget kritiske over for det danske parlamentariske system og fordømte den måde, hvorpå grænsen var blevet fastlagt i 1920.⁽⁵⁾ Ordet dansk fandtes da heller ikke i Gottorp-foreningens vedtægter, som desuden kun var affattet på tysk.⁽⁶⁾ Dette betød ikke, at lederne ikke var dansksindede, men kun at de mente, at vejen til det danske måtte gå over det slesvigske, altså de tysktalende sydslesvigeres fælles danske fortid og afstamning uanset sindelaget.⁽⁷⁾

Det kan ikke undre, at tyske myndigheder og den tyske presse var stærkt kritisk over for denne danske virksomhed. Selv om man formelt måtte anerkende mindretallets ret til at virke politisk og efter 1928 også til at oprette skoler, bekæmpedes dette på snart sagt alle måder.⁽⁸⁾ Interne stridigheder mellem skoleforeningen på den ene side og Den slesvigske Forening på den anden gjorde ikke forholdene mindre komplicerede.⁽⁹⁾ Den nazistiske magtovertagelse førte til fornyede voldsomme angreb på mindretallet i det sydlige Slesvig. Som i Flensborg måtte de dansksindede i Slesvig by se sig beskyldt for at være et sammenrend af forløbne marxister og kommunister, men til noget forbud mod den danske virksomhed kom det dog heller ikke her. De fåtallige dansksindede i Slesvig var imidlertid endnu mere udsatte og sårbare over for diskrimination og boykot, og mindretallets eneste parlamentariske repræsentant, kredsmand Peter Lassen, mistede da også ved valget den 12. 3. 1933 sit mandat. Derimod kunne Den slesvigske Forening notere en vis stigning i medlemstallet i 1933, og det samme gjaldt skolens elevtal, hvilket intensiverede presseangrebene på mindretalsforeningerne for at give ly til kommunister og socialdemokrater.⁽¹⁰⁾

Hverken i Husum eller Ejdersted kredse fandtes der afdelinger af den danske forening. Derimod gjorde den frisisk-slesvigske forening sig i nogen grad gældende, også som repræsentant for danske synspunkter. Allerede under afstemningskampen havde der været visse danske tilkendegivelser i Ejdersted, og ved valgene i 20'erne faldt der da også især i hovedbyen Tønning et vist antal stemmer på de danske lister, ligesom skoleforeningen udvidede sin vandrelærervirksomhed til også at omfatte Tønning.⁽¹¹⁾ Den 2. 12. 1932 oprettedes en afdeling af Den slesvigske Forening for Ejdersted med J. Chr. Nielsen som formand.⁽¹²⁾ Tønningens borgmester underrettede i begyndelsen af 1933 regeringspræsidiets herom, idet han dog sammenblandede den frisiske forening med den nyoprettede danske mindretalsorganisation. Men bortset herfra var myndighederne ganske godt underrettet om de danske aktiviteter. Borgmesteren pegede desuden på, at Grænseforeningen åbent havde vedkendt sig, at den støttede det danske arbejde i Tønning, hvorfor også den tyske stat måtte yde et bidrag til det tyske »Abwehrarbeit«. Den materielle nød blandt de arbejdsløse havde taget et sådant omfang, at dansk propaganda ellers ville have gode muligheder.⁽¹³⁾

Der kan ikke herske tvivl om, at de resultater - hvor begrænsede de end må synes; tallet 40 nævnes - som danskerne havde opnået i en

egn, hvor der før 1918 overhovedet ingen danske tilkendegivelser havde været, bekymrede de lokale myndigheder. Den stærke fremhævelse af den sociale nøds betydning for de danske fremstød kunne dog tyde på, at borgmesteren meget vel kan have haft andre forhold end de rent nationale i tankerne med sin fremstilling, f.eks. egnsudviklingshjælp opnået via en national argumentation. På den anden side er det klart, at det demokratiske Danmark med dets socialdemokratiske ledede regering for arbejdsløse antinazister meget vel kunne antages at have fået en helt anden tiltrækning efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland.

a - *Politirazziaen i Tønning den 31. 8. 1934 og dens umiddelbare følger.*

Den 3. 3. 1933 anslog borgmesteren i Tønning medlemstallet for den danske organisation i Ejdersted til ca. 60-70 personer ⁽¹⁴⁾, og på den baggrund kan det danske stemmetal ved landdagsvalget den 5. 3. 1933, hvor der dog ikke var opstillet nogen selvstændig dansk liste, ikke kaldes imponerende. Ialt opnåedes i Ejdersted 25 stemmer, heraf 22 i Tønning. ⁽¹⁵⁾ Dette overordentlig beskedne resultat vakte ikke desto mindre myndighedernes interesse, især fordi der ved det foregående landagsvalg slet ingen danske stemmer var blevet afgivet i Tønning. Desuden måtte det efter borgmester Altmanns mening også tages med i betragtning, at en del af de dansksindede havde stemt på SPD eller KPD. ⁽¹⁶⁾ Den 10. 5. 1933 kunne Altmann dernæst oplyse i en hemmeligt-stemplet rapport til regeringspræsidenten, at politiet under en af andre årsager gennemført husundersøgelse var kommet i besiddelse af et eksemplar af Den slesvigske Forenings medlemsfortegnelse. Originalen havde man måttet tilbagelevere, men ikke uden først at have taget en kopi. Medlemstallet var efter denne liste 84, hvoraf 35 skulle være kommunister eller kommunist sympatisører, mens resten næsten uden undtagelse måtte betragtes som SPD-folk. Da medlemstallet var større end hidtil antaget, forekom det borgmesteren nødvendigt nu at skride ind. ⁽¹⁷⁾ Foreløbig skete der dog ikke noget særligt. Den 19. 4. 1934 anmodede landråd Hamkens/Ejdersted om at få et eksemplar af den omtalte medlemsliste for Den slesvigske Forening, der skulle være meget ivrig efter at få oprettet en dansk skole. ⁽¹⁸⁾ Udviklingen studeredes fortsat opmærksomt, men til indgreb over for mindretallet kom det ikke, før skoleplanerne i efteråret 1934 endelig syntes at skulle virkeliggøres.

Den 31. 8. 1934 foretog politiet i Tønning en aktion, som pludselig bragte byen i offentlighedens søgelys. Der var tale om en større razzia, hvorunder der bl.a. blev gennemført husundersøgelser hos omkring 15 medlemmer af Den slesvigske Forening. Udbyttet bestod hovedsagelig af ældre SPD- og KPD-propagandamateriale og lign. samt af pjecer udgivet af de forbudte organisationer Tannenbergbund og Jehovas Vidner. Kun tre medlemmer af mindretallet blev arresteret, men heriblandt formanden Jens Chr. Nielsen. Hvem der tog den endelige beslutning om aktionens gennemførelse lader sig ikke afgøre, men dens leder »Kriminalbezirkssekretär« Hans Hermannsen nævnte i sin rapport, at han havde foretaget razziaen på grundlag af en mundtlig ordre fra politipræsidenten i Flensborg og i forståelse med de lokale myndigheder.⁽¹⁹⁾ Mest sandsynligt er det, at den direkte igangsættende faktor var en henvendelse fra Tønnings ny borgmester Meusser til politipræsidenten i Flensborg den 25. 8. 1934, hvori førstnævnte under henvisning til mindretallets skoleplaner anmodede om, at der måtte blive grebet ind over for den statsfjendtlige danske agitation.⁽²⁰⁾ Samtidig må det dog antages, at man inden aktionen har sikret sig rygdækning på højere sted. Om der var tale om et bredere koordineret angreb på danskheden i Ejdersted er vanskeligt at afgøre, men den tyske grænsepresse forstod i hvert fald at udnytte sagens propagandamæssige muligheder.

Allerede dagen efter, den 1. 9. 1934, kunne såvel Flensburger Nachrichten som Flensburger General-Anzeiger, hvis fælles kilde var Ernst Schröders KNS, berette om den omfattende »statsfjendtlige« virksomhed i Tønning. Under overskriften »So sieht die dänische Minderheit in Eiderstedt aus!« oplystes, at politiet havde fundet omfattende beviser for, at der påny fandt kommunistisk og statsfjendtlig virksomhed sted i Tønning. Om Jens Chr. Nielsen hed det, at han aldrig tidligere havde givet udtryk for dansk sindelag, at han var tidligere ivrig marxist og ven med den i Tønning bekendte »Marxistenführer« Paul Dölz. Det understregedes omhyggeligt, at det fundne materiale intet havde med dansk propaganda at gøre, men at man nok kunne undre sig over, hvorfor der netop hos ledelsen af denne »danske« forening var blevet fundet statsfjendtligt materiale. KNS mente desuden at vide, at der til den planlagte danske skole skulle være stillet et beløb på 100.000 RM til rådighed.

Jens Chr. Nielsen blev imidlertid løsladt få dage senere. Flensburger Nachrichten forklarede dette med, at han som det eneste medlem af Den slesvigske Forening for Ejdersted med rette kunne hævde

at være af dansk afstamning, idet han var født i Tønder. De tyske blade hævdede, at det i Tønning var almindelig bekendt, at halvdelen af det danske mindretal var tidligere kommunister, og at resten udgjordes af ivrige marxister - altså socialdemokrater.⁽²¹⁾ Pressens holdning afspejlede tydeligvis myndighedernes synspunkter. Hans Hermannsen understregede i en indberetning til Gestapohovedkvarteret i Altona, at der ikke var behov for en dansk skole i Tønning, eftersom det danske mindretal der bortset fra enkelte nordslesvigere udelukkende bestod af tidligere KPD- og SPD-sympatisører. Med dansk kultur havde disse mennesker overhovedet ingen forbindelse. Hermannsen, hvis synspunkter bar præg af, at hans informationer i vid udstrækning stammede fra de lokale myndigheder i Tønning, mente, at danske agitatorer på grund af den materielle nødssituation havde kunnet benytte sig af ferierejser til Danmark og lignende begunstigelser til kunstigt at skabe et sådant mindretal. Bestræbelser i denne retning var efter Hermannsens opfattelse blevet lettet ved, at den nazistiske magtovertagelse havde gjort mange mennesker politisk hjemløse, og således lokket statsfjendtlige elementer til at skabe en dækorganisation af denne art, hvilket de kredse i Danmark, der støttede foretagendet, sandsynligvis var uvidende om.⁽²²⁾

Fra dansk side reageredes omgående på de tyske presseangreb. Flensborg Avis afviste den 2. 9. 1934 KNS-artiklen fuldstændigt med en bemærkning om, at det eneste korrekte i den tyske presses fremstilling af sagen var, at formanden for Den slesvigske Forening i Ejdersted var blevet anholdt og løsladt igen. Den 3. 9. udsendte Dansk Generalsekretariat en »berigtigelse«, som påviste visse konkrete fejl i KNS-artiklen, og desuden i en skarp tone tog afstand fra forsøg på at stemple det danske mindretal som statsfjender. Generalsekretariatet kunne oplyse, at Jens Chr. Nielsen samme dag var blevet sat på fri fod efter en afhøring, og at der i hans hjem ikke var blevet fundet andet belastende materiale end nogle eksemplarer af en bibelforskeravis (Jehovas Vidner = Bibelforskere), som han havde fået tilsendt uden egen medvirken.⁽²³⁾

Allerede den 1. 9. havde politiet i Flensborg tilsendt borgmesterkontoret i Tønning eksemplarer af KNS-artiklen. I den hemmeligt-stemplede følgeskrivelse oplystes, at lignende artikler ville fremkomme i provinsens øvrige dagblade den 3. 9.⁽²⁴⁾ Dette skete da også, uden at det blev nævnt, at Flensborg Avis havde imødegået anklagerne.⁽²⁵⁾ Først den 7. 9., efter at sagen havde vakt en vis opmærksomhed i den rigsdanske presse, fremkom i Flensburger Nachrichten

en Ernst Grunow-artikel under overskriften »Zurückweisung der eiderdänischen Angriffe«. Grunow beklagede, at danskerne ikke ville tage konsekvenserne af denne kedelige sag og indstille deres aktivitet i egne, hvor man måtte søge en ægte dansker med lys og lygte. Han fastholdt, at der hos J. Chr. Nielsen var blevet fundet et bjerg af statsfjendtligt materiale, og at Nielsen selv skulle have tilstået at være medlem af Jehovas Vidner, for hvilket han ville blive stillet for retten. Grunow indrømmede, at Nielsen kun havde været medlem af SPD nogle få måneder i 1919, men hævdede, at han fortsat havde stået partiet nær. Grunow gennemgik til slut en medlemsliste, som rummede 29 navne på dansksindede i Tønning, hvoraf 15 skulle være tidligere kommunister og resten socialdemokrater, bl.a. tidligere byrådsmedlemmer.

Det fremgår af artiklens tone, at Grunow følte sig på sikker grund, og hans oplysninger, som må være tilflydt ham fra myndighederne, var i en vis udstrækning korrekte, men ikke desto mindre vildledende. Således skelnede han kun delvist mellem medlemsskab af og sympati for et af de socialistiske partier. Bestræbelserne for at oprette en skole i Tønning anså Grunow for at være et udtryk for forældede ejderdanske synspunkter, som i selve Danmark opfattedes som absurde. Han kunne ikke forstå, hvorfor mindretallet i Flensborg så krampagtigt insisterede på at oprette en afdeling i Tønning, hvor man som situationen så ud kun ville kunne rekruttere kriminelle og politisk hjemløse elementer. Forsøg på at give indtryk af, at der ved Ejderen skulle findes en levende danskhed, karakteriserede han som falsk ærgærrighed, samtidig med, at han omhyggeligt tilføjede, at tyskerne absolut ikke havde i sinde at gribe til repressalier mod det ægte danske mindretal eller at bruge Tønning-affæren som påskud for at stramme mindretalspolitikken. Men det danske hvervearbejde på rent tysk område måtte ophøre.

Flensborg Avis afviste den 8. 9. og den 13. 9. endnu engang de tyske påstande, idet bladet dog anerkendte, 1) at der var medlemmer af Den slesvigske Forening i Tønning, som var født syd for Ejderen, men kun personer, hvis ægtefælle var født nord for samme flod, idet man havde den regel kun at optage begge ægtefæller i et ægteskab; 2) at der blandt medlemmerne var tidligere socialdemokrater, men at dette ikke i sig selv kunne være årsag til udelukkelse af foreningen, eftersom dette gjaldt hovedparten af den tyske arbejderklasse, og 3) at et enkelt medlem efter nærmere undersøgelse var blevet ekskluderet på grund af en kriminel fortid. Avisen undrede sig i øvrigt over,

hvorledes Flensburger Nachrichten kunne være kommet i besiddelse af en fortegnelse over medlemmerne af mindretallet i Tønning. Man havde ganske vist afleveret en medlemsliste til myndighederne i forbindelse med tildeling af vinterhjælp til dansksindede, men bladet vægrede sig ved at tro, at de skulle have udleveret den til den tyske presse. Bladets undren var vel kun på skrømt, og der er næppe nogen tvivl om, at også medlemsfortegnelsen stammede fra officielt hold.

Flensborg Avis' tone var noget mere afdæmpet end den tyske presses, men til gengæld sparede Grænseforeningens og - i høj grad - Vilh. la Cours talerør Grænsevagten ikke på krudtet. Efter at have gennemgået hændelsesforløbet og undervejs at have betegnet KNS-fremstillingen som et »væv af ondsindet usandfærdighed«, »usandhed og perfidi« og Grunows artikel som »samvittighedsløst opspind - fra ende til anden«, samt Grunow selv som den »første den bedste journalistiske sjakal«, konkluderede la Cour: »I sandhed, det er mindretalsvilkår, hvis liberalitet langt overstråler de ulykkelige hjemmetyske nordslesvigeres - ikke sandt!«⁽²⁶⁾ Hermed var den offentlige debat om mindretallet i Tønning foreløbig afsluttet, og undersøgelsen mod J. Chr. Nielsen henlagdes kort tid efter i forbindelse med amnestien efter rigspræsident Hindenburgs død. Denne begrundelse for at frafalde sagen virker dog noget søgt og lidet overbevisende.⁽²⁷⁾

Den tyske interesse for forholdene i Tønning var imidlertid usvækket. Anklagen mod J. Chr. Nielsen gjaldt i første række hans eventuelle tilknytning til bibelforskerne, men politiets undersøgelser omfattede i høj grad også hans politiske fortid.⁽²²⁾ Den tyske presses indlæg i dette spørgsmål fik imidlertid et juridisk efterspil, idet Nielsen anlagde injuriersag mod ikke blot Grunow, men samtlige de blades redaktører, som havde bragt KNS-artiklen »So sieht die dänische Minderheit in Eiderstedt aus!«, ialt 7 foruden Ernst Schröder. Resultatet var, som man kunne forvente. Statsadvokaturen meddelte den 10. 3. 1935 Nielsen, at man ikke ville gå videre med sagerne, da politiets undersøgelser stort set havde bekræftet beskyldningerne mod Nielsen. Statsadvokaten fastholdt, at hovedparten af Ejdersted-mindretallets medlemmer var tidligere socialdemokrater og kommunister incl. Nielsen selv. Hvad enten det var sandt eller ej, at Nielsen også efter at være udtrådt af SPD havde været ivrig socialdemokrat, så kunne en påstand herom kun opfattes som en injurie af en person, der på grund af sin politiske eller ideologiske holdning måtte anse dette for en skændsel. Det kunne jo ikke gælde Nielsen,

som i sin forening havde adskillige tidligere kommunister og socialdemokrater som medlemmer. Hvad det statslige materiale angik, stod det fast, at politiet havde fundet et antal skrifter udgivet af Jehovas Vidner.⁽²⁸⁾

Det centrale punkt, nemlig om der stadig efter den nazistiske magtovertagelse var blevet foretaget statsfjendtlig virksomhed af medlemmer af Den slesvigske Forening, som KNS havde påstået, kom statsadvokaten ikke ind på. Der er da heller ikke noget, der tyder på, at det har været tilfældet. Det »statsfjendtlige« materiale stammede med andre ord fra en tid, hvor det *ikke* havde været statsfjendtligt. Statsadvokatens skrivelse illustrerer udmærket myndighedernes dilemma. På den ene side måtte man erkende, at man ikke rigtig havde noget på mindretallet, og at der ikke kunne indvendes noget imod, at tidligere socialdemokrater og kommunister havde meldt sig ind i Den slesvigske Forening. På den anden side ville man dog ikke give afkald på at bruge dette forhold som våben mod mindretallet. Omend statsadvokatens fremstilling sine steder var noget spidsfindig og på visse punkter temmelig tynd - således var det kun forbudt at fremstille og distribuere bibelforskerskrifter, ikke at besidde dem - er det klart, at Nielsens sagsanlæg meget let kunne være blevet en boomerang. Ganske vist var den måde, den tyske presse havde omtalt mindretallet i Tønning og dets formand på, klart fornærmende og for indholdets vedkommende også til dels ukorrekt, men det ville næppe have været til gavn for det danske mindretal som helhed, hvis man havde fået dom for, at det var injurierende at hævde, at mindretallet havde tidligere marxister i sine rækker. Tyskerne ville herefter med rette have kunnet forlange sådanne medlemmer udelukket af mindretallet, og den socialdemokratisk ledede danske regering ville næppe heller have været begejstret.

b - *Oprettelse af den danske skole i Tønning og de tyske reaktioner.*

Den tyske politiaktion mod Den slesvigske Forening i Tønning i efteråret 1934 var næppe blevet iværksat, fordi myndighederne for alvor betragtede mindretallet her som en statsfjendtlig sammenslutning. Snarere for at ramme mindretallet som sådant. Formandens arrestation og de mange husundersøgelser hos medlemmer havde naturligt nok vakt ængstelse blandt disse, hvilket meget vel kunne være aktionens egentlige formål. Muligt er det også, at der var en

sammenhæng med det forholdsvis store antal nej-stemmer i Tønning ved folkeafstemningen den 19. 8. 1934 om Hitlers overtagelse af posten som statsoverhoved, »Führer und Reichskanzler«. ⁽²⁹⁾ Helt sikkert er det imidlertid, at planerne om at åbne en dansk skole i Tønning havde skærpet myndighedernes interesse.

På Grænseforeningens sendemandsmøde i Sønderborg i begyndelsen af juni 1934 havde formanden rektor H.P. Hansen nævnt skoleønskerne i Tønning, men tilføjet: »Hvorfra skal pengene komme?«. Det besluttedes ikke desto mindre at søge planerne realiseret og at skaffe indtægter udover de allerede på foreningens budget fastlagte. ⁽³⁰⁾ Den 25. 8. 1934 underrettede Tønnings ny borgmester Meusser politipræsidenten i Flensborg om, at Den slesvigske Forening påtænkte at købe en grund med henblik på opførelse af en dansk skole, og at forhandlingerne om grundkøbet skulle være næsten afsluttede. Hans anmodning om indgriben var sandsynligvis den direkte udløsende årsag til den ovenfor omtalte politiaktion den 31. 8. 1934. ⁽³¹⁾ Forhandlingerne var dog ikke så vidt fremskredne, som borgmesteren syntes at tro. Den 15. 9. underrettede generalsekretariatet således officielt byen Tønning om de danske planer og forespurgte samtidig, om byen skulle være villig til at sælge en byggegrund, som man havde udsøgt sig. ⁽³²⁾ Den 9. 10. modtog Fr. Petersen borgmester Meussers svar, som gik ud på, at byen stillede sig positivt, men at han først måtte konferere med regeringspræsidenten om salgsbetingelserne. ⁽³³⁾

Det viste sig snart, at Tønning by faktisk slet ikke var uinteressert i at sælge en parcel til brug for en dansk skolebygning, muligvis fordi byens slunkne kasse derved kunne få en tiltrængt indtægt, ligesom skolebyggeriet ville skabe beskæftigelse for byens håndværkere. Man har vel også tænkt på, at hvis byen nægtede, ville private sælge i stedet. Den 7. 11. 1934 meddelte generalsekretariatet, at man - dvs. reelt Grænseforeningen - kunne acceptere et af byen afgivet tilbud på en grund i Yurian Ovenstrasse i den nordlige bydel, såfremt regeringspræsidenten gav sin tilladelse ikke blot til salget, men også til oprettelse og drift af skolen. ⁽³⁴⁾ Regeringspræsidentens tilladelse var nødvendig, fordi Tønning lå i 3. zone og derfor var omfattet af skoleforordningen af 31. 12. 1928, hvilket betød, at ønsket om oprettelse af en dansk privatskole skulle fremsættes af en forening med mindst 100 medlemmer. ⁽³⁵⁾ De dansksindede forældre i Tønning havde indmeldt sig i Dansk Skoleforening for Slesvig og Omegn, som i efteråret 1935 på en generalforsamling omdøbtes til Dansk Skoleforening for Sydslesvig (dvs. 3. zone). Formand for den ny forening blev

godsejer Daniel Petersen fra Vesterholt ved Husum.⁽³⁶⁾

For den danske regering måtte det være et vanskeligt spørgsmål, om det overhovedet var berettiget at tale om danskhed i Tønning. Ikke mindst måtte det virke påfaldende, at der ingen mindretalsorganisationer var i de andre større byer længere nordpå som Husum, Nibøl eller Læk. Generalkonsul Larsen havde derfor forsøgt i efteråret 1934 at undersøge dette »danske Tønningske mindretal« noget nærmere. Han konstaterede, at det var en kendsgerning, at der i Tønning var et antal mennesker, som hævdede at føle sig som danske. Dette hang til dels sammen med eksistensen af et værft, hvortil der var flyttet et antal arbejdere nordfra. Larsen, der bemærkede, at han hele tiden havde været noget spektisk med hensyn til karakteren af det danske mindretal, »som man hævder findes« i Tønning, henviste til, at vandrelærer Jørgen Jørgensen siden 1926 regelmæssigt havde besøgt byen og givet danskundervisning til såvel børn som voksne, ligesom den danske præst for landdistrikterne havde afholdt andagtsmøder. Medlemmerne af den i 1932 oprettede forening var næsten udelukkende fattige og arbejdsløse arbejdere. Larsen medgav, at de fleste, som hævdede fra tysk side, var tidligere kommunister og socialdemokrater, men påpegede, at det samme gjaldt for de nazistiske organisationers medlemmer. På baggrund af de gentagne tyske beskyldninger mod mindretallet for at optage folk, som overhovedet ingen dansk tilknytning havde, i de danske foreninger, havde Larsen forespurgt hos Den slesvigske Forenings Fællesråd, som havde forsikret ham om, at der ikke i Tønning var medlemmer, som slet ingen tilknytning havde til Danmark. Spørgsmålet var, hvor dybt denne danskhed stak. Netop når der var tale om folk fra det allerfattigste befolkningslag, kunne der let opstå mistanke om egoistiske - læs materielle - motiver. Larsen fandt, at spørgsmålet om sindelagets styrke var grundlæggende, idet det ville være særdeles uheldigt at oprette en skole, som måske efter kort tids forløb måtte lukkes igen, fordi grundlaget var for svagt. I betragtning af de mange nyoprettelser af tyske privatskoler i Nordslesvig ville det være ønskeligt med en smule aktivitet også på tysk område som modvægt. Afgørende var det imidlertid, om det var en dansk eller snarere en antinazistisk skole, man ønskede i Tønning. Hvis det sidste var tilfældet, burde man være overordentlig forsigtig. Denne tvivl skulle også Fællesrådet dele. Da man måtte forvente, at der ville blive udøvet et betydeligt pres på forældrene, når skoleplanerne blev almindelig bekendt, fandt Larsen det nødvendigt at kræve skriftlige tilsagn fra disse om, at de

virkelig agtede at sende deres børn i den ny skole - hvilket også skete - ligesom man burde foretage beregninger over tilgangen på længere sigt. Eventuelt burde man begynde i lejede lokaler, indtil skolen havde bevist om den var levedygtig.⁽³⁷⁾

I udenrigsministeriet fandt man Larsens overvejelser så væsentlige, at man anmodede Grænseforeningen om en kommentar. Foreningens formand H.P. Hansen svarede den 12. 11. 1934 med en lang skrivelse, hvori han stort set tilsluttede sig Larsens fremstilling. Også Grænseforeningen havde haft sine betænkeligheder, og selv om man længe havde haft kendskab til ønskerne om en dansk skole, havde man ikke været tilbøjelig til at imødekomme dem. Når man nu havde ændret holdning, skyldtes det først og fremmest, at de pågældende børns »danske sindelag« var blevet »i høj grad forstærket« efter flere års sommerferieophold i Danmark, således at de måtte føle stærk modvilje imod de nedsættende udtalelser om Danmark og danskheden, som de måtte høre i de tyske skoler. H.P. Hansen turde ikke afgøre, hvor stor vægt utilfredsheden med den nazistiske påvirkning skulle tillægges. Grænseforeningen ville påtage sig den økonomiske sikring af skolens drift, og elevgrundlaget skulle være sikret. Tallet skulle i årene 1935-1939 ligge mellem 23 og 37, hvilket kom til at slå til. 10 ville være nok. Foreningen ville også have foretrukket at starte i lejede lokaler, men dels var der forholdsvis få egnede, og dels hverken ville eller turde disses ejere udleje til formålet. På samme måde havde det vist sig umuligt at købe en grund af private, hvorfor man havde måttet bede kommunen stille en egnet byggegrund til rådighed.⁽³⁸⁾

I begyndelsen af marts 1935 forelå tilladelsen fra regeringspræsidenten, og kort efter gik også købet af grunden i orden. Den 24. 6. 1935 nedlagdes grundstenen, og allerede den 20. 10. kunne indvielsen finde sted. Dagen efter, den 21. 10. 1935 blev den ny bygning taget i brug til sit formål. Uffe-skolen startede med en lærer og 32 børn og en tilhørende børnehave med 18.⁽³⁹⁾ Næppe var indvielsen imidlertid overstået, før vanskelighederne begyndte. Endnu før arbejdet på skolebygningen var færdigt, var der blevet knust tre vinduesruder. Natten mellem den 1. og 2. 11. 1935 blev knust endnu seks og den følgende nat fem. Flensborg Avis (5. 11. 1935) mente, at dette måtte ses i sammenhæng med de tyske læreres agitation mod den danske skole. Selv om sagen var blevet meldt til politiet allerede første gang, havde det intet hjulpet. Når de mange tyske privatskoler i Nordslesvig kunne arbejde uforstyrret, måtte de danske syd for

Den danske privatskole i Tønning.

grænsen kræve samme ret. Bladet forlangte, at myndighederne drog de skyldige til ansvar, og at skoletilsynet øjeblikkeligt sørgede for, at de tyske lærere ophørte med enhver form for ophidsning mod de danske børn og deres skole.

Rudeknusningerne fik imidlertid i følge den danske lærer i Tønning nærmest den modsatte virkning af den tilsigtede, nemlig at den tyske befolkning tog afstand fra sådanne metoder.⁽⁴⁰⁾ I en KNS-artikel, som aftryktes i de større tyske blade i Sydslesvig, fordømtes rudeknuseriet i Tønning, men samtidig anklagedes Flensborg Avis for at tage sagen rigelig alvorligt i et forsøg på at slå politisk mønt af forholdsvis betydningsløse hændelser. Vel burde skolen have lov at være i fred; på den anden side måtte danskerne gøre sig klart, at denne skole var en lidet populær fremtoning i Tønning, og at befolkningen i Ejdersted var af den opfattelse, at det ikke var meget bevent med det danske mindretal der.⁽⁴¹⁾

Den 12. 11. 1935 modtog AA en rekvireret rapport fra Gestapo i Berlin om »Angeblich dänenfeindliche Vorgänge in Tönning«. Det hemmelige politi oplyste heri, at landråd og politi i fællesskab søgte at opklare rudeknusningsaffæren. Alt var nu roligt i Tønning, og der skulle ikke være risiko for gentagelser af episoderne. Motivet fandt Gestapo i, at de danske skolebørns forældre ikke var danskere eller

blot nordslesvigere, men tidligere socialdemokrater og kommunister, hvilket havde forbitret den tyske ungdom, som vidste besked herom.⁽⁴²⁾ Den officielle tyske holdning var altså, at, selv om man ikke havde den ringeste sympati for den danske skole i Tønning, var det formelle grundlag for dens eksistens i orden, hvorfor den måtte have lov at arbejde i fred.

Hverken den slesvig-holstenske presse eller de lokale myndigheder var dog indstillet på at slå sig til tåls med tilstedeværelsen af en dansk skole i Tønning. De tyske blade opfattede Uffe-skolen som en grænsepolitisk krigserklæring, hvilket var forståeligt, eftersom selv en mand som lederen af Ansgar-skolen i Slesvig, Svend Johannsen, åbent ved flere lejligheder havde tilkendegivet, at danskheden hidtil i for høj grad havde begrænset sig til forsvar af status quo, i stedet for at gå angrebsvis til værks. For Johannsen var der nu tale om, at det danske folks bagtrop skulle blive Nordens og Danmarks forpost ved Ejderen. Ved Uffe-skolens indvielse havde Johannsen udtrykt sig efter sydslesvigsk sædvane endog særdeles klart. Ikke blot afviste han fuldstændigt alle tyske ønsker om grænserevision, men tilføjede, at hvis tyskerne endelig ville have grænsen flyttet, »så kan der kun være tale om at flytte den derhen, hvor den rettelig hører hjemme.« Altså ved Ejderen.⁽⁴³⁾

En direkte aktion mod Tønning-skolen kunne myndighederne naturligtvis ikke indlade sig på. I stedet søgte man - som tidligere også i Flensborg - at ramme mindretallet på det økonomiske område. Arbejdsanvisningskontoret nægtede at anvise mindretalsmedlemmer arbejde ved militære byggeforetagender, og da J. Chr. Nielsen havde henvendt sig til borgmester Meusser i denne anledning, havde borgmesteren blot sagt, at dette lå uden for hans kompetanceområde, men at det i øvrigt da måtte være en selvfølge, at mindretalsmedlemmer ikke kunne få arbejde ved militære byggearbejder. Meusser havde hævdet ikke at vide noget om, at også dansksindede blev indkaldt til »Wehrmacht«, og havde antydnet, at fransk radios omtale af de tyske militære anlægsarbejder ved Tønning skyldtes spionage - underforstået fra medlemmer af den danske forenings side. Fr. Petersen, som den 13. 12. 1935 omtalte disse forhold i Flensborg Avis, fandt det også påfaldende, at de lokale tysksindede håndværkere, som havde bygget skolen, på trods af, at borgmesteren ved salget af grunden havde betinget sig, at arbejdet skulle udføres af lokale håndværkere, siden havde været udsat for en stiltfærdig, men effektiv boykot såvel fra privat som fra offentlig side. Dansksindede

arbejdere var blevet afskediget - Fr. Petersen erkendte, at det normalt var vanskeligt at bevise, at årsagerne var nationale - og havde fået anvist arbejde langt fra Tønning. Et tilfælde kunne man dog dokumentere. En murermester, der havde afskediget en dansksindet arbejder, havde i dennes arbejdsbog skrevet: »Fristlose Entlassung wegen : Mitglied im dänischen Verein.«

Den 12. 12. 1935 havde generalsekretariatet sendt et anbefalet brev til rigsindenrigsministeriet med en skildring af bl.a. de her omtalte forhold med anmodning om øjeblikkelig indgriben.⁽⁴⁴⁾ Endnu inden der forelå svar fra ministeriet, kom det natten mellem den 4. og 5. 1. 1936 til nyt hærværk mod Uffe-skolen.⁽⁴⁵⁾ Væsentligere var det dog, at afskedigelserne af dansksindede arbejdere fortsatte. Ganske vist var der i absolutte tal kun tale om forholdsvis få, men for en forening med under 100 medlemmer ville den dag, hvor samtlige mandlige forsørgere enten var arbejdsløse eller ufrivilligt flyttet fra Tønning, ikke være fjern. Den 28. 1. 1936 kunne Fr. Petersen i Flensborg Avis påny fremlægge dokumentation for, at diskriminationen af dansksindede foregik plansmæssigt og med overlæg. Et medlem af Tønning bys socialudvalg havde således fortalt en dansksindet kvinde, at medlemmer af mindretallet ikke måtte ansættes og at det ville komme til at »svie hårdt og i længere tid til dem«, hvis de forblev som medlemmer af Den slesvigske Forening. På denne baggrund opfordrede generalsekretæren påny myndighederne til øjeblikkelig indgriben imod, hvad han betegnede som »åbenlys sabotage« mod den officielle mindretalspolitik.

Der ses ikke at være indtruffet nogen reaktion fra højere sted på de danske klager, og der kan da næppe heller være tvivl om, at man også i Berlin delte det slesvig-holstenske syn på karakteren af det danske mindretal i Tønning. Om ikke af anden grund, så fordi de centrale instanser måtte bygge deres stillingtagen på de informationer, som man modtog fra den lokale forvaltning. Allerede den 20. 12. 1935 havde gesandt v. Richthofen fra København meddelt AA, at Tønning-sagen ikke havde vakt større opsigt i den københavnske presse, men dog samtidig bedt om at få kontrolleret, om de tyske påstande om Tønning-mindretallet var korrekte.⁽⁴⁶⁾ AA synes ikke at have sat nogen undersøgelse i gang i den anledning. Som nævnt ovenfor, havde man jo allerede fået en indberetning om forholdene fra Gestapo.

c - *Lohses intervention og den danske regerings indgriben.*

Betydningsfuldt for Uffe-skolens fortsatte beståen var det naturligtvis, om mindretallet og dets skole fremover ville kunne regne med opbakning fra dansk side. Netop på dette punkt satte tyskerne ind omkring årsskiftet 1935/36. Den 15. 1. 1936 udtalte overpræsident Lohse over for den danske generalkonsul i Hamborg, Marinus Yde, der var på nytårsvisit i Kiel, at han var overrasket og forbavset over den omtale, som Tønning-sagen havde fået i den danske presse - vel den nordslesvigske - og at han, såfremt disse skrivelser fortsatte, ville blive nødt til at offentliggøre oplysninger, »som antagelig også ville forfærde i Danmark«. Yde bad Lohse præcisere, hvad han mente, og overpræsidenten svarede, at mindretallet i Ejdersted arbejdede på en måde, som han ikke kunne anerkende som rimelig og loyal, først og fremmest, hvad angik hvervning af medlemmer. Ud af 88 medlemmer kunne efter Lohses opfattelse kun to - nemlig læreren og hans kone - betegnes som danske. Resten var af tysk afstamning, bortset fra en enkelt kvinde, der var født i Nordslesvig. Ligeledes bortset fra lærerægteparret havde alle tidligere været medlemmer af SPD eller KPD, og ingen kunne tale dansk. Lohse fandt, at en dansk agitation, der havde til formål at hverve »politisk upålidelige« personer, måtte give anledning til alvorlige tyske overvejelser på grund af den mulige risiko for, at dette kunne føre til »en betænkelig forstyrrelse af det venskabelige forhold mellem nabofolkene«. Yde påpegede, at han ikke havde noget »politisk mandat«, men at sådanne forhold også ville vække bekymring hos den danske regering, som han straks ville underrette. I sin indberetning til udenrigsministeriet anmodede Yde om underretning om, hvor vidt, og i bekræftende fald, hvad han skulle svare Lohse på dennes bemærkninger.⁽⁴⁷⁾

I udenrigsministeriet mente man på baggrund af de tidligere indgåede informationer om denne sag fra konsulatet i Flensborg og fra Grænseforeningen ikke, at der var grund til at tage Lohses trusler særlig alvorligt, lige så lidt som man kunne se nogen grund til, at danske blade skulle undlade at omtale tyske overgreb, især ikke når man erindrede sig den tyske grænsepresses holdning til dansk-tyske uoverensstemmelser i Nordslesvig. Ministeriet besluttede at lade Yde få de nødvendige oplysninger, som han så »ved passende lejlighed« mundtligt kunne meddele Lohse. Forinden agtede man dog at indhente kommentarer til Lohses udtalelser fra såvel generalkonsul Larsen som Grænseforeningen.⁽⁴⁸⁾ I en underhåndsskrivelse til Lar-

sen understregede kontorchef Falkenstjerne, at det, når ministeriet havde fundet det bedst at lade Yde orientere om de danske synspunkter, skyldtes, at man fandt, at sagen helst skulle behandles mundtligt og i forbindelse med andre spørgsmål. Hvis Larsen tilfældigt skulle træffe Lohse, havde man ikke noget imod, at han bragte spørgsmålet på bane.⁽⁴⁹⁾

Larsen indberettede den 29. 1. 1936, at han ikke havde noget at tilføje til sine tidligere meddelte oplysninger, og bemærkede i øvrigt, at Lohses udtalelser lå helt på linie med, hvad der hidtil var fremkommet fra tysk side bl.a. i pressen. Når Lohse havde udtalt, at kun lærerægteparret kunne betegnes som danske, måtte det være en misforståelse, idet disse var danske statsborgere.⁽⁵⁰⁾ Overpræsidenten røbede her efter Larsens mening en mærkværdig uvidenhed om, hvad et mindretal egentlig var for noget. Hans »materiale«, som »antagelig ville forfærde Danmark«, mente generalkonsulen sandsynligvis stammede fra politirazziaen den 31. 8. 1934 og påpegede, at de tre dengang arresterede efter kort tids forløb var blevet løsladt igen. Lohses motiv til at fremsætte disse bemærkninger over for Yde, mente Larsen nok at kunne gennemskue. Han betegnede Lohse som fanatisk nazist og en mand, der »under et flegmatisk ydre« skulle besidde en »udpræget nazistisk hensynsløs illoyalitet«. Eftersom Lohse havde været den ledende organisator af nazificeringen af det tyske mindretal i Nordslesvig, var det en rimelig antagelse, at overpræsidentens hovedformål med at rejse Tønning-spørgsmålet var at konstatere, hvor nære forbindelser der bestod mellem den danske regering og det danske mindretal. Hvis Lohse kunne fremkalde officielle danske udtalelser, der kunne fortolkes som en afstandtagen fra mindretallet i Tønning, ville tyskerne kunne gå »endnu mere aggressivt til værks for ganske at kvæle mindretalsindretningerne i Tønning«, hvilket atter måtte forventes at ville skabe frafald andre steder i Sydslesvig. Larsen fandt det uklogt, og tilkendegav det i meget klare vendinger, at gå ind i nogen form for dialog med Lohse, som formodentlig ville søge også at drage nordslesvigske spørgsmål ind, og foreslog, at man skulle ignorere overpræsidentens udspil. Selv et mundtligt svar ville give anledning til indberetninger til Berlin og mulige fortsatte drøftelser med Yde, hvilket ville være i fuldkommen modstrid med Danmarks hidtidige holdning. Larsen var i øvrigt overbevist om, at det danske mindretal »på det stærkeste« ville modsætte sig, at danske officielle myndigheder optrådte på dets vegne eller fremsatte udtalelser over for tyske myndigheder om mindretallets forhold.⁽⁵¹⁾

Den følgende dag svarede Larsen på Falkenstjernes underhåndsskrivelse. Larsen var stærkt irriteret over Ydes indtrængen på hans territorium, men hvis ministeriet skulle have ændret sin principielle holdning til dansk-tyske samtaler om mindretalsanliggender og skulle beslutte at give Lohse et svar, ville han foretrække selv at overbringe det, eventuelt ved et tilfældigt møde.⁽⁵²⁾ Falkenstjerne fandt Larsens bekymringer overdrevne. Den danske linie var uændret, men når Lohse havde henvendt sig direkte til en repræsentant for det officielle Danmark, måtte han også have et svar.⁽⁵³⁾ Dette blev da også klart tilkendegivet Larsen i en personlig skrivelse fra udenrigsministeriets direktør H.A. Bernhoft. Direktøren understregede, at man ikke ønskede en grænsepolitisk drøftelse med Lohse, men at overpræsidenten over for Yde havde fremsat »urigtige og tendensiøse udtalelser om et spørgsmål, der dog i nogen grad berører os og må interessere os«. Svaret til Lohse skulle have et uofficielt præg og holdes på et konverserende og refererende plan, og Larsen var velkommen til, hvis han traf Lohse, at udtale sig om sagen efter disse retningslinier.⁽⁵⁴⁾

Den 5. 2. 1936 beskæftigede også Flensborg Avis sig i en leder »Rygter fra nord og syd« med Lohses forhold til mindretallet i Tønning. Bladet bemærkede, at overpræsidenten, selv om han var en nidkær grænsetysker, altid havde optrådt korrekt i forholdet til det danske mindretal, hvorfor man derfor på det bestemteste nægtede at fæste lid til forlydender om, at »han skulle omgås med tanker, ikke kun om et nyt fremstød imod det danske arbejde i Tønning«, men imod det danske mindretal i det hele taget. Rygterne gik bl.a. ud på, at der skulle foreligge planer om en slags katastrofe-ordning, hvorefter kun folk, der havde tilhørt mindretallet i 1929, f.eks. ville blive accepterede som dansksindede. Bladets foregivne tillid til Lohse suppleredes dog samtidig med en redegørelse for, hvilke konsekvenser en lignende politik ville få for det tyske mindretal i Nordslesvig. Larsen henvendte sig straks samme dag til Ernst Christiansen for at forhøre sig om grundlaget for artiklen, idet han var bekymret for, at tyskerne skulle antage danske myndigheder for avisens kilde. I udenrigsministeriet tillagde man ikke disse rygter nogen vægt, og afdelingschef Falkenstjerne fandt Larsen næsten »for ivrig i tjenesten«.⁽⁵⁵⁾ Den 7. 2. 1936 kunne Larsen indberette, at politiets undersøgelse af hærværket i Tønning var blevet henlagt, da man ikke kunne finde gerningsmændene, hvilket havde foranlediget Den slesvigske Forening for Ejdersted til at meddele statsadvokaten, at et af de vidner,

som var anført i anmeldelsen - et medlem af mindretallet - slet ikke var blevet afhørt, ligesom man kunne give ny oplysninger.⁽⁵⁶⁾

Sidst i februar modtog udenrigsministeriet Grænseforeningens kommentarer til Lohses angreb, en omredigeret udgave af en redegørelse fra Fr. Petersen til general Birke, Grænseforeningens sekretær.⁽⁵⁷⁾ Punkt for punkt havde generalsekretariatet undersøgt Lohses påstande. Ejderstedforeningen havde ikke 88, men 65 medlemmer; det højeste tal, som man havde været oppe på, var 82 i 1935. Det var korrekt, at samtlige medlemmer bortset fra vandelærer Jørgen Jørgensen og dennes kone var tyske statsborgere, men ikke »tysk af afstamning, tysk af sind, tysk af kultur eller tysk af egen fri vilje.« 59 af de 65 medlemmer var født i Sydslesvig, Nordslesvig eller det øvrige Danmark og havde altså uden videre deres afstammingsforhold i orden, eftersom der bestod en »stiltiende overenskomst« om, at tyske statsborgere født nord for Ejderen frit kunne bekende sig til det danske mindretal. For de resterende tvivlsomme tilfældes vedkommende gjaldt, at de pågældende var eller havde været gift med en person født nord for Ejderen. Overpræsidenten syntes altså kun at ville anerkende danske statsborgere som ægte danskere, hvilket var fuldstændig i modstrid med hele mindretalsbegrebet. Det var ikke første gang, man var stødt på en sådan holdning, og Fr. Petersen bemærkede, at, hvis denne terminologi skulle gennemføres i praksis, ville samtlige mindretal være dødsdømte. Generalsekretæren mente også at kunne afvise Lohses påstande om medlemmernes tidligere politiske tilhørsforhold. I følge hans undersøgelser havde 20 været medlemmer af SPD og fem sympatiseret med samme parti; fire havde været kommunister og 6 sympatiseret med KPD, mens 30 havde været helt upolitiske. Dertil kom, at disse partier jo havde været lovlige før 1933, og ingen medlemmer havde, så vidt man vidste, været politisk aktive efter forbudet mod SPD og KPD. Medlemmernes danskundskaber lod nok noget tilbage at ønske, men takket være danskundervisningen, som havde været givet siden 1926, beherskede 12 medlemmer dansk både mundtligt og skriftligt til fuldkommenhed, mens de øvrige var i færd med at lære sproget. Den påståede hverveaktion afvistes som et fantasifoster. Alle havde på eget initiativ og af egen fri vilje søgt om optagelse i foreningen. At medlemshvervning i hvert fald ikke, som hævdede af Lohse, skulle kunne betyde en »forstyrrelse af det venskabelige forhold mellem nabofolkene«, mente Fr. Petersen at kunne dokumentere, idet 31 af de 65 medlemmer var blevet optaget i 1932, 13 i 1933, 16 i 1934, 4

i 1935 og kun 1 i 1936. Med den skærpede tyske kurs over for mindretallet måtte enhver form for agitation og hvervning betragtes som udsigtsløs, og Fr. Petersen fastholdt, at danskheden i Ejdersted var fuldt ud loyal over for den tyske stat. Hvis tyskerne blot ville lade mindretallet være i fred, var der ingen grund til »alvorlige overvejelser«. Han konkluderede, at der af Lohses påstande intet blev tilbage, der med vægt kunne bruges mod mindretallet. Alle var de bygget på så løst et grundlag, at Fr. Petersen ikke var bange for at betegne dem som »løgn og bagvaskelse«. Et åbent angreb på mindretallet på et sådant grundlag ville han afvente med »ro og sejrsvished«. Det kunne kun »skade angriberen selv«. ⁽⁵⁸⁾

I mellemtiden havde alt været roligt i Tønning. Rudeknusninger og forulempelser af mindretalsmedlemmer var ophørt. I stedet viste der sig nu problemer i Slesvig, hvor der natten til den 14. 4. 1936 blev knust et antal ruder ved stenkast. ⁽⁵⁹⁾ Den 18. 4. 1936 besøgte Lohse igen generalkonsul Yde i Hamborg. Da Yde vidste, at det var Larsens hensigt at drøfte spørgsmålet mere indgående med Lohse, gik han ikke i detaljer, men meddelte blot, at Tønning-sagen i følge de danske oplysninger lå noget anderledes, end overpræsidenten havde fremstillet den. Lohse svarede, at sagen foreløbig lå i Berlin, men at han gerne senere ville tage den op igen. ⁽⁶⁰⁾ Den 27. 4. lykkedes det Larsen efter flere forgæves forsøg at træffe Lohse i Kiel. Han kom også ind på Tønning-sagen og tilkendegav diplomatisk, at dette emne ganske vist principielt ikke kom ham ved, men refererede dernæst generalsekretariatets oplysninger for overpræsidenten uden kommentarer. Lohse indrømmede, at disse tal var stærkt afvigende fra de opgivelser, som han havde fået, og tilføjede, at, når man fra tysk side havde taget sagen op, skyldtes det, at den danske presse gennem længere tid havde skrevet om »et stort dansk fremstød i Tønning«, om »stærk fremgang for danskheden i Tønning« og lign. Han havde derfor bedt regeringspræsidenten undersøge forholdene og havde fået et materiale, der viste, at langt størstedelen af mindretallet udgjordes af - indrømmet - *tidligere*, aktive kommunister og marxister, som ikke havde »en snus mere med danskhed end med tyskhed at gøre«, fuldstændig »adeutsche« personer uden »Volkstum«, internationalister, som havde sluttet sig til mindretallet af had til nazismen, og som aldrig havde vist nogen dansk interesse endsige stemt dansk ved valgene. Larsen svarede, at han ikke agtede at optræde som advokat for mindretallet, men at generalsekretariatets redegørelse dog syntes at dokumentere, at der ikke var tale om en bevægelse, som pludselig

havde taget fart efter magtovertagelsen. Lohse bemærkede, at hans materiale stadig lå i Berlin, men at han gerne ville foretage en undersøgelse af det sammen med Larsen. Denne pointerede imidlertid, at han ikke kunne deltage i nogen form for forhandlinger, men at han gerne ville have stillet det tyske materiale til rådighed til orientering.⁽⁶¹⁾

Lohse ses imidlertid ikke senere at være vendt tilbage til emnet, hverken over for officielle danske instanser eller over for mindretallet selv. Det betød dog ikke, at tyskerne havde mistet interessen for Tønning-sagen. På »Nordische Gesellschaft«'s Lübeck-stævne i juni 1936 blev Kronika således efter eget udsagn »bombarderet med tyske krav« om at sørge for lukning af skolerne i Slesvig og Tønning. Såvel Alfred Rosenberg som dennes »betroede hjælper« Thilo v. Trotha fra APA, hvis informationskilde var den hjemmetyske grænsepolitiker Clausen-Korff, som også skulle stå Lohse nær, forlangte, at Tønning-skolen måtte væk. v. Trotha skulle således have spurgt Kronika, hvad man fra dansk side ville mene om en tysk skole i Kolding, og havde gentaget påstanden om, at forældrene til børnene i Tønning-skolen var »overbeviste og stærkt belastede« kommunister, som udnyttede danskheden.⁽⁶²⁾

Muligvis foranlediget af de oplysninger, som Lohse havde fået fra dansk side, fortsatte myndighederne deres bestræbelser på nøje at kortlægge det danske mindretal i Tønning. Således anmodede Oberregierungsrat Ingwersen fra regeringspræsidiets den 15. 6. 1936 i en hemmeligt stemplet skrivelse borgmester Meusser i Tønning om oplysninger om, hvornår fædrene til børnene i Tønning-skolen var født. Hvad formålet hermed skulle være er uklart, mulige stikord kunne være værnepligt eller statsborgerskab, men i hvert fald kunne Meusser allerede den 18. 6. returnere den ønskede fortegnelse.⁽⁶³⁾ Myndighedernes ihærdighed kan illustreres med endnu et eksempel. Den 22. 10. 1936 henvendte Gestapo i Kiel sig til landråd Hamkens, fordi man havde erfaret, at der i Sydslesvigs landdistrikter som et led i mindretallets vinterarbejde, var blevet dannet »Handarbeitsgemeinschaften« for kvinder. Heri skulle også deltage enkelte, som ikke var medlemmer af Den slesvigske Forening. Da dette kunne betyde, at »die volkstümliche Handarbeitskunst« blev udnyttet til national hvervning og dermed blev et led i det danske grænsearbejde, ønskede det hemmelige politi at få at vide, om lignende aktiviteter fandt sted i Ejdersted. Landrådskontoret sendte denne forespørgsel videre til de lokale myndigheder, og den 30. 11. 1936 kunne borgmester Meusser

svare beroligende, at der i den danske skole ganske vist var blevet afholdt håndarbejdskursus, men kun for børn tilhørende mindretallet, og man havde ikke konstateret andre deltagere. Den 21. 12. 1936 meddelte Meusser supplerende, at der også blev afholdt håndarbejdsaftener for kvinder tilhørende mindretallet. Her var der ikke tale om undervisning, men, som det bebrejdende tilføjedes, disse kvinder benyttede sig - oh skræk - af kundskaber erhvervet »in der deutschen Heimat«. ⁽⁶⁴⁾ Kampagnen mod mindretallet og pressionen mod enkeltmedlemmer fortsatte i de følgende år og gav efterhånden visse resultater. Den slesvigske Forenings medlemstal i Ejdersted faldt således fra 65 i 1932 og 85 i 1935 til 53 i 1936 og videre til 38 i 1938. ⁽⁶⁵⁾ Skolen lykkedes det derimod at holde elevtallet oppe, således at man endnu i 1937 havde 28 børn i skolen. Først i 1940 var tallet dalet til 14. ⁽⁶⁶⁾

Kampen mod det danske mindretal i Ejdersted og den danske skole i Tønning førtes imidlertid ikke kun på det politiske og økonomisk-soziale område, men også ideologisk. Det vægtigste indlæg fra tysk side i debatten om danskheden i Ejdersted, var pjecen »Dänentum in Eiderstedt«, der blev udgivet i 1936 af det slesvig-holstenske universitetsselskab. ⁽⁶⁷⁾ Pjecen blev udgivet anonymt, men det blev hurtigt kendt, at forfatteren var den tyske historiker og slesvig-holstenske landsbibliotekar Volquart Pauls. ⁽⁶⁸⁾ Pauls hævdede, at Ejdersted altid havde hørt til det nordfrisiske område, og at halvøens befolkning i sproglig og national henseende i tidens løb var blevet tysk. Følgelig kunne man ikke, således som H.P. Hansen og Svend Johannsen ved forskellige lejligheder havde gjort det, tale om at »overalt i Slesvig, også der hvor tysk sprog og sindelag har sejret, er jord og blod dansk«, eller benytte udtryk som »her på gammel dansk grund« og »ved vort folks, ved vort riges alleryderste grænse«. ⁽⁶⁹⁾ Pauls bestred eksistensen af en hjemmehørende danskhed i Ejdersted. For ham var oprettelsen af skolen i Tønning udtryk for en »ny-ejder-dansk« tendens, som byggede på en falsk argumentation. Han påviste overbevisende, at Ejdersteds eneste forbindelse med Danmark havde været af statsretlig karakter. Pauls ville ikke benægte, at der gennem årene var blevet afgivet stemmer på de danske lister i Ejdersted, men konstaterede en markant mangel på stabilitet. Befolkningen i Tønning måtte derfor opfatte grundlæggelsen af en dansk skole i deres by som en uberettiget provokation.

Samme synspunkter havde Pauls givet udtryk for i et brev til Vilhelm la Cour, som i sit svar beredvilligt indrømmede, at der i

Ejdersted ikke fandtes nogen »hjemmehørende danskhed« eller »hjemstavnsret« for det danske sprog. La Cour bestred, at H.P. Hansen eller Svend Johannsen skulle have hævdet noget sådant. Dette spørgsmål er dog mindre vigtigt. Kernen i la Cours forsvar for at oprette en dansk skole på frisisk »hjemstavnsjord« var, for det første at Tønning lå inden for det danske riges historiske grænser og i et grænseområde mellem nationaliteterne, og for det andet at der simpelthen var et dansk mindretal i Tønning, som havde ønsket en dansk skole. Disse menneskers afstamning spillede i den forbindelse efter la Cours opfattelse ingen rolle. Han henviste til de mange tyske skoler i Nordslesvig, som var blevet grundlagt på rent dansk område, og hvis elever for langt størstedelens vedkommende var af dansk afstamning. La Cour konkluderede: »Man kan ikke oprette tyske privatskoler på fuldkommen ren dansk folkegrund, idet man hævder, at der her findes tilstrækkeligt store tyske mindretal - og samtidig underkende vor moralske ret til at bygge en dansk privatskole på frisisk folkegrund, hvor der findes et tilstrækkeligt stort dansk mindretal.«⁽⁷⁰⁾ Flensborg Avis' reaktion på »Dänentum in Eiderstedt?« gik i samme retning. Især lagde bladet vægt på, at ønsket om en skole var kommet fra forældre i Tønning, folk, »som udsatte sig for alle mislighederne ved at gå imod en strid strøm«.⁽⁷¹⁾ Det centrale punkt i såvel la Cours som avisens holdning var, at begge fastholdt, at enhver indbygger i det tidligere hertugdømme Slesvig selv måtte kunne vælge sit nationale tilhørsforhold. Der var altså tale om konsekvent fastholden ved sindelagsprincippet, som man fra tysk side ganske vist ikke havde taget officielt afstand fra, men som i praksis var på vej til at blive undermineret i Sydslesvig ved de stadige tyske angreb på mindretallet.

Når de tyske myndigheder og den tyske presse i midten af 30'erne hævdede at stå over for en »ejder-dansk offensiv«, må dette, som det er fremgået af det foregående, betegnes som temmelig overdrevet. Tilstedeværelsen af dansk sindelag syd for 2. zone var ikke kun et resultat af den nazistiske magtovertagelse, og oprettelsen af en afdeling af Den slesvigske Forening i Ejdersted med væsentligt under 100 medlemmer og en skole med ca. 30 børn må i hvert fald forekomme at være meget beskedne resultater af en sådan offensiv. Ej heller tyder noget på, at disse begivenheder var led i en samlet større plan. Derimod var det nok rigtigt, at der i Sydslesvig og Danmark var skabt en gradvist voksende fornemmelse af, at forholdene nord og syd for grænsen måtte ses i sammenhæng. Nogle ønskede den danske

indsats udstrakt så langt sydpå som muligt, mens andre foretrak at koncentrere kræfterne om det allerede etablerede. Her var imidlertid kun tale om forskelle i vurdering, ikke i principiel henseende. Det kan ikke afvises, at der både inden for Grænseforeningen og inden for det danske mindretal var folk, som fantaserede om grænsens forlæggelse til Ejderen, men dette var uden betydning, eftersom man stod fast på den nationale selvbestemmelsesret og sindelagsprincippet. I modsætning hertil søgte de tyske myndigheder - selv om heller ikke disse formelt anfægtede den fri nationale bekendelse - ved sindelagssnuseri, politiovervågning, chikanerier, pressekampagner, »Berufsverbot« og økonomisk boykot at hindre mindretallets frie udfoldelse med den begrundelse, at der i Tønning - og andetsteds i 3. zone - ikke var tale om »ægte« danskere, men om politisk hjemløse. Korrekt var det, at der i Tønning ikke var tale om en »overvintret« danskhed, men - for de flestes vedkommende - om »ny-danskere«. At disse menneskers danskhed ikke var særlig rodfæstet, kunne de kraftige svingninger i medlemstallet, som viser, at der må have været kraftigt »gennemtræk«, tyde på, men dette kan også afspejle effekten af de tyske chikanerier. Principielt var de metoder, hvormed mindretallet i Tønning bekæmpedes vel ikke meget forskellige fra, hvad tilfældet var i Flensborg og andetsteds, men mindretallets ringe størrelse gjorde det imidlertid meget lettere at overvåge og udsætte det for pression. Myndighedernes og den tyske presses harme over visse mindretalsmedlemmers tidligere tilknytning til de socialistiske partier var vel i et vist omfang ægte, men anvendtes som påskud for overgreb, som ikke kunne retfærdiggøres hermed. Ikke uden grund betragtede man disse mennesker som uforsonlige antinazister, som hellere ville skifte nationalitet end indgå i Det tredje Riges »Volksgemeinschaft«. Nazisterne havde proklameret klassekampens ophør og påtvunget befolkningen en national tænkemåde. At en lille del af den antinazistiske opposition netop i Sydslesvig fik national karakter kan derfor ikke undre. Forskellen mellem den danske og den tyske holdning lå reelt i, at mens danskerne betragtede hele Slesvig som grænseområde og dermed som skueplads for kampen mellem dansk og tysk nationalitet, ønskede tyskerne at indskrænke dette område til de tidligere afstemningszoner og på længere sigt til Nordslesvig.

d - *Den tyske mindretalspolitik koordineres.
1936-1937.*

Forestillingen om den »Ejder-danske offensiv« var - i den udstrækning tyskerne selv tog den alvorligt - ikke skabt på grundlag af de danske aktiviteter i 3. zone alene. I 1936 udkom en »Dansk Grænselære« af seminarielærer Claus Eskildsen i Tønder. Bogens idé var at undersøge konsekvenserne af at anvende den nazistiske »Blut und Boden«-teori på forholdene i Slesvig. Eskildsen påviste, hvorledes den oprindelige nationalitetsgrænse mellem dansk og tysk også efter sprogskiftet i Sydslesvig havde manifesteret sig i »den folkelige underbevidsthed«, f.eks. i byggermåde, spisevaner, navngivning og dialektejendommeligheder. Eskildsen understregede, at det efter dansk opfattelse var »den folkelige overbevidsthed« dvs. hver enkelt kulturbewidsthed og nationale solidaritetsfølelse, der måtte være afgørende for det nationale tilhørsforhold, men for nazisterne, som hævdede, at »blodets stemme« kom til udtryk gennem det nationale sindelag, var det yderst ubehageligt at blive konfronteret med perspektiverne i Grænselæren. Mens de nationale danske kredse og det danske mindretal modtog Eskildsens bog med begejstring, iværksattes fra tysk side omfattende bestræbelser på at imødegå Eskildsen, men - for en historisk betragtning - med lidet held.⁽⁷²⁾

I maj 1936 tiltrådte Flensborgs nye overborgmester, dr. Ernst Kracht, sin stilling. Den svenske historiker Sven Tägil har - omend primært med tanke på Nordslesvig - fortolket borgmesterskiftet i Flensborg som udtryk for et skifte i hele den grænse- og mindretalspolitiske kurs i Slesvig-Holsten, og Tage Jessen har udtrykt sig endnu kraftigere, idet han betegnede udnævnelsen af Kracht som en triumf for dennes »intime værkfælle« Ernst Schröder. Grænsetyskheden var med Berlins velsignelse blevet ensrettet i slesvig-holstensk ånd: »rigs-tysk politik, nazisme og slesvig-holstenisme i en højere enhed - en farlig kombination for danskheden i Sydslesvig.«⁽⁷³⁾ Rigtigt er i hvert fald, at Sievers' fjernelse fra grænsepolitikken kom til at falde sammen med en ændring til det værre for det danske mindretals stilling. Fra 1934 og frem havde der trods de vanskeligheder, som mindretallet måtte kæmpe med, været fremgang at iagttage på en række områder. Initiativet til at gøre noget ved dette kom fra Ernst Schröder.

Den 27. 6. 1936 ansøgte Schröder rigsindenrigsministeriet om støtte til et såkaldt »Dorfgemeinschaftsarbeit« i grænseområdet syd for den dansk-tyske grænse, og den 19. 9. modtog han besked fra overpræsidiat om, at 10.000 RM var bevilget og stillet til disposition

for »Wohlfahrts- und Schulverein für Nordslesvig«, hvis formand Schröder var. Denne organisation, hvis indsats hidtil havde været koncentreret om skole- og biblioteksvæsen i Nordslesvig, skulle administrere dette arbejde, og allerede den 2. 10. 1936 overførtes de første 5.000 RM til foreningens konto.⁽⁷⁴⁾ I Wohlfahrts- und Schulvereins arkiv findes et dokument, dateret den 30. 10. 1936, som sandsynligvis er udarbejdet af Ernst Schröder. Der synes at være tale om et oplæg, muligvis et talemanuskript, tydeligvis beregnet for en snævrere tysk kreds, stats- og partiinstanser eller eventuelt foreningens ledelse. Dette dokument rummer så at sige en programerklæring for hele det tyske arbejde syd for grænsen og fortjener derfor en nøjere gennemgang.⁽⁷⁵⁾

Indledende hævdedes, at grænsestriden i 1936 var trådt ind i en ny fase, idet de danske grænsepolitikere og deres bagmænd nu gjorde det dansk-tyske grænseproblem til en slesvigholstensk-dansk modsætning. Mens H.P. Hanssen havde bestræbt sig på at fastholde den grænse, han selv var ophavsmand til, havde man efter hans død forladt denne linie. I stedet for folkenes selvbestemmelsesret var det nu historiske danske fordringer på hele det tidligere hertugdømme Slesvig eller i det mindste til Sli-Danevirke-Ejderlinien, man talte om. Kun enkelte nordslesvigske socialdemokratiske kredse vægrede sig herimod. Et studium af den danske presse og den politiske debat kunne give det indtryk, at området syd for grænsen - set fra et tysk synspunkt - var nationalt truet, hvilket naturligvis ikke var tilfældet. Der var fra dansk side tale om en »afværgeoffensiv«, som skulle virke som modvægt til det tyske kulturelle arbejde i Nordslesvig. Det havde ikke været muligt præcist at fastslå, hvor mange penge Danmark pumpede ind i Sydslesvig, men der var tale om store beløb.

Afværgeoffensiven var blevet indledt med oprettelsen af skolen i Tønning. De midler, som den danske stat og de danske grænseorganisationer stillede til rådighed for arbejde syd for grænsen, var større end de summer, som man sydfra kunne skaffe til det omtrent fem gange så store tyske mindretal i Nordslesvig. Desværre tillod den tyske udenrigspolitikers krav om absolut disciplin og indordning ikke, at man opstillede Kongeågrænsen som politisk målsætning, selv om det var det, slesvig-holstenerne ønskede. På samme måde var den beskyttelse, som det danske mindretal i Sydslesvig nød godt af, i tiltagende grad upopulær blandt befolkningen på grund af Det tredje Riges »med store skridt fremad ilende udvikling«. Målet måtte nu være at hindre yderligere danske resultater af afværgeoffensiven.

Ideologisk skulle grænseområdet gennemtrænges af nazistisk tankegang under særlig hensyntagen til grænsekampen. Der skulle gennemføres et effektivt oplysningsarbejde, på landet ved oprettelse af såkaldte landsbyfællesskaber i nær tilknytning til partiorganisationen og i byerne ved etablering af et omfattende net af tillidsmænd. Blikket skulle især rettes mod de økonomiske svage eller utilfredse, som i første række var modtagelige for dansk agitation. Vigtigst var det imidlertid, at hele det tyske skolevæsen fra grænsen til Danevirke blev istandsat og moderniseret for ikke at friste svage sjæle til at sende deres børn i danske skoler, fordi disse var bedre indrettede og mere moderne. Man måtte også være opmærksom på de endnu ikke skolepligtige børn. I samarbejde med NSV og NS-Frauenenschaft skulle alle nationalt truede familier overvåges og støttes. Dette arbejde skulle ledes centralt, eventuelt fra et kontor under regeringen i Slesvig. Alle politiske ledere - og i det hele taget alle, der kom i berøring med den nationale kamp - skulle deltage i en grænsepolitisk skoling et par gange om året.

Da det ikke var tilladt at skrive om grænserevision i pressen, og man fra dansk side udnyttede dette til politisk »forretningsvirksomhed« i Sydslesvig, var det nødvendigt at intensivere det nationale arbejde syd for grænsen. Kraftig støtte fra både parti og stat var nødvendig, således at såvel skole- som biblioteksvæsen og hele oplysningsarbejdet blev i stand til ikke blot at holde, men også styrke den tyske stilling. Schröder opsummerede sine planer og ønsker i et syvpunktsprogram, som ud over de allerede nævnte punkter tillige rummede et krav om at sikre grænseområdet de bedste embedsmænd og lærere og en plan om afholdelse af regelmæssige pressekonferencer, hvor de slesvig-holstenske journalister udover aktuelt materiale vedrørende grænsespørgsmålet tillige kunne få mundtlige informationer. Dette oplysningsarbejde kunne varetages af VDA/SHB og Wohlfahrts- und Schulverein.

Schröders fremstilling kræver visse kommentarer. Det var korrekt, at man fra dansk side påpegede den modsætning, som kunne iagttages mellem den »berlinske« og den »slesvig-holstenske« linie i grænse- og mindretalspolitikken. At denne modsætning var en kendsgerning, hindrede ikke, at man fra tysk side ihærdigt søgte at mane al tale herom i jorden, samtidig med at Schröders initiativ netop havde til formål at overvinde den. Når Schröder mente, at danskerne havde forladt H.P. Hanssens defensive linie og i stedet nu fremførte det danske elements »førstefødselsret« til Slesvig, var det kun delvist

korrekt og nærmest at forstå som en logisk ideologisk reaktion på den nazistiske »Blut und Boden«-propaganda, hvis anvendelse netop i Sønderjylland måtte føre til en konstatering af, at »blodet og jorden« ikke blot i Nordslesvig, men også det meste af Sydslesvig var dansk. Hvad Schröder ikke nævnte, var at samtlige danske partier og grænsepolitiske organisationer fortsat stod fast på folkenes selvbestemmelsesret og sindelagsprincippet. Tilmed søgte, hvad Schröder dog ikke kunne vide, den danske regering at sætte en stopper for denne diskussion om førstefødselsret.⁽⁷⁶⁾

Begrebet afværgeoffensiv, som Schröder her indførte, var, som det er fremgået af det foregående, ganske dækkende, og at de tyske grænsepolitikere ikke selv troede meget på den omtalte »ejder-danske offensiv«, som den tyske grænsepresse gjorde så meget ud af, fremgår da også klart af Schröders egne bemærkninger. Heller ikke i det danske udenrigsministerium kunne man se, at der skulle være tale om en »forskydning af den danske indstilling i retning af en ejderdansk offensiv med en grænseflytning som mål«. Derimod accepterede man tanken om nødvendigheden af en modvægt mod det tyske mindretal i Nordslesvig, selv om det fortsat var opfattelsen, at hovedforsvaret for grænsen skulle føres nord for denne. Mindretallet i Sydslesvig skulle støttes så kraftigt som muligt, men ved hjælp af private midler. Statens indsats skulle ske i Nordslesvig, og de herved frigjorte private midler overføres til Sydslesvig. Dog ville man undgå enhver form for provokationer. Ministeriets sympati for arbejdet i 3. zone var ikke stor, men man ville dog ikke direkte lægge hindringer i vejen, da dette formodentlig ville medføre, at mindretallet i disse sydlige egne smuldrede bort, hvorved de to skoler i Slesvig og Tønning kunne komme til at stå som »gravmæler« over en »uddød danskhed«. ⁽⁷⁷⁾

Spørgsmålet om mindretallenes størrelse er altid problematisk, men sikkert er, at både det danske mindretal i Sydslesvig og det tyske mindretal i Nordslesvig havde en fast, om man vil, »ægte« kerne, hvorom grupperede sig en tilhængerskare af mere eller mindre stabil beskaffenhed.⁽⁷⁸⁾ Begrebet »ægte mindretal«, som på ingen måde var en nazistisk opfindelse, men som både før 1933 og efter 1945 blev benyttet til angreb på det danske mindretal, er ikke blot i fundamental modstrid med sindelagsprincippet, men tillige et tveægget sværd, som meget vel kunne have været vendt mod det tyske mindretal nord for grænsen. Schröders forsøg på at sammenstille løse danske udtalelser om det danske arbejdes muligheder i

Tage Jessen som årsmødetaler i Flensborg.

Sydslesvig med den tyske parole om Kongeågrænsen var absurd, men anvendeligt som middel til at overbevise de bevilgende myndigheder om behovet for økonomisk støtte til det »Kleinarbeit«, som han agtede at sætte i værk. At den økonomiske støtte nordfra til det danske mindretal skulle være større end den tyske støtte til hjemmetyskerne var en absurd påstand, men desværre foreligger der ingen brede og

dybtgående videnskabelige undersøgelser af dette spørgsmål. Den private støtte bidrager nemlig i høj grad til at komplicere billedet, ligesom det kan være vanskeligt at fastslå, om investeringer i et grænseområde først og fremmest sker af nationalpolitiske årsager.⁽⁷⁹⁾

De planer, som Schröder fremlagde, var tydeligt præget af hans kendskab til nationalitetskampens forløb i Nordslesvig efter 1864. I stedet for den traditionelle preussiske statsdirigerede nationalitets- og undertrykkelsespolitik ønskede han en folkelig, lokalt styret, omend statsfinansieret tysk indsats. I stedet for at foretage frontangreb mod mindretallet, som vakte ubehagelig opmærksomhed og måske bidrog til ligefrem at svejse dette yderligere sammen, ville man søge at afgrænse mindretallet og isolere de dansksindede, hvorefter man ville bearbejde de enkelte. Der var her tale om et oplæg til en helt ny tysk kurs, som intet specielt havde med nazistisk nationalitetspolitik at gøre, men som var den traditionelle grænsekamp i en ny version.

Den 11. 11. 1936 havde Ernst Schröder indkaldt til en fortrolig »Besprechung über Grenzfragen« i Det tyske Hus i Flensborg med deltagelse af alle de ledende grænsepolitikere i Slesvig-Holsten og mellem 25 og 30 skolelærere fra grænseområdet. Fra Nordslesvig var Nordschleswigsche Zeitungs chefredaktør Harboe Kardel, muligvis også andre til stede.⁽⁸⁰⁾ Mødets formål var at udstikke retningslinierne for det tyske arbejde syd for grænsen, det såkaldte »Grenzgürtelarbeit«, herunder først og fremmest arbejdet med etablering af landsbyfællesskaber. Schröder instruerede de tilstedeværende skolelærere om de opgaver som de skulle varetage i deres egenskab af »Wohlfahrts- und Schulverein«'s tillidsmænd i grænseområdet. Han forsikrede, at der bag deres arbejde stod »ein ganzer Apparat«, partiet osv., hvilket imidlertid ikke måtte blive kendt i offentligheden; kun de måtte manifestere sig. Et støttekontor var indrettet, så en hurtig, virkningsfuld og diskret indsats var mulig. Nogen institutionalisering ville ikke komme på tale og kompetancestridigheder skulle undgås. Det gjaldt for lærerne om at holde øjnene åbne og iagttage og undersøge endnu flere mennesker nøje under luppen. Der ville blive nedsat et arbejdsudvalg, som skulle behandle konkrete sager, men enhver bureaukratisering skulle i øvrigt undgås. Formålet med besøg i hjemmene skulle ikke være kontrol, men personlig bearbejdning. Wohlfahrts- und Schulverein ville udsende rundskrivelser med de nødvendige informationer til tillidsmændene, og for pressens vedkommende gjaldt: ingen beretninger om eventuelle successer og in-

gen polemiske artikler. Foreningen ville påtage sig at formidle talere til arrangementerne og at yde hjælp, ideel eller materiel, hvor det var påkrævet. Schröder sluttede med at påpege, at det drejede sig om mennesker ude af balance. Opgaven var bearbejdning og åndelig massage. »Es geht um den letzten Menschen.« Vicepræsident dr. Schow understregede i sit indlæg, at der var tale om et frivilligt arbejde, som udførtes af idealistiske grunde. Det gjaldt om at genskabe tvivlende menneskers forbindelse til fællesskabet. Specielt skulle oprettelse af danske skoler forhindres. Dette var tillidsmændenes opgave. Hverken myndighederne, partiet eller VDA kunne, måtte eller burde påtage sig denne opgave. Det viste sig imidlertid under den efterfølgende diskussion, at ikke alle var enige med dr. Schow. Læreren fra Medelby mente således, at tyskheden på grund af nazismen stod så stærkt i forhold til tidligere, at grænsekampen ideologisk var blevet lettere at føre. Han mente udmærket, at partiet kunne påtage sig dette arbejde, eftersom målet var det samme, og partiets arbejde netop ikke udelukkende var af politisk karakter. Man afholdt også arrangementer af mere festlig og selskabelig art. Hvorfor undlade at benytte den organisatoriske styrke, som man her havde. »Die schlagkräftige Organisation der Partei ist unumgänglich und ist auch notwendig. (Beispiel: Dänische Familie in Osterby wird einfach boykottiert).«

Landråd Frøbe fra Sydtønder kreds bemærkede, at mindretallet i hans område stod svagt, men at den danske aktivitet utvivlsomt var blevet kraftigere i løbet af 1936. Oprettelsen af en dansk skole i Ladelund var vel en succes for danskerne, men en nærmere undersøgelse havde vist, at mindretallet ikke havde vundet nye medlemmer. Der var tale om familier, der hele tiden havde været dansksindede, samt om »minderwertige Menschen, die lediglich aus materiellen Gründen sich hinüberziehen liessen.« Den unge generation havde danskerne ikke fået kontakt med. Særlig vigtig fandt Frøbe lærernes position, og han bad Schow sørge for, at de ikke udskiftedes for tit, sådan som det hidtil var sket. Penge skulle der også til. Specielt sygeplejerskernes arbejde var vigtigt, men desværre var der for få af dem. Eventuelt burde man stille aviser og tidsskrifter gratis til rådighed, ligesom han mente, at også de allerede forhåndenværende organisationer burde udnyttes. Overborgmester Kracht bemærkede, at man naturligvis ikke kunne gå frem efter et fast skema overalt. Erfaringerne skulle udveksles, og så måtte man i de enkelte tilfælde afgøre, hvordan tingene skulle gribes an. Gauleiter Lohse havde ikke

ønsket tjenstligt at beordre partiets folk til at påtage sig denne opgave. Partiorganisationerne var overbelastet med arbejde, men ville støtte og give den nødvendige opbakning. Den menneskelige indsats var det afgørende. Der ville blive stillet penge til rådighed, og det ville være nyttigt, om tillidsmændene også undersøgte, »wo den Leuten wirtschaftlich der Schuh drückt«.

Lærer Franz Vaagt fra Flensborg, som efterhånden blev en af de ledende i dette »Grenzgürtelarbeit«, rapporterede om Det unge Grænseværns aktiviteter i Nordslesvig, og hans svoger Harboe Kardel bemærkede, at et mere intensivt arbejde syd for grænsen også ville styrke tyskheden i Nordslesvig. Læreren fra Aventoft gjorde opmærksom på, at det egentlige nationale arbejde var blevet lidt forsømt siden 1933. »Man hält das Volkstum nicht allein durch marschieren.« Endelig påpegede regeringspræsident Wallroth i sit indlæg, at forudsætningerne for en effektiv indsats nu var til stede. »Jetzt endlich ein Reich, eine Führung, endlich ein Volk«. Desuden kunne den øgede danske indsats anspore til øgede præstationer.⁽⁸⁰⁾

Den 20. 11. 1936 udsendtes den første strengt fortrolige rundskrivelse til tillidsmændene. Heraf fremgik bl.a., at det på mødet den 11. 11. omtalte arbejdsudvalg nu var nedsat, bestående af Ernst Schröder som formand, Alfred Heitmann som forretningsfører, Hans Peter Johannsen som repræsentant for biblioteksvæsenet, rektor Jens Deutsch - tidligere lærer ved den tyske skole i Padborg, men udvist på grund af grænserevisionistiske udtalelser - som repræsentant for VDA og til slut Franz Vaagt, hvis arbejdsområde var informationsindsamling og udsendelse af rundskrivelser. Det meddeltes endvidere, at det næste møde skulle finde sted på lokalt plan, hvor temaet skulle være det daglige arbejdes problemer. På forhånd var der tre ting, som arbejdsudvalget gerne ville have oplysninger om, nemlig 1) hvor og til hvor mange familier i de lokale områder Flensborg Avis som led i bevidst national hvervning blev omdelt gratis? Til sådanne familier kunne tyske blade og tidsskrifter stilles gratis til rådighed; 2) hvorvidt der var behov for genindførelse af transmissioner fra søndagsgudstjenester over radioen? Man vidste, at den danske radiogudstjeneste blev aflyttet en del, hvilket kunne danne udgangspunkt for et dansk kirkeligt arbejde; og 3) hvor meget sønderjysk, der blev talt i skolegårde, og om der var sket ændringer, eventuelt i forbindelse med børnenes medlemskab af HJ og BDM.⁽⁸¹⁾

Netop disse tre spørgsmål illustrerer fortræffeligt, hvorledes Schröder og hans medarbejdere agtede at gå til værks, og samtidig,

hvorfor partiapparatet ikke var særlig anvendeligt. Lærerne ville have langt større mulighed for at komme i kontakt med eventuelt nationalt vaklende personer end folk fra partiet. Desuden harmonerede kravet om diskretion, forsigtighed, personlig, men tilbageholdende kontakt - og alt i det små - detaille- og tålmodighedsarbejde ikke rigtigt med partiets sædvanlige mere uadvendte, direkte og grovere metoder. Hvad der skete, netop når partiet blev indblandet i den slags arbejde, skulle senere vise sig i Flensborg. Et eksempel på, hvor og hvorledes de ny metoder kunne vise deres værdi, omtalte regeringspræsident Wallroth i en beretning til Berlin i forbindelse med oprettelsen af den danske skole i Ladelund. Her ville man forsøge at påvirke forældrene ved hjælp af tillidsfolk, som ikke indtog fremtrædende positioner i hverken parti eller stat. Man ville udvise forsigtighed og kun henvende sig til personer, som i forvejen var vaklende, og hvor der stadig var mulighed for at vinde dem for tyskheden.⁽⁸²⁾

Tyskerne ville altså ikke mere risikere at måtte læse på forsiden af Flensborg Avis, at den og den havde forsøgt at presse den og den med de og de midler til at udmelde sig af Den slesvigske Forening eller sine børn af den danske skole. Det fremgår også af de mange indberetninger fra tillidsmændene, at man bevidst arbejdede imod NSDAP's hidtidige principper. I stedet for at udelukke socialt svage, danskorienterede mennesker af fællesskabet og fratage dem støtte, søgte tillidsmændene at drage disse mennesker ind i det lokale fællesskab, ligesom man opfordrede NSV til at støtte sådanne »truede« familier. Direkte økonomisk støtte kunne også udbetales af de til rådighed stående statsmidler. Der kunne f.eks. være tale om brændselshjælp til fattige familier og lignende.⁽⁸³⁾ Wohlfahrts- und Schulvereins arkiv indeholder utallige eksempler på småbevillinger af denne art til familier, som kunne befrygtes at slutte sig åbent til danskheden. Særlig opmærksom var man på familier med mange børn. Oprettelsen af den danske skole i Tønning havde vakt bekymring mange steder; tillidsmændene erkendte, at der mange steder fandtes utilfredse elementer, hvorfor det var nødvendigt at fjerne grundlaget for den danske agitation i forbindelse med børnehaver, skoler, velfærdsindretninger osv.⁽⁸⁴⁾ Med andre ord; kunne der oprettes en dansk skole i Tønning, hvor der aldrig havde været talt dansk, kunne det lade sig gøre overalt, hvorfor nøje iagttagelse var nødvendig.

Denne, som det fremgår af materialet, meget udbredte opfattelse medførte logisk nok et omfattende sindelagssnuseri og spioneri. Niels Bøgh Andersens bemærkning i hans erindringer om, at man om mor-

genen ofte kunne se »stikkernes støvleaftryk« uden for sine vinduer, forekommer på denne baggrund ikke overdrevet.⁽⁸⁵⁾ Da Ernst Schröder den 21. 5. 1937 anmodede om en ny bevilling til Grenzgürtelarbeit på 15.000 RM undlod han ikke at bemærke, at projektet hidtil havde været en udtalt succes. I et tilbageblik konstaterede han, at det danske »fremstød«, som havde ført til denne systematisering af den tyske indsats, havde taget sin begyndelse med udgivelsen af Claus Eskildsens Grænselære, som var blevet fulgt op af en forstærket indsats, ikke mindst økonomisk, fra de danske grænseorganisationers side. Nu havde man imidlertid fået et overblik over de danske aktiviteter, store som små. Tillidsmændene blev jævnligt sammenkaldt, og man havde sikret en konstant kontakt mellem disse og ledelsen af arbejdet. Overalt overvågede man danskerne, og modforholdsregler blev truffet om nødvendigt i samarbejde med partiet og dets tilsluttede organisationer. Også i Flensborg var det lykkedes at oprette et usynligt og diskret net af tillidsfolk. Dette havde medført ikke blot stagnation, men også tilbagegang for de danske skoler. Schröder hæftede sig i øvrigt - naturligt nok, når der var tale om en bevillingsansøgning - ved, at det danske arbejde ikke som tidligere var koncentreret omkring Flensborg og omegn, men nu manifesterede sig i hele området nord for Sli-Danevirke-Ejder-linien. Som en særlig risiko pegede han på manglen på tyske børnehaver, hvilket meget vel f.eks. i Frederiksstad en dag ville kunne føre til oprettelse af en dansk børnehave.⁽⁸⁶⁾

Det var korrekt, som Schröder nævnede, at de danske skoler i Flensborg havde måttet notere en vis tilbagegang fra 1936 til 1937. Således var i påskeferien 1937 35 elever blevet ommeldt til tyske skoler, hvilket foranledigede Andreas Hanssen til på skoleforeningens årsmøde den 7. 5. 1937 at bemærke, at denne tilbagegang næppe var gået helt naturligt til.⁽⁸⁷⁾ I overensstemmelse med principperne om forsigtighed og diskretion omkring Grenzgürtelarbeit udsendte KNS i denne anledning en artikel, hvori det blot antydedes, at årsagen til nedgangen var den almindelige bedring i konjunkturerne, som havde bevirket, at visse - underforstået : materielle - »Reizmittel« ikke mere var så tillokkende som førhen.⁽⁸⁸⁾ Mindretallet reagerede dog ikke så heftigt som i 1934, muligvis fordi den procentvise nedgang i elevtallet, som de to danske skoler, kommuneskolen og Duborgskolen, ramtes af, generelt modsvarede af en lignende nedgang for de tyske skoler.⁽⁸⁹⁾

e - *Sammenfatning.*

De kraftige tyske reaktioner på den danske virksomhed i Ejdersted og andre egne i det sydlige Sydslesvig var først og fremmest motiveret af frygt for, at regimets modstandere - for at få del i den dansksindedes relative frihed i det ensrettede Tyskland - skulle slutte sig til det danske mindretal. Oprettelsen af en afdeling af Den slesvigske Forening i Ejdersted og en skole i Tønning så man som beviser på, at denne frygt var begrundet. Som det er vist, var de tyske informationer om mindretallet i Tønning nok detaljerede, men tillige ofte fejlagtige. Vigtigst for de tyske grænsepolitikere var imidlertid, at man på dette grundlag kunne skabe en forestilling om dansk aggressivitet. Den oppustede slesvig-holstensk konstruerede »ejderdanske offensiv« var der ikke meget indhold i, men dens funktion bestod også primært i, at den kunne bruges til at diskreditere det danske mindretal ikke blot i de tyske, men måske endog også i de danske myndigheders øjne. Det sidste lykkedes ikke. Tværtimod kom det danske udenrigsministerium efterhånden til den - oprindelig af det danske mindretal propagerede - opfattelse, at det var nødvendigt med en modvægt i Sydslesvig imod den aggressive tyske indsats i Nordslesvig.

Derimod lykkedes det de slesvig-holstenske grænsepolitikere at udnytte den påståede danske »aggressivitet« til at opnå en lignende ensretning og koordinering af det tyske grænsearbejde i Sydslesvig, som man omtrent samtidig fik gennemført i Nordslesvig. Ernst Schröders argumentation for nødvendigheden af et intensere og mere diskret tysk nationalt arbejde i Sydslesvig overbeviste åbenbart de tyske myndigheder. Det Grenzgürtelarbeit, som Schröder ville sætte ind mod den danske »afværgeoffensiv«, skulle først og fremmest hindre yderligere danske fremskridt i Sydslesvig, men tillige om muligt undergrave allerede bestående mindretalsinstitutioner og -aktiviteter. Selv om Schröders metoder for at opnå de nødvendige bevillinger må betegnes som manipulatoriske, var hans frygt for øget tilslutning til det danske mindretal vel ægte. Jo stærkere det danske mindretals stilling var, desto vanskeligere ville det for tyskerne være at fastholde, at skuepladsen for den egentlige nationale kamp var Nordslesvig, hvis genvinding også var Schröders endelige mål.

Grenzgürtelarbeit var udtryk for en klar ændring af den tyske politik over for det danske mindretal. Den behændige udnyttelse af Tønning-sagerne og dr. Krachts overtagelse af overborgmesterposten i Flensborg og vigtigst, ledelsen af VDA/SHB i Slesvig-Holsten,

havde gjort det muligt for Schröder at vinde myndighedernes støtte til en mindretalspolitik af en ganske anden art, end den af dr. Sievers praktiserede. Med Lohses accept og aktive støtte samt staten i ryggen kunne de tre konjunktornazister Wallroth, der aldrig blev medlem af partiet, men dog var et villigt redskab, Kracht og Schröder gå i gang med et stilfærdigt og derfor langt farligere undermineringsarbejde af det danske mindretal. De beskedne danske fremstød i årene 1934-36 udnyttedes til at udløse et modstød, som ikke blot kunne bringe de opnåede resultater i fare, men true hele mindretallets stilling.

VII - *Nazistisk folkegruppepolitik i teori og praksis. Det tiltagende tyske pres mod mindretallet i årene 1937-1939.*

Fra tysk side var det allerede i begyndelsen af 1934 blevet foreslået, at det internationale mindretalsbeskyttelsessystem skulle erstattes af bilaterale aftaler mellem de berørte nationer.⁽¹⁾ Efter Tysklands udtræden af Folkeforbundet og Polens opsigelse af sine forpligtelser i henhold til Versailles-traktaten skulle tiden synes moden til en sådan gensidig aftale om de respektive mindretals forhold. Først efter lang tids tysk-polske forhandlinger lykkedes det imidlertid i efteråret 1937 at nå til en forståelse på det mindretalspolitiske område. Den 5. 11. 1937 afgav Hitler og den polske præsident Moscicki i henholdvis Berlin og Wisla over for repræsentanter for de respektive nationale mindretal en enslydende officiel erklæring af vidtgående principiel betydning for mindretallenes stilling. Erklæringen fastslog, at behandlingen af de nationale mindretal var af stor betydning for staternes indbyrdes forhold, og at gode kår for mindretallene lettest kunne opnås, når landene var enige om at behandle deres mindretal på korrekt vis. Mere interessant var imidlertid de grundprincipper, som de to lande erklærede sig enige i at følge i deres nationalitetspolitik. Assimileringsbestræbelser afvistes og tilslutningen til mindretallene skulle være fri og uhindret. Mindretalsmedlemmer skulle have fuld frihed til at organisere sig og ret til at anvende deres modersmål såvel privat som offentligt, i tale som i skrift. Ingen måtte lide nogen skade på grund af tilhørsforholdet til mindretallet, som tillige havde ret til at eje og drive skoler, hvori der undervistes på modersmålet. Flertallet måtte ikke blande sig i mindretallets konfessionelle liv eller i dets sociale arbejde. Økonomisk og erhvervsmæssigt skulle fuld ligestilling garanteres. Eneste forudsætning for at nyde godt af disse rettigheder var fuld loyalitet over for herbergsstaten.⁽²⁾

Hermed var der for første gang siden den nazistiske magtovertagelse fra tysk side tale om en mindretalspolitisk tilkendegivelse af mere præcis og konkret art. I sig selv var erklæringen ikke epokegørende i mindretalsretlig sammenhæng; indholdet afspejlede stort set den bestående tilstand og var på enkelte punkter tilmed mere restrikt-

tiv, således på skoleområdet. Det væsentlige var, at mindretallene her konkret fik afstukket de rammer, inden for hvilke de ville kunne arbejde. Da der ikke var tale om en statstraktat, men kun om moralsk bindende tilsagn, og fordi det fra Berlin blev tilkendegivet, at man opfattede dette som optakten til »fastlæggelse af ny europæisk mindretalsprincipper«, måtte denne erklæring være af betydelig interesse såvel for det danske mindretal som for den danske regering, som netop ikke ønskede at indgå nogen form for folkeretligt bindende traktater, som kunne medføre tysk indblanding i Nordslesvig. Når det nu fra højeste tyske sted officielt var fastslået, at mindretallenes behandling var af stor betydning for staternes indbyrdes forhold, og de principper, som man havde gjort sig til talsmand for, stort set svarede til den praksis, som havde været gældende i Danmark siden 1920, måtte også det danske mindretal kunne forvente at blive behandlet i overensstemmelse hermed, eftersom Tyskland gentagne gange havde givet udtryk for ønsket om et godt forhold til Danmark.⁽³⁾

Så enkelt var det imidlertid ikke. Det danske mindretal havde i årene 1934-36/37 efterhånden opnået en formel status, der så nogenlunde svarede til det, der nu i de polsk-tyske erklæringer var blevet fastslået som disse landes officielle mindretalspolitik. Det væsentlige spørgsmål var, hvilken udformning den officielle linie fik i praksis. Ernst Schröders Grenzgiürtelarbeit, som det blev iværksat i 1936, var et udtryk for, at de ledende grænserevisionistiske kredse i Slesvig-Holsten havde erkendt, at modsætningen mellem den officielle og den lokalt praktiserede politik til tider var lidt for iøjnefaldende, hvilket ikke kunne være i tysk interesse. Når den officielle politik gik ud på, at mindretallets rettigheder skulle respekteres, og at ingen måtte lide skade økonomisk eller socialt på grund af sit tilhørsforhold til et mindretal, måtte kampen mod dette føres diskret og forsigtigt. Når den officielle politik ikke tillod åbent at rejse grænserevisionskravet, måtte de slesvig-holstenske bestræbelser gå ud på at styrke den tyske nationalitet i grænseområdet og således medvirke til at underbygge et fremtidigt grænserevisionskrav. Myndighedernes tilslutning til og finansiering af Schröders planer kunne tyde på, at den tyske mindretalspolitik nu havde fundet sin form, at modsætningerne mellem Berlin, Kiel og Flensborg nu var bilagt. Dette var helt klart Schröders mål, men, som det vil ses af det følgende, bestod den grundlæggende modsætning mellem slesvig-holstensk utålmodighed efter resultater i grænsekampen og den berlinske højst-prioritering af de udenrigspolitiske relationer med Danmark stadig.

a - *Der Schleswiger-affæren.*

Den 19. 8. 1937 forbød Propagandaministeriet, Promi, med øjeblikkelig virkning Flensborg Avis' tysksprogede tillæg *Der Schleswiger*. Den officielle meddelelse herom var signeret af Ministerialrat Berndt, regeringens vicepressechef og leder af Promis presseafdeling. Samtidig fulgte en næsten enslydende skrivelse til Ernst Christiansen indeholdende en skarp advarsel til ham personlig. Som begrundelse for dette skridt anførtes, at Christiansen i *Der Schleswiger* gentagne gange skulle have rettet angreb imod tyske myndigheder og partiinstanser. Særlig nævntes to artikler »Offener Brief«, som skulle være et angreb på dr. Kracht, og »Ist das deutsche Volk gross genug, anderer Völker recht zu begreifen?«, som sagdes at være et angreb på Det tyske Rige. *Der Schleswiger* havde hermed overskredet rammerne for et mindretalsorgans aktivitet, ligesom det var i modstrid med mindretalsbegrebet at henvende sig til mindretallet på herbergsstatens sprog.⁽⁴⁾

For redaktionen i Storegade kom forbudet komplet overraskende. *Der Schleswiger* havde hidtil kun modtaget en advarsel, nemlig i 1935. De i skrivelserne omtalte gentagne angreb mod statsmyndigheder og parti skulle man således mene måtte have ført til tyske reaktioner på et tidligere tidspunkt. De omtalte artikler havde tilmed samtidig været trykt i *Flensborg Avis* på dansk, hvorfor den egentlige begrundelse for forbudet således ikke så meget kunne være de nævnte artikler, selv om de muligvis overskred »den Rahmen eines Minderheitenblattes«, men at de var blevet publiceret på tysk. Brevene fra Promi ankom til Flensborg den 21. 8., og forbudet trådte således først i kraft dagen efter, hvor *Flensborg Avis* på forsiden aftrykte bekendtgørelsen om forbudet i oversættelse med en længere kommentar. Bladet oplyste, at der efter samråd med mindretalsledelsen straks var taget »skridt til en henvendelse til ministeriet«. Man indlod sig ikke på direkte kritik af den tyske forholdsregel, men nøjedes med en redegørelse for den tysk-skrevne danske presses historie og en begrundelse for dens eksistens. Udover at opfylde et behov for mindretallet på grund af de særlige sprog- og sindelagsmæssige forhold i Sydslesvig, mente man, at *Der Schleswiger* tillige havde haft en funktion ved at give den tyske side mulighed for at sætte sig ind i danske synspunkter.⁽⁵⁾

Selv om den offentlige reaktion fra *Flensborg Avis*' side var afdæmpet, agtede man ikke blot at affinde sig med forbudet. Allerede den 22. 8. 1937 blev det efter en telefonsamtale mellem Ernst Chri-

stiansen og Jacob Kronika besluttet at afsende en telegrafisk anmodning til Berlin om audiens hos dr. Goebbels.⁽⁶⁾ Det var i Flensborg tanken at sende Christiansen og Møller til Berlin, og Kronika ventede allerede den 23. 8. besøg af Christiansen i en lidet glædelig anledning.⁽⁷⁾ Den 24. 8. 1937 bragte Flensborg Avis på forsiden et telegram fra Kronika, som oplyste, at Goebbels den foregående dag havde fået forelagt anmodningen om foretræde, og selv om en afgørelse endnu ikke forelå, skulle det kunne betragtes som givet, at anmodningen ville blive imødekommet. Dog var det muligt, at man i stedet for en audiens ville få en samtale med Ministerialrat Berndt. Den 25. 8. bakkede Fællesstyrelsen for De slesvigske Foreninger den dansk-sydslesvigske presse op med et telegram til Promi, hvori man beklagede forbudet og støttede anmodningen om en audiens, ligesom begrundelsen for forbudet kritiseredes. Der Schleswiger havde blot »på værdig måde ... afvist angreb på vort folkeliv og moderfolk«. En ophævelse af forbudet måtte derfor være i begge parters interesse.⁽⁸⁾

Meddelelsen om forbudet i Flensborg Avis og omtalen heraf i den danske radioavis den 22. 8. om aftenen affødte kraftige reaktioner i den danske presse, som uden hensyn til partitilhørsforhold enstemmigt forlangte forbudet ophævet.⁽⁹⁾ Udenrigsministeriet henholdt sig i anledning af en forespørgsel fra Reuters Bureau om, hvordan det officielle Danmark agtede at forholde sig, til, at man kun kendte sagen fra pressen. Det ses ikke, om sagen har været forelagt udenrigsminister Munch, men den 23. 8. afgav man et svar, som var helt i overensstemmelse med den hidtidige danske holdning i Sydslesvig-anliggender. Der var tale om et indretysk anliggende, som Danmark ikke kunne blande sig i, og som man i øvrigt ikke ønskede slået for stærkt op.⁽¹⁰⁾ Opmærksomhed om Schleswiger-sagen lykkedes det dog ikke at undgå. Som det første tyske blad kommenterede Flensburger Nachrichten den 23. 8. forbudet og skrev, at denne forholdsregel var helt i overensstemmelse med »nyordningen af mindretalsretten«. Nordschleswigsche Zeitung ytrede sig på samme dag i samme retning og afviste alle forsøg på at inddrage NZ i diskussionen, eftersom et sidestykke til Der Schleswiger ikke fandtes i Nordslesvig.

Det danske udenrigsministerium var dog ikke helt så passivt, som den officielle holdning kunne tyde på. Allerede den 24. 8. beklagede P. Munch over for den tyske gesandt v. Renthe-Fink det tyske skridt og antydede diplomatisk, at det af hensyn til det dansk-tyske forhold i almindelighed ville være en god ide, om forbudet på en eller anden måde kunne hæves igen.⁽¹¹⁾ Den danske reaktion overraskede tysker-

ne, ikke mindst i Berlin. Berndt, som på trods af et tidligere afgivet principielt løfte ikke på forhånd havde orienteret AA, sendte først den 19. 8. afskrifter af sine skrivelser til AA med besked om, at disse forholdsregler var truffet i overensstemmelse med rigsindenrigsministeriet.⁽¹²⁾ Dette materiale sendte man den 23. 8. videre til Renthe-Fink i København, som formodentlig straks, da han havde modtaget det, telegraferede til AA, at presseattaché Frielitz den 26. 8. ville opsøge gesandt Aschmann i presseafdelingen, og at det ville være ønskeligt, om Frielitz kunne komme til at drøfte forbudet mod Der Schleswiger »med de involverede instanser«.⁽¹³⁾

Den 25. 8. rejste Frielitz til Berlin medbringende en længere indberetning fra Renthe-Fink. Gesandten fastslog heri at Der Schleswiger, som hidtil havde været nærmest ukendt nord for grænsen, »über Nacht« var blevet en slags nationalt symbol i Danmark. Ingen danskere troede på den officielle begrundelse for forbudet; tværtimod var det en udbredt opfattelse, at formålet var at lukke munden på det danske mindretal, fordi dette forsvarede sine synspunkter for godt. Det hidtidige positive billede af den tyske mindretalspolitik var nu spoleret, eftersom den almindelige mening i Danmark var, at Tyskland fortolkede den generøse danske politik over for hjemmetykkerne som udtryk for svaghed og derfor mente at kunne undertrykke sit danske mindretal. Dette - af Tyskland selv fremprovokerede - pludselige omsving i den danske opinion havde bragt regeringen Staunings bestræbelser på at skabe »venskabelige og tillidsfulde relationer« med Tyskland i fare. Over for P. Munch havde Renthe-Fink gansk vist givet udtryk for, at han fandt den danske presseaktion overdrevet, og at årsagen til forbudet måtte være Ernst Christiansens gentagne overskridelser af grænsen for, hvad man i Tyskland ville acceptere i et tysksproget blad, men ikke desto mindre håbede han, at man ville kunne finde en vej til at ophæve forbudet uden prestigetab for Tyskland.⁽¹⁴⁾

Den kraftige danske reaktion, som tydeligvis ikke var ventet, tvang Promi til at tage sagen op påny. På ministeriets initiativ indfandt Kronika sig den 26. 8. hen under aften i Promi, hvor han havde en »indgående drøftelse« med Berndt og en Oberregierungsrat Willfried Bade, som begge skulle have givet udtryk for forfærdelse over de virkninger, forbudet havde fået. Formålet med at tilkalde Kronika skulle være ved hjælp af en åbenhjertig drøftelse af sagen om muligt »at genoprette, hvad der er blevet ødelagt i det dansk-tyske forhold«. Man blev enige om at tilstræbe en løsning, som kunne sikre, at det

for offentligheden blev klart, at den tyske stat ønskede »det bedst mulige forhold« til det danske mindretal og Danmark. Samtalens form skulle have været saglig og behagelig. Berndt havde således, da han erfarede om Kronikas tidligere tilknytning til Der Schleswiger, også af den grund beklaget »flere af de omstændigheder, der var sammenknyttede med forbudet«. Efter opfordring noterede Kronika de punkter, som skulle offentliggøres i den danske presse, og da han fandt flere af disse, især punkt 6, 7 og 8 politisk meget vigtige, havde han to gange spurgt, om det nu også var hensigten at offentliggøre disse, hvilket tyskerne havde bekræftet.⁽¹⁵⁾

De ialt ni punkter, som den 27. 8. blev offentliggjort i den danske presse, var i flere henseender særdeles interessante. Tyske forsikringer om, at forbudet mod Der Schleswiger var af principiel karakter og ikke rettet mod hverken den danske presse i Sydslesvig eller det danske mindretal som sådan, og at mindretallet kulturelt og nationalt skulle have fuldstændig frihed, måtte naturligvis under alle omstændigheder virke betryggende. Vigtigere var imidlertid - som også Kronika havde påpeget over for Berndt og Bade - Promis tilkendegivelse af, at Christiansens åbne brev intet havde med sagen at gøre og kun var blevet nævnt i forbudsbegrundelsen ved en fejltagelse, samt at diskussionen i anledning af pjecen »Schleswig und Versailles« var uden aktuel interesse. Her bevægede Promi-folkene sig ind på et område, som i og for sig lå uden for deres kompetance, og erklæringen om, at der »for Tyskland i hele det slesvigske område ikke (eksisterede) et eneste irredenta-spørgsmål hverken til den ene eller anden side«, var en så bemærkelsesværdig udenrigspolitisk tilkendegivelse, at selve Schleswiger-sagen i den sammenhæng antog mindre betydning.

Det må betragtes som sikkert, at de af Kronika offentliggjorte ni punkter virkelig repræsenterede essensen af hans drøftelser i Promi. Der kan heller ikke være tvivl om, at han havde sikret sig, at Berndt og Bade kunne acceptere hans formuleringer. Berndt skulle den følgende dag kl. 13 rejse til Paris og havde givet udtryk for, at han ikke mente, at en samtale med Christiansen var nødvendig, men Kronika havde indtrængende anmodet om, at Christiansen måtte blive modtaget, eftersom forbudet var blevet begrundet med anker mod to af dennes artikler. Inden affærens videre forløb tages op, skal lige nævnes, at det kildekritiske problem, som opstår ved, at Kronika er den eneste samtidige kilde til indholdet af denne samtale, reduceres i betydning på grund af publiceringen af de ni punkter. Den tyske

accept heraf kan ikke drages i tvivl; havde Kronika overdrevet eller foretaget indholdsmæssige ændringer, hvilket i øvrigt ville have været særdeles farligt for ham selv, ville dette naturligvis have affødt en øjeblikkelig tysk reaktion. Indholdet af de ni punkter, og altså også de afgørende 6, 7 og 8, som de offentliggjordes den 27. 8., var altså udtryk for Promis linie i dette spørgsmål. Berndt undlod tilsyneladende påny fuldstændigt at sikre sig opbakning eller blot at orientere andre tyske instanser om Promis pludselige kovending. Udenrigspolitiske hensyn havde krævet tyske indrømmelser i Der Schleswiger-sagen; spørgsmålet var nu, om Promi ville finde sympati for indholdet i og formen for det ny skridt, man havde taget, hos andre tyske instanser med interesse for dette problem.

Samme dag, som Kronika forhandlede i Promi, den 26. 8., forsvarede AA-organet Berliner Börsenzeitungs chefredaktør i sin avis forbudet og tilsluttede sig de synspunkter, som var blevet gjort gældende i Promis skrivelser af 19. 8. Det måtte betragtes som naturligt og normalt, at de nationale mindretal i Tyskland disponerede over en presse på deres eget modersmål og ikke på tysk. Redaktør Jügler så her bevidst eller ubevidst bort fra, at en ikke helt ringe del af det danske mindretal netop havde tysk som modersmål. Da Der Schleswiger var det eneste udkommende mindretalsblad på tysk, bestod der en risiko for, at bladet kunne lade sig friste til også at henvende sig til andre kredse. Jügler hævdede, at Der Schleswiger var faldet for denne fristelse og havde tilladt sig udfald mod Tyskland, som havde karakter af indenrigspolitisk opposition. Han priste den forbilledlige tyske mindretalspolitik og afviste enhver grund til bekymring for det dansk-tyske forhold. Forbudet havde intet at gøre hermed, og Jügler antydede indirekte, at den danske presses holdning i denne sag skyldtes et ønske om at demonstrere Danmarks uafhængighed af Tyskland for alverden.⁽¹⁶⁾ Den danske gesandt Herluf Zahle gav i en kommentar til Jüglers artikel udtryk for, at gesandtskabet havde forudset, at forbudet ville blive indenrigspolitisk begrundet, hvorfor han ikke mente, at »den bebudede protest« - han havde altså endnu ikke hørt om Kronikas drøftelser i Promi - ville give noget resultat i en stat, hvor »enhver kritik af regering eller parti er bandlyst fra landets egen presse«.⁽¹⁷⁾

Mens den tyske presse og altså også AA's eget organ forsvarede det tyske skridt, var Promi på fuldt tilbagetog. Ved middagstid den 27. 8. indfandt Kronika og Christiansen sig i Promi. Foruden Berndt og Bade var også Oberregierungsrat Stephan, Berndts stedfortræder

og Kronikas særlige forbindelse i Promi, til stede. Ernst Christiansen krævede først og fremmest, at forbudet mod Der Schleswiger skulle ophæves, og bad om, at ministeriets skrivelse til ham ikke måtte blive betragtet som en officiel advarsel. På det første punkt var Promi dog ikke til at rokke. Forbudet var af principiel karakter, men man kunne dog gå med til, at Der Schleswiger fortsatte som månedsskrift på tysk. I tilfælde af angreb på mindretallet, der krævede omgående svar, der også skulle kunne forstås af den nationale modstander, måtte Flensborg Avis gerne lade svaret trykke på begge sprog eller eventuelt udsende et tysksproget flyveblad. Advarslen til Christiansen ville man undersøge nærmere, og han ville selv få lejlighed til at udtale sig om undersøgelsesresultatet. Forhandlingsresultatet opsummerede Kronika i et communiqué, som den 28. 8. offentliggjordes i Flensborg Avis og Nationaltidende. En tysk oversættelse signeret af Christiansen og Kronika sendtes den 28. 8. til Berndt til godkendelse, og den 30. 8. bekræftede Stephan telefonisk modtagelsen og oplyste, at Berndt havde afsendt et brev til Flensborg Avis.⁽¹⁵⁾

Berndts skrivelse bekræftede i vage vendinger indholdet af Kronikas communiqué. Der Schleswiger kunne udkomme som tysksproget tidsskrift fra den 1. 10. 1937, hvilket skulle kunne sikre mindretallet muligheden for at agitere for sine standpunkter blandt de »wenigen vielleicht vorhandenen« dansksindede sydslesvigere, som ikke kunne dansk. Hermed mente Berndt at have bevist, at forbudet mod dagbladet Der Schleswiger ikke havde haft til formål at lukke munden på mindretallet. Flensborg Avis ville, som aftalt, fremover kunne publicere vigtigere artikler af principiel karakter på både dansk og tysk. Berndt tilføjede, at denne imødekommenhed var et udtryk for den betydning han tillagde »et loyalt samarbejde med den danske folkegruppe i Slesvig«.⁽¹⁸⁾ Samtidig med offentliggørelsen af communiqué'et i Nationaltidende trykte bladet et af Kronika konstrueret interview med ham selv, hvori han gav en række yderligere oplysninger om forhandlingerne og Promis holdning. Kronika pointerede specielt, at den ministerielle advarsel til Christiansen hermed reelt var trukket tilbage, og at hele affæren efter hans mening havde vist, at der bestod en slesvig-holstensk grænserevisionistisk og en berlinsk linie med hensyn til Slesvig. Berlin ønskede ro og fred ved grænsen, og man kunne kun håbe, at en rigtig indstilling fra dansk side efterhånden ville fremme det rette syn og den rette forståelse »hos de nationale modstandere, der hidtil ikke (havde) forsonet sig med kendsgerningerne i Sønderjylland.« I øvrigt måtte man vel kun-

19 Dansk i hagekorsets skygge

ne gå ud fra, at den berlinske linie gradvist også ville trænge igennem i den grænsetyske lejr.⁽¹⁹⁾

Ikke alt, hvad man havde talt om i Berlin, blev dog offentliggjort i pressen. Den 30. 8. 1937 sendte Kronika et uddrag af sine noter fra forhandlingen den 27. 8. til Christiansen, hvoraf det bl.a. fremgik, at sidstnævnte havde sagt, at selv om det kun drejede sig om hundrede personer, som mindretallet efter forbudet ikke mere ville kunne nå med sin dagspresse, så var det nok til, at forbudet måtte opfattes som »eine schmerzliche Tatsache«. Bade havde hævdet, at Der Schleswiger af visse kredse var blevet opfattet som organ for den såkaldte bekendelseskirke, og at den havde cirkuleret i hamborgske statsfjendtligt indstillede arbejderkredse. Det fremgik desuden, at det i Promi havde vakt opmærksomhed, at selv P. Munchs eget partiorgan Politiken havde sluttet op om protesterne mod forbudet. Hvad Slesvig-Holsten angik, havde tyskerne hævdet gennem et halvt år at være blevet bombarderet med krav fra Kiel om at skride ind mod den dansk-sydslesvigske presse. Kronika hæftede sig særligt ved tyskerne påfaldende imødekommenhed over for de to danskere personligt og nævnte, at Bade efter forhandlingen, da han fulgtes med Kronika over Wilhelmsplatz, skulle have sagt, at skrifter som Schleswig und Versailles ikke var det papir værd, de var trykt på. Berndt havde tillige hævdet slet ikke at kende noget til den første advarsel til Christiansen i forbindelse med den skrinlagte æresretssag eller til Karl Alnors person. Det kan næppe have været korrekt, men er formodentlig blevet sagt for at bedre stemningen.⁽²⁰⁾

På opfordring af det danske udenrigsministerium, hvis interesse for Der Schleswiger-affæren var blevet øget betydeligt efter offentliggørelsen af de ni punkter, udarbejdede Kronika et samlet referat af de stedfundne forhandlinger og samtaler, som i denne fremstilling kun er benyttet som supplement til det i øvrigt foreliggende primære kildemateriale. Kronika opsummerede heri til slut sit syn på denne, som det skulle vise sig, første fase af Der Schleswiger-sagen. Selv om det ikke var lykkedes at få forbudet helt ophævet, havde affæren vist, at tyskerne lagde vægt på et godt forhold til Danmark og det danske mindretal i Sydslesvig. Man havde taget afstand fra diskussionen omkring Schleswig und Versailles og tilkendegivet, at der ikke mere skulle være tale om grænsestrid mellem Tyskland og Danmark, ligesom der for Tyskland ikke skulle eksistere noget irredentaspørgsmål i hele det slesvigske område. Forbudsaffæren havde dermed »klarlagt en række gode og glædelige momenter af den allerstørste betyd-

ning.«⁽¹⁵⁾ I udenrigsministeriet var man tilbøjelig til at være enig med Kronika. Selv om det officielle Tysklands stilling til grænsen stadig var uklar, fandt afdelingschef Falkenstjerne de propagandaministerielle embedsmænds udtalelser »særdeles bemærkelsesværdige - og formentlig enestående i de dansk-tyske relationer«. På dansk side kunne man kun notere sig dem med tilfredshed.⁽²¹⁾

Den danske tilfredshed var dog en smule forhastet. Allerede den 28. 8., samme dag som den nazistiske presses flagskib »Völkischer Beobachter« fastslog, at forbudet mod Der Schleswiger ikke betød nogen ændring af den nazistiske mindretalspolitik, havde Gauleiter Lohse - formodentlig foranlediget af offentliggørelsen af Kronikas ni punkter - skrevet til propagandaminister Goebbels og beklaget sig over, at Promi ikke havde taget tilstrækkeligt hensyn til hans opfattelse i denne sag. Lohses brev er desværre ikke bevaret, men af Goebbels' svar fremgår, at forbudet skyldtes en anmodning fra Lohse og var blevet udstedt netop for at støtte det nationale arbejde i Slesvig-Holsten. Det stod da også fortsat ved magt. På grund af den voldsomme reaktion i Danmark havde det af udenrigspolitiske grunde og efter AA's, rigsindenrigsministeriets og de involverede økonomiske ressorts udtrykkelige ønske været nødvendigt at finde en måde at berolige danskerne på. Man havde derfor givet tilladelse til, at Der Schleswiger kunne fortsætte som månedsskrift. Dette måtte kun beskæftige sig med nationale spørgsmål og ville let kunne overvåges og beslaglægges om nødvendigt. Lettere end f.eks. Flensborg Avis. Goebbels så sig derfor ikke i stand til at imødekomme Lohse og tilføjede, at det i øvrigt måtte være indenrigsministeriets opgave at sørge for, at der blev taget hensyn til overpræsidiets ønsker. Lohse burde desuden være opmærksom på, at danskerne allerede havde grebet til repressalier over for det tyske mindretal i Nordslesvig og bl.a. havde beslaglagt tryksager.⁽²²⁾

Der kan således ikke være tvivl om, at den direkte ophavsmand til forbudet mod Der Schleswiger var Gauleiter Lohse. Noget andet er om han også selv havde fået ideen eller blot havde tilsluttet sig et forslag fra anden side. Gesandt Zahle meddelte således den 15. 9. 1937, at han havde erfaret, at den oprindelige initiativtager skulle have været Ernst Schröder, som havde benyttet sig af en yngre embedsmand i Oberregierungsrat Bades afdeling i Promi, en vis dr. Maurach, som i øvrigt skulle være den ansvarlige for, at Ernst Christiansens åbne brev var blevet nævnt i den oprindelige forbudsbegrundelse. Påstanden om Schröders aktive rolle i denne sag kom ikke

overraskende for udenrigsministeriet. Allerede kort efter forbudet havde generalkonsul Larsen oplyst, at man i Flensborg var »ganske klar over E.S.'s rolle i denne sag.«⁽²³⁾ Kilden til Zahles oplysninger har vel været Kronika. Deres pålidelighed er tvivlsom, og spørgsmålet må indtil videre stå åbent.

Goebbels' brev til Lohse viser desuden, at AA havde fremført konkrete indvendinger mod den måde, hvorpå Promi havde behandlet affæren, ligesom også rigsindenrigsministeriet nu var inddraget og havde tilsluttet sig Promis delvise mildnelse af forbudet. Trods Goebbels' afvisning opgav Lohse imidlertid ikke forsøget på at forklare propagandaministeren, hvorfor han ikke mente, at Der Schleswiger-affæren havde fået den rette udgang. I et brev af 21. 9. 1937 afviste eller bagatelliserede han Goebbels' argumenter. Danskerne skulle nok under alle omstændigheder være faldet til ro igen, og eventuelle politiske eller økonomiske vanskeligheder på grund af denne sag troede han simpelthen ikke på. Et dansk møde på Flensborghus den 11. 9., hvor der påny var blevet rejst krav om forbudets fuldstændige ophævelse, fortolkede Lohse som det danske mindretals svar på tysk imødekommenhed. Ikke nok med det. Han tilføjede, at det efter hans mening var et særpræget sammentræf, at man kort tid forinden havde idømt syv personer, som alle tilhørte det danske mindretal, 46 års tugthus tilsammen for højforrædderisk kommunistisk virksomhed. Gestapo havde desuden oplyst, at man ved de fleste husundersøgelser i forbindelse med disse sager havde fundet eksemplarer af Der Schleswiger, og lederen af statspolitiet i Flensborg havde anslået antallet af statsfjendtligt sindede personer inden for mindretallet til langt over 50 %. Disse kredse ville også vide at udnytte det ny månedsskrift. En succesrig tysk grænsepolitik var efter Lohses opfattelse på baggrund af den stadige danske fremtrængen kun mulig, hvis Berlin udviste den rigtige forståelse og gav grænsepolitikere den nødvendige rygdækning. Han bad derfor Goebbels sørge for, at ikke blot Promi, men også de øvrige centrale instanser fremover satte sig i forbindelse med Slesvig-Holsten, inden der blev truffet beslutninger af vidtrækkende grænsepolitisk betydning.⁽²⁴⁾

Lohses argumentation i forbindelse med det ny månedsskrift må betegnes som yderst svag. Dette punkt har da næppe heller været det væsentligste for ham, men derimod fremstillingen af det danske mindretals aggressivitet og illoyalitet samt klagerne over den manglende opbakning fra Berlin. Påstanden om, at mindretalsmedlemmer skulle være blevet dømt for højforrædderi synes at have været det rene

opspind. Referaterne fra de retssager, som Lohse formodentlig tænkte på, omtaler ikke dette forhold med et ord. Det lyder helt utroligt at den tyske grænsepresse skulle have ladet en sådan chance gå fra sig.⁽²⁵⁾ Heller ikke de danske konsulatsindberetninger omtaler noget i den retning. Afgørende for Lohse var det at fremstille mindretallet som aggressivt og illoyalt for at begrunde klagerne over den manglende opbakning fra Berlin. Lohses hovedinteresse var Nordslesvig, men åbenbart havde han ladet sig overbevise om rigtigheden - eller i hvert fald anvendeligheden af den Schröder'ske teori om en dansk afværgeoffensiv i Sydslesvig. Når Lohse forlangte rygdækning fra Berlin var det imidlertid på et falsk grundlag. Den centrale støtte til grænsearbejdet i Sydslesvig havde netop til forudsætning, at dette skulle foregå diskret og uden at vække opsigt. Det af Lohse foranledigede forbud mod Der Schleswiger var jo ikke just et skoleeksempel på stilfærdigt undergravningsarbejde.

Ikke mindre utilfreds end Lohse med Promis holdning var den hjemmetyske nazifører Jens Møller, som den 25. 9. 1937 skrev til overpræsidenten og beklagede sig.⁽²⁶⁾ Ikke blot havde Promi taget afstand fra Karl Alnors pjece Schleswig und Versailles, som den tyske mindretalsledelse i Nordslesvig fandt var en nøjagtig gengivelse af den historiske sandhed om afstemningstiden, men ministeriet havde også approberet Kronikas punkt otte, i følge hvilket der for Tyskland ikke længere eksisterede noget irredenta-problem i Slesvig, hverken nord eller syd for grænsen. Fra dansk side var dette blevet udnyttet mod det tyske mindretal, og som eksempel refererede Møller en artikel i Jyllandsposten af Vilh. la Cour.⁽²⁷⁾ La Cour havde konstateret, at den danske og tyske regerings officielle grænsepolitik nu var på linie, hvorfor det måtte være på tide, at overpræsident Lohse og dr. Kracht, som tidligere havde erklæret, at han og SHB intet kendte til grænserevisionisme⁽²⁸⁾, nu lagde en dæmper på deres politisk og økonomisk afhængige klienter Ernst Schröder, Jens Møller og Co. og slog ind på den »berlinske linie«. Da det syntes som om, der virkelig var en divergens mellem en »berlinsk« og en »slesvig-holstensk« linie, bad Møller overpræsidenten intervenere hos Promi især vedrørende irredenta-spørgsmålet og henviste i den forbindelse til det stærke danske »fremstød« i Sydslesvig. De tyske nordslesvige-res håb var grænserevision. Når Promi erklærede dette spørgsmål for ikke-eksisterende, måtte det nødvendigvis bringe hele mindretallets politiske arbejde i fare. Møller håbede derfor, at Lohse ville kunne formidle »eine Klärung der Lage«.

Den hjemmetyske partifører var altså ikke vidende om, at Lohse allerede havde protesteret, med mindre, hvilket kan tænkes, der var tale om et bestillingsarbejde fra Lohse med henblik på yderligere at styrke dennes argumentation over for Goebbels. Møllers brev blev i hvert fald ekspederet videre til Berlin.⁽²⁹⁾ Den 29. 9. 1937 skrev lederen af »Deutsche Stiftung«s »Nebenstelle Nord« i Slesvig, Regieringsdirektor Claus Petersen, til Schröder, som havde sendt ham en artikel »Wie wir es sehen«, der via KNS var blevet offentliggjort i en række slesvig-holstenske blade. Artiklen var i sig selv ikke synderlig bemærkelsesværdig, bortset fra at Schröder trods en indgående omtale af Der Schleswiger-sagen undlod at kommentere Kronikas samtale i Promi den 26. 8. og de ni punkter. Claus Petersen beklagede de centrale myndigheders fremgangsmåde og håbede, at man af denne beklagelige affære ville drage den erfaring, at man burde konsultere de lokale instanser og specielt overpræsidenten, inden man traf sådanne beslutninger. Claus Petersen har tilsyneladende refereret dette standpunkt i et brev til Lohse, og en kopi af brevet til Schröder er også endt i AA's arkiv.⁽³⁰⁾ Slesvig-holstenerne ville altså ikke give op. Dette var imidlertid hverken den danske eller den tyske offentlighed bekendt.

I mellemtiden havde den danske presse ikke ligget på den lade side. Promis afstandtagen fra den slesvig-holstenske grænserevisionisme og dens propaganda udnyttedes fuldt ud. De slesvig-holstenske og hjemmetyske politikere opfordredes til at udvise disciplin og indordne sig under den »berlinske« linie. Da dr. Kracht i en tale den 17. 10. 1937 erklærede, at der ikke fandtes nogle uoverensstemmelser mellem arbejdet ved grænsen og rigspolitikens linie, reagerede man fra dansk side ved at forlange en klar afstandtagen fra al tale om grænseflytning og ved at opfordre Kracht til i sin egenskab af SHB-formand at sørge for at få ændret forbundets formålsparagraf, som klart krævede Nordslesvigs tilbagevenden til Tyskland.⁽³¹⁾ Formentlig fordi Lohses henvendelser til Goebbels ikke havde bragt det ønskede resultat, besluttede Kracht, vicepræsident dr. Schow og Ernst Schröder i begyndelsen af oktober 1937 at foretage en direkte henvendelse til Promi i et forsøg på at få sat en stopper for de danske presseangreb på de slesvig-holstenske grænsepolitikere. Onsdag den 20. 10. forhandlede Schow og Schröder med Oberregierungsrat Stephan i Promi, som bad Schröder udarbejde et udkast til halvofficiel erklæring. Efter at dette havde været forelagt Geheimerat v. Grundherr og Legationsrat v. Twardowski i AA's kulturafdeling og

Ministerialrat Bourwieg i rigsindenrigsministeriets mindretalsafdeling gennemdiskuterede Schröder tillige udkastet med Stephan og opnåede dennes accept af offentliggørelse.⁽³²⁾

Den 23. 10. 1937 kunne den tyske grænsepresse da endelig tage til orde for at protestere imod den måde, hvorpå den danske presse havde udnyttet - og efter tyskernes opfattelse misbrugt - Der Schleswiger-forhandlingerne og de tyske ønsker om et godt forhold til Danmark.⁽³³⁾ Flensburger Nachrichten vendte sig i en stor forsideartikel mod de danske forsøg på at konstruere et modsætningsforhold mellem centralregeringen i Berlin og de førende kredse i Slesvig-Holsten. Særlig ophidset var bladet over en artikel i Grænsevagten »Facit i Der Schleswiger-affæren«, hvis indhold stort set svarede til la Cours artikler i Jyllandsposten, og en artikel i Nationaltidende⁽³⁴⁾, hvori det var blevet forlangt, at Berlin skulle afsætte dr. Kracht. Begge artikler betegnedes som indblanding i indre-tyske anliggender, hvilket man frabad sig. På grund af denne danske reaktion på forhandlingerne i Berlin havde man henvendt sig til Promi om en kommentar, og Flensburger Nachrichten var nu bemyndiget til at erklære, at samtalerne i Berlin havde haft til formål at fremme en afspænding efter forbudssagen og ikke, at den danske grænsepresse tendensiøst skulle udnytte enkeltheder mod de grænsepolitiske ledende kredse i grænseområdet og disses saglige arbejde. Man fandt den danske adfærd ekstra beklagelig på grund af det tyske tilsagn om, at grænseespørgsmålet a priori var uaktuelt. I Berlin, forsikrede bladet - dvs. Schröder - var man klar over, hvad de ny-ejderdanske kredse var ude på. Disse ville imidlertid ikke få held med sig, fordi såvel Berlin som Slesvig-Holsten var klar over, at grænsekampen kun kunne føres under anstændige former, når begge parter bestræbte sig herpå.

Promis afvisning af enhver irredenta blev altså i Flensburger Nachrichtens version til, at grænseespørgsmålet var uaktuelt. Det var altså ikke lykkedes at få Promi til at ændre holdning. Væsentligst var det imidlertid, at artiklens henvisning til kompetente instanser demonstrerede, at man nu også i Berlin fandt, at den danske presse havde udnyttet den tyske imødekommenhed tilstrækkeligt. Generalkonsul Larsen fortolkede også Schröders artikel på denne måde. Til udenrigsministeriet skrev han advarende om »visse danske blades fornærmende og selvovertvurderende angreb«. Den slesvig-holstenske appel til Berlin måtte antages at bevirke, at de centrale myndigheder fremtidig ville være mere reserverede ud fra den betragtning, at

»man i stedet for på dansk side at påskønne tyske tegn på venlighed, ... kun benytter sådanne til anmasselser og til angreb«. Generalkonsulens advarsel skulle snart vise sig berettiget.⁽³⁵⁾

Ernst Schröder var egentlig ganske godt tilfreds med virkningerne af Flensburger Nachrichtens offentliggørelse af hans artikel, men Lohse besluttede ikke desto mindre, da han var kommet hjem efter en rejse til Sverige, på dr. Schows råd selv at opsøge Goebbels. Dette erfarede Schröder, mens han endnu var i Berlin, og den 25. 10. 1937 indfandt da Lohse, Kracht og Schröder sig i Promi til en forhandling med propagandaministeren. Forinden havde de tre indbyrdes diskuteret, hvad de skulle forelægge ministeren og udarbejdet et udkast til communiqué. Under samtalen, hvor også Ministerialdirektor dr. Hanke var til stede, redegjorde Lohse for de slesvig-holstenske synspunkter og forelagde en række danske avisartikler som dokumentation for nødvendigheden af at gribe ind. Hvad man ønskede var offentliggørelse af et communiqué, som skulle sikre, at de slesvig-holstenske grænsepolitikere ikke fortsat skulle være udleveret til »Spott und Hohn« for den danske presse. Mellem Berlin og Slesvig-Holsten skulle i alle sager af grænsepolitisk betydning bestå nøje kontakt, og den tyske grænsepresse måtte have mulighed for tydeligt og klart at kunne tage til orde mod danske angreb. Naturligvis således, at det ikke forstyrrede det tysk-danske forhold. Schröder henviste i den forbindelse beskeden til sin mangeårige erfaring, som kunne sikre, at pressede debatten foregik under værdige former. Disse ønsker accepterede Goebbels, og han meddelte, at alle sager vedrørende Slesvig fremover ville blive forelagt ham personlig. Derudover krævede slesvig-holstenerne en styrkelse af det grænsepolitiske apparat, hvortil yderligere bevillinger var nødvendige. Schröder forklarede, at disse penge ikke skulle bruges til at bekæmpe den nationale modstander med, men til positivt arbejde blandt den tyske befolkning. Altså en indre-tysk propagandainsats, som Goebbels dårligt kunne undslå sig for at spytte i bøssen til. Propagandaministeren accepterede da også Schröders tanker og erklærede sig villig til at modtage ansøgninger om »Mittel für die Grenzgiirtelarbeit«.⁽³²⁾

Den 27. 10. 1937 berettede Flensburger Nachrichten under overskriften »Dr. Goebbels nimmt Stellung« i en stort opsat forsideartikel om Lohses, Krachts og Schröders modtagelse i Berlin. Bladet oplyste, at de tre herrer havde underrettet ministeren om situationen i grænseområdet, og at de danske angreb på netop disse personer havde været drøftet. Goebbels skulle have beklaget, at Der Schleswiger-

sagen, som han havde ment var løst til alles tilfredshed, havde fået et sådant efterspil, og ville på den baggrund forbeholde sig sin stillingtagen. Foreløbig ville han dog afvente den danske presses holdning fremover. I Schleswig-Holsteinische Tageszeitung, Lohses eget partiorgan, som også offentliggjorde communiqué'et fra Berlin, hævdedes i en medfølgende kommentar, at det hermed turde være bevist, at der absolut ikke bestod nogen politisk modsætning mellem Berlin og grænseområdet.⁽³⁶⁾ Gesandt v. Renthe-Fink skrev i den anledning til v. Grundherr i AA for at få yderligere informationer med henblik på en eventuel stillingtagen fra gesandtskabets side. Han mente fortsat, at man i det dansk-tyske grænseprobleme burde føre en vidtskuende og forsigtig politik og ikke lade sig vildlede af danske presseudfald. Specielt burde man undgå ved behandlingen af det danske mindretal i Sydslesvig at give Danmark en undskyldning for at gøre livet surt for det tyske mindretal nord for grænsen. Renthe-Fink mente allerede at have konstateret en mindre velvillig indstilling hos de danske myndigheder i Nordslesvig over for hjemmetyskerne.⁽³⁷⁾

Det fremgår af v. Grundherr's svar tydeligt, at man i AA ikke blot var meget lidt begejstret over forbudet mod Der Schleswiger og dets følger, men også, at begivenhederne havde udspillet sig bag ryggen og henover hovedet på AA. v. Grundherr vidste end ikke, hvem der havde taget initiativet til forbudet. Han mistænkte dr. Kracht, men kunne også forestille sig, at Gestapo, indenrigsministeriet eller Promis selv havde haft en finger med i spillet. Derimod ikke Schröder, som han selv havde talt med. Punkt otte i Kronikas communiqué var en yderligere fejl fra Promis side, idet Schröder havde fortalt ham, at den danske grænsepresse havde opfattet dette som en tilkendegivelse af uenighed mellem Berlin og Flensborg/Kiel. For at fjerne dette indtryk havde man arrangeret audiens hos Goebbels. Schröder mente, at når danskerne blev klare over, at han og hans »Kampfgenossen« fik rygdækning fra Berlin, ville de blive forsigtigere. Denne virkning mente v. Grundherr da også at have iagttaget; AA's indstilling var fortsat, at de uundgåelige konfrontationer i grænselandet ikke måtte påvirke relationerne mellem Berlin og København. Ejheller var det hensigten at indlede en hårdere kurs over for det danske mindretal.⁽³⁸⁾

Også Schröder var godt tilfreds med den virkning, som offentliggørelsen af communiqué'et fra samtalen med Goebbels havde fået. Han mente at kunne konstatere en mere afdæmpet tone ikke blot i den danske, men også i den - hvad angik grænse- og mindretalspoli-

tiske anliggender for en stor del af ham selv kontrollerede - slesvig-holstenske presse. Det - af ham selv formulerede - kommuniké's lakoniske, beherskede og værdige form havde haft en udtalt positiv effekt i grænseområdet og i den danske presse. Det måtte efter hans opfattelse også få virkning for den forestående Stollig-proces mod de hjemmetyske ledere Møller, Kardel og Christensen.⁽³²⁾ At Schröder gav udtryk for tilfredshed med egen indsats, kan ikke undre. Faktum var imidlertid, at Lohse og hans medkæmpere ikke havde haft held til at ændre Promis afgørelse i Der Schleswiger-sagen, heller ikke ved personligt fremmøde. Samtalen med de tre grænsepolitikere foranledigede dog Goebbels til at skrive til Lohse, at han havde forbudt sine embedsmænd at føre forhandlinger om slesvigske anliggender uden forinden at have fået en »Marschroute« fra ministeren. Han havde desuden opfordret til særlig forsigtighed i disse sager på grund af den brug visse danske kredse havde gjort af hans velvilje. Goebbels bad Lohse meddele ham det, hvis der fortsat skulle vise sig problemer i den retning.⁽³⁹⁾

Lohse var ikke sen til at gribe denne udstrakte hånd. Den 13. 11. 1937 skrev han til propagandaministeren og beklagede sig over, at Flensborg Avis den 29. og 31. 10. havde bragt artikler om dr. Schachts afgang indeholdende detaljer, som den tyske presse ikke havde måttet bringe. Et nazistisk tidsskrift var sågar blevet forbudt i samme anledning. Lohse fandt dette aldeles uacceptabelt på grund af det indtryk, det måtte vække i befolkningen. Desuden var det urimeligt over for den lokale tyske presse. Han henviste særligt til Kronikas position i Berlin, og det var nok sagens kerne. På grund af sprogforholdene i Sydslesvig kunne Flensborg Avis aldrig blive nogen seriøs konkurrent for den tyske presse, men takket være Kronikas korrespondent-virksomhed bestod derimod en vis risiko for, at oplysninger, som den tyske presse ikke kunne trykke, via personlige kontakter, rygtedannelser osv. kunne få en vis udbredelse i den sydslesvigske befolkning, hvilket selvsagt ville være skadeligt for tilliden til den lokale tyske presse. Lohse rejste desuden spørgsmålet om Kronikas punkt otte. I det første nummer af månedsskriftet Der Schleswiger, som bl.a. indeholdt en længere redegørelse for hele sagen omkring bladforbudet, havde overpræsidenten bemærket dette. Lohse foregav ikke tidligere at have stiftet bekendtskab med Kronikas kommuniké og de ni punkter på trods af, at Jens Møller havde skrevet til ham herom allerede den 25. 9. I den danske presse havde man fundet det påfaldende, at den tyske presse systematisk havde

undladt at omtale det famøse punkt otte. Lige så påfaldende var det, at de slesvig-holstenske talsmænd ikke havde omtalt dette under samtalen med ministeren. Når Lohse nu pludselig tog dette op, var grunden formodentlig, at den danske fremstilling af forhandlingsforløbet i Berlin nu for første gang var fremkommet på tysk. Han påpegede desuden, at punkt otte ikke var i overensstemmelse med kendsgerningerne, eftersom der i Nordslesvig bestod en tysk folkegruppe, »die ihre Heimat deutsch wissen möchte«. I hvert fald måtte afgørelsen om, hvor vidt der bestod en irredenta i Nordslesvig eller ej, være folkegruppens sag og ikke noget, ministre kunne bestemme.⁽⁴⁰⁾

Goebbels svarede den 23. 11., at Flensborg Avis allerede flere gange havde fået påbud om ikke at omtale rygter om indre-tyske forhold, men at det, da bladet ikke modtog de daglige fortrolige anvisninger fra Promi, ikke ville kunne undgås, at der nu og da fremkom oplysninger, som ikke fandtes i den tyske presse. Dette var ikke af større betydning, så længe der ikke var tale om oplysninger af skadelig eller statsfarlig karakter. Ministeren havde benyttet det af Lohse omtalte tilfælde til endnu engang at indskærpe Flensborg Avis' redaktion at afholde sig fra sligt. Om de ni punkter oplyste Goebbels, at Berndt først for nylig havde stiftet bekendtskab hermed, og såvel han som Bade nægtede at have afgivet nogen form for erklæringer om Nordslesvig. Det var kun blevet tilkendegivet, at »eine Irredenta in Schleswig, dass heisst im deutschen Schleswig, praktisch gar nicht vorhanden sei.« Der Schleswiger havde derfor samme dag, den 23. 11. 1937, fået tilsendt en berigtigelse af punkt otte, som skulle offentliggøres i næste nummer.⁽⁴¹⁾

Denne berigtigelse, som er signeret og formodentlig udformet af Berndt, fortjener en nærmere kommentar. Berndt anerkendte, at Kronikas ni punkter i det store og hele refererede indholdet af hans og Bades samtale med Kronika. Formuleringen af de ni punkter, som han hævdede hidtil ikke at have haft kendskab til, kunne imidlertid for punkt ottes vedkommende misforstås. Berndt insisterede på, at han overhovedet ikke havde beskæftiget sig med Nordslesvig, og at udtalelserne vedrørende irredenta-spørgsmålet kun havde drejet sig om Sydslesvig.⁽⁴²⁾ Denne fremstilling, som er stærkt afvigende fra Kronikas samtidige referat og sammes i begyndelsen af september forfattede redegørelse, er næppe i overensstemmelse med sandheden. Det er naturligt muligt, at ordet Nordslesvig ikke har været nævnt direkte, men at Berndt kun skulle have tænkt på Sydslesvig, er helt

usandsynligt. Kronika ville have handlet helt utroligt letsindigt, hvis han ikke havde sikret sig, at hans referat i en så vigtig sag havde været korrekt. Tyske repressalier mod ham personligt ville da have været uundgåelige. Desuden virker henvisningerne til Berndts fravær som noget af en søforklaring i betragtning af, hvad der i mellemtiden var foregået i Promi netop i forbindelse med denne sag. Endelig havde jo også Bade været til stede og havde kunnet underrette ministeren om, hvor vidt Kronikas referat var korrekt. I betragtning af den interesse, hvormed man såvel i Berlin som i Slesvig-Holsten læste den danske presse i dette tidsrum, er det meget usandsynligt, at punkt otte skulle være undgået myndighedernes opmærksomhed. Der må altså have været tale om endnu en indrømmelse til slesvig-holstenerne. Omtalen af punkt otte i Der Schleswiger på tysk gjorde det nødvendigt at genoprette den fejl, som Berndt og Bade af uvidenhed om den tyske udenrigspolitik linie havde begået.

Den 7. 12. fulgte endnu en skrivelse fra Berndt til Flensburg Avis. Han havde nu hørt, at de ni punkter i sin tid også var blevet offentliggjort i Flensburg Avis, hvorfor han bad Ernst Christiansen sørge for, at også dette blad bragte den krævede berigtigelse.⁽⁴³⁾ Dette var jo i og for sig ganske logisk. Det afgørende var, at Promi - hvad angik irredenta-spørgsmålet - havde set sig nødsaget til at imødekomme de slesvig-holstenske og hjemmetyske ønsker, som Lohse havde gjort sig til talsmand for over for Goebbels. Offentliggørelsen af de ni punkter på tysk kunne så anvendes som et bekvemt påskud. At der kun var tale om et påskud understreges af, at berigtigelserne var således affattet, at der ikke var tale om nogen kritik af Kronikas handlemåde. Dette kan kun understøtte dennes oprindelige fremstilling, som han da også fastholdt i sine »Dagbogsblade fra Berlin«.⁽⁴⁴⁾ Den 14. 12. 1937 skrev Ernst Schröder til v. Grundherr i AA, at han efter deres sidste samtale havde undersøgt, hvorledes berigtigelsen var fremkommet, og vedlagde som bilag korrespondancen mellem Lohse og Goebbels. Schröder oplyste, at han havde modtaget et eksemplar af Berndts skrivelse allerede den 4. 12., og at han dernæst havde skrevet til Lohse og Kracht, at der nu måtte herske ro. Det kunne ikke gå, at grænsespørgsmålet konstant var på dagsordenen. Det hele skyldtes forbudet mod Der Schleswiger, og Schröder erklærede sig som absolut modstander af alle former for forbud og politimæssig indgriben i grænselandet, fordi det normalt virkede mod hensigten. I stedet burde man føre en stilfærdig oplysningskampagne over for de danske angreb og henvise til tysk styrke og storhed »unter Beto-

nung der Kraft deutschen Volkstums« i stedet for disse evige angreb og modangreb.⁽⁴⁵⁾

Denne holdning fandt naturligvis AA's fulde tilslutning. I hvor høj grad disse synspunkter virkelig reflekterede Schröders egen indstilling er vanskeligt at afgøre. Han vidste, hvad AA gerne ville høre, men hans holdning til det tyske Grenzgiürtelarbeit« taler for, at Schröder faktisk foretrak en mere stilfærdig undergravningspolitik over for mindretallet og ikke ønskede grænsespørgsmålet rejst, før det virkelig var den tyske regerings hensigt at tage dette op for alvor. På det omtalte brev til v. Grundherr havde Schröder i øvrigt tilføjet, at Lohse havde ønsket en langt kraftigere indgriben over for Flensborg Avis. Han fandt derfor en samtale mellem v. Grundherr og overpræsidenten af største vigtighed.⁽⁴⁶⁾ Den 17. 1. 1938 indfandt v. Grundherr sig da også i Kiel, hvor han havde en drøftelse med Lohse og dr. Schow. Begge gav udtryk for, at de var enige med AA i, at det kun kunne være i tysk interesse at behandle det danske mindretal så skånsomt som muligt. v. Grundherr blev desuden oplyst om Lohses rolle i forbudssagen og baggrunden for, at denne oprindeligt havde foranlediget forbudet. Lohse og Schow syntes dog at indse, at Der Schleswiger-sagen og dens følger havde skadet tyske interesser, og begge havde lovet ikke fremover at tage sådanne vidtrækkende politiske initiativer uden først at konsultere AA.⁽⁴⁷⁾

Der Schleswiger-affæren reduceredes således på tysk hold efterhånden til en sag om kommunikationsproblemer. Dette hang ikke mindst sammen med de forskellige instansers omsorg for deres kompetance, men betød samtidig, at Promi og Lohse undgik at tabe ansigt i al for høj grad. Skjules kunne det dog ikke, at rigspolitikens primat over den slesvig-holstenske grænsepolitik endnu engang var blevet klart fastslået. Det slesvig-holstenske forsøg på via Promi at føre privat mindretalspolitik var faldet temmelig uheldigt ud; Promi som et instrument for udenrigspolitik havde ikke vist sig synderlig velegnet. Hele affæren var udløst, fordi det var lykkedes Lohse - muligvis efter aftale med Kracht og måske, men mindre sandsynligt, med Ernst Schröder - at få Promis embedsmænd til at tage et skridt, hvis konsekvenser de ikke kunne overskue. Da den skarpe danske reaktion bragte AA ind i billedet, måtte Promi foretage et hastigt tilbagetog, hvorunder man begik en ny udenrigspolitisk brøler. Den officielle tyske linie havde hidtil været, at Tyskland ikke anerkendte grænsen af 1920, men at grænsespørgsmålet i sig selv ikke var aktuelt. Udtalelserne om, at der ikke fandtes nogen irredenta i Slesvig,

gik således et skridt videre og desavouerede åbenlyst det tyske mindretals og de slesvig-holstenske kredsers grænsepolitik, hvilket disse selvfølgelig måtte reagere imod. Det samme gjaldt Berndts og Bades uforsigtige afstandtagen fra pjecen »«Schleswig und Versailles» og den offentlige diskussion herom. Promi-folkene var her på linie med AA, men den form, som afvisningen af den tyske grænsepropaganda fik, var ikke særlig heldig og tvang Promi til påny at korrigere sin linie. Alt i alt kan det ikke undre, at ikke blot AA, men også Ernst Schröder måtte konkludere, at affæren havde skadet tyske interesser mere end gavnet.

For den danske regering kom Promis krav om en berigtigelse af Kronikas punkt otte som en ubehagelig overraskelse, mens den tyske presse i Slesvig-Holsten triumferende konstaterede, at det hermed havde vist sig, at alle Flensborg Avis' »skolemesteragtige og skadefro« bemærkninger i de seneste måneder byggede på falske forudsætninger.⁽⁴⁸⁾ I det danske udenrigsministerium mente man, at den danske presses massive udnyttelse af Berndts afstandtagen fra irredentapolitik havde foranlediget et sådant pres fra hjemmetyske og slesvig-holstenske kredse, at Promi havde set sig nødsaget til at gøre en indrømmelse på dette punkt. Denne, som det er påvist, ganske korrekte opfattelse betød da også, at P. Munch tog denne episode ganske nøgternt ud fra den betragtning, at »den danske sikkerhed vedrørende grænsespørgsmålet ikke øges ved tyske erklæringer«, at man ikke burde »spejde efter sådanne« og heller ikke »udtrykke for stor glæde, såfremt sådanne afgives«. Regeringen ønskede ro om grænsen og særligt, at pressen undlod at fortolke Berndts berigtigelse som en tilkendegivelse af, at der faktisk eksisterede en tysk irredenta i Nord-slesvig. Disse synspunkter fandt da også forståelse både blandt det udenrigspolitiske nævns medlemmer og på avisredaktionerne.⁽⁴⁹⁾ Vigtigst var, at Promi fortsat stod fast på august-overenskomsten; i hvert fald set fra det danske mindretals synspunkt. Der Schleswiger kunne fortsat udkomme i sin ny skikkelse, og Ernst Christiansen kunne fortsætte sin virksomhed i Flensborg Avis' redaktion.

Den danske tilbageholdenhed skal yderligere ses på baggrund af, at Nordschleswigsche Zeitung den 20. 11. 1937 havde kunnet publicere ordlyden af en rundskrivelse udsendt af ligaen D.D.D.⁽⁵⁰⁾, hvori der bl.a. taltes om »en dansk forpostkæde *syd for* byen Slesvig til Husum som *bolværk for en voksende danskhed*«, om »fremstød« og »aggressivitet«. Værre var det, at opråbet så at sige påkaldte sig de store danske nationale foreningers virksomhed som bevis på, at en

ny dansk holdning til grænsespørgsmålet var på vej. Grænseforeningens støtte til oprettelse af danske skoler i det sydlige Sydslesvig, som også Sprogforeningen og Sønderjysk Skoleforening skulle tage del i, betegnedes som indledningen til »et *aggressivt* arbejde i Sydslesvig«. ⁽⁵¹⁾ D.D.D. havde med sit opråb således faktisk leveret et bevis på, at snakken om den »ejderdanske offensiv« alligevel havde noget på sig. Selv om opråbet straks fordømtes i kraftige vendinger af en enig dansk presse, af de nationale foreninger selv og endog af lederen af den danske skole i Slesvig, Svend Johannsen, havde det alligevel gjort sin virkning. ⁽⁵²⁾ Nordschleswigsche Zeitung skrev, at det ikke kunne betegnes som klogt at klage over tysk irredenta, når man selv drev dansk irredenta, og Flensburger Nachrichten benyttede lejligheden til atter at mistænkeliggøre Flensborg Avis. Nachrichten fastslog, at det i dette tilfælde ville være vanskeligt for det danske blad og Kronika at reducere en kendsgerning til en bagatel, og bemærkede, at de tyske myndigheder sikkert med interesse og undren ville tage dette dokument til efterretning. ⁽⁵³⁾

Den enige danske afstandtagen fra D.D.D. reducerede dog i nogen grad de skadelige virkninger af opråbet. Eksempelvis skrev Tage Jessen den 25. 11. 1937 i Flensborg Avis, at når de danske sydslesvigere »har misbilliget og misbilliger 'D.D.D.'-separatisterne, så er det af to grunde : 1) De foretrak at vandre deres egne veje, dengang vor presse efter grænsedragningen appellerede til alle de kredse, der ville støtte os, om dog at opgive særinteresser og mødes i dansk samling; 2) vi undlod at sætte grænserevision på vort program, mens 'D.D.D.'-separatisterne også i denne henseende gik veje, der ikke er vores veje.« På tre punkter fik D.D.D.'s opråb dog en konkret betydning. Debatten om Der Schleswiger-affæren var hermed afsporet og afsluttet på en for danske interesser utilfredsstillende vis, og myndighederne benyttede den gunstige lejlighed til ufortøvet allerede den 16. 1. 1938 at lade Gestapo beslaglægge det endnu ikke udsendte hefte 21 af »Südschleswigsche Flugschriften«. På baggrund af forbudet mod Der Schleswiger kunne det næppe overraske, at også udsendelsen af disse tysksprogede propagandaskrifter måtte indstilles. Flyveskrifterne havde længe været en torn i øjet på de grænsetyske kredse, og D.D.D.'s opråb, hvori ligaen åbent roste sig af at stå for finansieringen af flyveskrifterne, tilvejebragte således en overordentlig gunstig lejlighed for myndighederne til at imødekomme slesvig-holstenske ønsker om at få fjernet denne ganske vist ikke særligt betydningsfulde, men dog irriterende konkurrent på informationsom-

rådet.⁽⁵⁴⁾ De mange skarpe angreb på D.D.D. foranledigede endelig ligaens styrelse til på et møde den 4. 12. 1937 at ændre sin formålsparagrafs stk. 2. Herefter ville man kun »støtte vore folkefæller i Sydslesvig ved sprogligt og kulturelt arbejde for deres danskheds opretholdelse og vækst i tilknytning til nordisk kultur« i stedet for som hidtil at have udtrykt ønske om »vore folkefællers genforening engang ad åre ad fredelig og folkeretlig vej«.⁽⁵⁵⁾

Alt i alt var Der Schleswiger-affæren endt som en - omend ikke komplet - sejr for de slesvig-holstenske kredse, som i sommeren 1937 havde taget initiativet til forbudet. Ved årsskiftet 1937/38 var der sat et endeligt punktum for eksistensen af en dansksindet, men tysk-sproget nyheds- og informationsformidling i Sydslesvig. Månedsskriftet Der Schleswiger, som udsendtes sammen med Flensborg Avis, prægedes overvejende af national-historiske emner, der næppe har haft synderlig appel til de kredse, som havde ladet sig informere af dagbladet Der Schleswiger. Ernst Schröder havde sikret sig yderligere støtte til sit Grenzgürtelarbeit, og den tyske irredenta i Nord-slesvig kunne fortsætte sit virke efter det hidtidige mønster med støtte fra Slesvig-Holsten. Kun skulle - og det var der intet nyt i - udenrigspolitiske komplikationer undgås. Affærens afslutning betød heller ikke på nogen måde, at Flensborg Avis nu var fredet. I foråret 1938 sattes et nyt angreb ind mod Kronikas position som korrespondent for Flensborg Avis i Berlin. I marts 1938 modtog han et brev fra Berndt, som opfordrede ham til i sine korrespondancer at begrænse sig til forhold, der berørte det danske mindretal som mindretal. Hvis Flensborg Avis ønskede at modtage stof fra Berlin om rigstyske forhold, burde dette overlades til en *tysk* journalist. Kronika drog af en samtale med Berndt den konklusion, at en fortsættelse af hans hidtidige virksomhed ville medføre en strøm af advarsler til redaktionen i Flensborg, hvilket ville kunne bringe Ernst Christiansens position i fare. Trods protester og overtalelsesforsøg måtte Kronika til sidst give afkald på sin korrespondent-virksomhed for Flensborg Avis, omend han kunne fortsætte som det danske mindretals akkrediterede talsmand i Berlin samtidig med sin virksomhed som korrespondent for rigsdanske blade. Kronika var ikke selv i tvivl om, at det påny var »Flensborg« og »Kiel«, der var ude efter Flensborg Avis. Særlig skulle Flensburger Nachrichten være irriteret over, at Flensborg Avis kunne bringe bedre stof fra Berlin end den tyske presse. At det virkelig var Flensburger Nachrichten, der stod bag dette ny angreb, bestyrkes unægtelig af, at Kronika, efter hvad han selv oplyser, fik tilbudt i stedet at sende sine korrespondancer til Nachrichten.⁽⁵⁶⁾

b - *Stiglundsand-sagen*

Jordspørgsmålet har lige siden forrige århundrede udgjort et vigtigt led i den nationale kamp i Sønderjylland. På grund af mindretallenes forskellige erhvervsmæssige og sociale sammensætning kom tyngdepunktet i jordkampen efter 1920 til at ligge i Nordslesvig, hvor hjemmetyskerne ved hjælp af den i 1926 oprettede »Kreditanstalt Vogelgesang«, der arbejdede med rigstyske midler, søgte at hindre hidtil tyskejet jords overgang på danske hænder.⁽⁵⁷⁾ Eftersom kun en lille del af det danske mindretals medlemmer var bønder eller ejendomsbesiddere i det hele taget, spillede dette spørgsmål en mindre rolle i Sydslesvig. Dermed være dog ikke sagt, at der ikke også foregik en kamp om jorden i Sydslesvig. Allerede i 1921 havde en kreds af dansksindede, hovedsagelig landmænd fra Flensborgs omegn, forsøgt at oprette en kreditforening, som på lempelige vilkår skulle udlåne mindre beløb til danske bønder og hjælpe unge dansksindede med at etablere sig som landmænd. Foretagendet strandede imidlertid på grund af utilstrækkelige midler, og først i slutningen af 1927 lykkedes det at oprette et interessentskab »Slesvigsk Kreditforening« med 29 andelshavere og en kapital på ca. 8.000 RM. I årene efter denne meget beskedne start lykkedes det dog efterhånden at få øget selskabets arbejdskapital væsentligt især ved hjælp af lån fra forskellige institutioner og privatpersoner i Danmark, ligesom antallet af andelshavere ved udgangen af 1936 var steget til 114.⁽⁵⁸⁾

Kreditforeningens oprettelse var blevet registreret med mistro i den tyske presse⁽⁵⁹⁾, men de beskedne beløb, man arbejdede med og foreningens defensive karakter synes at have virket beroligende. I hvert fald ses foreningens virke ikke at have fremkaldt kritik fra tysk side. Samtidig synes den stort set at have opfyldt sin primære funktion, nemlig i så vid udstrækning som muligt at hindre danskejet jords overgang på tyske hænder.⁽⁶⁰⁾ Den tyske arvegårdslovgivning, som det i løbet af 1934 var blevet klart, at mindretallet måtte indordne sig under, bevirkede på dette punkt en lettelse. Vanskeligere lå det, når det gjaldt om at hjælpe unge dansksindede med at etablere sig. Arvegårdslovgivningen bød på utallige muligheder for at hindre salg af jord. Fri handel var ikke tilladt. Ved ethvert salg af ejendomme på over en hektar krævedes kredsbondeførerens eller hans tillidsmænds tilladelse. Kun hvis mindretallet kunne bevise, at der blev bedrevet en bevidst national diskrimination mod dansksindede, ville man have en chance for at gribe ind.⁽⁶¹⁾

Netop i 1937 havde jordkampen i Nordslesvig nået nye dramati-

ske højder i forbindelse med den såkaldte »Stollig-affære«, som havde vakt voldsom hjemmetysk harme og efter forskellige episoder ført til retssager mod et antal ledende tyske nordslesvigere.⁽⁶²⁾ Den 11. 12. 1937 adviserede generalkonsul Larsen udenrigsministeriet om, at Flensborg Avis den følgende dag ville bringe en artikel, »der på den nødvendige, tilslørede måde vil tangere visse forhold vedrørende adgangen for det danske mindretal ... til at erhverve jord«. Artiklen skulle bygge på en række skrivelser fra forskellige kompetente tyske instanser, hvoraf det fremgik, at danskere generelt ikke måtte få lejlighed til at købe jord. Larsen opfordrede ministeriets embedsmænd til at læse mellem linierne, da bladet ikke turde offentliggøre sit materiale. Selv ville han søge at få lejlighed til at se det, og under alle omstændigheder kunne det muligvis medvirke til »i nogen grad at bremse op for den tyske Stollig-agitation«.⁽⁶³⁾

Flensborg Avis-artiklen formede sig dels som et opgør med den hjemmetyske agitation i Stollig-affæren, dels som en skarp kritik af den tyske jordpolitik i Sydslesvig. Den vægt, som bladet tillagde denne sag, illustreredes ved, at man ved denne lejlighed for anden gang benyttede muligheden for under særlige omstændigheder at offentliggøre enkeltartikler på både dansk og tysk. Avisen fremhævede, at en hel del hjemmetyskere havde fået tildelt danske statshusmandssteder, ligesom Vogelgesangs kreditanstalt havde kunnet opkøbe henved 100 »ikke helt små gårde«, hvoraf de allerfleste lå i et bælte tæt op ad grænsen. Det hævdedes, at det danske mindretal syd for grænsen procentuelt havde mistet lige så meget jord som tyskerne i Nordslesvig, og at det var praktisk talt umuligt for unge dansksindede at få del i den tyske stats udstykninger, da forudsætningen var »tysk og nationalsocialistisk sindelag«. Mindretallet havde hidtil kun gjort relativt få erfaringer og søgt at få vanskelighederne fjernet ad »instansvejen«. Derudover havde man imidlertid erfaret, at nazistiske tillidsmænd under anvendelse af »voldsomme og fornærmelige udtryk« havde opfordret til nægtelse af tilladelse til salg til dansksindede købere. Mere alvorligt var det imidlertid, at der også forelå »mere saglige anmodninger« fra tyske institutioner med samme krav om nægtelse af salgstilladelse, hvor køberen var dansksindet. Bladet konkluderede, at disse kredse åbenbart ønskede det danske mindretal »spærret ude fra sin hjemstavns jord«, hvor lovgivningen gjorde det muligt.⁽⁶⁴⁾

En så forholdsvis skarpt formuleret artikel ville Flensborg Avis næppe have vovet at trykke uden at ligge inde med solidt materiale,

og måske netop derfor kom der ikke noget egentligt svar fra tysk side. Flensburger Nachrichten nøjedes med den 13. 12. 1937 at henvise til en artikel i Völkischer Beobachter fra dagen før, i hvilken dette blads Københavns-korrespondent skulle have sagt, hvad der var at sige om dette emne.⁽⁶⁵⁾ Samme artikel var dog ikke noget særlig velvalgt eksempel, idet den var holdt i en helt anden tone, end tilfældet hidtil havde været i disse sager for Nordschleswigsche Zeitungs og Flensburger Nachrichtens vedkommende. Det var ingen tilfældighed, idet artiklen var plantet i Völkischer Beobachter af AA på Renthe-Finks udtrykkelige ønske med det formål at bremse den tyske agitation i Nordslesvig. Blot opfordrede man de danske myndigheder til i Stollig-retssagerne at tage hensyn til de særlige omstændigheder.⁽⁶⁶⁾ Det gjorde man faktisk også; højesteret frikendte de tre hovedanklagede!

Da den hjemmetyske presse i den følgende tid fremturede med at fremhæve de »gunstige forhold« for dansksindede bønder i Sydslesvig, følte generalkonsul Larsen sig foranlediget til at underrette udenrigsministeriet om en af de sager, som det danske mindretal havde ladet gå instansvejen, den såkaldte »Stiglundsandsag«. Denne, som var en af dem, som Flensborg Avis havde hentydet til den

Arvegården på Stiglundsand.

12. 12., er særlig bemærkelsesværdig, fordi det her lykkedes den danske part ikke alene at vinde sagen, men også nærmere at få indblik i og bevis for de lokale partiinstansers og de offentlige myndigheders overlagte diskrimination mod de dansksindede indbyggere i Sydslesvig. Baggrunden var i korthed følgende: I Stiglund i Jørl sogn i Flensborg landkreds - dvs. i den allersydligste del af 2. zone - ejede en næsten 70-årig dansksindet gårdejer Lorenz Hinrichsen en arvegård »Stiglundsand« på ca. 50 ha. Da han ikke selv var i stand til at varetage driften, og hverken han selv eller hans søskende, som boede på gården, havde nogen efterkommere, forvaltedes gården af en dansk statsborger ved navn Hans Jørgensen, på egnen kaldet Hans Däne. Landesbauernschaft havde flere gange forsøgt at få Hinrichsen til at sælge gården bl.a. via en slægtning, en Amtsgerichtsrat dr. Hinrichsen. Inden sidstnævnte fik opsøgt Lorenz Hinrichsen på Stiglundsand havde denne allerede imødekommet Landesbauernschafts ønske, dog ikke helt som forventet. I juli 1937 havde Hinrichsen indledt forhandlinger med en ung dansksindet landmand fra Meden ved Valsbøl, Chr. Jepsen, og den 6. 8. 1937 blev salgskontrakten underskrevet. Jepsen overtog gælden på gården og påtog sig at yde Hinrichsen og hans søskende et årligt aftægtsbeløb.⁽⁶⁷⁾

Inden kontraktens underskrivelse, men efter at forhandlingerne om salget var blevet kendt i det lokale samfund, skrev NSDAP's Ortsgruppenleiter i nabosognet Lyngsted til kredsledelsen i Husum for at advare om risikoen for, at en dansksindet skulle købe sig ind på Hinrichsens gård. Dette dokument, som sammen med flere andre kom i konsulatets besiddelse via køberens dansksindede sagfører, advokat Chr. Ravn, Flensborg, i december 1937, er interessant af flere grunde. Udover det dårlige tyske sprog og den holdning til de dansksindede, som illustreres ved brug af udtryk som »Landesverräter«, »Vaterlandsverräter« og lign. er ikke mindst forestillingen om, at det skulle kunne indebære en økonomisk fordel at medvirke til at få bosat en dansksindet, afslørende for den landlige nazistiske mentalitet. Her dukker den såkaldte »Speckpropaganda« op i en ny form, som, hvad enten den er udtryk for misundelse eller foragt, er interessant, fordi det synes klart, at tyskerne virkelig har troet på, at pengemidler til sindelagskøb stod til disposition og blev brugt i uanede mængder. Det kan muligvis hænge sammen med, at man ikke selv var helt fremmed for en sådan fremgangsmåde. Noget tyder på, at man ikke blot i Sydslesvig, men også i Nordslesvig anvendte økonomisk tilskyndelse bl.a. for at skaffe elever til de mange ny tyske privatskoler.⁽⁶⁸⁾

Efter kontraktunderskrivelse henvendte advokat Ravn sig til arvegårdsretten i Flensborg samt »Entschuldungsstelle« og »Kreisbauernschaft« for at få handelen godkendt. Dette var nødvendigt, når der var tale om en arvegård. Det varede noget, inden der kom svar, og i mellemtiden opsagde »Kreissparkasse Flensburg« sin 1.-prioritet i ejendommen, et lån på 20.000 RM. Ravn fik derpå besked om, at der ville blive taget stilling til spørgsmålet om godkendelse af salget, når køberen kunne bevise, at han rådede over de fornødne midler.⁽⁶⁹⁾ Forinden havde en notits om salget i Husumer Nachrichten den 16. 8. 1937 vakt Wohlfahrts- und Schulvereins lokale tillidsmands interesse. Denne, en vis M. Carstensen, rapporterede den 19. 8., at hvis lokale rygter om, at køberen af Stiglundsand skulle være dansksindet, viste sig at være sande, kunne det betyde risiko for oprettelse af en dansk skole på egnen. Derfor burde man se på, om det ikke skulle være muligt at hindre salget ved hjælp af arvegårdslovgivningen.⁽⁷⁰⁾ Den 22. 8. kunne han yderligere oplyse, at den lokale borgmester, A. Hansen, Haslund kommune, havde været i forbindelse med Kreisbauernschaft i Husum, som havde kendskab til en mulig arving. En forespørgsel herom til Kreisbauernschaft i Flensborg havde afsløret, at man der intet kendte til sagen, hvilket betød, at salget endnu ikke var godkendt.⁽⁷¹⁾ Wohlfahrts- und Schulverein sendte afskrifter af Carstensens indberetninger videre til landrådskontorerne i Flensborg og Husum, men ses ikke at have taget yderligere initiativer.

I mellemtiden arbejdede partiet videre med sagen. Den 12. 8. havde Ortsgruppenleiter'en fra Lyngsted kunnet meddele kredsledelsen i Husum, at salget havde fundet sted. Karlen Hans Däne skulle have oplyst, at køberen var hans bedste ven. Samme Hans Däne skulle sammen med en ligeledes dansksindet nabo Hermann Lorenzen, Kollundmark, være drivende kraft bag salget. Begge betegnedes som landsforræddere, der fortjente at blive udvist til Danmark. Kredsledelsen burde snarest advisere kredsledelsen i Flensborg om den fare, som truede egnen.⁽⁷²⁾ Via kredsledelsen i Flensborg landede denne skrivelse hos Kreisbauernführer Thomsen, Sankelmark, som sendte den videre til arvegårdsdomstolen i Flensborg med anmodning om »nach Möglichkeit« at hindre salget. Thomsen oplyste desuden, at Kreisbauernschaft i Husum mente at have kendskab til en fjern slægtning til Hinrichsen, som eventuelt kunne komme i betragtning som arving.⁽⁷³⁾ Denne slægtning viste sig dog at være for fjern.

Den tidligere omtalte dr. Hinrichsen, der jo som jurist ikke kunne

komme i betragtning, opsøgte midt i august 1937 Lorenz Hinrichsen på Stiglundsand. I et brev til Landesbauernschaft den 22. 8. berettede han, at han ved den lejlighed tilfældigt havde truffet køberen Chr. Jepsen, og at han af dennes og Hinrichsens holdning mente at turde konkludere, at der var dansk grænsepolitik med i spillet. Hans Däne og Lorenzen, Kollundmark, som omtaltes som »Führer der Dänenpolitik« skulle have ordnet forhandlingerne med Jepsen. Da samtalen var blevet ført på dansk, havde dr. Hinrichsen ikke kunnet følge med, men havde dog forstået, at advokat Ravn havde ordnet kontrakten. Kontraktbetingelserne havde han derimod ikke kunnet erfare noget om. Han var ikke sikker på, om Jepsen var dansksindet eller ej, hvilket Landesbauernschaft burde undersøge og i påkommende tilfælde sørge for, at arvegårdsretten hindrede salget. Desuden burde man fortsætte med at søge efter eventuelle arveberettigede slægtninge, hvilket han også selv gerne ville medvirke til.⁽⁷⁴⁾

Den 20. 10. 1937 meddelte Carstensen Wohlfahrts- und Schulverein, at det kneb med konkret nyt i sagen, men at lokale rygter, som han håbede var sande, meldte, at salget ikke ville blive godkendt, fordi der skulle have meldt sig en arving fra Trælstorp. Den lokale VDA/SHB-leder, borgmester Kleist fra Bredsted, meddelte Carstensen den 24. 11., at han havde hørt, at Jepsen allerede arbejdede på gården, hvorfor han havde informeret forretningsfører Heitmann i Det tyske Hus, som ville kontakte kredsbondeføreren. Selv ville Carstensen opsøge kredsbondeføreren for Husum kreds for at bede denne sørge for, at arvingerne gjorde indsigelse. Alt måtte gøres for at hindre salget. Hvis ikke det lykkedes, måtte man regne med snart at se den første danske skole oprettet i Husum kreds. Borgmester Kleist støttede i en skrivelse til Ernst Schröder indtrængende Carstensens synspunkter; den omtalte arving var en landmand fra Trælstorp, som man ville forsøge at bevæge til at rejse indsigelse mod salget. Alt måtte gøres for at hindre, at danskerne satte sig fast i Stiglund. Heitmann svarede den 30. 11. beroligende, at kredsbondeføreren havde lovet at tage sig af sagen.⁽⁷⁵⁾

På dette tidspunkt var der imidlertid allerede sket en afgørende udvikling i sagen. Den 12. 11. 1937 havde arvegårdsretten nægtet at godkende salget med den begrundelse, at man ikke mente, at Jepsen ville kunne klare driften økonomisk. For at imødegå dette ændrede Jepsen og hans kreditforbindelse, Slesvigsk Kreditforening, kontrakten således, at det til overtagelse af gården nødvendige beløb stilledes rentefrit til rådighed for Jepsen, så længe han betalte den aftalte

aftægt til Lorenz Hinrichsen. Arvegårdsdomstolens kendelse appellerede Ravn til Landeserbhofgericht i Celle.⁽⁷⁶⁾ Samtidig søgte Ravn og Jepsen dog at nå til en forståelse med den nazistiske bondeorganisation, dog uden held. Ravn konkluderede efter et møde med repræsentanter for Landes- und Kreisbauernschaft den 18. 12., at tyskerne ikke ville lade Jepsen få gården, at de søgte efter grunde til at nægte ham den, og at de angivne grunde var rene udflugter. Da Ravn på dette tidspunkt havde kendskab til de ovenfor omtalte interne tyske skrivelser, var han ikke i tvivl om, at hovedårsagen til uviljen mod Jepsen var national. Efter hans mening kunne hverken tyskernes juridiske eller økonomiske argumenter tillægges den ringeste vægt.⁽⁷⁷⁾

Den 26. 11. 1937 blev Hinrichsen ved en anordning fra Landesbauernführer Wilhelm Struve sat fra gårdens drift, som for to år blev overdraget til en »Treuänder«, dvs. en tvangsforvalter. Hinrichsen nedlagde protest herimod ved arvegårdsretten, og for det tilfælde, at protesten ikke skulle blive taget til følge, anmodede Ravn om, at Jepsen måtte blive indsat som tvangsforvalter. Begge dele blev imidlertid afvist i en kendelse af 13. 12. 1937. I stedet indsattes den 20. 12. en tysk bonde fra Ekel ved Erfde i landskabet Stapelholm ved Ejderen som tvangsforvalter, hvilket den 22. 12. meddeltes i en kort bekendtgørelse i Flensburger Nachrichten.⁽⁷⁸⁾ Mindretalsledelsen opfattede denne forholdsregel som et så groft nationalpolitisk overgreb, at man fandt det nødvendigt at reagere. Flensborg Avis refererede den 24. 12. 1937 sagens hidtidige forløb og tilføjede, at de vilkår man bød det danske mindretal i jordspørgsmålet fortjente offentlighedens opmærksomhed i langt højere grad end Stollig-sagen. Rigsregeringen måtte gribe ind, og skete det ikke, måtte det forventes, at den danske regering ville sørge for »rimelig gensidighed« på begge sider af grænsen. Især fordi man i forvejen ikke var begejstret for Vogelgesangs jongleren med tyske millioner.

Samtidig mobiliseredes den danske grænsepresse i Nordslesvig. Den 29. 12. 1937 kunne Hejmdal offentliggøre et detaljeret referat af hændelsesforløbet inklusive en omtale af de nævnte interne tyske dokumenter, som bladet må have fået fra advokat Ravn, eventuelt via Flensborg Avis. I Grænsevagten skrev Vilhelm la Cour: »Med midler af denne art søger myndighederne altså syd for grænsen at hindre en ung dansk bonde i at få jord! Det er de vilkår, som bydes vore landsmænd! Hvad ville de herrer, som lamenterer over salget af Stolliggård sige, hvis danske myndigheder simpelthen med loven i

hånd hindrede så godt som enhver hjemmetysker i at komme i besiddelse af nordslesvigsk jord? Det ville være lige for lige! Men det er de selvfølgelig for fejge til at indrømme.«⁽⁷⁹⁾

Allerede den 23. 12. 1937 havde generalsekretær Fr. Petersen klaget til det tyske landbrugsministerium over, hvad man opfattede som Landesbauernschafts uberettiget barske metoder for at hindre en dansk bonde i at købe en i forvejen danskejet gård. Da alt tydede på, at årsagerne til forhindring af salget var nationalpolitiske, bad Fr. Petersen landbrugsminister og Reichsbauernführer Darré om at undersøge sagen omgående og sørge for en for mindretallet tilfredsstillende løsning. Mindretallet frygtede, at det var tyskernes hensigt at hindre dette i at fastholde en til dettes procentuelle styrke svarende »Anteil der Heimaterde«, og Fr. Petersen anførte til sammenligning, at der i Nordslesvig var fri handel med jord, hvorfor ingen kunne hindre salg fra én tysksindet til en anden. Denne henvendelse sendtes tillige i afskrift til Landesbauernschaft i Kiel og til Ministerialrat Springorum i Berlin, der havde afløst Tietje som leder af indenrigsministeriets mindretalskontor. I følgeskrivelsen til Landesbauernschaft gav Fr. Petersen udtryk for mindretallets forventning om, at Landesbauernführer Struve ville sørge for, at dansksindede rigsborgere ikke blev udsat for forskelsbehandling inden for hans forvaltningsområde, hvilket ville være i modstrid med førerens gentagne forsikringer. At tilliden til Struves gode vilje var begrænset, illustreredes af, at generalsekretæren til slut anførte, at mindretallet betragtede Stiglundsandsagen som en prøvesag, hvorfor man bad ham venligst undlade at tage skridt til hindring af en tilfredsstillende ordning, så længe sagen behandlede af en højere instans. I skrivelsen til Springorum appellerede Fr. Petersen til denne om at forsøge at bidrage til et for mindretallet positivt udfald på sagen.⁽⁸⁰⁾

Hermed var sagen nået op på højeste plan. Den 15. 12. 1938 fik Ernst Schröder besked fra Reichspropagandaamt i Kiel - Promis lokale repræsentation - om, at presseomtale af Stiglundsandsagen var uønsket. Dog kunne de lokale blade kort henvise til, at Landeserbhofgericht endnu ikke havde afsagt sin kendelse.⁽⁸¹⁾ Fr. Petersens skrivelse til landbrugsministeriet medførte en forespørgsel herfra til Landesbauernschaft, som i sit svar gav udtryk for overraskelse over, at ministeriet syntes at gå ud fra, at Lorenz Hinrichsen skulle være dansksindet, hvilket man - ganske givet mod bedre vidende - hævdede ikke var tilfældet. Ikke desto mindre ville man behandle sagen fuldstændig upolitisk (!). Over for Celle havde Landesbauernschaft

fastholdt, at Jepsen ikke ville kunne klare gårdens drift økonomisk.⁽⁸²⁾ Landesbauernschafts påstand om Hinrichsens nationale tilhørsforhold vakte berettiget overraskelse i landbrugsministeriet, som bad om at få undersøgt dette punkt en ekstra gang. Samtidig forespurgte man indenrigsministeriet, hvordan dette ville se på sagen, hvis det skulle vise sig, at Hinrichsen var tysk.⁽⁸³⁾ Indenrigsministeriet beordrede dernæst overpræsidiets i Kiel i gang med en undersøgelse af Hinrichsens forhold.⁽⁸⁴⁾ Desværre har det ikke været muligt at følge sagens videre forløb gennem det tyske bureaukrati, og det er således ikke muligt at besvare det interessante spørgsmål om, hvorledes myndighederne ville have stillet sig, hvis der havde været tale om dansk erhvervelse af hidtil tyskejet jord.

Endnu inden kendelsen fra Landeserbhofgericht forelå, forlød det i maj 1938 på egnen, at Jepsen alligevel ville få lov at overtage gården, hvilket førte til en fornyet henvendelse fra den lokale VDA/SHB-leder borgmester Kleist til Wohlfahrts- und Schulverein om at gøre alt for at hindre dette. Heitmann kunne kun svare, at alle lavere instanser havde afgivet deres udtalelser, og at man nu måtte afvente dommen fra Celle.⁽⁸⁵⁾ Carstensen, Kollund, havde hørt det samme fra Ortsgruppenleiter'en i Jørl. Desuden skulle tvangsforvalteren have fået besked om, at Jepsen kunne få lov til at foretage forårssåningen, hvilket Carstensen fandt var at gå lovligt vidt. Hvis danskerne skulle få fodfæste på Stiglundsand, ville de påny have en ensom, afsides beliggende gård, »von wo aus sie auf Menschenfang ausgehen könnten.«⁽⁸⁶⁾

Den 30. 6. 1938 afsagdes Landeserbhofgericht sin kendelse, som omstødte den flensborgske arvegårdsdomstols kendelse af 26. 11. 1937, hvorved tillige grundlaget for anordningen om tvangsforvaltning bortfaldt. Da lovlige arvinger ikke forefandt, havde Lorenz Hinrichsen været berettiget til selv at vælge sin efterfølger uden at være forpligtet til at indhente godkendelse fra arvegårdsdomstolen, forudsat at køberen var »bauernfähig«, hvilket var tilfældet for Jepsens vedkommende. Dette understregedes kraftigt i dommens præmisser. Landeserbhofgericht fastslog tillige, at betingelserne for en videreførelse af den allerede indledte gældssanering måtte antages at være til stede, hvorfor købekontrakten ville være at godkende, såfremt gældssaneringen gennemførtes.⁽⁸⁷⁾

Da dette blot var, hvad Hinrichsen og Jepsen hele tiden havde ønsket, måtte dommen siges at være fuldt tilfredsstillende set fra deres synspunkt. Men også mindretallet som sådant kunne være til-

freds. Flensborg Avis kommenterede i typisk patetisk-sentimental Ernst Christiansen stil: »Det hænder, at solen bryder igennem med et lyst smil, og at vi pludselig ser med blændende klarhed, at det var sandt alligevel, hvad vi har hørt så ofte og selv har gentaget, men dog nok mangan gang tvivlet om - at det var sandt alligevel, at sejr kamp for selvfølgelig ret fører til sejr, når der ikke gives op.

Vi ser nu, at dansk ungdom på dansk folkegrund ikke kan spærres fuldstændig ude fra sin danske fædrenejord.« (21. 7. 1938)

Også i det danske udenrigsministerium, som via konsulatet nøje havde fulgt sagens forløb, hilstes resultatet med tilfredshed, idet man dog hæftede sig ved, at kendelsen ikke med et ord antydede, at sagen under dens behandling hos myndighederne kunne have haft et nationalpolitisk anstrøg. Ikke desto mindre var resultatet glædeligt, fandt man, især fordi de lokale myndigheder var »blevet desavoueret ved en så saglig og 'ren' domsafgørelse«.⁽⁸⁸⁾

Desværre har det ikke været muligt at kommentere, i hvilken udstrækning de danske henvendelser til landbrugs- og indenrigsministerierne har influeret på Landeserbhofgerichts afgørelse, idet denne, som nævnt, må betegnes som uangribelig rent juridisk. Det er dog en kendsgerning, at begge ministerier interesserede sig for det nationale aspekt, og selv om Landesbauernschaft hævdede at have grebet sagen fuldstændig upolitisk an, hvilket ikke lyder synderligt troligt, tyder det forhold, at Landesbauernschaft allerede i begyndelsen af maj 1938 var orienteret om, hvorledes sagens udfald ville blive, på en politisk indgriben. Kan det altså ikke bevises, at domstolenes kendelser var klart politiske, så var holdningen i partiets, Reichsnährstands og Wohlfahrts- und Schulvereins m.fl.'s lokale kadrer klar. Man ønskede for enhver pris at hindre salget af Stiglund sand til en dansksindet, hvad enten det så skyldtes uvilje mod danskere i almindelighed, grænsepolitiske overvejelser, frygt for oprettelse af en dansk skole på egnen eller noget helt fjerde.

c - »Kinderbeihilfe« - sagerne i 1938.

Året 1936 betød kulminationen på det danske skolearbejde i Sydslesvig. Mindretallet disponerede nu over 10 skoler med næsten 1.000 elever. I Flensborg udgjorde de danske skoleelever mellem 9 og 10 % af det samlede elevtal, hvilket nøje svarede til den danske stemmean-

del ved det sidste »frie« valg i Tyskland, kommunevalget den 12. 3. 1933. Den konstante, omend noget ujævne fremgangslinie siden 1920 skyldtes her ikke øget tilslutning til mindretallet, men blot at flere og flere dansksindede fik mulighed for og vovede at sende deres børn i danske skoler.⁽⁸⁹⁾ Dr. Sievers' fjernelse fra overborgmesterposten i Flensborg havde ikke umiddelbart medført nogen ændring i bystyrets holdning til de danske skoler, og på såvel Dansk Skoleforenings som på Grænseforeningens års- resp. sendemandsmøde i foråret og sommeren 1936 lød der da også kun optimistiske toner.⁽⁹⁰⁾

Selv om den tyske opmærksomhed hovedsagelig havde koncentreret sig om de danske skoler i Slesvig og Tønning, betød dette dog ikke, at de tyske skolemyndigheder og de nationalpolitiske organisationer ikke vågent fulgte også den mere stilfærdige vækst, som fandt sted især i den danske kommuneskoles elevtal. Netop det danske skolearbejdes stadige fremgang var et af Ernst Schröders vigtigste argumenter for at søge den tyske nationale indsats syd for grænsen styrket. Hvad Schröder - formodentlig helt bevidst - så bort fra, var, at dansksindede forældre fortsat en lang række steder på landet var tvunget til at lade deres børn gå i tysk skole, simpelthen fordi der ingen dansk skole var i nærheden. Skolen i Ladelund, der oprettedes i november 1936 som den første danske skole i Sydtønder amt, kunne således ikke udlægges som et resultat af dansk hvervearbejde. Regeringspræsidenten meddelte da også Berlin, at der i dette tilfælde ikke var tale om »ein wirklicher Erfolg dänischer Volkstumsarbeit«, men at skolens oprettelse skyldtes, at pengene fra Danmark flød endnu rigeligere end hidtil. Ikke at man derfor ville affinde sig med skolens eksistens. Tværtimod. Først og fremmest ville man forsøge at indvirke personligt på eventuelt endnu vaklende forældre i håb om at bringe elevtallet ned under 10, således at statsstøtten faldt bort, men på længere sigt fandt Wallroth det dog vigtigere at iværksætte et mere intensivt økonomisk og kulturelt aktivitetsprogram i grænseområdet, og han henviste i den forbindelse til Schröders »Grenzgüretalarbeit«.⁽⁹¹⁾

Året 1936 blev da også det sidste under det nazistiske regime, hvor mindretallet kunne melde om fremgang på skoleområdet. Herefter gik det rask tilbage. Virkningerne af den koordinering af den tyske indsats, som havde fundet sted, og de øgede bevillinger viste sig snart. Den 25. 10. 1937 sendte NSDAP's Kreisgeschäftsführer for Flensborg by, Walter Hoppe, en skrivelse til Ernst Schröder vedrø-

rende udviklingen inden for det danske skolevæsen i Sydslesvig fra 1920-1936. Han konstaterede bl.a., at der var sket en stigning i elevtallet fra 1933 til 1936, hvilket han mente måtte have sin årsag i, at børn fra »marxistiske« familier var blevet sendt i dansk skole, ligesom dansk »hvervning« måtte have spillet en rolle. I 1937 havde danskerne haft en tilbagegang i Flensborg på ca. 30 elever, og man havde nu fra kredsledelsens side »mit Hochdruck« genoptaget arbejdet blandt de danske familier og havde allerede tilsagn om 15 skoleflytninger fra dansk til tysk skole. Partiet håbede ved personlig bearbejdning i det løbende skoleår helt at kunne undgå ommeldelser fra tysk til dansk skole.⁽⁹²⁾ Hvad Hoppe mente med »Hochdruck« vil fremgå af det følgende. Forinden kun en enkelt bemærkning. Mens Wohlfahrts- und Schulvereins tillidsmænd på landet hovedsagelig var skolelærere og biblioteksledere, ser det ud til, at man i Flensborg trak på partiapparatet, hvilket egentlig var i modstrid med principperne for Grenzgiürtelarbeit. Resultaterne blev da også derefter: betydelige, men opsigtsvækkende.

1) *Bølgen af udmeldelser fra de danske skoler og mindretallets reaktion.*

Inden for danske kredse i Flensborg bredte der sig i løbet af 1937 og især omkring årsskiftet 1937/38 en vis uro, efter at over 50 børn i løbet af kort tid var blevet ommeldt fra dansk til tysk skole. Man vejrede her en ny nazistisk taktik til undergravning af mindretallets eksistens. »Vage rygter, der efterhånden antog fastere former, meldte om, at underordnede nazistiske partifolk påny søgte at luften deres danskfjendtlige sindelag på en særlig måde, og at der tilsyneladende var system i deres fremgangsmåde.«⁽⁹³⁾ På et møde i Borgerforeningen den 25. 1. 1938 omtalte Tage Jessen, at myndighederne over for medlemmèr af børnerige danske familier, der havde henvendt sig om økonomisk støtte i henhold til gældende tysk lovgivning, havde antydet, at denne hjælp kunne være afhængig af, hvor vidt de pågældende udmeldte sig af de danske foreninger eller flyttede deres børn til tysk skole.⁽⁹⁴⁾

Generalsekretariatet havde foretaget en serie undersøgelser og udarbejdet rapporter om ca. 30 tilfælde.⁽⁹⁵⁾ En del af disse forelagde mindretallets to rådsherrer for dr. Kracht ved et foretræde den 8. 1. 1938. Det havde vist sig, at folk, som havde flyttet deres børn til tysk skole pludselig kunne få børnehjælp, og der gik endda rygter om, at der ligefrem var ansat en person, hvis opgave det var at

reducere de danske skolars elevtal. Kracht hævdede til gengæld at have været udsat for folk, som truede med at gå over til mindretallet, hvis de ikke fik hjælp, og bemærkede, at det i øvrigt slet ikke var byen, der traf afgørelsen i disse sager, men andre instanser. Danskerne replicerede, at det slet ikke var så ligetil at blive optaget i mindretallets organisationer, og at man desuden godt var klar over, at det var »Finanzamt«, altså staten, der bestemte; men Finanzamt indhentede oplysninger bl.a. hos politiet og socialforvaltningen. Hvis en af mindretallets rådsherrer kunne få indsigt i socialforvaltningens akter, ville det skabe den fornødne tryghedsfølelse hos mindretallet. Kracht var villig til at forhøre sig hos finansministeriet, om en sådan ordning var mulig. L.P. Christensen fremhævede, at det var vigtigt at undgå sådanne sager, og henviste til Berlins ønske om ro ved grænsen. Efter hans opfattelse var det næsten altid partiorganer, der var skyld i vanskelighederne. Han foreslog derfor, at Kracht skulle rette henvendelse til partiet og eventuelt udstede en instruks om, hvorledes man burde forholde sig over for mindretallet, ligesom dr. Sievers havde gjort allerede i 1934. Dr. Kracht erklærede sig villig til i hvert fald at tage kontakt med partiet om sagen.⁽⁹⁶⁾

Krachts undersøgelser resulterede imidlertid kun i en forsikring om, at den nazistiske bykredsledelse ikke havde givet nogen partimedlemmer pålæg om at forsøge påvirkning af mindretalsmedlemmer på denne måde. Dette utilfredsstillende svar ville mindretallet dog ikke lade sig nøje med og anmodede derfor kredsleder Kahle om en forhandling. Denne erklærede sig imidlertid ikke-kompetent til at drøfte dette emne.⁽⁹⁷⁾ En direkte henvendelse til Gaulederen i Kiel måtte følgelig blive det næste skridt. Finanzamt svarede på forespørgsel den 27. 1. 1938 officielt og skriftligt, at tilhørsforholdet til det danske mindretal ikke var nogen hindring for tildeling af børnehjælp, hvis i øvrigt de formelle betingelser var i orden.⁽⁹⁸⁾ Dette var blot en konstatering af den formelt bestående retstilstand, og derfor ikke til megen nytte. Mindretallets problem var jo netop den uofficielle undergravningsvirksomhed. Pr. 1. 2. 1938 var godt og vel 50 børn udmeldt til det ny skoleårs begyndelse efter påskeferien. Flensborg Avis opregnede samme dato en lang række karakteristiske tilfælde, hvor fortabelse af den ene eller anden sociale rettighed var blevet brugt som trussel over for dansksindede.

Årsagen til problemerne lå i proceduren ved tildelingen af børnehjælp. Finanzamt havde den formelle afgørelse, men skulle hente udtalelser såvel fra NSDAP som fra politiet og socialforvaltningen

vedrørende henholdsvis de berørte ansøgere statsborgerlige pålidelighed og eventuel tidligere støtte. Ved et cirkulære af 31. 8. 1937 var det blevet disse instanser pålagt at foretage en fornyet kontrol af de tilfælde, hvor der blev ydet løbende hjælp. Dette kunne forklare, hvorfor problemerne dukkede op netop på dette tidspunkt.⁽⁹⁹⁾ Det materiale, som generalsekretariatet havde samlet, sendtes senere til dr. Kracht. På et møde i Kiel den 28. 1. 1938 med vicepræsident dr. Schow og Gauinspektør Beckmann redegjorde en mindretalsdelegation bestående af Tage Jessen, Johann Lieb fra generalsekretariatet, Cornelius Hansen og Ernst Christiansen for de danske synspunkter. Christiansen understregede, at mindretallet ikke ønskede at skabe konflikt, men tværtimod ville fjerne konfliktpunkter. Man ønskede at forhandle med partiet, fordi dette var den afgørende faktor i sagen. NSDAP måtte tage afstand fra og udstede forbud mod udnyttelse af social nød til nationalpolitisk pression. Mindretallet ville selv skønne over sine medlemmers nationale og politiske tilforladelighed. Schow ønskede oplysninger om enkeltheder og fik overladt det materiale, som forelå, idet danskerne dog påpegede, at dette kun var symptomatisk og på ingen måde udtømmende, da mange forældre var bange for at give oplysninger. Dr. Schow lovede at forelægge materialet for Lohse, som angiveligt på grund af sygdom ikke havde kunnet være til stede.⁽¹⁰⁰⁾

Den 31. 1. afsendte generalsekretariatet yderligere materiale til overpræsidenten og Gauleiden og gjorde samtidig opmærksom på, at mindretallet ikke ønskede undersøgelser af de enkelte tilfælde og eventuel derpå følgende tildeling af støtte til de pågældende. Det væsentlige var at sikre en orden, som kunne berolige mindretallets medlemmer og genskabe tilliden til den sociale forvaltning. Man ønskede derfor at få alle sager forelagt, hvor der var tvivl om dansk-sindede familiers politiske pålidelighed, og anmodede samtidig Gauleiden om at indskærpe partiets tillidsmænd, at de havde at afholde sig fra tysk national hvervning i forbindelse med deres arbejde. Lohse svarede den 5. 2. 1938 med en længere skrivelse, som i realiteten var et blankt afslag. Overpræsidenten og Gauleiter'en hævdede, at det var en selvfølge, at officielle undersøgelser ikke kom ind på det nationale tilhørsforhold. Dette var så selvklart, at han naturligvis ikke ville udstede nogen anordning herom. Påvisningen af de nazistiske funktionærers forsøg på at udnytte folks økonomiske tvangssituation gik Lohse let henover. Det var da ganske naturligt, at danskere og tyskere, når de talte sammen, også kom ind på det nationale

spørgsmål. Dette implicerede ikke nødvendigvis, at der var tale om forsøg på påvirkning eller ligefrem trusler. Lovgivningen krævede en bedømmelse af den politiske pålidelighed, og ikke alle dansksindede var nu engang pålidelige i den nazistiske stats forstand; f.eks. ikke hvis de tidligere havde tilhørt såkaldt statsfarlige organisationer. Da generalsekretariatet ikke kunne være i besiddelse af tilstrækkelige informationer om sådanne tilfælde, kunne der heller ikke være tale om at tildele det nogen form for høringsret.⁽¹⁰¹⁾

Dette brev, som generalsekretariatet med en ufrivillig underskrivelse betegnede som »nærmest afvisende«, foranledigede dog ikke mindretallet til at opgive sagen.⁽¹⁰²⁾ Den 12. 2. 1938 skrev generalsekretariatet direkte til den nazistiske rigsledelse i München bilagt korrespondancen med Lohse. Det understregedes, at vanskelighederne stammede fra partiet. Faktum var, at hjælpen blev tildelt folk, blot de flyttede deres børn over i tysk skole, uanset en eventuel marxistisk fortid. Det danske arbejde havde aldrig haft nogensomhelst venstrestremtisk eller blot politisk tendens, hvorfor man indtrængende anmodede om at blive konsulteret i disse sager, ligesom det måtte indskræpes de nazistiske tillidsmænd, at deres nationale hvervning, som man principielt intet havde imod, skulle holdes strengt adskilt fra spørgsmålet om sociale ydelser, og trusler måtte være bandlyst. Lohses holdning kunne i partiet meget vel blive opfattet som grønt lys for fortsatte »Einschüchterungsversuche«. Den dansksindede befolkningsdel var fundamentalt loyal over for den tyske stat, og det var et eksistensspørgsmål for mindretallet at få fjernet den usikkerhed, som havde bredt sig blandt dets medlemmer. Særlig stødende virkede det, at frafaldet fra mindretallet blev benyttet til ringeagtende omtale af netop de mennesker, som af økonomisk nød ikke havde kunnet holde stand mod pressionen. I givet fald var man rede til at sende en delegation til München.⁽¹⁰³⁾

Denne henvendelse forblev ubesvaret. I stedet indløb et brev fra Gauinspektør Beckmann i anledning af, at generalsekretariatet den 4. 2. 1938 havde sendt Gauleledelsen gennemslag af fire klager til NSV-Kreisamtsleitung i Flensborg over nægtet børnehjælp. Beckmann fastslog, at netop disse fire eksempler for ham bekræftede, at de danske klager var grundløse. Det drejede sig her om »Dauerkunden des Wohlfahrtsamtes«, typisk asociale familier og modstandere af den nazistiske stat. Gauinspektøren mindede om, at det ikke var nazistisk politik at give særlig støtte til den slags elementer. Hvis generalsekretariatet undersøgte sine medlemmers forhold, ville man

sikkert konstatere, at de ubelastede og anstændige medlemmer ganske selvfølgelig modtog såvel vinterhjælp som børnehjælp. Når generalsekretariatet i uvidenhed om de faktiske forhold lod sig bruge som talerør for asociale kredse, måtte man ikke blive forundret over, at der ikke blev taget hensyn til dets klager. Når dertil talrige dansk-sindede vægrede sig ved at give deres skærv ved gadeindsamlingerne netop under henvisning til deres danskhed, kunne NSV's holdning ikke undre nogen.⁽¹⁰⁴⁾

Generalsekretariatet synes ikke at have reageret på denne salve.⁽¹⁰⁵⁾ I stedet oplyste Flensborg Avis den 6. 4. 1938, at mindretalsledelsen endnu ikke havde hørt fra München og tilføjede, at der stadig indløb nye eksempler på tilfælde som dem, man dengang havde klaget over. Bladet forlangte, at der nu blev sat en stopper for den slags overgreb. I et forsøg på at neutralisere de danske klagers virkning bragte Flensburger Nachrichten den følgende dag en redaktionel artikel i stor opsætning, hvis indledning udgjordes af et brev, som et ægtepar havde sendt til det danske generalsekretariat, og hvori de udmeldte sig af mindretallet. Brevet fremhævede udtrykkeligt, at de ikke havde været udsat for pression, og at de i henhold til fødsel var tyske. Nachrichten insinuerede, at henvisningen til afstamningen kunne bringe mindretallet og dets støtter i Danmark på sporet af sandheden om årsagerne til frafaldet. Brevet fortolkede man som et udtryk for »blodets bekendelse«. Den pågældende familie havde været forført af marxismen og var i opposition til nazismen gået over i den danske lejr. Nu havde de imidlertid indset deres fejltagelse og var vendt tilbage til det tyske folk. Bladet mente, at dette var et typisk tilfælde, så danskerne måtte nok regne med, at der ville komme flere af den slags.

Mindretallets svar fulgte øjeblikkeligt. Allerede den følgende dag kunne Flensborg Avis oplyse, at to nazistiske tillidsmænd den 26. 3. 1938 havde opsøgt familien og stillet i udsigt, at den ved at udmelde sig af mindretallet ville kunne få den børnehjælp påny, som var blevet den frataget. En af tillidsmændene, en kriminalsekretær, havde dikteret det offentliggjorte brev og taget en kopi heraf.⁽¹⁰⁶⁾ Hvad der imidlertid gør dette tilfælde ekstra pikant er - hvad Flensborg Avis ikke nævnte - at netop denne familie, der nu af Flensburger Nachrichten blev udråbt som eksempel til efterfølgelse, var en af dem, som Gauinspektøren i sit brev af 22. 2. havde karakteriseret som »Dauerkunden des Wohlfahrtsamtes«, asociale og modstandere af regimet. Avisen havde derimod samtidig offentliggjort et antal

underskrevne erklæringer fra mindretalsmedlemmer om, at de så sig nødsaget til at udmelde sig som følge af tysk pression.

Over for det danske udenrigsministerium gav generalkonsul Larsen udtryk for, at selv om der måske ikke i alle tilfælde var tale om direkte pression, men kun frygt hos fattige dansksindede arbejderfamilier for følgerne af at forblive i mindretallet, så var dette alvorligt nok, måske endda endnu farligere end den direkte pression. Den næsten fuldstændige afskaffelse af arbejdsløsheden betød, at afstanden til tyskerne blev mindre end før. Alle måtte ind i »arbejdsfronten«, og eftersom de nu havde et job at miste, ville de fleste være utilbøjelige til at eksponere sig som dansksindede af frygt for at være blandt de første som ville blive fyret i tilfælde af fornyet arbejdsmangel. Man kunne vanskeligt stille krav om en helt modig optræden af familier, som efter års arbejdsløshed endelig kunne klare sig selv igen. Derfor ville frygtmomentet i længden sandsynligvis være det afgørende.⁽¹⁰⁷⁾

Den 8. 4. 1938 telegraferede generalsekretariatet til Hitlers stedfortræder Rudolf Hess i München og meddelte, at der igen i den sidste uge var forekommet tilfælde, hvor mindretalsmedlemmer var blevet udsat for økonomisk pression. Rigspartiledelsen opfordredes indtrængende til at træffe en hurtig afgørelse.⁽¹⁰⁸⁾ Generalkonsul Larsen bekræftede over for udenrigsministeriet, at der foregik en meget pågående agitation over for mindretallet, hvilket han knyttede sammen med den voldsomme nationale begejstring over Østrigs »Anschluss«. Presset ville dog næppe lette igen, hvis der ikke blev grebet ind fra højere sted. Efter Larsens mening var det kun de mere kluntede nazistiske agitatorer, der brugte de grove midler. De farligste var dem, der optrådte som »sociale sjælesørgere« og »gode rådgivere«. Allerfarligst fandt Larsen det dog, når tyskerne søgte at vinde mindretalsmedlemmer ved »direkte begunstigelser«. Overgrebene var formentlig slesvig-holstensk inspirerede; den nazistiske rigsledelse kunne næppe være synderlig interesseret i, om der var tusind dansksindede mere eller mindre i Sydslesvig, men for de ledende slesvig-holstenske kredse var det en »æressag«, at danskheden blev holdt nede. Muligvis kunne der også, efter Larsens mening, være en sammenhæng med den forestående folketælling og den øgede tyske aktivitet i Nordslesvig.⁽¹⁰⁹⁾

2) *Berlin tager stilling.*

Den 9. 4. 1938 sendte generalsekretariatet en afskrift af en række ny

klager, som var blevet overgivet til Gauleledelsen i Kiel, til München.⁽¹¹⁰⁾ Efter endnu tre ugers forgæves venten på en reaktion afgik dernæst et anbefalet brev til Hess med anmodning om foretræde for en delegation.⁽¹¹¹⁾ Ejheller denne skrivelse blev besvaret. Det betød dog ikke, at der ikke skete videre i sagen. Danske presseskriverier om de gentagne forgæves appeller til Hess foranledigede den 3. 5. 1938 gesandt v. Renthe-Fink til at bede AA om oplysninger. v. Bismarck fra AA's politiske afdeling meddelte den 12. 5. kategorisk, at der ikke havde fundet overgreb sted mod det danske mindretal. De tilfælde, som havde ført til klagerne, drejede sig om asociale, tidligere straffede elementer, som til dels slet ikke var danskere, men polakker, schweizere og tyskere indvandret fra andre dele af riget, som via tilslutning til mindretallet troede at kunne skaffe sig ubeføjede rettigheder. Hvor der var tale om »echte und würdige« dansksindede, blev der ikke lagt dem hindringer i vejen »in der Pflege ihres Volkstums«. v. Bismarck oplyste endvidere, at mindretallet endnu ikke havde fået svar på sine henvendelser, men lovede at holde gesandten underrettet.⁽¹¹²⁾ Det så altså ikke ud til, at Berlin/München var indstillet på at udvise imødekommenhed i denne sag.

v. Bismarck havde den 12. 5. 1938 tillige skrevet til München for at forhøre sig om eventuelt nyt. Rigspartiledelsen svarede den 25. 5., at behandlingen af mindretallets henvendelser var overdraget til »Volksdeutsche Mittelstelle«, VoMi.⁽¹¹³⁾ Dette departement var blevet oprettet i januar 1937 under ledelse af SS-Obergruppenführer Werner Lorenz. Tjenstligt sorterede VoMi som partiorgan under Hess, men Himmler infiltrerede det systematisk med SS-folk, således at VoMi i praksis kom under SS-kontrol. I oktober udnævnte Hess for hvert Gau en VoMi-befuldmægtiget, som skulle varetage opsynet med alt grænse- og nationalitetspolitisk arbejde i området. For Slesvig-Holstens vedkommende faldt valget ganske naturligt på dr. Kracht, som i forvejen var leder af VDA/SHB. Den 2. 7. 1938 overdrog Hitler VoMi kontrollen med alle tyske statsmidler, som anvendtes til grænse- eller nationalitetspolitisk arbejde. Enhver bevilling skulle nu, uanset hvilken instans, der administrerede den, godkendes af VoMi.⁽¹¹⁴⁾ v. Bismarck henvendte sig dernæst den 31. 5. 1938 til VoMi for at få besked om, hvor vidt der var truffet nogen afgørelse vedrørende de danske klager. VoMi's svar er desværre ikke bevaret.⁽¹¹⁵⁾

Da mindretallet stadig intet havde hørt fra München, telegraferede man den 3. 6. 1938 påny til Hess. Telegrammet henviste specielt

til det forestående årsmøde, som i øvrigt blev aflyst på grund af mund- og klovsyge, hvor mindretallet plejede at gøre status over det forløbne år. Man ville ved denne foranstaltning, der blev fulgt med opmærksomhed ikke blot i Danmark, men i hele Norden, nødtigt se sig tvunget til at oplyse, at man overhovedet intet havde hørt fra rigspartiledelsen eller Hess siden den første henvendelse fem måneder tidligere. Henvisningen til den udenlandske interesse virkede efter hensigten. Den 10. 6. 1938 indløb et telegram fra VoMi signeret af den stedfortrædende »Stabsführer«, dr. Wilh. Luig. Klagerne over social diskrimination var blevet undersøgt og fundet grundløse. Medlemmer af Den slesvigske Forening blev behandlet på lige fod med deres tyske medborgere. I tvivlstilfælde kunne den lokale kompetente instans høre det danske generalsekretariat.⁽¹¹⁶⁾ I en kommentar til dette svar, som i realiteten var en total afvisning af de danske klager, skrev Flensborg Avis (12. 6. 1938), at den lokale partiledelse nu i det mindste ikke kunne nægte at tage imod generalsekretariatets repræsentanter, ligesom dansk sindelag altså ikke kunne benyttes som grundlag for at nægte nogen offentlige sociale tilskud. Grænsevagten udtrykte sig som vanligt tydeligere. De danske klager var blevet fejlet af bordet, og ingen »objektiv og alvorlig« undersøgelse havde fundet sted. »De herrer 'Zellenwarte' og 'Blockwarte', hvis sindelag er gement nok til, at de vil udnytte småfolks nød til denationaliseringspolitik, har som før fri bane«. ⁽¹¹⁷⁾ Hvis der har fundet en undersøgelse sted, har det sandsynligvis været i den slesvig-holstenske Gauledeles regi, hvorved resultatet var givet på forhånd efter Lohses stillingtagen i januar 1938.

Mindretallet var dog ikke til sinds at give op. Tage Jessen konstaterede i sin årsberetning for Den slesvigske Forenings Flensborg-afdeling for 1937-1938, at medlemstallet var dalet fra 3.018 pr. 1. 6. 1937 til ca. 2.850 ved udgangen af maj 1938. Nogle var døde, nogle var flyttet og nogle var slettet af medlemslisten, men tilbagegangen skyldtes primært, at 173 medlemmer var blevet udmeldt, mere end dobbelt så mange som de foregående år. Jessen forklarede dette med »det systematiske undermineringsarbejde, som i dele af Flensborg er blevet iværksat af tillidsmænd og tillidskvinder inden for det national-socialistiske parti og dets hjælpe-organisationer.« I skarpe vendinger fordømte han misbruget af den sociale lovgivning mod mindretallet og forlangte, at tyskerne lod de mindrebemidlede danske familier være i fred.⁽¹¹⁸⁾ En uges tid senere sendte generalsekretariatet en svarskrivelse til VoMi, hvori man ligeledes i forholds-

vis skarpe vendinger beklagede de højere myndigheders afvisende reaktion på veldokumenterede danske klager. Samtidig nævntes, at mindretallet havde anmodet kredsledelsen i Flensborg om en forhandling.⁽¹¹⁹⁾

Forhandlingen med kredsledelsen, der var repræsenteret bl.a. ved den fungerende kredsleder Claus Hans og forretningsfører Hoppe, fandt sted den 24. 6. 1938. Mindretalsdelegationen under ledelse af Tage Jessen mente efter modtagelsen af dr. Luigs telegram, at det nu måtte være helt klart, at medlemsskab af mindretallet ikke var nogen hindring for modtagelse af offentlig støtte. Tyskerne bekræftede dette, men tilføjede, at en forudsætning var, at de pågældende var politisk pålidelige. Statsfjendtlig optræden var ikke den eneste grund til at anse folk for politisk upålidelige. De pågældende kunne have ytret sig i en politisk diskussion, have været SPD-sympatisører eller f.eks. have nægtet at yde bidrag til vinterhjælpen. Alle sådanne oplysninger blev indsamlet og tilfældene vurderet under indtryk heraf. Det danske materiale vedrørende tysk pression og løfter om støtte i tilfælde af udmeldelse af mindretallet stillede de tyske repræsentanter sig skeptiske overfor, hvilket førte til en skarp ordveksling. Danskerne lagde vægt på, at visse familier havde fået tildelt hjælp, men havde fået den frataget igen, hvilket man efterlyste begrundelserne for. Tyskerne nægtede at oplyse noget herom under henvisning til, at heller ikke tyske familier modtog nogen forklaring, hvis hjælpen blev dem frataget. Danskerne afviste de sædvanlige påstande om, at mindretallet fungerede som en ventil for antinazistiske elementer og forlangte klar besked om, hvor vidt det simpelthen var meningen, at dansksindede - under diverse påskud - skulle udelukkes fra sociale ydelser. Eksempelvis nævntes, at 70 kvalificerede børnerige danske familier i Flensborg og omegn havde søgt, men kun to ansøgninger var blevet bevilget. Hoppe bemærkede hertil, at der ialt var indgået ca. 2.000 ansøgninger, hvoraf kun 300 til 400 var færdigbehandlet. Til slut resumerede Tage Jessen de danske ønsker: 1) der skulle udstedes en instruks til de nazistiske tillidsmænd om at undlade pressionsforsøg. Kredsleder Hans lovede at undersøge de af danskerne fremførte eksempler og i givet fald at henstille til de pågældende at ophøre med den slags; 2) de familier, som havde fået frataget hjælpen, skulle have den udbetalt med tilbagevirkende kraft. Dette svarede Hans i følge referatet ikke på; 3) man ville have begrundelserne for afslagene at vide, således at generalsekretariatet kunne forsikre folk om, at et eventuelt afslag ikke skyldtes nationale års-

ger. Hans svarede, at derom måtte man gå til Berlin, og endelig 4) man ønskede et samarbejde med partiet i disse sager, hvilket Hans afviste blankt.⁽¹²⁰⁾

Den 4. 7. 1938 sendte generalsekretariatet under henvisning til denne forhandling en liste til kredsledelsen med 14 navne på familier, som man mente måtte være fuldt kvalificerede til børnehjælp.⁽¹²¹⁾ Dagen efter oplyste Ernst Christiansen på et møde i generalsekretariatets tilsynsråd, at man, hvis der ikke i løbet af 14 dage blev opnået en tilfredsstillende ordning, agtede at offentliggøre materialet om børnehjælpsaffæren. Man havde desuden forhandlet med Grænseforeningens forretningsudvalg for at skaffe penge fra Danmark, ligesom der var sket henvendelse til flere politikere i samme øjemed. Det nødvendige beløbs størrelse havde dog vakt nogen betænkelighed og en afgørelse kunne ikke ventes før til september. Christiansen var dog optimistisk, ikke mindst efter, at statsminister Stauning i en tale i Odense havde forsikret, at regeringen med opmærksomhed fulgte udviklingen i Sydslesvig og om fornødent var villig til også at yde mindretallet direkte støtte. Med en slet skjult hentydning til hjemmetyskerne havde Stauning erklæret, at mindretallene havde krav på en anstændig behandling, hvis de vel at mærke opførte sig som »loyale statsborgere«. Andreas Hanssen oplyste, at Grænseforeningen allerede havde anvist et beløb på 5.500 kr. til formålet. Et forslag fra det polske mindretal om et møde og indsendelse af et fælles memorandum til rigsindenrigsministeren vedrørende endnu uopfyldte ønsker mente Christiansen ikke man burde følge på grund af risikoen for at blive betragtet som et »tilhængsel« til polakkerne.⁽¹²²⁾

Den 27. 7. 1938 rykkede generalsekretariatet kredsledelsen i Flensborg for en afgørelse. Uden i øvrigt at oplyse om sine planer satte man en frist til den 1. 8. Allerede den følgende dag modtog man en skrivelse fra forretningsfører Hoppe, som anførte, at den liste med 14 navne, som var vedføjet henvendelsen af 4. 7., ikke indeholdt alle de ved forhandlingen den 24. 6. omtalte tilfælde, hvorfor han ønskede en supplerende liste.⁽¹²³⁾ Alligevel offentliggjorde Flensborg Avis den 12. 8. 1938 en artikel »Socialhjælpen til de børnerige familier og denne statshjælps betydning«. Artiklen gennemgik den tyske lovgivning på området og redegjorte for de danske henvendelser til myndighederne og en række af de mest graverende tyske overgreb. I Der Schleswigers august-nummer fremkom samme artikel på tysk. Den tysksprogede version udsendtes tillige som særtryk og tilgik bl.a. dr.

Luig i VoMi, rigsindenrigsminister Frick og Ministerialrat Springorum.⁽¹²⁴⁾

Samtidig fortsatte generalsekretariatet med at bearbejde kredsledelsen. Den 18. 8. sendte man partiet en fortegnelse over yderligere 32 ansøgere. Fem, som havde meldt deres børn ud af dansk skole, havde fået hjælpen, rest 27.⁽¹²⁵⁾ Den 2. 9. kvitterede kredsledelsen for modtagelsen og meddelte, at kredsleder Kahle, når han kom tilbage fra rigspartidagen i Nürnberg, ville tage sig af sagen. Den 3. 9. 1938 offentligjorde Flensborg Avis denne skrivelse i dens fulde ordlyd og tilføjede, at situationen var uændret. Generalsekretariatet havde i alle de tilfælde, som man havde fået kendskab til, anket afslagene til overfinanspræsidenten i Kiel, men uden resultat.

Hjælp fra Danmark var derfor en nødvendighed. Det har ikke på grundlag af det forhåndenværende materiale været muligt at konstatere præcis, hvornår den danske stat gik ind på at stille penge til rådighed. Tage Jessen skrev efter krigen, at repræsentanter for mindretallet i sommeren 1938 havde haft en forhandling med formanden for statens udvalg til støtte for dansk sprog og kultur i udlandet, landstingsmand H. Jepsen Christensen, og folketingsmand I.P. Nielsen, som var medlem dels af dette udvalg, dels af finansudvalget. Begge havde givet tilsagn om støtte.⁽¹²⁶⁾ Sidst i august må sagen i hvert fald have været gået i orden, for på et tilsynsrådsmøde den 6. 9. blev det oplyst, at et socialt udvalg under generalsekretariatet havde bevilget 26 andragender om børnehjælp. Tage Jessen meddelte desuden, at hjælpen fra Danmark var sikret til finansårets udgang, og at den for det tredje barn udgjorde 100 %, for de følgende 75 % af de tyske lovhjemlede tilskud.⁽¹²⁷⁾

3) *Begyndende bevægelse i den tyske holdning. Appellen til Hitler.* Ikke alle tyske instanser var lige begejstrede for denne affære, specielt ikke AA. Den 13. 9. 1938 skrev v. Grundherr til Ernst Schröder, som formodentlig havde nævnt dette spørgsmål over for AA med henblik på en eventuel pressepolemik, at ministeriet havde arbejdet på sagen vedrørende de danske »angreb« på grund af nægtede sociale ydelser. Han fandt, at man fra tysk side havde grebet dette spørgsmål noget klodset an. Ligesom i øvrigt også Renthe-Fink i København ønskede han ingen pressepolemik, hvis ikke tyskerne havde 100 % rent mel i posen, hvilket v. Grundherr tydeligt nok

betvivlede. Det vigtigste var imidlertid, at man ophørte med åbenlyst at nægte folk sociale ydelser af nationale grunde og tilmed indrømmede det. v. Grundherr henviste til generalsekretariatets redegørelse i Der Schleswiger, som bl.a. rummede et referat af forhandlingen den 24. 6. 1938, hvor Hoppe på et spørgsmål om, hvor vidt børns danske skolegang var en hindring for, at deres forældre kunne få børnehjælp, havde svaret »nicht allein«. Under alle omstændigheder måtte der ikke tages lokale initiativer i denne sag uden forudgående kontakt med AA, indenrigsministeriet og VoMi.⁽¹²⁸⁾

Et egentligt svar fra Schröder på dette brev er desværre ikke bevaret, men den 7. 10. 1938 skrev han til v. Grundherr, at kredslødsen i Flensborg havde konstateret, at en række familier, som ikke havde fået tildelt børnehjælp, nu fik hjælp nordfra. Hermed var der for alvor gået politik i sagen. v. Grundherr ringede straks, da han havde fået denne meddelelse, til Flensborg og gjorde Schröder opmærksom på, at tyskerne jo også selv sendte penge til Nordslesvig på samme måde. Man burde altså ikke kaste med sten, når man selv boede i et glashus. De herrer blev enige om, at det ville være at foretrække, om tyskerne selv udbetalte disse børnepenge.⁽¹²⁹⁾ Videre indblanding fra AA's side har ikke sat sig spor i akterne, men ministeriets tillidsmand Ernst Schröder fulgte fra nu af aktivt med i sagen.

Mindretallet, som ikke havde nogen viden om disse tyske overvejelser, planlagde netop i begyndelsen af oktober 1938 en henvendelse til Hitler om de dansksindede sydslesvigeres stilling i forhold til den tyske sociallovgivning. Efter at et forslag herom havde vundet almindelig tilslutning på et tilsynsrådsmøde den 1. 10., afgik den 4. 10. en skrivelse til Føreren og rigskansleren, hvori man påpegede, at alle andre veje havde været forsøgt, alle instanser havde været hørt, hvorfor mindretallet nu ikke så anden vej end at anmode Hitler om en audiens.⁽¹³⁰⁾ Rigskanselliet svarede den 19. 10. ganske kort, at sagen var overdraget indenrigsministeriet til videre behandling. Nogen audiens ville der altså ikke blive tale om, hvilket danskerne næppe heller havde ventet.⁽¹³¹⁾ Den 2. 11. 1938 telegraferede man til indenrigsministeriet med anmodning om en principiel og praktisk stillingtagen på baggrund af, at mindretallet nu for anden gang inden for et år i de seneste dage havde mistet ca. 60 børn til tyske skoler. Samtidig ønskede man oplyst, hvornår og hvor en mundtlig forhandling med repræsentanter for mindretallet ville kunne finde sted.⁽¹³²⁾

Allerede den 22. 10. havde generalsekretariatet modtaget en skri-

velse fra Gauinspektør Beckmann, som dels fremsatte nogle kommentarer vedrørende principperne for tildeling af børnehjælp, dels gennemgik 13 af de ialt 32 enkeltsager, som oprindelig var blevet forelagt kredsledelsen. Kredsleder Kahle havde oprindelig haft til hensigt at efterprøve disse tilfælde, men havde afgivet sagen til Gauleledelsen på grund af mindretallets offentliggørelse - »in ... verletzender Form« - af kredsledelsens skrivelse af 1. 9. Beckmann indrømmede, at sagens behandling havde trukket noget ud, men gav mindretallet en del af skylden. De mange danske henvendelser til allehånde myndigheder og offentliggørelser i presse bidrog ikke til at fremskynde en rolig undersøgelse. Beckmann så sig derfor heller ikke i stand til at give et endeligt svar, men mente dog at kunne fastslå, at de fleste af klagerne måtte anses for ubegrundede. Hovedproblemet var spørgsmålet om den politiske pålidelighed. Når mindretallet henviste til, at børnehjælp i talrige tilfælde ydedes til tidligere »marxister«, når blot disse var tyske, var det korrekt. Forskellen var, at disse tidligere modstandere af nazismen var blevet »Mitkämpfer und Mitarbeiter«; dette gjaldt ikke for dem, som af opportunisme var løbet over til danskerne. I de tilfælde var særlig vagtsomhed og kontrol på sin plads. De enkelte fejl, som var begået fra tysk side, skyldtes primært, at generalsekretariatet havde undladt at føre bevis for, at de pågældende rent faktisk tilhørte mindretallet og, hvis tidligere marxister, var loyale over for den nazistiske stat. Gauinspektøren gik dernæst nærmere ind på de enkelte sager og gav - ekstraordinært og fortroligt - oplysninger om baggrunden for afslagene. Bortset fra tre tilfælde fastholdt Gauleledelsen de allerede trufne afgørelser. Det gjaldt også de fire tilfælde, hvor børnehjælp var blevet ydet, efter at de pågældende havde flyttet deres børn til tysk skole. Beckmann hævdede, at dette forhold var uden betydning. En række sager var endnu ikke færdigbehandlet, men selv om fejltagelser kunne ske, ville generalsekretariatet allerede på det foreliggende grundlag kunne konstatere, at mindretalsmedlemmer blev behandlet fuldt korrekt, hvilket også ville være tilfældet fremover.⁽¹³³⁾

Konsul Birger Dons Møller, der i juli 1938 havde afløst Lauritz Larsen som den danske stats repræsentant i Flensborg, meddelte udenrigsministeriet, at mindretalsledelsen ville efterprøve og drøfte denne skrivelse nøjere, før generalsekretariatet besvarede den. Selv om Beckmanns brev stadig holdt vejen åben for sindelagskontrol, håbede man dog inden for ledende danske kredse, at dette var indledningen til en mildere tysk kurs. I et underhåndsbrev til kontorchef

Gustav Rasmussen forsøgte konsulen sig med sin egen tolkning af Beckmanns holdning. Om der var en forbindelse mellem henvendelsen til Hitler og Gauledelelsens reaktion, turde han ikke afgøre, men skrivelsens form kunne tyde på, at den var affattet med henblik på at kunne forelægges for højere instanser om nødvendigt.⁽¹³⁴⁾ Mere direkte udtrykt kunne man sige, at den slesvig-holstenske partiorganisation var i færd med at dække sig ind for det tilfælde, at appellen til Hitler skulle føre til en grundigere undersøgelse af baggrunden for de danske klager.

4) Forhandlingen i Flensborg den 8. 11. 1938. Indgriben fra Berlin eller afværgemanøvre?

Forholdet mellem mindretallet og de lokale myndigheder og partiinstanser i Slesvig-Holsten var i efteråret 1938 gået i hårdknude. Anmodningen om en audiens hos Hitler for en dansk delegation må ses som et forsøg på at bringe bevægelse i dødvandet. Dette syntes nu at skulle lykkes. Den 7. 11. 1938 ringede overborgmester Krachts sekretariatschef August Hansen til skoleforeningens formand Cornelius Hansen og til Johann Lieb på generalsekretariatet og bad disse indfinde sig til et møde på rådhuset med dr. Kracht den følgende dag kl. 9. Da det viste sig, at der skulle forhandles med en større tysk delegation, tilkaldtes pr. telefon yderligere Ernst Christiansen og Tage Jessen. Senere indfandt også I.C. Møller, Bøgh Andersen og advokat Willi Johannsen sig. Drøftelserne fandt sted på dr. Krachts kontor under ledelse af dr. Springorum fra indenrigsministeriets mindretalsafdeling. Fra tysk side deltog desuden Gauinspekter Beckmann, regeringsassessor v. Prott fra overpræsidiets skoleråd Mittag og Ernst Schröder.⁽¹³⁵⁾

Dr. Springorum indledte med at oplyse, at indkaldelsen til mødet var foranlediget af de danske henvendelser til højere sted. Da man i ministeriet havde modtaget mindretallets telegram af 2. 11. 1938, havde Springorum forstået, at tiden var inde til at tage til Flensborg. Han ønskede, at mindretalsrepræsentanterne skulle komme frem med alt, hvad de havde på hjerte, hvorefter man kunne gennemdrøfte det hele i ro og fordragelighed. Vel kunne der aldrig blive tale om et helt gnidningsløst forhold, men netop ved den dansk-tyske grænse skulle forudsætningerne for at skabe eksemplariske tilstande dog være til sted.⁽¹³⁶⁾ Herefter gik man over til en generel drøftelse, hvorunder en lang række spørgsmål blev berørt. Danskerne nævnte bl.a. de mange udmeldelser af danske skoler, de udviklede nationale skil-

lelinier i Sydslesvig, som betød, at mindretallet udover »den hårde kerne« også havde medlemmer med en mere løs tilknytning til danskheden. L.P. Christensen nævnte, at der foregik en forskelsbehandling af danske arbejdere f.eks. i forbindelse med fastsættelse af akkorder og lign. Springorum svarede ikke direkte på dette, men mente, at også mindretallet måtte være tilfreds med arbejdsløshedens afskaffelse, selv om det kunne medføre, at enkelte dansksindede måtte arbejde uden for landsdelen.

Om vinterhjælpen sagde Springorum, at det var klart, at der ikke skulle gøres forskel på tyskere og »fremmede folkefæller«, men man forlangte en positiv indstilling fra mindretallets side. Jessen påpegede, at danskerne såvel på møder som i presse havde opfordret alle til at give bidrag efter evne til WHW. Beckmann indrømmede, at danskerne havde givet bidrag, men »som på kommando« pludselig havde nægtet at give ved gadeindsamlinger og nævnte som eksempel en enkelt prominent dansker. L.P. Christensen afviste dette eksempel. Ganske vist havde den pågældende en enkelt gang nægtet at købe mærker på gaden, men havde til gengæld ydet regelmæssige bidrag og var i besiddelse af kvitteringer herfor. Cornelius Hansen anførte, at han ikke kendte noget til, at mindretallets medlemmer skulle nægte at yde bidrag til WHW, men at det i og for sig ville være naturligt, når der var rygter i omløb om, at dansksindede ikke skulle have noget fra vinterhjælpen. Der skulle også være en parole i omløb om, at der ikke skulle handles i danskejede forretninger.

Springorum mente, at man burde slå en streg over disse ting, som ikke mere var aktuelle. Det måtte Lieb imidlertid afvise, idet han få dage forinden netop havde klaget til NSV over, at mindretalsmedlemmer var blevet forbigået ved vinterens første uddeling, og Jessen erklærede, at når de mindrebedemlede dansksindede igen fik tilsikret en ligelig andel i vinterhjælpen, var man rede til påny at opfordre til at give bidrag. Det danske ønske om, at begrundelsen for at nægte børnehjælp skulle anføres i afslaget, afviste Springorum, men lovede dog at høre finansministeriet om, hvad man der mente. I øvrigt syntes han, at mindretallet havde været vel ivrigt med henvendelser til de øverste instanser. Vurderingen af den politiske tilforladelighed var nu engang en lokal sag; stabile og mangeårige mindretalsmedlemmer skulle dog have børnehjælp. Beckmann gjorde påny gældende, at mindretallet ikke havde nogen mulighed for at bedømme disse sager; dets klager hvilede på de berørtes egne udsagn, og på disse folk kunne man ikke stole, da en stor del var marxister, der var gået

i dækning. Springorum fulgte dette op med en bemærkning om, at der blandt de nyindmeldte børn i kommuneskolen var en del med tyske navne, hvis forældre stammede sydfra.

Cornelius Hansen svarede, at den danske kommuneskole var en offentlig skole, men at skoleforeningen kun henvendte sig til medlemmer af mindretallet. Over for tyske bemærkninger om, at skolens elevtal havde været noget svingende, anførte L.P. Christensen, at elevtallet havde været jævnt stigende, også før 1933. Man måtte huske, at et større antal danske børn, bl.a. på grund af de tidligere benyttede sprogrøver, og fordi skolen havde haft tysk ledelse og altså ikke havde været en rigtig dansk skole, i en årrække havde gået i tyske skoler og først efterhånden var blevet flyttet over i den danske. Alt dette burde man tage i betragtning ved en bedømmelse af skolens elevtal. Springorum understregede, at når der ved »udførelsen af alle beslutninger« blev taget hensyn til mindretallet (sic!), måtte myndighederne kunne stole på, at det virkelig kun var de dansksindede, der nød godt af dette. Alle marxister måtte stryges af medlemslisterne.⁽¹³⁷⁾

L.P. Christensen gjorde opmærksom på, at Springorum, når han lagde vægt på en langvarig tilknytning til mindretallet, ikke måtte glemme, at der også var tyskere - »endog på højere poster« - som havde gået i dansk skole og rettelig altså hørte hjemme hos mindretallet. Beskyldningerne for national hvervning måtte han afvise, idet skoleforeningen kun henvendte sig til medlemmer af Den slesvigske Forening, og denne optog kun medlemmer med tilknytning til danskheden. Tage Jessen understøttede dette ved endnu engang at påpege, at Den slesvigske Forening i årene efter 1933 hvert år havde haft tilbagegang eller stilstand i medlemstallet. Det var følgelig udelukket, at modstandere af regimet havde kunnet finde ly der. Desuden havde man, som tidligere nævnt, i en periode efter magtovertagelsen direkte spærret for medlemstilgang.

Springorum bebrejdede dernæst Flensborg Avis, at den - og hele den danske presse - uden at afvente en sags afslutning plejede at give udtryk for stor forargelse. Christiansen afviste dette og hævdede, at man tværtimod først tog sager op i pressen, når man ikke syntes at komme nogen vegne ved forhandlinger. Det måtte være bladets ret og pligt at gøre dette med størst mulig virkning. De tyske metoder havde tilføjet de danske skoler et sådant tab, at der var blevet tale om et eksistensspørgsmål. Den eneste effektive måde til at undgå kritik i pressen, var at fjerne årsagerne til den. Det danske mindretal

kunne aldrig blive nogen fare for Det tyske Rige, men tværtimod et aktiv, der kunne virke for forståelse mellem dansk og tysk, hvis man altså bød det tilfredsstillende forhold. Også spørgsmålet om mindretallets holdning til Østrigs »Anschluss«, hvor tyskerne ikke mente, at danskerne havde lagt tilstrækkelig begejstring for dagen (!), forholdet til kredsleder Kahle og Stiglundsandsagen kom man ind på.

Den væsentligste del af diskussionen koncentreredes dog om børnehjælpsagerne. Danskerne hævdede, at det måtte forekomme dansksindede urimeligt, at nazistiske tillidsmænd skulle afgive det afgørende skøn om deres politiske pålidelighed. Hvis mindretallet skulle tage dette for gode varer, måtte man have aktindsigt. Dette afvist på ny fra tysk side, ligesom man bagatelliserede børnehjælps betydning rent økonomisk. De danske repræsentanter nægtede at acceptere denne måde at stille problemet op på. Det, som det primært drejede sig om, var den »fuldstændige utryghed, som de danske småkårsfamilier blev bragt i og holdt i«. Mindretsrepræsentanterne fremlagde på ny materiale i et antal enkeltsager, som der ikke skal gå nærmere ind på her. Af interesse var derimod den tyske reaktion på et forslag fra I.C. Møller om, at partiet skulle udstede en parole om, at påvirkning i forbindelse med sociale ydelser skulle undgås. Det ville man som hidtil ikke; derimod var man ikke uvillig til at tage spørgsmålet op på de nazistiske »Schulungsabende«, som lededes af skoleråd Mittag. Principielt bad Springorum mindretallet søge bestående vanskeligheder klaret ved personlige samtaler med Gauinspekturen og dr. Kracht i stedet for at ødelægge forholdet til de lokale instanser ved stadige henvendelser til Berlin. Han fandt det heller ikke heldigt, at disse sager kom frem i pressen. I.C. Møller tilkendegav til slut på de danske deltageres vegne tilfredshed med mødets forløb og forsikrede om mindretallets gode vilje til at skabe en bedre forståelse. Ernst Christiansen sagde, at han var glad for, at det var lykkedes at komme på talefod med NSDAP, ligesom det tidligere var sket med skolemyndighederne. På et spørgsmål om en eventuel omtale af forhandlingen og dens forløb i pressen svarede Ernst Schröder, at dette måtte overlades til pressens egen taktfor-nemmelse.⁽¹³⁸⁾

Umiddelbart forekommer det vanskeligt at se, hvad der egentlig begrundede den i det danske mødereferat omtalte danske tilfredshed med forhandlingens forløb. Udover generelle tilsagn om principiel ligestilling og beredvillighed til fremtidige forhandlinger i fordragelig ånd, havde danskerne kun i meget begrænset omfang opnået

positive tilsagn af værdi i konkrete sager. Konsul Dons Møller mente tværtimod, at mindretallet herefter ville være afskåret fra at forfølge sager til højeste instans. Problemet var følgelig, om den vilje til forståelse, som de tyske forhandlere havde lagt for dagen, ville medføre en ændring af partiets og dets tillidsmænds holdning på længere sigt. Mindretalslederne stillede sig foreløbigt afventende; konsulen selv var skeptisk, særlig med hensyn til kredsleder Kahles stilling, og fandt det uheldigt, at netop denne ikke havde kunnet deltage i forhandlingen. Dog kunne man vel i det mindste antage, at det virkelig var Berlins ønske, at der skulle føres en forstående politik, og at man ikke blot havde villet lukke munden på mindretallet og skaffe sig rygdækning »opad- og udadtil«. De mange udmeldelser af de danske skoler, som det tyske pres havde resulteret i, skulle vel kunne tillade tyskerne nu at føre en mildere kurs. Tiden ville vise om det blev tilfældet.⁽¹³⁹⁾

Den afventende danske holdning, hvad angik forholdet til de lokale myndigheder og den lokale partiorganisation, var ikke ubegrundet. Den 10. 11. 1938 berettede Ernst Schröder i et brev til v. Grundherr om forhandlingen den 8. 11. Schröder understregede, at samtalerne havde fundet sted i en god atmosfære, og konstaterede, at han med rette var gået ind for, at »ein Herr aus Berlin« skulle komme til Flensborg. Han betragtede en sådan »Ventilbesprechung« som overordentlig nyttig, ikke fordi der i praksis ville komme noget ud heraf (!), men på grund af den indirekte effekt i udenrigspolitisk henseende. Man kunne på denne måde undgå, at mindretallets klager blev udnyttet af engelsk og fransk presse til skade for den tyske udenrigspolitik. Schröder fandt, at sådanne kontakter burde opretholdes fremover, dels for at udrydde praktiske misforståelser, dels for at undgå stadige danske henvendelser i Berlin. Forhandlinger af denne art betød tillige, at presseatmosfæren blev »entgiftet«.⁽¹⁴⁰⁾

Helt »entgiftet« var atmosfæren dog ikke. Den 1. 12. 1938 meddelte Hitler-Jugends officielle organ i Slesvig-Holsten, Nordmark-Jugend triumferende, at Flensborgs danske skoler på to år havde mistet 114 børn. Det ville imidlertid være formasteligt at påstå, at disse børn var blevet drevet over i den tyske lejr ved tvang og undertrykkelse. I modsætning til, hvad tilfældet var i Nordslesvig, lagde man i Sydslesvig ingen hindringer i vejen for dem, som bevidst og med rene bevæggrunde (!) sluttede sig til mindretallet. Flensborg Avis svarede et par dage senere i lederen køligt, at en sådan artikel ikke skulle tillægges mere vægt, end der tilkom den, men at det var

beklageligt, at man informerede den tyske ungdom om mindretallets forhold på denne måde. Bladet mente, at dette kunne have været undgået, hvis der efter forhandlingen den 8. 11. 1938 var blevet udsendt en lignende beretning til den tyske presse, som den Flensborg Avis og den danske presse havde kunnet bringe.⁽¹⁴¹⁾

Under alle omstændigheder var der kun tale om et enkelt vildskud, som ikke blev fulgt op af den øvrige slesvig-holstenske presse. De tyske myndigheder var tilfredse med virkningerne af samtalerne med mindretallet, og også v. Grundherr mente, at det ville være en udmærket ide at have sådanne drøftelser med regelmæssige mellemrum.⁽¹⁴²⁾ Gesandtskabet i København meddelte den 8. 12. 1938, at Grænseforeningens hovedbestyrelse på sit årsmøde den 5. 12. havde konstateret, at situationen i Sydslesvig nu var rolig, og Renthe-Fink tilføjede den 15. 12., at også danske politikere og den danske presse havde reageret tilfredsstillende. Han konkluderede derfor, at »der eingeschlagene Weg aussenpolitisch der richtige gewesen ist.«⁽¹⁴³⁾ I en stor nytårsartikel udtrykte Ernst Schröder den 31. 12. 1938 sin tilfredshed - nu offentligt - i Flensburger Nachrichten, men betegnende nok uden at omtale de danske klager, der havde været årsag til de dansk-tyske forhandlinger. Den 6. 1. 1939 fremkom i Flensborg Avis en slags svar til Schröder i en artikel på både dansk og tysk, hvori man efterlyste kendsgerninger, som kunne bekræfte, at der var tale om en ny linie fra myndighedernes side i forhold til mindretallet. Visse enkeltsager var ganske vist blevet afgjort på for mindretallet tilfredsstillende vis, men samtidig klagede danske landbrugere og håndværkere stadig over diskriminerende behandling. Den entydige tyske tilfredshed modsvarede som venteligt af en noget mere skeptisk dansk holdning.

Denne skepsis viste sig i løbet af foråret berettiget. Så sent som ved udgangen af april 1939 var der ud af 96 ansøgere kun 9 danske familier, hvis børn gik i dansk skole, der havde fået bevilget børnehjælp. Hertil kom seks familier, som havde flyttet deres børn over i tysk skole. 73 familier modtog fortsat støtte fra dansk side.⁽¹⁴⁴⁾ En del sager var dog endnu ikke færdigbehandlet, og bl.a. med henblik på en drøftelse af dette spørgsmål havde mindretallet allerede i februar anmodet Gauinspektoren om en samtale, når han ved lejlighed kom til Flensborg.⁽¹⁴⁵⁾ Beckmann var ikke uvillig, men først den 27. 4. 1939 lykkedes det at få en forhandling i stand på Flensborg rådhus. Beckmann lovede her at fremskynde behandlingen af de tilbageværende sager, men oplyste tillige, at der for visse familier

ville blive tale om en prøvetid på to år, før hjælpen ville komme til udbetaling. Mindretalsrepræsentanterne måtte foreløbig stille sig tilfreds med, at Gauinspekteuren lovede en hurtig og imødekommende behandling af de resterende 26 sager. Danskerne benyttede samtidig lejligheden til at omtale forskellige forhold, som ganske vist til dels lå uden for Beckmanns kompetanceområde, men som man gerne ville høre hans mening om. Fr. Petersen nævnte således, at Arbeidsamt tilsyneladende med forkærlighed tvangsudskrev dansksindede arbejdere til såkaldt pligtarbejde. 25-30 % af fædrene til børn i de danske skoler i Flensborg og omegn var blevet sendt bort til Nordfrisland, Ditmarsken eller endnu fjernere steder og for nogles vedkommende endog for anden eller tredje gang. Man hæftede sig ved, at en del ugifte arbejdere havde kunnet beholde deres jobs i Flensborg, ligesom der var fremkommet en meddelelse om, at der skulle komme 500 czekiske arbejdere til byen. Beckmann svarede, at også tyske arbejdere havde måttet finde sig i at leve adskilt fra deres familier, men turde ikke helt afvise, at der kunne være tale om en vis forskelsbehandling. Fr. Petersen nævnte dernæst, at en del danske statsborgere var blevet ansat som medhjælpere på sydslesvigske gårde på grund af manglen på arbejdskraft, men for danske bønder havde det været umuligt at få arbejdere fra Danmark. Beckmann konstaterede, at også dette var et Arbeidsamt-anliggende, men var villig til at optræde som mellemmand. L.P. Christensen kom dernæst ind på fordelingen af offentlige arbejder mellem de flensborgske håndværkere. Selv om der var mere arbejde end før, klagede de dansksindede håndværksmestre over, at de fra Flensborg by kun fik ca. 25-30 % af, hvad de havde haft af ordrer i 1930-31. Ved statslige projekter var danske håndværkere overhovedet ikke kommet i betragtning. Beckmann anførte, at myndighederne valgte og vragede også blandt de tyske håndværkere, når det gjaldt militære anlægsarbejder, og spurgte, om de danske håndværkere generelt klagede over mangel på arbejde. L.P. Christensen svarede, at dette ikke var tilfældet; det var den skæve fordeling af ordrene fra byens forvaltning, man primært klagede over. Man enedes om, at L.P. Christensen skulle drøfte dette spørgsmål med dr. Kracht og eventuelt derefter med Beckmann igen.⁽¹⁴⁶⁾

Den 5. 5. 1939 meddelte Beckmann, at han ud af de 26 hidtil uafgjorte ansøgninger om børnehjælp havde indstillet otte familier til Finanzamt som egnede. De øvrige måtte betragtes som ikke værdige til denne ydelse. Mere principielt interessant var det imidlertid, at

han samtidig beklagede sig over, at redaktør Bogensee og Andreas Hanssen i taler på afstemningsdagen den 14. 3. i Haderslev resp. København bl.a. havde fremført klager over forhold, som efter aftale med Springorum først burde have været drøftet med de lokale tyske instanser. Dette var efter Beckmanns opfattelse klart i strid med ånden i aftalen af 8. 11. 1938, hvorfor han henstillede, at mindretallet fremover undlod på denne måde at lægge hindringer i vejen for et godt forhandlingsklima.⁽¹⁴⁷⁾ Folkerådet, som havde afløst generalsekretariatets tilsynsråd (se næste afsnit), besluttede den 11. 5. at svare Beckmann, at man ikke kendte noget til en overenskomst af denne art, og at hverken Bogensee eller Hanssen havde fremført beklagelser, som ikke allerede havde været forelagt de ansvarlige tyske instanser.⁽¹⁴⁸⁾ Konsul Dons Møllers mistanke om, at en af hensigterne med forhandlingen den 8. 11. 1938 havde været at lukke munden på mindretallet og dets presse, viste sig altså begrundet. Reelt gjorde Beckmann en velvillig behandling af danske ønsker betinget af, at mindretallet gav afkald på offentlig omtale, før sagerne var afgjort, hvorved muligheden for støtteaktioner i den danske presse reduceredes. Situationen var altså den, at langt under halvdelen af de dansksindede ansøgere om børnepenge havde fundet nåde for de nazistiske sagsbehandlers kritiske øjne, og resten derfor fortsat måtte have støtte fra dansk side.⁽¹⁴⁹⁾

Som aftalt med Beckmann tog L.P. Christensen kontakt med dr. Kracht for at drøfte de dansksindede håndværkeres klager med denne. Desværre foreligger der ingen referater af disse samtaler, men Kracht synes på et møde den 14. 6. 1939 at have lovet at ligestille danske og tyske håndværkere, når det gjaldt byens projekter og opgaver. Statsarbejder måtte man derimod forhandle med de direkte kompetente instanser om.⁽¹⁵⁰⁾ Mindretallet synes ikke at have taget initiativer, hvad dette angik, men på folkerådsmødet den 28. 8. 1939, hvor L.P. Christensen aflagde rapport om sine samtaler med Kracht, meddeltes det, at der var tilfælde, hvor dansksindede håndværkere nu var kommet i betragtning.⁽¹⁵¹⁾ Også i spørgsmålet om tvangsdeportationerne af dansksindede arbejdere opnåede man visse resultater, sandsynligvis fordi forskelsbehandlingen her foregik for åbenlyst. Generalsekretariatet kunne således påvise, at ca. 33 % af de tvangsudskrevne til Büsum og Sild - 22 ud af 65 mand - var medlemmer af Den slesvigske Forening. Nok var mindretallets tilslutning størst blandt arbejderne, men dog ikke af et sådant omfang.⁽¹⁵²⁾

Den 4. 7. 1939 lykkedes det Fr. Petersen at få et møde med lede-

ren af Arbeitsamt, Amtmann Petersen, som gentog de sædvanlige tyske forsikringer om, at tilhørsforholdet til mindretallet overhovedet ingen rolle spillede ved arbejdsanvisningen. Dette var instruksen fra Berlin, og Petersen hævdede selv at have indskærpet sine medarbejdere disse retningslinier. Kun en eventuel marxistisk fortid kunne influere på Arbeitsamts holdning. Hvis mindretallet kunne påvise, at medlemskab af en dansk organisation havde spillet en rolle for Arbeitsamts afgørelse, var han villig til at genbehandle sådanne sager. Petersen oplyste i øvrigt, at en stor del af de afkommanderede til de nordfrisiske øer snart ville blive hjemsendt, men var desuden villig til at forhandle med generalsekretariatet om enkeltsager og eventuel forkortelse af det tidsrum, som danske arbejdere måtte have været nødt til at forpligte sig.⁽¹⁵³⁾ Dette tilsagn benyttede Fr. Petersen til allerede den 7. 7. 1939 at indsende et andragende om »Entpflichtung« for fire danske arbejdere, som var blevet særlig hårdt ramt ved det langvarige fravær fra deres hjem.⁽¹⁵⁴⁾ Om resultatet melder materialet intet, men krigsudbruddet den 1. 9. 1939 ændrede under alle omstændigheder hele billedet. I stedet for tvangsdeportation af et mindre antal faglærte arbejdere, som ganske vist ramte den enkelte hårdt, men dog ikke influerede på mindretallets stilling som sådan, så man sig efter det tyske angreb på Polen stillet over for omfattende indkaldelser til militæret, som for alvor bragte det danske organisations- og skolearbejde i vanskeligheder. Dette falder imidlertid uden for denne fremstillings rammer.

Børnehjælpssagerne i Flensborg var, kan det klart fastslås, et udtryk for bevidste og aktive tyske bestræbelser på at nedbringe antallet af elever i de danske skoler og i det hele taget at foranledige så stort et frafald fra mindretallet som muligt. Ved at satse på økonomisk dårligt stillede familier ramte man mindretallet, hvor det var svagest. Påskuddet var som også tidligere, at de pågældende skulle være statsfjender, som kun udgav sig for at være dansksindede for at nyde godt af mindretalsrettighederne. Dette kan dog kun i meget begrænset omfang have været tilfældet. NSDAP tiltog sig på denne måde retten til at afgøre, hvem der med rette kunne hævde at tilhøre mindretallet og hvem ikke. Samtidig ser det dog ud til, at de nazistiske funktionærer, som havde fået til opgave at bearbejde de danske småkårsfamilier, i deres iver efter resultater gik noget videre, end det egentlig var meningen. Den diskretion og forsigtighed, som Ernst Schröder havde opstillet som retningslinie for kampen mod mindretallet, skortede det unægtelig på. Det af mindretallet indsamlede og

til dels offentliggjorte materiale dokumenterer entydigt, at der praktiseredes direkte og åbenlys økonomisk pression over for medlemmer af mindretallet i forbindelse med børnehjælpen. Når danskerne mente, at partiet var den egentlige drivkraft bag denne virksomhed, er det ikke nødvendigvis korrekt. »Kinderbeihilfe«-aktionen var et led i det samlede tyske grænsearbejde, og hverken dr. Kracht eller Gauleiter og overpræsident Lohse viste da heller den ringeste vilje til at gribe ind over for de dokumenterede overgreb, som fandt sted.

Når mindretallets klager til de lokale instanser i Slesvig-Holsten forblev resultatløse, skyldtes det dels, at disse dårligt kunne indrømme, at de aktivt drev »Speck«-politik, og dels, at partiet logisk nok måtte forbeholde sig afgørelsen om, hvor vidt folk var politisk pålidelige i nazistisk forstand. En løsning måtte derfor bestå i ophør af den direkte pression og en lempeligere administration af afgørelserne vedrørende politisk pålidelighed. Dette kunne, som det hurtigt viste sig, kun opnås ved indgriben fra højere sted. Mindretallets henvendelser til Hess og rigspartiledelsen fik dog næppe anden effekt end at skabe irritation i Gau- og kredsledelserne, hvilket kun yderligere forværrede de i forvejen anstrengte relationer. Derimod synes offentliggørelserne i pressen og henvendelsen til Hitler, som bragte AA ind i sagen, at have medvirket til en optøning. AA ønskede tydeligvis ingen offentlig debat om dette emne i den danske presse. VoMi's involvering, som førte til den første egentlige forhandling med partiet, gav kun til resultat, at man lovede at efterprøve de enkelte sager endnu engang. Gauleledelsens overtagelse af efterprøvningen tyder dog på, at man var klar over, at nogen imødekommenhed måtte vises. Samtidig var det dog klart, at man ikke agtede at desavouere den flensborgske kredsledelse.

Det, som endeligt løste op for den fastlåste situation, var efter alt at dømme den offentlige tilkendegivelse af, at partiets holdning nødvendiggjorde direkte økonomisk støtte fra Danmark. Hverken AA eller Ernst Schröder var begejstret herfor, dels vel af prestige Grunde, dels fordi denne støtte kunne bidrage til at svejse mindretallet yderligere sammen og svække virkningen af den tyske børnehjælpsaktion. Forhandlingen med Springorum bragte ikke i sig selv noget nyt ind i billedet. Den tyske argumentation var den samme; indrømmelser blev der ikke givet. Når mindretalslederne ikke desto mindre var forholdsvis optimistiske, var årsagen sandsynligvis den, at det i hvert fald var blevet klart, at også tyskerne nu ønskede denne affære afsluttet. Faktisk havde man da også opnået så anseelige resultater i

form af frafald fra danskheden, at en vis imødekommenhed skulle være mulig. Når forhandlingen den 8. 11. 1938 imidlertid ikke førte til de resultater, som mindretalslederne havde håbet, skyldtes det primært parternes forskellige forventninger til og hensigt med disse drøftelser. Berlin ønskede blot at skabe ro ved grænsen og omkring mindretalsspørgsmålet ved hjælp af en åben drøftelse med danskerne, mens mindretallets mål var helt konkret, nemlig ophør af diskriminationen mod de dansksindede først og fremmest ved tildelingen af sociale ydelser, men også f.eks. på arbejdsmarkedet, selv om problemerne her var mindre end tidligere. AA var ikke, og Springorum har næppe heller været, synderlig tilfreds med den grove måde, hvorpå det flensborgske NSDAP med opbakning fra Kiel havde iværksat sin undergravningskampagne på. Det må antages, at de lokale instanser har fået pålæg om at vise nogen imødekommenhed over for de danske ønsker. Prisen herfor skulle så være tavshed om disse sager i den danske presse. En helhedsløsning, som ønsket af mindretallet, var man absolut uvillig til at indlade sig på.

Resultatet blev, som man kunne forvente. Berlin fik sit ønske om ro ved grænsen opfyldt. De slesvig-holstenske myndigheder og partiinstanser havde ved at insistere på kun at ville drøfte enkeltsager held til at iværksætte en forhalingsmanøvre, som trods enkelte indrømmelser hindrede, at de dansk-tyske drøftelser fik den af mindretalsledelsen ønskede effekt, nemlig at genskabe medlemmernes tillid til, at de roligt kunne deltage i danske aktiviteter og lade deres børn gå i dansk skole. Den af mindretallet ønskede indgriben fra Berlin blev således set fra et dansk synspunkt en noget tvivlsom fordel. Frafald på grund af pression over for mindretallets socialt dårligst stillede medlemmer havde man ingen garanti for ville ophøre, hvilket måtte give anledning til alvorlige overvejelser om, hvor vidt det på længere sigt ville være muligt at opretholde mindretallets eksistens. De tyske myndigheder kunne derfor set med danske øjne ikke have valgt et værre tidspunkt til at forsøge at skaffe sig et overblik over de nationale mindretals størrelse.

d - *Folketællingen den 17. 5. 1939 og oprettelsen af en centraliseret mindretalsledelse : Folkerådet.*

Så tidligt som i december 1936 havde Jacob Kronika i Nationaltidende gjort sig til talsmand for det synspunkt, at tyskerne, når de ved undtagelsesbestemmelser gav det danske og polske mindretal en sær-

lig retsstilling, gik ud fra, at »de nævnte folkegrupperes kvantitative omfang opefter dermed (skulle) fastlægges een gang for alle.«⁽¹⁵⁵⁾ Mens den tyske politik i Nordslesvig påberåbte sig tilstedeværelsen af et blakket, dvs. hverken tysk- eller dansk-nationalt element, for at retfærdiggøre det tyske hvervearbejde, havde de slesvig-holstenske nazister fra begyndelsen gjort det klart, at de forlangte en klar national stillingtagen af enhver sydslesviger. Selv om man ikke officielt antastede mindretallets formelle ret til national hvervning, var man dog, som det er vist utallige gange ovenfor, ikke villig til at acceptere, at mindretallet fik tilgang fra hidtil ikke-danske kredse. En katastroferordning ville have været den mest effektive måde at frembringe denne klare nationale bekendelse på, men bl.a. af hensyn til de tyske mindretal i udlandet var en sådan ordning blevet opgivet.

Den 4. 10. 1937 fastsatte det tyske indenrigsministerium imidlertid ved lov en folketælling til den 17. 5. 1938. I følge § 4 skulle på folketællingsskemaet bl.a. udfyldes en rubrik vedrørende »Volkszugehörigkeit«, dvs. at den enkelte tyske borger under trussel om straf for urigtig angivelse skulle tilkendegive sit nationale sindelag. Dette udløste, da det blev kendt for offentligheden, straks voldsomme protester i den samlede polske presse.⁽¹⁵⁶⁾ I den tyske presse forsikredes, at der absolut ingen fare var på færde for mindretallene; man ønskede blot at fastslå de fremmede folkedeles virkelige styrke. Det var ikke hensigten at benytte folketællingens resultater som grundlag for oprettelse af et nationalt katastrofer. De polske indvendinger, som især drejede sig om den åbne tilkendegivelse af nationaliteten, som man mente mange fattige og socialt afhængige polakker ville vige tilbage for, afvistes under henvisning til, at »Bund der Polen in Deutschland« var en legal og frit arbejdende organisation, som selv opfordrede alle polakker til åbent at give deres sindelag til kende og samles under forbundets mærke. De polske indvendinger fortolkede man som et forsøg på på forhånd at skabe tvivl om folketællingens resultater for fortsat at kunne operere med tal uden bund i virkeligheden.⁽¹⁵⁷⁾

Flensborg Avis erklærede sig den 3. 2. 1938 tilfreds med, at en katastroferordning tilsyneladende ikke stod på dagsordenen, og gav udtryk for håb om, at dette ville blive bekræftet fra officielt tysk hold. Man imdrømmede, at mindretallene arbejdede på at få sine folk til frit at vedkende sig deres sindelag, men samtidig måtte det ikke glemmes, at »danskheden i Sydslesvig kæmper mod eftervirkningerne af århundreders tilsidesættelse og tyngde«. Det danske mindretal kunne derfor ikke have nogen tiltro til, at folketællingen ville resul-

tere i et pålideligt billede af mindretallets styrke. Bladet var heller ikke i tvivl om, at »det urigtige billede i den nationale kamp vil blive brugt som våben imod os«. Den 7. 2. 1938 fremkom i Nordschleswigsche Zeitung en KNS-meddelelse, ifølge hvilken formålet med »sindslagstællingen« udelukkende var at få afgjort det polske mindretallets størrelse. Derimod var det ikke tanken at oprette et nationalt kataster, da dette vanskeligt ville kunne forenes med »tanken om den frie bekendelse til folkelivet«. KNS's oplysninger skulle stamme fra en pålidelig kilde, og man frarådede derfor danskerne at gøre fælles sag med polakkerne i dette spørgsmål.

Flensborg Avis svarede den 9. 2., at det kunne være rart at vide, hvem KNS' velunderrettede kilde var, da det danske mindretal var overbevist om, at gennemførtes folketællingen på den bebudede måde, ville netop KNS - man mente naturligvis Ernst Schröder - vide at udnytte dens resultater og være begejstret for ethvert dansk tab og »ivrig for at fastslå, at hvis der søgtes rådet bod på dette tab, så ville det være en dansk offensiv og udæskning«. Grænsevagten, som kunne udtrykke sig friere, skrev, hvad Flensborg Avis kun havde kunnet antyde, nemlig at formålet med at undersøge det nationale tilhørsforhold ved folketællingen - fremgangsmåden fandt la Cour i øvrigt mangelfuld - var at få fastslået mindretallets størrelse en gang for alle. Tyskerne ville dernæst hævde: »Så stort er det danske mindretal - ikke større! I fuld 'frihed' har dets medlemmer haft adgang til at bekende sig som danske. *Hvad der i Sydslesvig bor af mennesker udover den nu fastslåede kreds, hører altså ikke mindretallet til.*« Kun de der åbent havde bekendt sig som danske ville herefter kunne sende deres børn i dansk skole, være medlemmer af danske foreninger osv. Det ville være den eneste logiske konsekvens af at forsøge at fastslå mindretallets virkelige styrke, hvilket man fra dansk side burde være opmærksom på.⁽¹⁵⁸⁾

Nogen tid forinden, den 1. 2. 1938 havde generalkonsul Larsen over for udenrigsministeriet redegjort nærmere for sit syn på mindretallets fremtid på baggrund af de mange udmeldelser fra de danske skoler i vinteren 1937/38. Allerede ved hans tiltrædelse i Flensborg i 1932 havde det danske mindretal i overvejende grad været »ikke blot et *fattigt* mindretal, men tillige et gammelt mindretal«. Hovedparten af de dansksindede var ældre mennesker og for en stor del født i Nordlesvig. En ny tilgang fra dansksindede og dansktalende egne ville man ikke mere kunne regne med, hvilket Larsen så som en »umådelig hindring« for mindretallets overlevelse. Kampen om

ungdommen var det afgørende, og trods sej modstand ville mindretallet blive gradvist reduceret, fordi de fleste danske unge var fra fattige familier og erhvervsmæssigt henvist til tyske arbejdsgivere og arbejdspladser. Risikoen bestod efter Larsens mening i, at det begyndende frafald kunne »udarte til panik«. Folketællingen ville kunne blive anledningen hertil, fordi mange ville vægre sig ved åbent at bekende sig som danske. De tal, der ville fremkomme som resultat af folketællingen, ville følgelig blive lavere end de tal, man hidtil havde opereret med.⁽¹⁵⁹⁾

Larsens pessimistiske syn deltes utvivlsomt af de fleste af mindretalslederne. Det var klart, at der skulle en helt ekstraordinær indsats til, hvis man skulle sikre, at samtlige eller blot de fleste dansksindede også stod ved deres danskhed, når tællingsskemaerne skulle udfyldes. Det blev generalsekretariatets tilsynsråd, som påtog sig ledelsen af det forberedende arbejde forud for folketællingen og sørgede for koordinering af indsatsen i hele Sydslesvig: afholdelse af tillidsmands- og distriktsmøder, instruktion med hensyn til korrekt udfyldelse af tællingsskemaer osv. Spørgsmålet var blevet rejst af Ernst Christiansen på et møde den 1. 2. 1938, og den 1. 3. besluttede tilsynsrådet at opfordre DsU's repræsentant Bøgh Andersen til at tage sig af oplysningsarbejdet og søge frivillige til hjælp for tillidsmændene, hvilket han erklærede sig villig til. Generalsekretariatet havde bestilt et eksemplar af folketællingsloven med bekendtgørelser og kommentarer. Når man modtog dette, var det hensigten at mangfoldiggøre et eksemplar af tællingsskemaet til brug for instruktionen.⁽¹⁶⁰⁾ Larsen bemærkede i en indberetning den 3. 3. 1938, at man måtte forvente, at de, som ikke vovede at erklære sig som danske ved folketællingen, ville blive opfanget af de nazistiske agitationer og blive klemt ud af mindretallet ikke blot på papiret, men også i realiteten. Han oplyste i øvrigt, at det var mindretalsledelsens hensigt at lade deltagerens navne notere ved alle møder for på den måde at konstatere, hvem der var passive. Disse ville blive opsøgt af tillidsmænd.⁽¹⁶¹⁾

På det polske mindretals kongres den 6. 3. 1938 i »Theater des Volkes« i Berlin, hvor også Kronika og Ernst Christiansen var til stede, kritiserede generalsekretær Kaczmarek de tyske folketællingsplaner med den primære begrundelse, at nationalitet var et fænomen bestemt af faste objektive love, dvs. »blod«, afstamning og fødsel.⁽¹⁶²⁾ Disse betragtninger, som stod i klar modstrid med den danske hævdel-
delse af sindelagsprincippet, skal vurderes på baggrund af, at antal-

let af tysksindede af polsk afstamning og til dels med polsk modersmål langt overgik antallet af polsksindede, en situation ikke ulig den sydslesvigske. Mens det danske mindretal altså ikke ville tilslutte sig den polske definition på nationalitet, var man enige i den øvrige polske kritik: at folketællingen reelt ville skabe et katastrofe, og at den ville foregå under uacceptabel påvirkning fra tysk side.⁽¹⁶³⁾

Herudover stod de officielle tyske synspunkter. Man afviste den polske nationalitetsopfattelse trods dens beslægtethed med den nazistiske, fordi det var i tysk interesse. Mens det polske mindretal opererede med et tal på mellem 1 og 1½ million polakker i Tyskland, var antallet af polsksindede efter tyske beregninger kun omkring 100.000.⁽¹⁶⁴⁾ Den tyske presse fastholdt, at det egentlige formål med folketællingen var at konstatere det tyske folks talmæssige styrke; der ville ikke blive tale om oprettelse af et katastrofe, og opgørelsen af mindretallenes befolkningsandel var kun et biprodukt af tællingen. Det kunne kun skyldes selvovervurdering, hvis mindretallene troede, at folketællingen var tænkt som et kampmiddel mod de fremmede nationaliteter. Uregelmæssigheder ville ikke finde sted, først og fremmest fordi folk selv skulle udfylde skemaerne. En opgørelse efter objektive kriterier ville være umulig på grund af den blanding af befolkningerne, som havde fundet sted.⁽¹⁶⁵⁾ Flensborg Avis (25. 3. 1938) bemærkede hertil, at det vel var rigtigt, at tællelisterne ikke skulle udfyldes af »tællerne«, men at det var blevet oplyst, at embedsmænd og partitillidsmænd skulle melde sig som frivillige til hjælp ved folketællingen. Ingen - heller ikke tyskerne - burde kunne være i tvivl om, at folketællingsresultatet ville blive brugt som et nationalkataster, »en liste til begrænsning af de folkelige mindretal«. Bladet mente i øvrigt, at tællingen ville blive udsat på grund af Østrigs »Anschluss«.

På tilsynsrådsmødet den 29. 3. 1938 oplyste Ernst Christiansen, at Kronika fra Berlin havde bekræftet, at folketællingen ville blive udsat, dog sandsynligvis kun med nogle få uger. På samme møde blev det meddelt, at en pjece om mindretallets rettigheder »Dansk sindelag skal respekteres! Tyske føres og tyske embedsmænds erklæringer om vor ret«, som på forslag af Bøgh Andersen var blevet udarbejdet som et led i forberedelserne til folketællingen, nu var klar til at gå i trykken. Tanken var at uddele den til samtlige danske husstande for således at bestyrke de danske i deres nationale sindelag. Det var også hensigten at foretage en fornyelse og udvidelse af medlemskartoteket.⁽¹⁶⁶⁾

Den 8. 4. 1938 udstedte indenrigsminister Frick den ventede meddelelse om udsættelse af folketællingen i form af et reskript. Tidspunktet fastsattes til foråret 1939.⁽¹⁶⁷⁾ Dette kan næppe have været mindretallet uvelkomment, idet man herved opnåede den nødvendige tid til at foretage den planlagte revision af medlemslisterne og øget tid til at informere sine medlemmer. Derimod lykkedes det ikke at hindre den tyske presse i at få nys om, hvad der foregik. En KNS-artikel, som den 21. 7. 1938 offentliggjordes i en række slesvig-holstenske blade, gav udtryk for undren over, at mindretallet hemmeligt foretog en optælling af sine medlemmer, når den planlagte folketælling alligevel snart skulle finde sted. Det antydedes, at de skemaer, som man bad de danske organisationers medlemmer om at udfylde, bl.a. skulle påføres oplysninger om tidligere politisk virksomhed.⁽¹⁶⁸⁾

Flensborg Avis svarede den 22. 7. skarpt - omend ikke helt sandfærdigt - at der var tale om et skema vedrørende det danske foreningsarbejde, og at dette var blevet nødvendigt på grund af de nazistiske overgreb mod mindretallet og myndighedernes krav om eksakte oplysninger i hvert enkelt klagetilfælde. Man måtte derfor opfatte KNS-artiklen som en uberettiget mistænkeliggørelse. Det var sikkert korrekt, at den reviderede medlemsfortegnelse også kunne og skulle bruges til dette formål, men den direkte årsag til, at man var gået i gang med dette arbejde, var, at man ønskede at kunne mobilisere alle sine medlemmer ved folketællingen og samtidig kontrollere resultatet. Den 6. 12. 1938, dvs. et halvt år efter folketællingen efter den oprindelige plan skulle have fundet sted, kunne generalsekretariatets tilsynsråd fastslå, at arbejdet med en komplet fortegnelse over mindretallets medlemmer var halvt færdigt. Det blev samtidig vedtaget at lade udarbejde en pjece med vejledning i, hvorledes tælle-skemaerne skulle udfyldes. Alle var enige om, at denne sag var af stor vigtighed og måtte blive en af det ny »Folkeråds« hovedopgaver.⁽¹⁶⁹⁾

Allerede i 1933 havde man inden for mindretallet diskuteret nødvendigheden af en mere centraliseret organisationsstruktur. Denne debat var en direkte følge af den nazistiske ensretningsproces og havde nok ført til en vis centralisering, men langt fra i den udstrækning som ønsket af den bestående strukturs kritikere. Generalsekretariatets stadigt voksende betydning som formidler af kontakten med de tyske myndigheder gjorde det naturligt, at de kritiske røster især rettede sig imod dettes tilsynsråd, som i praksis udviklede sig til en

slags mindretalsledelse. Kritikken førte i december 1935 til, at tilsynsrådet, som formelt var et udvalg under Grænseforeningen, supplerede sig med Hans Meng som repræsentant for DsU og Andreas Hanssen for Skoleforeningen. Ejheller dette tilfredsstillende dog oppositionen. Ungdomsforeningerne krævede at få yderligere en repræsentant, hvilket tilsynsrådet den 3. 11. 1936 modstræbende besluttede at bøje sig for.⁽¹⁷⁰⁾

Generalsekretariatets position var imidlertid fortsat genstand for debat. Der var utilfredshed med, at det var ikke blot økonomisk, men også politisk afhængigt af Grænseforeningen, og efter at spørgsmålet havde været genstand for drøftelser og forhandlinger næsten konstant siden 1935, foreslog I.C. Møller på tilsynsrådsmødet den 1. 2. 1938, at der skulle oprettes et organ, som kunne træffe bindende beslutninger på hele mindretallets vegne og eventuelt tillige fordele midlerne til alt dansk arbejde. Nogen beslutning blev dog ikke truffet ved den lejlighed.⁽¹⁷¹⁾ Meget tyder på, at det var den forestående folketælling, som endelig fremprovokerede dannelsen af en egentlig mindretalsledelse med en tilstrækkelig bred sammensætning til med rette at kunne hævde at dække alle grene af det danske arbejde i Sydslesvig. Den afgørende udvikling fandt i hvert fald sted i løbet af 1938.

Der var imidlertid også andre forhold, som spillede ind. Konsul Dons Møller nævnte således i sin indberetning om forhandlingerne med Springorum, at der i efteråret 1938 havde hersket »en vis gæring og utilfredshed inden for mindretallet«. Utilfredsheden var især udbredt blandt de unge og rettede sig ikke mindst imod Tage Jessen, som man fandt for konservativ og ikke energisk nok. Eksponenten for dette røre var Hans Meng, der var lærer ved Duborgskolen, men konsulen mente dog ikke, at Meng ville kunne true Tage Jessens stilling som formand for Den slesvigske Forening i Flensborg, om ikke af anden grund så fordi Andreas Hanssen aldrig ville tillade en lærer at indtage en ledende stilling inden for den politiske organisation. Mere væsentligt fandt konsulen det imidlertid, at der også var en udbredt utilfredshed blandt mindretallets dominerende elementarbejderne. Problemet var, at »der faktisk næsten savnes en middelstand mellem disse og de få personer, der i følge slægt eller position stedse har været de faktiske selvskrevne ledere«. Under et møde i Den slesvigske Forening kort tid forinden, hvor man på ledelsens initiativ havde drøftet en ændring af ledelsesstrukturen, skulle der være faldet ret skarpe bemærkninger om »diktatur inden for min-

dretallet«, hvilket særlig var rettet mod Ernst Christiansen. Et forslag fra ledelsens side om at reorganisere generalsekretariatet under Kronikas ledelse, hvis denne kunne overtales til at vende hjem fra Berlin, havde heller ikke fundet større tilslutning. I stedet havde man nedsat et seksmandsudvalg bestående af Tage Jessen og en række mindre fremtrædende medlemmer, som skulle arbejde med spørgsmålet om en ændring af den organisatoriske struktur. På arbejderside var man især utilfreds med, at det ikke var lykkedes at sætte en stopper for tvangsforflytningerne af arbejdere til egne langt fra hjemmet.⁽¹⁷²⁾

Den 3. 12. 1938 udsendte generalsekretariatet et forslag om oprettelse af en kompetent mindretalsledelse til de forskellige foreninger og organisationer, et forslag, som stort set var identisk med den endelige ordning. Det foreliggende forslag godkendtes trods nogen kritik fra erhvervskredse, som mente sig underrepræsenteret, i løbet af december af enkeltforeningerne, som samtidig gav meddelelse om deres valg af repræsentanter.⁽¹⁷³⁾ Den 30. 12. 1938 udsendtes indbydelserne til det første møde i den ny mindretalsledelse, som fandt sted på Flensborghus den 4. 1. 1939. Det hidtidige tilsynsråds formand Ernst Christiansen indledte mødet og udtalte bl.a., at »tilskyndelsen til de møder, der resulterede i dannelsen af det nye råd, var udgået fra tilsynsrådet.« Dette havde dog ikke holdt noget afsluttende møde, da samtlige medlemmer også var blevet indvalgt i det ny organ. Christiansen oplæste tillige en skrivelse, som man havde sendt til Grænseforeningens formand med meddelelse om oprettelsen af den ny ledelse, som samtidig skulle overtage tilsynet med generalsekretariatet, og dernæst Grænseforeningens svar, hvori det meddeltes, at foreningen kunne tiltræde den ny ordning. Han sluttede med at konstatere, at den ny ordning udgjorde et fremskridt, fordi organisationen var opbygget på et bredere grundlag, fordi medlemmerne var folkevalgte og fordi man nu havde en ledelse, som kunne optræde på hele mindretallets vegne. Som medlemmer af det forretningsudvalg, der skulle have den daglige ledelse, valgtes Hans Meng, Tage Jessen, Cornelius Hansen, I.C. Møller og Ernst Christiansen. Formand blev Corn. Hansen, efter at Ernst Christiansen havde afslået at lade sig vælge.⁽¹⁷⁴⁾

Denne sammensætning afspejlede vel i rimelig grad magtforholdene inden for mindretallet. Om man også ville kunne samarbejde, måtte tiden vise. På forhånd var fastsat en forsøgsperiode på et år, hvorefter ordningen eventuelt kunne tages op til revision.⁽¹⁷⁵⁾ På dr.

Hanssens forslag vedtog forsamlingen at kalde det ny organ for »Folkerådet« og dets forretningsudvalg for »Folkerådsudvalget«. I skrivelser til tyske myndigheder besluttede man at benytte betegnelsen »Dänische Volksgruppe«, mens det i pressen, danske publikationer osv. skulle tilstræbes at erstatte udtrykket mindretal med »stavnfolk«. ⁽¹⁷⁶⁾ Dette synes dog at være blevet selv sydslesvigerne for meget. Betegnelsen slog i hvert fald ikke igennem og gik meget hurtigt i glemmebogen.

Folkerådets oprettelse proklameredes den 8. 1. 1939 i Flensborg Avis. Som dets mest presserende opgave meldte sig umiddelbart forberedelserne af mindretallets mobilisering op til folketællingen. På et ekstraordinært folkerådsmøde den 23. 1. 1939 redegjorde Bøgh Andersen for arbejdet med denne sag. Han havde konstateret, at der blandt medlemmerne var nogen usikkerhed med hensyn til folketællingen, og mente også at have registreret en vis mistillid. Det ville derfor være bedst, hvis især de gamle medlemmer fik besøg af tillidsfolk, som de kendte. Konkret foreslog han at udsende en folketællingsavis tre til fire gange kort før tællingen på både tysk og dansk til samtlige medlemmer. Den egentlige agitation skulle ske på distriktmøder, som passende kunne afrundes med underholdning og kaffebord. De medlemmer, som ikke mødte op, skulle »opsøges og påvirkes af et agitationsudvalg«. Desuden burde der holdes større møder med lysbilledforevisning og taler af »fem-seks arbejdere«. Tillidsmændene skulle undervises på særlige skolingsaftener. Der ville være tale om ialt 1.500-2.000 familier, som man skulle i kontakt med, hvilket ville kræve 100-200 tilsynsførende. Dette arbejde skulle ledes af et aktionsudvalg under folkerådet. I tilslutning til sin redegørelse havde Bøgh Andersen udarbejdet en skriftlig planskitse omfattende et forslag til handlingsprogram i overensstemmelse med hans mundtlige redegørelse samt en konkret plan for arbejdet i tiden op til folketællingen. Disse tanker vandt almindelig tilslutning i folkerådet, selv om bl.a. Cornelius Hansen og Hans Meng var noget skeptiske med hensyn til, hvorfra pengene til disse meget omfattende aktiviteter skulle komme. Noget svar herpå synes de ikke at have fået. Aktionsudvalget blev nedsat straks og kom til at bestå af følgende medlemmer: Bøgh Andersen, Hermann Tychsen, Hans Meng, Fr. Mommsen og L.P. Christensen. ⁽¹⁷⁷⁾

Den følgende dag skrev L.P. Christensen til Kronika for at få nærmere besked om, hvornår og hvordan selve tællingen skulle finde sted. Kronika svarede den 27. 1., at han havde forhørt sig i Wil-

helmstrasse og fået det svar, at folketællingen skulle gennemføres efter den året før fastlagte metode i løbet af maj 1939 med mindre helt ekstraordinære begivenheder skulle lægge sig hindrende i vejen. Kronika var helt sikker på, at myndighederne ville benytte tællingsresultatet som grundlag for at indrømme de nationale mindretal en særstilling. Medlemmerne burde derfor gøre sig klart, at kun de, der ved folketællingen havde givet sig til kende som dansksindede, fremover ville blive anerkendt som sådanne.⁽¹⁷⁸⁾ Spørgsmålet om, hvorvidt man overhovedet ville kunne stole på resultatet af den tyske folketælling blev først gjort til genstand for en nærmere drøftelse i folkerådet den 6. 3. 1939. I.C. Møller mente, at de danske tillidsmænd burde foretage en slags prøvetælling, så man på forhånd kunne danne sig et indtryk af det forventelige resultat, og på det næste møde den 3. 4. foreslog han afholdt et ekstraordinært folkerådsmøde i løbet af april bl.a. med henblik på arbejdet med forberedelserne til folketællingen, hvilket vedtoges.⁽¹⁷⁹⁾

I mellemtiden fortsatte de tysk-polske diskussioner om folketællingen.⁽¹⁸⁰⁾ Flensborg Avis' leder blandede sig den 19. 4. også i debatten. Bladet anerkendte i og for sig det polske standpunkt, at folketællingen rettelig burde opgøre antallet af tyske statsborgere af fremmed afstamning, hvilket for Sydslesvigs vedkommende ville betyde, at størstedelen af befolkningen måtte anses for dansk. Når tyskerne slog så stærkt på »Blut und Boden«, så man ingen grund til at »slå streg over en åbenlys kendsgerning«. Ikke desto mindre stod det danske mindretal dog fast på kun at betragte dem som danske, der af egen fri vilje bekendte sig som sådanne. Derfor var det for mindretallet vigtigste, at det også virkelig blev den fri vilje, som kom til at præge folketællingsproceduren. Flensborg Avis henviste i den forbindelse til en tale af indenrigsminister Frick i Berlin den 30. 3., hvori denne havde forsikret, at der ikke ville blive tale om nogen form for pres eller tvang i forbindelse med tællingen. Frick havde erklæret, at det var regeringen »ganz gleichgültig«, om antallet af mindretalsmedlemmer skulle vise sig større eller mindre end de officielle vurderinger. Det afgørende var at opnå det korrekte resultat, hvilket han udtrykkelig havde instrueret de for folketællingen ansvarlige instanser om. Påfaldende må det i øvrigt siges at virke, at det eneste i Sydslesvig udkommende blad, der havde refereret denne del af Fricks tale, var Flensborg Avis.⁽¹⁸¹⁾

På det ekstraordinære folkerådsmøde den 17. 4. 1939 aflagde Bøgh Andersen en i følge protokollen »omfattende og detailleret

redegørelse« for folketællingsarbejdet, som foranledigede en bred diskussion. Særlig interessant forekommer et forslag fra I.C. Møller, som ønskede indført et dansk »Blockwart«-system. Han mente, at man i hvert eneste tilfælde burde vide, hvorledes medlemmerne havde udfyldt tællingsskemaerne. Nogen beslutning blev ikke truffet. På det følgende møde den 2. 5. nævnte August Petersen spørgsmålet om de dansksindede arbejdere, som var fraværende fra Flensborg på pligtarbejde. Meng svarede, at aktionsudvalget havde overvejet problemet, og at en løsning ville blive fundet. Nærmere detaljer gav han ikke. I.C. Møller nævnte igen sine tanker om effektiv kontrol med skemaernes udfyldelse, hvilket Meng afviste under henvisning til, at en sådan kontrol ville være uoverkommelig. I stedet ville man henvende sig til myndighederne med anmodning om at få lov til at overvære kontrollen af tællingslisterne.⁽¹⁸²⁾

Den 5. 5. 1939 begyndte uddelingen af folketællingsskemaerne. Hver husstand fik udleveret en husholdningsliste og et suppleringskort samt en brun konvolut. Suppleringskortet, der var beregnet til oplysninger om afstamning og uddannelse skulle af hensyn til eventuel jødisk afstamning afleveres i den lukkede konvolut, mens selve tællingsskemaet ikke måtte lægges heri.⁽¹⁸³⁾ Den 8. og 9. maj afholdt mindretallet et par større møder i Borgerforeningen, men da disse kun var for medlemmer af de danske foreninger, findes de desværre hverken annonceret eller refereret i Flensborg Avis. Deltagertallet er følgelig heller ikke kendt.⁽¹⁸⁴⁾ Den 12. 5. indledte generalsekretariatet uddelingen af folketællingsavisen til alle dansksindede. Denne indeholdt et opråb på både dansk og tysk, en vejledning i udfyldelse af spørgsmålene vedrørende statsborgerskab, modersmål og nationalt tilhørsforhold samt en række appeller fra mere eller mindre kendte danske sydslesvigere til alle om at vedstå deres nationale tilhørsforhold.⁽¹⁸⁵⁾

Selve tællingen fandt, som planlagt, sted den 17. 5. 1939. Ernst Christiansen skrev i Flensborg Avis, at »ledende tyske steder« havde garanteret, at den fri vilje ville blive respekteret, og at ingen ville blive »straffet direkte eller indirekte« på grund af deres nationale bekendelse. Han tilføjede, at der faktisk ikke havde været noget at udsætte på myndighedernes holdning i tiden op til folketællingen. Derimod mente han nok, at der ville blive »et og andet at sige om den praktiske udførelse af bestemmelserne og om fejlagtige fortolkninger af dem«. Christiansen så gerne »gode kraftige tal«, men erkendte, at »det ville være dårskab at vente dem«. Han sluttede i vanlig stil: »Der

strømmer og blusser alligevel en syttende maj-overdådighed i vort sind, fordi vi har måttet få lov til at holde fanevagt. På udsat post? - nej, på hellig jord.«⁽¹⁸⁶⁾

Forudsigelserne om, at folketællingens afvikling ville blive anledning til klager, viste sig at holde stik. Folkerådsudvalget enedes den 25. 5. 1939 om at samle disse i en henvendelse til overpræsidenten og sende kopier heraf til Gauinspekteur Beckmann, Ministerialrat Springorum og landråderne for Flensborg landkreds og Sydtønder kreds, hvor uregelmæssighederne havde fundet sted.⁽¹⁸⁷⁾ Folkerådet godkendte den 5. 6. dette og gav i øvrigt udtryk for tilfredshed med aktionsudvalgets og tillidsmændenes indsats. Bøgh Andersen foreslog, at man i betragtning af de stedfundne uregelmæssigheder skulle gøre alvor af tanken om at gennemføre sin egen folketælling. Foreløbig nøjedes man dog med at pålægge generalsekretariatet at indsamle det fornødne materiale til den planlagte klage til overpræsidenten.⁽¹⁸⁸⁾ Efter at Fr. Petersen på et ekstraordinært folkerådsmøde den 16. 6. 1939 havde redegjort for det materiale, man havde indsamlet, besluttede forsamlingen i stedet at rette henvendelsen direkte til indenrigsminister Frick.⁽¹⁸⁹⁾

Skrivelsen til Frick afsendtes den 24. 6. Generalsekretariatet refererede til indenrigsministerens tale den 30. 3. 1939 og anerkendte, at folketællingen de fleste steder - bl.a. i Flensborg - havde fundet sted på helt korrekt vis. Visse steder på landet havde der imidlertid fundet overgreb og uregelmæssigheder sted. Således var tælleskemaerne i et antal landkommuner først blevet uddelt i sidste øjeblik og ikke fire til syv dage før som foreskrevet. Visse steder havde »man« desuden påbudt anvendelse af blyant for lettere at kunne rette »eventuelle fejl«. I andre kommuner var tællingen i modstrid med Fricks ordrer blevet foretaget af »tællekommisærer«. Skemaerne var her slet ikke blevet delt ud; i stedet havde tællekommisærerne selv henvendt sig og selv fyldt skemaerne ud, som oftest med blyant. Flere steder var folk kun blevet spurgt om fødested og -dato, således at de slet ikke var blevet klare over, at det var folketællingen, det drejede sig om. Kun hvor de pågældende selv havde insisteret på at kontrollere det udfyldte skema, havde forkerte oplysninger vedrørende modersmål og nationalitet endnu kunnet rettes. Det var også hændt, at dansksindede var blevet udsat for pression og intimidering. Danske arbejdere på pligtarbejde var efter at have tilkendegivet sig som danske straks blevet overflyttet til ringere betalt arbejde. Generalsekretariatet beklagede derfor på forhånd at måtte meddele, at

det danske mindretal under disse omstændigheder ikke kunne acceptere den stedfundne folketælling som »ein wirklich freies Volkstumsbekenntnis«, endsige have nogen tillid til, at resultatet ville afspejle det reelle nationale styrkeforhold i grænseområdet.⁽¹⁹⁰⁾

Af skrivelsens formulering fremgår ikke direkte, om mindretallet forventede en reaktion fra indenrigsministeren, men i generalsekretariatets beretning for juli og august 1939, der fremlagdes for folkerådet den 29. 8. efterlystes et svar fra ministeriet.⁽¹⁹¹⁾ Et sådant ses ikke at være indtruffet; i stedet anmodede landråd Heino Schröder fra Flensborg landkreds, der i december 1937 havde afløst Claus Hans, gentagne gange om at få tilsendt dokumentation for de i klagen til ministeriet omtalte forhold, da han ellers ikke ville kunne undersøge sagen. Generalsekretariatet svarede den 8. 8., at man var landråden taknemmelig for hans interesse, men at man, da henvendelsen var sket direkte til ministeriet, følte sig forpligtet til kun at lade dette få nærmere underretning om enkeltheder. Når man hørte fra Berlin, ville generalsekretariatet underrette landråd Schröder og lade ham få kopier af korrespondancen.⁽¹⁹²⁾ Schröders henvendelse omtales på folkerådsmødet den 28. 8., men nogen nærmere begrundelse for generalsekretariatets holdning er ikke omtalt i mødereferatet. Derimod blev det diskuteret, om man skulle foretage sig yderligere i denne sag.⁽¹⁹³⁾

Krigsudbruddet den 3. 9. 1939 betød afslutningen på overvejelserne omkring dette spørgsmål. En del af det ved folketællingen indsamlede materiale nåede at blive bearbejdet under krigen og offentliggjordes i 1944, men netop ikke tallene vedrørende modersmål og nationalt tilhørsforhold.⁽¹⁹⁴⁾ Folketællingsresultatet kom dermed ikke til at spille den negative rolle for det danske mindretal, som dets ledere havde frygtet. Formelt kunne enhver sydslesviger fortsat selv tage stilling til, hvilken nationalitet han/hun måtte føle sig knyttet til. Uden virkninger for mindretallet havde folketællingen og fremfor alt forberedelserne til den ikke været. Selv om det sandsynligvis var korrekt, at kravet om en åben national bekendelse fra hver enkelt tysk statsborger ikke var specielt rettet mod det danske mindretal, men mod det polske, så måtte truslen om, at myndighederne efter tællingen ville kunne opstille et kartotek over det danske mindretal, give mindretalslederne anledning til alvorlige overvejelser. Folkerådets oprettelse skyldtes ganske vist ikke alene dette forhold, men skabelsen af en ny centraliseret mindretalsledelse netop omkring årsskiftet 1938/39 må tydeligvis ses på denne baggrund. Sikkert er, at

mindretallets forberedende arbejde i tiden op til den 17. 5. 1939 førte til en kraftig forøgelse af de danske foreningers aktivitetsniveau og til en øget mobilisering af medlemsskaren. Da folketællingsresultatet ikke er kendt, vides ikke, om disse anstrengelser førte til det ønskede resultat. Mindretalsledelsen opfattede folketællingen som en afgørende prøve. Om mindretallet bestod denne, er det umuligt at svare på. At ingen - hverken de, som stod fast, eller de, som faldt fra - blev skånet for de næste seks krigsårs prøvelser, er derimod sikkert.

e - *Sammenfatning.*

Så længe temaet for Det tredje Riges udenrigspolitiske propaganda var en fredelig national genrejsningspolitik som kombineredes med gentagne forsikringer om respekt for andre landes interesser og for fremmede nationaliteter, måtte dette også få indenrigspolitiske konsekvenser. »Jede Propaganda ist wirkende Wirklichkeit in dem Maße, in dem sie geglaubt wird und das Denken und Tun der Gläubigen bestimmt.«⁽¹⁹⁵⁾ Også det danske mindretal nød i årene 1934-36 godt af regimets relative moderation. Den tyske deltagelse i den spanske borgerkrig markerede imidlertid overgangen til en ekspansiv udenrigspolitik, hvilket samtidig betød afslutningen på regimets karakter af et kompromis mellem traditionelt nationale og nazistiske mål og midler. En ny politisk radikaliseringsproces, som bl.a. førte til en kraftig udbygning af SS-organisationen, forstærkede jødeforfølgelser m.m., fulgtes samtidig af en udrensning af de konservativt-autoritære elementer i rigsregeringen, værnemagten og ikke mindst i de institutioner, der var ansvarlige for mindretalspolitikken, hvis ledelse overgik til VoMi.

Da VoMi's vigtigste opgaver lå uden for rigsgrænserne, i varetagelsen af forbindelserne til de tyske mindretal i udlandet, påvirkedes den indre-tyske mindretalspolitik kun indirekte heraf. Den tysk-polske mindretalsaftale af 5. 11. 1937, der fra tysk side fremstilledes som et mønster for, hvorledes nationalitetsproblemerne i Europa kunne løses, repræsenterede ikke større afvigelser i forhold til den ordening, som det danske mindretal hen ad vejen havde forhandlet sig frem til. Det var da heller ikke fra centralt tysk hold, at de problemer stammede, som kom til at præge mindretallets forhold til de tyske myndigheder i årene 1937-39. Den koordinering af det tyske grænsearbejde i Slesvig, som det var lykkedes at hidføre i løbet af 1936/

37, ændrede intet ved det forhold, at rammerne for den tyske Slesvig-politik principielt blev udstukket i Berlin. De slesvig-holstenske grænsepolitikeres handlefrihed var klart afgrænset til aktioner, som ikke ville skabe udenrigspolitiske vanskeligheder i forhold til Danmark. Grænsespørgsmålet mellem Danmark og Tyskland var indtil videre uaktuelt, hvilket såvel den grænsepolitiske ledelse i Slesvig-Holsten som det tyske mindretal i Nordslesvig havde at rette sig efter. Dette var forudsætningen for Berlins støtte til »Grenzgürtelar-beit«. Man så gerne, at det danske mindretal svækkedes. Blot måtte dette ikke føre til uro i grænseområdet.

Såvel Der Schleswiger-affæren som Stiglundsand-sagen og børnehjælpssagerne demonstrerer med al ønskelig tydelighed, at det slesvig-holstenske NSDAP havde meget svært ved at affinde sig med disse snærende bånd. Den kontrast mellem den officielle og den lokalt praktiserede politik, som mindretallet gentagne gange havde gjort opmærksom på, og som bl.a. Ernst Schröder havde bestræbt sig på at udjævne, gjorde sig fortsat gældende. De nazistiske proklamationer om respekten for andre nationaliteters rettigheder og den nazistiske folkegruppepolitikens velsignelser var hovedsagelig til udvortes brug. I praksis var mindretallet udleveret til de lokale instansers forgodtbefindende, så længe disse gik diskret til værks. Kun hvor mindretallet kunne fremlægge aldeles klare beviser på, at overgreb havde fundet sted, kunne man regne med indgriben fra højere sted. Den nazistiske respekt for mindretallets nationalitet udelukkede altså på ingen måde lokalt iværksatte forsøg på assimilering ved tvang og pression, ligesom forbudet mod at betvivle de enkelte mindretalsmedlemmers sindelag ikke hindrede hverken parti eller myndigheder i gang på gang at tiltage sig retten til at afgøre, hvem der med rette kunne hævde at tilhøre mindretallet og hvem ikke. Løfterne om fuld økonomisk ligeberettigelse mellem flertals- og mindretalsbefolkningen ændrede intet ved det forhold, at der i praksis foregik en konstant og til tider systematisk diskrimination af dansksindede. På trods af, at mindretallets loyalitet over for Tyskland var uomtvistelig, hvilket da også anerkendtes i Berlin, begrundedes de slesvig-holstenske angreb på dette altid med påstået illoyalitet, statsfjendtlig indstilling eller lign. - ikke for selve mindretallets vedkommende, men for enkeltmedlemmers.

Der kan ikke påvises nogen sammenhæng mellem den skærpede tyske kurs over for mindretallet efter 1936/37 og folketællingsplanerne. Der er og var imidlertid ingen tvivl om, at den slesvig-holsten-

ske grænserevisionisme havde en klar politisk interesse i, at antallet af dansksindede og dansktalende ved folketællingen viste sig så lavt som muligt. Mindretallets interesse i det modsatte, som bl.a. førte til et omfattende organisationsarbejde og var en medvirkende faktor ved oprettelsen af folkerådet, havde også en grænsepolitisk dimension. Netop i 1939 nåede den hjemmetyske »Heim ins Reich«-agitation i Nordslesvig et højdepunkt, og jo stærkere det danske mindretal i Sydslesvig kunne markere sig, desto svagere ville grundlaget for grænserevisionskravet være. Trods alle anstrengelser måtte mindretalsledelsen dog konstatere, at det øgede tyske pres havde sine virkninger. Mens man op til 1936 havde holdt stillingen og på visse punkter endda havde kunnet udvise fremgang, var der i 1939 ikke mere nogen tvivl om, hvilken vej den fortsatte udvikling ville gå. Medlemstallet i Den slesvigske Forening lå 25 % lavere end i 1933 - kraftigst havde tilbagegangen været i Flensborg og Ejdersted, hvor medlemmerne overvejende tilhørte arbejderklassen - og de danske skolars elevtal, som i 1936 havde nærmet sig de 1.000, var faldet til knapt 700, ligesom antallet af børnehaverbørn var halveret. At krigen ville fremskynde denne proces, kunne ingen være i tvivl om. Først Tysklands totale nederlag og den tyske nationalitetsfølelses midlertidige sammenbrud i 1945 skabte sådanne betingelser for danskheden i Sydslesvig, at denne tilbagegangslinie kunne vendes, og det i et omfang, som selv ikke Ernst Christiansen havde drømt om, da han i 1933 profeterede, at sydslesvigerne ville blive trætte af nazistisk tvang og undertrykkelse og i stedet føle sig tiltrukket af »nordisk frihed«.⁽¹⁹⁶⁾

VIII - *Konklusion*

Det tredje Riges politik over for det danske mindretal i Sydslesvig i 30'erne kan ses som en udvikling i tre ikke skarpt adskilte faser. Tiden umiddelbart efter den nazistiske magtovertagelse i Tyskland var præget af usikkerhed om det ny regimes hensigter. I løbet af 1934 stabiliseredes forholdene, og det blev muligt at skimte konturerne af en fremtidig mindretalsordning. Årene fra 1936/37 og frem til krigsudbruddet prægedes især af slesvig-holstenske forsøg på direkte eller indirekte at underminere den uofficielle mindretalsordning, som efterhånden havde udviklet sig. Til disse faser svarer bestemte tendenser i nazistatens generelle udvikling. Mens de ny magthavere i 1933/34 primært var optaget af at befæste deres kontrol med regeringsmagten og gennemføre ensretningen i nazistisk ånd af det tyske samfund, var tiden frem til 1936/37 præget af opbygningen af den nazistiske stat, det korporativt-autoritære Tredie Rige. Tysklands indblanding i den spanske borgerkrig og fireårsplanen markerede en kursændring i retning af en aggressiv udenrigspolitik, hvortil svarede en indre-politisk stramning og radikalisering af regimet.

Selv om magtovertagelsen ikke medførte nogen formel ændring af den tyske mindretalspolitik, betød etableringen af førerstaten de facto en radikal forandring af mindretallenes stilling. Udover officielle erklæringer om respekt for fremmede nationaliteter og løfter om fuld ligeberettigelse for de nationale mindretal med det tyske befolkningsflertal kom det ikke til mindretalspolitiske initiativer fra den ny regerings side, hvilket gav anledning til nogen usikkerhed ikke blot i mindretalskredse, men også i den tyske forvaltning og det nazistiske partiapparat, som kun havde generelle erklæringer og nødtørftige instrukser at tilrettelægge en holdning til mindretallene efter. Karakteristisk for mange af de problemer, som opstod, var netop, at de lokale myndigheder i de enkelte sager ikke på forhånd var informeret om, hvor vidt der skulle tages særlige hensyn til mindretallene. I den ophedede nationalistiske stemning, som herskede i Tyskland især i foråret 1933, og som var fremelsket af nazisterne selv for at »samle

folket«, var det i Slesvig-Holsten en udbredt opfattelse, der nærredes af det lokale partiapparat og den slesvig-holstenske presse, at Versailles-traktaten nu skulle henlægges i historiens skraldespand, og Nord-slesvig genindlemmes i Tyskland. Konfrontationer mellem det tysksindede flertal og det dansksindede mindretal måtte derfor blive uundgåelige.

Nazisternes indbyggede ideologiske forpligtelse til respekt for det germanske broderfolks nationalitet og regimets ønske om at undgå udenrigspolitiske problemer, mens det endnu sad løst i sadlen, virkede imidlertid bremsende på den slesvig-holstenske grænseaktivisme, og hindrede direkte angreb på det danske mindretals stilling. Den traditionelle slesvig-holstenske uvilje mod de dansksindede i Sydslesvig, en uvilje som også var udbredt inden for det slesvig-holstenske NSDAP, kom i stedet til udtryk i pressekampagner, angreb på mindretallet for at skjule oppositionelle elementer og i diskriminerende behandling af mindretalsmedlemmer. Nok anerkendte nazisterne modstræbende sindelagsprincippet, men de hævdede samtidig, at det var »blodets stemme«, der talte gennem sindelaget. Sindelagsskifte var altså principielt forkasteligt - i praksis dog kun hvis det var fra tysk til dansk - hvorfor de slesvig-holstenske nazister allerede fra 1933 krævede »rene linier«. Enhver sydslesviger måtte tage national stilling og tage konsekvenserne af sin beslutning. Dette betød i sig selv en klar indskrænkning af den frie nationale bekendelse, hvilket mindretallet dog ikke kunne gøre meget ved. Selv om en klart formuleret nazistisk mindretalspolitisk målsætning ikke eksisterede, kom en sådan altså alligevel indirekte til udtryk i behandlingen af mindretallene, hvis tilslutning tydeligvis skulle begrænses mest muligt, uden at dette førte til ubehagelige konsekvenser.

Hitler havde selv angivet de officielle ydre rammer for Tysklands nationalitetspolitik, og ganske vist var al magt fra 1934 samlet i Førerens person, men havde denne ikke taget stilling, var der frit slag for de enkelte instanser til at søge netop deres linie ført igennem og netop deres synspunkter fremmet. Eftersom den nazistiske stat, der opbyggedes i løbet af 30'erne, ikke var nogen monolitisk enhed, men et sammensurium af indviklede og til dels overlappende kompetancefordelinger, havde det danske mindretals ledelse ikke én, men mange forhandlingspartnere med kompetance på hvert deres område - og til tider på samme område. Den formelle ledelse af den tyske mindretalspolitik i Riget lå hos rigsindenrigsministeriet, hvis mindretalsreferat imidlertid først og fremmest beskæftigede sig med

almene retningslinier og principper. I praksis blev det AA, der kom til at spille den afgørende rolle for, hvor langt tyskerne ville gå for at imødekomme det danske mindretals ønsker. AA kom til at spille en væsentlig og modererende rolle i forholdet til mindretallet, idet man kunne blande sig - og gjorde det - hvor andre myndigheders forholdsregler kunne få eller fik udenrigspolitiske følger. Inden for disse rammer måtte de øvrige ministerier og instanser søge at finde frem til ordninger, der stemte overens med den overordnede udenrigspolitiske målsætning. Det samme gjaldt naturligvis for den lokale forvaltnings område. Tilsvarende lå kompetancen på en række områder hos NSDAP, hvis beføjelser ofte overlappede eller supplerede de offentlige myndigheders. Derimod synes Rudolf Hess' udnævnelse til Hitlers stedfortræder og leder af Tysklands samlede nationalitetspolitik i praksis ikke at have haft større betydning i relation til den indre-tyske mindretalspolitik. Afgørende er, at det - da spørgsmålet var af så ringe betydning i rigspolitisk sammenhæng, at Hitler som beslutningstager ikke selv tog stilling - ikke er muligt at pege på en enkelt tysk instans som beslutningscentrum for tilrettelæggelsen af politikken over for det danske - og de øvrige - mindretal.

I Slesvig-Holsten var Hinrich Lohse den centrale person. Som overpræsident og Gauleiter samlede han alle tråde i sin hånd. Det viste sig meget snart, at mindretallet ikke skulle regne med at finde større velvilje hos ham. Lohses personlige kendskab til det danske mindretal var næppe stort, men hans vigtigste politiske mål var grænserevision, for hvilken det danske mindretals eksistens kun kunne være en hindring. Desuden frygtede han - muligvis med rette - at det danske mindretal, såfremt det kom til at nyde alt for mange særrettigheder, ville opsuge antinazistiske kræfter i sig og således kunne udvikle sig til en art legal opposition. Selv om man ikke direkte gik til angreb på sindelagsprincippet - det stod således enhver frit for at melde sig ind i Den slesvigske Forening - afgjorde partiet, om dette kunne betragtes som et tilstrækkeligt bevis på dansk sindelag. Det lokale partiapparat tiltog sig med andre ord retten til at afgøre, hvem der med rette kunne hævde at tilhøre mindretallet. I reglen søgte de stedlige partiorganisationer ved en blanding af trusler og løfter - ofte af økonomisk art - at tvinge personer, hvis danskhed man betragtede som ren opportunistik eller hævdede at betragte som sådan, til at bryde forbindelsen med mindretallet. De, som på trods heraf vedblev at stå som medlemmer af danske organisationer, måtte regne med repressalier i form af frakendelse af sociale ydelser og lign. På denne

måde lykkedes det ikke blot at hindre, at mindretallet fik tilgang fra antinazistiske tyske kredse, men også gradvist at reducere det til en hård kerne bestående af nogle få tusinde personer.

I dr. Sievers' overborgmestertid i Flensborg lykkedes det mindretalsledelsen at opnå et sådant forhold til denne grænse- og mindretalspolitiske nøgleperson, at afstanden mellem nazistisk teori og praksis mindskedes. Efter dr. Krachts overtagelse af overborgmesterposten og lederskabet i VDA/SHB i 1936 strammedes grebet imidlertid påny. Erhvervede rettigheder måtte konstant forsvares mod lokale forsøg på at antaste disse, hvilket især skete ved at så tvivl om mindretallets loyalitet i de centrale myndigheders øjne. Førte den officielle tyske linie til, at myndighederne tilstod mindretallet visse særlige rettigheder, sørgede de lokale instanser og frem for alt de stedlige partiorganisationer for, at der ikke var flere end højst nødvendigt, der kom til at udnytte disse. Intet tyder på, at denne praksis var beordret fra oven. Det var de slesvig-holstenske nazister, der med Lohses sanktion tegnede denne politik. Der var således tale om en tydelig modstrid mellem den officielle, centralt formulerede mindretalspolitiske teori og den daglige praksis. På den anden side følte Berlin sig dog ikke foranlediget til at skride ind heroverfor, så længe det ikke var nødvendigt af udenrigspolitiske eller prestigemæssige grunde. Så længe kampen mod mindretallet kunne foregå i stilhed, hvilket man sidst i 30'erne bl.a. søgte at sikre sig ved at forlange tavshed om alle uafgjorte sager i mindretallets presse, havde de lokale instanser frie hænder. Fra 1936 støttedes undermineringsvirksomheden - i form af Ernst Schröders »Grenzgürtelarbeit« - tilmed økonomisk af staten. Takket være fiktionen »Den ejderdanske Offensiv« var det lykkedes de slesvig-holstenske grænserevisionister at opnå officiel støtte til, hvad der skulle være et stilfærdigt, men effektivt undergravningsarbejde over for de danske foreninger og skoler. Dette var ikke udtryk for en ændring af Tysklands mindretalspolitik som sådan, men måske nok for, at Det tredje Riges stadigt stærkere udenrigspolitiske stilling udvidede rammerne for, hvad forholdet til Danmark kunne bære. Med andre ord: mindretallet som sådant var sikret; de enkelte medlemmer derimod ikke.

De slesvig-holstenske forholdsreglers effektivitet gjorde det imidlertid umuligt på længere sigt at skjule, hvad der foregik, hvilket gav mindretallet visse muligheder i dets forsøg på at få Berlin til at gribe ind. Da forholdene imidlertid lå således, at initiativet til dansk-tyske forhandlinger altid kom fra mindretallet, når dette fandt, at de lokale

myndigheders fortolkning af dets rettigheder var alt for snæver, måtte dette, når det appellerede til Berlin, søge at fremlægge dokumentation for at man der var blevet utilstrækkeligt eller fejlagtigt informeret fra slesvig-holstensk side. Problemet blev ikke mindre af, at man kun indirekte, nemlig via myndighedernes argumentation, kunne slutte sig til, hvorledes disse var blevet informeret og i hvilket omfang. De lokale instansers indflydelse bestod netop i, at disse varetog den daglige forvaltningsmæssige praksis, og derfor kunne anlægge en snævrere eller bredere fortolkning af uklare love og bestemmelser, og samtidig tilvejebragte de centrale myndigheders informationsgrundlag. Muligvis på grund af instrukser fra centralt hold til det slesvig-holstenske NSDAP, muligvis fordi formålet med de tyske aktioner allerede var nået, stabiliseredes situationen i Sydslesvig påny i løbet af 1939. Mindretallet var på dette tidspunkt trængt i defensiven i en sådan grad, at det ikke mere ville kunne blokere for det grænserevisionskrav, som det i Slesvig-Holsten var den almindelige mening før eller siden måtte blive rejst af den tyske regering. Krigsudbruddet i 1939 ændrede nok mindretallets livsbetingelser, men imidlertid ikke den grænsepolitiske - og dermed mindretalspolitiske - situation: det dansk-tyske grænse spørgsmål var fortsat uaktuelt, så længe Hitler ønskede, det skulle være det.

Det danske mindretal havde lige siden 1920 søgt at opnå en status, der svarede til ånden i folkeforbundets mindretalsbeskyttelsesdeklARATIONER. Den nazistiske magtovertagelse ændrede i og for sig intet herved. Tysklands overgang fra parlamentarisk republik til autoritær etpartistat skabte imidlertid en lang række problemer. Mindretallets ledere prøvede for det første at undgå, at de dansksindede blev inddraget i den almindelige ensretningsbølge efter magtovertagelsen; for det andet at sikre sindelagsprincippet fortsatte gyldighed som grundlag for mindretalsretten mod de lokalt inspirerede overgreb og nazistiske forsøg på at opstille supplerende krav som betingelse for at anerkende den individuelle bekendelse som nationalitetskriterium, og for det tredje at skaffe sig klarhed over den ny regerings mindretalspolitiske hensigter. Man handlede her til dels i blinde, hvilket også kom til at præge den politiske adfærd.

Udadtil tilkendegav man, at såvel den nazistiske magtovertagelse som ensretningsprocessen principielt var mindretallet uvedkommende, eftersom der var tale om indre-tyske anliggender. Hvem der havde magten i Tyskland og hvilken karakter regimet havde, kom ikke mindretallet ved, så længe dets rettigheder ikke blev antastet,

og mindretalsledelsen erklærede sig da også rede til loyalt samarbejde med de ny magthavere. Kun hvor tyske forholdsregler direkte ramte eller syntes at ville ramme de dansksindede på en sådan måde, at det måtte betragtes som et angreb på det system af erhvervede rettigheder og naturretlige forestillinger, som mindretallet betegnede som mindretalsretten, greb de danske ledere ind og søgte ved forhandlinger med de kompetente myndigheder og ved offentlig omtale i pressen at afværge ubehageligheder. Mindretalsledelsens holdning hvilede på to forudsætninger, nemlig for det første på den for begge parter nyttige fiktion, at den nazistiske regering var en regering som enhver anden, og for det andet på, at det indre-tyske opgør også set med tyske øjne var de dansksindede uvedkommende. Dette var ikke udtryk for, at mindretallets ledere ikke erkendte, at situationen efter januar 1933 var fundamentalt forandret, men blot for, at man søgte at indrette sig i overensstemmelse med de objektive magtforhold i håb om, at dette ville få nazisterne til at tolerere de dansksindedes tilstedeværelse i Sydslesvig.

Da det i løbet af 1933 var blevet klart, at nazisterne ikke blot havde overtaget regeringsmagten i Tyskland, men at de også agtede at nazificere og ensrette hele det tyske samfund, gjorde mindretallet og Flensborg Avis gentagne gange opmærksom på, at det, selv om der skulle være hold i nazisternes forsikringer om respekt for de fremmede nationaliteter, ville være nødvendigt med en egentlig mindretalsordning, altså en kodificering af en række særbestemmelser for mindretalsmedlemmer. Eventuelt som ønsket af tyskerne i form af en bilateral overenskomst om behandlingen af de respektive mindretal og disses status. Siden 1864 havde det imidlertid været traditionel dansk politik ikke at ville påtage sig traktatlige forpligtelser over for Tyskland med hensyn til et eventuelt tysk mindretal inden for Danmarks grænser. Man ønskede ikke at give Tyskland ret til indblanding i Nordslesvig, men omvendt kunne Danmark altså heller ikke kræve nogen ret for sig til at blande sig i den tyske politik over for danskerne i Sydslesvig.

Da det meget hurtigt viste sig, at den danske regerings holdning ikke lod sig ændre, drog mindretalslederne konsekvenserne og kastede sig for alvor ud i en forhandlings- og samarbejdspolitik med de tyske myndigheder. Dette var fra begyndelsen et pragmatisk svar på akutte problemer, men antog efterhånden karakter af en politisk strategi. Kunne man ikke få en samlet mindretalsordning, måtte man søge at løse opdukkende problemer ved forhandling og helst med

resultater, der ville få en umiddelbar præcedens-virkning. Samtidig forsøgte man at få myndighederne til offentligt at tage stilling til mindretalsspørgsmålet og til at nedfælde sådanne tilkendegivelser i cirkulærer, bekendtgørelser osv., alt sammen i håb om ad den vej gradvist at kunne opbygge et juridisk grundlag for den faktiske særstilling, som det danske mindretal nød og til stadighed søgte at udbygge. Tysklands udtræden af Folkeforbundet i efteråret 1933 betød, at dette land havde frigjort sig fra enhver folkeretlig og international forpligtelse til mindretalsbeskyttelse eller blot respekt for de nationale mindretals grundlæggende rettigheder. Mindretallet måtte derfor, når Danmark afviste en bilateral mindretalstraktat, og Tyskland tillige nægtede at anerkende mindretalssamarbejdet i Forbundet af nationale Mindretal i Tyskland, selv sørge for at tilvejebringe et nogenlunde solidt, helst juridisk afsikret grundlag for sin eksistens. Regimets pseudo-legalistiske karakter syntes på forhånd at skulle åbne visse muligheder i denne retning. I 1933 var det ikke muligt at forudse, at det nazistiske Tyskland fuldstændig ville miste sin karakter af retsstat, hvorved også en nazistisk mindretalsret ville være uden andet indhold, end det regimet på et vilkårligt tidspunkt ville være villig til at lægge i den.

Det danske mindretals forhandlings- og samarbejdspolitik over for Tyskland i 30'erne var ikke uden fælles træk med den danske regerings politik over for besættelsesmagten fra 1940 til 1943. Man eksisterede på nazistiske betingelser og kunne kun håbe på, at de tyske myndigheder ville tolerere ens eksistens - uanset af hvilke årsager. Denne politiks muligheder for succes styrkedes ved, at den tyske regering fortsat ikke tog initiativ til at skabe et nyt formelt grundlag i mindretalsretlig henseende, men foretrak at bygge på allerede bestående ordninger. Manglen på en central ledelse af den tyske mindretalspolitik og mindretallets stædige og behændige forhandlingstaktik gjorde det muligt gentagne gange at fravriste de modstræbende tyskere forpligtende erklæringer om mindretalsrettigheder, således at mindretallets stilling efterhånden kom til at hvile på et formaliseret grundlag. Den danske handlefrihed var imidlertid begrænset til forsøg på for det første at tvinge tyskerne til at leve op til deres egen propaganda, for det andet at unddrage sig ubehagelige tyske forholdsregler og for det tredje at forebygge og bremse tendenser til frafald inden for egne rækker.

Mindretalslederne byggede i deres forhandlinger med tyskerne på tre grundlæggende argumenter: 1) de nazistiske erklæringer om re-

spekt for fremmede nationaliteter, 2) Tysklands officielle og gentagne gange fremførte ønske om et godt forhold til Danmark og Norden, hvilket implicerede, at man så også måtte behandle det danske mindretal i Sydslesvig ordentligt, og 3) muligheden for, at Danmark i givet fald ville gribe til repressalier over for det tyske mindretal i Nordslesvig. Hvilket af disse argumenter, danskerne selv mente var mest tungtvejende i tyske øjne, er vanskeligt at afgøre. Det er tydeligt, at argumentationen i nogen grad afpassedes efter den til enhver tid aktuelle forhandlingspartner. Mens ideologiske argumenter måtte forventes at have størst virkning i forhold til partiet og gensidighedsargumentet i forhold til de lokale myndigheder og de slesvigholstenske grænsepolitikere, var det naturligt at gå ud fra, at Berlin først og fremmest ville se på de større politiske perspektiver. Vanskeligheden var, at det danske mindretal, der bestod af »loyale tyske statsborgere« i betragtning af de magtpolitiske kendsgerninger ikke som det polske mindretal åbenlyst kunne appellere til moderlandets regering eller true med, at denne ville gribe til repressalier mod sit tyske mindretal.

Officielt var der ingen sammenhæng mellem forholdene nord og syd for grænsen i Sønderjylland eller mellem Tysklands behandling af det danske mindretal og det dansk-tyske forhold. Gensidighedsargumentet svækkedes desuden af, at tyskerne nægtede at acceptere sammenligninger mellem forholdene for mindretallene i Nord- og Sydslesvig, hvor sådanne var til ugunst for Tyskland, mens de omvendt selv betjente sig af en åbenlys gensidighedsargumentation, hvor dette mentes at være i tysk favør. Der er imidlertid ingen tvivl om, at gensidighedsprincippet rent faktisk var i funktion. Dette fremgår ikke mindst af, at kun det polske og danske mindretal, hvis moderlande begge rummede talmæssigt større tyske mindretal, overhovedet fik indrømmet mindretalsstatus. Hvor meget vægt tyskerne tillagde de ideologiske hensyn, er ikke klart, men ideologien begrænsede i det mindste mulighederne for direkte nationalpolitiske overgreb. Vigtigst var det udenrigspolitiske element. Så længe Tyskland så sin interesse i de bedst mulige relationer med Danmark og det øvrige Norden, måtte uro ved grænsen og omkring mindretallene være uønsket.

Selv om de danske sydslesvigeres vigtigste våben mod tyske forsøg på at begrænse deres rettigheder var den langsomme forhandlingsprocedure - »instansvejen« - betød det ikke, at mindretalsledelsen var blind for andre muligheder for at fremme danske ønsker.

Takket være Kronikas mange kontakter i Berlin var det ofte muligt at fremskynde en sags behandling, og ved at stille uklare lovbestemmelser op mod tyske principerklæringer var det ofte muligt for mindretallet at fremlægge forslag til ordninger og løsninger, som formaljuridisk og ideologisk ikke var uacceptable på forhånd for modparten. Gik forhandlingerne alligevel i hårdknude eller endte i en tysk afvisning af danske ønsker, havde mindretallet altid muligheden for at påvirke udviklingen via sin presse. Flensborg Avis og Der Schleswiger havde ikke blot til opgave at holde mindretallets medlemmer orienteret. Takket være et uformelt, men effektivt samarbejde med dele af den danske presse nord for grænsen kunne man sikre, at også Danmarks befolkning fik underretning om, hvad der foregik i Sydslesvig. Det er helt tydeligt, at danske presseskriverier om tyske overgreb i Sydslesvig generede de tyske myndigheder kraftigt. Vel delvis af prestigegrunde, men også fordi det tyske mindretals muligheder for at opnå indrømmelser fra danske myndigheder i Nordslesvig derved reduceredes. På tysk side måtte man således foretage en afvejning i hvert enkelt tilfælde. Var et bestemt indgreb eller en bestemt forholdsregel vigtig nok til at risikere forøget uro omkring mindretallene, grænsen eller måske det dansk-tyske forhold i det hele taget.

En forudsætning for, at mindretallet kunne hamle op med de udfordringer, som situationen efter magtovertagelsen stillede det overfor, var eksistensen af et effektivt centralt forhandlingsorgan, som kunne følge udviklingen på alle områder og gribe ind med henvendelser og klager til myndighederne, når dette var påkrævet. Denne funktion tilfaldt naturligt nok generalsekretariatet, der kom til at fungere som formidlende organ for de fleste danske foreningers og institutioners kontakter med tyske instanser, hvor vanskeligheder dukkede op, ligesom det nærmest fungerede som advokat for dansk-sindede, der var kommet i konflikt med tyske instanser. Det tremandsudvalg, som blev oprettet kort efter magtovertagelsen med kompetance til at forhandle på mindretallets vegne, udgjorde i sig selv kun en art forretningsudvalg for generalsekretariatets tilsynsråd, der i kraft af generalsekretariatets voksende betydning efterhånden viste sig at blive det sted, hvor beslutningerne om mindretallets kurs blev taget. Dette ikke særligt demokratiske organ, hvis rolle 30'rne igennem konstant var udsat for kritik, kunne imidlertid ikke fungere effektivt som mindretalsledelse. Dels trådte det ikke frem for offentligheden, dels stod vigtige foreninger og grupper udenfor. Først da

mindretallets situation i 1938 for alvor blev vanskelig, lykkedes det at få oprettet Folkerådet, som var anderledes bredt sammensat, og som derfor både udadtil og indadtil kunne optræde som og blive accepteret som repræsentativt for det samlede danske mindretal.

Efterhånden som den nazistiske ensretning af det tyske samfund skred frem, blev det klart, at ligeberettigelse med flertalsbefolkningen, hvis man så bort fra det økonomiske område, ikke kunne være synderlig attraktivt for de dansksindede. I stedet satsede mindretalsledelsen på at opnå særordninger på de områder, hvor ligeberettigelse var ensbetydende med nazistisk uniformering. Disse bestræbelser kronedes i en vis udstrækning med held, nemlig hvor myndighederne af udenrigspolitiske og/eller prestigemæssige grunde fandt det nødvendigt eller hensigtsmæssigt at vise imødekommenhed. Den danske regering forsøgte på intet tidspunkt at støtte det danske mindretal ved at optage direkte forhandlinger med den tyske regering. Derimod gav udenrigsminister P. Munch ved enkelte lejligheder over for den tyske gesandt i København udtryk for bekymring over tyske forholdsregler. Det var imidlertid karakteristisk, at motivet til sådanne henvendelser altid var hensynet til danske udenrigspolitiske interesser og ikke til mindretallet. Kun i forbindelse med forbudet mod Der Schleswiger gik Munch et skridt videre og advarede den tyske regering om, at dette forbud, uanset at der klart var tale om et indre-tysk anliggende, ville kunne bidrage til at skade det dansk-tyske forhold generelt. Baggrunden for dette direkte indgreb til fordel for mindretallet var ganske åbenbart, at den ophidselse i den danske opinion og danske politiske kredse havde bragt regeringens udenrigspolitik i vanskeligheder. Denne indgriben gjorde da også det fornødne indtryk i Berlin, måske netop fordi den danske regerings ikke-indblandingslinje og dens ønske om et godt forhold til Tyskland var den tyske regering bekendt. Også mindretallet kendte selvsagt denne holdning. Mulighederne for at få rigsdansk støtte måtte derfor skabes ved at bearbejde den danske opinion, som igen kunne forventes at påvirke regeringen og ad den omvej måske også Berlin.

Mens diplomatisk støtte fra Danmark kun kunne påregnes under ekstraordinære omstændigheder og hvor danske statslige interesser var direkte involveret, kunne mindretallet i hele perioden og især fra 1936/37 regne med såvel moralsk som økonomisk opbakning ikke blot fra de danske nationale foreninger, men også fra den samlede danske presse og i en vis udstrækning fra den danske stat. Uden denne støtte ville mindretallets egen indsats have været forgæves, og

trods denne støtte var dets situation ved krigsudbruddet i 1939 således, at det kunne forekomme at være et spørgsmål om relativt kort tid, før mindretalsproblemet i Sydslesvig ikke mere ville eksistere. Mens den officielle tyske politik havde ført til en - omend begrænset - autonomiordning, var den uofficielle slesvig-holstenske assimileringspolitik godt på vej til at underminere denne ordning.

IX - Zusammenfassung

Drei nicht scharf zu trennende unterschiedliche Phasen kennzeichnen die Politik, die das Dritte Reich zwischen 1933 und 1939 gegenüber der dänischen Minderheit in Südschleswig führte.

In der Zeit unmittelbar nach der nationalsozialistischen Machtübernahme herrschte Unsicherheit über die Absichten des neuen Regimes. Im Laufe des Jahres 1934 stabilisierten sich die politischen Verhältnisse, und die Umriss einer kommende Minderheitenordnung zeichneten sich ab. Die Periode 1936/7 bis zum Kriegsausbruch wird vor allem von den schleswig-holsteinischen Versuchen geprägt, direkt oder indirekt diese sich entwickelnde Minderheitenordnung zu unterlaufen. Die allgemeine Entwicklung des NS-Staates spiegelt sich hier auf der lokalen Ebene wider. Während die neuen Machthaber 1933-34 in erster Linie darum bemüht waren, ihre Kontrolle über den Regierungsapparat aufzubauen sowie die ideologische und organisatorische Gleichschaltung des deutschen Volkes einzuleiten, galt die Zeit bis 1936/7 dem Aufbau des korporativ-autoritären NS-Staates. Deutschlands Einmischung in den spanischen Bürgerkrieg war der Beginn einer aggressiven Außenpolitik, der ein schärferes durchgreifen in der Innenpolitik entsprach.

Für die 12 Jahre des Dritten Reichs gilt, daß die nationalen Minderheiten in Deutschland einen so geringen politischen Stellenwert hatten, daß weder Hitler noch eine der Reichsbehörden oder Parteiinstanzen je einen Ansatz zu einer einheitlichen Minderheitenpolitik entworfen, geschweige denn formuliert hat.

Die dänische Minderheit in Südschleswig hatte seit 1920 versucht, einen Status zu erlangen, der den Minderheitenschutzdeklarationen des Völkerbundes entsprach. Hitlers Machtübernahme änderte nichts an diesem Ziel. Aber der Austritt Deutschlands aus dem Völkerbund, die »Gleichschaltung« und die Durchsetzung des Führerprinzips schufen völlig neue Umweltbedingungen - und damit auch eine lange Reihe neuer Probleme.

Die NS-Führung begnügte sich mit allgemeinen Erklärungen, sie

versprach, die fremden Nationalitäten im Reich zu respektieren, und war bereit, den Mitgliedern der nationalen Minderheitengruppen die volle Gleichberechtigung mit ihren deutschen Volksgenossen zuzugestehen. Man unterließ es aber, zu bestimmten Fragen der Minderheiten Stellung zu nehmen und konkrete Lösungsvorschläge bekanntzugeben. All die vagen Erklärungen verunsicherten sowohl die Angehörigen der Minderheiten als auch die Behörden im Grenzgebiet und die dortigen Parteiführer. Und wie zu erwarten, entstanden dann die meisten Reibungsflächen, weil die unteren Instanzen keine festumrissenen Anweisungen erhalten hatten und deshalb nicht wußten, wie sie sich den Mitgliedern der Minderheit gegenüber verhalten sollten, und wie die neuen (NS-)Gesetze und Anordnungen auf Minderheitenangehörige anzuwenden waren.

Die führenden Persönlichkeiten der Minderheit unterstrichen, daß der Gleichschaltungsprozeß, der bald nach Hitlers Machtübernahme einsetzte, die Minderheit nicht betreffe, da es sich hier um eine innerdeutsche Angelegenheit handle. Man betonte immer wieder, daß man sich nicht in partei- oder machtpolitische Fragen Deutschlands einmischen wolle. Solange die Rechte der Minderheit nicht angetastet wurden, war man bereit, mit *jeder* Regierung loyal zusammenzuarbeiten.

Nur diejenigen Maßnahmen, die die dänischen Schleswiger als eine Bedrohung ihrer erworbenen und natürlichen Rechte ansahen, versuchte man durch Verhandlungen mit den Behörden und Parteiinstanzen sowie durch Pressekampagnen abzublocken.

Die Führung der Minderheit ging dabei von der für beide Seiten praktischen Fiktion aus, daß die NS-Regierung eine Regierung wie jede andere sei, und daß die nationale Erneuerung Deutschlands eine Sache der Deutschen sei, und daß deshalb alle Maßnahmen, die dieser nationalen Erneuerung dienten, nicht auf die Minderheit anzuwenden seien.

Die führenden Männer der Minderheit stellten sich auf die bestehenden Machtverhältnisse ein und hofften, daß die Nazis eine politisch neutrale dänische Minderheit in Südschleswig tolerieren würden. Nach 1864 hatte die dänische Regierung immer wieder abgelehnt, einen zweiseitigen Minderheitenvertrag mit Deutschland abzuschließen, man wollte dem starken Nachbarn im Süden keine Möglichkeit schaffen, sich in nordschleswigsche Angelegenheiten zu mischen. Auch nach 1933 wich die dänische Regierung nicht von dieser Linie ab. Und damit war die Minderheit in Südschleswig mehr

oder weniger auf sich gestellt. Sie mußte ihre eigene Politik der Verhandlungen und der Zusammenarbeit mit den deutschen Behörden und Parteiinstanzen entwickeln. Es galt, wenn man schon keine international gesicherte Minderheitenordnung erreichen konnte, die auftauchenden Probleme durch Einzelverhandlungen zu lösen - und nach Möglichkeit Ergebnisse zu erzielen, die später als Präzedenzfälle herangezogen werden konnten. Gleichzeitig versuchte man, von der Reichsregierung, den Ministerien, Behörden und Parteiinstanzen offizielle Stellungnahmen zu Minderheitenfragen zu erlangen. Das System aus Präzedenzfällen und offiziellen Erklärungen sollte dann die Sonderstellung der Minderheit innerhalb der deutschen Staatsgrenzen rechtlich absichern. Aufgrund des legalistischen Charakters des NS-Systems schien dieser Weg durchaus gangbar zu sein. 1933 konnten die führenden Männer der Minderheit nicht ahnen, daß der NS-Staat sich zu einem Willkür- und Unrechtsstaat entwickeln sollte, in dem auch ein Minderheitenrecht nur soviel Gehalt und Gewicht hatte, wie es dem NS-Regime gerade genehm war.

Nach der Machtübernahme führte die neue Regierung die Minderheitenpolitik der Weimarer Republik fort; hierauf beruhten dann auch die ersten Erfolge der Minderheit, der es durch geschicktes, zähes und ausdauerndes Verhandeln gelang, den verschiedensten Behörden, Parteiinstanzen und Ministerien der widerstrebenden Deutschen, die keine zentral gesteuerte Minderheitenpolitik hatten, verpflichtende Erklärungen zu den Rechten der Minderheit zu entlocken, sodaß sie schließlich ein »formalisiertes« Recht erreichte. Die Handlungsfreiheit der Minderheit war jedoch äußerst beschränkt: man konnte die Deutschen immer wieder ermahnen, die Versprechen der Propaganda zu erfüllen, man konnte sich einigen typischen NS-Einrichtungen entziehen (der Hitler-Jugend und den Organisationen der Partei, aber nicht dem RAD), und man konnte der Abwerbung (durch Erpressung) einigermaßen vorbeugen.

Die Vertreter der Minderheit versuchten, die Deutschen in ihrem eigenen Netz zu fangen, indem sie sich bei Verhandlungen auf die Erklärungen Hitlers, der Reichsregierung und der Parteiführung beriefen, nach denen man die fremden Nationalitäten respektieren wollte und ein gutes Verhältnis zu Dänemark und dem Norden wünschte. Außerdem machten sie darauf aufmerksam, daß Dänemark gegebenenfalls Repressalien gegen die deutsche Minderheit in Nordschleswig anwenden könnte. Diese drei Argumente sprachen

für eine gute Behandlung der Minderheit. Dabei stimmte man die Gewichtigkeit der Argumente auf den jeweiligen Verhandlungspartner ab: ideologisch argumentierte man mit den Parteinstanzen, in Berlin wies man auf die evtl. außenpolitischen Folgen hin, und den lokalen Grenzaktivisten drohte man mit dem »Gegenseitigkeitsprinzip«. Da die dänische Minderheit aber aus »loyalen deutschen Staatsbürgern« bestand, konnte sie dem dänischen Staat schwerlich empfehlen, den deutschen Nordschleswigern, die ja dänische Staatsbürger waren, ihre ihnen zustehenden demokratischen Rechte zu beschneiden.

Offiziell bestanden keine Zusammenhänge zwischen der Behandlung der Minderheiten nördlich und südlich der Grenze, dem deutsch-dänischen Verhältnis oder dem Verhalten Deutschlands gegenüber seiner dänischen Minderheit. Außerdem weigerten sich die Deutschen auch, das Prinzip der Gegenseitigkeit überhaupt anzuerkennen - wenn es zuungunsten Deutschlands war; sie benutzten es aber eifrig, wenn es für ihre Argumentation brauchbar schien. Doch es besteht kein Zweifel: das Gegenseitigkeitsprinzip funktionierte recht gut, die Schwärmerei für das Germanische und Nordische der NS-Ideologen dämpfte die Lust auf Übergriffe, und solange Deutschland an guten Beziehungen zu Dänemark interessiert war und im Norden Ruhe wünschte, zog auch das außenpolitische Argument.

Die wichtigste Waffe der Minderheit waren die mühseligen, langwierigen und oft »weitverzweigten« Verhandlungen mit den Behörden und der Partei. Doch man kannte auch andere Wege. J. Kronika hatte viele und hervorragende Verbindungen in Berlin, und so war es oft möglich, dem Verhandlungspartner annehmbare Lösungsvorschläge vorzulegen. Waren die Widerstände unüberwindlich, setzte man die Presse ein. Flensburg Avis und Der Schleswiger erreichten nicht nur die Mitglieder der Minderheit sondern auch weite Kreise in Dänemark. Außerdem bestand eine recht effektive Zusammenarbeit mit der reichsdänischen Presse, sodaß die öffentliche Meinung Dänemarks mobilisiert werden konnte. Presseberichte über deutsche Übergriffe in Südschleswig haben dem Auswärtigen Amt und dadurch auch den deutschen Behörden viel Kopfzerbrechen bereitet. Hier wurde dem deutschen Ansehen im Ausland geschadet und zugleich die eigene Arbeit in Nordschleswig erschwert. Deshalb erforderte jedes deutsche Vorgehen gegen die dänische Minderheit ein Abwägen vielfältiger Vor- und Nachteile. Die dänische Minder-

heit verstand sich auf dieses Spiel.

Um sich behaupten zu können, mußte die Minderheit eine Zentrale schaffen, die die Verhandlungen führen konnte, und die ständig die politische Entwicklung beobachtete und registrierte, und an die man sich wenden und die sofort eingreifen konnte, wenn es notwendig wurde. Diese schwere Aufgabe fiel dem Generalsekretariat des schleswigschen Vereins zu. Alle Drähte der dänischen Organisationen zu den deutschen Behörden liefen über dies Generalsekretariat. Und wenn Mitglieder der Minderheit in Konflikt mit deutschen Stellen gerieten, schaltete es sich ein und übernahm die Verhandlungsführung.

Während der von den Nazis angeheizten nationalen Aufbruchstimmung des Frühjahr 1933 war die schleswig-holsteinische Presse und der NS-Parteiapparat des Gaus »Nordmark« von dem Gedanken erfüllt, daß das »Diktat von Versailles« nun endlich in den Abfallimer der Weltgeschichte geworfen und Nordschleswig wieder heim ins Reich geholt werden sollte. In diesen Monaten des nationalen Erwachens waren Zusammenstöße zwischen der deutschen Mehrheit und der dänischen Minderheit, die damals etwa 4.600 erwachsene Mitglieder zählte, unumgänglich. Die von der schleswig-holsteinischen NSDAP übernommene traditionelle schleswig-holsteinische Abneigung gegen die dänischen Schleswiger fand ihren Ausdruck in der Behauptung, daß viele Marxisten nach 1933 in der Minderheit Unterschlupf gefunden hätten, und in den Versuchen einzelner Parteiorganisationen und Lokalbehörden, sozial schwache Mitglieder der Minderheit durch Verweigerung der ihnen rechtlich zustehenden Sozialleistungen zum Austritt aus dem schleswigschen Verein zu bewegen.

Nur widerstrebend anerkannten die Nazis das Gesinnungsprinzip. Aber da sie gleichzeitig behaupteten, daß »die Stimme des Blutes« sich in der Gesinnung ausdrückte, verwarfen sie die Möglichkeit eines Gesinnungswechsels - sofern es ein Wechsel vom Deutschen zum Dänischen war. Die schleswig-holsteinischen Nationalsozialisten forderten deshalb »klare Linien«. Jeder Schleswiger sollte sich ein für allemal national entscheiden und dann die entsprechenden Konsequenzen ziehen. Diese Forderung war ganz eindeutig eine Beschränkung des nationalen Selbstbestimmungsrechts, das die Grundlage aller politischen und nationalen Arbeit der dänischen Minderheit in Schleswig bildete.

Auf Reichsebene gab es also keine eindeutig formulierte Zielset-

zung der nationalsozialistischen Minderheitenpolitik. Aber die Art und Weise, wie man die dänische Minderheit behandelte, zeigt, daß die schleswig-holsteinische NSDAP nicht nur ein weiteres Anwachsen der Minderheit zu verhindern suchte, sondern auch alles tat, um ihre damalige Mitgliederzahl zu reduzieren. Die Härte des Vorgehens war dabei von den Rücksichten bestimmt, die man auf evtl. außenpolitische Folgen oder auf eigene nationalpolitische Ziele in Nordschleswig und anderen Grenzgebieten mit deutschen Minderheiten zu nehmen hatte.

Da der NS-Staat aus einem Sammelsurium verzwickter, sich teilweise überlappender Verantwortungsbereiche bestand, hatte die Führung der dänischen Minderheit stets mit mehreren Partnern gleichzeitig zu verhandeln, die einen oder manchmal auch mehrere Bereiche oder Teilbereiche alleine oder in Konkurrenz mit anderen Reichs- oder Parteiinstanzen vertraten. Aufgrund der fehlenden eingrenzenden Richtlinien konnten Staatsbehörden und Parteiorganisationen ihre eigenen Vorstellungen verwirklichen - soweit sie nicht übergeordnete Interessen verletzten und dadurch (meist außenpolitische) Konflikte heraufbeschworen.

Die Führung der deutschen Innenpolitik lag beim Reichsinnenminister; dessen Minderheitenreferat beschäftigte sich jedoch ausschließlich mit allgemeinen Richtlinien. In der Praxis entschied das Auswärtige Amt darüber, wie in Minderheitenfragen zu verfahren sei. Das AA mischte sich nämlich jedesmal ein, wenn ein Vorgehen gegen die Minderheit unerwünschte außenpolitische Schwierigkeiten zeitigte. So spielte das AA auch auf dem Feld der Innenpolitik eine entscheidende und vor allem mäßigende Rolle.

In Schleswig-Holstein war der Oberpräsident und Gauleiter Heinrich Lohse der entscheidende Mann. Und es sollte sich schnell zeigen, daß die Minderheit nicht mit seinem Wohlwollen rechnen konnte. Lohse wünschte eine Revision der Grenze von 1920, und die Minderheit war ihm nur ein Hindernis auf dem Weg zu diesem Ziel. Er befürchtete auch - möglicherweise nicht einmal ganz zu unrecht - daß Gegner des Nationalsozialismus bei der Minderheit Unterschlupf finden könnten, um eine legale Opposition aufzubauen. Jeder konnte ja in »Den slesvigske Forening« eintreten und sich so zum Dänentum bekennen. Auch wenn die Behörden offiziell das subjektive Bekenntnis nicht anzweifeln, wollte die Partei nicht so ohne weiteres den Eintritt in den schleswigschen Verein als ausreichendes Merkmal dänischer Gesinnung anerkennen. Man maßte sich das

Recht an, über die Echtheit des Dänentums zu entscheiden, und man nahm sich das Recht heraus, die »unechten« Dänen durch Drohungen und Versprechungen, meist finanzieller Art, zum Austritt aus den dänischen Organisationen zwingen zu dürfen. Aber man machte auch den »echten« Dänen das Leben so sauer wie nur möglich, indem man ihnen ein Anrecht auf Arbeit absprach, das Kindergeld und rechtlich zustehende Unterstützungen vorenthielt. Mit diesen Mitteln gelang es den örtlichen Parteidienststellen und eifrigen Parteigenossen in den Lokalbehörden, oppositionelle Kreise vom Eintritt in die Minderheit abzuhalten und auch Den slesvigske Forening auf zuletzt wenige tausend Mitglieder zu reduzieren (1945: 2.728).

Von 1933 bis 1936 war Dr. Wilhelm Sievers Oberbürgermeister von Flensburg. Dieser »Alte Kämpfer«, Parteigenosse seit 1922, nahm in der deutschen Grenzlandarbeit eine Schlüsselstellung ein. Dennoch gelang es den führenden Männern der Minderheit aufgrund seiner Verhandlungsbereitschaft zu einer überraschend guten Zusammenarbeit mit ihm zu kommen. Die Erklärungen der obersten NS-Führung von der Achtung vor anderen nationalen Minderheiten im Reich wurden während seiner Zeit als Flensburgs Oberbürgermeister recht gut verwirklicht.

Aber nachdem Dr. Dr. Ernst Kracht im Jahre 1936 das Oberbürgermeisteramt in Flensburg übernommen hatte und zugleich auch die Führung des VDAs und des Schleswig-Holsteiner-Bundes, verschlechterten sich die Bedingungen der Minderheit zusehends. Bereits erworbene Rechte mußten nun ständig verteidigt werden. Vor allem untergrub man nun den Ruf der Minderheit bei den Zentralbehörden. Dort säte man Zweifel an der Staatstreue der einzelnen Minderheitsangehörigen.

Die Reichsbehörden hatten der Minderheit gewisse Sonderrechte eingeräumt, die Lokalbehörden und vor allem die örtlichen Parteinstanzen bemühten sich nun, den Kreis der so Begünstigten so klein wie nur irgend möglich zu halten. Dieses Vorgehen war von oben weder angeordnet noch empfohlen worden. Die schleswig-holsteinischen (die Flensburger) Nationalsozialisten zeichneten für diese Politik allein verantwortlich, und Lohse segnete sie ab. So kam es dazu, daß die offizielle Theorie der Berliner Erklärungen zu den Fragen der Minderheitenpolitik und die vor Ort geübte Praxis weit auseinanderklafften. Und solange weder außenpolitische Gründe noch das Prestige ein Eingreifen erforderten, duldete Berlin das Vorgehen der Flensburger Grenzaktivisten. Solange dieser Grenzkampf kein Auf-

sehen erregte, ließ man die lokalen Instanzen gewähren. Ja, man sicherte sich die gewünschte Ruhe an der Grenze sogar, indem man von der Presse der Minderheit Stillschweigen über anstehende oder noch nicht abgeschlossene Angelegenheiten verlangte. Man nahm der Minderheit die Möglichkeit, ihren abweichenden Standpunkt öffentlich zu vertreten. Und schließlich begann man auch, diese Unterminierungsarbeit der schleswig-holsteinischen Nationalsozialisten - Ernst Schröders »Grenzgürtelarbeit - mit Staatsmitteln zu finanzieren, denn es gelang den Grenzaktivisten mit Hilfe der These von der »eiderdänischen Offensive«, Mittel vor allem gegen die dänische Schularbeit zu bekommen.

Die Minderheit als Organisation war auch in diesen Jahren nicht gefährdet. Doch die einzelnen Mitglieder der dänischen Organisationen und die Eltern der Kinder, die dänische Schulen besuchten, waren nun ständig deutschem Druck ausgesetzt.

Die offizielle Haltung der Reichsbehörden hatte sich nicht geändert. Aber die bessere außenpolitische Position des Dritten Reichs ertrug nun stärkere Belastungen des dänisch-deutschen Verhältnisses. Dazu kam, daß die Beweislast stets bei der Minderheit lag, und es war für sie oft schwer, Nachweise zu erbringen. Nahezu unmöglich war der Nachweis, daß jemand aufgrund seiner dänischen Gesinnung besonders starker Belastungen ausgesetzt wurde. Die Maßnahmen der Schleswig-Holsteiner waren diesmal aber so effektiv, daß sie nicht auf die Dauer verschleiert werden konnten. Dadurch bot sich der Minderheit erneut eine Gelegenheit, Berlin zum Eingreifen zu bewegen.

Die dänische Regierung hat in diesen Jahren kein einziges Mal direkte Verhandlungen mit der deutschen Regierung aufgenommen, um die dänische Minderheit zu unterstützen. Für sie handelte es sich um innerdeutsche Angelegenheiten. Wohl hat der dänische Außenminister P. Munch einige Male dem deutschen Gesandten in Kopenhagen gegenüber seine Bedenken über deutsche Maßnahmen geäußert, doch ist bezeichnend, daß jedesmal das Interesse der dänischen Außenpolitik und nicht das der Minderheit im Vordergrund gestanden hat. Nur ein Mal ging P. Munch einen Schritt weiter. Als das deutschsprachige Blatt der Minderheit, »Der Schleswiger«, verboten wurde, warnte er vor Trübungen des dänisch-deutschen Verhältnisses. Die Erregung in Dänemark war so groß, daß er seine Außenpolitik gefährdet sah. Seine Warnung machte Eindruck in Berlin, wo man Munches Politik der Nichteinmischung und sein Bestreben

nach guten Beziehungen zu Deutschland zu schätzen wußte.

Die Minderheit kannte natürlich Munchs Haltung. Sie bearbeitete deshalb die öffentliche Meinung in Dänemark, um so auf die Regierung Druck auszuüben, und um auf diesem Umweg dann das gewünschte Entgegenkommen in Berlin zu erreichen.

Die Minderheit konnte jederzeit mit der moralischen und finanziellen Unterstützung der nationalen Vereine in Dänemark rechnen. Die Presse stand stets auf ihrer Seite, und in gewissem Umfang durfte man auch auf die finanzielle Hilfe des dänischen Staates bauen. Ohne diese Unterstützung aus dem Königreich wäre der eigene Einsatz der Minderheit vergebens gewesen.

Im Laufe des Jahres 1939 beruhigten sich die Verhältnisse im deutsch-dänischen Grenzgebiet. Vielleicht geschah dies auf Anordnung von oben - vielleicht geschah es auch nur, weil die 1936/37 eingeleiteten Maßnahmen ihren Zweck erfüllt hatten. Die Minderheit war nun derart in die Defensive gedrängt, daß sie kein Hindernis auf dem Wege zu einer Grenzrevision war, und diese mußte nach Ansicht der Schleswig-Holsteiner früher oder später von der deutschen Reichsregierung gefordert werden.

Der Kriegsausbruch von 1939 änderte erneut die Lebensbedingungen der Minderheit, deren männliche Angehörige als deutsche Soldaten in einen Krieg zogen, der nicht der ihre war. Aber sie waren deutsche Staatsbürger und glaubten ihre Pflicht tun zu müssen. Unverändert blieb die grenzpolitische Situation: die deutsch-dänische Grenzfrage war auch weiterhin - solange Hitler es wünschte - nicht aktuell. Es schien auch so, als ob das Südschleswigproblem nur noch von kurzer Dauer sein werde.

Kildemateriale og arkivforhold.

Historiske fremstillinger med særligt henblik på den indre-tyske mindretalspolitik i årene 1933-39 findes ikke. Det samme gælder stort set forholdet mellem de tyske myndigheder og det danske mindretal i denne periode. Det betyder ikke, at relevant litteratur overhovedet ikke forekommer, men blot at der enten er tale om fremstillinger, som dækker en mere omfattende periode eller emnekreds, eller om speciallitteratur, som belyser et enkelt eller flere aspekter af f.eks. Det tredje Riges eller det danske mindretals historie af betydning også for det her behandlede emne. Troels Finks *Sønderjylland siden Genforeningen* er et eksempel på det første. Dette værk, der reelt er den eneste samlede lødige fremstilling af Sønderjyllands historie siden 1920, har haft stor betydning som baggrundsorientering. Tage Jessens afsnit i *Sydslesvig gennem Tiderne: Træk af den nationalpolitiske udvikling i Sydslesvig fra 1920-1939*, er en fantastisk stofmættet, men temmelig usammenhængende og lidet analyserende fremstilling, der nærmest har karakter af en tidstavle. Nævnes kan også den af Franz v. Jessen udgivne *Håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie*, som desværre slutter i 1937, men hvis bind III indeholder et antal bidrag om tiden efter magtovertagelsen på skolevæsenets, pressens, det sociale område m.v. Der er her tale om temmelig tørre factsmættede artikler, som tilmed må antages at have været underkastet en vis selvcensur, da forfatterne alle indtog ledende positioner inden for mindretallet. En bog af en noget anden type er Jacob Kronikas *Lys i Vinduet, Slesvigske dagbogsblade fra Berlin 1933-1939*. Der er i dette tilfælde tale om en i formen vellykket, men i øvrigt tvivlsom blanding af reviderede og kommenterede dagbogsnotater og uddrag af breve, som følgelig kun kan benyttes med den største forsigtighed. Tyske fremstillinger findes praktisk talt ikke. Undtagelsen er Brandt/Klüwers *Geschichte Schleswig-Holsteins*, hvoraf de relevante afsnit dels er ret kortfattede og dels så præget af fortællelser og halve sandheder, at bogen nærmest er uanvendelig.

Blandt den mere specielle litteratur har henholdsvis den danske

Flensburg Bys Historie og den tilsvarende tyske *Flensburg, Geschichte einer Grenzstadt* kunnet bidrage med enkelte informationer. Mens *Flensburg Bys Historie* udelukkende bygger afsnittet om tiden 1933-39 på trykt materiale, har det tyske værks forfattere i en vis udstrækning anvendt også utrykte kilder, men dog langt fra i den udstrækning, som det har været muligt for mig. Sven Tägils *Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig*, Hilke Lenzings *Die deutsche Volksgruppe in Dänemark und das nationalsozialistische Deutschland*, som begge dækker perioden 1933-39, og J.P. Noacks *Det tyske mindretal under besættelsen* har med deres parallelle emner udgjort en vigtig inspirationskilde. Særlig central for selve problemformuleringen har Martin Broszats lange og grundige artikel *Aussen- und innenpolitische Aspekte der preussisch-deutschen Minderheitenpolitik in der Ära Stresemann* været.

Afhandlingens egentlige grundlag udgør det utrykte materiale. Det har ikke været muligt at få adgang til det tyske indenrigsministeriums arkiv. Denne mangel har det dog i en vis udstrækning været muligt at kompensere for. Den preussiske stats og fra 27. 11. 1934 også Det tyske Riges permanente repræsentant i Slesvig-Holsten var overpræsidenten, hvis sæde var i provinshovedstaden Kiel. Størstedelen af overpræsidiets arkiv fra den her behandlede periode gik desværre tabt under 2. verdenskrig. Enkelte aktpakker fra 30'erne er bevaret; deriblandt intet om mindretalsforhold, men visse interessante sager om forvaltningsanliggender og den tyske økonomiske og nationale indsats i grænseområdet. Den meget ringe mængde direkte relevant materiale udgøres for størstedelen af korrespondance med andre forvaltningsgrene. På grund af provinsen Slesvig-Holstens ringe størrelse udgjorde den kun et enkelt »Regierungsbezirk« under ledelse af en regeringspræsident, som var underordnet overpræsidenten, og havde til opgave at lede provinsens daglige administration. Regeringspræsidiets sæde var Slesvig by. Af interesse for denne fremstillings problemstilling har det særlig været, at regeringspræsidenten og hans embedsmænd fungerede som koordinerende instans, forstået således at her indgik materiale og indberetninger fra lavere instanser og forvaltningsinstrukser og forespørgsler fra centraladministrationen i Berlin. Regeringspræsidiets arkiv må altså betragtes som særdeles centralt i denne sammenhæng. For størstedelens vedkommende er det bevaret intakt lige frem til 1945, men akterne fordeltes for de nyere og - tilsyneladende - mere prækære sagers vedkommende i 1946 på de ny slesvig-holstenske ministerier. Kun en

del af dette materiale er siden indgået i det slesvig-holstenske landsarkiv. Desværre ser det ud til, at langt størstedelen af akterne vedrørende forholdet til det danske mindretal i 30'erne endnu befinder sig i Kiel. En ansøgning om tilladelse til at få indsigt heri forblev ubesvaret.

Næste trin på den administrative stige var kredsene - nærmest amter - og de kredsfrige byer, f.eks. Flensborg. Kredsarkiverne fra det sydslesvigske område er, så vidt det har været muligt at få oplyst, blevet destrueret for tiden 1933-45, og det samme gælder Flensborg bys arkiv. I det sidste tilfælde har destruktionsen dog ikke været fuldstændig, og Flensborg bys arkiv viste sig at indeholde anselige mængder interessant materiale vedrørende mindretallet. Bortset fra det særlige tilfælde Flensborg er det ikke forsøgt at inddrage materiale fra de laveste forvaltningsenheder »Amtsbezirke« og kommuner. I almindelighed gælder, at de områder, hvor der hyppigt opstod konflikter mellem mindretallet og myndighederne, ikke sorterede under den kommunale selvforvaltning, men under statens repræsentanter, dvs. regeringspræsidenten og landråderne. Undtagelsen var Flensborg, som bl.a. havde sit eget kommunale skolevæsen, hvortil også den dansksprogede folkeskole hørte.

Herudover er der også inddraget akter fra »Auswärtiges Amt«, det tyske udenrigsministerium, som på grund af mindretalsspørgsmålets udenrigspolitiske aspekter dels selv producerede, dels fik overladt eller rekvirerede materiale om sager, der havde eller kunne tænkes at få udenrigspolitisk betydning. Ministeriet modtog desuden gennem dets tillidsmand redaktør Ernst Schröder i Flensborg regelmæssige rapporter om den grænse- og mindretalspolitiske udvikling såvel nord som syd for den dansk-tyske grænse. Som man kunne vente på grund af det danske mindretals ringe politiske betydning, som bl.a. skyldtes, at mindretallet ikke drev irredenta-politik, er det forholdsvis få sager, som har fundet vej til AA's arkiv. Til gengæld drejer det sig så om spørgsmål af væsentlig betydning, og i modsætning til, hvad der i reglen gælder for de øvrige nævnte tyske arkiver, rummer AA's også mere politisk prægede tilkendegivelser, diskussionsreferater og lignende.

Ikke kun statslige og kommunale myndigheder havde imidlertid kompetance på det mindretalspolitiske område eller på felter, hvor mindretallet havde interesser at varetage. Også den parallelle og til dels konkurrerende partistruktur tilegnede sig eller fik tildelt en gradvist voksende indflydelse på nationalitetspolitikken. Dette gjaldt

primært i forholdet til de tyske mindretal i udlandet, hvor indflydelsen fra 1937/38 dog gled fra NSDAP over til SS. Væsentligere for det danske mindretal var partiets indflydelse i de korporative organer og dets høringsret i en række politiske og sociale spørgsmål. Samtlige partiarkiver fra lavere instanser og lige op til Gau-arkivet er i Slesvig-Holsten med ubetydelige undtagelser imidlertid blevet destrueret eller på anden måde forsvundet. I NSDAP-Hauptarchiv, den nazistiske rigsledelses arkiv, findes en smule materiale om Slesvig-Holsten, men intet om mindretalsanliggender. NSDAP's og partiororganisationernes indflydelse måtte således skitseres ved hjælp af dels myndighedernes, dels mindretallets egne arkiver.

Af overordentlig stor betydning for udviklingen i grænseområdet var det grænsepolitiske apparat, som delvist på privat initiativ var blevet bygget op i Slesvig-Holsten i årene efter 1920. Schleswig-Holsteiner-Bund, SHB, og Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig fortsatte efter behørig nazificering deres virke lige til den tyske kapitulation i 1945. SHB's arkiv er gået tabt, mens Wohlfahrts- und Schulvereins i en vis udstrækning har stået til min disposition. Det synes at være fuldt intakt og rummer store mængder betydningsfuldt materiale om forholdene syd for grænsen, på trods af at foreningens virkefelt først og fremmest var Nordslesvig. Der er hovedsagelig tale om indberetninger fra foreningens lokale tillidsmænd om mindretalsaktiviteter og rundskrivelser og instruktioner til disse fra ledelsen. Selv om der var tale om en privat organisation, arbejdede man i vid udstrækning med tyske statsmidler under regeringspræsidentens opsyn, og arkivet rummer derfor en del akter af officiel proveniens. Fra Document Center i Berlin er rekvireret personalakter på de vigtigste tyske grænsepolitikere, således bl.a. Gaulleiter og overpræsident Lohse, overborgmestrene Sievers og Kracht fra Flensborg, NSDAP's kredsledere og Ernst Schröder. Disse sager har dog primært haft betydning som baggrundsorientering. Grænsetyske lederes privatarkiver har, bortset fra Ernst Schröders, ikke kunnet opspores, og Schröders arkiv rummede tilsyneladende intet af interesse.

Det danske materiale, først og fremmest fra mindretallets egne arkiver, er noget mere righoldigt, selv om der også her er huller. Den danske politiske sammenslutning i Sydslesvig, Den slesvigske Forening, bestod af selvstændige afdelinger, men med et fælles sekretariat, Dansk Generalsekretariat i Flensborg. Generalsekretariatet varetog korrespondance m.v. i alle fællesanliggender, og dettes arkiv

udgør langt den vigtigste del af det sydslesvigske arkivstof. Tilsyneladende er også Den slesvigske Forenings Flensborg-afdelings arkiv indgået heri. Det må derimod betragtes som tvivlsomt, om de øvrige foreninger har haft egentlige arkiver selv. Mest sandsynligt forekommer det efter en gennemgang af generalsekretariatets arkiv, at de mindre foreninger har ladet deres mere officielt prægede korrespondance varetages af generalsekretariatet og kun selv har stået for kontakten med medlemmerne. Det centrale er imidlertid, at generalsekretariatets arkiv rummer hovedparten af mindretallets korrespondance med tyske instanser. På trods af dette materiales officielle og formelle præg og de tyske skrivelser ofte meget kortfattede form, er det dog først og fremmest disse korrespondancer, der har gjort det muligt at rekonstruere udviklingen i forholdet mellem mindretallet og myndighederne. På generalsekretariatet opbevares tillige protokollen for generalsekretariatets tilsynsråd 1928-39, protokollen for Den slesvigske Forenings Fællesforening 1920-37 og Folkerådets protokol 1939-46 samt generalsekretariatets månedsberetninger, som fremlagdes på tilsynsråds- og senere folkerådsmøderne, fra 1928-45. Såvel for protokollerne som for månedsberetningerne gælder, at de er temmelig kortfattede, men giver dog af og til en antydning af debat og bidrager til at klarlægge ikke blot bestemte hændelsesforløb, men også beslutningsprocessen inden for mindretallet. For såvel mødeprotokoller som månedsberetninger gælder, at de er godkendt af samtlige mødedeltagere. På grund af risikoen for husundersøgelse og eventuel beslaglæggelse er hovedparten af dette sydslesvigske materiale desværre meget forsigtigt affattet og ganske tydeligt formuleret således, at end ikke Gestapo ville kunne finde noget at hæn-ge sin hat på.

Den vigtigste danske kulturelle forening i Sydslesvig var Dansk Skoleforening Flensborg. Beklageligvis synes dennes arkiv for tiden frem til 1945 at være gået tabt. Dog er foreningens protokol bevaret fra 1920 og frem. For denne gælder, som for de øvrige ovenfor omtalte protokoller, at den er kortfattet og først og fremmest har værdi, når det gælder om at fastslå de officielle standpunkter og at følge konkrete hændelsesforløb. Den parallelle organisation Dansk Skoleforening for Slesvig og Omegn, senere Dansk Skoleforening for Sydslesvig, synes ikke at have efterladt nogen protokol, ligesom et egentligt arkiv næppe har eksisteret.

De mangler i materialet fra de vigtigste sydslesvigske organisationer, som der her er redegjort for, har i vid udstrækning ladet sig

udligne ad anden vej. Særlig vigtigt viste sig i den forbindelse Flensborg Avis' arkiv. Dette, der er meget omfattende - ialt rummer det 30 kasser mere eller mindre uordnet materiale - er tilmed temmelig uensartet. Udover avisens egen korrespondance, som bidrager til at belyse bladets egen historie og dets forhold til myndighederne, indeholder det f.eks. seks kasser papirer efterladt af redaktør L.P. Christensen. Disse sager har intet direkte med avisens forhold at gøre, men hidrører fra L.P. Christensens forskellige hverv i Skoleforeningen, byrådet m.v. Ca. $\frac{1}{3}$ af dette materiale er kopier af generalsekretariatets korrespondance med tyske myndigheder frem til 1939, ca. $\frac{1}{3}$ er papirer vedrørende kommunalpolitik i Flensborg, bl.a. dagbogslignende notater, private referater af byrådsmøder og forhandlinger med tyske embedsmænd, og ca. $\frac{1}{3}$ er skolesager. Flensborg Avis' arkiv rummer således, hvad man kan betegne som et L.P. Christensens privatarkiv. Hertil kommer, at det har været muligt at benytte såvel redaktør Ernst Christiansens privatarkiv som Jacob Kronikas korrespondance fra Berlin, der udgør en del af Kronikas private arkiv. Begge rummer megen vigtig brevveksling mellem først og fremmest mindretallets ledende folk - ikke mindst mellem Kronika og Christiansen. Begge førte desuden dagbøger i den her behandlede periode. Kronikas er desværre blevet brændt, og Christiansens er overordentlig vanskelige at tyde, hvorfor det ikke har været muligt at udnytte dem under arbejdet med denne fremstilling.

Det danske sidestykke til SHB og Wohlfahrts- und Schulverein var Grænseforeningen, der skaffede eller formidlede hovedparten af den økonomiske støtte til Sydslesvig og bl.a. finansielt bar generalsekretariatet og skolerne syd for 2. zone. Som man kunne forvente indeholder foreningens arkiv forholdsvis lidt materiale af relevans for den her undersøgte problematik, men på visse punkter er dog fundet værdifuldt baggrundsmateriale, som har kunnet uddybe behandlingen af visse spørgsmål. Der er ikke gjort forsøg på at inddrage arkivstof fra de øvrige danske foreninger i Sydslesvig. Hovedårsagen hertil er, at lige så snart en sag antog politisk karakter i forholdet til myndighederne, overtog generalsekretariatet den videre behandling. Der vil derfor næppe kunne findes nyt materiale af større betydning i disse foreningers arkiver, i den udstrækning de overhovedet eksisterer.

Udover de her nævnte danske arkiver, hvis indhold næsten udelukkende består af primære kilder, har særlig det danske udenrigsministeriums og konsulatet i Flensborgs arkiver bidraget med et meget

omfattende som oftest sekundært materiale. Disse to arkiver kan omtales under et, da de, hvad denne fremstillings emne angår, stort set indeholder det samme stof, fremfor alt konsulatets indberetninger, som indgik til udenrigsministeriet i et antal af mellem 800 og 1000 hvert år. Disses indhold er selvsagt af højst forskellig interesse, men en meget væsentlig del beskæftiger sig direkte eller indirekte med udviklingen i forholdet mellem tyskerne og mindretallet. Der er her tale om et, så vidt det kan konstateres, intakt materiale, som er udarbejdet med henblik på hurtig og korrekt information om sydslesvigske anliggender til brug for det danske udenrigsministerium. Hermed være ikke sagt, at indberetningerne er fri for normative elementer. Konsulatet holdt sig og blev i stor udstrækning orienteret om mindretallets situation, dets synspunkter, indre stridigheder osv., ligesom man modtog kopier af vigtigere korrespondance med tyskerne. Det har kunnet konstateres, at konsulatet sædvanligvis var særdeles velunderrettet om mindretallets indre anliggender og om dets forhandlinger og kontroverser med myndighederne. Når begge arkiver har måttet gennemgås, skyldes det, at visse sager kun findes det ene af stederne. Således indeholder udenrigsministeriets arkiv et antal vigtige indberetninger fra den danske gesandt i Berlin, som kun i en vis udstrækning genfindes i konsulatsarkivet, og omvendt findes i sidstnævnte korrespondance og andet materiale, som har udgjort konsulatets informationsgrundlag, og som ikke er gået videre til København. Om specifikt tyske forhold informerede konsulatet sig gennem mindretallet og via den tyske presse. Kun sjældent ses man at have søgt at skaffe sig oplysninger ad anden vej. Dette var dog også i første række gesandtskabet i Berlins opgave.

Samtidigt kildemateriale findes ikke blot i de ovenfor omtalte arkiver i utrykt form, men også trykt i aviser og tidsskrifter. Mindretallets egne blade, Flensborg Avis og Der Schleswiger (fra 1937 tidsskrift), har naturligvis særlig stor betydning, ikke blot i deres egenskab af mindretallets officielle talerør, men også fordi frygten for den nazistiske presselovgivning tvang redaktionen til en enestående dokumentationsgrad. Redaktørerne Ernst Christiansens, L.P. Christensens og Tage Jessens centrale position i mindretallets organisationer betød, at redaktørstaben i Storegade nærmest var identisk med mindretallets ledelse, hvilket måtte sætte sit præg på bladens informationsniveau, selv om meget ikke kunne skrives.

En lignende betydning har Sydslesvigs største dagblad Flensburger Nachrichten, det halvofficielle nazistiske organ i Flensborg, haft

takket være Ernst Schröders »Korrespondenzbüro Nordschleswig«, KNS, som var hovedleverandør af grænsepolitisk stof til den tyske presse, og hvis artikler publiceredes ikke blot i Nachrichten, men også i den øvrige sydslesvigske presse. KNS's linie må i almindelighed antages at have repræsenteret holdningen i ledende slesvig-holstenske kredse, selv om Schröder til tider søgte at køre sit eget løb. Parallelt med forhandlinger mellem mindretallet og myndighederne løb ofte en pressepolemik mellem Flensburg Avis og Flensburger Nachrichten, hvorunder sidstnævnte tydeligt fungerede som myndighedernes talerør ved at forklare og forsvare tyske synspunkter og forholdsregler. Herudover har været benyttet en lang række såvel danske som tyske aviser, således Hejmdal, Jyllandsposten, Jydske Tidende, Nationaltidende, Schleswig-Holsteinische Tageszeitung, Völkischer Beobachter og Nordschleswigsche Zeitung, blot for at nævne de vigtigste. Blandt de benyttede tidsskrifter og periodika må særlig Grænsevagten fremhæves. Næppe nogetsteds - bortset fra Flensburg Avis - fulgtes udviklingen i grænseområdet så nøje og behandledes så grundigt og velinformeret, omend også ensidigt, som her. En tysk parallel findes desværre ikke. SHB's Der Schleswig-Holsteiner var mindre informativt og mere agitatorisk-propagandistisk i sit sigte og beskæftigede sig desuden overvejende med Nord-slesvig. Mindretallets eget Der Schleswiger, der fra 1937 udkom som månedsskrift, tilstræbte ikke aktualitet og havde et mere historisk-ideologisk præg.

Til slut skal nævnes, at der bevidst er taget afstand fra at supplere det skriftlige kildemateriale med en interview-undersøgelse. På forhånd måtte det forventes at være uoverkommeligt at opspore de endnu i live værende ledende tyske embedsmænd fra dengang. Blandt de slesvig-holstenske grænsepolitiske ledere er kun få endnu i live, og disse vil næppe være tilbøjelige til åbenhjertige udsagn om en fortid, som formodentlig forlængst er fortrængt. Enkelte af de fremtrædende personer inden for mindretallet i 30'erne er stadig i live, men enkelte forsøg overbeviste mig om, at disse nok ville kunne bidrage med væsentlige oplysninger i relation til mindretallets indre udvikling, men næppe til denne fremstillings tema. Der er tale om begivenheder, som ligger 30-40 år tilbage, og som i de impliceredes bevidsthed forlængst er trådt i skyggen af den dramatiske udvikling efter 1945. Dertil kommer, at der - hvad der idag kan forekomme underligt - synes inden for mindretallet at gøre sig en vis tilbageholdenhed gældende, netop fordi det lykkedes det danske mindretal at

opnå relativt acceptable relationer til de nazistiske myndigheder. En irrationel skyldfølelse, fordi man ikke førte modstandskamp men nøjedes med at søge at klare sig igennem på regimets betingelser, gør sig tydeligt gældende hos visse sydslesvigere. Muligvis spiller også en fornemmelse af, at man ikke i tilstrækkelig grad lagde afstand til nazismen en rolle. Når de dengang ledende hjemmetyskere i Nord-slesvig idag forsvare deres holdning efter 1933 med, at et nationalt mindretal ikke kan unddrage sig virkningerne af den politiske udvikling i moderlandet, kan tilføjes, at det i endnu ringere grad er muligt for et lille mindretal i en fascistisk førerstat klart at distancere sig fra dennes politiske og ideologiske normer. Min konklusion blev i hvert fald, at interviews næppe på væsentlige punkter ville kunne bidrage til en omvurdering af undersøgelsens resultater eller ligefrem med nye resultater.

Sammenfattende kan det fastslås, at det indsamlede og benyttede kildemateriale trods væsentlige mangler og huller specielt i relation til interne tyske overvejelser og partiets rolle må betragtes som tilstrækkeligt med henblik på fremstillingens tema og problemstilling. Mens det for mindretallets vedkommende er muligt at følge overvejelser og beslutningsprocesser på lederplan ret nøje, må rekonstruktionen af den tyske mindretalspolitik i vid udstrækning bygge på tilbageslutninger fra konkrete tyske initiativer og forholdsregler, hvilket begrænser mulighederne for at drage sikre slutninger om, i hvilken udstrækning den tyske politik over for det danske mindretal var specifikt formuleret med henblik på dette, eller om der blot var tale om en tilpasning af en generel model til specielle forhold.

Kilde- og litteraturfortegnelse:

A - *Utrykte kilder* (jvf. forkortelseslisten)

1) **Dansk Generalsekretariat, Flensborg** (jvf. LAÅ)

3 - Korrespondance med NSDAP

4 - (289) Hitlerungdommen, SA og det danske mindretal

5 - (287) Førerord, mindretallet og den tyske hilsen, mindretallet og den tyske arbejdstjeneste

6 - (290) Dansk mindretals forhandlinger m. høje nazimyndigheder

7 - Tyske overgreb 1926-1939

løse sager:

Tysk forsvar mod dansk arbejde i Sydslesvig. Tysk pres på dansk mindretal.

Die Regelung der Minderheitenschulverhältnisse in Schleswig-Holstein. (løst eksemplar).

Verbot des Schleswigers - 19. 8. 1937 (udklipsmappe).

Gul mappe XXX

Entschädigungsverfahren/Svend Johannsen

Protokoller o.l.:

Månedsbetretninger august 1928-april 1945.

Protokol for Den slesvigske Forening, Fællesforeningen

Protokol over tilsynsrådsmøder 1928-1936

Protokol over møderne i Dansk Generalsekretariats tilsynsråd, 3. 11. 1936 - 6. 3. 1939

Protokol over møder i Folkerådet 1939-1946

2) **Dansk Skoleforening for Sydslesvig, Flensborg**

Forhandlingsprotokol for Dansk Skoleforening, Flensborg, 1920-1935 og 1936-1954

3) **Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg**

a) Flensborg Avis' arkiv:

6 - Store formater 1920-36

7 - Store formater 1933-39

8 - Store formater 1939-45

10 - Sager og breve i mindre formater 1862-1954

11 - Sager uden umiddelbar forbindelse med Flensborg Avis. 1755-1937.

22 - L. P. Christensen: 1920-60. Den slesvigske Forening. Sydslesvigsk Forening, I.

23 - L. P. Christensen: 1920-60. Den slesvigske Forening. Sydslesvigsk

Forening, II.

24 - L. P. Christensen: Flensborgsk kommunalpolitik 1920-60, I.

25 - L. P. Christensen: Flensborgsk kommunalpolitik 1920-60, II.

29 - L. P. Christensen: Skolesager i 20'rne og 30'rne.

30 - L. P. Christensen: Skolesager 1920-60

b) Jacob Kronikas privatarkiv:

Brevveksling fra Berlin

4) **Kgl. Dansk Konsulat, Flensborg** (jvf. RA)

7.c.33 - Det danske mindretal.

7.p.1. - Årsmøder i Sydslesvig fra 1944-1972

7.r.17 - Grænseforeningen, pk. 1.

7.y.18a - Slesvigsk Kreditforening, e.G.m.b.H., pk. 1

7.y.2s - Bystyret i Flensborg, pk. 1.

7.y.22d - Den danske bevægelse i Tønning

5) **Landesarchiv Schleswig-Holstein, Slesvig**

a) Abt. 301: Oberpräsidium zu Kiel

2970 - Verzeichnis der Gemeinden, in denen das Deutschtum gefährdet ist.

4543 - KPD 1927-36.

4544 - (Samme)

4983 - Verwaltung der Stadt Flensburg 1920-23.

5035 - Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums. 1933-34.

5661 - Beihilfen an Vereine im Grenzgebiet. Verschiedenes, 1931-36.

5710 - Wohlfahrts- und Schulverein 1919-1937.

5711 - (Samme).

5825 - Flensburger Nachrichten 1933-35.

b) Abt. 309: Regierung zu Schleswig

I A 70 - **30. Politisches**

22623 - Ausländer. Verschiedenes 1933-38.

22636 - Reichsgrenzhilfe, Osthilfe. 1932-33.

22702 - Nordmarkpolitik 1933-39.

22707 - Reichsarbeitsdienst für die männliche Jugend. 1935-39.

22757 - Nebenstelle Nord der Deutschen Stiftung in Nordschleswig. 1933-34.

22760 - Minderheitenrecht - Verschiedenes 1933-35.

22774 - Entlassung von Arbeitern staatsfeindlicher Einstellung. 1933.

22916 - Beihilfen aus Mitteln der Reichsgrenzlandfürsorge. Jg. 1937 (-39).

22935 - Reichsgrenzlandfürsorge. Jg. 1936. 1936-38.

22936 - Beihilfen zur Förderung kultureller usw. Bestrebungen im Grenzgebiet. 1936-38.

22937 - Beihilfen für grenzpolitische Aufgaben - Verschiedenes 1933-39

22938 - Beihilfen zur Förderung kultureller usw. Bestrebungen im

- Grenzgebiet. 1936-37.
 26626 - Grenzlandhilfe und Grenzverkehr 1934-42.
 35251 - Nordmarkpolitik, Juni 1924 - Mai 1933.
 35258 - Kommunistische Partei in Dänemark und deren Beziehungen zu Flensburger Dänenkreisen. 1927-30.
 35273 - Preussische Grenzbeihilfen 1938-39.
 35277 - Regelung der Minderheitenrechte, März 1925 - April 1933.
 35278 - Deutsche Gesandtschaft in Dänemark. Sept. 1923 - Okt. 1933.
 35280 - Dänenabwehr in der 2. und 3. Zone. Dez. 1925, März 1933.
 35281 - Dänische Wahlbeteiligung. Apr. 1925 - April 1933.
 35293 - Kleinere dänische Vereine beiderseits der Grenze, Bd. 1.
 35300 - Grenzmittelstelle Nord des deutschen Schutzbundes in Flensburg etc. März 1927 - Juli 1933.
 II 138- 18. **Schulverhältnisse der dänischen Minderheit.**
 24737 - Minderheitenschulverhältnisse Dänemark-Polen. Bd. 1. 1926-33.
 24770 - Öffentliche dänische Schule in Flensburg. Bd. 1. 1920-33.
 24771 - Entwicklung von dänischem Privatunterricht im Kreise Flensburg-Land und Südtondern. Bd. 1. 1922-35.
 24772 - Dänische Minderheitenschule in Harrisleefeld. Kreis Flensburg-Land. Bd. 1. 1926-34.
 24773 - Entwicklung von dän. Privatunterricht in Schleswig. Dänische Privatschule in Schleswig. Bd. 1. 1922-33.

6) Landsarkivet i Åbenrå

a) Dansk Generalsekretariat, Flensburg:

Pk. 474, no. 1-6.

- 1 - Bund der Polen in Deutschland. Indgåede breve.
- 2 - Bund der Polen in Deutschland. Udgåede breve.

Pk. 475, no. 7-13.

- 8 - 1920 - 6. 5. 1945 - Korrespondance vedr. opholdstilladelse.
- 9 - 1920 - 5. 5. 1945 - Vedr. opholdstilladelse.

Pk. 476, no. 14-18.

- 14 - 1920-5. 5. 45. Forskelligt, fortrinsvis vedr. pas.
- 15 - 1920-5. 5. 1945. Korrespondance fortrinsvis vedr. indrejse.
- 16 - Indgåede breve, 24. 4. 28-1. 8. 31.

Pk. 477, no. 19-23.

- 19 - Private skrivelser nordpå og nordfra fra 1. 6. 1938.
- 20 - (Samme)
- 21 - (Samme)

Pk. 478, no. 24-28.

- 24 - Johannsen. Indgåede breve.
- 25 - (Samme).
- 27 - Grænseforeningen. Udgåede breve, april 1926 - okt. 1935.
- 28 - Grænseforeningen. Indgåede breve, 1. 4. 1926 - okt. 1935.

Pk. 479, no. 29-32.

29 - Grænseforeningen København - Udgåede breve. 1. 4. 26-dec. 1935.

30 - Grænseforeningen København - Indgåede breve. 1.4.26-dec. 35.

31 - Grænseforeningen - Udgåede breve. 1. jan. 1936 til 31. dec. 1939.

32 - Grænseforeningen - Indgåede breve. 1. jan. 1936-31. dec. 1939.

Pk. 480, no. 33-36.

35 - Dansk Generalsekretariat - Indgåede breve, 27. 7. 34-12. 3. 37.

36 - Udgåede breve, fra 1. aug. 1934 til 31. dec. 1936. I.

36b - Dansk Generalsekretariat - Udgåede breve fra 1. 8. 34 til 31. 12. 36. II.

Pk. 481, no. 37-42.

37 - Dansk Generalsekretariat - Indgåede breve 1933-34.

38 - (Samme).

39 - P. A. 1920-5. 5. 1945. Forskellig korrespondance.

40 - P. B-Be 1920-5. 5. 1945. Vedr. opholdstilladelse.

41 - P. Bi-Bæ 1920-5. 5. 1945.

42 - P. Hansen. 1920-5. 5. 1945.

Pk. 483, no. 47-52.

50 - Den slesvigske Forening. Ind- og udgåede breve. 1. januar 1936.

51 - fra kredsdaysmøderne i Flensborg, Slesvig og Sydtønder amter. Avisreferater over kredsdaysmøderne.

52 - Kredsdaysmændenes virksomhed.

Pk. 484, no. 53-55.

55 - Det danske kontor, Tønder. Ind- og udgåede breve. 1934-31. 3. 1936, I-II.

Pk. 485, no. 56-59.

57 - Stævner og møder. Juni 1938-

58 - Den danske Folkegruppes civile krigsofre

59 - Sydslesvigs faldne

b) Ernst Christiansens privatarkiv

c) Julie Christiansens privatarkiv.

7) Document Center, Berlin

Personalakter: Claus Hans, Hinrich Lohse, Oscar Kahle, Ernst Kracht, Ernst Schröder og Wilhelm Sievers.

8) Rigsarkivet i København

a) Håndskriftsamlingen X.E.259.

b) Auswärtiges Amt's arkiv. (Fotokopier)

Pk. 106 - (Büro des Reichsministers 126/5) Dänemark und Schleswig 1920-35, Vol. 1.

Pk. 107 - (Abt. Pol. IV. Norden 345-48). Diverse sager 1920-36.

Pk. 113 - (Abt. Pol. IV. Dänemark). Politische Beziehungen Dänemark-Deutschland bd. 11-12, 1933-34.

- Pk. 114 - (Abt.Pol.IV.Dänemark) Politische Beziehungen Dänemark-Deutschland bd. 11-12, 1933-34.
- Pk. 114 - (Abt.Pol.IV.Dänemark) Politische Beziehungen Dänemark-Deutschland bd. 13-15, 1934-36.
- Pk. 121 - (Abt.Pol.IV.Dänemark 348-62) Div. Sager I. 1920-36.
- Pk. 122 - (Abt.Pol.IV.Dänemark 363-68) Div. Sager II. 1920-36.
- Pk. 123 - (Abt.Pol.IV.Dänemark 369-72) Div. Sager III, 1920-36.
- Pk. 125 - (Abt.Pol.IV.Schleswig 4110 Schleswigfrage im Allg. Abstimmung im Allg. Bd. I-III, 1920-36.
- Pk. 175 - (Kult.Pol.VI.a) Diverse sager vedr. nationale mindretal 1923-38.
- Pk. 182 - (Abt.Kult.Pol.) Diverse sager 1883-1937.
- Pk. 184 - (Parteidienststellen 3) Aussenpolitisk Amt, Norden Vol. 2-3, 1934-36.
- Pk. 192 - (Presseabt. Dänemark) Verbote von Zeitungen und Druckschriften aus Dänemark. Vol. 1-3. 1934-37.
- Pk. 253 - (Pol.I) V. Bd. Beziehungen zwischen Dänemark og Deutschland, 1936-40.
- Pk. 256 - (Pol.VI 2/1-2) Politische Beziehungen Dänemarks zu Deutschland. 1938-41.
- Pk. 258 - (Pol.VI) Rassenfrage, Nationalitätenfrage, Fremdvölker. 1936-38.
- Pk. 259 - (Pol.VI) Rassenfrage, Nationalitätenfrage, Fremdvölker. 1938-40.
- Pk. 267 - (Pol.VI) Diverse sager 1936-44.
- Pk. 326 - (Deutsche Gesandtschaft, Kopenhagen 52) Minderheiten, Schulfragen, Vol. 5. 1934-39
- Pk. 383 - (Deutsches Konsulat, Apenrade 12/4) Dänische Politik und Propaganda südlich der Grenze. Vol. I. 1920-38.
- c) Grænseforeningens arkiv:
- pk. 1 - Korrespondancesager (formanden) 1921-36.
  - pk. 2 - (Samme)
  - pk. 15 - Advokat Ravns korrespondancesager 1934-43.
  - pk. 16 - Hovedbestyrelsesmøder 1920-42.
  - pk. 17b - Protokoller over Grænseforeningens hovedbestyrelsesmøder 1932-48. Forhandlingsprotokol 1925-32.
  - pk. 22 - Dansk Generalsekretariat, beretninger 1933-36. Flensborghus G.m.b.H. 1935-39.
  - pk. 31 - Korrespondancesager 1931-40.
  - pk. 34 - Indgåede breve 1933
  - pk. 35 - Indgåede breve 1934
  - pk. 36 - Indgåede breve 1935
  - pk. 37 - Indgåede breve 1936
  - pk. 38 - Indgåede breve 1937
  - pk. 40 - Udgåede breve 1933
  - pk. 41 - Udgåede breve 1934
  - pk. 42 - Udgåede breve 1935

- pk. 43 - Udgåede breve 1936
- pk. 44 - Udgåede breve 1937
- pk. 45 - Korrespondancesager 1938 A-Ø
- pk. 46 - Korrespondancesager 1939 A-Ø
- pk. 99 - Frisisk-slesvigsk Forening, Slesv. Kvindeforening 1933-39. Grænseforeningens ungdomsudvalg 1942-46.
- pk. 111 - Dansk Skoleforening m.m.
- pk. 112 - Korrespondancesager, Dansk Skoleforening 1923-39.
- pk. 113 - Korrespondancesager, Dansk Skoleforening 1931-36 og 1948-49.
- pk. 119 - Seksmandsudvalg 1930-43.
- pk. 120 - Diverse udvalg.
- pk. 121 - Forskellige udvalg.
- pk. 122 - Det sønderjyske udvalg.
- pk. 131 - Skolespørgsmål i Sydslesvig, skolebyggeriet i Sydslesvig, skoleudvalget for Sydslesvig, Skolekonsulent 1930-38.
- pk. 138 - Korrespondancesager (Flensborg) 1924-43.
- pk. 187 - Byggesager vedr. Tønning skole.
- pk. 193 - Sydslesvigsk kommunalpolitik m.m.m.
- pk. 195 - Forskellige møder 1921-49. Sommerkursus 1946.
- pk. 200 - Organisationen 1920-46.
- pk. 206 - Opråb 1920-40.

d) Kgl. Dansk Konsulat, Flensborgs arkiv:

- 3.g.28 - Legationssekretær Birger Dons Møller, gesandtskabet Berlin, fung. konsul i Flensborg.
- 7.c.20 - Advokat Ravns afskedigelse som notar og fratagelse af sagførerbestalling.
- 7.c.33c - Det danske mindretal og den nye tyske ungdomslov.
- 7.c.33 - Det danske mindretal og mindretalskonferencer, læg 5 1.1.28-1934, læg 6 1934-37, læg 7 1937-39.
- 7.g.21/a.1 - tysk statsstøtte til provinsen Slesvig-Holsten.
- 7.m.1/24 - Størrelsen af det danske og tyske mindretal resp. nord og sønden for grænsen.
- 7.r.21a - Ligaen D.D.D.
- 7.r.24 - Det unge Grænseværn. Taget navneforandring til: »Dansk-Nordisk Ungdomsforbund«.
- 7.y.2h - Overpræsident-skifte
- 7.y.2.i - Landrådskontorerne i konsulatets distrikt
- 7.y.2.u - Overborgmestre i Flensborg
- 7.y.5.b - Det frisiske mindretal/Frisisk-slesvigsk Forening (7.p.8.)
- 7.y.5.d. - Slesvigsk Forening for Gottorp amt og uddeling af et dansk propaganda-flyveskrift i Sydslesvig.
- 7.y.9.a - Tysk lovgivning og administrative bestemmelser vedr. dansk skolevæsen syd for grænsen. Pk. I (til 1945).
- 7.y.9.e - Privatskolen i Slesvig by. Læg 1, afsl. 1.4.1944.
- 7.y.9.q - Svend Johannsen, lærer, Den danske privatskole Slesvig.

- 7.y.9.u - Valg af skoleråd. Læg 1 til 1945.
- 7.y.15s - Den dansksindede presse. Der Schleswiger pk. III.
- 7.y.15b - Flensborg Avis og Der Schleswiger, pk. III.
- 7.y.15c - Red. P. Simonsen, pk. IV.
- 7.y.15d - Flensborg Avis, afsl. nov. 1942, pk. II
- 7.y.16.1 - »KNS« + Ernst Schröder, pk. II.

9) **Stadtarchiv Flensburg, Flensburg.**

- a) **Erinnerungen des Flensburger Oberbürgermeisters dr. Sievers an seine Amtszeit in Flensburg 1933-1936.**
- b) **Flensburg bys arkiv:**
  - I J 6 - Handwerkskammer, Wahlen 1921-34
  - II A 1 - Niederschriften über die Beratungen mit Dezernenten und Niederschriften über die öffentl. Beratung mit den Gemeinderäten. 1939-45.
  - II C 16 - Berichterstattungen und Gesuche an höhere Behörden. 1868-1936.
  - II C 30 - Grenzangelegenheiten 1928-1935
  - II C 31 - Akte des Obgm. über die dänische Bewegung. 1920-34.
  - II C 32 - Die dänische Minderheit in Flensburg. 1928-38.
  - II C 33 - Berichte über die dänische Minderheit 1940-44.
  - II C 183 - Die Städteordnung bezw. das Gemeindeverfassungsgesetz. 1919-34.
  - II C 186 - Dienstanweisungen, Verwaltungsordnungen 1919-34.
  - II C 187 - Erlaß einer Hauptsatzung für die Stadt Flensburg 1935-38.
  - II C 188 - Verwaltungsordnungen. Eigenbetriebsordnungen. 1936-39.
  - II C 189 - Geschäftsverteilungspläne 1936, 1943, 1947.
  - II C 190 - Organisationsplan der Verwaltung. 1934-43/1935-39.
  - II C 192 - Allgemeine Verfügungen über den Geschäftsbetrieb. 1933-35.
  - II C 194 - Dienstakten städtischer Gremien betr. ... 1935-36.
  - II C 467 - Die wirtschaftliche Lage Flensburgs 1934-37.
  - IV F 1159 - Neubau der dänischen Volksschule. 1940.

10) **Udenrigsministeriets arkiv, København**

- 7.b.125 - Spørgsmål om dansk-tysk mindretalstraktat. (1933-38).
- 7.b.127a - Det slesvigske grænsespørgsmål under og efter krigen. (1940-45).
- 7.c.30b - Antallet af danske statsborgere. (1936-45).
- 7.c.33 - Konferencer ml. nationale mindretal i Europa. Geneve 12.10.25ff., pk. II fra 1. aug. 1928.
- 7.c.48 - Den dansk-polske valgalliance og forbindelse i Mellem- og Syd-slesvig.
- 7.c.53 - Adgang til arbejde i Danmark for det dansksindede mindretal syd for grænsen.
- 7.c.55 - Danske ministres taler om Sønderjylland, 1933ff.

- 7.c.59b - Tysk aflytning af konsulatet i Flensborgs telefonsamtaler.
7.c.70 - Sammenligning mellem behandling af mindretal nord og syd for grænsen.
7.c.84 - Sydslesvigske foredragsholdere, nord for grænsen.
7.c.88 - Henstillinger m.h.t. forsigtighed vedr. udtalelser om dansk grænsearbejde.
7.c.92 - Ministerielt udvalg af april 1937.
7.c.93 - Hærværk mod danske foreninger o.l. i Ml.- og Sydslesvig. (1937).
7.c.98 - Diskussioner vedr. førstefødselsretten til Slesvig.
7.c.103 - Mindretallet og de tyske folketællingslister.
7.c.104 - Overførsel af penge til køb af landejendomme syd for grænsen.
7.c.115a - Rekreationsophold i Dmk. for elever fra danske mindretalskoler syd for grænsen.
7.c.158 - Hansen, Hans Jacob; Grænsepolitisk oversigt 1937.
7.y.4a - Foranstaltninger til støtte for tyskheden i Mellem- og Sydslesvig.
7.y.5a - Dansk national og politisk bevægelse i Mellem- og Sydslesvig, pk. II, 1.12.32-31.12.46.
7.y.5b - Anerkendelse i alm. af rettigheder for det danske mindretal i Mellem- og Sydslesvig.
7.y.5c - Südschleswigsche Flugschriften.
7.y.5d - Det danske mindretals stilling i anl. af loven om Hitler Jugend 1936. Alm. værnepligt og tvungen arbejdstjeneste 1939.
7.y.5f - Fællesrådet og femmandsudvalget for mindretallet i Sydslesvig.
7.y.6 - Tysk national og politisk bevægelse i Mellem- og Sydslesvig. Pk. II fra 1.1.1927-15.3.1933, pk. III fra 16.3.1933-31.7.33, pk. IV fra 1.8.1933-31.12.1934, pk. v fra 1.1.1935-31.12.1938, pk. VI fra 1.1.1939-1943.
7.y.9. - Skoleforhold i Mellem- og Sydslesvig. Pk. V fra 1.5.1932-31.5.1934.
7.y.9a - Skoleforhold i Mellem- og Sydslesvig. Pk. VI fra 1.6.1934-31.7.1936, pk. VII fra 1.8.1936-28.2.1938, pk. VIII fra 1.3.1938-31.12.1944.
7.y.15a - Den danske presse i Mellem- og Sydslesvig.
7.y.15b - Forbud mod Der Schleswiger (Dagblad) aug. 1937. Pk. I, afsl. 31.12.1937. pk. II fra 1.1.1938-31.12.1942, Der Schleswiger - Dagblad og månedsskrift.
7.y.17a - Tyske ejendoms køb i Mellem- og Sydslesvig samt udelukkelse af danske fra erhverv af ejendom.
7.y.18d - Den tyske vinterhjælp og det danske mindretal.
7.y.21 - Bystyret i Flensborg.
7.y.22 - Den danske bevægelse og skole i Tønning.

11) **Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig's arkiv.**
pk. 11 - Parteigliederungen, HJ - pp. 1938-43

- pk. 12 - Rundbriefe. 1936-44.
- pk. 13 - Grenzgürtelarbeit 1936-37.
- pk. 14 - Grenzgürtelarbeit II. 1938.
- pk. 15 - Grenzgürtelarbeit 1939-44.
- pk. 16 - Grenzgürtelarbeit. Flensburg Stadt. 1936-41.
- pk. 17 - Dänische Arbeit südlich der Grenze in Wort und Bild.

OBS.: De i denne kildefortegnelse anførte arkiver og aktpakker udgør kun en del af det undersøgte materiale, nemlig den del, som udgør grundlaget for fremstillingen. Af noterne fremgår i hvilken udstrækning dette materiale direkte er anvendt.

B - Trykte kilder og litteratur. (For en række hyppigt anvendte værker er i noterne anvendt forkortelser. Disse forkortelser er her markeret ved fremhævelse).

Althaus, Hermann: Nationalsozialistische Volkswohlfahrt. Wesen, Aufgaben und Aufbau. Schriften der deutschen Hochschule für Politik. Berlin 1936.

Amtliches Schulblatt für den Regierungsbezirk Schleswig.

Amtsblatt der Regierung zu Schleswig.

Amtsblatt der Stadtverwaltung Flensburg.

Andersen, Holger: Mindretalsproblemerne i Europa og deres virkninger på det sydslesvigske spørgsmål, i: Fremtiden, 2. årg. no.1. (u.s. og å.).

Andresen, W. L.: Dansk rejsning i Sydslesvig. København 1948.

Arendt, Hannah: Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Bd. I-III. Ullstein Bücher no. 3181-3183, 1975.

Arzinger, Rudolf: Das Selbstbestimmungsrecht im allgemeinen Völkerrecht der Gegenwart. Berlin (Øst-) 1966.

Bagley, T. H.: General principles and problems in the international protection of Minorities. A political study. Diss. no. 77, Geneve 1950.

Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins. Hrsgg.v. Statistischen Landesamt Schleswig-Holstein. Kiel 1967.

Bericht des Wohlfahrts - und Schulverein für Nordschleswig e.V., 1921-41. (Flensburg 1921-41).

Biehl, Hans-Hinrich: Minderheitenrecht in Nord- und Südschleswig. Das dänische und schleswig-holsteinische Minderheitenschulrecht beiderseits der deutsch-dänischen Grenze in seiner Entwicklung seit 1945. Hamburg 1960.

Bogensee, Jul.: Det danske mindretal i Sydslesvig. Et folkeligt, dansk arbejde på mindretalsrettens grund. København 1942.

Bogensee, Jul. & Jan Skala (udg.): Die nationalen Minderheiten im Deutschen Reich und ihre rechtliche Situation. Berlin 1929.

Bracher, K. D.: Die Deutsche Diktatur. Entstehung, Struktur, Folgen des Nationalsozialismus. Köln-Berlin 1969.

Bracher, K. D., W. Sauer, G. Schulz: Die nationalsozialistische Machtergreifung, I-III, Köln-Opladen 1962.

- Brandenburg, H. C.:** Die Geschichte der HJ. Wege und Irrwege einer Generation. Köln 1968.
- Brandt, Otto & Wilhelm Klüwer:** Geschichte Schleswig-Holsteins. Ein Grundriss. Kiel 1966.
- Brockhaus, Der Große;** Bd. 1-21, Leipzig 1928-1935.
- Brockhaus Enzyklopädie** (17. udg.) Bd. 1-20. Wiesbaden 1966-1974.
- Broszat, Martin:** Aussen- und innenpolitische *Aspekte* in der preussisch-deutschen Minderheitenpolitik in der Ära Stresemann, i: Politische Ideologien und nationalstaatliche Ordnung. Festschrift für Theodor Schieder. Udg. af K. Kluxen & W. J. Mommsen. München, Wien 1968.
- Broszat, Martin:** Der *Staat* Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung. dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. Bd. 9. München 1969.
- Broszat, Martin:** Die *Völkische Ideologie* und der Nationalismus, i: Deutsche Rundschau, 1, 1938.
- Broszat, Martin:** Zweihundert Jahre deutsche *Polenpolitik*, Frankfurt a.M. 1972.
- Bruns, Georg:** Grundlagen und Entwicklung des internationalen Minderheitenrechts. Berlin-Steglitz 1929.
- Brøndsted, G. K. (red.):** Sydslesvig i dag. Den store Sydslesvig-Håndbog 1945-1955. København 1955-1956.
- Buchheim, Hans m.fl.:** Anatomie des SS-Staates, I-II. Olten-Freiburg 1965.
- Buchheim, Karl:** Das Deutsche *Kaiserreich* 1871-1918. Vorgeschichte, Aufstieg und Niedergang. München 1969.
- Bøgh Andersen, Niels:** *Fiskersøn* fra Aventoft, København 1974.
- Christensen, L. P.:** Gennem 100 år. *Borgerforeningen* i Flensborg 1835-1935, Flensborg 1935.
- Christensen, L. P. (Red.):** *Slesvig Delt ...* Det dansk-tyske livtag efter verdenskrigen. Flensborg 1922.
- Claude, Inis L.:** National Minorities. An international Problem. Harvard Political Studies. Camb. Mass. USA. 1955.
- Dachsel, M.:** Die *Rechtsverhältnisse* der nationalen Minderheiten in Deutschland, I: Archiv für Politik und Geschichte, Berlin 1926. Heft 4/5.
- Dahm, Georg:** Völkerrecht. I-II. Stuttgart 1958.
- Dansk Skole-, børnehøve og vandrelærervirke.** 1920 - 5. maj - 1970. Udg. af Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Flensborg 1970.
- Dansk Skoleforening,** Flensborg: Årsberetninger 1925ff.
- Dansk Spejderkorps Sydslesvig.** 1919 - 10. August - 1969. Flensborg 1969.
- Deutsche Geschichte,** Bd. 3. Von 1917 bis zur Gegenwart. Berlin (Øst-) 1968.
- Deutsche Geschichte** seit dem Ersten Weltkrieg. I-III. Stuttgart 1973.
- Deutsche Verfassungen.** Deutschlands Weg zur Demokratie. Goldmann Jura 8020, München u.å.
- Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart.** Hrsg. J. Hohlfeld. B. III: Die Weimarer Republik 1919-1933. Bd. IV: Die Zeit der nationalsozialistischen Diktatur 1933-1938. Berlin-München u.å.
- Dänentum in Eiderstedt?** Hrsgg.v.d. Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft. Schriftenreihe zur Volkstumsarbeit, 2. Kiel 1936.

- Eilers, Rolf:** Die nationalsozialistische Schulpolitik. Eine Studie zur Funktion der Erziehung im totalitären Staat. Staat und Politik Bd. 4. Köln-Oppladen 1963.
- Emmerich, Wolfgang:** Zur Kritik der Volkstumsideologie. Frankfurt a.M. 1971.
- Eskildsen, Claus:** Dansk grænselære, København 1936.
- Eskildsen, Claus:** Schleswig. Boden und Volkstum, Tønder 1938.
- Fink, Troels:** Sønderjylland siden genforeningen i 1920. Vi og vor fortid no. 16, Kbhvn. 1955.
- Flensborg Avis 1869 - 1. okt. - 1969.** Sydslesvigske år og dage, red. af P. Kürstein, Flensborg 1969.
- Flensborg bys Historie, II.** Tiden efter 1920, København 1955.
- Flensburg, Geschichte** einer Grenzstadt. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, no. 17, Flensborg 1966.
- Flensburg in Geschichte** und Gegenwart. Informationen und Materialien. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, no. 22, Flensborg 1972.
- Forman, J. C.:** Den internationale kommissions neutraliseringsforanstaltninger ved folkeafstemningen i Sønderjylland 1920, Århus 1975.
- Frederiksen, Bjarne W.:** Danmarks Sydslesvigpolitik efter det tyske sammenbrud i 1945. En analyse af de faktorer, der var bestemmende for dens udformning. Dansk Udenrigspolitisk Instituts skrifter, 3. København 1971.
- Gebhardt, Bruno:** Handbuch der deutschen Geschichte. 8. rev. udgave. Udg. Herbert Grundmann. Bd. 4: Die Zeit der Weltkriege, af K. D. Erdmann. Stuttgart 1959.
- Gerber, Hans:** Minderheitenrecht im Deutschen Reich. Ein Kommentar zu Artikel 113 der Reichsverfassung. Berlin 1929.
- Grau, Andreas:** De danske i Sydslesvig. Tyskerne i Nordslesvig. En sammenligning. Sønderborg 1934.
- Grau, Andreas:** Nationale mindretalsproblemer i Mellemeuropa. I. del: Den almindelige udvikling efter verdenskrigen. København 1933.
- Gregersen, H. V.:** *Plattysk* i Sønderjylland. En undersøgelse af fortysknings historie indtil 1600-årene. Odense 1974.
- Grænsebogen.** Red. af L. P. Christensen. Flensborg 1923.
- Handbuch der Erziehung.** Die Verwaltung des Reichs- und Preussischen Ministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. Jg. 1, Berlin 1937.
- Handbuch des Deutschen Staatsrechts.** Hrsgg. v. G. Anschütz & R. Toma. Bd. II. Tübingen 1930.
- Handbuch für die Provinz Schleswig-Holsteins.** Bearb. im Büro des Oberpräsidiums. 1936.
- Handwerkskammer Flensborg 1900 bis 1975.** Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, no. 25, Flensborg 1975.
- Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, I-III.** Breslau 1933, 1936, 1938.
- Hansen, Bernhard:** At sejle er nødvendigt ... I tjeneste. Flensborg 1971.

- Hansen, H. E.: Union Bank 1875-1975. Flensborg 1975.
- Hecker, Hellmuth:** Schleswig und die Entwicklung des Selbstbestimmungsrechtes und Minderheitenschutzes. (Hamburg. Diss. jur. Mscr./466 - Utrykt).
- Hector, Kurt: Das Schleswig-Holsteinische Landesarchiv. Slesvig 1973.
- Hitler, Adolf: Mein Kampf, (259/260). Auflage München 1937.
- Hoffmann, G. E.: Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig. Slesvig 1953.
- Holm, Fritz: Über die Frage der internationalen Garantierung des Schutzes nationaler Minderheiten, insb. in Südschleswig. (Jur.diss. Hamburg 1922).
- Hopp, Peter:** Pastor Johannes Schmidt-Wodder (1869-1959), i: Grenzfriedenshefte 1975, Husum 1975.
- Huber, E. R.: Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. I-IV. Stuttgart 1957-69.
- Hunger, Hermann: Sydslesvig under nazistytret. Et kort overblik over tiden 1920-45. Toftlund 1945.
- Hüttenberger, Peter: Die Gauleiter. Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP. Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, no. 19. Stuttgart 1969.
- Höhne, Heinz: Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS. I-II. Hamburg 1966.
- Janowsky, O.I.: Nationalities and national Minorities. N.Y. 1945.
- Jacobsen, H. A.: Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933-1938. Frankfurt a.M./Berlin 1968.
- Jessen, Franz v.: Håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie 1900-1937. I-III. København 1938.
- Jochimsen, Hanno: Wirtschaftspolitik im Grenzland. Vergleich der deutschen und dänischen wirtschaftspolitischen Maßnahmen in Schleswig seit 1920, Grundlagen ihrer Orientierung und Alternativen für die Zukunft. Meisenheim am Glan 1964.
- Jong, Louis de:** Die deutsche fünfte Kolonne im Zweiten Weltkrieg, Stuttgart 1959.
- Junghann, Otto: Das Minderheitenschutzverfahren vor dem Völkerbund, Tübingen 1934.
- Junghann, Otto: Die nationale Minderheit. Berlin 1931.
- Jørgensen, Harald:** Genforeningens statspolitiske baggrund. Tilblivelsen af Versaillestraktatens slesvigske bestemmelser. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, no. 43, 1970.
- Kardel, Harboe:** *Fünf Jahrzehnte* in Nordschleswig. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Organisationen der deutschen Volksgruppe in der Zeit von 1920 bis 1970. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig. Heft 22. Åbenrå 1971.
- Kardel, Harboe:** *Grenzlandmelodie* in Dur und Moll. Erlebnisse eines Journalisten auf dem deutsch-dänischen Parkett. Neumünster 1975.
- Kelmes, Erwin: Der europäische Nationalitätenkongress (1925-1938) Diss. phil. mscr. Köln 1958.

- Kloss, Heinz:** Grundfragen der *Ethnopolitik* im 20. Jahrhundert. Die Sprachgemeinschaften zwischen Recht und Gewalt. Wien 1969.
- Koehl, R. L.: RKFDV: German Resettlement and Population Policy 1939-1945. Camb.Mass.USA, 1957.
- Kraus, Herbert: Das Recht der Minderheiten. Materialien zur Einführung in das Verhältnis des modernen Minoritätenproblems. Berlin 1927.
- Kronika, Jacob: Kronika fortæller. Flensborg 1968.
- Kronika, Jacob:** *Lys i vinduet*. Slesvigske dagbogsblade fra Berlin 1933-1939. København 1957.
- la Cour, Vilh.: Lukkede døre. Træk fra min manddoms år. København 1956.
- la Cour, Vilh.: Vejs Ende. Træk fra min manddoms afsluttende kampår. København 1959.
- Lemberg, Eugen: Geschichte des Nationalismus in Europa. Stuttgart 1950.
- Lenzing, Hilke:** Die deutsche Volksgruppe in Dänemark und das nationalsozialistische Deutschland 1933-1939. Ein Beitrag zur Problematik deutscher Volksgruppen während des Dritten Reiches. Diss.phil. Bonn 1973.
- Lindstrøm, A. T.:** Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. Flensborg 1975.
- Lutzhöft, H.-J.: Der Nordische Gedanke in Deutschland 1920-1940, Kieler Historische Studien, no. 14. Stuttgart 1971.
- Mair, E.: Die Psychologie der nationalen Minderheit. Münster 1933.
- Matthes, Inge: Den danske eksamenskole i Sydslesvig 1948-1956, I-II. Dupl. Århus 1974.
- Matzerath, Horst:** Nationalsozialismus und Kommunale Selbstverwaltung. Schriftenreihe des Vereins für Kommunalwissenschaften, Berlin, bd. 29. Stuttgart 1970.
- Minderheiten. Forschung und Information, Bd. 17. Berlin 1974.
- Ministerialblatt für die Preußische innere Verwaltung.
- Minority Problems. Ed. A.M.Rose & C.B.Rose. 2. udg. N.Y.1972.
- Moderne deutsche Verfassungsgeschichte (1815-1918) Hrsg. E.W. Böckenförde. Köln 1972.
- Mogensen, Aage: Gefreiter Petersen fra Flensborg, i: Sydslesvigsk julegave 1954, s. 8-18. København 1954.
- Mogensen, Carsten: En redegørelse for det tyske mindretals politik under besættelsen med særligt henblik på forholdet til de tyske myndigheder 1940-1943. Dupl.Manus. 1973.
- Mogensen, Carsten;** Overborgmester *Sievers'* fald 1936, i: SØÅ 1976.
- Mogensen, Carsten; *Forbudet* mod den tysksprogede danske presse i Sydslesvig 1923-24, i: SØ Å 1981, s. 125-160.
- Munch, Peter:** *Erindringer*, bd. 6: 1933-39. På vej mod krigen. Red. Povl Bagge. København 1966.
- Müller, G. W.: Das Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda. Berlin 1940.
- Nicolai, Helmut: Grundlagen der kommenden Verfassung. Berlin 1933.
- Noack, J. P.:** Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen. Dansk Udenrigspolitisk Instituts skrifter no. 6, København 1974.
- Organisationsbuch der NSDAP. Hrsg. Der Reichsorganisationsleiter der

- NSDAP, München 1943.
- Piiper**, Helmut: Die Minderheitenfrage und das Deutsche Reich 1919-1933/34. Darstellungen zur Auswärtigen Politik, bd. 15. Hamburg 1974.
- Pizzorusso, Alessandro: Le Minoranze nel diritto pubblico interno. I-II, Milano 1967. (Bind II rummer en meget værdifuld bibliografi).
- Presse und Funk im Dritten Reich. Hrsg. Joseph Wulf. rororo 815/816/817, 1966.
- Preußische Gesetzsammlung.**
Reichsgesetzblatt.
- Rerup, Lorenz: Grænsen. Fra grænsekamp til sameksistens. Albertslund 1969.
- Rerup**, Lorenz: Den territoriale selvbestemmelsesret, i: Scandia 1969. (Her efter Grænsevagten 1970).
- Ribhegge**, Wilh.: Die Systemfunktion der Gemeinden. Zur deutschen Kommunalgeschichte seit 1918, 1: Aus Politik und Zeitgeschichte, B. 47/73. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament.
- Robinson, J.: Das Minoritätenproblem und seine Literatur. (bibliografi) Berlin/Leipzig 1928.
- Ryge Petersen, Søren: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune 1973. Flensborg 1975.
- Rühlmann**, Paul: (udg.) Das *Schulrecht* der deutschen Minderheiten in Europa. Eine Sammlung der gesetzlichen Bestimmungen. Handbücher des Ausschusses für Minderheitenrecht. Breslau 1926.
- Rämisch, R. H.: Die berufsständische Verfassung in Theorie und Praxis des Nationalsozialismus. Berlin, diss.phil., 1957.
- Schedler**, Horst: Das dänische Minderheitenproblem in »Südschleswig« von 1945-1949. jur.diss. (utrykt) Würzburg 1959.
- Schleswig, Urdänisches Land? Hrsgb. Schleswig-Holsteiner-Bund. Schriftenreihe zur Volkstumsarbeit, Heft 1, u.å.
- Schleswig-Holstein 1918-1957. Eine politische Bibliographie. Bearb. v. dr. H. J. Varain. Kiel 1958.
- Schleswig-Holsteinisches Biografisches Lexikon, I-(IV). Neumünster 1970ff.
- Schoenbaum, David: Hitler's Social Revolution. Class and Status in Nazi Germany 1933-1939. London 1967.
- Selk**, Paul: Mehrsprachigkeit in Schleswig. Ein Beitrag zur Methode der Mehrsprachigkeitsforschung, i: Volksforschung, bd. 5, Stuttgart 1941.
- Sievers, K.D. (udg.): Wilhelm Sievers 1896-1966. Eine Gedächtnisschrift. Kiel 1967.
- Sievers, Wilhelm: Nationalsozialistische Grundgedanken über Selbstverwaltung, i: Die NS-Gemeinde, Jg. 1, s. 128ff.
- Sjøqvist**, Viggo: Danmarks udenrigspolitik 1933-1940. København 1966.
- Statistisches Handbuch von Schleswig-Holstein. Hrsgg. v. Statistisches Landesamt, Kiel 1951.
- Statistisches Jahrbuch Schleswig-Holstein. Hrsgb. Statistisches Landesamt, Kiel. 1952ff.
- Storek**, Henning: Dirigerte Öffentlichkeit. Die Zeitung als Herrschaftsmittel.

- tel in den Anfangsjahren der nationalsozialistischen Regierung. Beiträge zur sozialwissenschaftlichen Forschung no. 12. Opladen 1972.
- Stuckart, W. & Hans Globke:** Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung, Bd. 1. München/Berlin 1936.
- Sydslesvig gennem Tiderne, I-III,** red. Morten Kamphövener. u.s. 1949.
- Sørensen, Max:** Folkeret; Nogle hovedproblemer i det internationale retssystem, København 1971.
- Thomsen, Alexander: Bevölkerungspolitische Untersuchungen in der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig. (diss. phil.) Kiel 1939.
- Trap, J. P.:** Hertugdømmet *Slesvig*, I-II, København 1864. (Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København 1975).
- Trommer, Aage: Hitlers udenrigspolitik. Realiteter contra visioner. Odense 1976.
- Turegg, Kurt E. v.: Minderheitenrecht. Untersuchungen zum Recht der völkischen Minderheiten. Köln 1950.
- Twadowski, Fritz v.: Anfänge der deutschen Kulturpolitik zum Ausland. Bonn/Bad Godesberg 1970.
- Tyske bidrag til Sønderjyllands historie 1955-60, v. Poul Kürstein. Åbenrå 1963.
- Tägil, Sven:** Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Eine Studie zur deutschen Grenzpolitik 1933-1939. Lund Studies in International History, 1, Stockholm 1970.
- Tägil, Sven:** Forbudet mod *Der Schleswiger*. Et blad af det tredje riges pressehistorie, i: Flensburg Avis 1869 - 1. oktober - 1969.
- Tägil, Sven:** »*Päskstormen*« 1933 - structurella element i en gränskonflikt, i: Historia och Samhälle, Studier tillägnade Jerker Rosén. 1975.
- Udenrigstjeneste,** Den danske, 1770-1970. Bd. II 1919-1970 ved Paul Fischer og Nils Svenningsen. København 1970.
- (Det) unge Grænseværn. Årbog. Tønder 1934-38/39.
- Ursachen und Folgen.** Vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart. Hrsg. Herbert Michaelis & E. Schraepler. Bd. IX: Das Dritte Reich. Die Zertrümmerung des Parteienstaates und die Grundlegung der Diktatur. Berlin u.ä.
- Weiter, Theodor: Die Sprach- und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnissen der Volkszählung von 1939, i: Europa Ethnica 1965.
- Verwaltungsbericht der Stadt Flensburg. 1926-1936. Flensburg 1937. 1937-39, Flensburg 1939.
- Viefhaus, Erwin: Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919. Eine Studie zur Geschichte des Nationalitätenproblems im 19. und 20. Jahrhundert. Würzburg 1960.
- Viefhaus, Erwin: Nationale Autonomie und parlamentarische Demokratie. Zur Minderheitenproblematik in Ostmitteleuropa nach 1919, i: Politische Ideologien und nationalstaatliche Ordnung. Festschrift für Theodor Schieder. Udg. K. Kluxen & W. J. Mommsen, München/Wien 1968.
- Die Volksabstimmungen* im Landesteil Schleswig. Weg und Wandel

deutsch-dänischen Ringens um die Grenze 1920-1970. Hrsgg. v. SHHB und der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Neumünster u.å.

Voßwinkel, Ernst: Der völkerrechtliche Minderheitenschutz außerhalb des Völkerbundes. Basel 1938.

Wertheimer, Fr.: Deutschland, die Minderheiten und der Völkerbund. Berlin 1926.

C - Aviser og Tidsskrifter.

(For anvendte forkortelser: jvf. forkortelseslisten)

Der Angriff
Berliner Börsen-Zeitung
Berliner Tageblatt
Dannevirke
Deutsche Allgemeine Zeitung
Dybbøl-Posten
Flensborg Avis
Flensburger General-Anzeiger
Flensburger Nachrichten
Flensburger Volkszeitung
Frankfurter Allgemeine Zeitung
Hejmdal
Husumer Nachrichten
Jydske Tidende
Jyllandsposten
Kieler Nachrichten
Kieler Zeitung
Korrespondenz Nordschleswig
Kulturwehr
Lecker Anzeiger
Nation und Staat
Nationaltidende
Nordschleswigsche Zeitung
Politiken
Der Schleswiger
Schleswiger Nachrichten
Der Schleswig-Holsteiner
Schleswig-Holsteinische Landeszeitung
Schleswig-Holsteinische Tageszeitung
Schleswig-Holsteinische Volkszeitung
Socialdemokraten
Südtondernsche Zeitung
Sønderborg Socialdemokrat
Thyras Vold
Völkischer Beobachter
Åbenrå Socialdemokrat
Grænsevagten

Bilag I

Den slesvigske Forenings medlemstal 1921-1945¹⁾

	Flensborg	Landdi- strikerne	Gottorp	Ejdersted	Ialt
1921	5.200 ²⁾	800 ²⁾	-	-	6.000 ²⁾
1922	5.150	1.400 ²⁾	420	-	6.970 ²⁾
1923	5.633	2.100 ²⁾	1.160	-	8.893 ²⁾
1924	5.797	1.544	850	-	8.191
1925	5.000 ²⁾	1.485		-	
1926	4.529				
1927	4.187				
1928	3.612				
1929	3.519	500 ²⁾			
1930	3.444		215		
1931	3.505	500 ²⁾	284		
1932	3.663		250	65 ³⁾	
1933	3.493		264		
1934	3.077	246		60	
1935	3.043	375 ²⁾	141	68 ³⁾	3.627
1936	3.016		137	53	
1937	3.018	342	145	57	3.562
1938	2.850	390	140 ²⁾	38	3.393 ²⁾
1939	2.419	392	112	33	2.956
1940					
1941	2.048				
1942	1.942				
1943					
1944					
1945	1.990	738 ⁴⁾			2.728

1) *Kilder:* Grønsevagten og Flensborg Avis. Medlemstallet blev normalt offentliggjort på de danske årsmøder i Flensborg. De enkelte afdelinger kunne imidlertid selv afgøre, om de ønskede at gøre dette, hvilket er forklaringen på de mange huller for de mindre foreningers vedkommende. Flere eller mere præcise tal end de her anførte vil det næppe være muligt at skaffe.

2) Omtrentligt tal.

3) jvf. s. 267. Når der i de tal, som opgives på s. 264-65 og s. 267 er ret stærke afvigelser fra de på årsmødet opgivne, hænger dette sandsynligvis sammen med stærke svingninger i foreningens medlemstal og hyppig udskiftning af medlemmer.

4) Samlet medlemstal for foreningerne uden for Flensborg.

Bilag II

Elevtal for de danske skoler i Sydslesvig 1920-1944.¹⁾

Skolerne i Flensborg:

	Kommuneskolen	Tivoliskolen ²⁾	Duborgskolen	Ialt
1920	240	-	17	257
1921	306	-	108	444
1922	266	205	176	647
1923	260	228	252	740
1924	244	93	294	631
1925	243	-	363 ³⁾	606
1926	237	-	337	574
1927	221	-	325	546
1928	211	-	322	533
1929	205	-	327	532
1930	180	-	354	534
1931	224	-	354	578
1932	272	-	365	637
1933	359	-	365	724
1934	337	-	350	687
1935	396	-	340	736
1936	422	-	323	745
1937	391	-	306	697
1938	345	-	285	630
1939	275	-	267	542
1940	241	-	252	493
1941	200	-	208	408
1942	190 ⁴⁾	-	185 ⁴⁾	375
1943	176 ⁵⁾	-	170 ⁵⁾	346
1944	165 ⁶⁾	-	167 ⁶⁾	332

1) *Kilder:* Skoleforeningens årsberetninger, Flensborg Avis, Grænsevagten, skoleforeningens protokol, UM 7.y.9. Tallene fra 1920-1933 incl. er alle pr. 1.4. Det samme gælder hovedparten af de øvrige angivelser; dog har det ikke altid været muligt præcist at fastslå opgørelsesdatoen.

2) Tivoliskolen, filial af Duborgskolen. Lukkedes 1925.

3) Det høje tal skyldes, at Duborgskolen dette år overtog Tivoliskolens elever ved dennes lukning.

4) pr. 25.8.1942

5) pr. 23.8.1943.

6) pr. 15.8.1944.

Samlet elevtal i hele Sydslesvig:

1920	257	1934	
1921	444	1935	928
1922	647	1936	967
1923	740	1937	915
1924	631	1938	818
1925	606	1939	713
1926	607	1940	646
1927	579	1941	531
1928	572	1942	497
1929	798	1943	454
1930	613	1944	436
1931	684		
1932	778		
1933	885		

Noter

Noter til kapitel I - Indledning, s. 11.

1) Trap, Slesvig, II, stedregister.

Noter til kapitel II - Tiden før 1933, s. 15.

- 1) Vedr. afstemningsresultater, se v. Jessen, II, s. 504ff. Om afstemningerne og overgangsperioden i øvrigt, se f.eks. Vaagt: Die Volksabstimmungen im Landesteil Schleswig, i: Volksabstimmungen, s. 9ff.
- 2) Ernst Christiansen: Dagbogsblade fra afstemningstiden, i: Slesvig Delt, s. 235ff, særlig s. 237.
- 3) Samme s. 237.
- 4) Schleswigscher Wählervereins »Satzungen«, § 2, jvf. Kardel, s. 18, »eine neue Entscheidung«.
- 5) v. Jessen, III, s. 526.
- 6) Tage Jessen: Mellem to verdenskrige, i: Sydslesvig gennem Tiderne, I, Sydslesvigs historie, s. 517-18.
- 7) Samme s. 499ff.
- 8) Max Sørensen, s. 45-46. Se desuden Rerup, Selvbestemmelsesret, afsnittet 'Den folkeretlige placering', s. 154ff.
- 9) v. Turegg, s. 144-45. Se desuden Schedler, s. 3ff.
- 10) Fink, s. 39. Hecker s. 81.
- 11) Hecker s. 82.
- 12) Broszat, Aspekter, s. 398ff.
- 13) Emmerich s. 68ff.
- 14) Gregersen, Plattysk, s. 11-12, 24-27.
- 15) Endnu den 31. 12. 1959 udgjorde flygtningene 23 % af den sydslesvigske befolkning - excl. de sydslesvigske dele af Rendsborg kreds. Dette tal er udregnet på grundlag af »Statistisches Jahrbuch« 1960, s. 4. Jvf. i øvrigt Lindstrøm s. 13-14.
- 16) v. Jessen, III, s. 617-79. Om Flensborg særlig s. 634-37. Jvf. desuden Flensborg Bys Historie, II, s. 343-45, 351-52.
- 17) Kulturwille, 1925, s. 4. Jan Kaczmarek angiver her tallet 2.250.000 ud fra et sprogligt kriterium. Wertheimer, s. 16, anslår på grundlag af valgresultater, altså sindelaget, antallet af polakker i Tyskland til mellem 200.000 og 300.000.
- 18) efter Deutsche Verfassungen, s. 97.

- 19) Hecker s. 102-03.
- 20) Samme s. 103.
- 21) For 2. zone gjaldt »Erlass zur Regelung der Minderheitsschulverhältnisse im Grenzgebiet des Regierungsbezirkes Schleswig« af 13. 2. 1926. Art. I, § 2 lyder: »Der Besuch einer solchen privaten Volksschule bleibt auf Kinder der dänischen Minderheit beschränkt; durch ihn wird der Schulpflicht genügt. Kinder reichsdänischer Eltern können am Schulbesuch teilnehmen.« cit. efter Kulturwehr, 1926, s. 104. jvf. i øvrigt s. 27. Syd for 2. zone gjaldt senere »Verordnung zur Regelung des polnischen Minderheitenschulwesens in Preussen« af 31. 12. 1928. Art. II, § 2 lyder: »Nichtreichsdeutsche Kinder können, wenn ihre Zugehörigkeit zum polnischen Volkstum nach Abstammung und Sprache nachgewiesen wird, zum Besuche der privaten Minderheitsvolksschule zugelassen werden.« cit. efter Kulturwehr 1928, s. 486.
- 22) efter Deutsche Verfassungen s. 77.
- 23) Hvis man imidlertid betragter Versailles-traktaten som udtryk for anerkendelse af en almindelig mindretalsret, må art. 4 altså have forrang for art. 113 i Weimar-forfatningen, da ifølge samme forfatnings art. 178 II Versailles-traktaten har forrang for denne. Følgelig må Tyskland anses for at have forpligtet sig til at følge mindretalsrettens grundprincipper også udover de i art. 113 fastlagte rammer allerede inden landets optagelse i Folkeforbundet. Dette er dog kun af teoretisk interesse, eftersom art. 113 indtil videre udgjorde det faktiske grundlag for de tyske myndigheders praksis i mindretalsanliggender. Se Deutsche Verfassungen s. 108 og Hecker s. 104.
- 24) Fink s. 39-40.
- 25) Samme s. 21, 34.
- 26) Broszat, Aspekte, s. 403-04. Geneve-Konventionen er optrykt bl.a. i Kraus, Das Recht der Minderheiten, s. 126-163. Uddrag i Rühlmann, Schulrecht, s. 382-467.
- 27) Broszat, Aspekte, s. 404-05.
- 28) Samme s. 406.
- 29) Fink s. 41
- 30) Broszat, Aspekte s. 407-08.
- 31) dvs. at mindretallene, hvad kulturelle anliggender angik, skulle overtage det offentlige myndighed specielt på skole- og kirkeområdet.
- 32) Broszat, Aspekte, s. 408-10, Fink. s. 19.
- 33) Broszat, Aspekte, s. 410ff.
- 34) Samme s. 418-19. Jvf. desuden Kulturwehr 1926, s. 49-57.
- 35) Jvf. note 21. Kulturwehr 1926 s. 101-109 m. kommentarer v. E. Christiansen.
- 36) Fink s. 44.
- 37) Jan Skala i Kulturwehr 1926, s. 118-124.
- 38) Broszat, Aspekte, s. 421.
- 39) Samme s. 421ff.
- 40) Samme s. 428-29.
- 41) Samme s. 430.

- 42) Samme s. 431ff.
- 43) Samme s. 434ff. Jvf. desuden note 21.
- 44) »Aenderung der Regelung des dänischen Minderheitsschulwesens«, i Kulturwehr 1928, s. 509-10.
- 45) Broszat, Aspekter, s. 439-440.
- 46) v. Jessen, III, s. 489.
- 47) Broszat, Aspekter, s. 440-41.
- 48) Samme s. 443-44.
- 49) Samme s. 445.
- 50) Tage Jessen: Mellem to Verdenskrige, i: Sydslesvig gennem Tiderne, I, Sydslesvigs Historie, s. 517-18.
- 51) Samme s. 507.
- 52) v. Jessen, III, s. 528. Om Ernst Christiansens person, se f.eks. J. Kronika: Manden i Flensborg ..., i: Flensborg Avis 1869 1. oktober 1969.
- 53) v. Jessen, III, s. 528.
- 54) Valgtal i v. Jessen, III, s. 510ff. Se særlig s. 522-23.
- 55) v. Jessen, I, s. 287. I 1912 var der i Flensborg kun blevet afgivet 456 danske stemmer ved rigsdagsvalget.
- 56) Tage Jessen: Mellem to verdenskrige, i Sydslesvig gennem Tiderne, I, Sydslesvigs historie, s. 509.
- 57) Samme s. 511.
- 58) Samme s. 512-13.
- 59) Samme s. 512.
- 60) v. Jessen, III, s. 510ff. Valgresultater fra Sydslesvig i 20'erne og 30'erne.
- 61) Tage Jessen: Mellem to verdenskrige, i: Sydslesvig gennem Tiderne, I, Sydslesvigs historie, s. 521ff.
- 62) v. Jessen, III, s. 485ff.
- 63) Samme s. 485-87. Om den sproglige udvikling i Sydslesvig s. 617ff. Desuden Sydslesvig gennem Tiderne, II, s. 890-91 om skoleforhold.
- 64) v. Jessen, III, s. 505ff.
- 65) Samme s. 529. Jvf. desuden A. Grau: Oplysningsarbejdet på tysk sprog i Sydslesvig, i: Grænsebogen, s. 113ff.
- 66) Mogensen, Forbud, s. 125-60.
- 67) FlAvis 9.4. 1924; Grænsevagten 1924, s. 343, 382.
- 68) Disse oplysninger fremgår af generalsekretariatets tilsynsråds protokoller.
- 69) Der er her tale om et generelt indtryk på grundlag af det samlede kildemateriale. Jvf. desuden f.eks. Flensborg Bys Historie, II, s. 358, Brandt/Klüwer s. 265, Fink s. 75.
- 70) Blandt de tyske statsborgere, som indtog ledende poster inden for mindretallet og dets organisationer, var følgende født i Nordslesvig: L.P. Christensen, Ernst Christiansen, Cornelius Hansen, Tage Jessen, Jacob Kronika, I.C. Møller, I.C. Paulsen, Daniel Petersen, Chr. Ravn, Jørgen Søgård og Niels Uldall. Jvf. Sydslesvig gennem Tiderne III, s. 1207ff. Som et kuriosum kan nævnes, at Niels Bøgh Andersen efter egne oplysninger ligeledes stammer fra Nordslesvig. Se Bøgh Andersen, Fiskersøn, s. 7.

- 71) Tage Jessen: Mellem to verdenskrige, i: Sydslesvig gennem Tiderne, I, Sydslesvigs historie, s. 522.
- 72) Vedr. skolevæsenet, se f.eks. v. Jessen, III, s. 486ff, og Grænsevagten, 1925, s. 115-19.
- 73) Omfanget af Grænseforeningens støtte fremgår af foreningens beretninger, som fra og med 1930 udsendtes som bilag til Grænsevagten. Også de tidligere årgange af Grænsevagten rummer mange værdifulde oplysninger om Grænseforeningens økonomiske indsats i Sydslesvig. Vedr. D.D.D., se Thyras Vold, 1921, no. 5, s. 1.
- 74) Se Fink s. 63ff, 91ff.

Noter til kapitel III - Den nazistiske magtovertagelse og dens mindretalspolitiske konsekvenser, s. 42.

- 1) Tage Jessen: Mellem to verdenskrige, i: Sydslesvig gennem Tiderne, I, Sydslesvigs historie, s. 537. Om det tyske mindretal i Nordslesvig i årene 1933-45, se Tägil, Lenzing, Noack, Mogensen og Kardel.
- 2) Standardværket er Bracher-Sauer-Schulz. Se desuden Broszat, Staat, s. 82ff.
- 3) Se Broszat, Völkische Ideologie, s. 54.
- 4) Lenzing s. 30-31.
- 5) Se f.eks. Tägil, s. 18.
- 6) cit. efter Grænsevagten, 1933, s. 205. Fra VB 18. 5. 1933.
- 7) Tägil s. 18.
- 8) Lenzing s. 31-32.
- 9) Fink s. 81-82.
- 10) Grænsevagten 1932. s. 374-75.
- 11) Det forekommer ikke særligt sandsynligt i betragtning af Sievers' og Peperkorns placering i det nazistiske hierarki, at disse skulle have handlet på egen hånd. I hvert fald ikke uden at have sikret sig rygdækning fra Lohse. Hverken Tägil eller Lenzing går nærmere ind på dette spørgsmål.
- 12) Tage Jessen, Mellem to verdenskrige, i: Sydslesvig gennem Tiderne, I, Sydslesvigs historie, s. 523-24.
- 13) UM 7.c.48, referat af Paul B. Ryder, 25. 10. 1932, godkendt af udenrigsminister P. Munch 31. 10. 1932.
- 14) UM 7.c.48, H.A. Bernhoft til L. Larsen, 24. 4. 1933.
- 15) »Verordnung des Reichspräsidenten über Änderung des Reichswahlgesetzes«, af 2. 2. 1933, art. I, stk. 3. RGB1. I, 1933.
- 16) UM 7.y.5.a., pk. II, L. Larsen til UM, no. 100, 13. 2. 1933. Se desuden FLAvis 12. 2. 1933.
- 17) Se note 16, Larsens indberetning.
- 18) Samme. Henvendelsen til Hitler, dateret den 10. 2., er gengivet in extenso i FLAvis 12. 2. 1933.
- 19) UM 7.y.5.a., pk. II, L. Larsen til UM, no. 88, 7. 2. 1933.
- 20) v. Jessen, III, s. 512. I alt blev der ved landdagsvalget den 5. 3. 1933

- afgivet 1780 danske stemmer i Sydslesvig.
- 21) Se Bracher-Sauer-Schulz, I, s. 137ff, 143.
  - 22) Jvf. Tägil s. 29ff og Lenzing s. 34ff. Desuden Tägil, Påskstormen.
  - 23) Nævnt i L. Larsen til H.A. Bernhoft, 4. 5. 1933, i UM 7.c.48.
  - 24) UM 7.c.48, L. Larsen til H.A. Bernhoft, 9. 5. 1933.
  - 25) DGF1, Protokol for Den slesvigske Forening, Fællesforeningen, s. 53ff, 9. 5. 1933.
  - 26) Samme s. 55ff, 13. 5. 1933.
  - 27) AA pk. 121, D 650921-22, Richthofen til AA, 11. 3. 1933.
  - 28) AA pk. 182, læg 3/4, E 079334, AA til (Sammelanschrift), 20. 5. 1933.
  - 29) AA pk. 182, læg 3/4. E 079335-41, »Entwurf für die Sitzung am 16. 6. 1933«, udateret. Dokumentet er udarbejdet den 15. 6. 1933, sandsynligvis af Vortragender Legationsrat Conrad Roediger, der var ministeriets referent for mindretalsspørgsmål i Abt. VI (kultur).
  - 30) Kulturwille 1925, s. 295; antallet af litauer i Østpreussen ansloges dengang til ca. 15.000, et tal, som også Dachselt tilslutter sig, Dachselt, Rechtsverhältnisse, s. 347.
  - 31) Se Grænsevagten, 1933, s. 81.
  - 32) Grænsevagten, 1933, s. 280.
  - 33) Grænsevagten 1933, s. 281, ref. efter Berliner Tageblatt.
  - 34) FlAvis 19. 7. 1933. Nicolai, Grundlagen der kommenden Verfassung.
  - 35) UM 7.c.33, Ernst Christiansen til L. Larsen, 2. 9. 1933.
  - 36) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 1644, 5. 9. 1933.
  - 37) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 1664, 8. 9. 1933, og Ernst Christiansen til L. Larsen, 11. 9. 1933.
  - 38) UM 7.c.33, Ernst Christiansen til Ammende, 11. 9. 1933.
  - 39) UM 7.c.33, L. Larsen til Axel Nørgård, 14. 9. 1933.
  - 40) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 1693, 13. 9. 1933.
  - 41) Om Ernst Schröders person, se Tägil, s. 15-16, Lenzing, s. 22-23, Fink, s. 36-37, Kronika, Lys i vinduet, s. 205. En del oplysninger til Schröders biografi indeholder også Kardel, Fünf Jahrzehnte.
  - 42) UM 7.c.33, Ernst Christiansen til L. Larsen, 15. 9. 1933.
  - 43) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 1693, 13. 9. 1933.
  - 44) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 1710, 14. 9. 1933.
  - 45) Se FlAvis 16. 9., 17. 9., 19. 9., 21. 9., og 24. 9. 1933.
  - 46) Referet efter FlAvis 27. 9. 1933.
  - 47) Grænsevagten, 1933, s. 385-86.
  - 48) H.A. Jacobsen s. 175ff.
  - 49) Samme s. 178, AA pk. 182, læg 3/4, E 079344-46, »Aufzeichnung« af Conrad Roediger/AA, 18. 11. 1933.
  - 50) UM 7.c.33, L. Larsen til UM, no. 825, 28. 11. 1933.
  - 51) Som medlem af Volksdeutscher Rat var Hasselblatt en nøgleperson også i forholdet til det tyske mindretal i Nordslesvig. Det må betragtes som sandsynligt, at han enten har været i Nordslesvig også, eller i hvert fald har haft forhandlinger i Flensborg om nordslesvigske anliggender.
  - 52) Samme som 50). I marginen er tilføjet: »Ingen grund til at fraråde, mindretallet handler efter eget skøn.« Desuden ligeledes i UM 7.c.33,

notits af Bertouch-Lehn, 30. 11. 1933: »UMn (dvs. P. Munch, min anm.) ønsker ikke på nogen måde at tage stilling til de ovenfor af det danske mindretal rejste spørgsmål.«

- 53) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 2330, 29. 11. 1933.
- 54) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 2352, 1. 12. 1933 og L. Larsen til UM, no. 835, 1. 12. 1933.
- 55) UM 7.c. 33, L. Larsen til UM, no. 853, 8.12.1933
- 56) H.A. Jacobsen s. 404.
- 57) Trykt i RGB1, 1934, II, s. 118.
- 58) H.A. Jacobsen s. 398-99.

Noter til kapitel IV - Magtovertagelse og ensretning på det lokale plan. Det danske mindretal mellem tvangsassimilering og isolation? s. 71.

- 1) Broszat, Staat, s. 89.
- 2) v. Jessen, III, s. 564ff.
- 3) Se Fr. Petersens oversigt over valgresultaterne i: Grænsevagten 1933, s. 463ff.
- 4) Christensen, Münchow og Møller er biograferet f.eks. i: Sydslesvig gennem tiderne, III, s. 1214, 1241-42 og 1243. Om Aug. Petersen, se Sprogforeningens Almanak, 1950, nekrolog af L.P. Christensen. s. 102.
- 5) En officiel biografi i Kraks Blå Bog, 1941.
- 6) UM 7.y.6., pk. II, L. Larsen til UM, no. 161, 9. 3. 1933; UM 7.y.5.a, pk. II, L. Larsen til UM, no. 152, 6. 3. 1933, og FIN 4. 3. 1933.
- 7) Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 526. v. Jessen, III, s. 513ff.
- 8) Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 527.
- 9) UM 7.y.6, pk. III, L. Larsen til UM, no. 186, 21. 3. 1933.
- 10) Samme. Se desuden FIN 4. 3., 8. 3. og 18. 3. 1933.
- 11) UM 7.y.6, pk. III, L. Larsen til UM, no. 186, 21. 3. 1933.
- 12) UM 7.y.6, pk. III, L. Larsen til UM, no. 186, 21. 3. 1933.
- 13) Se FIN og NZ 8. 3. 1933, FIN 21. 3. 1933.
- 14) KF1A 7.c.33, pk. V, L. Larsen til UM, no. 181, 17. 3. 1933.
- 15) KF1A 7.y.15.b, pk. III, notits af Larsen, 3. 5. 1933. Desuden FIAvis 3. 5. 1933.
- 16) Det tyske pres på grænsen og nazificeringen af det tyske mindretal, som bl.a. gav anledning til oprettelse af Danske Samfund og Det unge Grænseværn, mobiliserede penge og kræfter til dansk arbejde i Nord-slesvig, hvilket indirekte og direkte svækkede den potentielle og reelle danske indsats i Sydslesvig.
- 17) UM 7.y.6, pk. III, L. Larsen til UM, no. 211, 31. 3. 1933.
- 18) KF1A 7.c.33, pk. V, L. Larsen til UM, no. 181, 17. 3. 1933.
- 19) Om krigsforberedelse, se Bracher-Sauer-Schulz, III, kap. II: »Aufrüstung und Kriegsvorbereitung«, s. 85-193, særlig s. 93ff.
- 20) Se L.P. Christensen, Borgerforeningen, og F1AA ks. 11, Byrådsgruppens protokol, s. 132, 31. 3. 1933.
- 21) FIAvis 16. 3. 1933, »Städtische Bekanntmachung, Ergebnis der Wahl

- zur Gemeindevertretung«, dateret 14. 3. 1933.
- 22) I følge »Vorläufiges Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich«, af 31. 3. 1933, RGB1, 1933, I, s. 153, skulle der ved mandatfordelingen ikke tages hensyn til de kommunistiske stemmer (§§ 10 og 17). Se desuden »Gesetz zur Ausführung des Gleichschaltungsgesetzes in den Gemeinden und Gemeindeverbänden« af 6. 4. 1933, PrGs, 1933, s. 96.
  - 23) Se referatet i FlAvis 1. 4. 1933. På tysk i Der Schleswiger 2. 4. 1933.
  - 24) I følge Byrådsgruppens protokol, s. 133, 31. 3. 1933, i: FIAA ks. 11.
  - 25) FlAvis 1. 4. 1933.
  - 26) UM 7.y.6, pk. III, L. Larsen til UM, no. 219, 4. 4. 1933.
  - 27) FlAvis og Der Schleswiger 4. 4. 1933. På rigsplan ensrettedes fagforeningerne den 2. 5. 1933.
  - 28) KFIA 7.c.33, L. Larsen til I.P. Nielsen, 17. 3. 1933, og L. Larsen til Th. Stauning, 18. 3. 1933.
  - 29) Se MBliV 1933, sp. 389-90.
  - 30) Abt. 309. 35231, telegram, Tietje/PrMdI til (Sammelanschrift), 31. 3. 1933.
  - 31) FIN 3. 4. 1933.
  - 32) FlAvis 5. 4. 1933.
  - 33) FIAA ks. 11, Byrådsgruppens protokol, s. 134, 4. 4. 1939. Den danske liste til rådmandsvalget findes i FIAA ks. 24, udateret.
  - 34) FIAA ks. 24, Adler/NSDAP og Jensen/NFB til I.C. Møller, 3. 4. 1933.
  - 35) FIAA ks. 11, Byrådsgruppens protokol, s. 134, 4. 4. 1933.
  - 36) FlAvis 6. 4. 1933.
  - 37) FlAvis 11. og 12. 4. 1933.
  - 38) Se f.eks. Bracher-Sauer-Schulz, I, s. 241.
  - 39) FIAA ks. 11, Byrådsgruppens protokol, s. 135, 11. 4. 1933. FIAA ks. 24, L.P.Christensen til Paul Hass, 3. 5. 1933; I.C. Møller til W. Adler, M. Link og Carl Jensen, 17. 5. 1933 + 2 bilag: I.C. Møller til Hass, 17. 5. 1933 og L.P. Christensen til Hass, 3. 5. 1933; NSDAP/Flensburg til I.C. Møller, 18. 5. 1933 og NSDAP/Byrådsfraktion til I.C. Møller, 19. 5. 1933.
  - 40) Udviklingen på rigsplan kan følges i Bracher-Sauer-Schulz, I. Se i øvrigt UM 7.y.6., pk. III, L. Larsen til UM, no. 360, 6. 6. 1933, og Abt. 301, 4983, v. Hansemann til DRP, 31. 5. 1933.
  - 41) FIN 3. 6. 1933. Det er min hensigt senere at behandle den nazistiske overtagelse af Flensburger Nachrichten i en særskilt artikel.
  - 42) FlAvis 4. 6. 1933.
  - 43) Abt. 301, 4983, Borgmester Löber til DOP + 4 bilag = magistratsmedlemmernes beretninger om begivenhederne den 2. 6. 1933.
  - 44) UM 7.y.6, pk. III, L. Larsen til UM, no. 360, 6. 6. 1933.
  - 45) MBliV 1933, sp. 749.
  - 46) FlAvis 27. 5. 1933, borgerrepræsentant Schweren.
  - 47) FlAvis 12. 7. og 30. 7. 1933. KFIA/Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 527, 3. 8. 1933.

- 48) FIAvis 30. 7. 1933. Allerede den 3. 4. 1933 havde PrMdI udstedt et reskript om indskrænkning af antallet af såvel lønnede som ulønnede magistratsmedlemmer, jvf. MBliV, 1933, sp. 411. I følge »Gesetz zur Erzielung weiterer Ersparnisse in der gemeindlichen Verwaltung« af 6. 4. 1933, PrGs, 1933, s. 93, § 3, måtte der i en by med mellem 50.000 og 100.000 indbyggere ikke være ansat flere end fire lønnede magistratsmedlemmer incl. borgmesteren/overborgmesteren. Samme lov gav tilsynsmyndighederne mulighed for (§ 6) straks efter at have hørt borgerrepræsentanternes mening at reducere antallet af ulønnede »Beigeordnete«, hvor det ansås for nødvendigt.
- 49) FIAvis 30. 7. 1933.
- 50) KFIA/Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 544, 10. 8. 1933.
- 51) FIAvis 9. 8. 1933.
- 52) Hass var kort tid forinden blevet udnævnt til direktør for den kommunale sparekasse. KFIA/Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 527, 3. 8. 1933.
- 53) FIAvis 9. 8. 1933. Den danske gruppe havde på forhånd meddelt Hass, at man ville stemme imod borgerrepræsentationens beskæring til 30 medlemmer, såfremt mindretallet skulle betale prisen. Byrådsgruppens protokol, s. 137, 8. 8. 1933 og samme s. 138, 11. 8. 1933, i: FIAA ks. 11.
- 54) KFIA/Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 564, 16. 8. 1933.
- 55) FIAA ks. 11, Byrådsgruppens protokol s. 138, 11. 8. 1933 og 15. 8. 1933. Hermed slutter protokollen.
- 56) FIAvis 16. 8. 1933.
- 57) KFIA 7.c.33, pk. V, Th. Carstensen til Jørgen Nissen, 13. 7. 1933, afskrift som bilag til: L. Larsen til UM, no. 592, 25. 8. 1933.
- 58) KFIA 7.c.33, pk. V, Fr. Petersen til Th. Carstensen, 24. 7. 1933, afskrift som bilag til: L. Larsen til UM, no. 592, 25. 8. 1933. En lignende skrivelse afsendte samme dag det danske kredsmedlem i Flensborg landkreds Jørgen Søgård til Carstensen.
- 59) KFIA 7.c.33, pk. V, Fr. Petersen til landråd Sievers, 16. 8. 1933, og landråd Sievers til DG, 18. 8. 1933; bilag til indb. no. 592.
- 60) KFIA 7.c.33, pk. V, Fr. Petersen til landråd Sievers, 22. 8. 1933; bilag til indb. no. 592.
- 61) DGFl 8, pk. 475, DG til Jørgen Nissen, 22. 8. 1933.
- 62) FIAvis 20. 9. 1933.
- 63) Grænsevagten 1933, s. 391.
- 64) Jvf. Mogensen, Sievers i: SøAa 1976, for yderligere biografiske oplysninger vedr. Sievers.
- 65) FIAvis 26. 9. 1933.
- 66) Se Bracher-Sauer-Schulz, I, kap. III, s. 237-306, særlig s. 298-99.
- 67) v. Jessen, III, s. 565.
- 68) Broszat, Staat, s. 180-82.
- 69) RGBl, 1933, I, s. 161-62. Ved en lov af 29. 9. 1933, RGBl, I, 1933, s. 667, forlængedes udsættelsen af bedriftsrådsvalgene til den 31. 12. 1933.

- 70) Broszat, Staat, s. 182-83; Bracher-Sauer-Schulz, I, s. 254ff.
- 71) v. Jessen, III, s. 582ff.
- 72) DGfI, Protokol for Den slesvigske Forening, Fællesforeningen, s. 55ff, 13. 5. 1933. Månedsbereetninger, april til juli 1933, s. 68.
- 73) Volkszeitung 18. 1. 1933. Bladets overskrift lød: »Erwerbslosigkeit in der Schulstatistik. Die Not in den Arbeitervierteln - Eine vielsagende Statistik aus der dänischen Volksschule.«
- 74) Samme, St. Petri-Schule I og St. Marien-Knabenschule I.
- 75) UM 7.y.9, pk. V, L. Larsen til UM, no. 26, 12. 1. 1933.
- 76) Klassekampens ophør (jvf. s. 98) betød tillige, at klassebegrebet som sådant afskaffedes. Herefter taltes kun om »arbejderstand«, »bondestand« osv. Om dette emne, se Rämisch.
- 77) KFIA 7.c.33, pk. V, L. Larsen til UM, no. 430, 28. 6. 1933.
- 78) Månedsbereetning, nov. 1933, s. 78-79.
- 79) KFIA 7.c.33, pk. V, Johann Lieb/DG til L. Larsen, 7. 7. 1933.
- 80) UM 7.c.53, L. Larsen til UM, no. 498, 20. 7. 1933.
- 81) UM 7.c.53, Zahle/Justitsministeriet til UM, (3.K.1933), no. 876, 31. 8. 1933. Sammesteds, A. Nørgård/UM til KfI, no. 173, 5. 9. 1933.
- 82) DGfI 6, 290, T. Jessen til Robert Ley/DAF, 27. 7. 1933, og Machenbach/DAF til Tage Jessen, 11. 8. 1933.
- 83) Hitler udnævnte den 17. 6. 1933 v. Schirach til »Jugendführer des Deutschen Reiches«, jvf. VB 18./ 19. 6. 1933, Berlin-udgaven.
- 84) Ursachen und Folgen, IX, s. 518, »Anordnung des Jugendführers des Deutschen Reiches vom 23. juni 1933 zur Auflösung des Grossdeutschen Bundes«, efter DAZ 24. 6. 1933. Anordningen er dateret den 23. 6., men er udstedt allerede den 22. 6., jvf. note 85.
- 85) DGfI 4, 289, Kaczmarek til Bogensee, 24. 6. 1933.
- 86) DFGI 4, 289, Fr. Petersen/DsU til VdnMiD, 8. 7. 1933.
- 87) Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 538-39.
- 88) KFIA 7.c.33, pk. V, L. Larsen til UM, no. 489, 18. 7. 1933.
- 89) For dette og det følgende, se: DGfI 4, 289, Protokol over forhandlingerne i Berlin den 13. og 14. juli 1933, udateret.
- 90) DGfI 4, 289, Fr. Petersen til Karl Nabersberg/RJF, 14. 7. 1933 + 8 bilag.
- 91) KFIA 7.c.33, pk. V, L. Larsen til UM, no. 489, 18. 7. 1933.
- 92) DGfI 4, 289, Tage Jessen til RR Alex. Bogs, 18. 7. 1933.
- 93) Jvf. f.eks. Mein Kampf s. 451-52 og H. Hansen s. 1.
- 94) Eilers, s. 3, 50.
- 95) Samme s. 66.
- 96) Ansæt pr. 1. 8. 1933 som Regierungs- und Schulrat ved regeringspræsidiat i Slesvig, siden Regierungsdirektor og pr. 1. 4. 1942 forflyttet til Berlin.
- 97) RGBI 1933, I, s. 175ff. Udskiftningernes omfang fremgår f.eks. af Amtsblatts personalerubrikker.
- 98) Erlass des preussischen Kultusministers, 19. 3. 1933, Zentralblatt 1933, s. 250f. Se også Eilers s. 92.
- 99) UM 7.y.9, pk. V, L. Larsen til UM, no. 298, 2. 5. 1933.

- 100) UM 7.y.9, pk. V, L. Larsen til UM, no. 315, 6. 5. 1933.
- 101) UM 7.y.9, pk. V, H.C. Møller til KFI, 15. 5. 1933.
- 102) UM 7.y.9, pk. V, A.J. Poulsen/UM til red. Niels Hansen/Hejmdal, 22. 5. 1933.
- 103) UM 7.y.9, pk. V, Andreas Hanssen til DPP/Flensborg, 19. 5. 1933, afskrift som bilag til L. Larsen til UM, no. 378, 10. 6. 1933.
- 104) FIAA ks. 29, DPP/Flensborg til Andreas Hanssen, 24. 5. 1933.
- 105) UM 7.y.9, pk. V, Andreas Hanssen til DPP/Flensborg, 31. 5. 1933, afskrift som bilag til L. Larsen til UM, no. 378, 10. 6. 1933.
- 106) UM 7.y.9, pk. V, Reichsbahnbauinspektor Stücker til Franz Kowalski/Gottrupelmark, 19. 8. 1933, og samme til W. Kratzmann, 19. 8. 1933, afskrifter som bilag til indb. no. 597, 29. 8. 1933.
- 107) UM 7.y.9, pk. V, Andreas Hanssen til Regierungsbaurat Witt/Flensborg, 23. 8. 1933, og samme til DRP, 23. 8. 1933.
- 108) FIN 4. 9. 1933, FIavis 5. 9. 1933.
- 109) UM 7.y.9, pk. V, L. Larsen til UM, no. 130, 22. 2. 1934.
- 110) UM 7.y.9, pk. V. Stücker til Andreas Hanssen, bilag til inb. no. 130/1934.
- 111) Abt. 309, 22935, notits af Schulrat Gröndahl, 4. 12. 1933.
- 112) MBliV, I, 1933, sp. 859-60, RdErl. d. MdI, »Einführung des Hitlergrusses«, 20. 7. 1933. Se desuden FIavis 23. 9. 1933 og Grænsevagten 1933, s. 422.
- 113) KFIA 7.c.33, L. Larsen til UM, no. 635, 29. 9. 1933.
- 114) FIAA ks. 29, DRP/Wallroth til Dansk Skoleforening, 7. 10. 1933. Dansk oversættelse i Grænsevagten 1933, s. 423.
- 115) UM 7.y.9, pk. V, L. Larsen til UM, no. 723, 28. 10. 1933.
- 116) Grænsevagten 1934, s. 53.
- 117) UM 7.y.5.a, pk. II, A. Torp til Bertouch-Lehn, u.d., indg. UM d. 27. 9. 1933, ekstrakt afskrift fra 7.F.23/5.
- 118) For dette og det følgende, KFIA 7.c.33, pk. V, »Indtryk fra Sydslesvig - September 1933« af A. Torp, 26. 9. 1933.
- 119) Kulturwehr 1933, s. 86-92, særlig s. 87.

Noter til kapitel V - Opbygningen af »Det tredje Rige«. Det danske mindretal i den ensrettede tyske samfundsstruktur 1934-1937, s. 124.

- 1) Broszat, Staat, s. 423f.
- 2) Denne opfattelse er udviklet i reaktion mod den tidligere især af K.D. Bracher repræsenterede teori om Hitler-Tyskland som en monolitisk totalitær stat. Se Michael H. Katers artikel »Monokratische und pluralistische Elemente in Hitlers Machtausübung«, i FAZ, 2. 12. 1972, no. 280, s. 8.
- 3) Broszat, Staat, s. 424-25.

- 4) Samme s. 426ff.
- 5) H.A. Jacobsen s. 398ff.
- 6) KFIA 7.c.33, pk. V, L. Larsen til UM, no. 799, 20. 11. 1933.
- 7) »Ungdom i Nordens tjeneste«, Det unge Grønseværns årsberetning 1934, s. 24.
- 8) Se f.eks. GFA pk. 17b, Protokol over Grænserforeningens forretningsudvalgsmøder 1932-42, mødet d. 17. 5. 1934 pkt. 11.
- 9) Grønsevagten 1934, s. 12f, og FlAvis 9. 12. 1933.
- 10) KFIA 7.c.33, L. Larsen til UM, no. 225, 26. 3. 1934.
- 11) UM 7.y.5.a, pk. II, L. Larsen til UM, no. 229, 29. 3. 1934.
- 12) DGFI, Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 110-11, 3. 10. 1933.
- 13) KFIA 7.c.33, pk. V, T. Jessen til DOP/Lohse, 4. 10. 1933 + udat. memorandum.
- 14) Sagen er nærmere omtalt i Grønsevagten 1933, s. 77ff.
- 15) KFIA 7.c.33, pk. V, L. Larsen til UM, no. 809, 23. 11. 1933.
- 16) UM 7.b.125, referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn, 16. 12. 1933.
- 17) Jydske Tidende 20. 12. 1933, FlAvis 19. 12. 1933. Tanken var blevet afvist af Hejmdal allerede den 15. 12. 1933.
- 18) UM 7.b.125, L. Larsen til UM, no. 886, 20. 12. 1933.
- 19) UM 7.b.125, UM/Direktøren til statsministeriet, 4. 1. 1934.
- 20) Jvf. Tägil s. 146-47.
- 21) Jvf. Berliner Börsen-Zeitung og Der Angriff, 6. 2. 1934.
- 22) Se Pieper s. 319ff, desuden Grønsevagten 1934, s. 308f.
- 23) Pieper s. 329.
- 24) For dette og det følgende: AA pk. 143, E 232022-27, »Niederschrift über die Sitzung vom 26. Juni 1934 im Auswärtigen Amt betreffend die Gesetze über den ständischen Aufbau und die fremdnationalen Minderheiten im Deutschen Reich.« m. fortegnelse over deltagerne i mødet.
- 25) FIAA ks. 25, håndskrevne optegnelser i dagbogsform af L.P. Christensen: Flensborg byråd, 3. periode, 12. 3. 1933-, II, under 26. 9. 1933.
- 26) DGFI, Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 112f, 7. 11. 1933.
- 27) FIAA ks. 25, L.P. Christensens optegnelser, jvf. note 25, bilag til notits af 10. 11. 1933.
- 28) FIAA ks. 24, Sievers til L.P. Christensen, 7. 12. 1933.
- 29) FIAA ks. 24, I.C. Møller til Sievers, 12. 12. 1933.
- 30) FlAvis 19. 12. 1933.
- 31) FIAA ks. 24, Sievers til I.C. Møller, 19. 12. 1933.
- 32) FIAA ks. 24, I.C. Møller til Sievers. 20. 12. 1933 og Sievers til L.P. Christensen, 28. 12. 1933.
- 33) KFIA-Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 890, 20. 12. 1933.
- 34) PrGS 1933, s. 427.
- 35) FIAA ks. 25, duplikat fra Sievers til alle byrådsmedlemmer, 30. 12. 1933.
- 36) Matzerath s. 113-115, 116 ff.
- 37) Samme s. 120ff, 129.

- 38) »Gesetz über den Neuaufbau des Reichs« af 30. 1. 1934, i: RGBI 1933, I, s. 75, og »1. Verordnung über den Neubau des Reichs« af 2. 2. 1934, i: RGBI 1934, I, s. 81.
- 39) Abt. 309, 22760, DRP til OBFI, koncept, dato ulæselig, men kun et ciffer og januar 1934, og Sievers til DRP, 10. 1. 1934. Koncept i STAFI, II.C.32, afsendt 11. 1. 1934.
- 40) Abt. 309, 22760, DRP til DOP m. bilag, 15. 1. 1934, koncept. Konceptens endelige formulering lyder i en lidt afsvækket, men ligeså tydelig form: »Es bestand hierbei die Möglichkeit, Angelegenheiten, die nicht für dänische Ohren geeignet waren, unter Ausschaltung der Kommission geheim zu behandeln.« Hermed ville en direkte forbigåelse af de danske medlemmer være blevet undgået.
- 41) Samme. Orig.: »Ich halte dies unbedingt (rettet fra »umsomehr«, min anm.) erforderlich, damit ich, als die für die Grenzpolitik in erster Linie verantwortliche Stelle, in der Lage bin, Vorkommnisse zu verhindern, die mit den Richtlinien der grossen Politik Dänemark gegenüber nicht in Einklang stehen.«
- 42) KFIA-FI 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 6, 5. 1. 1934.
- 43) FIAA ks. 24, I.C. Møller til Sievers. 4. 1. 1934; I.C. Møller til Sievers, 28. 1. 1934; og Abt. 309, 22760, Sievers til I.C. Møller, 2. 2. 1934.
- 44) Abt. 309, 22760, »Vermerk« af v. Born-Fallois, 5. 2. 1934. Denne havde bedt Sievers konsultere Lohse, som også må have givet sin accept.
- 45) FIAA ks. 24, I.C. Møller til Sievers, 4. 2. 1934.
- 46) STAFI II.C.32, Tage Jessen til Sievers, 7. 2. 1934.
- 47) STAFI II.C.32, Sievers til Jessen, 12. 2. 1934, og Hans Clausen-Korff til Sievers, 10. 2. 1934.
- 48) FIAA ks. 24, Sievers til T. Jessen, 12. 2./ 1934.
- 49) STAFI II.C.32, T. Jessen til Sievers, 17. 2. 1934.
- 50) KFIA-FI 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 97, 10. 2. 1934.
- 51) KFIA-FI 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 115, 17. 2. 1934.
- 52) STAFI, II.C.32, T. Jessen til Sievers, 9. 3. 1934, og Sievers til T. Jessen, 10. 3. 1934.
- 53) Denne datering fremgår af et brev fra L.P. Christensen til Sievers af 6. 6. 1934, i: STAFI II.C.32.
- 54) Talen aftrykt i FIavis 5. 6. 1934.
- 55) FIAA ks. 24, Sievers til L.P. Christensen, 9. 6. 1934.
- 56) FIAA ks. 24, Kronika til L.P. Christensen, 16. 8. 1934.
- 57) Kulturwehr 1935, s. 38, PrMDI til Bund der Polen in Deutschland, 8. 8. 1934.
- 58) FIAA ks. 24, L.P. Christensen ? til Sievers, 16. 8. 1934.
- 59) KFIA-FI 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 527, 28. 8. 1934.
- 60) Referat i FIavis 30. 8. 1934.
- 61) FIAA ks. 24, løst dagbogsnotat af L.P. Christensen, 29. 8. 1934.
- 62) FIAA ks. 24, løse dagbogsnotater af L.P. Christensen, 1. 9. og 3. 9. 1934.
- 63) FIavis 15. 9. 1934.
- 64) KFIA-FI 7.y.2.s, udateret manuskript af L.P. Christensen.

- 65) FlAvis 22. 9. 1934. Det tyske Hus er en »Reichsdank für deutsche Treue« for valget i 1920.
- 66) FlAvis 22. 9. 1934.
- 67) KFIA-Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 566, 24. 9. 1934, og FlAvis 21. 9. 1934.
- 68) FlAA ks. 24, notits af L.P. Christensen, 23. 10. 1934 og udat. manus af samme. Jvf. desuden KFIA-Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 656, 30. 10. 1934.
- 69) FlAA ks. 25, manus betegnet: personligt, af L.P. Christensen.
- 70) STAFI II.C.32, notits af Sievers, 25. 10. 1934, og note 69.
- 71) FIN 26. 10. 1934, FlAvis 26. 10. 1934.
- 72) FlAvis 26. 10. 1934.
- 73) FlAvis 10. 11. 1934. KFIA-Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 685, 8. 11.
- 74) KFIA-Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 752, 7. 12. 1934.
- 75) Se FlBysHist, II, s. 368, og FlAvis 29. og 30. 12. 1934.
- 76) FlAA ks. 24, udat. manus af L.P. Christensen om kommunale sager efter 1933.
- 77) FlAA ks. 25, protokol uden betegnelse.
- 78) Matzerath s. 129.
- 79) Samme s. 137ff.
- 80) Samme s. 149ff.
- 81) Undtaget fra DGO var indtil videre bystaterne Hamburg, Bremen og Lübeck samt rigshovedstaden Berlin. Lübeck indlemmedes 1937 i Preussen og dermed i provinsen Slesvig-Holsten, hvorefter DGO også trådte i kraft her. Ved den såkaldte »Gross-Hamburg-Gesetz« af 26. 1. 1937 indlemmedes Altona, Wandsbek og 13 holstenske landkommuner i Hamborg. Til gengæld fik Preussen/Slesvig-Holsten »den oldenburgischen Landesteil Lübeck« dvs. Eutin kreds samt en række mindre enklaver. Se Brandt/Klüwer s. 259-60.
- 82) RGBI 1935, s. 49ff. Første gennemførselsforordning sammesteds s. 393ff, 22. 3. 1935.
- 83) DGO § 3, stk. 2, og 1. gennemførselsforordning § 20.
- 84) MBliV 1935 s. 415ff, »Erste Anweisung zur Ausführung der Deutschen Gemeindeordnung«, RdErl, d. RuPrMdI af 22. 3. 1935, § 3, stk. 2.
- 85) DGO § 33.
- 86) STAFI II.C.187, DRP/Röhrig til OBFi og Landräte, 4. 4. 1935, og notits af Sievers, 6. 4. 1935 m. bilag: »Hauptsatzung der Stadt Flensburg«. Standardeks., se MBliV 1935, s. 472-73, bilag til Ausf.Anw. til DGO § 3.
- 87) STAFI II.C.187, »Verfügung des Oberbürgermeisters« til forvaltningen, 28. 5. 1935.
- 88) STAFI II.C.187, koncept, OBFi til Claus Hans/NSDAP, 18. 6. 1935, og C. Hans til OBFi, 6. 7. 1935.
- 89) STAFI II.C.187, koncept, OBFi til Hans + bilag, 14. 8. 1935.
- 90) KFIA-Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 569, 21. 8. 1935.
- 91) FlAA ks. 24, L.P. Christensen til Sievers, ? aug. 1935.

- 92) STAFI II.C.187, »Auszug aus dem Protokoll über die öffentliche Beratung mit den Gemeinderäten am 22. August d.Js.«; Sievers til Hans, 27. 8. og 2. 9. 1935, samt koncept, Sievers til DRP, 6. 9. 1935, afsendt 7. 9. 1935.
- 93) FIAA ks. 24, optegnelse af L.P. Christensen under 9. 9. 1935, nedskr. senere.
- 94) Se RGBI 1935, I, s. 470, »Verordnung zur Ausführung des § 118 der Deutschen Gemeindeordnung« af 26. 3. 1935.
- 95) STAFI II.C.187, OBFI til Beauftragter der NSDAP, 3. 10. 1935, koncept, afsendt 3. 10. med bilag: »Hauptsatzung der Stadt Flensburg, Entwurf«; OBFI til DRP, koncept, 4. 10. 1935; Kreisgeschäftsführer Herbert Jensen til OBFI, 4. 10. 1935; Wallroth/DRP til OBFI, 9. 10. 1935 samt Hans til OBFI, 11. 10. 1935.
- 96) STAFI II.C.187, »Verfügung des Oberbürgermeisters«, 14. 10. 1935.
- 97) Erinnerungen, Sievers, s. 200-201.
- 98) STAFI II.C.187, Sievers til Gauinspekteur II, 10. 12. 1935 + bilag, og Gauinspekteur Paulsen til Sievers, 21. 12. 1935.
- 99) FIAA ks. 24, optegnelse af L.P. Christensen under 19. 12. 1935.
- 100) KFIA-Fl 7.y.2.s, L. Larsen til UM, no. 850, 24. 12. 1935.
- 101) I følge L. Larsen til UM, no. 62, 21. 1. 1936, i: KFIA-Fl 7.y.2.s.
- 102) bilag ovennævnte indb. no. 62, I.C. Møller/L.P. Christensen til Stadtkreisleitung der NDSAP, 16. 1. 1936, og FIAA ks. 24, Kahle til I.C. Møller.
- 103) STAFI II.C.187; »Hauptsatzung der Stadt Flensburg«, 3. 1. 1936. Antallet af rådsherrer var 20, og Sievers havde sikret tre lønnede »Beigeordnete«, som han havde krævet. Hans stedfortræder var derimod stadig »ehrenamtlich«. På dette punkt opretholdt Sievers et forbehold, jvf. sammesteds, OBFI til DRP, 13. 1. 1936. Statutten var også blevet drøftet med rådsherrerne, som ikke havde haft noget at indvende, jvf. sammesteds, »Auszug aus dem Protokoll über die öffentliche Beratung mit den Gemeinderäten am Donnerstag, den 9. Januar 1936, 17. Uhr.«
- 104) afskrift i FIAA ks. 24, uden dato. Datering f.eks. Grænsevagten 1936, s. 96. Her tillige dansk oversættelse. Se desuden Mogensen, Sievers, især s. 172-173.
- 105) således Politiken, Ålborg Stiftstidende og Hejmdal.
- 106) bl.a. Socialdemokraten.
- 107) KFIA 7.y.2.u, L. Larsen til UM, no. 94, 1. 2. 1936.
- 108) se Mogensen, Sievers, især s. 174ff.
- 109) FlAvis 2. 2. 1936.
- 110) KFIA 7.y.2.u, L. Larsen til UM, no. 125, 12. 2. 1936.
- 111) KFIA 7.y.2.u, L. Larsen til UM, no. 183, 4. 3. 1936.
- 112) v. Jessen, III, s. 566-67.
- 113) FlAvis 31. 3. 1936, KFIA 7.y.2.u, L. Larsen til UM, no. 254, 28. 3. 1936.
- 114) FIN 30. 3. 1936.
- 115) DCB, Kracht, Personalakter. Fragebogen für Gau- und Kreisamtsleiter für Kommunalpolitik.

- 116) FIavis 31. 3. 1936, Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 558.
- 117) v. Jessen, III, s. 568f.
- 118) En særlig billig søndagsret. I stedet for en steg spiste man en slags labskovs eller »mixed grill«, og det derved sparede beløb skulle så gå til WHW.
- 119) v. Jessen III, s. 585-88, Althaus s. 9-18.
- 120) oprettet juni 1921, se Brøndsted s. 610.
- 121) DGFl, månedsberetning for november 1933, s. 78.
- 122) Grænsevagten 1933, s. 459-60, FIavis 18. 11. 1933.
- 123) følgende taler herfor: hverken Ernst Christiansen eller Tage Jessen ses at have korresponderet med tyske instanser om denne sag på dette tidspunkt. L.P. Christensen var byrådsmedlem og gennemslaget befinder sig i hans arkiv.
- 124) FIAA ks. 24, FIavis til Paul Hass/NSDAP, 6. 11. 1933.
- 125) FIAA ks. 24, I.C. Møller til Sievers, 20. 11. 1933.
- 126) FIAA ks. 24, Sievers til I.C. Møller, 24. 11. 1933. Koncept i STAFI, II.C.32, afsendt den 25. 11. Jvf. desuden FIN 21. 11. 1933. Den 24. 11. 1933 konciperede Sievers en skrivelse til Arbeitsamt med anmodning om en redegørelse for de forhold, som I.C. Møller havde klaget over. Denne skrivelse, som afsendtes den 25. 11., findes ligeledes i STAFI, II.C.32. De heri opbevarede akter viser, at der faktisk blev foretaget undersøgelser i en række enkelttilfælde, dog uden større resultater.
- 127) se f.eks. FIAA ks. 24, I.C. Møller til Sievers, 27. 11. 1933. Dette forhold udnyttedes direkte af de kritiserede institutioner. Den 7. 12. beklagede gasværksdirektør Kahle således over for Sievers ikke at kunne foretage sig noget, så længe de klagende ikke havde mod til at stå åbent frem, STAFI, II.C.32, Kahle til Sievers, 7. 12. 1933.
- 128) FIAA ks. 24, Den danske Byrådsgruppe til Sievers, 1. 12. 1933, og Dansk Generalsekretariat til Sievers, 6. 12. og 7. 12. 1933.
- 129) DGFl, månedsberetning for december 1933, s. 80-81.
- 130) Grænsevagten 1934, s. 8.
- 131) UM 7.y.18.d, L. Larsen til UM, no. 89, 8. 2. 1934.
- 132) findes i STAFI, II.C.32.
- 133) FIavis 1. 2. 1934, 3. 2. 1934 og 4. 2. 1934; FIN 2. 2. 1934.
- 134) UM 7.y.18.d, L. Larsen til UM, no. 96, 10. 2. 1934.
- 135) FIAA ks. 24, C.W.Noack til Sievers, 8. 2. 1934, og Sievers til C.W.Noack, 9. 2. 1934.
- 136) UM 7.y.18.d, L. Larsen til UM, no. 105, 14. 2. 1934.
- 137) DGFl, Protokol over tilsynsrådsmøder, 13. 2. 1934, s. 117ff.
- 138) se FIAA ks. 24, C.W.Noack til Sievers, 16. 2. 1934.
- 139) UM 7.y.18.d, L. Larsen til UM, no. 115, 17. 2. 1934.
- 140) DGFl, månedsberetning for februar 1934, s. 83. Også disse 19 klager befinder sig i STAFI, II.C.32.
- 141) UM 7.y.18.d, L. Larsen til UM, no. 147, 28. 2. 1934.
- 142) UM 7.y.18.d, L. Larsen til UM, no. 176, 8. 3. 1934. Aftalen aftrykt i Grænsevagten 1934, s. 119f.

- 143) Ernst Christiansen udtalte den 8. 3. 1934 til Jydske Tidende: »Man må foreløbig afvente udviklingen og håbe, at der ikke mere bliver grund til at klage fra dansk side.«
- 144) UM 7.b.125, referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 16. 12. 1933, og Socialdemokraten 18. 12. 1933.
- 145) AA pk. 113, Richthofen til AA, telegram, 18. 12. 1933, D 649140.
- 146) AA pk. 122, Richthofen til AA, 15. 5. 1934, E 008662.
- 147) Grænsevagten 1934, s. 317, aftalen aftrykt s. 324.
- 148) at en sådan aftale var indgået fremgår f.eks. af STAFI, II.C.32, DRP/v. Fallois til OBF1, 4. 2. 1935 med afskrift af skrivelse fra DKP til borgmesteren og landråden i Slesvig, u.d.
- 149) Abt. 309, 22760, RuPrMdI til Reichsleiter des WHW, 6. 12. 1934.
- 150) Abt. 309, 22760, DOP/Dr. Schow til DRP, 7. 12. 1934.
- 151) Abt. 309, 22760, OBF1 til DRP, 21. 12. 1934.
- 152) FIavis 29. 9. 1935.
- 153) jvf. Grænsevagten 1933, s. 421f.
- 154) Flensburg in Geschichte ..., s. 414, 432.
- 155) DGFI, månedsberetning for november 1933.
- 156) RGBI 1933, I, s. 425ff, »Verordnung zur Durchführung der Arbeitsbeschaffungsmassnahmen auf Grund des Gesetzes zur Verminderung der Arbeitslosigkeit« af 28. 8. 1933.
- 157) af DGFI, månedsberetning for september 1933 fremgår, at Münchow afsendte en henvendelse til Arbeitsamt med anmodning om, at dansk-sindede arbejdsløse måtte blive ligestillet med medlemmer af »Wehrverbände«. Arbeitsamts svar, der findes i DGFI 4, 289, Arbeitsamt til Münchow, 28. 10. 1933, var afvisende. Herefter sendtes en ny henvendelse, som ikke er bevaret, men omtalt i månedsberetningen for oktober 1933. Svaret herpå, se note 158.
- 158) DGFI 6, 290, Arbeitsamt/Flensburg til Münchow, 21. 11. 1933.
- 159) UM 7.c.33, L. Larsen til UM, no. 825, 28. 11. 1933.
- 160) FIAA ks. 24, I.C. Møller til Sievers, 20. 11. 1933.
- 161) STAFI, II.C.32, OBF1 til Arbeitsamt, 4. 12. 1933, Arbeitsamt til OBF1, 8. 12. 1933, og Sievers til I.C. Møller, 13. 12. 1933.
- 162) STAFI, II.C.32, Kahle til OBF1, 7. 12. 1933.
- 163) UM 7.c.33, Herluf Zahle til UM, no. 2352, 1. 12. 1933, og no. 2549, 21. 12. 1933.
- 164) ovennævnte indb. no. 2549, Zahle til UM 21. 12. 1933.
- 165) DGFI 4, 289, Dr. Rachner til Münchow, 2. 2. 1934.
- 166) UM 7.c.33, L. Larsen til UM, no. 434, 12. 7. 1934.
- 167) jvf. FIavis 29. 8. 1935. Antallet af arbejdsløse i Flensburg by og landkreds, Husum og Sydtønder kredse faldt fra 13.604 i juni 1933 til 2.573 i juli 1935. Om mindretallets arbejdsløse, se DGFI, månedsberetninger fra november 1934, 1935, 1936 og 1937.
- 168) DGFI, månedsberetning for januar 1936, og Flensburg in Geschichte ..., s. 432.
- 169) Dette fremgår af månedsberetningerne for 1935.
- 170) Abt. 309, 22760, J. Chr. Nielsen til DRP, 23. 2. 1934, DRP til J. Chr.

- Nielsen, 26. 2. 1934, og Landråd Hamkens til DRP, 8. 3. 1934.
- 171) Abt. 309, 22760, DRP til OBFl, 8. 5. 1934; Sievers til DRP, 17. 5. 1934; DRP til OBFl, 25. 5. 1934; Sievers til DRP, 9. 6. 1934, og DRP til Hamkens, 14. 6. 1934.
- 172) KfIA 7.c.33, L. Larsen til UM, no. 240, 5. 4. 1934; FlAvis 5. 4. 1934.
- 173) jvf. note 172, indb. no. 240.
- 174) KfIA 7.c.33, L. Larsen til UM, no. 244, 6. 4. 1934. FlN og FlGenAnz 5. 4. 1934.
- 175) Grænsevagten 1934, s. 145.
- 176) Amtsbl.d.Stadtverw.Fl., 1934, s. 33-34, anordning no. 49. På dansk i Grænsevagten 1934, s. 154.
- 177) Programm der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei 1920, § 17; trykt bl.a. i: Hohlfeld, Dokumente, III, s. 110ff.
- 178) v. Jessen, III, s. 596.
- 179) Broszat, Staat, s. 230ff.
- 180) RGBl 1933, I, s. 685ff, 29. 9. 1933.
- 181) Brockhaus, V, s. 622, artikel: Erbhof.
- 182) Broszat, Staat, s. 236.
- 183) Samme s. 234-35. Se også Rämisch s. 100ff og 109ff.
- 184) Abt. 309, 22760, DRP til Ernst Schröder, 22. 12. 1933 + bilag: PrMdI/dr. Loehrs til DOP, 1. 12. 1933.
- 185) Abt. 309, 22760, Ernst Schröder til DRP, 3. 1. 1934.
- 186) Abt. 309, 22760, DRP/v. Fallois til DOP, 12. 1. 1934, og DOP/Lohse til DRP, 10. 2. 1934.
- 187) Abt. 309, 22760, DRP til Landräte Flensburg, Niebüll, Schleswig, m. kopi til Schröder, 14. 2. 1934, og Schröder til DRP, 19. 2. 1934.
- 188) DGFl 4, 289, Jørgen Søgård til Struve, 20. 3. 1934.
- 189) DGFl 4, 289, DG til Struve, 3. 5. 1934, og Struve til DG, 19. 5. 1934.
- 190) aftrykt i Rühlmann s. 382ff.
- 191) DGFl 4, 289, Kaczmarek til Hitler, 15. 5. 1934.
- 192) se Kulturwehr 1935, s. 573ff.
- 193) DGFl 37, pk. 481, Kronika til Fr. Petersen, 23. 1. 1934. Om Brodersen-sagen, se også Grænsevagten 1935, s. 352.
- 194) DGFl 37, pk. 481, Kronika til Fr. Petersen, 16. 3. 1934.
- 195) DGFl 37, pk. 481, Kronika til Fr. Petersen, 20. 4., 23. 4. og 5. 5. 1934.
- 196) Kulturwehr 1935, s. 574ff, Pfundtner/RuPrMdI til Bund der Polen in Deutschland, 13. 5. 1935; Bund der Polen in Deutschland til Hitler, 2. 5. 1935; Grauert/RuPrMdI til Bund der Polen in Deutschland, 6. 5. 1935.
- 197) fremgår af dr. Elsner til REGericht, 3. 8. 1934, i: DGFl 4, 289.
- 198) v. Jessen, III, s. 598f.
- 199) herom se kapitel VII b: Stiglundsand-sagen.
- 200) Eilers s. 50-51.
- 201) samme s. 53-54.
- 202) RGBl 1934, s. 75, »Gesetz über den Neubau des Reiches« af 30. 1. 1934, og s. 81, »Erste Verordnung über den Neuaufbau des Reiches« af 2. 2. 1934.

- 203) Eilers s. 54-55.
204) FlAvis 13. og 14. 4. 1934, og f.eks. FlGenAnz 13. og 14. 4. 1934 og NZ 13. 4. 1934.
205) FlAvis 6. 5. 1934.
206) UM 7.y.9., pk. V, L. Larsen til UM, no. 307, 4. 5. 1934.
207) FIN 8. 5. 1934.
208) FlAvis 19. 5. 1934, FIN 23. 5. 1934, UM 7.y.9, pk. V, referat af H.J. Hansen, dat. 31. 5. 1935.
209) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til H.A. Bernhoft, 29. 5. 1934, 31. 5. 1934.
210) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no 390, 28. 6. 1934.
211) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 506, 18. 8. 1934.
212) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 526, 28. 8. 1934 + bilag.
213) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 587, 6. 10. 1934 + bilag: Mittag til L.P. Christensen, 27. 9. 1934.
214) AA pk. 326, D 530348-52, Mittag til Reichsminister des Äussern, durch DRP, godkendt af DOP, 13. 10. 1934.
215) FlAA ks. 29, Dansk Skoleforening til Sievers, 31. 10. 1934.
216) UM 7.y.9.a, pk. VI, Andreas Hanssen til RuPrMfWEuV, 15. 11. 1934, bilag til indb. no. 746.
217) FIN 18. 12. 1934.
218) FlAvis 5. 1. 1935; FIN 5. 1. 1935.
219) se FIN 25. 1. 1935, og Grænsevagten 1935, s. 27-29: Wilh. Koopmann til undervisningsminister Borgbjerg, 29. 11. 1934 + bilag (3).
220) Amtl.Schulbl.f.d.Reg.Bez.Schleswig 1935, s. 19, no. 11 af 9. 1. 1935.
221) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 71, 26. 1. 1935. Jvf. i øvrigt Flensburg, Geschichte, s. 446. Sievers synes altså bevidst at have vildledt de højere instanser (og forfatterne til Flensburg, Geschichte) på dette punkt.
222) se Lovtidende 1939, A, s. 343-47, lov. no. 116 af 15. 3. 1939, Lov om ændring af lov om folkeskolen i de sønderjyske landsdele no. 223 af 1. 5. 1923, s. s. 344.
223) se f.eks. UM 7.y.9.a, pk. VI, UM til Ges.Berlin, no. 118, 6. 2. 1935, vedr. statsstøtte til private skoler.
224) FlAA ks. 29, Nic. Svendsen til L.P. Christensen, 23. 1. 1935.
225) fremgår af FlAA ks. 29, H. Fischer til L.P. Christensen, 11. 2. 1935.
226) Fischers udat. memorandum i: FlAA ks. 29.
227) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 140, 21. 2. 1935.
228) StAFl, II.C.32, OBFl til Wohlfahrtsamt, 25. 2. 1935 + bilag; Sievers til Abt. Wohlfahrtspflege, 23. 3. 1935 + bilag.
229) StAFl, II.C.32, OBFl til Abt. Schulen, 26. 3. 1935.
230) StAFl, II.C.32, Aug. Hansen til Wohlfahrtsamt, 17. 4. 1935; Widulski/Wohlfahrtsamt til Aug. Hansen, 3. 5. 1935.
231) det fremgår af StAFl, II.C.32, OBFl til Tage Jessen, 16. 10. 1935. Overborgmesteren afviste klagen.
232) fremgår af to notitser i StAFl, II.C.32, dateret 29. 4. og 7. 5. 1935.
233) 139 på listerne i StAFl, II.C.32. 134 i følge Skoleforeningens protokol,

- s.286.
- 234) FIAA ks. 29, Dansk Skoleforening til RuPrMfWEuV, 15. 3. 1935.
- 235) StAFl, IV.F.1159, Mittag til Kopmann, 23. 3. 1935.
- 236) StAFl, IV.F.1159, Koopmann til Mittag, 29. 3. 1935 + 5 bilag.
- 237) StAFl, IV.F.1159, Mittag til DRP, 9. 4. 1935.
- 238) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 295, 25. 4. 1935.
- 239) FIAA ks. 29, Dansk Skoleforening til RuPrMfWEuV, 29. 4. 1935 + bilag.
- 240) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 314, 2. 5. 1935.
- 241) FIAA ks. 29, referat af møde i Berlin den 6. 5. 1935, udateret; og UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 333, 7. 5. 1935.
- 242) FlAvis 9. 5. 1935; og UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 340, 9. 5. 1935.
- 243) StAFl, IV.F.1159, Amt 41 (Hochbauamt) til Amt 60 (Schulamt), 8. 5. 1935. Efter byens ny organisationsplan (offentliggjort i Amtsbl.d. Stadtverw.Fl., 1935, s. 46ff, af 27. 4. 1935) var alle afdelinger og kontorer blevet udstyret med et nummer, som skulle anføres på interne skrivelser. Den her omtalte skrivelse rummede et overslag over de forventede udgifter i forbindelse med en ombygning af skolen i Durborggade.
- 244) StAFl, IV.F.1159, Mittag til RuPrMfWEuV, 9. 5. 1935.
- 245) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 361, 16. 5. 1935.
- 246) FIAA ks. 29, Corn. Hansen til Sievers, 19. 6. 1935.
- 247) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 421, 21. 6. 1935. Jvf. desuden Bøgh Andersen, Fiskersøn, s. 208.
- 248) Grænsevagten 1936, s. 213ff, artikel af L.P. Christensen.
- 249) StAFl, IV.F.1159, koncept, Sievers til DRP, 4. 7. 1935, sendt 8. 7.
- 250) StAFl, IV.F.1159, notat dateret 14. 10. 1935. Heraf fremgår, at sagen drøftedes i Berlin d. 10. og 11. 10. 1935, og at afgørelsen herefter lå hos finansministeriet.
- 251) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 772, 27. 11. 1935.
- 252) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 68, 22. 1. 1936; og StAFl, IV.F.1159, telefonnotits om samtale med ORR Ingwersen, dat. 12. 2. 1936, sign. Boysen.
- 253) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 132, 17. 2. 1936.
- 254) FIAA ks. 29, »Den danske kommunscole i Flensborg. (Stærkt sammentrængt referat)«, ref. af mødet i Slesvig d. 19. 2. 1936. Se tillige UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 143, 20. 2. 1936.
- 255) StAFl, IV.F.1159, Wallroth til RuPrMfWEuV, 20. 2. 1936, og Wallroth til OBFl, 20. 2. 1936.
- 256) FIAA ks. 29, »Møde på Flensborg rådhus. Lørdag den 22. febr. kl. 12.30. (Kort referat)«, u.d.
- 257) StAFl, IV.F.1159, »Auszug aus dem Protokoll über die Beratung mit den Beigeordneten und Dezernenten am 24. 2. 36«, og »Sitzung des Beirats für die Mittel- und Volksschulen am Dienstag, den 25. februar 1936, 16. Uhr«.
- 258) StAFl, IV.F.1159, DRP til OBFl, 29. 2. 1936.

- 259) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 184, 4. 3. 1936.
- 260) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 143, 20. 2. 1936, fortrolig; L. Larsen til UM, no. 281, 4. 4. 1936.
- 261) UM 7.y.9.a, pk. VI, L. Larsen til UM, no. 279, 4. 4. 1936.
- 262) se Grænsevagten 1936, s. 216, statistik over skolens elevtal 1920-36.
- 263) Grænsevagten 1936, s. 208.
- 264) samme s. 292-93.
- 265) jvf. bilag II.
- 266) Storek. s. 13. Se desuden Bracher-Sauer-Schulz, I, s. 92, 128.
- 267) RGBI 1933, I, s. 104; Bracher-Sauer-Schulz, I, s. 205; Storek s. 53-54.
- 268) Storek s. 54ff.
- 269) De her og nedenfor omtalte love og forordninger vedr. presseforhold findes alle trykt samlet i »Schriftleitergesetz nebst Durchführungsverordnung, der Verfahrensordnung für die Berufsgerichte der Presse, den Satzungen des Reichverbandes der Deutschen Presse sowie dem Pressgesetz. Textausgabe mit kurzen Anmerkungen und Sachverzeichnis.« München/Berlin 1934.
- 270) se v. Jessen, III, s. 573ff og note 269; s. 576.
- 271) Storek s. 73.
- 272) UM 7.y.6, pk. II, L. Larsen til UM, no. 219, 4. 4. 1933.
- 273) FIAA ks. 6 rummer meget materiale, herunder brevvexling med bladets rigsdanske støtter, om disse problemer.
- 274) v. Jessen, III, s. 576.
- 275) FIAA ks. 7, Præsident der Reichspressekammer til FIavis, 21. 9. 1934; og Ernst Christiansen til Præs. der Reichspressekammer, 25. 9. 1934.
- 276) FIAA ks. 7, Præs. der Reichspressekammer til FIavis, 8. 10. 1934.
- 277) se Kulturwehr 1935, s. 353.
- 278) se v. Jessen, III, s. 577; og Storek s. 71.
- 279) UM 7.y.15.a, pk. II, Herluf Zahle til UM, no. 261, 5. 2. 1936.
- 280) FIAA ks. 7, RdZ til FIavis 23. 1. og 30. .1. 1936; og UM 7.y.15.a, pk. II, Herluf Zahle til UM, no. 261, 5. 2. 1936.
- 281) FIAA ks. 7, Ernst Christiansen til RdZ, 3. 2. 1936.
- 282) FIAA ks. 7, Karl Bömer/APA til Kronika, 21. 2. 1936; FIavis til RdZ, 25. 2. 1936; og FIavis til Werberat der deutschen Wirtschaft, 25. 2. 1936.
- 283) se H.A. Jacobsen s. 298ff.
- 284) se f.eks. Kronika, Lys i vinduet, s. 66ff.
- 285) UM 7.y.15.a, pk. II, L. Larsen til UM, no. 431, 12. 7. 1934. Det pågældende nr. af FIavis var fra 12. 6. 1934.
- 286) FIAA ks. 7, Ernst Christiansen til Lohse, 12. 7. 1934.
- 287) FIAA ks. 7, DOP/dr. Claus til Ernst Christiansen, 20. .7. 1934.
- 288) FIAA ks. 7, dr. Jahncke/Promi til Der Schleswiger, 28. .8. 1935.
- 289) FIAA ks. 7, Ernst Christiansen til Johs. Oldsen, 29. .8. 1935; og Ernst Christiansen til Kronika, 29. 8. 1935.
- 290) FIAA ks. 7, Ernst Christiansen til Kronika, 5. 9. 1935. Datoen for Oldsens samtale med Christiansen fremgår af et brev fra Oldsen til Walter Lange/FIavis, 31. 8. 1935, s.steds.

- 291) FIAA ks. 7, udateret telefonnotits, jvf. note 290.
- 292) UM 7.y.15.a, pk. II, Herluf Zahle til UM, no. 1708, 9. 9. 1935.
- 293) FIAA ks. 7, Ernst Christiansen til Oldsen, 5. 9. 1935.
- 294) UM 7.y.15.a, pk. II, Promi til Jan Skala, 28. 9. 1935.
- 295) UM 7.y.15.a, pk. II, Jan Skala til Goebbels, 12. 10. 1935.
- 296) Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 556.
- 297) FIAA ks. 6, Berndt/Promi til FIAvis, 28. 5. 1936.
- 298) FIAA ks. 6, Ernst Christiansen til Promi, 30. 5. 1936.
- 299) FIAvis 5. 7. 1936, og Grønsevagten 1936, s. 294-96.
- 300) en almen fremstilling om dette spørgsmål er: de Jong.
- 301) UM 7.y.15.a, pk. II, Ges. Berlin til UM, no. 1564, 19. 8. 1936.
- 302) KFIA 7.y.15.d, pk. II, L. Larsen til UM, no. 215, 17. 3. 1936.
- 303) Kronika, Lys i vinduet, s. 46-47.
- 304) UM 7.y.15.a, pk. II, Ehlers/RDP til Ernst Christiansen, 6. 11. 1936.
- 305) Der S-H 1936, s. 175.
- 306) KFIA 7.y.15.d, pk. II, L. Larsen til UM, no. 866, 10. 11. 1936.
- 307) KFIA 7.y.15.d, pk. II, Ges. Berlin til UM, no. 2013, 10. 11. 1936.
- 308) UM 7.y.15.a, pk. II, Ernst Christiansen til RDP, 11. 11. 1936.
- 309) Ernst Christiansens privatarkiv, Kronika til Christiansen, 16. 11. 1936.
- 310) UM 7.y.15.a, pk. II, Herluf Zahle til P. Munch, 19. 11. og 20. 11. 1936. Forslaget om Gunnarsson vakte ingen begejstring, hverken hos mindretallet, i UM eller hos Lauritz Larsen.
- 311) Abt. 309, 22702, Renthe-Fink til AA, 17. 11. 1936.
- 312) KFIA 7.y.15.d, pk. II, UM til Ges. Berlin, 23. 11. 1936.
- 313) UM 7.y.15.a, pk. II, UM til Ges. Berlin, koncept, 25. 11. 1936.
- 314) Abt. 309, 22702, DOP/dr. Schow til RuPrMdI, 23. 1. 1937. Kopi til AA og DRP.
- 315) UM 7.y.15.a, pk. II, Ges. Berlin til UM, no. 131, 18. 1. 1937, og Ernst Christiansens privatarkiv, Kronika til Christiansen, 25. 1. 1937.
- 316) UM 7.y.15.a, pk. II, Ges. Berlin til UM, no. 131, 18. 1. 1937.
- 317) KFIA 7.y.15.d, pk. II, Promi til Christiansen, 8. 2. 1937, og Christiansen til Promi, 13. 2. 1937.
- 318) RGBI 1934, I, s. 75.
- 319) Samme s. 85.
- 320) RGBI 1935, I, s. 1146.
- 321) Samme s. 1333, § 3.
- 322) RGBI 1935, I, s. 375, Gesetz über den Aufbau der Wehrmacht, 16. 3. 1935, og s. 769, Reichsarbeitsdienstgesetz, 26. 6. 1935.
- 323) RGBI 1935, I, s. 609, Wehrgesetz (§ 26).
- 324) DGF1 5, 287, T. Jessen og Fr. Petersen til RMdI, 5. 9. 1935.
- 325) DGF1 5, 287, T. Jessen og Fr. Petersen til RMdI, 20. 9. 1935.
- 326) DGF1 5, 287, telegram, Fr. Petersen/DG til RMdI, 25. 9. 1935. Kronikas artikel var trykt i FIAvis d. 19. 9. 1935 og i Der Schleswiger d. 20. 9. Se desuden FIAvis 26. 9. 1935.
- 327) FIAA ks. 22, Pfundtner/RMdI til DG, 26. 9. 1935. Overs. i Grønsevagten 1935, s. 277-78.
- 328) FIAvis 28. 9., Hejmdal 28. 9., Nationaltidende 29. 9. og Jydske Tiden-

- de 2. 10. 1935.
- 329) AA pk. 114, D 649480-88, Gestapo til AA, 5. 11. 1935. Rapport fra det hemmelige statspoliti om forholdene i grænselandet.
- 330) DGFl 36, pk. 480, T. Jessen til RMdI, 1. 10. 1935.
- 331) FIAA ks. 22, Tage Jessen til RMdI, 10. 10. 1935.
- 332) DGFl 36, pk. 480, telegram, T. Jessen til RMdI, 14. 10. 1935.
- 333) DGFl 36, pk. 480, Protokol over forhandlingerne i Berlin den 18. 10. 1935.
- 334) Grænsevagten 1937, tillæg s. 59. Der var på dette tidspunkt ca. 600 unge i Danmark. FIAA ks. 22, referat af »Drøftelse i Borgerforeningen den 19. oktober 1935 om formiddagen«.
- 335) Grænsevagten 1935, s. 306-07.
- 336) DGFl 36, pk. 480, T. Jessen til RMdI, 1. 11. 1935.
- 337) således udgav man, vistnok i 1938, en pjece: »Dansk sindelag skal respekteres! Tyske føreres og tyske embedsmænds erklæringer om vor ret.« Udg. af Dansk Generalsekretariat.
- 338) DGFl 5, 287, DG til Triebel/RAD-Gau VII, 23. 10. 1935, og DG til Triebel, 9. 3. 1936. RAD-Gau VII omfattede desuden Hamburg, Lübeck og Kreis Eutin. Panse/RAD til DG, 18. 3. 1936.
- 339) FIAA ks. 22, Fr. Petersen til Panse, 26. 3. 1936 + bilag, C. Moltke til Ernst Christiansen, 24. 3. 1936. Moltke var tidligere kommandant for Sønderborg kaserne og meddelte bl.a., at det danske militær aldrig havde hindret hjemmetyske værnepligtige i at besøge tyske restauranter eller forsamlingshuse, selv om de var i dansk uniform. DGFl 5, 287, Panse til Fr. Petersen, 5. 5. 1936. Den 27. 5. takkede Fr. Petersen i to skrivelser til henholdsvis Triebel og Panse for afgørelsen. Specielt brevet til Panse er i tonen påfaldende hjertelig.
- 340) Stuckart/Globke s. 27-28.
- 341) RGBl 1936, I, s. 993, Gesetz über die Hitler-Jugend, 1. 12. 1936.
- 342) dette var tredje gang, at v. Schirach blev udnævnt til Reichsjugendführer; første gang var 17. 6. 1933, anden gang 8. 7. 1933. Jvf. Brandenburg s. 149, 153 og 180.
- 343) Brandenburg s. 178ff.
- 344) Kronikas privatarkiv, mappe II, Kronika til Oberbannführer Fischer/RJF, 9. 12. 1936.
- 345) fremgår af: UM 7.y.5.d, Herluf Zahle til UM, no. 2171, 9. 12. 1936.
- 346) FlAvis 15. 12., 29. 12. og 30. 12. 1936 samt Der Schleswiger 30. 12. 1936.
- 347) Nationaltidende 29. 12. 1936.
- 348) Grænsevagten 1937, s. 14.
- 349) DGFl4, 289, DG til Tietje/RuPrMdI, 31. 12. 1936.
- 350) NZ 2. 2. 1937.
- 351) FlAvis ks. 22, DG til Wilh. Martens/HJ-Jungbann 86, 2. 2. 1937.
- 352) FlAvis 7. 2. 1937.
- 353) KFIA 7.c.33.c, L. Larsen til UM, no. 71, 8. 2. 1937.
- 354) aftrykt i FlAvis 19. 2. 1937.
- 355) FlAvis 19. 2. 1937; KFIA 7.c.33.c, L. Larsen til UM, no. 104,

19. 2. 1937.
- 356) telegrammet ikke bevaret, men omtalt i svaret fra Berlin, jvf. note 359.
- 357) Ernst Christiansens privatarkiv, Kronika til Christiansen, 17. 2. 1937.
- 358) Kronikas privatarkiv, mappe II, Kronika til dr. Immich/RJF, 17. 2. 1937.
- 359) aftrykt i FIavis 9. 3. 1937.
- 360) UM 7.y.5.d, Herluf Zahle til UM, no. 451, 9. 8. 1937.
- 361) Ernst Christiansens privatarkiv, Kronika til Christiansen, 19. 3. 1937.
- 362) Grænsevagten 1937, s. 132. Se også samme 1938, s. 212. Medlemstallet i DsU steg med 72 fra 796 til 868 fra 1937 til 1938. Ialt havde DsU i 1938 904 medlemmer, men dette skyldtes, at foreningen Sydslesvigske Folkedansere blev medlem netop i 1938.
- 363) se Grænsevagten 1937, s. 509.
- 364) samme s. 589.
- 365) Grænsevagten 1938, s. 65. Svaret er her trykt in extenso i dansk overs.
- 366) Broszat, Staat, s. 335; Eilers s. 114ff.
- 367) RGBI 1939, I, s. 709-12, 711.
- 368) Den 21. 3. 1939 rejste Ribbentrop over for den polske gesandt i Berlin, Lipski, krav om Danzigs genindlemmelse i Tyskland, og den 3. 4. 1939 anordnede OKW, at værnemagten skulle være klar til angreb på Polen den 1. 9. 1939. Jvf. Deutsche Geschichte, III, s. 266.

Noter til kapitel VI - »Den Ejder-danske offensiv« og koordineringen af den tyske mindretalspolitik. 1934-1936/37. s. 246.

- 1) se Dansk Skole-, s. 206; Sydslesvig gennem Tiderne, II, 890-91, samt bilag 1 og 2.
- 2) se f.eks. vandrelærer Jørgen Jørgensens beretning i Grænsevagten 1930, s. 388-89, og 1931, s. 178-80. Om vandrelærervirksomheden i øvrigt, se Dansk Skole-, s. 39ff. Jørgen Jørgensen startede den 1.4.1926 i Slesvig som vandrelærer for Slesvig og omegn.
- 3) se f.eks. Dansk Skole-, s. 95-96. Sprogforholdene i Sydslesvig er behandlet f.eks. i v.Jessen, III, s. 617ff.
- 4) se bilag 1.
- 5) Betegnelsen »Schleswigsche Minderheit« ses bl.a. benyttet i henvendelser til myndighederne i 1935. Se f.eks. StAFI, II.C.32, Peter Lassen til Amt für Volkswohlfahrt/Kreisleitung Schleswig, 22.1.1935. Gottorpforeningens særprægede ideologiske standpunkter kommer meget klart til udtryk i de såkaldte »Südschleswigsche Flugschriften«.
- 6) »Statut des Schleswigschen Vereins Amt Gottorp«. Fotokopi i min besiddelse.
- 7) se f.eks. Südschleswigsche Flugschriften no.3, artiklen »Das Minderheitsschulwesen und Südschleswig« af P.Lassen, eller sammes artikel i no. 4, »Nationalitäts- oder Gesinnungsfrage?«.
- 8) se f.eks. Grænsevagten 1931, s. 220ff, 259ff. Talrige lignende eksempler, rudeknusninger m.v. kunne anføres.
- 9) Der findes en del materiale herom i Grænseforeningens arkiv. Hverken

Gottorp-foreningen eller Skoleforeningen for Slesvig og omegn synes at have haft et egentligt arkiv. Som eksempler kan nævnes følg.: GFA pk. I, H.P.Hansen til Andreas Hanssen, 18.5.1933: »At skabe en forbindelse mellem Ipers kreds (Gottorp-foreningen, min.anm.) og skolen har vi altid gerne villet, men hidtil forgæves.« og GFA pk. 37, Svend Johannsen til gen. Birke/Grænseforeningen, 3.4.1936, no 992/36, hvori Johannsen nævner, at han bl.a. mistænker den sidste af bestyrelsesmedlemmerne i Gottorp-foreningen, der havde børn i den danske skole, for at ville melde dem ud. Især GFA pk. 113 rummer mængder af lignende materiale.

- 10) se Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 527. Vedr. medlems- og elevtal, se bilag 1 og 2.
- 11) Ved rigsdagsvalget den 4.5.1924 fik Den slesvigske Forenings liste 132 stemmer i Ejdersted kreds, heraf 66 i Tønning. Jvf. oversigt i Grænsevagten 1924, s. 402ff. Ved rigsdagsvalget i december 1924 var der tale om en tilbagegang til 46 stemmer i Ejdersted, heraf 26 i Tønning. Jvf. Grænsevagten 1925, s. 244ff. Ved de følgende valg smuldrede denne tilslutning igen bort. Ved landdagsvalget den 24.4.1932 fik den fælles dansk-frisiske liste »Slesvigsk og frisisk hjemstavn« i Ejdersted kun 26 stemmer, heraf 18 i Tønning. Jvf. Grænsevagten 1932, s. 287ff.
- 12) Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 507
- 13) DGFl 7, »Tyske overgreb 1926-1939«, Borgmester Altmann/Tønning til DRP, dateringen til 1933 fremgår af indholdet.
- 14) DGFl, Tønning-sagen XXX, Altmann til DRP, 3.3.1933.
- 15) Oversigt i Grænsevagten 1933, s. 437ff.
- 16) DGFl, Tønning-sagen XXX, Altmann til DRP, 10.4.1933.
- 17) DGFl, Tønning-sagen XXX, Altmann til DRP, 10.5.1933 m. bilag.
- 18) DGFl, Tønning-sagen XXX, Landråd Hamkens til borgmester Meusser/Tønning, 19.4.1934 m. afskrift af forespørgsel fra Staatspolizeistelle Altona til landråden i Ejdersted af 16.4.1934.
- 19) DGFl, Tønning-sagen XXX, Hermannsen/Gestapoinspk.Fl til Stapostelle/Schleswig/Altona, 31.8.1934.
- 20) DGFl, 7, »Tyske overgreb 1926-1939«, Meusser til DPP/Fl., 25.8.1934.
- 21) således den grænsepolitiske redaktør Ernst Grunow i FIN 7.9.1934.
- 22) AA pk. 114, D. 649353-59, Hermannsen til Stapostelle Schleswig/Altona, u.d.
- 23) aftrykt i Grænsevagten 1934, s. 300-01, sign. Fr.Petersen og Johann Lieb.
- 24) DGFl, Tønning-sagen XXX, Krim.Ass. Hansen/Stapoinsp.Fl. til borgmesteren i Tønning, 1.9.1934.
- 25) jvf. f.eks. Lecker Anz, HusN, SHLZ, alle 3.9.1934.
- 26) artiklen »Nejstemmer og mindretalsfrihed«, Grænsevagten 1934, s. 284ff.
- 27) Grænsevagten 1934, s. 317-18. J.Chr.Nielsen var blevet løsladt under henvisning til »Straffreiheitsgesetz« af 7.8.1934 § 2, stk. 1. Dette nævnes i en skrivelse fra Dr.Thamling/Der Oberstaatsanwalt til Nielsen, 10.3.1935, i : DGFl 8, pk.475. Det lyder mærkeligt, at han skulle kunne

- falde ind under en amnesti udstedt tre uger inden hans arrestation. Meningen var vel, at man intet havde på ham, men ikke ville indrømme det.
- 28) Anmeldelsen blev indgivet den 24.9.1934 under påberåbelse af Strafgesetzbuch § 186. DGF1 8, pk. 475, Dr.Thamling/Der Oberstaatsanwalt til Nielsen, 10.3.1935.
  - 29) UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 569, 25.9.1934.
  - 30) Grænsevagten 1934, s. 193, samt tillæg s. 59-60. H.P.Hansens tale er trykt in extenso på s. 190-96.
  - 31) DGF1 7, »Tyske overgreb 1926-1939«, Borgmester Meusser til DPP/F1, 25.8.1934.
  - 32) DGF1 4, 289, DG til borgmesteren i Tønning, 15.9.1934.
  - 33) Gengivet in extenso i GFA pk. 15: Fr.Petersen til Grænseforeningen, 9.10.1934, no. 2455/34; Borgm. Meusser til DG, 8.10.1934.
  - 34) UM 7.y.22, DG til Meusser, 7.11.1934, bilag til indb. no. 677 af 8.11.1934.
  - 35) se Kulturwehr 1928, s. 486.
  - 36) UM 7.y.9.a, pk. VI, Steenholdt/KF1 til UM, no. 706, 6.11.1935.
  - 37) UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 569, 25.9.1934.
  - 38) UM 7.y.22, M.Birke/Grænseforeningen til H.A.Bernhoft/UM, 2924/34, 12.11.1934 + bilag: H.P.Hansen til UM, 12.11.1934.
  - 39) UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 191, 13.3.1935; Steenholdt/KF1 til Ryder/UM, 22.10.1935. Se desuden Dansk Skole-, s. 152-53.
  - 40) Dansk Skole-, s. 155.
  - 41) FIN 6.11.1935; UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 709, 7.11.1935.
  - 42) AA pk. 114, 649478-79, Heller/Gestapo til AA, 11.11.1935.
  - 43) efter Grænsevagten 1935, s. 294-96.
  - 44) DGF1 36, pk. 480, DG til Frick/RMdI, 12.12.1935.
  - 45) Grænsevagten 1936, s. 36.
  - 46) AA pk. 114, D 649501, Richthofen til AA, 20.12.1935.
  - 47) UM 7.y.22, Gkl. Yde/Hamborg til UM, no.66, 18.1.1936. Lohses tal og oplysninger stammede fra en liste, som borgmester Meusser/Tønning efter anmodning havde tilsendt NSDAP's kredsledelse den 4.7.1935, DGF1, Tønning-sagen XXX, NSDAP/Kreisleitung Eiderstedt til Polizeibehörde der Stadt Tønning, 4.7.1935, og Meusser til Kreisleitung, 4.7.1935.
  - 48) UM 7.y.22, referat af H.P.Hansen, 22.1.1936; H.A.Bernhoft til Grænseforeningen, 25.1.1936, og UM til KF1, no. 16, 25.1.1936.
  - 49) UM 7.y.22, Falkenstjerne/UM til Larsen, 25.1.1936.
  - 50) Larsen tænkte på lærer Kilde Jensen, som i øvrigt ikke var gift, og gik ud fra, at Lohse mente den ligeledes ugifte børnehavelærerinde Damgaard-Poulsen. Lohse mente imidlertid Jørgen Jørgensen + viv.
  - 51) UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 84, 29.1.1936. Den principielle danske holdning fremgår f.eks. af UM 7.b.125, ministerens skrivelse no. 268 af 28.12.1933: »..... i almindelighed ikke at ville drøfte behandlingen af mindretallene eller disses forhold med den tyske regering, og navnlig ikke tillade nogen tysk indblanding i *vore* forhold nord for grænsen.«

- 52) UM 7.y.22, L.Larsen til Falkenstjerne/UM, 30.1.1936.
- 53) Falkenstjernens notits på den i note 52 nævnte skrivelse.
- 54) UM 7.y.22, H.A.Bernhoft til Larsen, 6.2.1936.
- 55) UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 103, 5.2.1936, og notits af Falkenstjerne på samme.
- 56) UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 110, 7.2.1936.
- 57) UM 7.y.22, H.P.Hansen til UM, no. 529/36, 27.2.1934, og Fr.Petersen til Birke, 8.2.1936.
- 58) UM 7.y.22, Fr.Petersen til Birke, 8.2.1936.
- 59) Grænsevagten 1936, s. 164ff.
- 60) Um 7.y.22, Gkl. Yde til UM, no. 323, 18.4.1936.
- 61) UM 7.y.22, L.Larsen til UM, no. 349, 28.4.1936.
- 62) Kronika, Lys i vinduet, s. 46. Clausen-Korffs rolle fremgår af AA pk. 114, D 840821-31, Clausen-Korff til v.Trotha, 26.1.1936. C-K var nord-slesviger, jurist og en af stifterne af NSAN samt rådgiver for de skiftende »Landesführer«e.
- 63) DGfI, Tønning-sagen XXX, DRP til borgmester Meusser/Tønning, 15.6.1936, og Meusser til DRP + bilag, 18.6.1936.
- 64) DGfI, Tønning-sagen XXX, Landråd Hamkens til Meusser m.fl., 27.10.1936, afskrift af Gestapo/Kiel til Landråden i Tønning; Meusser til Landråden i Tønning, 30.11.1936 og 21.12.1936.
- 65) se bilag 1. Da foreningen ikke offentliggjorde eller førte officielle statistikker over medlemstal, er disse behæftet med en vis usikkerhed. Således er det heller ikke altid klart, hvilken dato optællingen er foregået, hvilket er væsentligt, da der synes at have været en vis gennemtræk i Ejdersted-foreningen.
- 66) se bilag 2.
- 67) Dänentum in Eiderstedt? Hrsgg. v.d. Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft. Kiel 1936.
- 68) Grænsevagten 1936, s. 230-34.
- 69) H.P.Hansen den 28.5.1935, se Grænsevagten 1935 s. 158ff, og Svend Johannsen den 20.10.1935, samme s. 330-33.
- 70) Grænsevagten 1936, s. 230-34, geng. in extenso på s. 232-34, Vilh. la Cour til V.Pauls, 20.1.1936.
- 71) FIavis 2.7.1936.
- 72) jvf. Fink s. 117, og Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 566.
- 73) Tägil s. 74, og Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 558.
- 74) WuSA pk. 13, DOP/dr.Schow til Ernst Schröder, 19.9.1936, og DOP til WuS, 2.10.1936.
- 75) WuSA pk. 16, usigneret manuskript, dateret d. 30.10.1936.
- 76) materiale herom i UM 7.c.98.
- 77) UM 7.c.158, H.J.Hansen: Grænsepolitisk oversigt 1937.
- 78) Dette fremgår ikke mindst af valgtallene, saml. v.Jessen, III, s. 209ff., og 510ff.
- 79) Eksempelvis investerede de tyske myndigheder i slutningen af 30'erne ikke ringe beløb i børnehaver. Af WuSA fremgår meget klart, at nationalpolitiske hensyn spillede en meget stor rolle i denne forbindelse. På

den anden side var det for de lokale instanser praksis at benytte en national argumentation i bevillingsansøgninger ud fra en forventning om ad denne vej at fremme ansøgningen. Såvel Danmark som Tyskland lod tilflyde mindretallene i den anden stat offentlige midler gennem private institutioner og foreninger. En dyberegående undersøgelse af disse forhold ville være særdeles betydningsfuld, men ligger uden for denne fremstillings rammer.

- 80) WuSA pk. 16, usign. referat af »Besprechung über Grenzfragen«, 11.11.1936. Deltagerliste i WuSA pk. 13.
- 81) WuSA pk. 12, Ernst Schröder til (50 tillidsmænd m.fl.), 20.11.1936 + bilag: Rundbrief no. 1, dat. 20.11.1936.
- 82) WuSA pk.13, Wallroth/DRP til (RuPrMdI), 20.11.1936.
- 83) WuSA pk. 13, notits dat. 8.2.1937 af Heitmann på afskrift af brev: Katrine Boysen og Maren Sørensen til Andresen/Skovlund?, 28.1.1937.
- 84) WuSA pk. 13, Hauptlehrer Andresen/Lindholm til Ernst Schröder, 16.2.1937. Dette kun et blandt mange eksempler.
- 85) Bøgh-Andersen, Fiskersøn, s. 224.
- 86) WuSA pk. 13, Ernst Schröder til Lohse, 21.5.1937.
- 87) FlAvis 8.5.1937.
- 88) refereret i Grænsevagten 1937, s. 248.
- 89) nævnes af Andreas Hanssen i dennes årsberetning, se Grænsevagten 1937, s. 264.

Noter til kapitel VII - Nazistisk folkegruppepolitik i teori og praksis. Det tiltagende tyske pres mod mindretallet i årene 1937-1939. s. 282.

- 1) se Berliner Börsenzeitung og Der Angriff, begge 6.2.1934.
- 2) jvf. Grænsevagten 1937, s. 514.
- 3) se Sjøqvist s. 48ff. Kronika, Lys i vinduet, s. 13ff, 21ff.
- 4) FlAA ks. 7, Berndt/Promi til FlAvis, og samme til Ernst Christiansen, begge 19.8.1937. De omtalte artikler havde været trykt i Der Schleswiger resp. 9. og 20.6.1937. For dette og det følgende, jvf. desuden Tägil, Der Schleswiger.
- 5) FlAvis 22.8.1937.
- 6) Ikke bevaret, omtales i FlAvis 24.8.1937. Kronika, Lys i vinduet, s. 80.
- 7) Ernst Christiansens privatarkiv, Kronika til Christiansen, 23.8.1937.
- 8) aftryk i FlAvis 26.8.1937 og i Grænsevagten 1937,s. 361.
- 9) FlAvis 24.8.1937. Grænsevagten 1937, s. 368ff. Kronika, Lys i vinduet, s. 80.
- 10) UM 7.y.15.b. notits dateret 23.8.1937.
- 11) AA pk. 192, E 012708-10, Renthe-Fink til AA, 25.8.1937.
- 12) FlAA ks. 7, Berndt/Promi til AA, 19.8.1937.
- 13) FlAA ks.7, AA til GesKop, 23.8.1937; AA pk. 267. D 527049, telegram, Renthe-Fink til Aschmann, 24.8.1937, afs kl.13.20.
- 14) se Tägil, Der Schleswiger, s. 314.
- 15) jvf. KFIA 7.y.15.c, læg 4, afskrift af redegørelse dat.4.9.1937, forf. af Kronika, bilag til UM til KFL, no. 184, 17.9.1937. De ni punkter

- offentliggjordes i FIavis m.fl.andre blade d. 27.8.1937.
- 16) Berliner Börsenzeitung 26.8.1937. Dansk overs. i FIavis 27.8.1937, Jvf. desuden Tägil, Der Schleswiger, s. 319.
  - 17) KFIA 7.y.15.c, læg 4, Herluf Zahle til UM, no. 1461, 26.8.1937.
  - 18) FIAA ks. 7, Promi til FIavis, 30.8.1937.
  - 19) Nationaltidende 28.8.1937.
  - 20) FIAA ks. 7, Kronika til Ernst Christiansen, 30.8.1937.
  - 21) KFIA 7.y.15.c, læg 4, Falkenstjerne/UM til KFI, no. 184, 17.9.1937.
  - 22) FIAA ks. 7, Goebbels til Lohse, 8.9.1937 (Fotokopi fra AA's arkiv). Vedr. beslaglæggelser: Politiet i Åbenrå beslaglagde den 28.8.1937 50.000 eksemplarer af et hjemmetysk flyveskrift om Stollig-sagen. Se Grænsevagten 1937, s. 411.
  - 23) UM 7.y.15.b, pk. I, Herluf Zahle til UM, no. 1578, 19.9.1937 med påtegning af H.J.Hansen, 20.9.1937.
  - 24) FIAA ks. 7, Lohse til Goebbels, 21.9.1937. (Fotokopi fra AA's arkiv). Denne skrivelse gik i kopi til bl.a. DRP, Kracht og Schröder.
  - 25) se f.eks. de sager, der er omtalt i FIavis d. 26.8.1937.
  - 26) FIAA ks. 7, Jens Møller til Lohse, 25.9.1937.(Fotokopi fra AA's arkiv).
  - 27) Jyllandsposten 29. og 30.8.1937.
  - 28) se Grænsevagten 1937, s. 274ff.
  - 29) se Tägil, Der Schleswiger, note 26 på s. 461.
  - 30) FIAA ks. 7, Claus Petersen til Ernst Schröder, 29.9.1937. (Tägil giver 27.9. på grundlag af brev fra Claus Petersen til Lohse den 29.9.) Kan ikke passe, da den her benyttede fotokopi er efter originalen. Se Tägil, Der Schleswiger, s. 322. Schröders artikel findes bl.a. i Der S-H 1937, s. 178ff.
  - 31) hvf. f.eks. det i note 26 anførte brev. Desuden Grænsevagten 1937, s. 444. FIavis 17.10.1937, Hejmdal 28.10.1937.
  - 32) AA pk. 267, læg 8, D 527068-73, optegnelse af Ernst Schröder, 11.11.1937.
  - 33) se f.eks. FIN 23.10.1937.
  - 34) Grænsevagten 1937, s. 338ff, og Nationaltidende 10.10.1937.
  - 35) KFIA 7.y.15.c, L.Larsen til UM, no. 603, 23.10.1937
  - 36) SHTZ 27.10.1937, artiklen sign. Sinnbeck-Hansen.
  - 37) FIAA ks. 7, Renthe-Fink til v.Grundherr, 29.10.1937. (Fotokopi fra AA's arkiv).
  - 38) FIAA ks. 7, v.Grundherr til Renthe-Fink, 3.11.1937.(Fotokopi fra AA's arkiv).
  - 39) AA pk. 267, Goebbels til Lohse, 3.11.1937.
  - 40) AA pk. 267, Lohse til Goebbels, 13.11.1937. Jvf. FIavis 4.11.1937. Det beslaglagte nazistiske blad hed »Deutsche Volkswirtschaft« og blev beslaglagt den 3.11.1937.
  - 41) AA pk. 267, Goebbels til Lohse, 23.11.1937.
  - 42) FIAA ks. 7, Berndt/Promi til Ernst Christiansen, 23.11.1937.
  - 43) FIAA ks. 7, Berndt/Promi til Ernst Christiansen, 7.12.1937.
  - 44) Tägil, Der Schleswiger, s. 325. Kronika, Lys i vinduet, s. 116ff.
  - 45) se AA pk. 267, læg 8, D 527074-75, Ernst Schröder til v.Grundherr,

- 14.12.1937 + bilag.
- 46) se Schröders tilføjede bemærkninger på det i note 45 omtalte brev, samt v.Grundherr's notits i marginen, v.Gr. 17.12.1937.
  - 47) AA pk. 258, D 528641-43, optegnelse af v.Grundherr, 21.1.1938.
  - 48) jvf. Tägil, Der Schleswiger, s. 325.
  - 49) se UM 7.y.15.b, pk. I, »Referat af møde i Det udenrigske Nævn den 9. december 1937 vedrørende den af det tyske propagandaministerium udsendte rettelse til redaktør Kronikas fremstilling af konferencen af 26. aug. 1937 mellem ham og rigsregeringens stedfortrædende pressechef, ministerialråd Berndt og regeringsråd Bade.«
  - 50) »Danmark, Dannebrog, Dannevirke«, senere Slesvig-Ligaen. National forening, formentlig den eneste, der med rette kunne betegnes som »ny-ejder-dansk«. Oprettet 1920. Især i begyndelsen stærkt højreorienteret, til tider med antisemitiske undertoner.
  - 51) NZ 20.11.1937. Selve opråbet har det desværre ikke været muligt at opspore, men det er refereret i en lang række aviser, jvf. note 52. Her cit. efter KFIA 7.R.21.a, L.Larsen til UM, no. 687, 23.11.1937.
  - 52) se Hejmdal 22.11., FlAvis 23.11. og 24.11., Jyske Tidende 24.11., FlAvis 25.11.1937; Grønsevagten 1937, s. 553; Erklæring udsendt af H.Jefsen Christensen over Ritzaus Bureau den 25.11.1937, Sønderborg Socialdemokrat 26.11.1937. Desuden KFIA 7.R.21.a, Svend Johannsen til Boeck/DDD, 23.11.1937; Johannsen tog skarpt afstand fra hverveopråbet og Südschleswigsche Flugschriften, som han betegnede som ulæselige.
  - 53) NZ 20.11.1937, FIN 22.11.1937.
  - 54) Grønsevagten 1937, s. 508.
  - 55) Grønsevagten 1938, s. 38-39.
  - 56) Kronikas privatarkiv, mappe III, Kronika til Schoch/Nationaltidende, 30.10.1938.
  - 57) se ZSHG bd. 100, 1975, P.Hopp: Bodenkampf und Bauernbewegung, s. 222ff.
  - 58) et omfattende materiale om Slesvigsk Kreditforening findes i KFIA-Fl 7.y.18.a.
  - 59) se f.eks. Hamburger Nachrichten 23.12.1927; SIN 22.7.1930.
  - 60) KFIA-Fl 7.y.18.a, pk. I, L.Larsen til UM, no. 161, 31.3.1937 + 2 bilag: Beretning og regnskab for Slesvigsk Kreditforening, e.G.m.b.H., IX. beretningsår (1936), 11.3.1937. I årsberetningen hedder det bl.a. : »Trods pengekrise og øgede valuta-vanskeligheder er det lykkedes Kreditforeningen at forstørre sin beholdning på likvide midler, således at den fuldt og helt har kunnet imødekomme de krav, der fra den danske befolknings side i Sydslesvig er blevet stillet til den.«
  - 61) se F. Petersens artikel »Jordspørgsmålet i Sydslesvig« i Grønsevagten 1938, s. 295ff, særlig s. 297-98.
  - 62) se f.eks. Tägil s. 93ff.
  - 63) UM 7.y.17.a, L.Larsen til Falkenstjerne/UM, 11.12.1937.
  - 64) FlAvis 12.12.1937.
  - 65) FIN 13.12.1937, VB 12.12.1937, FlAvis 14.12.1937.

- 66) Tägil s. 97.
- 67) UM 7.y.17.a, L.Larsen til UM, no. 757, 18.12.1937.
- 68) UM 7.y.17.a, P.Hansen/NSDAP-Ortsgruppe Löwenstedt til Kreisleitung Husum, 3.8.1937, bilag til indb. no. 757. se desuden Grænsevagten 1933, s. 429ff, 1934, s.155 og 330, 1938 s. 6 vedr. rekruttering til de tyske skoler.
- 69) Hejmdal 29.12.1937.
- 70) WuSA pk. 13, M.Carstensen/Kollund til WuS, 19.8.1937 + bilag: HusN 16.8.1937.
- 71) WuSA pk. 13, M.Carstensen til WuS, 22.8.1937.
- 72) UM 7.y.17.a, P.Hansen/Lyngsted til Kreisleitung Husum, 12.8.1937, bilag til kons. indb. no. 786/37. Om den omtalte Lorentzen findes en anelig mængde materiale i WuSA pk. 13 og 14. Da han og hans familie var de mest åbenlyst dansksindede på egnen, var han Carstensens vigtigste objekt for overvågning, hvorfor der foreligger en lang række indberetninger om Lorenzens gøren og laden, om forsøg på påvirkning af hans børn osv.
- 73) UM 7.y.17.a, L.Larsen til UM, no. 757, 18.12.1937, og W.Thomsen til Anebengericht, 26.8.1937, bilag til kons. indb. no. 786/37.
- 74) UM 7.y.17.a, dr. Hinrichsen til Landesbauernschaft, 22.8.1937, bilag til kons. indb. no. 786/37.
- 75) WuSA pk. 13, M.Carstensen til WuS, 20.10.1937; M.Carstensen til Kleist/Bredsted, 24.11.1937; Kleist/Bredsted til Ernst Schröder, 26.11.1937 og Heitmann/WuS til Kleist/Bredsted, 30.11.1937.
- 76) se UM 7.y.17.a, DG til RuPrMfEuLw, 23.12.1937, og referat sig.n PW og Ryder sammesteds, dateret 23.2.1938.
- 77) UM 7.y.17.a, notat af Ravn, 18.12.1937.
- 78) FIN 22.12.1937. Grænsevagten 1938, s. 24-26. Desuden de i note 76 anførte dokumenter.
- 79) Grænsevagten 1938, s. 26.
- 80) UM 7.y.17.a, DG til RuPrMfEuLw, 23.12.1937; DG til Landesbauernschaft, 23.12.1937 og DG til Springorum/RmdI, 30.12.1937.
- 81) WuSA pk. 14, List/RPA til Ernst Schröder, 15.2.1938.
- 82) WuSA pk. 14, Landesbauernschaft til RuPrMfEuLw, 11.4.1938. (Svar på en ikke kendt skrivelse af 5.4.1938).
- 83) WuSA pk. 14, DOP til Ernst Schröder, 17.5.1938, indeholdende afskrift af: dr.Bretsneider/RuPrMfEuLw til RuPrMdI, 22.4.1938.
- 84) WuSA pk. 14, dr.Vollert/RuPrMdI til DOP m.fl., 27.4.1938.
- 85) WuSA pk. 14, Kleist/Bredsted til Ernst Schröder, 5.5.1938, og Heitmann til Kleist/Bredsted, 10.5.1938.
- 86) WuSA pk. 14, M.Carstensen til WuS, 5.5.1938.
- 87) Dommen findes i afskrift blandt akterne i UM 7.y.17.a, bilag til indb. no. 567/38 af 6.8.1938. Jvf. tillige L.Larsen til UM, no. 533, 21.7.1938.
- 88) Notits i UM 7.y.17.a, 10.8.1938, sign Ry(der).
- 89) Saml. bilag 1 og 2.
- 90) Grænsevagten 1936, s. 208 og tillæg til samme, s. 53ff.

- 91) WuSA pk. 13, Wallroth/DRP til (RuPrMdI), 20.11.1936.
- 92) WuSA pk.17, Hoppe/NSDAP til Ernst Schröder, 25.10.1937.
- 93) Sydslesvig gennem Tiderne, III, s. 581-82.
- 94) RGBl 1935, I, s. 1160, »Verordnung über die Gewährung von Kinderbeihilfen an kinderreiche Familien«, 15.9.1935; og Grænsevagten 1938, s. 94.
- 95) DGFl-Månedsbetretninger, jan 1938, s. 144.
- 96) FIAA ks. 25, stærkt forkortet referat, håndskrevet.
- 97) Grænsevagten 1938, s. 98.
- 98) FIAA ks. 22, Finanzamt Fl. til DG, 27.1.1938.
- 99) RGRl 1938, I, s. 989, »6. Durchführungsbestimmungen«, 31.8.1938.
- 100) Grænsevagten 1938, s. 98.
- 101) FIAA ks. 22, DG til Schow/DOP, 31.1.1938, og Lohse til DG, 5.2.1938.
- 102) DGFl-Månedsbetretninger, febr. 1938, s. 148.
- 103) FIAA ks. 22, DG til R.Hess/Reichsparteileitung, 12.2.1938. Datering, se note 102).
- 104) AA pk. 259, D 534370-72, Beckmann til DG, 22.2.1938.
- 105) Der er ikke omtalt svar i månedsbetretningerne fra 1938.
- 106) FIAvis 8.4.1938; Grænsevagten 1938, s. 174ff.
- 107) KFIA 7.c.33, læg 7, 1. del, Larsen til UM, no. 283, 8.4.1938.
- 108) KFIA 7.c.33, læg 7, 1.del, telegram, DG til Hess. 8.4.1938.
- 109) KFIA 7.c.33, læg 7, 1. del, L.Larsen til UM, no. 286, 9.4.1938. Vedr. folketællingen se s. 339ff.
- 110) »Socialhjælpen til de børnerige familier og denne statshjælps betydning«, FIAvis 12.8.1938, Grænsevagten 1938, s. 280-88 og på tysk i Der Schleswiger, aug. 1938, m.m.fl. steder.
- 111) DGFl 3, DG til Hess, 27.4.1938.
- 112) AA pk. 259, D 534367, Renthe-Fink til AA, 3.5.1938; D 534373-74, Bismarck til Renthe-Fink, 12.5.1938.
- 113) AApk. 259, D 534379, Stellv. d.Führers til AA, 25.5.1938.
- 114) jvf. H.A.Jacobsen, s. 234ff.
- 115) AA pk. 259, D 534380, Bismarck/AA til VoMi, 31.5.1938.
- 116) DGFl 3, DG til Hess, 3.6.1938; og telegram, dr. Luig/VoMi til DG, 10.6.1938.
- 117) Grænsevagten 1938, s. 239.
- 118) FIAvis 14.5.1938.
- 119) DGFl 3, DG til dr.Luig/VoMi, 22.6.1938.
- 120) DGFl 3, referat af forhandling d.24.6.1938.
- 121) DGFl 3, DG til NSDAP/Kreisleitung FlStadt, 2.7.1938.
- 122) GFA pk. 17b, GF's FU's protokol, s. 160, 17.6.1938; og DGFl, Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 41-43, 5.7.1938. Staunings udtalelser er refereret i bl.a. Socialdemokraten 4.5.1938 og FIAvis 5.5.1938.
- 123) DGFl 3, DG til Hoppe/Stadtkreisleitung Fl, 27.7.1938, og Hoppe til DG, 28.7.1938.
- 124) DGFl 3, DG til dr.Luig/VoMi, til Frick/RMdI og til dr. Springorum/RMdI, alle 27.7.1938.

- 125) DGFl 3, DG til Hoppe, 18.8.1938.
- 126) Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 588.
- 127) DGFl, Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 44-46, 6.9.1938.
- 128) AA pk. 259, D 534403-04, Grundherr til Ernst Schröder, 13.9.1938.
- 129) AA pk. 259, D 534405, Ernst Schröder til Grundherr, 7.10.1938.
- 130) DGFl, Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 47-48, 1.10.1938, og FIAA ks. 22, DG til Hitler, 4.10.1938.
- 131) DGFl 3, Der Reichminister und Chef der Reichskanzlei til DG, 19.10.1938.
- 132) DGFl 3, telegram, DG til RUPrMdI, 2.11.1938.
- 133) FIAA ks. 22, Beckmann til DG, 21.10.1938. Omtalt i FIAvis 23.10.1938.
- 134) KFIA 7.c.33, læg 7, Dons Møller til UM, no. 731, 24.10.1938, og Dons Møller til Gustav Rasmussen, 25.10.1938.
- 135) For denne og de følgende sider: Der er bevaret to referater af dette møde, a) »Referat over forhandlingerne den 8. november 1938 på rådhuset« i FIAA ks. 22, og b) »Vermerk über die Verhandlung mit den Vertretern der dänischen Volksgruppe in Schleswig-Holstein im Rathaus in Flensburg am 8. November 1938«, dat. Kiel 11.11.1938, sign. af Reg.ass. v.Prött, i AA pk 259, D 525228-31.
a, som formentlig er udarbejdet af L.P.Christensen, er langt det mest omfattende og bærer præg af at være nedskrevet under selve forhandlingen eller kort tid efter på basis af detaljerede notater. Det er til dels affattet i direkte tale og synes at afspejle forhandlingsforløbet. Der er således ikke tale om nogen systematisk inddeling eller lign.
b, som er væsentligt kortere, systematisk opbygget efter emner og bærer præg af at være affattet med henblik på at skulle læses af højere instanser. Således refereres de danske klager, men argumentationen ikke, hvorved klagerne kommer til at virke temmelig kværlantiske. De tyske synspunkter kommer derimod klart frem, således at slutindtrykket bliver, at der har været tale om betydningsløse misforståelser, som man fra tysk side er mere end villig til at skaffe ud af verden, hvis blot mindretallet ville lade være med at skjule marxister i sine rækker. Fremstillingen her hviler hovedsageligt på *a*, som virker langt mere autentisk og mindre efterrationaliseret end *b*.
- 136) Dette nævnes ikke i referat *b*, i følge hvilket Springorum skulle have indledt med at spørge, »ob die dänische Volksgruppe dadurch in ihrer Existenz gefährdet sei, dass ihre Mitglieder keine Arbeit erhielten. Dies wurde von dänischer Seite verneint.«
- 137) i følge *b* skulle Bøgh-Andersen have sagt, »dass in die dänischen Schulen keine Kinder aus kommunistischen Familien aufgenommen würden, da die internationale Einstellung der Eltern nicht mit dem Volkstumsgedanken zu vereinen sei.« Dette skulle Tage Jessen tillige have forsikret også gjaldt for Den slesvigske Forenings vedkommende. Påfaldende nok er disse ytringer ikke omtalt i referat *a*. De må imidlertid antages at være autentiske, da referat *b* ellers ikke ses at tillægge nogen person ytringer, som ikke i mere eller mindre enslydende form også

- forekommer i *a*.
- 138) Dette sidste er ikke nævnt i *b*, som i stedet til slut lægger særlig vægt på 1) at henvendelser til Føreren er »untunlich«, og 2) at offentliggørelse i pressen ville betyde, at en sag ikke mere ville kunne drøftes med myndighederne. Jvf. s. 366.
  - 139) KFIA 7.c.33, læg 7, Dons Møller til Falkenstjerne/UM, 25.11.1938. Selve forhandlingen er refereret i Dons Møllers indberetning til UM, no. 770 af 9.11.1938, og no. 786 af 14.11.1938.
  - 140) AA pk. 259, D 525223-24, Schröder til Grundherr, 10.11.1938. I betragtning af, at natten mellem den 9. og 10. november 1938 var den såkaldte »Krystalnat«, synes Schröders bekymring for udenlandsk interesse for den sydslesvigske småtingsafdeling noget ude af proportion.
  - 141) Nordmark-Jugend 1.12.1938, FIavis 4.12.1938.
  - 142) AA pk. 259, D 525227, Schröder til Grundherr, 17.11.1938, Grundherrs bemærkning i marginen.
  - 143) AA pk. 259, D 525234, Renthe-Fink til AA, 8.12.1938, og D 525235-37, Renthe-Fink til AA, 15.12.1938.
  - 144) se DGFI-Månedsbere­tninger, jan. til april 1939, s. 161-170.
  - 145) DGFI 3, DG til Beckmann, 11.2.1939.
  - 146) DGFI 3, Beckmann til DG, 21.2.1939, og »Forhandling på Flensborg rådhus lørdag eftermiddag klokken 4 den 27. april 1939.« Udat. og usign. referat. For at sikre arbejdskraft til de løbende rustningsarbejder og for at have et lovgrundlag for arbejdernes vilkårlige tvangsudskrivning under krigen, forordnede Göring den 22.6.1938 indførelse af »Dienstpflicht zur Überwindung des Mangels an Arbeitskräften«. Se Deutsche Geschichte, III, s. 251.
  - 147) FIAA ks. 24, Beckmann til DG, 5.5.1939.
  - 148) DGFL-Folkerådsprotokol, s. 25, 11.5.1939.
  - 149) I 1941 ændredes reglerne således, at kun tyske »Volksgenossen« kunne modtage denne støtte.
  - 150) DGFI 6, Dr.Kracht til L.P.Christensen, 17.7.1939, og L.P.Christensen til Kracht, 26.7.1939.
  - 151) DGFI-Folkerådsprotokol, s. 34-35, 28.8.1939.
  - 152) Se DGFI-Månedsbere­tninger, juni 1939, s. 178.
  - 153) DGFI 6, referat af Fr.Petersen, dat. 5.7.1939. Trykt i Grænsevagten 1939, s. 403-05.
  - 154) DGFI 6, DG til Arbejtsamt/FI, 7.7.1939.
  - 155) Sydslesvig gennem Tiderne, I, s. 564.
  - 156) Grænsevagten 1938, s. 78.
  - 157) f.eks. Berliner Tageblatt 2.2.1938.
  - 158) Grænsevagten 1938, s. 79.
  - 159) UM 7.y.9.a, L.Larsen til UM, no. 87, 1.2.1938.
  - 160) DGFI-Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 33-36, møderne 1.2. og 1.3.1938.
  - 161) KFIA 7.c.33, læg 7, L.Larsen til UM, no. 181, 3.3.1938.
  - 162) Referat i FIavis 8.3.1938, og Grænsevagten 1938, s. 134-35.
  - 163) FIavis 25.3.1938, lederen.

- 164) NSK, refereret efter FIavis 25.3.1938.
- 165) jvf.f.eks. Berliner Tageblatt 23.3.1938.
- 166) DGFI-Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 36-38, 29.3.1938. Den omtalte pjece findes bl.a. i DCBFI's lokalsamling, sign. 08.99S.
- 167) se Grænsevagten 1938, s. 171, og FIavis 14.4.1938.
- 168) se f.eks. FIN 21.7.1938.
- 169) DGFI-Protokol over tilsynsrådsmøder, s. 54, 6.12.1938.
- 170) samme s. 147ff, 3.11.1936.
- 171) samme s. 33ff, 1.2.1938.
- 172) jvf. note 139. Desuden Grænsevagten 1938, s. 397-98.
- 173) FIAA ks. 22, DG til (flere), 3.12.1938. Svarene findes ligesom listen over medlemmer i DGFI 6, 290.
- 174) DGFI-Folkerådsprotokol, s. 3ff, 4.1.1939.
- 175) KFIA 7.c.33, læg 7, Dons Møller til UM, no. 76, 27.1.1939.
- 176) DGFI-Folkerådsprotokol, s. 6, 4.1.1939.
- 177) samme s. 7-9, 23.1.1939. Planskitsen i DGFI 6, 290.
- 178) FIAA ks. 22, Kronika til L.P.Christensen, 27.1.1939.
- 179) DGFI-Folkerådsprotokol, s. 12-13, 6.3.1939, og s. 14-18, 3.4.1939.
- 180) se FIavis 15.4.1939.
- 181) FIavis 19.4.1939, lederen. Fricks tale i AA pk. 256, D 536152-95, s. 15-16. Ref. i FIavis 31.3.1939. Vedr. de øvrige blades tavshed, se KFIA 7.c.33, læg 7, Dons Møller til UM, 4.4.1939, no.290.
- 182) DGFI-Folkerådsprotokol, s. 19-21, 17.4.1939, og s. 23-24, 2.5.1939.
- 183) FIavis 4.5.1939
- 184) de planlagte møder omtalt i folkerådsprotokollen, s. 23-24, 2.5.1939.
- 185) UM 7.c. 103, bilag til kons. indb. no. 431; datoen oplyst i : Dons Møller til UM, no. 431, 24.5.1939.
- 186) FIavis 17.5.1939.
- 187) DGFI-Folkerådsprotokol, FU-møde 25,5,1939, s. 26
- 188) samme 5.6.1939, s. 27-28.
- 189) samme 16.6.1939, s. 29-31.
- 190) DGFI 6, 290, DG til Frick, 24.6.1939.
- 191) DGFI-Månedsberejninger, s. 180-83, juli og aug. 1939.
- 192) DGFI 6, 290, Landråd Schröder til DG, 25.7.1939, og DG til Schröder, 8.8.1939.
- 193) DGFI-Folkerådsprotokol, s. 34-35, 28.8.1939.
- 194) jvf. Stat.d.Dt.Reichs, Bd. 552. Det er muligt, at de manglende tal for »Volkszugehörigkeit« endnu lader sig opspore. Se Th.Veiters artikel »Die Sprach- und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnissen der Volkszählung von 1939« i Europa Ethnica 1965, s. 109ff. Hidtil har det dog ikke været muligt.
- 195) Broszat, Staat, s. 432.
- 196) jvf. KFIA 7.c.33, pk. V, »Indtryk fra Sydslesvig - september 1933« af A.Torp, 26.9.1933.

Forkortelsesliste

AA	Auswärtiges Amt
Abt. 301	Oberpräsidium zu Kiel, arkiv i LAS
Abt. 309	Regierung zu Schleswig, arkiv i LAS
ADBG	Allgemeiner deutscher Gewerkschaftsbund
APA	Aussenpolitisches Amt der NSDAP
BA	Bundesarchiv, Koblenz
BDM	Bund deutscher Mädel
DAF	Deutsche Arbeitsfront
DAZ	Deutsche Allgemeine Zeitung
DCB	Document Center, Berlin
DCBF1	Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg
D.D.D.	Ligaen Danmark - Danevirke - Danebrog, (Slesvig-Ligaen)
Der SH	Der Schleswig-Holsteiner
DG	Dansk Generalsekretariat, Flensborg
DGF1	Dansk Generalsekretariats arkiv, i DG og LAÅ
DGO	Deutsche Gemeindeordnung
DNB	Deutsches Nachrichten Bureau
DOP	Overpræsidenten i Kiel, (overpræsidiat)
DPP	Politipræsidenten i Flensborg (politipræsidiat)
DRP	Regeringspræsidenten i Slesvig (regeringspræsidiat)
DsU	De sydslesvigske Ungdomsforeninger
FAZ	Frankfurter Allgemeine Zeitung
Fl	Flensborg
FlAA	Flensborg Avis' arkiv, i DCBF1
FlAvis	Flensborg Avis
FlGenAnz	Flensburger General-Anzeiger
FIN	Flensburger Nachrichten
FU	Forretningsudvalg
Ges Berlin	Dansk gesandtskab, Berlin
Gestapa	Geheimes Staatspolizeiamt
Gestapo	Geheime Staatspolizei
GF	Grænseforeningerne
GFA	Grænseforeningens arkiv, i RA
HJ	Hitler-Jugend
HusN	Husumer Nachrichten
KFl	Dansk konsulat, Flensborg
KFlA (-Fl)	Dansk konsulat Flensborgs arkiv, i RA (eller KFl)
KNS	Korrespondenzbüro Nordschleswig
LAS	Landesarchiv Schleswig-Holstein, Slesvig
LAÅ	Landsarkivet for de sønderjyske landsdele Åbenrå
MBliV	Ministerialblatt für innere preußische Verwaltung
MR	Ministerialrat
NFB	Nationaler Flensburg-Block
NSAN	Nationalsozialistische Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig

	wig
NSBO	Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation
NSDAP (-N)	Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei (-Nordschleswig)
NSLB	Nationalsozialistischer Lehrerbund
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt
NZ	Nordschleswigsche Zeitung
OBFl	Overborgmesteren i Flensborg
OKW	Oberkommando der Wehrmacht
ORR	Oberregierungsrat
P.O.	Politische Organisation der NSDAP
PrGS	Preußische Gesetzsammlung
PrMdI	Preußisches Ministerium des Innern
Promi	Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda
PvW	Polizeiverwalter
RA	Rigsarkivet, København
RAD	Reichsarbeitsdienst
RdErl	Runderlaß
RDP	Reichsverband der deutschen Presse
RdZ	Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger
REG	Reichserbhofgesetz
Reg.Ass.	Regierungsassessor
REGericht	Reichserbhofgericht
RGBI	Reichsgesetzblatt
RJF	Reichsjugendführung
RMdI	Reichsministerium des Innern
RPA	Reichspropagandaamt (Kiel)
RR	Regierungsrat
RuPrMdI	Reichs- und Preussisches Ministerium des Innern
RuPrMfEuLw	Reichs- und Preussisches Ministerium für Ernährung und Landwirtschaft
RuPrMfWEuV	Reichs- und Preussisches Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung
S	Slesvig (d.v.s. Sønderjylland)
SA	Sturmabteilungen der NSDAP
SD	Sicherheitsdienst
SHB	Schleswig-Holsteiner-Bund
SHLZ	Schleswig-Holsteinische Landeszeitung
SHTZ	Schleswig-Holsteinische Tageszeitung
SI	Slesvig (by)
SIN	Schleswiger Nachrichten
SS	Schutzstaffeln der NSDAP
StAFl	Stadtarchiv Flensburg, Flensborg
Stat.d. Dt. Reichs	Statistik des Deutschen Reichs
SøÅ	Sønderjyske Årbøger
UM	Det danske udenrigsministerium og/eller dets arkiv, Kø- benhavn
VB	Völkischer Beobachter

VDA	Verein (efter 1936: Volksbund) für das Deutschtum im Ausland
VdnMiD	Verband der nationalen Minderheiten in Deutschland
VoMi	Volksdeutsche Mittelstelle
WHW	Winterhilfswerk des deutschen Volkes
WuS	Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig
WuSA	WuS' arkiv

Personregister

Nogle for fremstillingen mindre væsentlige navne er udeladt.

- Abegg, Waldemar Dr., 45
 Adler, Willi, 87
 Alnor, Karl, Prof. Dr., 220ff, 225, 290, 293
 Altmann, borgmester i Tønning, 249
 Amman, Max, 214f
 Ammende, Ewald Dr., 58f, 60ff, 65, 68
 Andersen, Niels Bøgh, 207, 278f, 329, 342, 343, 347, 348f, 350
 Aschmann, Gottfried, 286

 Bade, Willfried, 286f, 288f, 290, 299f, 302
 Beck, Jozef, 137
 Beckmann, »Gauinspekteur«, 318ff, 328f, 329f, 334f, 350
 Berndt, Alfred Ingemar, 284ff, 299ff, 302, 304
 Bernhoft, Hermann Anker, 263
 Bertouch-Lehn, Rudolph, 118
 Birke, P. L. M., 264
 v. Bismarck, Otto Christian, 322
 Bogensee, Julius, 51, 53, 60, 104, 107, 121, 229f, 336
 Bogs, Alexander, 107f, 180
 Braun, Otto Dr., 72
 Brodersen, Hans, 189f
 Budach, Peter (Hornskov), 30, 38, 51
 Burgwald, Ador Chr., 119
 Bömer, Karl, 215

 Carstensen, M., 309, 310, 313
 Christensen, Hans Jepsen, 135, 326
 Christensen, L. P., 38, 65f, 72, 80, 89, 90, 140ff, 141, 145f, 147, 149ff, 152f, 154, 159, 160f, 168, 197, 201, 207, 317, 330f, 335, 336, 380, 381, 406
 Christiansen, Ernst, 15, 29, 30, 38, 48, 50f, 59, 60ff, 101, 120, 132f, 149, 169, 173, 174, 214f, 216ff, 219f, 220ff, 225, 231, 238, 239, 263, 284ff, 300, 302, 304, 314, 318, 325, 329, 342f, 345ff, 349f, 354
 Clausen, Wilhelm, 82
 Clausen-Korff, Hans, 148, 266
 la Cour, Vilhelm, 94, 164, 183f, 231f, 236, 253, 267f, 293, 295, 311f, 341

 Darré, Walter, 185f, 187, 312
 Deutsch, Jens, 277
 Dietrich, Otto, 212
 Dirks, Dirk, 195
 Dölz, Paul, 250

 Ehlers, Willi, 220f
 Elsner, Kurt Dr., 216
 Eskildsen, Claus, 270, 279
 Essen, Dr. Regierungsrat, 229
 Faber, Per, 223
 v. Fallois, Oberregierungsrat, 146, 187
 Fischer, Heinrich, 200, 201
 Frick, Wilhelm, 11, 57, 138, 144, 155, 156, 192, 229, 326, 344, 348, 350
 Frielitz, tysk presseattaché i Kbhvn., 219, 223, 286
 Fröbe, August Dr., 276f

- Funk, Walter, 211
- Globke, Hans, 233
- Grau, Andreas, 60, 61f
- Grauert, Staatssekretär, 150, 156
- v. Grundherr, Werner, 294f, 297, 300f, 326f, 333, 334
- Grunow, Ernst, 92f, 136, 194, 198f, 252
- Gröndahl, Christen, 115
- Gunnar Gunnarsson, 222
- Gürich, Geheimrat, 25
- Göbbels, Joseph, 211, 285, 291f, 294, 296f, 298ff
- Göring Hermann, 71, 84, 86, 144
- Hamkens, Wilhelm, 182, 249, 266
- Hans, Claus, 152, 157ff, 169, 175f, 324f, 351
- v. Hansemann, Fritz, 81f, 86, 87, 88, 93, 95
- Hansen, A., borgmester i Haslund, 309
- Hansen, August, 329
- Hansen, Cornelius, 33, 38, 84, 86, 87, 115f, 153, 195, 201, 204ff, 231, 318, 329ff, 346, 347
- Hansen, H. P., 231, 255, 257, 267f
- Hansen, Niels, 112
- Hanssen, Andreas Dr. phil., 38, 110f, *III*, 112f, 118f, 120, 194, 195, 199, 209, 231, 279, 325, 336, 345, 346f
- Hanssen, H. P., 271, 272f
- Hass, Paul, 82f, 87, 89f, 93, 94, 152, 154, 168, 170, 172
- Hasselblatt, Werner, Dr., 59f, 61f, 65ff
- Haushofer, Karl, Prof. Dr., 65
- Heitmann, Alfred, 277, 310, 313
- Hermannsen, Hans, 250f
- Hess, Rudolf, 64, 70, 156, 164, 226, 321, 322f, 338
- Heydrich, Reinhard, 228
- Himmler, Heinrich, 322
- v. Hindenburg, Paul, 47, 48, 97, 253
- Hinrichsen, Dr. jur., Amtsgerichts-
rat, 308, 309f
- Hinrichsen, Lorenz, 308ff
- Hitler, Adolf, 11, 44, 48, 64, 98, 124f, 144, 156, 167, 175f, 188, 190, 229, 235, 240, 242, 255, 282, 322, 327, 329, 338, 356, 357, 359, 366, 367, 368, 374
- Hollensteiner, H., 33
- Hoppe, Walter, 315f, 324, 325, 327
- Hugenberg, Alfred, 186
- Ilper, Fr., Slesvig, 30
- Immich, Dr., RJF, 238
- Ingwersen, Peter Dr., 207, 208f, 266
- Jahncke, Dr., leder af promis pres-
seafdeling, 211, 216f
- Jepsen, Chr., 308, 310ff
- Jepsen, Chr., (Valsbøl), 30
- v. Jessen, Franz, 228
- Jessen, Tage, 30, 32, 38, 42f, 47, 48f, 49, 50f, 59, 60, 65f, 75, 90f, 102f, 104, 105, 107f, 127, 129, 130, 132f, 148, 149, 164, 169, 170, 172f, 174, 177, 202, 220, 228f, 231, 232, 270, 274, 303, 316, 318, 323, 324, 326, 329ff, 345, 346, 375, 381, 406
- Johannsen, Hans Peter Dr., 277
- Johannsen, Svend, 127, 259, 267f, 303
- Johannsen, Willi, 329
- Johnsen, M. H., 33
- Jørgensen, Hans, 308, 309, 310
- Jørgensen, Jørgen, 256, 264
- Kaczmarek, Jan Dr., 48f, 51, 59, 60f, 104, 108, 188f, 342
- Kahle, Oscar, 159ff, 163, 179f, 317, 326, 328, 332, 333
- Kardel, Harboe, 275, 277, 298, 307
- Kjems, Niels, 118, 119
- Kleist, borgmester i Bredsted, 310, 313
- Koopmann, Wilhelm, 203
- Kracht, Ernst Dr. Dr., 164, 165,

- 270, 276, 281, 284, 293, 294, 295,
296f, 300, 301, 316ff, 322, 329,
332, 335, 336, 338, 358, 372, 378
Kronika, Jacob, 36, 37, 38, 57f, 59,
60ff, 68, 78, 150, 180, 189f,
215ff, 219f, 220ff, 225, 227, 229f,
235ff, 266, 284ff, 293, 298ff, 303,
304, 339, 342f, 346f, 363, 369,
375, 380, 406
Kürbis, Heinrich, 45
- Lange, Walther, 217
Larsen, Lauritz, 48, 50f, 61, 67,
72ff, 73, 75ff, 79, 83f, 87, 100ff,
107, 110, 117, 128f, 135f, 143,
148f, 151, 158, 162f, 169f, 176,
178, 183, 195, 208, 219f, 221,
235, 237, 256f, 261ff, 265, 292,
295, 306, 307f, 321, 328, 341f
Lassen, Peter, Strukstrup, 30, 38,
51, 248
Lausten, L. K., 30, 32
Ley, Robert Dr., 98, 102f
Lieb, Johann, 36, 102, 318, 329f
Link, Martin Dr. med., 86f, 142,
162f, 196, 208
Lohse, Hinrich, 45f, 46, 87, 130,
132ff, 139, 142, 151, 154, 161,
162ff, 168, 176, 177f, 181, 182,
187, 216, 261ff, 276, 281, 291ff,
294, 296, 298ff, 301, 318f, 323,
338, 357, 358, 371, 378, 407
Lorenz, Werner, 322
Lorenzen, Hermann, 309, 310
Luig, Wilhelm Dr., 323, 324, 326
Löber, Alfred, 88
- Marcussen, Peter, 128
Martens, Wilhelm, 237
Meng, Hans, 127, 128, 153, 231,
345f, 347, 349
Meusser, borgmester i Tønning,
250, 255, 259, 266f
Mittag, Robert, 93, 94, 109, 115f,
158, 192, 193, 195ff, 201ff, 329f,
332
Mommson, Frederik, 347
Moscicki, Ignaz, 282
Munch, Peter, 52, 74, 120f, 135,
221f, 285f, 290, 302, 364, 373f
Münchow, Samuel, 33, 72, 90, 94f,
132f, 133, 147, 151, 153, 158,
178f, 181
Møller, Birgir Dons, 328f, 333, 336,
345
Møller, Christmas, 135
Møller, H. C. (Tarup), 112
Møller, I. C., 13, 33, 38, 72, 80, 82f,
84, 85, 87, 89, 93, 129, 132f, 142,
146f, 150f, 152f, 154, 159, 160f,
168, 170, 178f, 231, 285, 329,
332, 345, 346, 348, 349, 406
Møller, Jens Dr., 293, 298f, 307
- Nabersberg, Karl, 105, 107
Nicolai, Helmuth Dr., 57
Nielsen, Hans, 135, 174
Nielsen, I. P., 74, 83, 326
Nielsen, Jens Chr., 30, 248, 250ff,
259
Nissen, Jørgen, 91ff, 96
Noack, C. W., 140, 169, 170ff
- Oldsen, Johs., 30, 35, 217
- v. Papen, Franz, 45, 64, 71
Pauls, Volquart, 267f
Paulsen, I. C., 406
Peters, Anders, 153
Petersen, August, 72, 90, 151, 153,
349
Petersen, Claus, 109, 294
Petersen, Daniel, 256, 406
Petersen, Fr., 36, 91, 92, 104, 105ff,
106, 127, 128, 129, 132f, 189f,
229f, 232, 243, 255, 259f, 264f,
312, 335, 336f, 350f
Pfundtner, Hans, 56, 227, 228, 239
Poggensee, H., 33
v. Prott, Regierungsassessor, 329
- Rasmussen, Gustav, 329
Rattenborg, August, 118
Ravn, Christian, 33, 84, 308ff

- v. Renthe-Fink, Cecil, 222, 285f, 297, 307, 322, 326, 334
v. Ribbentrop, Joachim, 215
v. Richthöfen, Herbert, 52, 174f, 260
Rosenberg, Alfred, 44, 59f, 215, 266
Rust, Bernhard, 109, 192, 199
Röhm, Ernst, 216
- Saure, Wilhelm Dr., 189
Schacht, Hjalmar Dr., 298
v. Schirach, Baldur, 103, 104, 235, 238
Schmidt-Wodder, Johs., 61, 237
Schow, Wilhelm, C. E. Dr., 132, 176, 222f, 276, 294, 296, 301, 318
Schröder, Ernst, 13, 61f, 65f, 66, 78, 79, 187f, 220ff, 246, 250, 253, 270ff, 283, 291f, 293, 294ff, 297f, 300f, 302, 304, 310, 312, 315f, 326f, 329, 332, 333, 334, 337, 338, 341, 353, 358, 373, 377, 378, 382
Schröder, Heino, 351
Seldte, Franz, 180
Severing, Carl Dr., 72
Sievers, Wilhelm Dr., 47, 78, 87f, 91ff, 127, 140ff, 145ff, 157ff, 158, 168f, 170ff, 178f, 181, 182ff, 195, 196f, 198f, 201ff, 211, 216, 244, 270, 281, 315, 317, 358, 372, 378, 407
Springorum, Dr., Ministerialrat, 312, 326, 329ff, 336, 338, 339, 345, 350
Stauning, Thorvald, 74, 83, 286, 325
Stresemann, Gustav, 22, 23, 24, 25, 70
Struve, Wilhelm, 188, 311, 312
Stuckart, Wilhelm, 233
Svendsen, Nic., 201
Svensson, Adolph, 135, 228
Søgaard, Jørgen, 120, 188, 406
- Thomsen, Kreisbauernführer i San-
kelmark, 309
Thomsen, Henry, 119f
Thon, Heinrich Dr., 45
Tietje, Oberregierungsrat i det preussiske indenrigsministerium, 65, 138f, 229f, 232, 236, 238
Todsén, Hermann Dr., 81
Torp, Alfred, 118ff
v. Trotta, Thilo, 266
v. Twardowski, Fritz, 294f
Tychsen, Hermann, 347
Tønnsen, Hans Chr., 110, 115f
Tägil, Sven, 270
- Uldall, Niels, 153, 406
- Vaagt, Franz, 277
- Wallroth, Anton, 45, 87, 94, 145, 205, 207f, 255, 257, 265, 277, 278, 281, 315
v. Weizsäcker, Ernst, 222
- Yde, Marinus, 261f, 263, 265
- Zahle, Herluf, 50, 62, 68, 215, 219, 221, 288, 291ff

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

STUDIEAFDELINGENS UDGIVELSER

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966.
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967.
3. Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland. (1840-1897). 160 s. 1967.
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192 s. 1967. (Udsolgt).
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 250 s. 1969.
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971.
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973. (Udsolgt).
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazarettet i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974. (Overtaget af Gyldendal).
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 132 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977.
14. Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O. M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93 s. 1980. Bogen har fået prædikatet »Godt Bogarbejde 1980«.
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje Rige og det danske mindretal i Sydslesvig. 1933-39. 374 + 69 s. 1981.
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981.

